

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), д-ра *Коларића Рудолфа* (Љубљана), *Конеског Блажа* (Скопље), д-ра *Павловића Миливоја* (Нови Сад), д-ра *Сивановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васа* (Скопље), д-ра *Храстје Маџа* (Загреб)

XXIII КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1958

Слог Издавачке установе „Научно дело“, Београд, Вука Караџића ул. 5
Штампа и повез: Графичко предузеће „Академија“, Београд, Космајска ул. 28

Ова се книга посвећује IV Конгресу слависта, одржаном у Москви
1—10 септембра 1958 године.

У њој објављујемо на првом месту реферате са I Конгреса
југословенских слависта, одржаног септембра месеца 1957 године
у Београду, а затим и друге приспеле расправе.

САДРЖАЈ XXIII КЊИГЕ

Први део: Реферати са Првог конгреса југословенских слависта	Страна 1—180
Први одељак: Лингвистичка секција	3— 96
1. А. Белић: Периодизација српскохрватског језика. — Резюме	3— 15
2. R. Kolarič: Periodizacija razvoja slovenskega jezika	17— 21
3. Михаило Стевановић: Карактер одредаба самосталних речи и разлике међу њима	23— 34
4. Tine Logar: O izgubi nominalnih končnic v nekaterih primorskih govorih	35— 37
5. Блаже Конески: О развиту македонског књижевног језика	39— 44
6. Ivo Frangeš: Vrijednosti i granice stilističke kritike	45— 49
7. Мил. Павловић: Основи проучавања језика и стила наших књижевника	51— 61
8. Ј. Вуковић: О проучавању језика и стила наших писаца	63— 68
9. А. Белић: О значају западног штокавског говора за историју српскохрватског језика. — Резюме	69— 75
10. M. Hraste: Značaj zapadnog štokavskog govora za istoriju i dijalektologiju srpskohrvatskog jezika (Koreferat)	77— 81
11. F. Bezlaj: Stratigrafija Slovanov v luči onomastike	83— 95
Други одељак: Књижевноисториска секција	97—138
1. Д. Павловић: О подели југословенске књижевности на периоде	97—101
2. dr. Fran Petre: Problem proučavanja jugoslavenske književnosti XX vijeka	103—111
3. Marja Boršnik: Književna gibanja kot odraz družbenega razvoja slovenskega naroda	113—119
4. Josip Badalić: Ruski pisci u hrvatskoj književnosti—odrazi i utjecaji	121—138
Трећи одељак: Природа и место наставе матерњег језика и књижевности у осмогодишњој средњој школи	139—180
1. Д-р И. Мамузић: Природа и место наставе језика у вишим разредима средњих школа	139—147
2. Dragutin Brigljević: Nastava književnosti u obaveznoj školi	149—155

VI

3. Stjepko Težak: Nastava materinskog jezika u suvremenoj školi 157—164
4. Ђорђе Бајић: Природа и метода наставе књижевности у вишим разредима средњих школа 165—170
5. Милева Контић: Природа и мјесто наставе језика у вишим разредима средњих школа 171—175
6. Милева Контић: Мјесто наставе књижевности у вишим разредима средњих школа 177—180

Други део: Чланци, критике, библиографија 181—389

Чланци

1. Ђорђе Живановић: Шеноа и Пољаци. — Резюме . . 183—216
2. Мил. Павловић: Арб. *Zap̃: Zapa* и с. мајка Јања . . 217—220
3. Милија Станић: Глас *j* у ускочком говору. — Резюме 221—226
4. Берислав М. Николић: Једно акценатско питање. — Резюме 227—233
5. Лука Вујовић: Како се развио скавизам мрквенићког говора. — Резюме 235—246
6. Милтар Пешикан: Неке напомене о фонетском развоју гласовних група *stj, zdj, skj, zgj* у српскохрватском језику. — Резюме 247—253
7. Ђорђе Сп. Радојичић: Завида, отац хумског кнеза Мпреслава. — *Résumé* 255—261
8. Берислав М. Николић: Данашњи тршићки говор. — Резюме 263—274
9. Владимир Стојанчевић: Четири писма кнезу Милошу из 1837 и 1838 године из Бугарске 275—282

Критика

1. М. Пешикан: Thorvi Eckhardt, Napomene o grafičkoj strukturi glagoljice (Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 2, 1955, стр. 59—91) 283—285
2. Берислав М. Николић: Миливоје В. Кнежеввић, Антологија народних умотворина, Библиотека Српске књижевности у сто књига, изд. Матица српска и Српска књижевна задруга (Нови Сад — Београд, 1957) 1-304, 8° 285—287

Библиографија

- Скраћенице 289—290
- I Филозофија и језик 290—293
 - II О словенској језичкој заједници и словенским језицима . . 293—298
 - III Етимологија, историја речи, тумачење речи, збирке речи . 298—309
 - IV Несловенски језици 309—317
 - V Балканологија 317—318
 - VI Старословенски језик 318—320
 - VII Српскохрватски језик
 - а) Фонетика (експериментална, физиолошка, фонологија) . 320—321
 - б) Граматика и граматичка питања 321—333
 - в) Савремени књижевни језик 333—336
 - г) Дијалекти 336—340

д) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, по- рекло итд.	340—346
ђ) Историја српскохрватског језика	346—349
е) Метрика	349
ж) Стил	349—350
з) Методика наставе књижевног језика	350—357
и) Терминологија	357
ј) Народне умотворине (текстови, тумачења итд.)	357—364
VIII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика)	364—366
IX Биографије, аутобиографије и сл. грађа	366—370
X Библиографија	370—371
XI О становништву	371—376
XII Различно	376—381
XIII Македонски језик	381—385
XIV Словеначки језик	385—389

Регистар

1. Предметни регистар	391—396
2. Регистар речи	397—399
3. Регистар имена	400—409

ПРВИ ДЕО

Реферати са Првог конгреса југословенских слависта,
одржаног у Београду од 11—15 септембра 1957 год.

ПЕРИОДИЗАЦИЈА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

Развитак језика иде паралелно са развитком друштвених, економских и политичких прилика једног народа. Тај је развитак наших народа био доста немиран, а каткада и врло буран. Стално су се дешавали поремећаји наших народних маса, каткада сношљивији за њихов развитак, а каткада и готово катастрофални. Време од почетка надирања Турака у наше земље, затим њихова освајања Србије 1459, Босне 1463, великог дела Хрватске 1493, Далмације 1537 и осталих покрајина све до краја XVII в., када су почели Турци да се повлаче (Карловачким миром 1699, па још више Пожаревачким 1718 и Свиштовским миром 1791) — значило је необично немирно стање наших народа. И напредовање Турака и повлачење њихово обележавали су увек знатно померање становништва, а то је значило и извесне промене дијалекатских односа.

Све је то давало у извесним временима и нарочиту слику најзнатнијих језичких особина којима се поједине епохе развитка нашег народа карактеришу. Иако те епохе имају заједничких црта, оне имају и својих разлика. Зато ћу покушати да их поделим у периоде. Полазећи тако од првих почетака нашег језика и доводећи га до садашњости, мислим да се развитак његов може изнети у три засебне епохе које ће обухватити осам периода.

I епоха	{	1. Период — наш језик као део прасловенског језика;
2. Период — наш језик као део јужнословенског заједничког језика и као засебна група српскохрватско-словеначка;
II епоха	{	3. Период — VII—VIII в. Основне црте нашег језика и њихов положај на Балканском Полуострву; удубљавање разлика међу чак. и шток. говорима;
4. Период — IX—XII в. Потпуно обухватање истим језичким цртама чакавских и штокавских говора;
5. Период — од XIII—XIV в. Продужење обухватања — али сада непотпуног — језичким цртама чакавских и штокавских говора;

III епоха	{	6. Период — XV—XVI в. Ширење морфол. црта: gen. pl. -ā, -ma у dat. instr. pl.; loc. pl. делимично као gen. pl.; почетак повлачења " и ^ према почетку речи; губљење x у већем делу говора;
		7. Период — XVII—XVIII в. Ново јотовање; ширење наст. -ma (м) у loc. pl.;
		8. Период — XIX в. Развитаk перифериских језичких особина.

Периодизација је, као и сваки лингвистички метод, један од начина да се приближимо разумевању развитка неког језика. То, разуме се, не значи да ће то бити потпуна слика његова, али то несумњиво значи нарочито посматрање језичко, изван свих других фактора сем чисто језичких који се огледају у његову развиту, иако се, наравно, тај развитаk мора доводити у везу са свима осталим факторима. Ту нам се јавља језик у апстракцији, у линијама свога језичког развитаk независно од свега другога. Да су то резултате свих фактора, то се по себи разуме. Према томе, и те резултате могу каткада знатно помоћи да разумемо и све друго што прати језички развитаk.

Свако овако изношење у знатној је мери индивидуално, јер је појмљиво да из множине чињеница које су од значаја за развитаk језика морају бити изабране оне које су то у највећој мери, а то зависи од нашег схватања и осећања тежине самих чињеница.

Овако је изношење по неопходности и синтетично јер би детаљно расправљање о чињеницама знатно компликовало и учинило нејасном саму ствар; међутим то никако не значи да при изношењу тих чињеница треба занемарити њихов стварни значај и унутрашњи смисао.

Имајући све то на уму ја ћу изнети, пре свега, оне природне периоде на које упућује развитаk нашег језика. А о томе, како се осам изнесених периода своде управо на три велике епохе или три раздобља, видећемо на крају овог излагања о периодима.

1 период

Српскохрватски језик један је од словенских језика који су некада чинили прасловенски језик. По себи се разуме да је он из прасловенске епохе понео опште прасловенске црте које је доцније постепено мењао. Али прасловенски језик није апстракција. То је реални језик који је имао своју дугу историју, своје дијалекте и различно кретање и укрштање својих црта. Још доста ствари из те епохе нису објашњене; али ипак неке су чињенице добро утврђене. Међу њима се нарочито истиче једна, а то је, да су пред завршетак прасловенске епохе неке језичке црте (*kvъ-, gvъ- > svъ-, dъvъ-* а *dl, ul > l*) захватале подједнако оне језике из којих ће се развити источнословенски језици и јужнословенски, одвајајући их од оних који ће у доцнијем развиту дати западнословенске језике. То су, свакако, биле језичке изоглосе; али су те црте у своме саставу (исп. *цвѣтъ, свѣзда, мило, ѿлела* у ст. сл.) сачували сви јужнословенски и руски језици за све време свога доцнијег развитаk. То што је један талас једног дела прасловенског језика, његове западно-

словенске гране, захватио некадашњу Словенију (Корушку, нарочито) и што се мора претпоставити пред дефинитивно одвајање јужнословенске групе језика од осталих и извесна веза са словачким језиком није изменило ништа у даљем развоју јужнословенских језика.

2 период

Ако узмемо да је прасловенска епоха трајала до краја IV в. наше ере, онда су ова прва епоха јужнословенског јединства и почетак његова цепања трајали најмање стотину година. Питање о јединству свих јужнословенских језика било је спорно јер оно нема онако јасних знакова тога јединства као што има западнословенска група језика ($-ti > c$, $-di > \hat{d}z$) или источна ($-or + cons. > -oro$, $-er + cons. > -ere$ или $ti > \hat{c}$, $di > (d) \hat{z}$), али их и они имају: исти правац развоја многих гласовних појава (губљење палатализације и лабијализације сугласника, метатеза ликвида $-or + cons.$, $-er + cons.$ и сл. у истом правцу као $-ra-$, $-r\hat{b}-$ и сл.). Уосталом у овом тренутку за нас то није тако важно, већ чињеница да се у свом кретању ка Балканском Полуострву већ врло рано јужнословенска дијалекатска заједница поделила на два дела: источно од пруге која вертикално пролази кроз Пешту и иде на југ по Дунаву — источнојужнословенски дијалекти, западно од ње — западнојужнословенски говори. Ти западнојужнословенски говори и јесу југословенски дијалекти, тј. они који ће образовати доцније словеначки и српскохрватски језик, а који су тада први пут сами чинили своју заједницу. Тако је образовано прво југословенско језичко јединство од V—VI века, све до њихове сеобе на Балканско Полуострво. Језичке прте које су значиле то јединство биле би ове: $t = *ti$ прасл., $d = *di$ прасл.; $z = \hat{z}$ (развојак у правцу једног полугласника \hat{z} који је могао бити реда \hat{z}^a и \hat{z}^b); $-ga$ (код придева и заменица наслањањем на gen. sing. именица), $-to$ (I л. мн. гл.), губљење $-t$ у 3л. јд. и мн. сад. вр.

И поред тих знакова јединства за поменути два века или блиских узајамних веза, морамо истаћи да су се пред крај овог периода или већ у његовој другој половини отпочеле развијати разлике међу њиховом неодређеном упитном заменицом, што ће се доцније искристалисати у познато тројство: *кај*, *џ*, и *џио* којим се обележавају три дијалекатске нијансе међу њима. У ово су се време у једним говорима поред *кај* употребљавале и заменице *ниџ*, у другим — поред *џ* и *ничџио*, док се само у трећим свугде употребљавало *џио* (*ничџио*). Од тих говорних нијанса *кај*-говори су били најзападнији, до њих су били *џ*-говори, а источно од њих били су *џио*-говори. Ово не значи да је то био сталан положај тих говора; али у време оваквог употребљавања поменутих заменица — по свој прилици, што истиче из целокупне локализације претставника тих говора и у најстарије време и доцније. То је све већ показивало удаљавање једних говора од других, што је зависило од великих просторија које су они заузимали; то удаљавање продужиће се и даље при сељењу на Балканско Полуострво.

Језичко јединство Словенаца, Хрвата и Срба за ово време (V—VI в.) које је претпостављало заједничку управу на њима вршило

се делимиче за време њихове потчињености Аварима; а јављање разлика у језичким цртама — у њиховом удаљавању изазваном њиховим кретањима и другим факторима који се могу претпоставити за њихову тадашњу социјално-етничку структуру (политичким, друштвеним, географским и сл.).

3 период

Од VII до VIII в. врши се сељење претставника поменуте заједнице (са лаким дијалекатским одликама) на Балканско Полуострво. По језичким цртама могло би се рећи да су тада односи између кајкавског и чакавског дијалекта ближи неголи доцније од IX в. па надаље. Ја то закључујем из тога што се мора претпоставити да је кајкавски дијалекат развио пре тога времена, тј. IX в., исте црте као и чакавски дијалекат. Гласови *t* и *d* морали су у њима постајати још мекши, што је довело до заједничког развитка у њима *d* у *ǵ* (j) и *t* (са врло умекшаним гласом *t*). Али одмах после развитка те изоглосе, коју ја стављам углавном у VIII в., отпочиње се самосталнији живот сваког од тих дијалеката. Кајкавски развија већином фрикативне особине у тих гласова, тј. *t* се развија у *č* (* *č*), а *ǵ*(j) — остаје као j, док чакавски дијалекат остаје са истом нијансом, тј. *t*(č) и j. То приближавање, а затим удаљавање тих дијалеката, ја тумачим географским ширењем тих говора. У прво време њихова бављења на Балканском Полуострву претпостављам овакав распоред њихов: на северу кај-дијалекат, испод њега ча-дијалекат, а према њима штокавски дијалекат. Дакле, отприлике овако:

кај	
чъ	— чъто —

Доцније чъ- дијалекат иде све више на југ и југоисток, а кај на запад. За то време, по моме мишљењу, чъто-дијалекат је на истоку све више развијао свој фрикативни карактер претварајући у јужном делу *šč* у *št*, *šd* у *žd*, док је северни део остајао са нијансом *šč* и *šd*. Јужни део ових говора кретао се далеко на исток и југоисток и образовао на тим местима основицу доцнијих источних и јужних говора штокавског типа.

Ово је један од најзнатнијих момената у историји нашег језика: образовање штокавског дијалекта у основним његовим варијантама: са старијим цртама, севернијом славонском, посавском и босанском, и са источнијом и јужнијом, млађом *шћ*, *жд* варијантом. У ово време било је и других особина; навешћу само једну која је претстављала такође мењање старе особине у југоисточном делу говора. То је промена старог акута, посавског ~ (чак. /) у ˘. То мењање особине заједничког штокавског дијалекта морало се извршити у овој епоси тражења нових седишта на Балканском Полуострву.

За ово време могу се констатовати и извесне старе црте чакавског дијалекта које ће вредети за све чакавске дијалекте. У њему се чува

/ (једнак посавском ~), али кратки акценат, који је био познат као кратки силазни и кратки узлазни, своди се на кратки узлазни. Дакле, у *stǎrac* — вредност "морала је бити у чакавском узлазна, пошто је тај акценат дуљши се (напр. у *stǎrca*) давао узлазни акценат; у штокавском, и поред разлике у *šč* и *št* и сл., тај исти кратки акценат добио је у обе варијанте низлазну вредност (исп. *stǎrca* у обе варијанте). Можда се може та особина чакавског дијалекта ставити у време пре развитка *šč* у *št* и ~ у \cap . Тако би се разумело откуда те црте у обе варијанте, а, сем тога, претварање ~ у \cap у млађој варијанти било би продужење процеса који се отпочео у заједничком штокавском.

Још једну црту морам поменути у вези са заједничким штокавским дијалектом. Према развиту свих чакавских говора мора се претпоставити да се већ у ово време развила промена *ћ* (*ǣ*), у одређеним фонетским положајима, у *e*, тј. пред денталним сугласницима и сл. положајима (исп. ниже). То значи да се у чакавском дијалекту од најранијег времена *ћ* сачувало само у неким положајима, а у свима другим да је прелазило у *e*; међутим у штокавском дијалекту у обе његове варијанте *ћ* се сачувало у свим положајима, како у севернијој, старијој варијанти, тако и у јужнијој млађој. Све се то тиче развитка наших основних говора од VII—VIII в. Тај закључак је резултат разматрања тих појава у нашим дијалектима и тиче се, наравно, њихове релативне хронологије.

У току идућа два периода (од IX до краја XIV в.) северно од Саве, а источно од словеначке границе образовао се хрватски кајкавски дијалекат, у чији су састав ушли на с. з. елементи кајкавског словеначког, на истоку штокавског западног (славонског) и на ј. з. и југу чакавског дијалекта. У току времена ту се образовао хрватски дијалекат нарочите врсте познат данас под именом кајкавског дијалекта.

На крајњем истоку источни штокавски говор пружио се далеко на исток образујући према бугарској граници и прелазећи преко ње источни староштокавски говор (призренско-тимочки) који је после XIII в. имао свој засебни живот улазећи делимично, исто као и кајкавски говор, у развитак којем су се подвргли чакавски и штокавски говори.

4 период

Ако смо претходни период могли назвати фазом раздвајања и удубљавања разлике међу нашим основним говорима, чакавским и штокавским, потоње време, од IX све до краја XIV, што обухвата време од два периода, можемо назвати временом приближавања и равномерног развијања њихових језичких црта. Овај период, четврти, простире се од IX века до краја XII. Пре свега ваља приметити да у то време извесне гласовне црте имају исте рефлексе на простирању свих, и чакавских и штокавских говора. То су ове особине: $\varphi > u$, $\epsilon > e$, $y(\text{zi}) > i$; оба полугласника дају један полугласник који можемо обележити неутралним *ə*. Прве три црте широко су распрострањене на целом простору: то што некоји средишни истарски говори имају и делимично *o* или *uo* од *q* под утицајем словеначког језика, и што чакавски дијалекат у једном делу свом (у западној Далмацији и на острвљу) има *a* од *ε* иза непчаних су-

гласника (од *ā*) и што кајкавски пружа нешто друкчије особине — то не ремети опште слике. Напоследку *ǣ* у различним гласовним нијансама сачувало се на крајњој периферији чакавско-штокавских говора: на истоку (у доцнијем призренско-тимочком), на југоистоку (у доцнијем зетском говору) и на западу (у дијалектима Кварнерског острвља) и кајкавском. Има још једна црта која се развила у ово време и која је особито карактеристична за штокавски говор, то је *vǣ* у отв. слогу у поч. речи > *и*. Она је, вероватно, најпознија од горњих црта и у чакавском се говору није развила јер се у њему *ǣ* већ било изгубило у отвореном слогу (*vǣnik* > *vnĭk*), па се често и само *v* губило (исп. често *zét* < *vzét* и сл.). Из тога се види да и тај појав не ремети у већем степену опште слике: уопштавање гласовних промена на целокупном простирању српскохрватског језика.

5 период

Овај период, који се простире од XIII до краја XIV в., представља продужење и лаку измену претходног језичког таласа. Ово је један од најзнатнијих, рекао бих један од централних периода у развоју нашег језика. Његове црте не знају такође за границе штокавског и чакавског говора, већ их обухватају подједнако. Али и за њих вреди једна напомена. Њихово ширење не допире до крајњих граница нашег језика на истоку, на југоистоку и на најзападнијем острвљу, али иначе испуњује све наше континенталне говоре до самога Јадранског Мора, и на источније острвље у Јадранском Мору прелази такође. У ово време добија свој дефинитивни облик чакавски дијалекат, западни штокавски и тзв. јужни или југозападни штокавски дијалекат. Наравно, и други су говори на простирању нашег језика добили нове црте, али ће се њихов значај показати тек у наредним периодима.

Мислим да у оваком ширењу језичких црта у оба ова периода јасно видимо снажан развој наших говора према југу и западу. Штокавске црте, или оне које смо најраније забележили на простору штокавских говора, шире се на запад и југ (у чакавским говорима), и тек море, и то за V-ти период, нека је препрека понегде. То значи да за све црте нису били подједнако повољни услови за ширење у V периоду.

Ту се јавља крајем XIII в. м. *ǣ* — *a* у великом делу наших говора: полугласник остаје на крајњем истоку (као *ǣ* на простору доцнијег призренско-тимочког говора) и у знатном делу јужног говора на истоку (у зетском говору као *ǣ*); иначе на целом осталом простору чакавског и штокавског говора, сем у западним деловима Кварнерског острвља, имамо *ǣ*=*a* (и у шток. ист., зап. и јуж., и у чак. говорима), а у кајкавском имамо полугласник врсте *e*. У призренско-тимочком је *ǣ* (*ǣ*), у зетском *ǣ*, а у кварнерским говорима имамо у дугим слоговима *a*, а у кратким *e* или *o*; то значи да је дуго *ǣ*=*a*, а кратко *ǣ*<*ǣ*. Сличан развој, према географском ширењу, имало је и *ǣ* (*ǣ*), вероватно, знатно после мењања *ǣ* > *a*: оно је остало као *ǣ* на крајњем истоку (у призренско-тимочком као *ǣ*, *љ*, *лу* и *у*) и на *o*. Крку као *ǣ* (или и на другим местима Кварнерског острвља као гласови који се непосредно на тај

глас своде: *ʔ, ʔ, a, e* и сл.); и у кајкавском као *и* или слични гласови. Свугде другде добивено је *и* (или сл. нијанса *и^о* и сл.).

Овде се виде карактеристичне црте за развитака српскохрватског језика: вокали се мењају и далеско на његову терену шире. Ту се не може претпоставити мешање становништва јер је тога мешања у V-ом периоду било знатно више него у IV-ом, па ипак ширења црта било је у IV-ом знатно више неголи у V-ом; с друге стране, сугласници се за то време уопште не мењају. То значи да се за самогласничке гласове мора претпоставити паралелно померање њихове артикулације, што је спремило повољан терен за вршење њихових даљих измена.

Сад долазимо до једне црте која се развила у овом периоду и која је показала знатну динамику у своје ширењу, али ипак не у толикој мери као црте о којима сам до сада говорио, мада, по говорном или језичком значају, она далеко премаша све оно што се дотле десило у нашем језику.

Рекао сам да је *ђ* имало до овога времена, тј. до почетка V периода, овакав развитака. Чакавски је дијалекат имао *ђ/e*, а штокавски, у свима својим говорима само *ђ*. Та се слика његова развитака у току времена изменила. На крајњем западу, у чакавском дијалекту Истре и уске пруге Хрватског Приморја, а затим на најзападнијем острвљу (јужно од Крка) добили смо *ђ = e*; *e* је било, дакле, у овим дијалектима свугде место јата; исто смо то добили и на крајњем истоку наше језичке територије: на територији која је обухватила стари рашки дијалекат (од којег је постао доцнији косовско-ресавски) и призренско-тимочки, и ту је *ђ* прешло у свима положајима у *e*. Остала нам је још источнија територија чакавског дијалекта са својим *ђ/e* и остала суседна територија штокавског дијалекта са чувањем *ђ* у свима положајима, дакле и у западном штокавском дијалекту и у североисточном штокавском дијалекту (од којег ће постати доцнији шумадишко-сремски) и у јужном штокавском дијалекту. Средњи део те територије у своје севернијем и јужнијем делу почео се знатно мењати: на северу, приближно између Дрине и реке Босне и западно од ње у горњем току тих река, *ђ* је прелазило увек у *i*, а у делу између доњег тока тих река у *ie* (дифтонг *ie*). То се десило крајем XIII и почетком XIV в.

Ови језички појави почели су се нагло ширити. Икавизам је прелазео на исток Дрину и почео се ширити по источном дијалекту тамо где је источни дијалект чувао још разлику између *ђ* и *e*, што је било у извесној мери само у оном делу тога говора који ће доцније постати шумадишко-сремски, а у потпуности у најисточнијем делу (који ће дати доцније дијалекте Галипољских Срба, вршачки, крашовански и сл.). Много је снажније ширење икавизма на запад, пре свега, по западном говору, где су се јавиле различне замене јата (у севернијим славонским говорима у једним као *ђ > e*, у другим, посавским, дуго јат давало је *ђ* (постало вероватно од *ie*), а кратко *je*, наравно, такође од кратког *ie*); али је од свега била најјача и најзнатнија замена *ђ* гласом *i* у свима положајима у западном босанском, а затим замена *ђ* звуком *i* у чакавском свугде где се *ђ* употребљавало као глас друкчији од гласа *e*.

Икавизам се појавио око краја XIII в. Он се појавио, као што је речено, у северној половини босанских говора. Да ли се прво јавио на североистоку или северозападу, тј. да ли између Дрине и Босне или између Босне и Врбаса, врло је тешко рећи; мени је вероватније да се појавио прво између Босне и Врбаса и почео одмах енергично ширити у свим правцима.

Он је потстакао икавизам, прво, у Хрватској и Далмацији. Ћ чакавског дијалекта, тамо где се оно добро чувало, прелазило је у *i*, тако да смо сада у чакавском дијалекту добили, и у Хрватској и западној Далмацији, место Ћ — *i*, са чувањем звука *e* тамо где је раније од јата (Ћ = *e*) добивено. Тако се од почетка XIV в. јавља чакавски икавско-екавски дијалекат поред чакавског екавског на крајњем западу. То је стање до краја XIV в. Ширење Ћ = *i* ишло је у чакавским крајевима исто као и ширење *g* > *u* или *ə* > *a*: свугде тамо где је било услова за то, тј. где се још Ћ чувало као врло затворен звук. Тако се и на југоистоку босанско-херцеговачке територије Ћ претворило у дифтонг *ie* који се проширио по староме Сандаку, Хуму и Требињу, Дубровнику и Зети са Боком. Изгледа да је процес Ћ > *i* у другим крајевима Босне већ био завршен када се извршила ова дифтонгизација јата у јужном говору: зато је она и била ограничена само на јужни говор. Ја нећу говорити даље о претварању дифтонга у дугим слоговима у *iie*, у кратким у *ie* јер су се промене дифтонга *ie*, првог заменика јата у јужном говору, вршиле на терену у различитом облику (као *iė*, *iĕ*, *iiĕ*, *iĕ̆* итд.). Дифтонг *ie* послужиће нам као језичко симболичко обележје свих типова јужног говора.

На крају овог периода имамо још један карактеристичан појав: *-l* на крају слога и на крају речи претвара се у *o* у делу штокавског дијалекта и шири се брзо по њему (први пример те промене забележен је крајем XIV в.). Питање је зашто се *iĕieo*, *seoski*, *beo*, *vlascieo* g. pl. и сл. нису распрострањили по свима говорима нашим, него, углавном, по штокавским говорима. Можемо одговорити на то питање — да се та промена вршила свугде где је било услова за њу. Њени су услови били у овоме: овај појав део је широког процеса који је проузроковало губљење полугласника на крају речи у затвореним слоговима. Сви сонанти — ту су се дуљили: *star̥ca* > *starca*, *per̥el̥* > *perel̥* и сл. Дужина се ту преносила на претходни слог: *stārca*, али код сугласника *l* у једним говорима прелазило је у *o*, а у другим се дужина преносила на претходни слог: *perel̥*. Тамо где се његова дужина као и у других сонаната преносила на претходни слог није било промене *l* > *o* (напр. у чакавском дијалекту), а где су се чувале дужине сонанта *l*, тамо је прелазило у *o* (напр. у шток. говору изван призренско-тимочког, а могућно у још по неком локалном говору).

Овим се завршује првих пет периода у развитку нашег језика. Њихова је главна карактеристика кретање језичких црта на југ према Јадранском Мору: на крајњем западу и средини чакаваца, на крајњем истоку штокаваца. Са тога главног правца ишло је кретање језичких црта и на исток и запад, на исток и југоисток, углавном, штокаваца, на запад и југозапад западних штокаваца и чакаваца. Од шестог пе-

риода или боље, од XV века, почиње се супротно кретање језичких црта: све што се тада код штокаваца појавило — остаје само у штокавском дијалекту и не шири се по чакавским говорима. Штокавске црте иду сада на север, североисток и северозапад крећући се лепезасто од главних центара тих црта негде у Хуму, Требињу и југоисточној Босни.

То је дошло због великог померања становништва, а делимице и потпуног напуштања балканских покрајина. Нарочито је у том правцу страдало чакавско становништво које се спушта на острва Јадранског Мора у област Млетака, иде на север у Моравску, Словачку, Мађарску, Аустрију и Словеначку остављајући сасвим проређено становништво у својим ранијим крајевима, којима се враћа, углавном, из Словеначке. Та места је заузимало махом штокавско западно и источно становништво, делимице присилно, а делимице и својевољно. То померање трајало је пуна три века од XV до краја XVII. Још пре турског повлачења из чакавско-штокавских крајева целу северну границу наше земље окружила је Војна Граница (од Сења према Карловцу у Хрватској, кроз Славонију, Срем, донекле Бачку и Банат), која је опет привлачила становништво штокавско-чакавско да се бори против Турака; а када су у XVIII и XIX в. Турци напуштали и остале наше покрајине, оне су, као слободне или полуслободне, привлачиле становништво из неслободних покрајина. Није место да се овде о томе даље расправља; али је и оволико довољно да покаже сву множину узрока због којих се кретање језичких црта толико из основа изменило.

6 период

VI период или I^в новог III раздобља обухвата XV и XVI в. Ту се већ, према морфолошким цртама, *-ā* у gen. plur., *-ma* у dat. inst. pl., loc. pl. делимично као gen. pl., наша језичка територија дели у три, одн. четири групе: а) чакавски дијалект који остаје са непромењеним особинама; б) западни шток. и западни део јужн. шток. гов. који имају *-ā* и *-ma* искључиво или делимично; в) шток. косовско-ресавски и источни део шток. јужн. говора који имају *-ma* у dat. inst. pl., а loc. место gen. pl.; г) припр.-тим. који не зна за ове промене и задобија сасвим друге особине. У то се време отпочиње и повлачење " и ~ за један слог у облику ` и / : увек у зап. делу шток. јужног говора, одакле се та промена потстиче и у деловима зап. шток. говора (нарочито икавског), још знатно више у североисточном говору.

На крају овог периода х на крају речи губи се у већем делу штокавских говора, остајући понегде и само са редуцираним изговором (као слабо експлозивно *h*, које се и даље развија у говорима), а понегде и са фрикативним изговором (Дубровник). У чакавском говору тих промена нема; у кајкавском који се већ крајем XV в. знатно развио у Хрватској — само у извесној мери.

У овом периоду и идућем и кајкавски и источни староштокавски развијају своје специфичне особине, а нарочито кајкавски (које се јављају и у његовом књижевном језику).

7 период

VII период или II новог III раздобља простире се од XVII до XVIII в. обухватајући још мању територију. Његове су главне црте: ново јотовање сугласника од нових група сугласника са *i* (старо: *-ије*, *-иџје*, *-сиџје* и сл. *и* + *је* од *џ*, *џ* + *је* од *џ*) које, иако у знатној мери обухвата штокавски јужни говор и остале штокавске североисточне и источне говоре и нешто западних штокавских говора, ипак захвата врло неједнако. То исто вреди и за ширење наставака *-ма* (*м*) у loc. pl.

8 период

VIII период развитка нашег језика и III-ћи новог III раздобља од XVI—XIX в. чине различни перифериски појави у нашем језику. Тако бисмо имали северно-перифериске појаве у говорима на северу, војвођанским, славонским и кајкавским (различни облици дифтонгизације вокала, различни консонантски појави као *џ*, *џ* и сл. у војвођанским говорима, мењање боје понегде неких вокала и сл.) и на југу: у истарским и поморским говорима почевши од Истре и Кварнерског острвља на северозападу до последњег острва према Дубровнику (померање артикулације вокала, дифтонгизације, промењене артикулације и природе сугласника, нарочито под туђим утицајем, напр. *цака*-*визам*, и сл. појави). Ови појави као резултати кретања становништва у овим зонама, налазећи се далеко од центара нашег језика, нису могли бити нивелисани. Они се сада, образовавши се на извешан начин, даље несметано развијају. То је нарочито карактеристично за јужне перифериске појаве (исп. са овим ширење *-т* > *-н* у приморским говорима, без обзира на то, да ли су штокавски или чакавски и сл.). Може се слободно рећи да се у овим перифериским особинама нашег језика огледају резултати кретања наших народа најдаље на север и најдаље на југ што се могло ићи по нашој земљи. Ту је наступала и мешавина извесних црта са различних страна, и изворних и позајмљених, и кретање хоризонтално по граници могућних путева било у Војној Граници на северу или на подручју млетачке владавине и са њом везаним покрајинама. По неке од перифериских црта (напр. *цака*-*визам*) развијају се под туђим утицајем и знатно раније; али оне иду у својим резултатима у овај период јер су карактеристичне искључиво за један перифериски језички појас.

Ја сам овде изнео најкрупније црте којима се карактеришу поједини језички периоди. Наравно да има доста појединачних црта које су захватиле и веће простирије наших дијалеката, али оне претстављају унутрашње процесе наших говора који им нису давали општу карактеристику. Тако је штокавски западни дијалекат од најстаријих времена сачувао *џ* које се нигде другде на српскохрватском језичком терену није сачувало. То је учинило да се *ћ* и *џ* (тако исто *ћ* и *џ*) не разликују добро у њему. Ту своју црту тај је дијалекат предао и неким јужним говорима (дубровачком) с којима је ступао посредно у додир. Тако исто црногорски говори, добивши *џ* од албанског, предали су га

многим другим говорима (исп. напр. тај глас чак у војвођанским говорима преко дошљака с југа). Најзад, има језичких црта за које је несумњиво да су се могле развити подједнако лако у различним говорима, тако да се ту може говорити о ширењу једне црте једних говорних центара на друге. Такво је напр. *-ja* у радном глаг. придеву (*бија* и сл.) које се подједнако могло развити и у штокавским и чакавским говорима.

Није тешко видети, као што је и напред помињано, да се ових осам периода развитка нашег језика могу врло лепо скупити у три велика раздобља, врло карактеристична са многих страна за развитак наших народа: I и II период претстављају још историју наших народа изван Балканског Полуострва, од III—V периода — развитак на Балканском Полуострву од првог стварања наших засебних држава, њихове борбе и њихова цветања, дакле њихова позитивног развијања до доласка Турака, остала три периода VI, VII и VIII претстављају епоху тешке борбе са Турцима, потчињавања њима и других прилика које су се у вези са тим развиле, па затим и постепеног ослобођавања од њих. У границама сваког од тих раздобља било је и тешких поремећаја, и великих премештања наших народних маса и свега другог што је то пратило, чиме се одређује много штошта у образовању ових периода.

Из овога се разлагања види да је наша територија јединствена дијалекатска област. И поред различних политичких творевина у средњем веку, до XV в., *дијалекатске* црте су их увек *везивале* у знатној мери. Само на крајњем истоку, на терену призренско-тимочког дијалекта, образована је, већ од XIII в., извесна знатно одвојена дијалекатска област, мада је и она, у новије време, од XVI в. па унапред, поново повезана језичким цртама са осталим делом наших говора. Друга дијалекатска област на крајњем северозападу, хрватски кајкавски дијалекат, претставља заједничку творевину западног штокавског, кајкавског у Хрватској који се већ од IX в. одвојио од остале масе кајкавских говора у Словеначкој и пришао заједници штокавско-чакавској уносећи у њу и уопштавајући неке своје особине. Сви остали говори су између себе чврсто повезани. Чакавски икавско-скавски говор, полазећи из Хрватске јужно од Купе и из западне Далмације, повезао је наново све хрватске говоре; западни штокавски, са великом и рецептивном и стваралачком снагом, проширио је своје особине и по Далмацији и Хрватској, утичући, у извесном правцу, и на штокавске североисточне (шумадиско-сремски). Источнији штокавски, а нарочито јужнога типа, развили су и у старије време језичке односе и према западном штокавском и североисточном. Између југоисточних штокавских (рашког или косовско-ресавског типа) развили су се узајамни језички односи и према најисточнијем штокавском говору (староштокавском) и према архаичнијем говору јужнога типа (зетском).

Ето, у најкрупнијим линијама дијалекатских односа како су се развијали, по моме схватању, у различним периодима који су овде изнесени. Али ова слика не би била потпуна кад не бих изнео најзнатнији покрет у другом раздобљу који је наткрилио све друге и који је створио основицу савременог књижевног српскохрватског језика. То је

онај покрет који се пружио, находивши се негде на југу наше језичке територије, од XV—XIX в., лепезасто по њој захватајући и све главне штокавске дијалекте наше: и знатни део западног штокавског дијалекта, и јужног и источног. То су они дијалекти у центру српскохрватске језичке територије које називамо најмлађим штокавским говорима, а који су развили нову штокавску акценатску систему од четири акцента и знатан део особина нове деклинације (нарочито у множини). Један дијалекат из те области узео је Вук Караџић за свој књижевни језик. Како је тај језик чинио само део велике области поменути три штокавска дијалекта, он је могао брзо постати општим књижевним језиком српскохрватским.

Овај сјајни резултат нашег развитка, и поред велике подвојености наших народа у прошлости све до најновијег времена, до ослобођења нашег 1918 г. и његовог потпуног извршења и утврђења 1944/5, могао је бити извршен великим уједначењем наших народних маса у језичком правцу које су донели стални покрети становништва у прошлости. У великим негативним приликама којима су се због тога подвргавали наши народи било је и заматака овим позитивним резултатима који су се јавили после великог низа тешких искушења и испаштања и који су створили књижевно-језичко јединство Срба и Хрвата.

А. Белић

Резюме

А. Белич

Периодизация сербскохорватского языка

Интересно сопоставить развитие языковых особенностей с историческими судьбами народов, ибо всегда в этом случае лишний раз открывается полное соотношение того и другого, с добавлением всегда и пояснений известных исторических судеб — чертами языка и, наоборот, с объяснением многих данных в чертах языка на основании исторических событий. В этой статье автор дал попытку определения черт языка на основании их исторического развития и развития сербскохорватского и отчасти вообще югославянских народов.

Все периоды развития сербскохорватского языка, которых всего *восемь*, распределены по *трем* крупным эпохам следующим образом:

I эпоха охватывает два периода: 1. заключающийся в сербскохорватском языке как части праславянского языка и как части более близких языковых отношений восточных и южнославянских языков; и 2. заключающийся в образовании южнославянского праязыка и в обособлении западной его половины как общего словено-сербскохорватского языка.

II эпоха обозначает свободное развитие сербского и хорватского языков: 3. период (VII—VIII в. н. э.), заключающийся в себе основные

особенности сербскохорв. языка, их местоположение на Балк. Полуострове и углубление расхождения между чакавскими и штокавскими диалектами. Это дает в итоге образование основ двух сербскохорв. говоров (чакавского и штокавского).

4. период (IX—XII в. н. э.) указывает на одинаковое распространение новых черт языка в обоих основных сербскохорватских говорах. Это показывает, что языковые особенности, несмотря на государственную обособленность хорватского народа и сербского, — являются одинаковыми у обоих.

5. период (XIII—XIV в. н. э.): продолжение этих процессов, но не в полном масштабе, у одних и других.

III эпоха (XV—XIX в. н. э.): нашествие турок, порабощение большей части сербского и хорватского народов и под конец XVII в. начало постепенного освобождения от турецкого владычества (части Хорватии, Славонии и Воеводины). Сильные перемещения сербскохорв. населения за все это время, давшие в результате и значительное влияние одних диалектов на другие.

6. период (XV—XVI в. н. э.): явление новых фонетических и морфологических черт и широкое их распространение, охватывающее уже обособившиеся говоры;

7. период (XVII—XVIII в. н. э.): новое смягчение согл. при посредстве согласн. *j* и распространение окончания *-ма* в трех пад. мн. ч. Значительное уже уменьшение распространения этих черт в сравнении с распространением черт предшествующего периода — благодаря изменению условий социально-политического развития населения.

8. период (до XIX в. н. э.): горизонтальное распространение языковых особенностей на севере и юге, охватывающих на севере с. х. население Военной Границы и более северных краев, а на юге владения б. Венецианской Республики в Адриатическом Море (от Истрии до Ластова) и на побережье Хорватии, Далмации и Черногории. В средние века и позже сербскохорватское население могло тут свободнее вращаться и развить некоторые черты языка, идущие теперь с з. на в. или с в. на з.

В конце статьи, указав на то, что соответственно распространению языковых черт территория Сербов и Хорватов представляет цельную языковую территорию, автор останавливается на образовании центральных младших сербскохорватских говоров, легших в основании сербскохорватского литературного языка. Это тот диалект, на котором писал Вук Караджич и который стал общим сербскохорватским литературным языком. Уравнение сербскохорватских диалектов на большей части их территории получено в результате постоянного перемещения сербских и хорватских говоров в течение турецкого владычества на Балканском Полуострове, а также и последующего постепенного ухода турок и всего того, чем эти события сопровождались.

PERIODIZACIJA RAZVOJA SLOVENSKEGA JEZIKA

Da je bila praslovanščina zadnja stoletja (III. — V. n. e.) pred razselitvijo Slovanov v današnja bivališča dialektično že znatno diferencirana, vsaj po skupinah, slavisti danes precej splošno priznavajo (gl. Ramovš, *Kratka zgodovina slovenskega jezika* 69 sl.; Belić, Stanojevićeva *Enciklopedija*, cir. izd., IV, str. 393; Klemensiewicz — Lehr-Splawiński — Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, 26 ssl., idr.). — To je povsem razumljivo zlasti dialektologu, ki iz lastne skušnje ve, kako se govor od ene generacije do druge spreminja. Govorica pač ni statična, marveč dinamična, torej podvržena spremembam v času in kraju. In kakor je danes, tako je bilo tudi v praslovanski dobi. V vsakem jeziku pa iz meni še ne povsem jasnih razlogov nastopajo periode, v katerih je razvoj hitrejši in hkrati povzroči več sprememb kot v prejšnji dobi. Med dobe počasnejšega in hitrejšega razvoja lahko postavimo nekake časovne zareze, mejnike, ki nam pa služijo le za lažji pregled in obravnavo snovi. Samo v takem smislu govorim tudi o periodizaciji razvoja slovenskega jezika.

Strinjam se z Ramovšem (gl. KZg. 70 ssl.), da pravega enotnega južnoslovenskega pradialekta, t.j. enotnega jžsl. jezika, „ki bi razvil pomembne jezikovne novosti, poslej lastne vsem jžsl. govorom“, nikdar ni bilo. Predniki današnje južnoslovenske jezikovne skupine, od Bolgarov najbrž samo zahodni del, so v stoletjih pred priselitvijo v današnja bivališča živeli nekje na širšem ozemlju, verjetno v severovzhodni Panoniji pod Karpati (gl. Belić, *Stan.* E. IV, 393), v večji bližini zapadnoslovenske skupine. V to dobo gre morda slovensko in srbskohrvatsko krajšanje ide. akuta. (gl. še Belić, *Stan.* E. IV, 393, 394). Naselitvenih tokov iz te sekundarne južnoslovenske „pradomovine“ v današnja bivališča je bilo več, v različnih smereh in v različnih časih. Med prvim in zadnjim tokom je po vsej verjetnosti preteklo mnogo desetletij. V glavnem moramo suponorati dva velika tokova: zahodni je ob donavskem kolenu nad današnjo Budimpešto (gl. še Belić, *Stan.* Encikl. IV, 394) ali zapadno od njega prekoračil Donavo in nekako ob Leithi in Rabi prišel na Štajersko v dolino Murice in srednje Mure. Na jug se je ob Muri in njenih pritokih razširil do Slovenskih goric in Kozjaka; na severu pa je tok, ki je prišel ob Leithi v dolino Murice, šel od Brucka v pokrajine ob zgornji Muri in čez prelaze na jug na Koroško, s Koroške pa na severozahodno Gorenjsko, v Beneško Slovenijo in v dolino Soče do

morja v Tržaškem zalivu in še dalje v Istro. Ta tok je precej časa moral biti v tesnejši zvezi z zahodnoslovansko skupino (*dl, tl, ł > ie > i*). To pot nekako nakazujejo slovenski dialekti. Pred tem tokom ali morda celo z njim, pa se zdi, da je šel tisti naselitveni tok, ki je še bolj na jug zasedel Hrvatsko Primorje in otoke blizu do Dubrovnika. Iz tega dela se je razvila današnja čakavščina. Iz takega skupnega potovanja in sožitja, ki je moralo trajati več desetletij, lahko razumemo, zakaj je glasovna, akcentska, zlasti pa leksikalna zveza med čakavščino in slovenščino tako velika, mnogo večja in starejša kakor s kajkavščino in štokavščino (gl. tudi Tentor, Leksička slaganja. Razprave II. razreda SAZU, I, 1950).

Drugi veliki preselitveni tok, ki je bržkone bil v bližji zvezi s kasnejšim štokavskim elementom, je moral potovati nekoliko kasneje od prvega, bržkone med Rabo in Blatnim jezerom, po vsej verjetnosti skupaj s kasnejšim štokavskim elementom, proti jugozahodu, in je zasedel današnje Prekmurje, Medžmurje, Haloze, Slovenske gorice, vzhodni del Kozjaka, ves vzhodni in južni del Pohorja, vso srednjo Štajersko s porečjem Sotle, severovzhodno Gorenjsko skoraj do Kamnika, vso Dolenjsko in Notranjsko ter se na Krasu in v Istri sešel s tistim velikim tokom, ki je že prej prišel od severa preko Koroške. Po sredini med obema deloma še danes v glavnem teče znamenita Ramovševa „osrednja črta pasu z rahlimi narečnimi zvezami“ (gl. Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika 118). Med ta dva glavna naselitvena tokova se je prej, hkrati in pozneje vrinilo nekaj manjših naselitvenih jeder, to ali ono morda celo iz druge psl. jezikovne skupine. Za to bi deloma govoril današnji slovenski besedni zaklad, predvsem pa krajevna imena.

Vendar je pa ob začetku priselitve v današnjo domovino Slovencev jezik priseljencev bil precej enoten; razlike med njimi so bile v prvi vrsti govorne razlike med starim in mladim rodom, zaznatnejše razlike in inovacije pa med pripadniki obeh velikih naselitvenih tokov, ki so se pa izoblikovale tik pred selitvijo ali pa že med selitvijo samo. Na stičnih točkah obeh tokov, ki jih spočetka ni bilo veliko (ob Muri v bližini Slovenskih goric, ob Dravi pri današnjem Dravogradu, na vzhodnem Gorenjskem, pri Ljubljani, na Krasu in v Istri), so se začela izenačevanja; celota se je razvijala v smer individualnega slovanskega jezika, slovenskega, posamezni deli pa v smer narečnih skupin. V glavnem še vladajo isti psl. jezikovni zakoni, kot so vladali ob času naselitve. To vidimo na izposojenkah iz alpskoslovanskega jezika v sosedne nemške in romanske dialekte in na izposojenkah iz romanskih in nemških dialektov v alpsko slovanščino (gl. Ramovš, Kratka zgod. sl. jez. 23 ssl.). V nekaterih delih alpske slovanščine, zdi se, da na jugozapadu je bil razvoj hitrejši in so se psl. inovacije hitreje razvijale (ali pa nastajale nove) kot pa v centralnih in severovzhodnih predelih. Za to nam govori dejstvo, da nekateri splošni slovenski pojavi na severovzhodu še danes niso dosegli tiste stopnje kot v slovenskih dialektih na jugozapadu in ki so nam iz starih zapisov in knjig že več stoletij znani (moderna vokalna redukcija).

V tej prvi dobi je v slovenščini še bil v veljavi sistem odprtih zlogov; *z* in *z* sta se ločila še nekako do polovice 9. stoletja, ob koncu tega stoletja sta ponekod že začela sovpadati in onemevati; *o* in *e* sta bila še prava nazalna vokala, *y* in *i* sta bila še različna fonema; do konca 8. stol. je *tort*,

tolt, tert, telt itd. še prehajalo v *trat, tlat, trét, tlét* itd.; zakoni psl. metatonije so še v polni veljavi ipd.

Toda že na dejstvu, da imamo v začetku 9. stol. metatezo *tolt > trat* (*Karl > kral'*) že do konca izpeljano (Ramovš, *Kratka zgod.* 26), vidimo, da so psl. jezikovni zakoni ponehaval s svojim delovanjem. V sredi 9. stoletja moramo za slovenščino že suponirati odpad fonetično šibkih *z* in *z* na koncu pa tudi že v sredini besede (gl. Ramovš, *KZg.* 35); v začetku 10. stol. je moral biti ta odpad že popoln. Vsaj v to dobo pa moramo postaviti nastanek originalov za brižinske spomenike, ki so v ohranjeni obliki prepis s konca 10. stol. (gl. Ramovš—Kos, *Briž. spom.* 11). Prepisovalec ob koncu 10. stoletja najbrž ni mnogo spreminjal izvirnega teksta, posebno ne, če je bil tujec (gl. Ramovš—Kos, *Briž. spom.* 9). Jezik brižinskih spomenikov nam torej more v glavnem kazati stanje slovenskega jezika ob koncu 9. in v začetku 10. stoletja.

Brižinski spomeniki pa nam kažejo sovpad *z* in *z* in ohranitev enotnega *z* samo v fonetično krepki poziciji; *z* in *z* imata vsaj v nekaterih pozicijah še dosti izrazit nosni izgovor, kar se nam za koroško narečje, v katerem so originali ali prepisi najbrž nastali, ne zdi nič čudnega, ker imamo nazalni izgovor v vzhodnokoroških govorih še danes ohranjen, sporadično v nekaterih pozicijah pa tudi še drugod po Koroškem. V nekaterih jugozapadnih govorih pa sta *z* in *z* v tej dobi najbrž bila že denazalizirana. Psl. *z* je moral v brižinskih spomenikih imeti fonem izrazitega *e*-jevskega monoftona, brez kakršnega koli palatalnega elementa spredaj ali zadaj, ker se stalno piše z *e* v vseh treh spomenikih. Biti je moral vsaj srednje ali pa že ozke kvalitete. Psl. *y* je v večini pozicij že sovpadel s psl. *i*, itd.

S temi in drugimi spremembami se je struktura alpskoslovenskega jezika temeljito spremenila, zlasti z odpravo odprtih zlogov in nastankom zaprtih zlogov v sredini in na koncu besede. S tem razvojem je bila nenadno zaključena prva razvojna doba slovenskega jezika. V njej so do kraja nastali vsi tisti jezikovni pojavi, ki slovenščino karakterizirajo kot samostojen slovanski jezik, slovenski. Okrepile pa so se tudi nekatere prednaseilitvene inovacije in nastale nove ter se iz notranjih, geofizičnih, psiholoških, socioloških in drugih razlogov razvile tako daleč, da moremo ob koncu prve razvojne faze suponirati že osnovne narečne skupine. Za to bi govorile predvsem nekatere razlike v besednem zakladu I., III. in II. brižinskega spomenika.

Naslednja, druga razvojna faza traja nekako od začetka 10. pa do konca 12. stoletja. V teh tri sto letih so se razvila slovenska narečja in celo že nekateri govori. To nam dokazuje primerjava razvoja posameznih glasov v slovenskih dialektih in v historičnem gradivu pa tudi historični podatki sami.

Tako suponira Ramovš za *z* (gl. *Histor. gram.* VII, 1935, str. XIII sl.), da se je npr. „*z* v koroščini 10. stol.“ (in gotovo tudi v severozapadni gorenjščini) „glasil že kot *z*“ (za kar govorijo tudi brižinski spomeniki; gl. gori), v dolenjščini pa kot *z*. Če pogledamo celovski rokopis iz l. ca. 1430, ki je pa prepis starejšega originala, ta pa je po Iv. Grafenauerju (*Jezik in slovstvo*, I, 165—169) vsaj iz 14. stol., vidimo, da imamo za poudarjeni *z* regularno *z*: *refly* (< *rěši* imp.), *veruyo* (< *věrujō*), *grechow*

(< *grêchâ*), enkrat *ey* : aor. *seydi* (napaka za *seyde* < *sêde*). Za nepoudarjeni *ê* imamo *i* : *dwitttze*. Enkratni *eĭ* za *ê* v rokopisu je v Ratečah lahko istega izvora kakor v bližnji Mojstrani (T. Logar, SR V — VII, 149). Govor prireditelja predloge celovškemu rokopisu je potemtakem za poudarjeni *ê* še imel *ê*, kakor ga ima že sosednji Podkoren in ostala gorenjščina še danes, za nepoudarjeni *ê* pa *i*, danes predtonično *ə* (*rasnica*, gl. pl. *zvazdá*, ali onemitev : *dvica*). — Rateški govor ima danes *iʳ* in je verjetno, da je imel približno podoben refleks *ie* ali *iĕ* že ob nastanku predloge za celovski rokopis. Slovenski izvirnik očenaša in apostolske vere je mnogo starejši od predloge za celovski rokopis in ima torej tudi starejši duktus jezika. Prireditelj prve predloge je verjetno bil Gorenjec in so sledovi koroščine v celovškem rokopisu mlajši (*našen*, dat. pl.). Rokopis je žal prekratek, da bi mogli v njem natančneje eruirati razne razvojne plasti in narečne poteze. Vsekakor nas pa filološka in lingvistična analiza rokopisa pripeljeta že v 13. stoletje in s tem imamo vsaj za konec 13. stoletja že dokazan izrazito zahodnogorenjski dialekt.

Analiza stiškega rokopisa iz ca. 1440, ki je tudi prepis starejšega originala in je predloga za tega po filološki analizi Iv. Grafenauerja (ČJKZ VIII, 1931, 116) nastala od 12. do 13. stol., prvotna slovenska prirediteljev pa verjetno tudi že v 13. stoletju, kaže, da je izrazita dolenjščina stiškega rokopisa morala nastati že v 12. stoletju. To izpričuje tudi notranjski dialekt, ki je po Ramovševem mnenju (gl. Histor. gram. VII, 46) bil z Dolenjskega na Notranjsko postopoma priseljen do 13. stoletja. Ker so najstarejši jezikovni pojavi notranjskega dialektu isti kot v dolenjščini (*ð* > *ū*, *ê* > *eĭ* ipd.), je torej dolenjščina v 12. stoletju morala biti že izobražen dialekt.

Do istega rezultata, da je slovenščina v 12. stoletju imela izobražene že vse današnje osnovne dialekte in najbrž tudi že govore, sem prišel ob podrobnem študiju vzhodoslovenskega, tako imenovanega prleškega dialektu, kjer narečno gradivo popolnoma potrjuje, da je 1. 1200, ko so se Madžari končno umaknili iz srednje in spodnje Prlekije, prleščina imela izobražene celo že govore. Gradivo pa tudi potrjuje, da je smer naselitve morala iti severovzhod — jugozahod.

Nov dokaz za trditev, da je bila slovenščina v sredini 12. stoletja narečno že diferencirana, je v poročilu Inštitutu za slovenski jezik SAZU o zapisovanju remšniškega dialektu prinesel T. Logar, ko je za trdno dognal, da ima severozahodno Pohorje istovrsten koroški dialekt, kakor je remšniški na levem bregu Drave. Ta pokrajina (nekako do črte Ostri vrh — Činžat nad Falo — Klopni vrh na Pohorju) je do 1. 1147 političnouppravno spadala pod Koroško in šele od 1147 dalje pod Štajersko. Ker ima vse to ozemlje še danes izrazite starejše koroške narečne poteze in je moralo biti naseljeno s koroške strani, je torej tudi koroščina bila 1147 že izoblikovana.

Podobne lingvistične in historične dokaze bi mogli navesti še za druge slovenske dialekte, n. pr. za vzhodno dolenjščino ob spodnji Krki, za goričanski dialekt idr. Tako torej drži naša ugotovitev, da so slovenska narečja vsaj konec 12. stoletja že kazala isto podobo, kakršno poznamo iz začetka 15. stoletja in še danes. Z letom 1200 torej lahko zaključimo drugo

razvojno dobo slovenskega jezika. Podrobneje o tej dobi gl. moj članek „Zur Chronologie der Dialektbildung im Slowenischen“ (v tisku v Orbisu VI, 2). Tudi tretja doba obsega nekako tri sto let, od približno 1200 do 1500. Ta doba kaže mnogo mirnejši jezikovni razvoj in je karakterizirana v prvi vrsti s podrobno izobrazitvijo govorov v posameznih dialektih. V to dobo štejem tudi prvi močnejši primorsko-kraški superstrat nad staro dolensko osnovo v notranjščini. Proti koncu te dobe postanejo zopet močnejše redukcijske tendence nepoudarjenih vokalov, ki pridejo do polnega izraza v naslednji dobi, vidne so pa že v celovškem in stiškem rokopisu.

Četrta doba v razvoju slovenskega jezika tudi obsega blizu tri sto let (nekako od 1500 do Japlja 1784). Prvo, namreč 16. stoletje tega razvoja je silno revolucionarno. V tem stoletju se v centralnih, zlasti pa v zahodnih slovenskih dialektih nepoudarjeni in deloma tudi že kratko poudarjeni vokali, zlasti *i*, *u*, *ê*, manje *e*, *o*, najmanj pa *a* reducirajo v redukcijski vokal srednje kvalitete ali pa v bližini sonornih konzonzantov tudi že popolnoma oneme. Redukcija se kasnejša stoletja nadaljuje in širi proti severovzhodu. Skupina *la* preide v gorenjsko-koroških dialektih v *wa/ua*, drugod povečini v *la*, le redkokje je ostala (B. L. Krajina). Tudi velarni *l* na koncu besede in v sredini pred konzonzantom je prešel v *u* in se je zlasti končni *-u* v naslednjih stoletjih s spredaj stoječim vokalom asimiliral, tako da je končni produkt zvečine *-u/ù* (pri nepoudarjenih in kratko poudarjenih zlogih), ponekod *-o/ò* ali *-a/à*. Moderna vokalna redukcija je močno spremenila morfološko in besedotvorno strukturo govornega slovenskega jezika, pa tudi fonetično.

Peto dobo pa računam od nastopa Japlja in Kumrdeja 1784 dalje, ko postaja v življenju slovenskega ljudskega jezika vedno močnejši vpliv knjižnega jezika, ko tudi v slovenskem knjižnem jeziku prevladuje stremenje po neki enotnosti brez večjega vpliva narečij. Nasprotno: slovenski knjižni jezik je postal v zadnjih štiridesetih letih tako mogočen org. nizem, da že odločilno vpliva na slovenska narečja, in sicer tako, da jih izpodriva in sam stopa na njihovo mesto. Tako nastaja slovenska koiné. Centripetalne sile, ki stremijo k enotnosti vsega slovenskega jezika, so danes močnejše kakor centrifugalne, ki so več ko tisoč let slovenski jezik vedno bolj diferencirale.

R. Kolarič

КАРАКТЕР ОДРЕДАБА САМОСТАЛНИХ РЕЧИ И РАЗЛИКЕ МЕЂУ ЊИМА

Познато је да се код нас неједнако гледа на именице у одредбеној служби. Томо Маретић и новији граматичари његове школе сваку именицу у служби одређивања других именица сматрају апозицијом. Проф. А. Белић, међутим, у својим универзитетским предавањима, за именице које се употребљавају уз друге именице да означе врсту или ранг појма уз чије име стоје каже да имају само место апозиције, али не и службу њену. И још неки наши граматичари Љ. Стојановић, нпр., и раније, а касније и неки други, судећи по њиховим дефиницијама апозиције и по примерима које за њу дају, — апозицијама сматрају само именице у посебној детерминативној служби.

Из овога двојаког учења о апозицији настају приличне незгоде, нарочито у настави језика. На ово су ту скоро, независно један од другог, указали проф. И. Мамузић и проф. Ј. Вуковић — први у часопису *Настава и васпитање* бр. 4 за 1956, а други у часопису *Књижевност и језик*, св. 6—7, опет за 1956. И не само да су на ово указали него је први од њих покушао да докаже предност првог, а други другог горе изнетог схватања апозиције. Већ и сама чињеница што су та два схватања различита, управо потпуно опречна, указује на потребу расветљавања тога проблема. Овај свој реферат ја сам замислио као прилог његову решењу.

За расправљање постављеног питања треба, по нашем мишљењу, узети све одредбе самосталних речи, указати на разлике међу њима и дати њихове посебне карактеристике. Ово је, несумњиво, и иначе потребно јер се и у атрибуте (а не само у апозиције) убрајају одредбе чија је служба знатно друкчија од службе правих атрибута. Зато сам ја питање функције самосталних речи узео као целину. А да би се могло доћи до закључка којему од два схватања о одредбеној служби именица, на једној, и одредбеној служби придева, на другој страни, треба дати преимућство, мора се претходно рећи на чему се заснива једно а на чему друго од ових схватања. А то, мислим, није тешко утврдити.

Када се пође од чињенице да све именице у служби одређивања самосталних речи (тј. именица и именички употребљених других речи),

с обзиром на посебне њихове функције, нису у истом односу према речима које одређују, нити је њихова служба одређивања једнако неопходна, — онда је закључак јасан: да су граматичари, пошто је утврђено да је одредбена служба именица свакако претежнија као служба апозиције, једноставно исти, апозитивни карактер давно приписали свим именицама у тој служби, па се такво схватање више по традицији и даље одржава. На исти је начин и из истих разлога приписиван исти, атрибутски карактер свим придевима у служби одређивања именица на које се односе. Овде се, дакле, и у једном и у другом случају полазило од једног претежно формалног момента који није и не може бити од суштинског значаја за одређивање синтаксичког карактера тих одредаба. За ово је не само претежнија него и одлучујућа функција речи, односно група речи.

Треба, дакако, узимати у обзир и спољну страну и друге одлике тих речи, а овамо спада и њихово значење, о коме се у синтакси такође мора водити рачуна. А када одлике ових одредаба, као речи одређене врсте, посматрамо заједно с њиховим синтаксичким функцијама, њиховим односом и везом са речима које одређују, долазимо до поузданог закључка да има више међусобно различитих врста тих одредаба. Према њиховим ширим функцијама пак све су одредбе самосталних речи или *ајрибујске* или *ајозијивне*. Али, да одмах нагласим, баш с обзиром на њихове функције, нису све именице апозиције, ни сви придеви (непосредно уз речи које одређују) атрибути, него се (насупротив мишљењу оних који, полазећи од претежно формалних момената, знају за атрибуте — придеве и апозиције — именице) и придеви употребљавају у апозитивној и именице у атрибутској служби.

Атрибутске одредбе тесно су везане с речима које одређују. Оне се употребљавају да одреде раније неодређене или недовољно одређене појмове. Као такве, атрибутске одредбе су неопходне, а као неопходне, оне су неодвојиво везане с речима уз које стоје, и по томе се, а не по значењу речи које се у њиховој служби најчешће употребљавају, знатно разликују од апозиција.

Од атрибутских одредаба свакако су најчешћи атрибути, у чијој се служби јављају придевске речи (придеви, придевске заменице и бројеви), као у примерима:

Уча је уживао углед *одличног* команданта (Д. Ђосић, Далеко је сунце, стр. 20). — Један *немачки* митраљез и даље је тукао у *кућна* врата (Исто, стр. 403). — Лепа је ноћ у *Моравској* долини кад месецина заспе *снежна* поља (Исто, стр. 217). — Обилазио би *старије* људе и дуго с њима разговарао (Ч. Вуковић, Висине, стр. 11). — Кроз *дувански* дим нејасно се виде две *урамљене* слике и два *омања* ћилима (Исто, стр. 9). — Зар *премзли* гласник ноћас мора да загази у Злоречницу (Исто, стр. 7.)

У служби атрибута се, како је познато, не употребљавају само одговарајући облици придевских речи, које се у роду, броју и падежу

слажу с речју што је одређују него и именске синтагме у облику неког падежа с предлогом или без њега, нпр.:

Планински орлови *огуљених врайова* почеше се вијати небом.
— Врата *од куће* се нагло отворише. — Утврђење *на брду* је било неприступачно и тешко освојиво. — Уто неко докотрља једно буре *с дрвеним обручима*, итд.

О другим одредбама атрибутског карактера говорићемо касније, а овде ћемо се, одмах иза атрибута, задржати на апозицији, да бисмо јасније истакли разлику између ових двеју основних врста одредаба самосталних речи.

Служба је апозиције да казивањем неке нове особине означи већ одређени појам, чијем се имену додаје. Зато сматрамо да је тачно када се каже да апозиција с именом коме се додаје означава исти појам, док атрибут означава појам једне одлике онога што се казује главном речју. А несумњиво је тачно да и апозиција, приписивањем особина или казивањем нечега другог о њему, одређује односни појам, да, уопште узев, има службу сличну атрибуту, али то што је овде атрибуту и апозицији заједничко није ништа друго него служба одређивања самосталних речи, а по свему осталом атрибуту и апозиције се међусобно разликују. Посебни карактер апозиције у односу на атрибут видеће се из примера:

Џемова војска стигла је до Брусе, *дрвног седништа османске властии, лејог, зеленог града на њадинама високе њланине* (И. Андрић, Проклета авлија, стр. 59). — Смирна, *град лејих Гркиња*, није видела такав стас (Исто, стр. 41). — Мало касније покуља резерва мрачног лица, *сељаштво наше у дроњавим униформама* (М. Јалић, Зло пролеће, стр. 358). — Он мора бити као ја прави стари радикал, *адамовац* (Д. Ђосић, Корени, стр. 32).

Поређењем ових са напред наведеним примерима атрибута није тешко запазити да би се, изостављањем апозиције у првом примеру, рецимо, опет тачно знало докле је допрла Џемова војска, и да је апозиција (не једна већ у овоме случају две) овде додата да се њоме да карактеристика града уз чије име је стављена. Међутим, ако би се тако изоставила одредба опет из првог напред наведеног примера за атрибут, и ако би тај пример био употребљен у облику с меницама без атрибута: *Уча је уживао углед командантиа*, апсолутно се не би знало што је овде главно, не би се знало ни на каквог се команданта мисли, ни шта се субјекту приписује. И анализом даљих примера које смо дали за апозицију и атрибут доћи ће се до истог закључка да је апозиција одредба већ одређеног, а атрибут одредба раније не одређеног појма. Сама значења глагола која су у основи речи *апозиција* и *атрибути* једним су делом иста, а другим делом различита. Диканж¹ за *appone* даје два значења: *dare* и *attribuere*. И углавном се може рећи да *appono*, *appondere*, *-posui*, *appositum* значи *сставити*, *међинути*

¹ Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis. Tomus I.

нешто, иридаити, додаити; а *attribuo, attribuiere, -bui, -bitum* — одређива-
ити, ириписиваити. Већ ова значења основних глагола, поред делимичног
њихова подударана, упућују на различите функције главних одредаба
самосталних речи — апозиције и атрибута.

Означавање апозиције, као другог имена појма чијем се имену
додаје, заснива се на делимично формалној страни речи које се у ње-
ној служби употребљавају, на томе, наиме, што се у њеној служби упо-
требљавају именице, односно именичке синтагме (а ту службу могу
вршити и целе реченице). Ипак она стварно и јесте друго име¹ већ
именованог појма, само име што означава скуп нових особина које се
апозицијом, иако свакад накнадно додатом, ипак приписују једанпут
именованом појму. Несумњиво ће, и поред тога, бити тачно када се
каже да се апозиција не употребљава ради поновног именовања неког
појма већ ради казивања неказаних његових особина², односно како
бисмо ми рекли, да би се њоме већ познати појам одредио с неке друге
стране. А именице се, уосталом, као одредбе не употребљавају само у
служби апозиције него и у служби именског предиката, рецимо, с име-
ницом као главним делом тога предиката. И апозиције, које редовно
стоје у истом падежу с главном речју, својим обликом се не слажу
у роду и броју с њом, не зато што би од ње биле сасвим независне,
него што се у служби апозиција употребљавају самосталне речи, које
се у томе погледу не поводе за речима од којих синтаксички зависе,
као што се не поводе ни у сад поменутој предикатској служби.

Ако се у служби апозиције употребљавају именице, односно
именичке синтагме, а у служби атрибута претежно придеви (и при-
девске речи или целе синтагме), ипак све именице употребљене уз
друге именице у служби њихових одредаба не треба сматрати апози-
цијама, као што ни сви придеви у одредбеној служби нису атрибути.

Проф. А. Белић констатује да придеви „када се употребљавају
уз именице, а не значе сталну особину већ привремену и када се упо-
требљавају уз предикате, а слажу се са именицом по роду, броју и
падежу“... „имају онај положај у језику који имају партиципи“.³ Као
пример с таквом употребом придева он даје прво реченицу: *Дејте бо-
лесно не излази на хладноћу*. За овим наводи пример: *Девојка је дошла
боса*, у коме везаност придева за предикат, дакле, његов по функцији
прилошки карактер, доказује употребом прилога место придева у неким
језицима, у пољском, на пример, у коме се место придева у одредбе-
ној служби може употребити прилог (*Chodzę boso* м. *Chodzę bosy*). При-
временост особине појма на чије име се односи, тј. везаност те осо-
бине само за време док се врши радња у предикату дотичне рече-
ници, не ограничава се само на одредбе субјекта, већ се она може
односити и на одредбе других реченичних делова за које је везана

¹ Исп: L'apposition désigne toujours le même être, le même objet, le même fait ou la même idée que le nom qu'elle complète. (M. Grevisse, *Le bon usage gram-
maire française*. Paris 1955, 147).

² Види код И. Мамузића на цитираном месту, стр. 197.

³ А. Белић, О језичкој природи и језичком развиту, стр. 455/6.

предикатова радња, на одредбе објекатске допуне, рецимо. То се види из Белићевих на означеном месту наведених примера: Јанко брани Владислава *мршва* и Ја сам га *жива* видео, затим из примера: Ми-слиш ли ме *мршва* пожалити, пожали ме док сам у животу; Мила мајко ожени ме *млада* и др., који су у школским граматикама често навођени за овај, како су га наши граматичари називали, предикативни додатак, односно привремени атрибут, који би по нашем мишљењу, као одредбу истовремено везану и за именицу и за глагол, најсрећније било звати атрибутско-прилошком одредбом.

Изразито апозитивног карактера су придеви у одредбеној служби каква је у примерима:

Старе каменине, *угојене* и *шешке* потекоше брзом струјом у низину. — *Сигурни* у *победу*, они су с песмом на уснама умирали. — *Бујан* и *још неискусан*, младић је брзо упао у сумњиве послове и дрске подвиге свога друштва и дошао у сукоб са законом и сл.

Из самих њихових примера јасно је зашто ове придеве називамо апозитивима, који се, како видимо, обично јављају у скуповима речи, у синтагмама, а ретки су као појединачне речи. Они се, дакако, као и сви придеви и родом, и бројем и падежом слажу с именицом на коју се односе, али их је, на основу тих формалних одлика, сасвим погрешно убрајати у атрибуте. Апозитиви су врло често везани за предикатову радњу, најчешће као њен узрок (Старе каменине, баш зато што су *угојене* и *шешке*, потекле су брзом струјом у низину; зато што су (они о којима је реч) *сигурни били* у победу — умирали су с песмом на уснама; зато што је био *бујан* и *још неискусан*, — младић је упао у сумњиве послове). И с те стране посматрани апозитиви иду у атрибутско-прилошке одредбе. Али битнија од ове јесте њихова одлика што се као одредбе накнадно долају већ одређеним појмовима, а то им даје извесну самосталност у односу на речи којима се долају. Ова одлика њихова, која им је заједничка с апозицијама, још од раније је истицана. Њу уз друге неке граматичаре истичу и најновији руски синтаксичари Е. И. Коротајева и Н. Н. Прокопович у великој Граматици руског језика Академије наука СССР (Том II, стр. 643 и даље), мада ове одредбе, као и ранији, између осталих и руски, лингвисти, полазећи од формалних елемената, — убрајају у атрибуте (рус. определения), а не у апозиције (рус. приложения). Они их издвајају као „обособленные определения“, на исти начин као што и праве апозиције („обособленные приложения“) одвајају од других именица у служби одредаба које, по нашем мишљењу, немају службу апозиција (ор. cit. стр. 647—649).

Одвајање ових на извешан начин самосталних одредаба од оних које су тесно везане с главним речима, тј. одвајање апозитива од атрибута, као и одвајање правих апозиција од именичких одредаба које имају само положај (употребљавају се уз друге именице), али не и службу апозиција, — не само да је оправдано него је у синтакси и неопходно, јер како се у малопре цитираној Граматици руског језика каже: „Обособленные согласованные определения... отличаются

от соотносительных с ними необособленных определений по значению и по функции в предложении“ (643) а „обособление приложений обусловлено выполнением ими тех же функций в предложении которыми вызывается и обособление определений, выраженных именами прилагательными или причастиями“ (647).

Атрибутско-прилошким одредбама с апозитивима је заједничко то што су и ови последњи најчешће ознаке временски ограничених особина, везаних за радњу предикативу, што су и они као и прави апозитиви уствари предикати непотпуних реченица, и што су одредбе већ одређених појмова, а од ових се разликују тесном везаношћу за главне речи („Мила мајко, ожени ме *млада* значи — Мила мајко ожени ме *док сам млад*; Ој Дунаве, хладна водо, што ти тако *мушан* течеш — што си тако *мушан* *док те гледам где течеш* итд.).

У српскохрватском језику, у коме је рел речи слободан и њихов положај у реченици врло ретко има граматичке функције, ни у случају с одредбама самосталних речи не може се говорити о тачно утврђеном месту појединих од њих, али је ипак неупоредиво чешћа употреба атрибута испред именице. А од апозиција једино оне које садрже привремене карактеристике, обично узрочног значења, везане за вршење радње у реченици, могу стајати, и обично стоје, испред главних речи, као у примеру: *Вредан и исцрпан службеник, благајник је уживао оштрије симпатиије*. У другим случајевима, место апозиције у нашем језику је обично иза речи коју одређује. То потврђују сви примери које смо напред за ову одредбу навели. Али ова мањевише формална страна њена овде није битна. За нас су, да поновимо, управо синтаксички моменти, тј. функције појединих реченичних делова и њихов однос према другим деловима реченице, стварна веза и јачина везе између њих и речи које одређују, — мерило према коме утврђујемо карактер појединих врста одредаба самосталних речи и разлике међу њима.

А посебни напред изнети карактер и битне разлике између двеју основних група одредаба самосталних речи, између атрибутских и апозитивних одредаба, колико су несумњиви, толико су и лако уочљиви. Ипак су граматичари још од давнина разлике између њих везивали за формалне одлике њихових ознака, тј. за речи којима се оне претежно казују, атрибутске одредбе за придеве, а апозитивне за именице. И као што се у једном делу лингвистичке науке занемарују посебне функције придевских речи у апозитивној служби, о којој смо већ говорили, већина граматичара и до данашњег дана сваку одредбену именицу уз другу именицу сматра њеном апозицијом. Тако су, нпр., за једнога од најзначајних компаративиста индоевропских језика К. Бругмана апозиције и именице које стоје поред других именица и одређују их, као у примерима: gr. Ζεὺς Πατὴρ lat. Arabia terra, nhd. Prinz Eugen, аксл. чловѣкъ грѣшникъ; russ. боярин-князь и сл.¹ И граматичари немачког језика све именице у служби одређивања других

¹ Karl Brugmann, Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg 1904, 636.

именица, без обзира на разлике у природи одредбе, такође сматрају апозицијама. Поред осталих и познати синтаксичар Ото Бехагел, који у својој великој историској синтакси немачког језика опширно говори о апозицијским групама¹ као примере за ове даје не само:

Geh in die Post, das grosse Haus links; König Sigismund, ein Katolik; Rom, die Hauptstadt der Welt; für uns Kinder, eine jüngere Schwester und mich; mit Vermeldung, dass sie, die unmenschliche Mutter sie, das Töchterlein, diesem habe versprochen;

већ и:

ritter Pontus, Jungfrau Cölestina, Kaiser Wilhelm, ein stat Ninive, da inne ist ein berc Ethna, Mars der planet, das Regiment Fouquet, das Hotel Markwart и сл.

У познатој граматичи савременог француског језика Мориса Грсе-виса, такође, поред најтипичнијих примера типа: *le lion, terreur des forêts* и *Cicéron, l'orateur romain* — за апозицију се наводе и примери: *un enfant prodige, le philosophe Platon, sultan léopard*² и сл. Једнако су апозиције и за колектив аутора друге једне познате граматике француског језика одредбе какве имамо у тамо наведеним примерима: *Capitaine Renard, maître Corbeau, le maréchal Foch*³ итд.

Руски синтаксичари, да се најзад још само на њима задржимо, такође сматрају за апозицију сваку „одредбу која се изражава именицом и слаже у падежу с речју коју одређује“. Доследно се овако апозиција (приложение) дефинише у великој граматичи Академије наука СССР.⁴ А Шахматов,⁵ свакако један од најпознатијих руских синтаксичара и синтаксичара уопште, каже: „Приложение это то зависимое слово, которым в форме существительного означается свойство-качество или родовой признак господствующего слова“.

Ово говоре не само наведене дефиниције него и цело доста опширно разлагање о апозицији и у једној и другој сад споменутој синтакси руског језика, каогод и у њима дати примери. Међу тим примерима за апозиције налазимо код Шахматова⁶ посред:

А он, *бесѣиия*, меня уверяет. — Его вторая жена, *красивица*, умница, ... вышла за него когда он уже был стар. — Пошел домой, я не хочу с тобой, *скойом*, ехать. — Легкие судороги — *йризнак сильного чувствва*, пробежали по его широким губам. — Оба отличные *математйки* они сверх службы ... давали уроки —

и:

дерево бук, город Москва, река Днепр, село Каменка, граф Ростопчин, учительница Фролова, сѣарикашка - извозчик, *невесѣа* - девушка.

¹ Otto Behaghel, Deutsche Syntax eine geschichtliche Darstellung. Band III Die Satzgebilde. Heidelberg 1928, 412—428.

² Maurisse Grevisse, Le bon usage grammaire française (sixieme ed.) Paris, 1955, 147.

³ Grammaire Larousse du XX-e siècle. Paris (6e), 1936, 71.

⁴ Грамматика русского языка II. Москва 1954, 553.

⁵ А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка, Ленинград, 1925, 272.

⁶ А. А. Шахматов, нав. дело, 272—277.

А у Синтакси Академије наука СССР¹ —

поред:

Мы пошли на вал, *возвышение образованное природой и укрепленное часиколом*. — Дежурный в чистой куртке, *нарядный, молодцеватый мальчик*, с метлой в руке встретил входивших. — В это время входила к нему в кабинет барыня, *жена управляющего казенной палатой*. — *Человек парити*, я признаю только суд моей партии —

и:

И вот приходит в башню ту, где скрыл царевну-красоту. — Сокрушила злодейка жена. — Ты меня загубил с своими сыновьями — *разбойниками*.

И многи други такође значајни синтаксичари разних језика на исти начин апозицијом сматрају сваку именицу употребљену у служби одређивања друге именице и у истом падежу с њом. Управо, бар колико је нама познато, у науци о језику уопште, апозиција је скоро искључиво тако схватана. Једино је учење о апозицији неких наших лингвиста и граматичара (од којих смо најважније споменули) друкчије. А занимљиво је да и неки француски синтаксичари јасно истичу разлику између одредбених именица у служби где не чине целину с речју коју одређују и од које се одвајају запетом (дакле између несумњивих апозиција) и именица у одредбеној служби тесно везаних с речима које одређују (тј. с именицама које имају место апозиције а службу атрибута), иако и ове последње и они убрајају у апозиције².

За нас су апозиције само именице које се као друго име истог појма у истом падежу додају главним речима ради њихова одређивања према раније неизреченим особинама. Именице пак које такође стоје уз друге именице и врше службу њихова одређивања, али не означавају исти већ шири појам, појам врсте или рода коме главни појам припада, онда појам ранга (тителе или звања) и особине које главни појам има, као у примерима: *извор вода, село Бистрица, река Зейта, грађанин њемић, цар Сунђејан, жогоља чобанин* и сл. — по служби својој нису апозиције, и у ствари нису ништа друго већ атрибути, како нам то између сличних потврђују примери:

Гледа га љубопитно, као што се обично гледају *сѣранци* пролазници (Св. Ранковић, *Порушени идеали*, Српски писци, стр. 127). — За њим Арсеније са пет великих кеса *литрењача* (Исто, 181). — Ухвати ме иза затылка за кошуљу *конољачу* (А. Ковачић, У регистратури, 17). — Затим отскочи кано да га је ујела *ошровница* змија (Исто 55). — Истурa ноћу људе *йоје-*

¹ Нав. дело, стр. 553—57.

² G. Gayrou — P. Laurent — Mlle J. Lods, *Le français d'aujourd'hui*, Paris Ve 1949, 323—324.

динце (И. Андрић, Проклета авлија, стр. 11). — Међу њима има Турака *избеглица* из Србије (Исто 103). — А оне двије сестре *сиротице* због чега оне (Р. Маринковић, Руке, 249). — И смјешка се грозно и безнадно као човјек *очајник* што сједи на дну свог властитог живота (Исто, 135). — Већ је изум праћке... *жгољу* чобанина учинио краљем (Исто, 140). — А дирљива ријеч... само потсјећа мајке *сѣтарице* у црнини (Исто, 140). — Лице му дође кисело као да је загризао јабуку *дивљаку* (Б. Попић, Доживљаји Николетине Бурсаћа, 73). — Воз нешто дуже стаје само у Лапову *селу*¹. — Рођен је у *варошици* Прњавору итд.

Ови се примери очевидно ни по чему не разликују од оних што их поједини синтаксичари страних језика дају међу примерима за апозиције, какви су: рус.: *злодейка* - жена, *сѣтарикашка* - извозчик, *депево* бук, *город* Москва, *граф* Ростопчин, *учиџелница* Фролова; фр.: *un enfant prodige*, *le philosophe* Platon, *le maréchal* Foch; нем.: *Kaiser Wilhelm*, *ein Stadt* Ninive, *Mars der Planet*; лат.: *mulier ancilla*; стсл.: *чловѣкъ-грѣшникъ*..

А у свим овим и њима сличним примерима из наших и страних језика означене именице нису употребљене у служби апозиције већ у служби атрибута. Ни за кога, сигурно, није спорно да *сѣтрани* пролазници, кеса *лиџрењача*, кошуља *коноџача*, *оџровница* змија, *сирџан* Ивица, Турци *избеглице*, човек *сѣтранац*, *целац* снег, човек *очајник*, *жгоља* чобанин, јабука *дивљака*, значе исто што и: *сѣтрани* пролазници, кеса од *лиџре*, *коноџана* кошуља, *оџровна* змија, *сирџи* Ивица, *избегли* Турци, *сѣтран* човек, *цели* снег, *очајан* човек, *жгољави* чобанин и *дивља* јабука. На исти је начин и: *старикашка* - извозчик (старчић фијакерист) — *сѣтари* фијакерист, *un enfant prodige* (дете чудо) — *чудесно* дете, *чловѣкъ-грѣшник* — *грешан* човек итд.

Да се именице у оваквим случајевима употребљавају у атрибутивној функцији потврђују речи пољског научника: „Одредба је пре свега придев, придевска заменица или број, а тада таква одредба црте, броја или рода назива се додатак, нпр. *добар човек*, *та књига*, *џреџи дан* и сл. У истој функцији јавља се и именица у истом падежу у коме стоји и члан који се одређује... *Jan Król*; *król Jan*“².

Заједничке именице уз властита географска имена (типа *река Сава*, *село Степанчиково* и сл.) у српскохрватском језику се најчешће употребљавају у стиховима; исп.:

Дрино *води*, племенита међо. —

Дјевојка је јечам *жиџио* клела. —

Ти не куни Сријем *земљу* равну и сл.

¹ Овај и даљи примери узети су из појединих граматика и разговорног језика.

² T. Benni, F. Łoś, K. Nitsch, J. Rozwadowski, H. Ułaszyn, Gramatyka języka polskiego, w Krakowie 1923, 379.

— очевидно, да се речју с потребним бројем слогова попуни стих или из другог ког метричко-ритамског разлога. А кад би се оне само зато употребљавале, не би се могло рећи да врше и синтаксичку функцију. Али у случајевима какав имамо у примерима: Воз стаје у Лапову *селу* и Родило се у *варошици* Прњавору, заједничке именаце *село* и *варошица* употребљене су као чисто језички неопходне ознаке; у првом случају да се каже да воз стаје у Лапову *селу*, а не у Лапову *вароши*, а у другом: да се дотично лице родило у *варошици* а не у селу Прњавору; именице су, дакле, употребљене да одреде неодређене појмове, а то је служба атрибута, а не апозиције.

Уосталом, ништа није ново ни необично да се једне речи употребљавају у служби других. А сасвим је оправдано да се при синтаксичкој класификацији речи сврставају према њиховим функцијама. То је управо и једино исправно. Оправдано је, дакле, и именице уз друге именице у служби придева сврстати међу атрибутске одребе. Питање је само којим их именом ту звати. Да ли их једноставно звати атрибутима, како то њихова служба у реченици налаже, или онако како смо их ми у својим предавањима звали и како их је ту скоро Ј. Вуковић у своме напред поменутом чланку назвао — *ајрибуишким ајпозицијама*. Овај термин за њих није најсрећнији зато што их ставља у синтаксичку категорију којој не припадају, ставља их ипак у апозиције, а оне то, како смо видели, нису. Нама се чини да би за њих, аналого термину апозитив (за придевске речи у апозитивној служби), најбоље одговарао назив *ајрибуиш* (категорија именица у служби атрибута). Овоме термину могло би се приговорити једино због тога што се он у неким језицима сасвим другог система употребљава као назив за један придевски падеж. Али, најзад, није тако ни важно какав ћемо термин за њих узети, него је од значаја утврдити да су оне синтаксички посебног карактера и да их свакако треба разликовати од апозиција. Оне су, за разлику од апозиција, тесно везане за имена уз која стоје, оне се употребљавају да та имена као раније неодређена одреде, па зато и кажемо да имају атрибутску службу. Апозиције, међутим, иако зависне од главних речи, чине извесну целину за себе, као такве се накнадно додају тим речима, да их одреде по неким новим, мислим пре неизреченим, особинама које се баш апозицијама казују. Зато апозиције имају и своју посебну интонацију, као што их имају и апозитиви¹. По тој интонацији се оне у говору разликују од атрибута, а, дакако, и од атрибутски употребљених именица. У писању се пак апозиције, будући да у односу на главну реч претстављају извесну целину за себе, да се као таква целина накнадно додају речима ради новог одређивања већ одређених појмова које те речи означавају, — редовно одвајају запетом. Ово је доказ колико су у заблуди они што разлику између атрибута и апо-

¹ Овде поново скрећемо пажњу на разликовање тзв. „обособленных“ атрибута (определения) и апозиција (приложения) од „необособленных“ код Е. И. Коротајеве и Н. Н. Прокоповича (Грамматика русского языка) Академии наук СССР. Том II, стр. 643—649.

зиције објашњавају одредбеним односом атрибута према главним речима, а допунским односом апозиција према њима. Допуном увек управља главна реч од које она зависи, али се с њом не слаже својим обликом, док апозиција увек стоји у падежу главне речи (исп. горе). А одвећ је познато да су допуне и функционално и по интонацији врло тесно везане за управне (главне) речи, и да се као такве никада никаквим знаком не одвајају од ових.

С друге стране, није тешко доказати неоправданост констатације неких граматичара да се апозиција одваја запетом само кад стоји иза главне речи. Апозиције се, мислим праве апозиције, и када стоје испред главних именица одвајају запетом. Нико сигурно не може спорити да у реченици: *Вредан и сналажљив мајстор, он је ускоро дошао до лее зараде*, — запета иза синтагме *вредан и сналажљив мајстор* није сасвим на месту, а још мање да та синтагма није апозиција уз личну заменицу *он*. Именице пак у одредбеној служби атрибута, које су такође убрајане у апозиције, а за које ми доказујемо да то нису — не одвајају се запетама ни када дођу иза главних речи, колико ни када су испред њих (у коме се положају чешће употребљавају). Довољно је само погледати напред наведене примере са: *јабуком дивљаком, кошуљом конојачом, кесом лифрењачом, људима нейраведницима, мајком сипарицом, сестром сиротицом, човјеком очајником, Лайовом селом, Гацким њољем* и др., у којима одредбена именица долази иза оне што је одређује, — и одмах ће бити јасно да су одредбена и главна именица у тесној међусобној вези исто онако као кад одредбена стоји испред главне, тј. као у примерима типа: *јединац син, жгоља чобанин, варош Прњавор, чича зима*. Зато се оне ни у првом, ни у другом случају у писању не одвајају запетама. Сасвим друкчије ствар стоји с титулама и звањима, рецимо када долазе иза имена њихових носилаца. Оне се онда, то се с разлогом истиче у многим језичким приручницима где се говори о интерпункцији, — редовно одвајају запетом од именица иза којих долазе. Али сада не само зато, и уопште не зато што долазе иза речи којих су одредбе, него што оне ту имају карактер апозиције. Обично се имена лица уз која стоје титуле или занимања дају као одређена, а називи титула, односно занимања, везани за такве појмове својих носилаца, означавају баш те појмове. Они се (мислим ти називи) накнадно додају именима која одређују, и зато су то, по нашем мишљењу апозиције. Међутим, назив занимања испред главног имена се ставља да се њим одреди о којем од више лица с тим именом се говори: *ученик Иван Павловић* нпр., значи — онај Иван Павловић који је ученик (а не неки други). Назив занимања је овде употребљен да одреди још неодређено лице. У тој је, сада атрибутској, функцији тесно везан с именом које одређује и зато га није допуштено од њега одвајати запетом.

Што се у извесним случајевима, за дани тренутак, и самом употребом имена, односно презимена, тачно зна о коме је лицу реч, што је, хтео сам рећи, то лице одређено и без стављања титуле или занимања уз његово име, као у случају са примером *Претседник*

Ајзенхауер или *Премијер Булгаћин* — то је нешто сасвим друго. Овде је титула постала скоро саставни део имена и зато је с њим тесно везана, па се, разумљиво је, не одваја запетом од њега. А што је главно, она за случај кад се и без те титуле тачно зна о коме је лицу реч, ништа ново не каже, па је и по томе јасно да није и не може бити апозиција, већ као и титуле чија је служба да прецизирају на које се од више лица с истим именом мисли иде у атрибутске одредбе.

Михаило Стевановић

O IZGUBI NOMINALNIH KONČNIC V NEKATERIH PRIMORSKIH GOVORIH

Slovenska narečja, zlasti osrednja, so v slovenistiki znana po močnih redukcijah in celo popolnih onemitvah nepoudarjenih vokalov sredi besedi pa tudi v končnicah. Ta pojav za slovenščino ni nič novega, saj se je z njim podrobno ukvarjal že Ramovš, ga opisal in razložil v svojih delih „Die moderne Vokalreduktion im Slovenischen“, „Kratka zgodovina slovenskega jezika“ in drugih študijah. Težnja po redukciji nepoudarjenih in sploh kratkih vokalov, ki se je porodila verjetno nekako v 14.—15. stol., je v slovenščini najbolj prizadela vokala i in u, ki sta v mnogih slovenskih govorih tudi v končnicah pogosto onemela, čeprav je proti njej delovala druga težnja, namreč stremljenje po jasnem izražanju. Nasprotno pa sta kratka nosnika *ę* in *o* v večini slov. narečij proti redukciji, zlasti popolni, zelo odporna. Vendarle so med slovenskimi govori tudi taki, v katerih sta razen i in u onemela tudi kratka nepoudarjena *ę* in *o* v končnicah. Našel sem jih na razsežnem hribovskem področju ob srednji Idrijci in Soči med Tolminom in Solkanom pri Gorici, po Banjški planoti, večjem delu Goriških Brd in seveda po vaseh v dolini ob srednji Soči sami. To je dialektično ozemlje tako imenovanega briškega narečja, za katero so sicer značilne zelo arhaične poteze v razvoju dolgega vokalizma. Prav to dejstvo, namreč arhaični dolgi vokalizem na eni in zelo obsežne redukcije končnih kratkih vokalov na drugi strani, nas tem bolj preseneča. Kraški govori, s katerimi se na jugu stika briško narečje, pa so v razvoju kratkih končnih vokalov ohranili starejše stanje, v njih popolna redukcija ni zajela niti i in u, niti *ę* in *o*, ki sta še danes zastopana s polglasniko *ə* za nekadanji *o*. Tako stanje kratkega končnega vokalizma, kot je še danes lastno kraškim govorim, je v nekoliko starejšem času bilo nedvomno značilno tudi za govore briškega narečja in končna *-ə* < *-ę* in *-u* < *-o* sta popolnoma onemela. Isto se je seveda zgodilo z etimološkima *-i* in *-u* v končnicah.

Ker so vokali *-i*, *-u*, *-ę* in *-o* končniški elementi mnogih sklonov slovenske nominalne sklanjatve, je razumljivo, da so zaradi njihove onemitve mnogi skloni v govorih od srednji Soči in Idrijci ostali brez končnic. Zlasti je bila prizadeta sklanjatev ženskih *a* - debel, kjer je v ednini od 6 kar 5 sklonov ostalo brez svoje končnice, medtem ko je v množini onemela

le končnica nom. — acc., ostale pa so se obdržale. Podobno, samo da v manjšem obsegu je bila prizadeta tudi sklanjatev moških in srednjih o — debel. Kjer je bil v končnem slogu vokal -i, -u ali -e, je seveda onemel in beseda je ostala brez formalne sklonske karakteristike. Ker pa so po teh krajih nevtrā v pluralu prevzela končnice ženskih a- debel, torej v nom. -acc. -e namesto nekdanjega -a, je tudi ta oblika po redukciji izgubila svojo končnico. Zaradi vseh teh razvojev slišimo po zgoraj opisanem dialektičnem ozemlju takele, na prvi pogled presenetljive, v bistvu pa popolnoma razumljive oblike: nīmam brād, maš ki mōk, niēmam mōk, je brez ādŋ nōγ, ma dāγ brād sīv, sm brūsu skīr, kōñ me grīv, sm dāu strūt kūōž, γrā na jāγ, me γōl γlāv, sm nārdū nov strīex, smo prādle wūn, γrā s krāv pu ciest, dī me malo uōd, se je umu z γōrk uōd, je zwāseno z drīet, za ciest leži, mama dīene kās kūxat, sm šlā na pūōšt, mu je dāu pālc, mam nōv srāic, je šū u γorīc.

Podobno kot v sg. je tudi v pluralu ženskih a- debel, le da se je tu izgubila samo končnica nom. — acc.: tā so smriek, tā smriek so debēl, mem rdāc šōb, učeri sm brāu γōb, γrām brāt xūšk, jēmam debēl zāik, sm γnāu pāst krāu; muštāc, beryēš, žlic itd.

Pri prvotnih oksitoniranih a- deblih se poleg hipotetičnih breskončniških nom. — acc. pl. povsod navadneje govore še starejše z ohranjeno poudarjeno končnico pl., ki je praviloma dala-ā: noyā, ərkā, kazā, kosā, štenjā, oslā, ženā, bəxā, səzā, osā, metlā, γlawā, səstrā itd. Ista debila so tudi v akuzativu in instr. sg. pogosto ohranila stari obliki s poudarjeno končnico: osō, po uōdō, z rakō, kasō kazō, γlawō, smalō, z aslō.

Pri moških o- deblih so zaradi onemitve ostale brez končnic oblike dat. in lok. sg. ter nom. in akuzativa pl., kajti tu moramo izhajati iz nekdanjih končnic -i, -u in -e, ki so seveda v teh obsoških govorih povsod in vedno onemele: sm dāu brāt; sm bīu pər brāt; tā so rāk, smo lovīl rāk, mam orīex itd.

Enak je bil razvoj tudi v srednjih o- deblih. Kot sem že zgoraj poudaril, so po teh krajih nevtrā v pluralu prevzela končnice ženske a- sklanje. Namesto nekdanje pluralne oblike mēsta je torej tu nastalo *mēstē, iz tega pa najprej *mestō, nato pa mēst. Današnje jezikovno stanje v Kalu nam priča za to, da je žensko končnico -e prevzel najprej prilastek, šele nato pa samostalni, ki ga oni določa (sūx līeta < suxē lēta). Tako so nam sedaj popolnoma razumljive na prvi pogled čudne pluralne oblike: tā so jār̄k, γnīezd, vəlīk mīest, čerīev, γrāt, ūst, sūx liet, ta γrāt so vəlīk, je šū udōpərt γrāt, nāš dērv so sūx, jēma dūγ ūx ŋ šarōk ūst, šīr liet itd.

Če je bila prvotno pred obrazilom -a soglasniška skupina, sestojeca iz zapornika in sonanta, imamo namesto brezkončniških pluralnih oblik ponekod ohranjene starejše oblike s končnico -ō: pl. ōkno, jātrō, rēbro. Tu se je polglasnik ə < e zaradi lažje izgovorjave očitno vokaliziral v o. Da je to res, nam pričajo oblike tipa jātrō, ki jih lahko slišimo še v Desklah ob Soči, kjer sicer govore brezkončniške oblike.

Glede na to moramo tudi splošno končnico nom. —acc. plur. -q v Avčah, Ročinju in Kanalu ob Soči izvajati iz -ę, ki se je na jugu reducirala v ə, ta pa po vokalizaciji prešel v -o. Moj prejšnji poskus razlage te končnice v Slavistični Reviji se mi zdi manj verjeten.

Takšno je današnje stanje deklinacije v krajih ob srednji Soči in Idrijci.

Moderna vokalna redukcija, kajti današnje stanje fleksije ob srednji Soči je le njen rezultat, je v teh govorih tako prizadela nominalno sklanjo kot nikjer drugod po Sloveniji. Zaradi nje je cela vrsta funkcionalno različnih sklonov izgubila svoje končnice in se formalno popolnoma izenačila. In vendar jezik na to ni reagiral z ustvarjanjem kakih novih analitičnih izraznih sredstev. Če se prej funkcijo posamezne besede v stavku določale končnice, je sedaj njen pomen razviden iz konteksta, iz zveze v stavku, tako da razumljivost pripovedovanja kljub temu ni prav nič prizadeta. Pač pa sem v Goriških Brdih — v Kojškem in okolici — kjer je v tem pogledu očitno ohranjeno najbolj arhaično stanje, opazil neki drug zelo zanimiv pojav.

Ramovš je bil mnenja, da slovenska moderna vokalna redukcija ni povzročila intonacijskih sprememb v besedi, da ni bila razlog za metatonijo. Mislim, da je v glavnem imel prav. V večini slov. narečij, ki so doživela obsežne izgube nepoudarjenih vokalov, res ne opazimo, da bi v zvezi s tem nastala metatonija. Drugače pa je v Kojškem in okolici. Tu se je zaradi onemitve končnic na eni strani podaljšal predhodni vokal — pojav je v lingvistiki povsem navaden —, na drugi strani pa se je izpremenila tudi njegova intonacija. Zato se n. pr. ā v γlāva v kvantitetnem in toničnem pogledu razlikuje od ā v γlāv. Drugi ā je namreč mnogo daljši, v toničnem pogledu pa dvovršen rastoče-padajoč, medtem ko ima ā v γlāva padajoč poudarek.

Ta kojščanska nova intonacija in kvantiteta po mojem mnenju deloma osvetljuje tudi problem nastajanja psl. metatonije in metatoničnih akcentov. Zato je tudi s širšega slavističnega stališča zanimiva.

Za zaključek naj na kratko povzamem svoja izvajanja:

1.) Za slovenske govore ob srednji Soči je značilna široka izguba nominalnih končnic.

2.) Ta pojav je posledica fonetičnih vokalnih redukcij oziroma onemitev.

3.) V srednjem kraškem narečju je ohranjeno starejše stanje, ki nam omogoča vpogled v način in pot propadanja nominalne fleksije ob srednji Soči.

4.) Nove intonacije, ki so v goriških Brdih nastale zaradi onemitve končnic, deloma osvetljujejo vprašanje nastajanja psl. metatonij. Zato bodo poleg slovenistov nedvomno zanimale tudi širši krog slavistov.

Tine Logar

О РАЗВИТКУ МАКЕДОНСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Стварање једног новог књижевног језика пружа могућност за непосредно посматрање извесних појава од ширег интереса, које је притом у самом зачетку лакше уочити и издвојити. Стога сам сматрао да неће бити излишно ако се укаже на неке моменте у развитку савременог македонског књижевног језика.

Познато је да у годинама пред Други светски рат почиње интензивнији књижевни рад на македонском језику. У свакодневном саобраћају њему одговара у исто време појава елемената који значе почетак стварања једног општег македонског разговорног језика. То се огледа у ширењу појединих црта западномакедонског наречја, пре свега у говору интелигенције. Особиту продорност показују притом речи са изразитом дијалекатском диференцијацијом. Оне поседују неку посебну сугестивну привлачност која омогућава њихово лакше продирање из дијалеката, који дају основу књижевном језику, и у говор припадника других дијалеката. Поменимо овде као пример само случај зап. мак. предлога *во*, који је у предратним годинама почео да се све више шири и да потискује употребу дијалекатске варијанте *у*. Надаље, ова се појава огледа у санкционирању, кроз ширу употребу, извесних новостворених речи и израза, којих у народном говору није било, а које је изискивала потреба савременог општења. Тако је у говору наше интелигенције, па и ширих кругова, врло брзо освојила своје место реч *прашање* са новим значењем, на пример у изразу *македонскојто прашање*, потискујући дотад употребљаване речи *питање* или *вопрос*. У ово време су македонски студенти лансирали и поздрав *до гледање* (до виђења), који је необично брзо ушао у свакодневну употребу. Доиста, тај израз није изведен нарочито срећно, али се толико одомаћило, да су досад скоро илузорни остали напори Македонског театра да га замени изразом *до видување*. У овом је случају, макар то било и у негативном смислу, врло јасно изражено деловање онога фактора, који је од необичног значаја у животу књижевног језика, фактора употребе или спонтаног избора.

Употреба је у исто то време и нешто касније извршила избор и у односу на једну важну фонетску црту македонског књижевног језика, која директно задире у установљење његовог вокалног система. Наиме,

између више замена за старо вокално л, заступљених у македонским дијалектима, (напр. волк, вълк, вѣк, вук) изабрана је замена *ол*, па је тиме отклоњена потреба да се у вокални систем књижевног језика унесе глас ђ. Подвлачим још једампут да се овде није радило о некаквом свесно форсираном избору приликом установљења македонског правописа, него о питању које је спонтано решено самом употребом, тако да га код састављања правописа није требало ни постављати као питање по коме постоје различита гледишта. Све ово што смо изнели важи и у односу на једну другу фонетску црту, на изговор *л* уместо *л'* у случајевима као: *недела*, *клуч* и др. Иако је ареа ове црте, као замене *ол*, за вокално *л*, доста ограничена, она је употребом спонтано унета у књижевни језик.

Период од пресудне важности у јачању тога фактора употребе, и у целини у стварању македонског књижевног језика, претстављају године Народнослободилачке борбе. Књижевне радове и писмене документе на македонском, настале у том времену, карактерише у језичком погледу једна изразита мешавина дијалекатских особина. Кроз то се као основно запажа постепено и све одређеније наметање црта централних дијалеката који улазе у основицу књижевног језика. Разуме се да и сада језик писмености одражава оно што се догађало и у саобраћајном језику. Партизанске јединице, као и други органи који се упоредо с њима стварају, окупљајући људе из разних крајева, постају они језикотворачки колективи, који убрзавају стварање општег македонског језика. Већ је обична појава да људи не само схватају потребу превазилажења дијалекатских оквира, него да и у свакодневной говорној пракси теже томе. То је разуме се било од великог значаја као нужна психолошка припрема за коначно решење македонског језичког питања. Тежња ка језичком зближавању све је више истицала у први план централне македонске говоре као основу на којој се то зближавање вршило. Тако је језичком праксом решено питање основице књижевног језика, па касније, код коначног установљења његовог облика, никоме није ни долазило на памет да то питање поново потезе. Ово је, као и целокупно језичко искуство тих пресудних година, у највећој мери омогућило брзо и успешно решење питања македонског књижевног језика непосредно после ослобођења.

Као што је познато, македонска азбука је усвојена 5 маја, а правопис 7 јуна 1945 године. То су два најважнија датума у стварању македонског књижевног језика. Сумирајући резултате стеченог језичког искуства, решења која су донета установљивала су облик књижевног језика и одређивала јасно смернице његовог даљег развитака. Тиме је постављен крај стихијности језичке изградње и постигнута нужна координација напора у томе погледу. Указали смо већ на деловање фактора употребе или спонтаног избора у стварању општег македонског језика. С њиме се уско испреплиће и фактор свесног избора, на који ћемо сада обратити више пажње. И тај фактор делује стално у развиту књижевног језика, али је посебно уочљив у моменту установљења граматичког облика једног новог књижевног језика, случај који смо ми у Македонији имали 1945 г. Деловање тога фактора не треба ни

прецењивати ни потцењивати. Он је резултатан не неком произвољношћу, него онда када се саображава са природним тенденцијама развита одређеног књижевног језика, и када потпомаже њихово пуније испољавање. Његова је суштинска одредница пак у степену и снази свести којом се тежи јединству књижевног језика. У нашем случају имали смо у том погледу веома погодну ситуацију, јер је установљење нашег књижевног језика дошло у време када је народ био окупљен око идеја Народне револуције и одушевљен ослобођењем. Деловање свесног избора нашло је значајни израз увођењем у књижевни језик неких особина појединих централних говора које омогућују ближу везу између њега и источномакедонских дијалеката. Једна од тих црта је, на пример, однос *носи* — *носаи* између 3 л. јед. и мн. презента. На овај начин је проширена дијалекатска база књижевног језика, чиме се свакако допринело и његовом лакшем усвајању у народу. Надаље је резултат тога избора био да се избегло допуштање већег броја дублета у граматичким формама књижевног језика. Тако је у македонски књижевни језик ушла само пуна форма члана *-ои* (*денои*, а не и: *дено*) Познато је да је у бугарском књижевном језику у овом погледу допуштена двојна употреба. И у вези са основним погледима на изградњу речника књижевног језика, на пример у односу према усвајању туђих и грађењу нових речи, долази до значајног израза фактор свесног избора, саображен са једним одређеним друштвеним и културним стањем. О овоме ћемо имати прилике да кажемо нешто одређеније мало касније. Циљ нам је био овде да уочимо координацију фактора употребе и свесног избора, који се онда усваја и потврђује употребом, како се то испољило и на примеру стварања македонског књижевног језика.

У моменту када су установљене форме македонског књижевног језика, и тиме постављене смернице његовог даљег развита, обим књижевног рада у ширем смислу на томе језику био је још сасвим ограничен. Имали смо, да се сликовито изразимо, већ једно оформљено тело, али једно мршаво тело, које је тек требало да очврсне и да развије своју мускулатуру. А то се могло постићи језикотворачким радом у свим областима савременог живота, што је са своје стране претпостављало развита формирања у тим областима. На прагу тог развита, док још књижевни језик није постигао извесну меру пуноће, културно делујућа личност као да опипљиво осећа неку празнину коју треба попуњавати. Она осећа потребу за језичким окружењем, која се субјективно претставља тако као да материја књижевног језика обладава неком пространственошћу и као да нас урања у себе, заокупља и заокружава. Ради се, дакле, о стварању средине која шири књижевни језик, без чега се он не би могао развијати као самостална суштина, по себи својственим законитостима.

У условима савременог живота, поготово када се ради о земљи која доживљава социјалистички друштвени преображај, стварање једне такве средине, потпомогнуто живим и разноврсним начинима комуникације, одвија се далеко бржим темпом него што се то дешавало у ранијим епохама. То се одражава најплодотворније и у изградњи књи-

жевног језика, што можемо посматрати и на македонском примеру. Културни развитак македонског народа после ослобођења карактерише се изразитим интензитетом како у ширини свога захвата тако и у квалитативном усвајању савремених културних вредности. Свестрано разграђивање форми и овлађивање средстава савременог културног деловања омогућило је и необично брзи развитак македонског књижевног језика. Иако у томе имамо одређујући моменат од првостепеног значаја, не треба заборавити и овог пута улогу осмишљавања, свесног прилажења процесу језичког развитка, по мери једног одређеног језичког осећања.

Моделирање реченице и изградња речника претстављају најважније области језикстворачког рада у периоду стварања једног књижевног језика. У синтакси је притом основни проблем складно оформљивање система подређених реченица, који битно одликује књижевни стил од разговорног језика. Елементи који се садрже у народном језику не могу увек да се без модификације пренесу у склоп књижевне реченице, јер њега одређују не само моменти чисто граматичке природе него и моменти стилског уобличавања фразе. Тако је, углавном из стилских разлога, македонски књижевни језик увео употребу релативне заменице *кој* — *кои* поред заменица *што*, *којшто*, карактеристичних за народни говор. Случаји као овај допринели су осећању извесне специфике књижевног језика у односу на народни језик.

Што се тиче лексике, добро је познато каква потреба стоји пред једним новим књижевним језиком за обогаћењем његовог речничког фонда, за усвајањем и извођењем читавог низа речи, нужних за изражавање појмова савременог мишљења. Лексика народног језика не може, разуме се, удовољити поменутој потреби коју намеће један виши ступањ културног развитка. Сам процес богаћења речника књижевног језика не треба никако схватити као неко механичко умножавање: он одражава извесном законитошћу раст културног деловања у појединим областима живота, и с друге стране условљен је једним историски формираним језичким осећањем културно делујуће средине, које — и кроз усвајање и кроз грађење наново — остварује суштину целокупног система датог језика, одбацујући све оно што се томе систему противи. На тај начин развитак речника књижевног језика изражава на својствен начин слику и одређеног културног успона и деловања одређеног језичког осећања, које успоставља однос између тога успона и онога што се метафорички назива духом језика.

Када смо код македонског примера, треба указати посебно на једну аналогију, која није ни најмање случајна, између развитка македонске књижевности и македонског књижевног језика. Значајан је моменат у развитку македонске књижевности брзо иживљавање фолклорног стадија којим је она природно почела. То је означило одлучујући корак ка њеном уздизању до нивоа књижевности осталих наших народа. Разуме се да је то произашло из једног општег друштвено-културног стања које је морало условити и одређене погледе у односу на развитак синтаксе и лексике књижевног језика. На чисто језичком плану израз је тога јасно становиште да језичко стваралаштво не треба спутавати једном уско схваћеном мером народног језика, него да му треба

прићи мером изграђене културне личности која — иако раније није имала могућности да се културно објективира у свом језику — самим тиме што је прожета осећањем једног одређеног нивоа културног развита постиже да се тај језик, као књижевни, што пре уздигне и постане пуновредно средство савременог културног деловања.

При изграђивању македонског књижевног језика у овом погледу није било скоро никаквих колебања. Као сасвим ефемерну појаву можемо поменути покушај да се извесним турцизмима, који нису били погодни за то, прида значење савремених термина, код чега се радило о наивној претстави да се тако даје више народске боје књижевном језику. С друге стране, из става који смо изнели, и који суштински обележава стваралаштво у области лексике македонског књижевног језика, произилази више значајних позитивних резултата. Пре свега једно право осећање шта и како ваља у речнику усвајати, било да се ради о усвајању из интернационалне лексике, било да се ради о примању речи из других словенских књижевних језика. Ово смишљено усвајање у многме је, разуме се, уштедело напоре на изградњи лексике македонског књижевног језика, као што је поставило природну брану и сваком претераном пуризму. Осим тога можемо ставити да је одређивао, што је необично важно, и избор речи из дијалеката и начин и обим грађења нових речи, потребних савременом изражавању. Тако богаћење речника македонског књижевног језика није ишло низом случајности, него се одвијало по једном унутрашњем организирајућем принципу, који је међу појединим елементима успостављао и успоставља општи склад.

Тек када на овај начин, богаћењем својих изразних средстава, стварањем атмосфере језичког окружења, књижевни језик постигне извесан квантитет пуноће, он почиње стварно да се осећа као посебна суштина, подређена својим законитостима, у односу на народни језик. Илустроваћемо само ово на примеру стилизације народног говора у књижевном тексту, за што нам македонска књижевност даје једну врло zgodnu могућност за упоређивање. Постоје у њој две драме са истим сижеом: печалбара који се вратио после дуго година убијају његови укућани који га нису препознали. Уосталом, покретачки мотив за тај чин је сасвим различит у једном и другом тексту, па је тиме одређена и дубока разлика у основној идеји међу њима. Али се на томе не можемо сада више задржавати, јер нас овде интересује само једно опште упоређење језика оба текста. Драма Риста Крле „Парите се отепвачка“, која је први пут извођена 1938 г., предаје нам народни дијалог у његовом изворном облику, у свему онако како се у свакодневном говору чује. Друкчији је поступак у драми Васила Иљоског „Чест“, која је објављена 1955 г. Ту се врши једно видљиво прочишћавање народног говора, једна врста стилизације, која је довољна да се опет постигне атмосфера патријархалног начина живота и мишљења. Уколико се мотиву прилази са једног вишег интелектуалног становишта, као што је и овде случај, питање такве стилизације намеће се само собом. Али претходни услов да се њој приступи јесте једно макар и у заметку изражено осећање књижевног језика као специфичне суштине, у односу на коју се онда и врши поменута стилизација народ-

ног говора. Године које раздвајају текстове Риста Крле и Васиља Иљоског означиле су за македонски књижевни језик стварање тога осећања. Стога и разлика у њихову изразу указује на разлику у степену развитка књижевног језика. Интересантно је да је учињена примедба да човек из народа не би изговорио поједине реплике које му приписује Иљоски. То је тачно, али је ипак не мање тачно да је у принципу право на страни писца.

Хтели бисмо најзад да укратко укажемо на улогу књижевног језика у развоју појединих књижевних стилова или праваца. Ма колико то питање било комплексно, не може се у склопу других чињилаца превидети утицај степена развитка књижевног језика. Код нас је у овом погледу интересантан случај Косте Рацина, једног од оснивача савремене македонске књижевности. Рацин је нарочито познат својом збирком стихова „Бели мугри“ (Загреб, 1939), која је интонирана на основи народног песничког израза. Овај изразни репертоар је природно омеђивао и одређени круг мотива у његовој поезији, опет у наслону на народну песму. У Рациновој заоставштини налази се и већи број стихова на српскохрватском језику, који се по изразу сасвим разликује од његових македонских стихова. Разлика се јавља већ и у фактури стиха, нарочито у форсирању слободног стиха, а осим тога у метафорици која се гради на искуству савремене српскохрватске уметничке поезије. Пишући на македонском Рацин није могао да ствара у истом правцу, јер се томе супротстављао степен развитка македонског књижевног језика, који је своју уметничку обраду имао скоро једино у народним умотворинама. Континуитет у развоју књижевног израза налагао је, дакле, да се пође од тога као од основе. Тим стањем је одређена и стилска суштина Рацинове поезије на македонском језику.

Интересантно је уочити и ову појаву у савременој македонској књижевности. И код нас је нашла доста живог одјека полемика између различитих књижевних праваца. Међутим, догодило се каткад да понеком боље успе неки текст у оном књижевном стилу против кога је јавно иступао. Тако је настајао очити несклад између декларација и дела извесних писаца. У једном чланку који је раније изашао (Политика, 1 мај 1956) ја сам покушао да објашњем тога несклада потражим не само у тренутним људским слабостима, којих има, него и у једном фактору објективног реда. У развијеним књижевностима, где су већ многе стазе утабане, писац је самим тим далеко више упућен на продубљивање свога језичког, изражајног проналазак, па је тим условљена и већа доследност у књижевном поступку. Друкчије је у књижевностима које тек настају и где на сваком кораку искрсава неискоришћена могућност откривања језичких својстава. То је природно тле за развој стилског еkleктизма. У још неразграђеном књижевном руднику писца повуче лако нека жица у правцу којим првобитно није смерао. Тек после тога он може да се досети да се језик мало напналио са његовим књижевним програмима и декларацијама. Али за саму књижевност то није страшна ствар, под условом да је књижевно дело успело.

Блаже Конески

VRIJEDNOSTI I GRANICE STILISTIČKE KRITIKE

Stilistika ima danas nekoliko čvrstih, prokušanih kategorija koje joj omogućuju da posve mirno pristupi svom zadatku: proučavanju stila, izraza određenog pjesnika, osposobljavanju kritičara da sa još jedne strane započne opsadu najljepše tvrđave — umjetničkog djela. Bally nam je ostavio kategoriju *afektivnoga*, Marouzeau pojam *izbora*, 'choix', De Saussure dihotomiju 'langue' i 'parole' (Bertoni pak 'lingua' i 'linguaggio') koja je odigrala neobično značajnu ulogu u razvitku moderne stilistike. Devoto je sad uveo nove, vrlo plodne pojmove 'lingua collettiva' i 'lingua individuale', a upravo ovom posljednjem, dakle individualnim jezikom datog pisca, i treba da se bavi stilistika kako je on shvaća. Spitzer je, već ranije, stilistiku povezoao s jedne strane sa književnom poviješću, s druge strane sa psihologijom, ostvarivši na taj način vrlo osebujan pristup analizi umjetničkog djela. Ne treba, na kraju, zaboraviti ni Dámasa Alonsa koji je postavio tvrdnju o stilistici kao jedinoj mogućoj nauci o književnosti.

Upravo ta tvrdnja Alonsova upozorava nas da je, makoliko proširili pojam stila, istina posve drugačija. Kao i svaka druga, i stilistička kritika, možda čak očitije od ostalih, razbija cjelovit doživljaj umjetničkog djela, i u toku čitavog svog postupka operira samo s 'krhotinama' — a to je naročito potrebno naglasiti — i tek na kraju, pošto dovrši svoj posao, uspostavlja poremećenu cjelinu. A kako se stilistička kritika kreće na području izraza, kako je njeno postojanje uvjetovano upravo tim analitičkim aktom dekomponiranja izraza, lako je razumjeti bojazan da se stilistička kritika ne izrodi u običnu formalističku analizu pri kojoj bi se zaboravila osnovna istina svake korisne dakle i stilističke kritike; istina da je njen postupak privremen, da je njena metoda analiza a njen cilj sinteza.

Spoznaja na kojoj stilistika počiva mogla bi se sažeti ovako: svaka rečenica, svaki izraz, samo je jedan od mogućih izbora ['choix', 'scelta'], i ona — a to je najvažnije — sama sobom nosi sve ostale izbore, ne izrečene ali sadržane! Tko analizira stil umjetničkog djela osjeća u isti mah i apsolutnost i relativnost piščeva izbora; apsolutnost, jer je pisac upotrebio upravo taj izraz, 'izbor', a ne drugi; relativnost, jer čitalac u isti mah vidi, čuje, osjeća i druge mogućnosti (bolje ili gore, svejedno) odnosno bar jedan dio njih. U tome i jest smisao i vrijednost takozvane kritike brčkatija ('critica degli scartafacci') koju Croce toliko napada. Samo ako zavirimo

u piščevu radionicu, samo ćemo tada biti u mogućnosti da provjerimo sve piščeve sumnje i kolebanja, i ocijenimo istinsku vrijednost (odnosno slabost!) konačno odabrane verzije.

Tko tog odnosa ne osjeća, tko ga pri čitanju ne uspostavlja, taj se uzalud bavi kritikom uopće, stilističkom posebno. Svako je uživanje u čitanju istovremeno uspoređivanje piščeva teksta s jednom banalnom ali korektnom normom; svako je piščevo odstupanje od te norme ujedno, dijalektički, i *n j e n a p o t v r d a*. Jer je upravo norma ona idealna pozadina na kojoj se najoštrije ocrtavaju obrisi piščeva stvaranja, piščevih 'choix'! Stoga je svakako 'lingua collettiva' kinematografsko platno a 'lingua individuale' projekcija, snop svjetlosnih zraka koji se ne bi mogao fiksirati i koji bi ostao besmislen, izgubljen u prostoru, da nema upravo tog platna.

No, da se razumijemo odmah: na području umjetničkog stvaranja ne postoji odnos gramatika-stilistika. Ne postoji, naime, 'gramatika' umjetnosti kao što postoji gramatika jezika. Sovjetska teorija smatrala je da je ta 'gramatika' naučavanje o realizmu, i da je realizam norma svake umjetničke korektnosti. No tu se, gramatički rečeno, našla na području *p u r i z m a*, a purizam ni u gramatici nije vrhovna istina. Desaussurovski rečeno kod umjetničkog djela imamo, i na to je važno upozoriti, dvostruki 'signe' odnosno 'signifiant': jezični i sadržajni. A cjelovit sud o djelu ne može se ni zamisliti bez suda o jednom, o drugom, i o njihovu odnosu! U tome je velika vrijednost, ali i granica, stilistike kao kritičke metode.

Posve je druga stvar ako, u prošlosti, hoćemo da proniknemo u djela koja su nastala u razdobljima kad je suvereno vladala, i bivala prihvaćena, određena 'gramatika' stvaranja, tačnije rečeno, ako je pisac prihvaćao kao objektivni zakon, zajedno sa svim normama određene književne forme odnosno vrste na kojoj radi. Uzmimo kao primjer sonet. Konstitutivan dio suda o svakom sonetu jest uzimanje u obzir činjenice da sonet ima izvjesnih zakona koji se ne mogu pogaziti, jer će inače djelo prestati da bude sonet. Analiza, koliko god bila, odnosno htjela da bude i slobodna, i estetska, i stiliska, treba da svakako uračuna tu činjenicu kao determinantu bez koje je njen posao besmislen.

Osnovna zabluda koja prijeti nesmotrenoj stilističkoj kritici jest upravo njena eksplozivnost. Mnogi njeni današnji predstavnici, nazovimo ih stilističari, smatraju da je ona jedina moguća, ali ako ne to a ono bar najbolja moguća kritika. Međutim, treba odmah napomenuti da je stilistička kritika jedna od metoda i nije ni po čemu rečeno da ona, u svakoj prilici, na svakome autoru, treba da daje podjednako jake rezultate. Marouzeau je u jednome svom članku o tome kako treba pristupiti proučavanju stila izrazio uvjerenje da se za sve autore postavljaju ista pitanja; a to, naravno, nije nikako tačno. Umjetnost je historijska kategorija, pa se značenje pojedinog djela sve više i više bogati upravo protjecanjem historijskog procesa: *Smrt Smail-age Čengijića* znači nam danas mnogo više negoli je značila svojim suvremenicima. Napomenut ću samo jedan primjer. Neprežaljeni profesor Barac napisao je 1945 godine, prilikom stogodišnjice velike pjesni, i ove riječi: „*Smrt Smail-age Čengijića*, doživljena u toku prošloga rata i u svezi sa svima pojavama okupacije, izazvala je sama sobom usporedbe s tadašnjim stanjem, i ujedno se gotovo u svima svojim dijelovima nametnula čudesnom suvremenošću.

Postajale su zastarjelima i po značenju sićušnima sve rasprave o historijskom i Mažuranićevu Čengiće-agi, o odnošaju između povijesnog čina i pjesnikove obradbe. Glavno i jedino, što je moglo čitaoca privući, bilo je: porobljeni, obespravljeni svijet s jedne, a organizirana sila i nasilje s druge strane, kako su opisani u tom spjevu, i kako smo ih doživjeli u stvarnosti“. No ne samo odnos čitalaca, mijenja se i odnos kritike, upravo njen pristup djelu. Pristanemo li, iz pedagoških, praktičkih razloga, na podjelu 'forma' i 'sadržaj', jasno nam je da ima epoha koje djelo doživljuju više s jedne strane, a neke više s druge. Kritika, međutim, zna da je i jedan i drugi pristup dobar, a da je čitava tajna, ako je ima, u tome da se pronade najkraći i najplodniji put do spoznaje koju djelo nosi. Je li to uvijek stil, pitanje je; ali kad zaista treba poći od stila, onda se taj put ne smije zanemariti.

Treba, međutim, napomenuti još nešto, i to vrlo važno: suprotnost, odnosno dvojstvo forma-sadržaj zavodljivi su pojmovi, lako mogu uključiti krivu predodžbu o 'formi' u koju se nekako 'ulijeva' 'sadržaj'! Međutim, niti je stil boca, niti je sadržaj vino, nego je stil način postojanja umjetničkog djela. Tako isto ni rečenica nije ljuštura misli, nego je ona misao sama; ona u sebi sadrži i na sebi nosi čitav proces protekao između zamisli (A) i eksterniranja (A₁). Kritika ne ocjenjuje samo ta dva m o m e n t a, takozvanu formu i takozvani sadržaj, A i A₁, nego čitav odnos, bolje reći proces A — A₁. Kritičar mora osobito voditi računa o važnoj činjenici da umjetničko djelo nije dato samo svojim definitivnim oblikom, nazovimo ga A₁. Sve kad bi to i moglo biti tako, kad bi se djelo moglo iscrpiti u samom A₁, ono se ne bi dalo odrediti bez pomoći onoga prvotnog A. Umjetnik u tome procesu ide od A prema A₁, kritičar i čitalac obratno, od A₁ prema A. Umjetniku je do toga da izrazi, oblikuje, realizira doživljaj A, a ostvaruje to jedino idući prema A₁. Obratni put čitačev i upućuje nas na to da proučimo sve one elemente koji determiniraju i A i A₁, pa i sam proces A—A₁. No kako čitalac, nužno dolazi u dodir s umjetnikom preko A₁, umjetnik mu se, isto tako nužno, očituje kao tvorac 'forme'. Nije stoga čudo što moderna stilistička kritika proučava piščev stil i jezik, jer se na njima vidi ne samo gramatika nego i estetika; i to ne neka apstraktna estetika koja svojim 'vječnim' zasadama vrijedi za sva umjetnička djela, nego estetika koja izvire iz unutrašnje zakonitosti djela samog.

Naravno, moderna je stilistika proširila pojam stila. Za već spominjanu pjesan Mažuranićevu pisao je nekad Franjo Marković i ovakve rečenice: „U tumačima Čengića kadšto se zamjenjuju metonimije i sinegdohe. Za ustuk tomu kažemo, da ima u Čengiću odličnih primjera za sve razne načine metonimije, a to su poglavito ovi: izriče se posuđe za sadržaj, mjesto za mještanina, doba za ljude u njem, tvar za rađevinu, uzrok za posljedicu, svrha za sredstvo, znak za označenu stvar ili osobu, atribut za stvar, posljednik za stvar, — pa i obratno: iz kojega god onoga dvojstva izriče se drugi član za prvi. Ima odličnih primjera i raznim načinima sinegdohe, a poglavito ovim: izriče se čest za cjelinu, pojedinčice za vrst ili rod, konkretno za apstraktno, jednina za množinu, određeni broj za neodređeni, — pa opet i obratno, kako je kod metonimije bilo rečeno“.

Sve su to, naravno, istine, a koja — osim historiska — korist od njih, pita se današnji čitalac? Pritisnut tim ogromnim aparatom zastarjele retorike, Mažuranić ili gubi svu poeziju, ili nam dolazi pravo čudovište od prora-

čunatosti: da se sagradi tako složena zgrada treba napregnuti čitav intelekt, a to ujedno znači i odreći se svježine nadahnuća i neposrednosti. No zar bi itko pametan upravo nadahnuće zanijekao besmrtnoj pjesni? Znači dakle da je metoda pogrešna i da se stil nijednoga pisca ne može proučavati na temelju već gotovih obrazaca, na temelju onih Marouzeauovih 'istih' problema, nego obratno, s nedvoumnim uvjerenjem da su problemi svakog puta drugačiji.

Stilistička kritika treba da proučava izraz piščev nošena dubokim osvjedočenjem da se upravo na jeziku najpotpunije očituje i univerzalni i individualni karakter pjesničkog djela, da upravo na takozvanoj 'formi' pisac ostavlja toliko 'otisaka prstiju', da ga je lako identificirati, proniknuti u njegove namjere i naći korijene njegovu stvaranju.

„Od periferije do središta, od središta prema periferiji“, to je poruka koju nam Spitzer šalje. I odista, nema načina koji bi dao više ploda. Pitanje je tek u tome što kritičar treba ne samo da ustanovi taj A i taj A₁, središte i periferiju, nego i da ostvari kretanje A—A₁. Svaka operacija kritičarova odnosi se na konkretno djelo, na konkretan kontekst. Možemo, prema tome, poći i statističkim putem, kao što je to već i učinjeno, pa proučavajući *Smail-agu* Mažuranićeva gledati koje se riječi najčešće susreću u djelu. No odmah je jasno, samo frekvencija izvjesnih izraza ne će biti dovoljan pokazatelj (indeks)! Ona je samo upozorenje, a kolika je njegova vrijednost, pokazat će dalji rad. U tako dobivene tabele morat će unijeti red i smisao, upravo problematiku, sam njihov sastavljač, takoreći 'izvana', potpomognut drugim spoznajama i kriterijima! To je ono što se kritičaru nužno uvlači, ono čega on ne treba da se boji, nego treba samo da racionalno iskoristi. U djelu se odražava život, pa djelo može objasniti život, ali ne sebe; njega objašnjava život. Kritika o tome mora voditi računa i služiti se nekim naukama, među kojima i stilistikom. Ako naprimjer utvrdim da se određene riječi u nekom djelu vrlo često susreću, moram nužno zaključiti da za to postoji razlog u piščevoj mašti, u njegovu doživljaju, razlog svijestan ili nesvijestan, svedeno. Stoga je jasno da mi statistički utvrđene činjenice da se u datom tekstu najviše javljaju naprimjer veznici *a*, *a*, *ali* i t. d. ne daju ni pravo ni mogućnost da stvorim bilo kakav aprioran zaključak. Svaki tako dobiven rezultat treba istog časa podvrći logičkom rasuđivanju, odnosno onom općem dojmu što ga djelo na nas ostavlja: pa ili taj dojam potvrditi još jednim dokazom, ili, što je rjeđe, ali vrednije, korigirati taj dojam ponovnim istraživanjem.

Jedan primjer. I najpovršnije čitanje Vidrićeve pjesme *Na Nilu* dovest će nas do zaključka da se riječ *tiho* javlja neprimodno često, u osamdeset peteraca šest puta. Od tih šest, tri puta, dakle polovinu, kao atribut uz imenicu *noć*, što nas odmah navodi na narodni utjecaj, a moglo bi dalje upućivati i na Zmaj-Harambašićev dojam. No ostala tri puta *tiho* je načinski prilog uz glagole 'uzlazi', 'budi se' i 'doziva'. I ne samo to, ona banalna *t i h a n o ć*, toliko puta pročitana i čuvena i gotovo bez mogućnosti ikakve umjetničke evokacije, dobiva svoj smisao, a potom i umjetničku vrijednost, upravo zato što nam omogućuje da u potpunosti osjetimo atmosferu tišine, mira, spokoja, jednom riječju sklada, vizuelnog i auditivnog, za kojim Vidrićeva umjetnost toliko teži. A kako nas stilistička kritika uči da je svaka pojedinost neotuđiv dio cjeline, i samo u cjelini dobiva svoj smisao, ta će nam se frekven-

cija pokazati još sadržajinijom kad primijetimo da se pojam tišine u malojoj Vidrićevoj zbirci javlja nekih dvadesetak puta, i kad nam postane jasno da je tišina upravo jedna od pjesničkih žudnji Vidrićevih. Barac u svome *Vidriću* navodi čitav niz pjesnikovih konstantnih izraza, a ovaj najčešći ne spominje. No nama je ovdje, kao i njemu, važan ispravan zaključak: „Već iz samih riječi, što ih je u svojim pjesmama upotrebljavao, dade se zaključiti, što ga je u životu privlačilo, kakve je boje volio, kamo se najviše volio zagledati“. Zaključak ispravan samo ako napomenemo da nas sve to zanima utoliko ukoliko govori o karakteru Vidrićeve poezije: ne proučavamo pjesnikova djela zato da saznamo nešto o njegovu životu, nego život da nam osvijetli pjesme. A stilistička kritika, pravilno upotrebljena, može da pruži neocjenjivih rezultata.

Zasluga je stilističke kritike što je lingviste i teoretičare književnosti povezala upravo u času kad im se činilo da su se najdalje odmakli jedni od drugih. Proučavajući suhu, gramatičku vrijednost određenih riječi, izraza, konstrukcija u jeziku velikih djela, došli su gramatičari do zaključka da se tu radi ustvari o dijelovima tako čvrsto komponirane cjeline, organizma, koji ima svoje zakone i svoj karakter. Usvojivši spoznaju da je pisac morao imati svoje motive radi kojih se odlučio na upravo takvu upotrebu 'kolektivnog jezika' (a ti motivi mogu biti posve drugačiji od motiva drugih jedinki iste sinhronične situacije), lingvistika je pružila ruku književnoj povijesti i kritici. Osmerac i deseterac kod Mažuranića, dubrovački i narodni elementi njegova izraza, nisu samo mehaničko spajanje dviju naših najsnažnijih tradicija, u jednom sretnom času i u jednom genijalnom stvaraoću, nego prije svega način postojanja *Smail-age*, pa i svaka ocjena Mažuranićeve stila mora postupiti u isti mah i analitički, kako smo napomenuli, i sintetički, prikazujući u čemu je estetska vrijednost Mažuranićeve neponovljivog izraza.

Do jednoga mi je, na kraju, naročito stalo: mislim da se danas već posve mirno može ustvrditi da, kad se radi o konačnom, cjelovitom sudu o umjetničkom djelu, nijedna od kritičkih metoda ne treba *a priori* da ima prvenstvo. Ma koliko se daleko nalazio na periferiji, kritičar se mirne duše može prepustiti gravitacionoj snazi centra. Stoga se kritičar, da bi u potpunosti izvršio svoj zadatak, ne smije ograničiti na samo jednu formu kritike, pa čak ni onda kad ona najbolje odgovara njegovu temperamentu, kad je njegova *forma mentis*, nego se oglédati i u drugim oblicima i metodama, jer mu samo množina prilaza može dati cjelovit doživljaj poezije. Rutina i šablona vrlo će lako pokopati i najsnažniju poeziju. Upravo iz dodira s lingvističkom naukom, preuzimajući neke od njenih prokušanih metoda i instrumenata, može književna povijest znatno obogatiti svoju metodologiju. Ta spoznaja i ohrabrila me je da ovdje, među lingvistima, iznesem ovih nekoliko misli.

Ivo Frangeš

ОСНОВИ ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И СТИЛА НАШИХ КЊИЖЕВНИКА

Стил у књижевном језику и стил језика уопште претставља једну научну дисциплину која је између области књижевности и области језика. Мада се дуго сматрала као посебна проблематика теорије књижевности, она се већ пола века присваја од стране лингвистичких наука. Ово је уствари основни проблем о стилистици, проблем који је решаван глобално, али још није добио своје право савремено научно решење. Како из овога извиру сви други проблеми, и како од његовог правилног решења зависи примена метода и утврђивање принципа, то ћемо се овде зауставити прво на томе основном питању.

У новијој науци о књижевности, до прве деценије двадесетог века, стилистика се сводила на дисциплину која се односи на украсну тематику психолошког изражаја. Хиполит Тен (Hippolyte Taine), француски историчар, философ и књижевник и уметнички критичар, објашњавао је књижевно стварање као производ утицаја средине и времена, а одмеравајући психолошким анализом изражај. Али и једна и друга страна биле су недовољно одређене и сводиле се на питање стилских украса и адекватности у избору речи, чиме се употпуњавала анализа концепције и композиције. Крајем пак деведесетих година прошлог и почетком двадесетог века изражавају се две тенденције за успостављање односа стилистике према граматичици и према филозофији. С једне стране анализу Рисових погледа на однос стилистике према граматичици и његово схватање субјективне стилистике приказао је А. Белић (Наш језик, VII, 1—2). Много више тежње ка оригиналности имало је да покаже учење Бенедета Кроче (Benedetto Croce, *Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale*). Борба разних „принципа“ у књижевној критици, од Хердера до Де Санктиса, довела је до поделе на естетичку и историску критику. У тежњи да обједини два правца, Кроче ипак успоставља схватања у смислу „индивидуализоване реалности“. Али је то све философија, став према животу уопште, па тиме и у књижевности. Међутим тек су претставници школе Фердинанда де Сосира (Ferdinand de Saussure, — Charles Bally, Albert Sechehaye) заузели став према стилистици са лингвистичког гледишта. Та мишљења подвргао је анализи и објективној

критици А. Белић (Наш језик VII, 33—40, 97—106, 129—134), а нарочито гледиште да је област стилистике одређена изношењем „осећајне или емоционалне стране“. За ово сужавање замера А. Белић, као и за свођење на језик књижевно образованих лица. Гледиште Женевске школе у погледу на стилистику проистиче из основног става Сосиоровог учења, отуда ће бити корисно да се обазремо на тај став, да би се потпуније схватила данашња вредност Сосиорових погледа, изражених у та два правца. На везу Сосиорових лингвистичких схватања са Диркхајмовом (Dürkheim) социологијом указује Витолд Дорошевски (Witold Doroszewski) у часопису *Pozeglad filozoficzny* III (1930, с. 181—195). Према проучавању историског еволуционизма, Сосир је инаугурисао проучавање појава у савременој датости, и као што је из таквих схватања произишао покрет фонологије, тако су та схватања обухватила и проблематику стилистике. То нам пак омогућава да вратимо човека себи, по речима Маркса, и да га проучавамо и у односу на стваралачку изражајност, на објективне условљености стилистичког изражаја, и у самој еволутивности стила, у еволутивности која одговара еволуцији човека у друштвеној заједници. Као што се Сосирова двојна оријентација мора употпунити, да би се схватила сва комплексност језичких појава, тако и за правилно разумевање стилистичких вредности морамо успоставити психофизиолошку оријентацију, оријентацију према проучавању стимулативне средине, и најзад еволутивну, дијахрону оријентацију.

I

Идеалистички философски став се отклања, ако се човек схвати у пуном смислу као живо, психофизиолошко биће. Исто онако као што се за разумевање фонетских реализација ослањамо на познавање физиолошко-анатомских покрета, тако се за психолошко-лингвистичке појаве морамо обраћати психологији физиолошки интерпретираној; а то ћемо чинити и ослањајући се на научно схваћену социологију и општу, историски усмерену еволутивност. Тако се једино могу утврдити компоненте и принципске основе проучавања стила. Тако имамо: 1) језик као изражај индивидуалности и сам изражајни процес; 2) средину и материјалне услове као стимулансе стварања и језичког изражаја; 3) саму еволутивност условљену временским еволуирањем.

Да се правилно разуме однос између онога што се, често недовољно јасно, зове емоционалним стилем, — треба у пуној мери схватити да та двојност није ни произвољна, ни апстрактна, већ условљена односом два нервна система у организму — аутономног и церебралног. Процеси једнога система условљавају афектно-емоционалне вредности, а процеси другога — оно што се назива „нормалним“, интелектуалним стилем. Та пак двојност може имати разне степене интензитета, као и (у ограниченом виду) њихово садејство (резултат гзв. екскламативне реченице). Све ово треба комбиновати са варијететима психофизиолошких типова (исп. *Учебник физиологии для медицинских инстиниутов*, под редакцией заслуженного деятеля науки проф. К. М. Быкова, 2-е изд., Москва, 1945).

Тежиште је, разуме се, на правилном схватању емоција и афеката, услова изазивања, појава и ефекта. „Емоција је снажно ослобођење енергије проузроковано изненадним и великим променама које онемогућују прилагођавање. И настане ли нека значајнија промена (физички бол, непријатна вест итд.), емоција избија с лакоћом и јачином које су различите код различитих индивидуа“, каже Вермејлен (Vermaylen, *La Psychologie de l'enfant et de l'adolescent*, превод, с. 56). По Пјерону (Pierron, *Les Formes élémentaires de l'émotion dans la comportement animal — La Dynamogénie émotionnelle*, Journal de psychologie et de psychopathologie, XII, 1920) емоција је увек нагло ослобођење нервне енергије. Дима (Dumas) у својој књизи *Traité de psychologie* истиче функционалне промене у организму, у зависности од интензитета („ступња“) емоције. Мартине слика механизам енергетичког ослобађања које изазивају емоције (Martinet, *Énergétique psychologique*, Paris, 1925). — Писац треба да осећа и да уме приказати оно што он сам доживи, физички или ментално, односно оно што доживљује свако лице из његовог дела. Потребна је адекватност у уметничком стварању. Међутим, Тенсово схватање, које је у своје доба значило крупан корак унапред, почивало је на делимичној адекватности у изражају. Повлачећи нову, крупну линију којом је требало одбацити скоро искључиво индивидуални изражај романтичарских схватања, Тен усмерава све ка упрошћеном схватању адекватности: спољашња реалност треба да изазове изразе такве какви ће код читаоца изазвати утисак какав је доживео писац. Међутим, према савременим резултатима науке, како психологије тако и физиологије, адекватност је у суштини комплексна појава, при чему се мора диференцирати. Петефи, у поеми *Луда*, није се задржао на утиску који се има од поступака и речи човека поремећена ума и сликању одговарајућим речима. Да би могао претставити Луду, он је морао добити не само утисак о појави, држању и говору, већ доживети појаве, држање, говор искидан, са скоковима, према искиданим асоцијацијама, испрекиданом току процеса мишљења, са неједнаким темпом и неуравнотвореном ритмиком; са таквим уживљавањем долази се до способности да се издвоје, диференцирају средства изражаја. Песник лиричар, са тематиком личних доживљаја, делује потсвесном интроспекцијом, и тај поступак је мање комплексан, али исто тако компликован: разни су степени интроспекције, зависно од темперамента, као и од стимулирајуће околине, а разни су и степени изражајне могућности. Змај Јован Јовановић, непосредним осећањем себе, налази тачну, адекватну реч да би претставио сву тешкоћу адекватности у изражају:

Док су у мени — песма су дивна...
Кад их напишем — стихови само.

Овако просто, једноставно речени утисак интроспекцијом доживљен, почива на комбинованој антитези: „унутра“, у утиску и осећању емоционална вредност хармонизира — унутрашња песма је хармонична са утиском; али у другом делу је недостижност израза речи да претстави

верну слику, и да је претстави верно. Те две пак ситуације, једна позитивна а друга негативна, чине други степен антитетичке ситуације.

Један исти песник ће имати у једној ситуацији чак и несклад адекватно приказан у нескладу, — а други пут унутрашњи несклад ће се изразити у нејасним, мутним, замраченим сликама. Једна ситуација, као песма Ђуре Јакшића *На Лињару*, има тон сталожене, скристалисане несагласности између песника гађаног, измученог с једне стране, и ведре природе, коју оличавају мале, веселе птице, — а тај несклад не наноси бол, нити доноси утеху („*Прошли су ме давно моји леги дани: Увенуло цвеће, одбега ме мај!*“), па ипак радост с једне стране и тиха сетa с друге стране нису у нескладу, — напротив, сазвучују, чега не би било да је, у претходним фазама песниковог расположења, у његовом срцу кључао револт потхрањен акутним болом. Али у песми *Пиноћ* и ритам, и стил, и елементи, и став песников указују на адекватност сликања узбуђене маште распламсане револтом. — И у таквом расположењу, у далеком, атавистичком гесту прибегавања заштити нежне, добре мајке, мајке која све разуме, све прашта, у свему теши и за најтеже ситуације даје снаге, — песник се јада мајци својој. А обе песме чине склад, иако је друга филолошким критичарима изгледала нејасна, а њихово везивање у ужу групу нелогично! Нису били у стању да схвате песника и динамику борбе асоцијација, као и борбе ставова у свести, — борбе у којој има тенденција ка стишавању и распламсавању у основи истог осећања које је основни мотив у ове обадве Јакшићеве песме, и који их управо тиме повезује у доживљајну целовитост. Кошмар, тежак и стравичан, захтева психопатолошко разумевање хиперестезије доживљаја, и чини основну антитезу према тежњи ка смиривању, мирењу и еху среће из прве песме. Отуда имају пун значај теорије Пјера Жане-а о тенденцијама (Pierre Janet, *De l'angoisse et l'émotion*) и Сартрове теорије о феноменолошком карактеру емоција (Sartre, *Esquisse d'une théorie des émotions*). Допуњавајући ова схватања, Бирлу (Burloud, *Psychologie*) истиче пун значај емоција, које не треба сматрати само као знаке, већ као динамогене ефекте афективних тенденција. Ти нови погледи, неопходни за научно приступање анализи књижевног дела, указују да се више не можемо ослањати на теорије које и у овоме правцу, као уосталом и у лингвистици, брзо застаревају.

То су путеви који и књижевну анализу треба да ослободе од једностраних, симплификованих и застарелих теорија као што је Фројдова. То не значи да се овде заузима став против психоанализе, — већ против једнострано схваћене психоанализе. Метод анализе психофизиолошког карактера је много комплекснији; претпоставља разумевање целе скале интелектуално-афективних вредности, и води нас од разумевања феномена изразито резултативно патолошких ка разумевању привремено, *ad hoc* доживљајно изражених психопатолошких феномена.

Да би се ово разумело, довољно је навести два карактеристична примера погрешног закључка због погрешне дијагнозе.

Једна приповетка Анатола Франса, *Monsieur Pigeonneau*, даје карактеристичан пример да и сам писац може нетачно поставити тему и

доћи до погрешног резултата. Пижоно, научник, археолог, египтолог, живи само за своју науку, и са највећом брижљивошћу је припремио да пред слушаоцима, на једном јавном предавању, оживи слоку и личност египатске краљице Неферу-ра. И док је мирно излагао своје научне поставке, запазио је у сали једну екстравагантну девојку, како интензивно прати и бележи његова излагања, док њен пратилац, црнац, фасцинирајућим погледом, делује као хипнотизер. И професор оставља своје забелешке, и почиње слободно, и много живље и занимљивије говорити. А по предавању слушатељка, која је тако ревносно и са великим интересовањем слушала, сачекала је професора, и позвала га у посету, на ручак... Какво разочарење за научника: та млада Американка желела је да се на једној свечаној забави појави у стилској хаљини какву је имала краљица Неферу-ра. А кад је понудила да награди професора, који јој је дао нацрт такве хаљине, и затражила од њега рачун („faire son compte“), и кад је он с индигнацијом одбио да прими новац, она, у игри речи, затражи да јој напише једну приповетку („faire un conte“). Разуме се, он је објаснио да се никад није бавио књижевношћу, и да зна само за своју науку. Тада му она пошаље, у корпици, маче египатске расе. Маче се привикло да буде на столу за рад, и да својим очима гледа у научника, очима које су га опомињале на оног пратиоца у азијатском оделу и са фасцинирајућим погледом. То је све јаче и јаче утицало на професора, тако да је једног дана сео и стварно написао једну приповетку. А. Франс то решава као тематику хипнотизирања (тип: Свенгали). Уствари ту ничега халуцинаторскога нема. Решење је у принципу *ауто-сугестије*, — дакле не трансцендентни већ иманетни процес, који може да дође до степена огромне динамогене снаге.

Другу врсту претставља прича Алексеја Толстоја *La famille Vourdalak, fragment inédit des mémoires d'un inconnu*. Тај „одломак“, који је уствари једна прича, објавио је А. Лирондел (André Lirondelle) у часопису *Revue des études slaves* (т. XXVI, с. 14—33). — У салону, међу младим дамама и људима из отменог света, где су причани невероватни, чудни доживљаји, један врло стари господин, некадањи дипломата, прича доживљај из своје мисије у Румунији. Идући у ту земљу, зауставио се у једном српском селу у Угарској. Догађај из кога потиче тематика приче, тематика о вампиру.

У тону народних прича о вампиру, сећања једног дипломате, проткана веровањима Балканаца, личе на нешто невероватно, а што се ипак догодило. — Унаточ томе овде нема ничега надреалног, управо је све реално, то јест психопатолошки реално. Има једна једина замка, која се превиди лако: вампир прободен коцем никад се више неће повампити. У суштини подлога целог приказивања је халуцинаторске природе. Осем почетног момента, даље имамо серију сугестибилитета са халуцинацијама, масовним халуцинацијама, а у другоме делу — тежак кошмар са сплетом логички повезаних халуцинаторских ситуација. Језива драж и јесте у томе што је до краја одржан тон народног веровања, са сталним појачавањем кошмара и халуцинаторских слика, логично повезаних, и које делују као права стварност. — Сlike и

причање у суштини јесу реалистички, али не у обичном смислу. То је реалност кошмара и халуцинаторског стања. И величина писца се и састоји у томе што је у тону реалистичког сликања нереалних појава дао реалну слику поремећених стања болесно пренадражене свести. — Сам почетак пак, убијање старца који се можда жив вратио, и други детаљи, проткани су лажним сећањем, по познатом психолошком принципу „*déjà vu*“. Анализа унутрашњег говора, ненормалности психолошких појава отварају нове путеве за проучавања стила, као и говора. Сам помор приписан вампирима: последица куге или друге неке епидемије какве су харале и у XVIII веку.

II

Други основни став стилистике односи се на стимулативну средину, на оне спољашње ефекте који су изазивачи утисака, доживљаја и експресије. То се запажало како у љубавним песмама, како у ефектима природе који буде тзв. „осећања природе“, тако у песмама родољубивих и социјалних смерова. Принцип радиоестезије, специфицираних општеживотних и индивидуалних зрачења објашњавају многе појаве међу личностима, па поред других и романтичарски, толико пута дискредитовани мотив, „љубави на први поглед“. Боје цвећа, као вибрације светлосних ефеката, звучне вибрације, распрострањење мириса, такође су стимулативни елементи естетских утисака, и тиме и песничких, уопште уметничких изражаја. Али преко осећања природе долазимо до изворног појма о стимулативности. Годишња доба дају директне утиске или асоцијативне процесе сличности или антитезе. Пролетче одушевљава подмлађивањем снаге, обновом живота, комплексним утисцима елемената, асоцијацијама васкрса природе; лето је доба зрелости, топлоте, али и непријатељске жеге; јесен је доба плодности, како је, као горду и бајну царицу опева Војислав Илић, али је и кишна, суморна слика Луковићевог песимистичког става, а зима је колико некад мотив убитачности, смрзавања, беде и невоље, толико и беле невиности. Јутро и вече су од најстаријих поетских остварена вечити мотиви увек подложни индивидуалним песничким настројењима. Тема је резултат основног утиска, мада ће, како ја то на другом месту кажем (Књижевност и језик, II, 1955, с. 34—45), разни писци исту тему обрадити различито, уносећи своје склоности у реализовање доживљаја по својој импресији. Ђура Јакшић тему *вече* доживљује романтичарски, са персонификацијом, а опис је подређен њој:

Као златне токе крвљу покапане
Доле пада сунце за гору, за грање,
И све немо ћути, не миче се ништа:
То најбољи витез паде са бојишта...

Исту тему Војислав Илић проживи сликом у којој детаљи добијају довољно места да би она била у пуној мери не само реалистичка, већ и конкретизована да при читању изазове одговарајући утисак:

Румене пруге већ шарају далеки запад...
Клоуно почива свет. Са мирних, далеких поља

Уморни ратар с песмом журно се ноћишту спрема;
И само час по час зајечи шарена доља

Од шкрипе точкова колских. Гонећи весела стада,
Безбрижно пастир млад у звучне двојнице свира;
А његов космати пас, подвивши репину, лено
Корача упоред с њим...

На трећој страни, пак, у песми Јована Дучића *Залазак сунца* имамо китњаст а с обзиром на психолошки реалистички песников став, опис пун барокних израза, преплетених визуелним и акустичким елементима. Слика је под ефектом светлости, а бруји животним комплексом:

Још бакрено небо распаљено сија,
И црвени река од вечерњег жара;
Још подмукли пожар као да избија
Из црне шуме старих четинара.
Негде далеко чује се где хукти
Воденички точак промуклијем гласом,
Ал' над долинама, док још небо букти,
Цвет водени већ је засп'о над таласом.

Опет једно вече...

И цела слика је уствари само богат украсни декор за жену о којој песник замишља како сентиментално о њему, далеком песнику, сањари: како он све њене мисли испуњава у томе часу.

Осећање етничке или реалне, економско-историски условљене народне заједнице у суштини је увек исто: индивидуа се интегрира у заједници, чини њен део, има обавезе према њој; у њој налази ослонац и усклађености за своју делатност и за свој развитак. То је осећање и суштина, увек је исто, без обзира на то што ће се манифестовати у различитим видовима, у зависности од личних склоности. Било на речима, вербалистички, сентиментално и са тежиштем на идеалисању прошлости, било у виду револта (од Ђ. Јакшића *Падајуће, браћо!*), или са реторским ставом (*Ойџабина*, од Јакшића), или као резултат сталожене рефлексije која даје снагу за живот (*На Гази-Меситану*, од М. Ракића). Социјални мотиви могу такође имати и ефекте и снаге. Јакшићева песма *Рајтар*, Шантићеве *Руке* и *Ковач* одраз су, свака свога доба, као што су песме Косте Абрашевића биле позив за нове мисли о човеку у социјалној заједници. Писац некада објективно и без личног узбуђења приказује доба и људе, као што је у роману *Матин* од Максима Горкога, али зато лица из тог романа интензивно доживљују социјалну проблематику и тежње, борбе свога доба, потчињавајући себе интересима једне узвишене социјалне идеје. Велики мајстор стила и објективног сликања, Горки нас препушта сугестивности радних лица његовога романа. — Насупрот овоме, босански писац Хасан Кикић доживљује сам, лично и врло интензивно, социолошку проблематику својих радних лица. Сликајући велики пожар у експлоатисаној шуми, он то чини у пуној мери реалистички, са свима језивим детаљима, са живим приказом људи, радника који беже кроз запаљену шуму, за којима устопице јури и пристиже их

тешка, убиствена јара, огањ, пламен, као разјарени духови пакла. Међутим, он је сасвим другачији када нам описује револт експлоатисаних цапинаша, који су пошли на бараку управе Шумске експлоатације. И ту он описује реално, веома импресивно, жали, и он је сам узбуђен; личност преовлађује над објективним писцем, — и то лично учешће је Кикићево идентификовање са цапинашима: не само његов револт који треба да се прикаже у њиховом нападу него њихов напад повлачи и писца. То лично учешће писца, иначе објективног, изражава се на један неубичајен и неочекиван начин: то је начин стилизовања реченице. Супротно писцима који своје узбуђење одају кратким, „исецканим“, растрганим и недовршеним реченицама, — Хасан Кикић на таквим, најузбудљивијим и социјално најизразитије обојеним местима, не уме да уобличи реченицу онако како одговара објективној говорној ситуацији; не уме да је прекине онде где се испуњава њен пикл идеације. Такве су његове реченице. Огромна маса људи, као страшна, гневна бујица, разлила се, преплавила ... „Као излив црне густе текућине, као да је покуљала поплава усјајане мрке лавине и разлијева се својом љепљивом жижином, густо залијева сваку пукотину, забушује сваки отвор, гамиже неумитно и сурово, поплављује и у том суровом поплављивању као да дави, као да потиче, размеће се и кључа, узавире, расте, буја, надолази као мутна вода и мутно се покреће, котрља, прејахује, језиво ћутљива, и ћутљиво шумна, та жива гомила која се помиче хиљадама ногу и хиљадама тешких сјајних гвоздених сјекира и трнокопа и мотика и цапина, та мрка непрегледна гомила потмуло врије, десет хиљада сирових, повијених плећа и јаких бакренастих шија, десет хиљада јаких сељачких видичких вилица и мрких длакавих, руњавих прса преплави Голдбергова балваништа и као по неком наученом офанзивном распореду омота цијелу пилану округ. Прстен. Обруч.“

Као стилистичко мерило овакве реченице, мултиплициране, сливене, као зачарани круг из кога писац не може да ослободи себе за објективан став — сведоче о правој грозници која прати изражај и опис доживљаја Кикићеве тематике.

Наглашено је пак да објективна тематика осећања природе има необичан значај за разумевање спољашњих ефеката. Корен у томе је у основном односу човека према природним појавама које га окружавају. Философско-литерарно гледање с краја деветнаестог века ово је називало „дарвинизмом“ и спорило вредност основама анимизма и антропоморфизма за естетску еволутивност (Фидлер). Међутим иако је јасно да је човек, већ у првим траговима уметничког изражаја, био далеко изнад нивоа ма кога другог живог бића, — ипак се не може спорити да и животиње имају инстинкте естетског разумевања и естетског ефекта (богатство боја перја код птица; певање; извођење правих ритуалних игара при парењу, и сл.). У смеру истраживања Павлова о условним рефлексима наука је отишла даље од општих схватања с краја деветнаестог века, и понова се враћа природи као извору за разумевање многих појава, па и човека у њој и према њој.

Теорија анимизма се прилагођава најновијим научним схватањима, према томе огроман материјал и старије и најновије етнолошке и етнопсихолошке оријентације се не може оставити по страни при стилистичким проучавањима. Проучавања изражајних начина унутрашњих расположења, емоционалних стања код примитивног човека имају као резултат огроман број факата веома значајних и врло сугестивних. И старија литература, чак ако се са извесном резервом посматра теориска страна, веома је драгоцене. Она је, може се рећи, у потпуности, обухваћена у делу Тајлоровом (Edward B. Tylor, *Primitive Culture*; немачки превод *Die Anfänge der Cultur*, I-II, 1873). Непознавање тих факата нимало не оправдава став који негира принцип анимизма и антропоморфизма. Ревизија извесних, данас већ застарелих појмова структуралистичког гледања у пресеку, кроз логичку интерпретацију, води нас правилнијем разумевању структурализма гледаног у његовим најпримитивнијим појавама, па тиме и анализи најдоступнијим видовима из далеке перспективе било апсолутне, било релативне — тј. стадијално схваћене. Ове мисли поткрепљује у пуној мери Фрезерово дело (*The Golden bough. A study in magic and religion*, by sir James Georg Frazer; превод *Златна грана, историја мађује и религије*, Београд, 1937).

Основни принцип одржавања фела је у психологији довољно признати, иако још не у потпуности проучени принцип подражавања, имитовања, и тај принцип мора добити свој пун значај и у проучавању човекових емоционално условљених изражајних могућности. Човек и најпримитивнији имао је непосредни физиолошки усмерен осећај *живојности*, а схватање тога осећаја непосредно је везивано за покрет, за оно што изазива запажање динамике ма у ком виду. То је инстинкт који не одваја човека од другог животињског света: змија ће мирно проћи, промилети ако сте потпуно непомични, и реагираће на покрет, који је буди на опрезност, који јој слуги опасност, који је припрема за одбрану. — Ритмичке игре примитивних народа имају, несумњиво, физиолошку вредност спољашње реализације емоционалне доживљености, — али исто тако је тачно да оне добијају и вид подражавања покрета карактеристичних живих бића. Нарочито су интересантни покрети имитовања кенгура код примитивних аустралијанских племена. Покрети, обазирања, послушљивања, скокови — све то опомиње на узоре које је примитиван човек запазио код животиња. Покрети раширених руку, карактеристични за приказивање хиндуског божанства са више руку (Шивина триумфална игра, рељеф у пећинском храму у Елори) и уопште код бајадера, као и у данашњем балету је мотив имитовања птичјега лета, израз тежње да се човек одвоји од земље и полети „у небеске висине“, као што то чине птице. Игра полета орловског стремљења са поскоцима у вис, при игри удвоје, позната код нас у Црној Гори, као и код Арбанаса, има много ширу арену: то је тип игре познат код кавкаских народа, још очуван на Балкану, са траговима у сардинско-сицилијанској зони, и још врло свеж код Пиринејских Баска. То је тип *моторичког имитовања*, управо *кинетички* условљеног имитовања. Други тип је *акустички* условљен,

и показује нам настанак ономатопеја. Ове су вредности биле веома значајне, иако не искључиво, једино *оне*, за ток првих фаза настајања човековога говора, човекових језика. Извор им је и из шире природе (*бум, њрас, шушпање, шуморење, жуборење*), и из животне природе (*гакајти, кока — кокодакајти, грлица, њиска — њишпајти, гурикајти*, и др.). Разуме се, према обоме, да ће ономатопеје бити веома значајни ефекти и у естетском, песничком изражају, као у стиху Владимира Назора: *И цврчи, цврчи цврчак на чвору црне смрче*, — тако да се директно ономатопејско осликавање уздиже до сликовите акустичке симболике. — Трећи пак, визуелни имитативни тип је постао најпродуктивнији за литерарно уобликовање, и управо тим начином што је обично проширен, комбинован, и са ослонцем на комплексност природе човекове. *Антропоморфизам* је, дакле, виши и изразитији вид анимистичког принципа, и као такав се не само изразио у уметности, него и овладао њоме у највећој мери. Све што даје знаке динамике сличне човековој, примитивном човеку личи, па према томе и пра-човеку је личило на човека. У почетку по принципу *pars pro toto* хујање ветра, олује, снага олује и торнада опомињу на човекову покретачку снагу, али је далеко превазилазе по интензитету и по учинку; мерећи је према својој моћи, он је осећа супериорнијом, надмоћнијом, опасном, — он је замишља персонифицирано као змија. Области у покрету, тамни, олујни, сблаци градобитни су такође персонифицирано схваћене *але* („Бори се као ала с берићетом“). Божанства класичне Јеладе и старог Рима у потпуности су човекових особина, и Зевс-Јупитер (*Deus Pater*), и Хера, и Плутон-Нептун, и Посејдон, и Вулкан, и Атина, и Дијана, и нимфе. И не само да су замишљени у виду човека, него и са свима изразитим човечанским особинама, склоностима, страстима, афектима и поступцима какви карактеришу људе. То су *људи*, како их приказује класична уметност, али људи изразито натчовечанских моћи.

Антропоморфизам оличава схватања сваке епохе увек са специфичним карактеристикама. — Најновији, оригинално изражен тип антропоморфизма нам претставља једна занимљива појава у нашем сликарству. На једној својој изложби, прео у Новом Саду (10—15 марта 1956 г.), затим и у Београду сликар Зоран Петровић изложио је мотиве индустријализације, које сам ја у приказу објаснио као појаву антропоморфизирања. „Тематика ове изложбе слика, рекао сам ту, убедљиво нам приказује један од основних закона човекових начина доживљавања околине, — то је закон антропоморфизма, закон персонификације. То је првобитни закон уметничког стварања, од пра-човека до човека данашњице, човека заиста врло високе културе. То је закон односа динамике и статике. То је закон који ми сви доживљујемо, само другим начинима него људи претходних епоха, сасвим другачијим начином него пра-човек... Од тог великог етно-психолошког закона потсвесно полази уметник Зоран Петровић. Он је осетио живот материје — њен живот у дејству, у акцији. — Сасвим правилно, антропоморфизам је добио своју савремену форму: не више природне силе, пријатељске и непријатељске, већ силе које покрећу

савремено друштво и савремени привредни развитак утицале су творачким стимулусом на савременог сликара. И то је не просто, фотографски, већ чисто уметнички доживљена стварност индустријализације. Ту је не само социјални смисао, већ недвосмислено уметнички смисао социјалног настројења“.

Околина, дакле, статичка а нарочито динамичка, комплексно или својим појединостима, чини веома значајну компоненту уметничког стварања, стимулирајући изражај, који ће се формирати у личности уметника, и који ће добити отпечатак визуелног, акустичког, кинетичког, или комплексног вида, према основном типолошком карактеру самога уметника.

* * *

Трећу оријентацију чини еволутивни процес у стилском изражају, и који у крупним линијама показује с једне стране паралелизам са ликовним уметностима, а са друге стране занимљиву стадијалност, од епохе стварања примитивног човека, преко доминације маште у индуској књижевности и у индуској архитектури, у смењивању романтичарских и реалистичких односа према тематици, све до социјалистичког неореализма.

Мил. Павловић

О ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА И СТИЛА НАШИХ ПИСАЦА

Ја бих желео сагледати проблеме наше теме у посебним смеровима и скренути пажњу баш на овоме месту на потребе да о извесне врсте послу разговарамо и да се о њему договарамо.

Може се говорити о проучавању језика и стила наших писаца у разним оквирима наших тема: са чисто лингвистичких аспеката посебно, и посебно са стилистичких, или са лингвистичко-стилистичких. Сваки смер посла изискује и посебне методе.

I

Не бих хтео да пропустим ову прилику да не проговоримо о једне врсте проучавању језика наших писаца, а то је у чисто лингвистичким оквирима, са стајалишта наше савремене граматике. У томе смо поприлично заостали, тако да и нашој практичној, школској пракси у много случајева шира савремена граматика — недостаје. Ми смо наследили Маретићеву граматiku и стилистику хрватскога и српског језика, рађену на Вуковој и Даничићевој језичкој грађи. Књижевни језик српскохрватски од Вука и Даничића и њихова времена развијао се и развија се, богатећи и мењајући израз на разне начине у свим књижевним родовима, тако да нам Маретићева кодификација нашег књижевног језика умногоме све више застарева: или је форма књижевног израза измењена, или је језичка грађа непотпуна за данашњи наш класичан књижевни израз. Оно чим наши граматичари школске граматике освежавају систематисану граматичку грађу не може бити довољно за сва наша научна проучавања граматичког система, разуме се само по себи.

Окупљени радом на речницима, на правопису, као да смо заборавили да би нам исто толико био неопходан организован рад, по договору наших академија, научних друштава, посебних лингвистичких установа, на прибирању грађе за ширу граматiku српскохрватског језика. И нашим стручњацима који се баве посебним проблемима савременог језика грађа кад би била сакупљена, увек би олакшавала посао, и посебно служила за сигурнију оријентацију у употребљавању материјала за специфична питања.

Ми у појединачном испитивању граматичких категорија не можемо обухватити много питања да их проучимо у односу на граматичку норму, која се у сваком периоду развитка књижевног језика изводи из класичног текста наших писаца. У неколико махова у последње време видели смо да испитивање савременог текста нужно намће измену граматичке норме. Да поменем као пример дискусију коју је покренуо професор Стевановић о деклинацији придева и придевских заменица на *ов/ев* и *ин*. Проучивши језик повећег броја српских писаца, упутио је на измену раније озакоњеног граматичког правила. Постао тим, професор Храсте потврдио је, углавном, то исто анализом језика хрватских писаца. Ушавши у дискусију, ја сам указао на могућност чињенице да је књижевни језик у односу на ове облике ишао мимо народног говора многих крајева Вукове базе књижевног језика. Све је то корисно и за нормативну граматiku, и за проучавање услова под којима се мењају граматичке категорије код писаца, код појединих од њих, писаца из појединих говорних области, — све то може послужити и за уочавање тенденција у уједначавању граматичких облика, и за проучавање стилских ефеката код извесних писаца кад имају под руком дублетне граматичке облике — итд. Али на овај начин, не може се индивидуалним радом проучити све што треба, да бисмо за сваку категорију могли пратити развој књижевног језика. И зато ће у много случајева наша граматика остајати исувише крута, исувише традиционална.

Ја сам скоро у семинарском раду једног даровитог студента на делу Иве Андрића и неколико савремених писаца из разних крајева добио сасвим другачију слику о уобичајености употребе футура другог перфективних глагола и перфективног презента него што нам је даје граматика приказујући ове облике још по Вукову и Даничићеву језику. И колико би се још у овом смислу могло навести случајева. Да поменем само још синтаксу падежа, данашње широко развијене могућности синтагматских односа, међуреченичних односа, што све захтева да се проучи и да проширимо оквире нашег уобичајеног систематисања језичке грађе. Увођењем младих људи у прикупљање грађе и у основније анализе, са одређеним плановима и јасно означеним циљевима у смислу ширег проучавања граматичких категорија, и посебно у циљу израде нове граматике, много би се допринело нашем раду на језику. А увек остаје грађа и за посебна проучавања индивидуалних особина код писаца, некад и стилских и језичких.

За организован посао, по договору рађен у нашим лингвистичким центрима, треба тражити основе, и колективне припреме за овакав посао истичем као задатак преко потребан, да би се дошло до савременије и научније, у ширим размерама засноване, граматичке обраде нашег књижевног језика.

II

На други начин, стилска проучавања наших писаца изискују да се сагледа врло сложена проблематика наше данашњице, колико занимљива толико и актуелна.

Посао на проучавању наших писаца по њиховим изражајним особинама и емоционалним ефектима — опет се намеће као једна од најнужнијих потреба. У овом правцу проучавања наше књижевности и наших писаца ми, на жалост, нисмо наследили богатију традицију. И од времена откад нам је књижевна критика стајала, и стоји, на достојној висини, да је могла, и да може, пратити књижевне појаве и оцењивати их, нисмо међу књижевним критичарима и књижевним историчарима, и који су то могли чинити, имали много људи који би потребан део времена посветили излагању теорија стила, методе стилистичког проучавања писаца, — и посебно стилским анализама, и оценама стила и језика појединих писаца, затим уопштавањима стилских особина у књижевним периодима, у погледима на књижевне правце, у погледима на књижевна дела сврстана по времену и по припадности нашим народима и покрајинама. Ван школских удбеника и катедарских предавања, наша стилистика није нашла много места за општија разматрања књижевног израза, осим, можда, у извесним правцима уско ограничених покушаја и ограничених захтева. Ван оквира књижевне историје и књижевне критике, где се, по природи посла, чине осврти и на особине стила и језика — готово увек само уопштено, — на посебним анализама књижевног израза код наших писаца радило се готово само узгредно и у кратким освртима.

И класични писци наши прворазредне вредности, и најбоља дела њихова, још чекају на посебна стилска, и стилска и језичка проучавања. И у поратном нашем културном животу можемо указати само на покушаје и на извесне тежње да се и на овом пољу културне делатности од стране проучавалаца наше књижевности исплати занемарени дуг, и то је досад чињено само у краћим написима.

У стању закашњења у коме се налазимо намећу се проблеми организованог рада и у овом правцу, испитивање метода за стилско проучавање писаца, како бисмо што пре за овај посао створили интерес и утирали путеве за стварање потребне традиције. Ја знам колико би и наши стручни часописи посвећени култури језика добили у вредности и у занимљивости кад би се зачинили и стилским анализама наших књижевних дела, да не остају само на третирању граматичких категорија. Недавно покренути часопис у Загребу са задацима стилистичког проучавања језика мислим да долази у добар час. Потребно је говорити и о темама и стилистичким одељцима, о којима би било најактуелније писати и у границама којих би било најпрече проучавати стил и језик наших писаца, и стил и језик књижевних периода итд.

Кад је реч о језику једног писца, или о језику једног периода, свеједно, у ма ком правцу га проучавали, онда је у методу проучавања најприродније поћи од речи као изражајне јединице. Овде се прво може указати на индивидуалности писца, на индивидуалности њихова стила, на интуитивну моћ писца у проналажењу језичких средстава правог литерарног квалитета, на књижевни укус и творачку снагу аутора чије дело имамо пред собом.

На првом месту стоји посматрање речи по њеном емоционалном карактеру, по пишчевој способности њеног комбиновања у фигура-тивним изражајним обртима, кратко речено, — по свим њеним валерима које, адаптирана ситуацији, она може добити у тексту. Богатство реч-ничког фонда, способности да се писац синонимно служи разноли-кошћу речи, у истим или готово истим, значењима увек стоји као једно од примарних мерила за оцену стилских вредности једнога писца, и не само једнога писца, него и правца, књижевног рада, периода, па и читаве књижевности једнога доба. С ове стране посматрана пишчева реч, при нашем оцењивању увек мора бити пројцирана и на дру-штвену средину, друштвене односе и проблематику у коју писац понире.

Разноликости укуса у одабирању речи, кад не мислимо на онај општи речнички фонд који нам је заједнички свима, код нас се јав-љају и данас у превеликом распону, и њих треба проучавати и обја-шњавати у односу на наше наслеђене прилике, и у односу на наше друштвене тежње, и стремљења да у свим могућностима укуса имамо што више заједничкога и што више општекласичнога.

Као врло важна намеће се и једна општија тема у овом смислу посматрања нашег стила и језика. Наша покрајинска издиференци-раност језика, и кад имамо у виду само језик уметничког израза, чини нам посебан проблем. Мало је наших писаца који су и са те-матиком везаном за покрајинске друштвене средине или без тога, свој стил издигли на ниво да га можемо и у погледу избора речи сматрати и једнако класичним и једнако заједничким. И требало би и са те тачке гледишта подвргнути испитивању наше писце (мислим увек на оне најбоље) и оценити колико стварно таквих писаца имамо. И само стилска испитивања, са продубљеним стилским анализама, могла би нам послужити да правичније оценимо шта у речничкој грађи од изузетнијих речи стварно вреди, шта још данас људима, навикнутим на језик својих ужих или ширих средина, звучи као страно. И стилске, не само лингвистичке анализе би помогле да нам свима много што шта у језичком изразу прикладније звучи што још у речнику обележавамо као српско или као хрватско, или да лакше одбацимо оно што за књижевни језик не може добро бити ни као српско ни као хрватско.

Колико писац сам собом носи укуса дајући свом изразу локалну боју средине коју слика, то ће опет показати његов речник, по изу-зетностима што писац у општи речнички фонд нашег књижевног је-зика уноси. Посматрати писца посебно по томе колико он у том смислу има творачког духа, то је један интересантан домен наше стилистике. Писци са терена наше централне језичке области, западније штокавске и југозападне, увек могу у овом погледу бити занимљиви, босанско-херцеговачки, црногорски, далматински, сваки на свој начин. Ови крајеви, по мом мишљењу, још увек најјаче делују у смислу бога-ћења и освежавања речничког фонда у уметничком прозном изразу. Ту страну њихова књижевног језика треба и оцењивати. Само се треба увек освртати и на проблем колико, на данашњем степену нашег дру-штвеног развитка, речнички фонд и ових и других писаца има

превише провинцијалног карактера, колико и писци, и са најтворачкијом језичком снагом, не могу добрим делом премостити оквире провинцијалног израза, да не делују одбојно и на широко изграђен језички укус. Писци из крајева где и данас у обичном говору реч сева и сече свом снагом афективног, емоционално подигнутог израза, не могу увек ни из своје средине пробраном речју, добро послужити општем богаћењу књижевног језика ни његову нивелисању: за разграничавање језичког материјала у смислу богаћења књижевног језика, на једној страни, и њихова осиромашавања лепоте израза, на другој, треба се послужити примером и стилистичких и лингвистичких анализа. Реч као реч је увек занимљива кад је у контексту испитујемо по њеној носивости коју она има у смислу експресије израза. И пре него је добро оценимо по њеној вредности коју уноси у све могућности изражајног склопа, не смемо доносити оцену. Шире заснована лингвистичка и стилистичка испитивања треба да се у ову сврху међусобно прожимају.

И кад није реч само о покрајинској боји литерарног израза, овај метод испитивања остаје увек актуелан. Са шире неизграђеним укусама, недовољно васпитаним на методама дубљих анализа, ми увек остајемо уско ограничених укуса у оцењивању стваралачких момената које писци показују новим речничким материјалом у свом делу. На другој страни, стилска анализа изразитијих савремених писаца који се срећају у разним модернистичким правцима треба да покаже колико је обичан читалац у праву кад осуђује писца због језичких новина, језичких смелости на које нисмо навикли. Модерни писци, мислим на оне који су стварно од вредности, са својим смелим захватима у речнички материјал, у речник сваковрсних жаргона, пружају и лингвистици и стилистици — колико занимљив, толико користан предмет проучавања. Кад би се сакупио и проучио материјал речи које нигде друго нисмо чули, нити могли чути, а који има добре услове, да, на свој начин, обогати књижевни језик, учинило би се много, и мање бисмо имали разлога да априори осуђујемо уметнички израз који не одговара стандардизованом укусу. У овом смислу би излазило на површину и оно што из београдских жаргона посебно улази у приповедачки стил, а што треба да буде процењено и оцењено, и са позитивних и са негативних страна, по чему, на један или други начин, може деловати у изграђивању савременог израза. Оквир овог излагања не допушта ми илустрације које би могле обележити рад у овом правцу, — а надам се да ће ми се пружити прилика да ово ускоро учиним.

Наш стиховани израз одавно чека да буде предмет нашег изучавања по свим његовим смотивним вредностима. Ниједног песника још нисмо у овом смислу исцрпилије проучили. Мени је увек на памети колико би естетска анализа пробраних песама само једног класичног песника, захваћена и са стране музике и ритма, значила обогаћење у проучавању иначе толико досад проучаваних песника. Ја се нимало не чудим што већином наш средњошколски наставник не успева колико треба да пред учеником оживи наше класичне песнике. За ово немају довољно узора у стилским анализама.

Проучавање реченице, и са њене синтаксичке и њене синтаксичко-стилистичке стране, чинило би и посебно поглавље у оквиру читавог ширег нашег програма. На једној страни брижљиво грађена, култивисана са јаким потенцијалом интелектуалног и емоционалног доживљавања, реченица какву данас имамо у стилу Иве Андрића, или у стилу Владана Деснице, чинила би предмет читавих опсежних студија. С друге стране, најновије појаве у реченици младих прозних писаца, неједнаког начина у конструисању израза, лирски интониране, некад у облику поетизоване прозе, или чак у облику ритмоване прозе, за проучаваоца претстављају занимљив предмет посматрања, — да се у стилу писаца осети пулс данашњег нашег живота, његови ритмови и аритмија, са свим његовим противречностима. Колико у свему томе има *нашег* исконског, колико се у свему томе укрштају страни, модерни, стихови? — да се све обележи, одреди, — потребна су студиозна испитивања, која би обогатила и нашу, у овом погледу још сиромашну, књижевну критику и књижевну историју. У свему овоме послу саме по себи би се оцртале и развојне линије наше прозне реченице од Вука и његових савременика до данас, пројциране и на наша раздобља и књижевне правце, и на наше културне сфере.

И колико је још општијих тема које би се могле посебно издвојити. Проучавање дијалога, у чему се посебно огледају приповедачке особине наших писаца, њихове вредности и недостатци, и народни критерији са којима писци у њему третирају језичку материју, било би опет једно од најзанимљивијих подручја за стилске анализе у нашој приповедачкој прози.

Ј. Вуковић

О ЗНАЧАЈУ ЗАПАДНОГ ШТОКАВСКОГ ГОВОРА ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

Иако су добро познате особине овог говора, сматрам да је потребно ставити на *јавну дискусију* извесне проблеме који су у вези са њим, а који нису добили још своје опште решење. Међутим то је од несумњивог значаја за нашу науку пошто тај говор заузима једно од централних места и у нашој дијалектологији, а према томе и у историји нашег језика.

1. Утврђено је, мислим, дефинитивно да западни говор у свом најсевернијем делу, тј. тамо где се он јавља са најархаичнијим цртама, претставља штокавски говор извесне врсте. Пре свега, у својој структури тај говор има *ć* и *d*, што га већ одређује као штокавски говор, а затим *šć* и *žd* место прасловенског **stj* и **zdj*, исто онако као и место *sk+i* или пал. вокал, *zg+i* или палатални вокал. Истина је да чакавски говор има такође *šć*, али као што је познато, он има према њему *šj*, према томе западни говор овде иде својим путем. У осталим штокавским говорима имамо *št* и *žd*, што претставља такође нешто друго него што имамо у западном говору; али *št* и *žd* могу се и морају се изводити из старијих *šć* и *zd*, тако да ту западни дијалекат чува старију особину из које се развило и чакавско *šć : šj* (наравно са чак. *ć=t'*) и шток. *št* и *žd*. Дакле, принципски и та прта не одваја западни говор од осталих штокавских говора, већ му само одређује старије место у њихову реду. Напослетку, у реду својих других акцената западни говор у овом свом делу има два дуга акцента \frown и \sim баш онако као што има и чакавски дијалекат (такође \frown и \backslash). У осталим штокавским говорима са старом акцентуацијом имамо у сва случаја само \frown (исп. *mlāiti*: *mlātim* у зап. и чак., а *mlāiti* и *mlātim* у шток.). Мора се дакле претпоставити да је у осталом делу штокавских говора \sim који је морао стајати на том слогу прешао у \frown . Наша наука је утврдила да је и у осталом делу шток. говора \frown у *mlātim* био друкчији него у оним случајевима где је \frown био стари јер се нови \frown преносио у шток. као \backslash , а стари \frown као \searrow (исп. *nāmlātim* и *nā rūku* и сл.). Дакле, значи, и овде је западни говор био само архаичнији од осталих штокавских говора. Да се у другим особинама своје акцентуације за-

падни дијалекат слагао са штокавским говорима, показују нам кратки слогови. Као што је познато, словенском науком је утврђено да смо у најстаријим епохама српскохрватског језика, исто као и у словеначком, и у доцније време његова развитка имали узлазне и силазне кратке акценте; ти су се акценти изједначили у чакавским дијалектима у кратки акценат узлазног типа (исп. *siðrac*, а кад се дуљи *stârca*), а у свима штокавским говорима у низлазни тип (*stârca* и када се дуљи *stârca*). У западном говору имамо као и у свима осталим говорима штокавског типа искључиво кратки акценат силазног типа. Сем других особина, западни дијалекат има још једну којом се одликује и од чакавског дијалекта и од штокавског, а то је *ċ* (свакако и *č* уколико се оно у нашем језику тада јављало); међутим у прасловенском *č* је било меко (као што је и данас напр. у руском), па се та његова мекоћа задржала у западном дијалекту, док се и у чак. и осталом шток. изгубила.

2. Ово доведе било је и досада познато и у неких научника тумачило се на овај начин; али сада настаје главно питање: да ли нам ове особине, које се каткада слажу са чакавским дијалектом, каткада са другим штокавским говорима, а каткада су усамљене, тј. данас припадају искључиво западном говору, дају право да западни говор одредимо као трећи основни српскохрватски, поред чакавског и штокавског? Одговор на то питање даће нам сам западни говор својим цртама: оне ће показати како се западни говор понашао у даљем свом развитку, и то и на територији на којој се налази његов најархаичнији део и на којој се он пружао у даљем свом развитку, а где је мање архаичан.

3. Узимајући као основну карактеристику његову *šć* и *žđ*, *č* и *d* и *ċ* — могу рећи да се он у току времена спуштао на југ у Босну и Херцеговину, углавном западно од реке Босне и Неретве, заузимајући делимично у Далмацији крај између Неретве и Цетине, а такође све до северног дела чакавског говора у западној Далмацији. Спуштајући се на југ, он се развија у духу осталих штокавских говора и има који пут особине за које је тешко рећи да ли су се развиле прво у њему или у другим источнијим од њега штокавским говорима. Напр. *икавизам*. Ја сматрам ипак по целокупном развитку наших говора да се *икавизам* првобитно развио у *босанском* западном говору, између Босне и Врбаса, па да се одатле ширио на све стране: на исток, запад, југ и север, у зависности од општег кретања језичких црта. На тај начин ја сматрам да је једна од структурних особина западног говора и *икавизам*.

Иако је овај дијалекат задобио потпуни *икавизам* у историском свом развитку, ми ипак северни архаични његов део не можемо одвајати од овога његова дела, пошто они оба садрже у себи основне особине структуре овога дијалекта (*č*, *d*, *šć*, *žđ*, *ċ*). Ово нам даје право да говоримо о даљем развитку овог говора као целине, али не као *икавском*, већ као западном говору.

4. Питања и сумње о одређивању односа ових делова једног западног говора и овде се не заустављају. Питање је, пре свега, како се његов северни део развијао: да ли самостално или како друкчије?

Овде морамо рећи да су се и остале црте посавског или северног западног говора развиле у духу осталих штокавских говора. У њему имамо: прелаз полугласника увек у *a*; прелаз вокалног *ǣ* (*ǣ*) у *u* увек; *l* на крају слога или речи прелази обично у *o* (или *-l*) или остаје, у мањем броју говора, непромењено; *-it-*, *-id-* или прелазе у *ǣ* и *é* или остају, у мањем броју говора, непромењени; *čr-* прелази у *cr-* и само каткада остаје као *čr-*; ново јотоване каткада се не врши (напр. *grobje*, *nečjak*, *kostjōm*, али и *cviće* и сл.); *x* се губи на целом простору овог говора; у развиту морфологије падежа можемо констатовати: утицај меких основа на тврде, у именица м. рода ширење у множини проширења *-ov-*; у gen. plur. поред *-ā* има доста често и gen. plur. без *-ā*; у dat. pl. masc. = instr. plur. *-om*, *-im*, *-ma*, fem. *-ama*, *-am*, *ami*; у loc. instr. plur. masc. и neutr. *i*, ређе *-ima*, *-im*, *-mi*; у loc. plur. fem. *a* (= *ah*); у instr. sing. fem. увек *-ōm*; акценатска система је стара (са *~*), али се врше и отступања од ње у духу или средње штокавске акцентуације или најмлађе (тј. са непренесеним *˘* и *˘* и пренесеним у облику *˘* и *˘*).

Одавде се види да процес развијања овог архаичног дела западног говора није још потпуно завршен, али да се врши у великој мери у правцу новоштокавских говора, са извесним остацима старијег стања. Значи, он је у општим цртама увучен у новоштокавски дијалекат, али са знатним остацима старине, поред *šč*, *žd-* *č*; зато сам га морао назвати западним новоштокавским говором најстаријег типа.

Али поред ових црта констатовали смо да има особина за које се мора рећи да су дошле из других говора, напр. чување *-l-*, *-id-*, *it*, *čr-*, а затим и усамљени примери са *j = d*: то је дошло или из непосредног додира ових говора на западној страни са кајкавским и чакавским дијалектом или на основу нових досељења из чакавских или кајкавских крајева која су се вршила у овим крајевима од XV до XVIII в.

5. Босански део овог говора који такође чува *šč* и *žd* и *č* пошао је још даље у свом развиту. Он има увек *˘* место *~*. То вреди и за даље гранање овог говора по западној Херцеговини и Далмацији. Што се тиче осталих акценатских особина, он чува само каткада још средњу штокавску акцентуацију (*rotǣka*, *divǣjka*) прелазећи иначе на црте најмлађе акцентуације. Што се тиче осталих црта горе наведених, њих овде налазимо још у знатно већој мери: *-l* (*-l*) прелази увек у *-o*; *-id-* и *-it-* > у *-h-* и *-h-*; међу облицима: *-im*, *-am* у dat. instr. и loc. pl. (нарочито у западној Босни); поред *-ama* употребљава се и *-ami* у instr. pl. fem., у dat. pl. masc. neutr. такође и *-ōm* и *-i* у instr. и loc. pl. masc. neutr. (чак и *iје* у loc. pl.), gen. pl. са *-ā* и без *ā*.

Међу говорима има новог јотованја; има још примера *d > j*, *-id-*, *-it-* неизмењених, *l > j*, покоји пример типа *zajati*, *vrebac*, *restī*, што све показује да су се ови говори на западу и југу дотicali са чакавским дијалектом.

Цео тип овог говора јесте нешто млађи од северног западног дијалекта, али је старији од најмлађег штокавског икавског говора мада

се и сам развија у духу новоштокавских говора најмлађег типа. Он чува у својој структури у неједнаком степену и старе особине, међу којима и нешто остатака од чакавских утицаја. Сматрамо да се ови говори могу назвати по архаичности средњим и према северним говорима (посавским) западног типа и према најмлађим штокавским.

6. Рекао сам да се овом делу западног говора мора приписати замена *ђ*-та звуком *і*. Али ово није довољно. Морамо узети развитак *ђ*-та у целокупности у целом западном дијалекту.

У западном дијалекту природа *ђ* била је увек звука *ѐ* као и у свима дијалектима штокавског типа (у чакавском дијалекту она се развила у гласовно двојство, у једним положајима *ѐ* у другим *е*). На основу развитка *ђ* у западном говору може се рећи да се у једног дела западног говора *ђ* развило искључиво као *і*, у другог као *ѐ*, а у трећег у *і* у дугим слоговима и *је* (= је) у кратким. Значи, *dite* : *djetëta* (*deteta*), што ја објашњавам стављајући му у основицу чисто гласовне процесе. Према свему томе у северном посавском западном говору можемо разликовати *екавску*, *икавско-јекавску* и *икавску* нијансу. Из тога излази, као што је помињато, да се западни дијалекат не може идентификовати са икавским говором, иако икавска нијанса улази у овај говор као врло значајна особина његова.

7. Исто онако као што смо у границама западног говора на северу, тј. у најстаријем говору овога типа, нашли поред нијансе *и* за *ђ* и *и/је* и *ѐ/е*, тако и у границама његова босанскога огранка сем доминантне нијансе *і*, налазимо и компромисне особине; мешање икавизма и јекавизма код католика и муслимана у Жепчу и долини Босне, а код муслимана у Јабланици налазимо, супротно ономе што смо имали у посавском говору, *-ије* у дугим слоговима, а *и* у кратким, дакле *ије/и*. Такве особине налазимо и код неких ранијих писаца (Посиловића из Гламоча, умрлог 1658 који има *ије/и*; тако и у Маргитића (у делу од 1703, донекле и М. Раднића (рођ. 1636), али није сасвим поуздано како их треба тумачити: да ли као гласовне особине или као какву стилизовану мешавину. Напослетку, у муслимана у Сарајевској области (затим у Д. Тузли, Варешу, Фочи и Гацком) има *ије/је* као у претставника јужног говора.

Кад се зна колико је било поремећаја становништва ових крајева, није нимало чудновато ово укрштање изоглоса јужног и овог дела западног говора.

8. Мислим да је потребно да се вратим старој босанској нијанси за *ђ* звуку *і* пре ових поремећаја и да се у сасвим кратком прегледу позабавимо његовим ширењем.

И старе босанске повеле, и надгробни споменици и доцније говори сведоче о необичној експанзији ове црте. Она се пружила на исток, као што сам то рекао, између Дрине и реке Босне у њихову горњем току; ту је та црта и прешла Дрину ширећи се по северном делу источног говора (доцнијег шумадско-сремског), напавши ту повољне услове (чување још у знатној мери *ѐ*).

Његова главна експанзија ишла је на југ у западну Херцеговину. Ту се у знатној мери образовао онај икавски говор као и између Босне и Дрине, који је, имајући у својој структури *ишћ* и *јсд*, примио икавизме и некако тиме отишао под окриље западног говора. Он је имао још и доста архаизама. Тај се говор проширио и између Неретве и Цетине, а доцније у XV и XVI, када се у западној Далмацији смањило чакавски елеменат (сеобом на острвље) — и у западну Далмацију. Значајни су дијалекти у Молизе у Италији и у Канфанару и другде по Истри који воде порекло од овога говора. Сви они, поред икавизма, имају *ишћ* и *јсд* и знатан број других старијих особина, али и знаке бављења у Далмацији (-ја у радн. парт. и сл.). Значајно је да су овом дијалекатском таласу припадали, углавном, и штокавско далматински писци XVIII в.

Паралелно са овом експанзијом икавизма на југ у штокавским говорима, ишло ј и врло рано ширење икавизма у чакавским говорима у Хрватској и Далмацији, разуме се, тамо где се чувала и уколико се чувала затворена нијанса звука *ђ*-та.

9. Сада морамо констатовати један од значајних покрета икавског штокавског дијалекта између Дрине и Босне на запад међу претставника босанског *ић-јћ* говора и кретање тако измењеног говора и даље на југ према западној Херцеговини, а доцније и целој западној Далмацији. То не значи да утицаји *ић* и *јћ* говора нису долазили до Цетине, целим њеним пружањем, до ушћа и раније, али сада од XVI-XVIII века то кретање постаје масивније. Тако се у XVII в. добијају говори у западној Херцеговини и јужној Босни и са *јсд* и *јсћ*, а у XVIII в. они продиру и у западну Далмацију мешајући се ту, у знатној мери, са *јсд*-говорима који су се већ ту знатно настанили (исп. говор овог типа и у Премантури у Истри). Тако је добивен у великом делу западне Далмације данашњи икавски говор у којем је *јсћ* обичније од *јсд*. Међутим на истоку око Неретве до Клиса и Сиња, око Мостара и у севернијем току Неретве, чувају се још штокавци икавци са најновијим особинама нашег језичког развитка (са њима су у вези по пореклу и икавски говори у Бачкој).

10. Из овога се види како је *ишћ/јсд*-икавски штокавски дијалекат и својим интегралним икавизмом и развитком других особина у духу најновијих штокавских говора ушао у орбиту западног говора и онда када има у њему делимично *ић* и *јсћ* и онда када нема тих особина. Зато је он и многим другим особинама везан за западни говор који је такође у знатном броју својих говора поред *јсћ* и *ић* примио и *јсд* и *ишћ*. Ово је, несумњиво, један од врло значајних резултата поремећаја и потреса које су преживели наши народи у прошлости. Њих је тако морао осетити и наш језик.

Зато је данас тешко рећи да ли је који од оваквих говора имао, нарочито у јужнијим крајевима Босне и западне Херцеговине, у својој основици *ишћ/јсд* или *ић/јсћ*.

Претставници западног говора налазе се често на земљишту некадашњег чакавског дијалекта, и природно је да се у њихову дија-

лекту на много места и у различном облику налазе остаци од чакавског говора (*ј* м. *ђ*, *prijati* и сл. *greb*, *vrebac* и сл.). То је лако разумљиво јер ма како било проређено становништво једног краја ратним приликама, заразним болестима (кугом, колером и сл.), пресељавањем, тако честим и обичним од XV до XVIII в., ипак свугде остаје и нешто старог становништва.

Све нам ово показује да западни говор не можемо у целокупности његовој назвати ни *икавским* ни *шћ/жћ*-говором, већ говором који је обухватио све народне дијалекте или са једном од тих црта или са обема. Зато западни дијалекат, и поред тога што се — као што је показано — у свима деловима својим развија у правцу новоштокавских говора, обухвата тројакe говоре: а) са најархаичнијим цртама (посавски или славонски), б) са старијим цртама (босански *шћ-жћ* дијалекат и тај дијалекат у западној Далмацији) и в) са најмлађим цртама *икавских шћ-жд* дијалекат (у Херцеговини и југоист. и ист. Далмацији).

Западни дијалекат има још једну особину којом се врло јасно одликује од свих осталих наших говора: његов је најстарији део на северу и уколико се креће тај говор на југ утолико се подмлађује у смислу јављања нових штокавских црта. То је и природно зато што се подмлађивање нашег језика и кретало са југа на север. Западни је говор изванредан пример укрштања тих двају великих путева развика нашег језика.

А. Белић

Резюме

А. Белић

О значеним западног штокавског говора для истории сербскохорватского языка

В этой статье говорится о значении западного с. х. диалекта для истории сербскохорватского языка. Я остановился на этом диалекте потому, что обыкновенно он разбивается на несколько говоров, а, по моему мнению, напротив, благодаря сильной динамике этого говора, им собраны воедино и говоры, которые в более ранние времена принадлежали различным диалектическим центрам.

Я исхожу из особенностей славонского говора: *ć, đ, šć, žđ, ě* и его ударения (*∩ ∄ ∼*), причем, что касается ударения, хотя *∩* и *∼* совпадают с чакавскими ударениями (*∩* и */*), *∄* имеет природу штокавского *∄*, а не чакавского (ср. в чакавском *stǎrac:stǎrca*, а в штокавском *stǎraц:stǎrца* одинаково в этом диалекте и в других штокавских диалектах).

Славонский штокавский д. направился на юг в Боснию и получил тут целый ряд новоштокавских особенностей. Он занял западную Боснию на запад от р. Босны, затем пробивался в западную Герцеговину, в которой в значительной части находилась западная часть герцего-

винского говора, и спускался в Далмацию, первоначально между Цетиной и Неретвой, а потом и в западную Далмацию. Появившись сначала в боснийском западном говоре, икавизм отсюда распространился на восток, север, запад и юг, и в чакавские говоры Хорватии и Далмации, в часть новоштокавских говоров восточной Боснии и западной Сербии и в славонские говоры (икавско-екавские и икавские). В боснийском западном говоре сохранялись и некоторые архаизмы, но он охватил также и новоштокавские икавские говоры со старыми *шћ* и *жд*. Переменчива была судьба этого говора и в зап. Боснии, з. Герцеговине и в Далмации. Его фазы развития переданы в главных чертах; но известная часть новоштокавских говоров, самая южная, вошедшая также своим икавизмом в область западного говора, восприняла и некоторые новейшие черты шток. говора и дала таким образом окраску самым младшим говорам этой части западного диалекта. Поэтому, думает автор, вполне оправдано считать весь западный диалект новоштокавским, ибо на целом своем протяжении он развивается более или менее в духе новоштокавского говора, и различать в нем три варианта: а) архаичный или славонский, б) средний или боснийский в Боснии и зап. части Далмации и в) младший — икавский в Герцеговине и восточной Далмации.

ZNAČAJ ZAPADNOG ŠTOKAVSKOG GOVORA ZA ISTORIJU I DIJALEKTOLOGIJU SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA

(Koreferat)

Kad se govori o zapadnoštokavskom govoru misli se na govore u Posavini i u zapadnoj Bosni.

Posavski govori su ispitani i prikazani u radovima prof. Stjepana Ivšića „Šaptinovačko narječje“, RAD JA 168, 1907, str. 113—162; „Današnji posavski govor“, Rad JA 196, 1913, 124—254 i Rad 197, 1913, str. 9—138. Iako je taj govor Ivšić dobro ispitao, još uvijek ima mjesta osobito na zapadu toga područja, u kojima bi bila potrebna dalja ispitivanja, da se bolje utvrde crte, koje su zajedničke tim govorima i sjeverozapadnim čakavskim govorima u Hrvatskom Primorju.

Govori zapadne Bosne vrlo su slabo ispitani. Sa tog područja dosada su pored pregledanog rada o štokavskom dijalektu prof. Rešetara „Der štokavische Dialekt“, Beč, 1907 objavljeni ovi radovi: Šurmin Đuro „Osobine današnjega sarajevskog govora“, Rad JA, knj. 121, 1895, 186—209; Žuljić Mijo „Današnji vareški dijalekt“, Školski vjesnik, knj. XV, Sarajevo, 1908; Pavlović Milivoj „O stanovništvu i govoru Jajca i okoline“, Srpski dijalektološki zbornik, knj. III., 1927, str. 97—112; Ružičić Gojko „Glavnije osobine ikavskih govora zapadne Bosne“, Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića Mostarca, knj. I., 1934, str. 31—45; „Jedan nezapažen bosanski govor“, Prilozi za književnost, jezik, historiju i folklor, knj. XVI, 1936, str. 236—254. Treba žaliti, što o govorima najzapadnijeg dijela Bosne, koji se proteže od rijeke Vrbasa do granice NR Hrvatske, nemamo gotovo nikakvih podataka, premda bi nam ti govori osobito oko Kostajnice mogli pružiti dragocjenih podataka za proučavanje historijskog razvoja našega jezika. Iz tih je krajeva odselio u novu domovinu i izvjestan broj Gradišćanskih Hrvata.

Ivšić je u svojim radovima obuhvatio cijelu Posavinu. Šurmin i Žuljić ispitati su glasove, oblike i ponešto sintaksu, prvi sarajevskog, a drugi vareškoga govora. Pavlović je dao kratak osvrt na glasove, akcenat i oblike govora u Jajcu, a Ružičić kratak prikaz fonetskih, akcenatskih i morfoloških crta ikavskih govora oko rijeke Lašve, Vrbasa, Rame i Neretve i prikaz akcentuacije, fonetike i morfologije ekavsko-jekavskih govora oko Maglaja i Tešnja u Bosni.

Pored tih štampanih radova u Zagrebu imamo i dva velika neobjavljena rada, dvije doktorske teze. Prvi rad prof. Ivana Brapca pod naslovom „Govor Tuzle i okolice“, a drugi Dalibora Brozovića „Govor u dolini Rijeke Fojnice“. Brabec je obuhvatio prostor između rijeke Save, Bosne, Krivaje i Drine, a Brozović prostor uzduž rijeke Fojnice oko mjesta Fojnice, Kiseljaka i Visokoga. Svi ti radovi, štampani i neštampani, pružaju nam dragocjene jezične podatke, na temelju kojih možemo s uspjehom proučavati historiju našega jezika, jer se nigdje na području štokavskoga dijalekta ne čuvaju tako dobro stare jezične crte kao upravo na tom području. Pored toga ti govori imaju još danas mnoge crte, koje ih vežu s našim čakavskim govorima na sjeverozapadu i na jugoistoku. O tim jednakim ili sličnim crtama posavskih govora i čakavskih, sjeverozapadnih i jugoistočnih, pisao je dosta prof. Belić u radu „O čakavskoj osnovnoj akcentuaciji“, Glas SAN, knj. 168, 1935, str. 1—39, i u radu „Iz srpskohrvatske akcentuacije i dijalektologije“, JF knj. 19, 1951—1952, str. 117—131. i prof. Stj. Ivšić u radu „Iz naše akcentuacije i dijalekatske problematike“, Zbornik radova Fil. fak. u Zagrebu, knj. I/1951, str. 359—377. Ni jedan ni drugi ipak nisu u tim radovima ulazili gotovo nigdje u problematiku govora zapadne Bosne, iako se oni nalaze na području između posavskih i čakavskih govora, pa su i sačuvali poneke crte, koje nalazimo s jedne strane u Posavini, a s druge na čakavskom području, a ta područja čuvaju najveću starinu našega jezika. Razumljivo je, da je bježanje našega naroda pred Turcima sa jugoistoka u pravcu sjeverozapada bilo povodom, da su se govorne crte starosjedelaca na nekom području pomiješale s govornim crtama došljaka ili je govor došljaka s govorom starosjedilaca formirao nove jezične crte na nekom području. Iako se dosta pisalo o migracijama u Slavoniji i Bosni, čini se, da smo još uvijek dosta daleko od mogućnosti, da utvrdimo slojeve naseljavanja u Bosni od 15. do 18. stoljeća. To je uzrok, da nije lako ni u jezičnim pitanjima reći, koje crte pripadaju na nekom području starosjedilačkom elementu, a koje su unesene sa strane. I pored svega toga područje Zapadne Bosne ima dosta jezičnog materijala, koje nas upućuje na vjerovanje, da se u tome kraju sačuvalo dosta starosjedilačkog elementa, koji u jeziku čuva starije jezične crte, koje se protežu od Posavine sve do Jadranskoga mora i koje nam pomažu, da objasnimo mnoge historijske crte našega jezika bez obzira na to, na koji se dijalekt našega jezika odnose. To je potrebno spomenuti, jer je bilo učenjaka, koji su mislili, da starije jezične crte u Bosni pripadaju čakavskom dijalektu. Tako Šurmin u radu „Osobine današnjega sarajevskoga govora“ na str. 188. primjećuje, da „sarajevski govor upućuje sam sobom na čakavštinu i nehotice... Ljudi, koji su prošli Bosnu i Hercegovinu s kraja na kraj, nastavlja dalje Šurmin, uvjeravaju me, da su svagdje nailazili na tragove čakavštine među katolicima i muhamedancima, ali dodaju, da sve više... potiskuje i zadnje tragove čista štokavština.“ A. Belić u svom radu „O srpskim ili hrvatskim dijalektima“, Glas Srpske akademije nauka, knj. 78. na str. 136. u bilješci ispod teksta, gdje govori o staroj akcentuaciji, točno primjećuje, da nema velike praktične vrijednosti, kojim ćemo nazivom nazivati staru akcentuaciju štokavskom ili čakavskom. To je kasnije primjerima potvrdio prof. Ivšić u svom djelu „Današnji posavski govor“, koji ima stari troakcenatski sistem kao i čakavski. I dvoakcenatski sistem kakav je kosovsko-resavskim i zetskosjeničkim govorima imamo na

čakavskom području na otocima od Ugljana ispred Zadra sve do Cresa i Krka. To znači, da su crte svih dijalekata našega jezika bile nekada više manje jednake, a u historijskom razvoju njegovu one su se počele diferencirati na taj način, što su jedni govori iz različitih uzroka počeli razvijati novije crte, a neki su više ili manje čuvali starinu.

Među takve govore štokavskoga dijalekta, koji čuvaju dosta starine, spadaju posavski i zapadno-bosanski govori. Ulaziti u svu problematiku tih govora nije potrebno, jer su mnogi problemi izneseni i prodiskutirani u navedenim štampanim radovima. Ja želim na ovom skupu upozoriti uglavnom na one pojave, koje su ispitane u novije vrijeme i koje još nisu štampane. Važna pojava, koju je u Tešnju, Maglaju i Žepču utvrdio još 1936. Gojko Ružičić, jest, da glas *š* i muslimani u dugim slogovima reflektiraju kao *e*, a u kratkim kao *je*. Takva je zamjena glasa *e* i u Crnogorskom Primorju, jugoistočno od Bara, kod muslimana. Ružičić tvrdi, da ekavizmi nisu nikakva novija crta primljena od stranaca, ili kajkavskih činovnika, kao što je pretpostavljao prof. Rešetar u svom radu „Der štokavische Dialekt“, Beč 1907, nego organske osebine ovoga kraja, u kome su ekavizmi primjeri redovne zamjene dugoga *š* sa *e*. Nešto slično utvrdio je Ivšić i u Posavini (Rad 196, str. 132), da se u jednoj velikoj grupi posavskih govora, uglavnom od Broda uz Savu do Županje, dakle u srednjem dijelu toga područja, glas *š* u dugim slogovima reflektira kao *i*, a u kratkim kao *je*. U tuzlanskom kraju refleks toga glasa je redovno *i*je, rijetko *i*, a *e* samo u nekim riječima, većinom na istoku toga područja. U našoj javnosti dosta se raspravljalo o izgovoru refleksa dugoga *š*. Rešetar je držao, da ga u Bosni i Hrvatskoj pravoslavci izgovaraju dvosložno, dakle *i*je, a katolici i muslimani jednosložno *je* (Der štok. Dialekt, str. 89). U tuzlanskoj oblasti, prema Brapcu, ne može se takva dioba vršiti prema vjerskoj pripadnosti — svi ga stanovnici bez obzira na vjersku pripadnost izgovaraju jednako, iako se tamo čuje jedan i drugi izgovor, t. j. jedne riječi sa dvoslogovnim izgovorom, a druge s jednoslogovnim. Pod uzlaznim akcentom dugo „jat“ uglavnom je dvoslogovno: *mlijéko*, *sjijéditi*, a pod dugosilaznim akcentom može imati dvoslogovan izgovor: *ljěpo*, *sljěp* i jednoslogovan: *ljěp*, *cvjěta* (gen. jedn.) *sjěno*. Taj refleks *e* uvijek je dug. Rešetar je to tvrdio samo za taj refleks pod uzlaznim akcentom. U okolini Fojnice i u Kreševu prema Brozoviću isti je slučaj kao u tuzlanskoj oblasti. Govor je u osnovi ijekavski. Ijekavski su predstavnici svih triju vjera. Ima ikavizama. Refleks *i* javlja se samo u ograničenim kategorijama riječi, na pr. u oblicima: *pri*, *prid* i *priko* i u onim riječima, koje ga imaju i na ekavskim područjima: *sikira*, *dite* i druge. Važno je istaći to, da se ti ikavizmi ne čuju u govoru samo katolika i muslimana nego i pravoslavaca. Ima u tome kraju i nešto ekavizma. Upotrebljavaju ih uglavnom katolici i muslimani. Brozović drži, da je ijekavski govor bio u tome kraju prije spomenutih migracija, a to drži i Brabec za tuzlansku oblast. To potvrđuju i primjeri u toponimiji. Dvoslogovana i jednoslogovana izgovora dugoga „jat“ jednak je kao u tuzlanskoj oblasti.

Vrlo važna jezična crta jest i refleks suglasničkih skupova *zgj*, *skj* odnosno *zg* i *sk* + prednjojezični vokal. Govori oko Maglaja, Tešnja i Žepča, čuvaju većinom refleks *šć*: *išćeš*, *šćap*. U tuzlanskoj oblasti, koja je otvorenija prema sjeveru i istoku, manje se čuva refleks *šć*, a više *št* kao u književnom

jeziku. U dolini Fojnice, u Kiseljaku i Varešu refleks je redovno *šč*. Prema tome ovi su govori od starijih vremena *ijekavski* i *ščakavski*. Ipak, po mome mišljenju, najvažnija starija crta, koja je u osnovi zajednička posavskim, zapadnobosanskim, kajkavskim i svim čakavskim govorima, jest ta, što se još čuva stari akcenat ili bolje staro mjesto akcenta. Svakako to bolje čuvaju starije generacije nego mlađe. Za Posavinu to je utvrdio prof. Ivšić bezbrojnim primjerima. U tuzlanskoj oblasti, naročito u zabitnim selima oko Tuzle i Gračanice, čuva se staro mjesto dugosilaznog akcenta vrlo dobro: *vodě, glāvě, osūši, zapāli, pedesēt, zabrāni*. To vrijedi i za akcenat stranih riječi: *sekretār, brigadīr, oficīr, iz garāžē*. I dužine se ispred akcenta u tim predjelima čuvaju: *vōjskē, vūkū, trīpūt*. Razumije se, da se staro mjesto akcenta i dužina ispred akcenta čuva samo u govoru muslimana i jednog dijela katolika. Svi pravoslavci imaju noviju prenesenu akcentuaciju. Kratkosilazni akcenat uvijek je prenesen. Akcentuacija u dolini Fojnice, u Kiseljaku i Varešu jednaka je, jer i tamo dugosilazni akcenat može stajati na svakom slogu: *rukē, valjā, vodōm, sadržāvāš, sultān, osūdī, isplātī, desētu, turskē*. Neprenesen dugosilazni akcenat imaju stanovnici katolici i muslimani. Karakteristično je, da neprenesen dugosilazni akcenat mogu imati u svome govoru i pravoslavci, iako znatno rjeđe. Dužine ispred akcenta čuvaju se i ovdje. I Žuljić za vareški govor primjećuje, da muslimani govore: *vodē, šešīr, studenē*, bit će: *vodē, šešīr, studenē*. To znači, da se tuzlanska akcentuacija proteže i preko rijeke Krivaje do Vareša i Sarajeva, što se razabire iz primjera, što ih daje Šurmin u Radu JA, knj. 121. To potvrđuje i Ružičić primjerima iz Tešnja i Maglaja: *dūšē, ženē, kovāč, snāgōm, probūdi, okrēnēm, izmēnēm*. Velika većina tih primjera upućuje na to, da najbolje čuva svoje staro mjesto dugosilazni akcenat, koji je u historijskom razvoju naše akcentuacije na štokavskom tlu nastao od novog praslavenskog akuta: *dūšē < dūšē, okrēnēm > okrēnēm*.

Još je važnija akcenatska osobina u tuzlanskoj oblasti, koju je istakao Brabec ta, što se u njoj obično ne vrši sekundarno duljenje ispred suglasničkih skupova, u kojima je prvi suglasnik jedan od sonanata: *j, l, lj, m, n, nj, r, v*: *trāvka, slāmkā, čāvka, jārca, Jūrjevo, Mārko, Brānko, stārca, stārci, mājka*. Ta je crta naročito uočljiva na prostoru između rijeke Spreče i Krivaje. Nalazimo je i u primjerima, koje navodi Mijo Žuljić u opisu vareškoga govora još 1908: *Ānka, čōrba, nōvci, zdrāvle, psōvka*. Taj akcenat ostaje i u ostalim padežima. Tu pojavu spominje i Gojko Ružičić u radu „Akcenatski sistem pljevljanskog govora“, Srp. dij. zbornik III, 1928. On je ispitivao govore u kotlini među dolinama rijeka Drine, Tare i Lima. Na str. 126. kaže: „Sekundarno duljenje neki put izostaje u pljevaljskom govoru: *Tūrci* pored *Tūrci* i sl. *sūžanj — sūžnja, klīnac — klīnca, zglāvak — zglāvka*. To nam dokazuje, da se ta stara crta čuva ponegdje i preko rijeke Drine između Tare i Lima u sjevernoj Crnoj Gori, istoč. Bosni i zapadnoj Srbiji. Brozović znatno proširuje područje te crte u odlomku „Naknadno duženje vokala“ (str. 122). Po njemu Kreševo i Vareš dobro čuvaju kratkoće, a Fojnica i Visoko, koji imaju više veza sa zapadom razviše već mnoge dužine, pa i drukčije nego u književnom jeziku (Visoko). U Zenici, koja je na granici istočne i zapadne Bosne, govore se neke riječi i s kratkim i dugim akcentom (*kārtat, vājkat, sūnčat, kāvga — sve i sa dugosilaznim*). Ta akcenatska crta obuhvaća prema Brapcu čitav istočno-bosanski kompleks. Na jugoistoku seže i znatno preko bosanske

granice. To je u svakom slučaju vrlo važna akcenatska crta, jer je poznato, da se kratkosilazni akcenat u tom položaju u ostalim štokavskim i u svim čakavskim govorima produljio; u štokavskim govorima i u jugoistočnim čakavskim u dugosilazni \frown : *stârca*, *slâmka*, *jârca*. U nekim posavskim govorima (Siče, Magića Mala), i u sjeverozapadnim čakavskim dulji se u čakavski akut: *slāmka*, *jārca*, *stārca*. U ovim govorima ima i drugih važnih glasovnih i akcenatskih crta, koje su zajedničke pojedinim govorima: crnogorskom, pocerskom, dubrovačkom i drugima, ali mislim, da su kompetentniji, da o tome u diskusiji govore autori apomenutih desertacija, Brabec i Brozović, koji su bili na tom terenu, a nalaze se u našoj sredini.

M. Hraste

STRATIGRAFIJA SLOVANOV V LUČI ONOMASTIKE

Vodilni jezikoslovci so se v zadnjih desetletjih zanimali za slovansko onomastiko samo iz dveh vidikov. Najbolj so pritegnile njihovo pozornost fonetične zakonitosti tujejezičnih substitucij. Lahko trdimo, da brez teh študij ne bi poznali tako dobro jezikovnega stanja v najstarejših razvojnih obdobjih slovanskih jezikov. Tej delovni metodi seveda ni bila onomastika glavni namen, ampak samo najbolj uporabno gradivo. Tista ozemlja, ki so jih Slovani nekoč kolonizirali in zgodaj izgubili, torej predvsem zahodni pas od Baltika do Grčije, so v slavistiki še najbolj obdelana in ni slučaj, da smo v letih po vojni dobili že vrsto sintetičnih del s tega področja, naj omenim samo Vasmerjeve, Trautmannove in Skokove monografije.

Manj uspešen pa je bil drugi vidik, raziskovanje predslovanskega substrata v slovanskem imenskem gradivu. Veliko premalo poznamo predzgodovinske jezikovne prilike v srednji, vzhodni in jugovzhodni Evropi, da bi od te znanstvene smeri mogli pričakovati kaj več, kakor samo počasnega luščenja drobcev, ki pa so le malokdaj definitivni in splošno sprejemljivi. Pri tem pa se je treba zavedati, da je substratnih in adstratnih imen le skromen odstotek v celotnem onomastičnem gradivu.

Nepričakovano malo pozornosti pa je slovansko jezikoslovje posvetilo slovanskemu imenskemu fondu. Od izida Miklošičevih *Die Bildung der slavischen Personen-und Ortsnamen* v sedemdesetih letih preteklega stoletja do druge svetovne vojne bi bilo komaj vredno govoriti o nekem razvoju slovanske onomastike. Resnemu jezikoslovcu se je zdelo to področje premalo zanimivo. Pri večini slovanskih narodov so se skoraj tri četrtine stoletja ukvarjali z onomastiko ponajveč nelingvisti. Izjeme lahko preštejemo na prste. A še tisti lingvisti, ki jih je onomastika vsaj deloma pritegnila, so se zadovoljili več ali manj le s posameznimi trdimi problemi.

Zato smo Slovani v onomastiki zamudniki v evropskem merilu. Romanistika in germanistika sta rešili že toliko temeljnih vprašanj, ki spadajo v področje jezikoslovca, da se pri njih onomastika že ločuje od jezikoslovja in se razvija v samostojno znanstveno stroko, katere končni cilj je naselitvena zgodovina. Slovanski poskusi te vrste pa skoraj redno vzbujajo v jezikoslovcu občutek diletantizma; saj so po navadi primorani, da po svoje rekonstruirajo celo vrsto toponimičnih baz in operirajo s fakti, ki jih slovansko jezikoslovje sploh še ni vzelo v pretres.

Danes se stanje naglo izboljšuje, vendar smo še daleč od tega, da bi onomastični študij potekal po enakih, širših kriterijih in kar je najvažnejše, enakomerno pri vseh Slovanih. Pri nekaterih slovanskih narodih se raziskovanje onomastike praktično sploh še ni pričelo, medtem ko se pri drugih že krepko razrašča. Kakor v več panogah slavistike prednjačijo danes tudi v slovanskem imenoslovju Poljaki. Pri njih je začel lani izhajati prvi slovanski strokovni časopis *Onomastica*.

Poljski slavisti so se tudi prvi zavedli, kako važna je najbolj zanemarena veja slovanskega jezikoslovja, takoimenovana mikrotoponimija¹. Tej najobsežnejši imenski kategoriji je starejša slavistika posvečala presenetljivo malo razumevanja. Morda so se zdela mlajša in bolj dialektično obarvana kakor krajevna imena, ker jih samo redkokdaj in bolj izjemoma najdemo dokumentirana v starejših zgodovinskih virih. Vendar je tudi mikrotoponimija nastajala v toku naselitvenega procesa vzporedno s krajevnimi imeni in poleg sorazmerno mladih najdemo med njimi tudi izredno stare imeanske baze. To nam potrjujejo tudi skušnje s področja romanistike in germanistike, kjer so s pomočjo mikrotoponimije bogato izpopolnili historični besedni fond, določili ponekod celo smer naselitvenih tokov in natančneje opredelili jezikovne plasti, ki so se tega procesa udeleževale.

Med mikrotoponimijo in drugimi imenskimi vrstami ni ostrih meja. Mnogo naselbin je obdržalo starejše ledinsko ime. Manjše reke in potoki so največkrat sprejeli ime svoje najbližje okolice. Imena ledin in tetenske oblikovitosti so se prenašala na hišna imena in preko teh zašla tudi v priimke. Karakteristično za vse vrste mikrotoponimov pa je, da je pri tej imenski kategoriji odstotek izvedenk iz antroponimov neprimerno manjši kot pri krajevnih imenih. Na splošno lahko trdimo, da je približno dve tretini slovanskih krajevnih imen izvedenih iz antroponimov; v mikrotoponimiji nam sicer še manjka skušenj za splošno oceno, vendar ponekod ne presegajo izvedenke iz antroponimov niti petnajst odstotkov. Prevladujejo pa pri tej imenski kategoriji izvedenke iz apelativov.

Na splošno lahko trdimo, da je ves imenski fond katerega koli naroda nekakšen okostenel besedni zaklad iz časov, ko je naselitveni proces dosegel neko določeno kondenzacijo. Čas, v katerem se je to zgodilo, je seveda dokaj različen za posamezne pokrajine. Za slovensko ozemlje lahko trdimo, da se stanje notranje kolonizacije od XIV. stoletja dalje ni več bistveno spremenjalo. Velika večina imenskih baz, ki jih srečujemo v slovenski mikrotoponimiji, predstavlja del leksikona, ki je bil v rabi že v času od VII.—XIII. stoletja. Samo za imena tipa *Tabor*, *Kandiža* in podobna je mogoče dokazati, da so mlajša.

Za jezikoslovca bi moralo biti vsako ime enakovredno. Zgodi se večkrat, da najdemo nek imenski tip, s katerim ne vemo česa početi, dvakrat ali trikrat kot krajevno ime po vsem slovanskem svetu. V mikrotoponimiji pa odkrijemo včasih stotine primerov istega tipa, ki omogočajo varno in nedvomno opre-

¹ Termin *mikrotoponimija* je domač v francoski strokovni literaturi in se mi zdi primernejši in bolj obsežen kot nemeško *Flurnamen*, saj pri tem niso mišljena samo imena delov polja, ampak vsa imena za različno konfiguracijo tal, od imen studencov do gorskih imen.

deliti semantično plat in etimologijo imenske baze in to celo v primerih, kjer se nikjer več pri Slovanih ni ohranila kot apelativ. Zato je tudi pri mikrotoponimiji nujno potrebna primerjalna metoda. Ako je nek imenski tip z znanim ali z neznanim pomenom izpričan samo na majhnem teritoriju, je skoraj gotovo mlad. Ako ga pa najdemo na ozemlju različnih slovanskih narodov, je malo verjetno, da bi bile to sekundarne, sporadične tvorbe.

Zato se mi je zdelo potrebno pri luščenju slovenskih imenskih baz upoštevati tudi frekvenco in areal posameznih tipov. Obenem je pritegnila mojo pozornost bogata in pestra sinonimika pri izrazih za konfiguracijo tal in različno agrotehnično dejavnost. Pri urejanju tega gradiva po pomenskih kategorijah pa so se mi polagoma oblikovale nekakšne splošne zakonitosti, ki so seveda zahtevale velike previdnosti.

Ravno pri sinonimih sem večkrat opazil, da je en tip pogosten v imenih enega dela Slovenije, manjka pa na drugem koncu. Primerjalno gradivo za iste tipe pa mi je pokazalo, da takšna imena, ki jih na slovenskem ozemlju ne najdemo enakomerno raztresenih, kažejo tudi pri drugih Slovanih težnjo, da so grupirana na določenih ozemljih, drugod pa ni sledu po njih. Ker se obenem areali takšnih imenskih tipov ne krijejo z nobeno današnjo dialektično mejo, ali vsaj ne z najbolj karakterističnimi glasoslovnimi izoglosami, jih ne moremo obravnavati kot dialektične poteze. Najbolj enostavno je sklepanje, da so takšne imenske baze značilne za neko določeno naseljitveno plast. Dovolj imamo zgodovinskih dokazov o drobitvi in mešanju starih slovanskih plemen; ni potrebno, da ponovno omenjam slovanska etnika tipa *Anti*, *Dudlebi*, *Sloveni*, *Hrvati*, *Srbi*, ki jih srečujemo v toku zgodovine in deloma še danes na najbolj oddaljenih točkah slovanske razselitve. Ker so imena mnogo bolj konservativna kakor besede in ostanejo fiksirana na mestih, kjer so bila nekoč dana, bi bilo teoretično mogoče iz imenske geografije sklepati na migracije starih Slovanov.

Ta misel ni nova, ni pa mogla postati uspešna, dokler je raziskovalec tipal za paralelami samo po krajevnih imenikih posameznih slovanskih narodov. Ne bom našteval podrobnih opozoril na razširjenost te ali one slovanske baze pri posameznih avtorjih, saj so se po navadi izkazala, da ne odgovarjajo dejstvom. Več pozornosti zasluži študij arealov imenskih sufiksov¹, ki pa tudi ni privedel daleč. Šele odkar prihaja v znanstveno evidenco slovanska mikrotoponimija, se začenjajo prikazovati prvi obrisi slovanske imenske geografije. Rezultati seveda še ne morejo biti dokončni, saj je redek slovanski delavec, ki bi mu bilo dostopnih več kot kvečemu tri do pet odstotkov mikrotoponimov z vsega slovanskega sveta.

Rad bi na tem mestu pokazal samo nekaj takšnih značilnih imenskih baz, pri katerih je že mogoče slutiti, da pripadajo samo neki določeni slovanski plasti. Ni moj namen, da bi izčrpal vso lingvistično problematiko posameznih osnov, hotel bi samo slavističnemu svetu [predložiti v presojo vrednost takšne delavne metode. Rezultati seveda še ne morejo biti jasni in nedvomni. Vsaka imenska baza ima svojo posebno frekvenco. Poleg tega imen, ki so značilna za gorske predele, ne bomo našli v ravninah in obratno.

¹ N. pr. Jireček v *Slovanském pravu* ali Rospond, *Południowo-słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem — itj — itd.*

Ni mogoče najti niti dveh imenskih baz, ki bi imele strogo enak areal. Mogoče je govoriti samo o epicentrih, v katerih se je posamezna osnova razbohotila ali pa samo ohranila kot osamljen relikv.

V zahodnem in jugozahodnem delu Slovenije, na Koroškem, na Gorenjskem, v Posočju, na Krasu in deloma na Dolenjskem do Bele Krajine se pojavlja vrsta imen, ki jih v dosedaj dostopnih virih nisem zasledil vzhodno od Kolpe niti več v hrvaški Istri. Pojavijo se pa deloma znova v Podrinju, predvsem vzhodno od Drine. Najdemo jih pa znova v Beskidih, v Karpatih, na Ukrajini in na velikoruskem ozemlju.

Naj navedem imena iz osnove *črēsti*, *črētq* „roden“. Na slovenskem jugozahodu so dokaj frekvenčni imenski tipi *Črt*, *Črča*, *Črtena* in *Črtež*. V Srbiji je izpričano le enkrat ime *Črtež* v XIV. stoletju. V ukrajiniščini je izpričan apel. *čertež* „Rodung“, različna apelativa z istim pomenom, n. pr. *črt*, *črča* poznajo tudi zahodni slovenski dialekti in ukrajinski dialekti v Beskidih. Ledinska imena te vrste pa so značilna tudi za srednji del Slovaške, za Podkarpatsko Rusijo, za poljski in za ukrajinski del Beskidov in za Ukrajino¹. Žal nimam možnosti, da bi sledil arealu teh imen tudi po velikoruskem ozemlju.

Od imen tega tipa je prvič izpričano v Avstriji 1172 *Cirtina*, danes *Zirking* (Schwarz, *Reibelaute* 25; *PDSt* XLII 55; Steinhauser, *Teuthonista* I 189); morda spada sem na zgornjem Štajerskem 1389 *Zürting*, danes *Zürsting* (Zahn, *ONB v. Steiermark* 522), verjetno pa tudi imena kakor 1337 *Zertin*, 1354 *Czertyn*, danes *Zehrten* (Trautmann, *Elb-* II 106) < **črtena*, tvorjeno enako kot staropruski mikrotoponim *Kertene silva* (Nesselmann, *Thesaurus linguae prussicae* 70; Matzenauer, *LF* VII 38). Verjetno je ta osnova že baltoslovanska dediščina, toda v dobi slovanske razselitve je bila v tem pomenu poznana samo pri enem delu Slovanov. Po pismenem sporočilu g. Eicherta iz Leipziga se imena tega tipa najdejo tudi v vzhodni Nemčiji.

Na ozemljih, za katera so karakteristična imena *Črtež* v večjem obsegu, ne najdemo imen iz osnove *kārciti*, *kārcq*, razen v obrobni mešanah predelih. Prav tako pa manjka tam imenski tip *Črēt*, *Črēta*, *Črētež*, ki označuje močvirne travnike in gozdove, kar je zelo verjetno etimološko sorodno zgornji osnovi z drugačnim semantičnim razvojem. Ta imenski tip je vzhodno slovenski in zahodno južnoslovanski, zelo razširjen pa je pri zahodnih Slovanih.

Seveda je v slovanskem leksikonu še dolga vrsta izvedenk iz iste osnove, naj omenim le *čreslo* in *črtalo*. Pomensko enaka tipu *Črtež* pa so imena tipa *Čeršlja*, *Čerchlja*, prim. polj. dial. *czerchlić* „roden“, toda ta imena ne segajo na južnoslovansko ozemlje, njihovemu arealu severno od Karpatov pa nimam možnosti slediti.

Podoben areal kakor imena tipa *Črtež* imajo tudi imena tipa *Obzlaz*. Na slovenskem ozemlju so izpričana od Režije do Ljubljane; na Krasu je

¹ Literatura: del imen pri Miklošiču, *ONappell*. 72, napačno uvrščenih pod *črta*; Stieber, *Luđ slowiański* III 231; Stieber, *Top. Lemkowszczyzny* I 14 in II 17; Hrabec, *Nazwy geogr. Huculszczyzny*, indeks; Petrov, *Karpatorusskija mež. nazv.* indeks; Stanislav, *Slovenský Juh* II indeks; Hobovštiak, *Jazykovedný časopis* VIII 245; Kunčič, *IMK* VI 83; Badjura, *Ljudska geografija* 269; F. Bezljaj, *SR* VIII 4 in *Slovenska vodna imena* I 119; *ARJ*. I 850; Skok, *ČJKZ* VIII 123 itd.

še živ dial. apel. *obláz* „der Umweg“. Prvič pa je to ime izpričano pri Schladming na zgornjem Štajerskem 1478 *Ablasawm* (Zahn, ONB v. *Steiermark* 75). V Beskidih navaja Hrabec, *Nazwy* 43 apel. *oblaz* (m.) „droga po wstępującym w dolinie rzeki zbocz u góry itd.“ Imenski tip *Oblaz*, *Oblazy*, *Oblazia*, *Oblaža* navajajo tudi Stieber, *Top. Lem.* II 51 in Petrov, *Mež. nazv.* 187. Pomensko blizu bolgarski apel. *izlaza* „pot za živino“ in imenski tip *Izlaza* (Zajmov, *Dobrudža* 185 in 203). Sbh. poznam samo ime *Prilaz* v Resavi (*SEZ* XXVI 187) z neznanim pomenom.

V Sloveniji so v istem pasu večkrat izpričana mikrotoponima *Zanoga*. V Srbiji je top. *Zanožje* pri Višegradu, v Podrinju in tudi v vzhodni Bosni je znanih več imen *Zanoga*, ob Sani tudi *Zanoglina* (*SEZ* XXVI 304 in 675). V Bolgariji je več toponimov *Zanoga* (*Spisak na naselenite mesta* 1950 indeks). Apelativ je izpričan samo v huculskem dialektu *zanóha* „zakątek między górami, ramię rzeki“ (Hrabec, *Nazwy* 52), imena *Zanoga*, *Zaňoga* pa so pogostna tudi v Podkarpatski Rusiji (Petrov, *Mež. nazv.* indeks).

Izredno zanimiva pa je slovenska hidronimična osnova *Stržén*, ki se večkrat pojavlja v imenih potokov in tudi kot led. ime v njihovi bližini prav do predmestij Ljubljane. Ta imenski tip je vedno akutiran, *Stržén* v razliko od apel. *stržén* „Baummark“, ki je vedno cirkumflektiran. Vsiljuje se primerjava z rus. apel. *stéržen* „Baummark“ proti *strež*, *stréžen* „tiefe Stelle eines Flusses, Mitte der Strömung“. Zdi se, da je v ruskih rečnih imenih dokaj frekventan imenski tip *Strežén*, čeprav navaja Maštakov, *Dnjepr* 280 tudi hidronima *Steržén*, *Steržán*. Tega imenskega tipa dosedaj še nisem zasledil pri zahodnih Slovanih in izven Slovenije na Balkanu. Opomniti pa moram, da pomeni tudi ponekod na severovzhodu Slovenije apel. *stržén* „Mitte der Strömung“, ni pa tam znano nobeno ime. Zelo verjetna je Vasmerjeva domneva (*REW* III 12 in 24), da sta obe osnove etimološko sorodni, saj je tudi švedsko *streke* „Stromstrich“. Komaj je verjetno, da bi bilo slovensko akutirano *Stržén* mogoče ločiti od rus. **stržén*, čeprav je težko razložiti naravno naglasa, ki bi moral biti po baltoslovanskih akcentskih zakonih padajoč na zlogu *-rē-*; morda bi se mogli pomagati z že ovrženo hipotezo, da je tudi staro *-rī-* z dolgim *-ī-* dalo slovansko *-rē-* in v tem slučaju tudi akcentska razlika, ki se v ruščini javlja z *-re-*: *-er-*, ne bi bila več nerazumljiva.

Ne bom trdil, da imamo pri takšnih glasoslovnih dvojnostih opravka z zelo starimi praslovanskimi dialektičnimi potezami, ker bi bilo zato še premalo dokazov na razpolago in ne moremo nedvomno rekonstruirati niti etimologije, niti razvoja naglasa. Sorodnosti tega jugozahodno slovenskega in ruskega imenskega tipa bi bilo pa vendarle zelo težko oporekati.

Našteti bi bilo mogoče še več imenskih baz, ki se pojavljajo v tem pasu, vendar sem izbral samo nekaj najbolj jasnih primerov. Vsak imenski tip pripada neki, lahko bi rekli, etimološki družini, od katere ga ne smemo izolirati. Naj navedem za primer ruski apel. *dor* „Neubruch, Rodeland“ < *dbrati*, *derp* „reissen, zerren“ (etim. Vasmer, *REW* I 363), kar je pogostno zastopano v ruski mikrotoponimiji v imenih tipa *Dor*, *Dory*, *Dorok* (Seliščev, *Trudy mosk. inst. ist. fil. i lit.* V 143). V Sloveniji najdemo imena *Dor* večkrat v Posočju, v Srbiji je izpričano *Dor* pri Knjaževcu (*ARj* II 659); južnoslovanskega pomena te osnove ne poznamo. Omenil bi pa, da se rabi v Mežiški

dolini na Koroškem apel. *odora* v pomenu „Rodeland“ proti splošno slovenskemu *odór* (m.), *odóra* (f.) „die Stelle auf einer Anhöhe, wo gute Erde abgeschwemmt ist“. Imenski tip *Odor* najdemo v Sloveniji samo v Beli Krajini, na srbohrvaškem ozemlju še v Liki (*ARj* VIII 648). V Dalmaciji pa se že v zgodnjih spomenikih pojavlja apelativ *derrus* „zemlja, ki jo je težko obdelovati“, danes *dër* „Rodung, ungepflühtes Land“, *derinja* „pusta zemlja“ in imena *Vëli Dër*, *Râvni Dër* (Skok, *Slav. i rom.* I 59), kar izvaja Alessio, *RIEB* III 249 — 251 in za njim Skok (*Zgod. Jugosl.* I 101) iz predindoevropske osnove **darra*, **derra*. Vendar so opravičeni dvomi J. Schütza (*Geogr. Terminologie der Sbh.* 61), da bi to prav lahko izvajali iz slovanskego *đrati*, *derq*. Na jugovzhodnem Štajerskem pa najdemo na sorazmerno zelo majhnem teritoriju več imen tipa *Vodrež*, *Vodruž*, prvič izpričano 1265 *Woderis* (Zahn, *ONB* v. Steiermark 506), danes v akk. u *Vòdržino*, lok. u *Vòdržini* < **q* — *đbrežb*, **q* — *đbrežina*; po ljudskem izročilu pomeni ime „svet, ki je izpostavljen poplavam“. Enako je tvorjeno sbh. top. *Udrežnje* pri Nevesinju (*Im. — Reg.* II 1051) in hidronim *Udrež* v Sokolski Nahiji (*SEZ* XXVI 442).

Težko je reči, kaj je pri takšni pestrosti izvedenk relikt različnega leksikona naseljitvenih plasti, kaj pa gre na račun različnih pomenskih diferenciacij, za katere ni potrebno, da bi bile povsod enake. Vendar bi omenil, da imajo na Štajerskem prav tako zelo ozek areal imena *Volog*, *Vologa*, prvič izpričano 1231 *Volog* < **qloga*, **qloga*. Tudi ta tip najdemo pri Nevesinju v top. *Ulog* (*Im. — Reg.* II 1052). Tudi pri Huculih se pojavljajo imena *Ulóha* poleg apel. *ulóha* „rawne pole“, plur. *ulóhy* „amfiteatralne kotline, wgłęblenia, ugor“ (Hrabec, *Nazwy* 51) in v Podkarpatski Rusiji so izpričana imena *Uloga* (Petrov, *Mež. nazw.* 210). Splošno južnoslovansko je v podobnem pomenu znano sbh. *valoga* „Karstfeld, ringsherum geschlossen“, maked. *vāūga* „Vertiefung, Mulde“, bolg. *válog* „kleines Tal oder Feld“, rum. *văiugă*, kar je morda < **vloga* (napačno pri J. Schütz, *Geogr. Term.* 42 < *chaloga*). V ruščini so poleg *log* „Tal, Schlucht, Brachfeld“ znane tudi izvedenke *vlog*, *izlog*, *zaľog* in *perelog*, slovensko *preľog* „Brachfeld“ (etim. Vasmer, *REW* II 51).

Areali imenskih tipov **qđbrežb* in **qloga* bi kazali preje na isto naseljitveno plast, kakor na kakršnokoli pomensko diferenciacijo. V tem slučaju bi morali suponorirati, da se v Sloveniji ločita teritorialno dve plasti, ki sta severno od karpatskih prelazov druga drugo prekrili. Naj omenim, da se poleg imenskih osnov najdejo tudi dialektična apelativa z enakim arealom. Za slovenski apelativ *sót* „Bergweg“, izpričanim na osrednjem Štajerskem in na Pohorju, sem našel do sedaj edino slovansko paralelo v huculskih apelativih *sutka* „ulica po obu stronach ogrodzona“, *sutký* „ulica“, *sutyč* „uliczka“ < **sqta*, prevojne stopnje k ide. **sento-* „Weg“ (Walde — Pokorny, II 496). Reducirano stopnjo korena kaže lit. *siunčiu*, lot. *sutu*, *sutit* „senden“, polno pa got. *sandjan*. Suponorirati je mogoče, da so bile takšne besede že v času, razselitve arhaične, ker jih ne najdemo v mikrotoponimiji.

Zaradi takšne pestrosti izvedenk iz posameznih osnov se mi je zdelo potrebno, da sem se začel zanimati za vsako sufiksialno izvedbo posebej. Tudi pri takšnih tipih se pojavijo iste zakonitosti. Osnova *rqbiti* „hauen“ je splošno slovanska. Imenske tipe **Rqba*, **Porqba*, **Zarqba*, **Rqbisko* najdemo pogostno na zahodno slovanskem ozemlju, za tip **Rqbežb* se pa zdi,

da je izrazito vzhodnoslovanski. Naj z ruskega teritorija navedem samo številna hidronima *Rubež*, *Rubeža*, *Rubežka*, *Rubežnyj*, *Rubiž*, *Rubižna* iz porečja Dnjepra (Maštakov, *Dnjepr* 274). V Sloveniji se na Koroškem in na Gorenjskem najde več mikrotoponimov *Robéž* poleg *Róbež*; dokaj pogostni so danes tudi priimki *Robežnik* in *Erbežnik*; vendar pri prümkih ne bi imelo več smisla določati areale. Na srbohrvaškem ozemlju sem našel imena *Rubež*, *Rubeže* samo v Podrinju (*SEZ* XXVI 429). Za apel. *rubež* je že v stari ruščini izpričan pomen „Grenze“, toda izhajati je treba iz osnovnega pomena „Verhau“, saj je semantični razvoj „Verhau“ „Grenze“ zelo pogosten in značilen tudi za slovanščino, naj omenim samo rus. *očeresti* „eine Grenze bestimmen“: *čertež* ali južnoslovansko v dalmatinskih spomenikih *zavod* „Grenze“ (M. Kos, *Rad* CCXL, 1931, 123) proti slovenskemu *zavod* „Rodung“ (F. Bezljaj, *SR* VIII 14).

Poleg silno pogostnega slovenskega in splošnoslovanskega hidronima *Suha* se v jugozahodnem delu do Kolpe pojavlja tudi imenski tip *Suhor*. Na srbohrvaškem ozemlju sem ga našel doslej le pri Užicu in v Podrinju. Pri tem je pa tudi v Rusiji znanih več hidronimov *Suchar* (Maštakov, *Dnjepr* 281) in tudi v Podkarpatski Rusiji več imen tega tipa (Petrov, *Mež. nazv. indeks*). Pri zahodnih Slovanih se tudi najdejo podobna imena, vendar kaže sufiksalna izvedba na historično izpričani antroponim *Suchora* (Kozierowski, *Badania* I 302; VII 151; Trautmann, *Elb-* I 186).

Vsi ti primeri, ki bi jih bilo mogoče še dopolniti, bi kazali, da se je neki vzhodnoslovanski migracijski val udeležil slovanske kolonizacije v Alpah. Ni prišel na jug dalje kakor samo do tržaškega zaliva. Na današnjem slovenskem ozemlju se pojavljajo njegovi sledovi v vsem zahodnem pasu, udeležil se je pa tudi kolonizacije malo rodovitnih, goratih predelov na črti Kras—Kolpa. Nek val z istimi karakterističnimi imenskimi bazami je koloniziral tudi dele Podrinja, verjetno tudi Bolgarske.

Vzhodnoslovanski dialekti v Beskidih in v Karpatih, naj omenim predvsem Lemke, Hucule in Bojke, ki so jih nedavno preselili v Rusijo, so bili dokaj verjetno plod kasnejše kolonizacije, morda so bili pa tudi na tem ozemlju avtohtoni. Ohranili so mnogo arhaičnih leksičnih potez, ki jih lahko zasledimo tudi pri nas. Čeprav so obrobni dialekti in gorate pokrajine jezikovno najbolj konzervativne, si je vendar težko predstavljati, da bi pri tolikšnem številu primerov imeli opravka samo s slučajem.

Ni pa to edina slovanska naselitvena plast, ki jo je mogoče suponorati. Omenil sem že nekaj imen na slovenskem severovzhodu, ki sem jih našel doslej samo v Karpatih in prav tako tudi deloma v Srbiji. Naj navedem sedaj še nekaj imenskih tipov, ki se v Sloveniji pojavljajo na Štajerskem, ni jih pa najti na zahodu.

Poleg slovanskega *korčiti*, *korčq* „roden“ se pri zahodnih Slovanih najde tudi dubleta **kālčiti*. Pogostna so češka imena *Kluč*, *Klučenice*, *Klučeniny* (Profous, *Česká jmena místní* II 251). Na Štajerskem zasledimo v ozkem pasu od Meže do Savinje imenski tip *Kočenica*, pisano 1576 *Culzantschen* (Mell—Pirchegger, *Gerichtsbeschreibungen* 386). Temu odgovarjajo v Makedoniji imena *Kučevište*, 1348 *Klčevišta* (*ARj* V 720). Drug sinonim za pojem „Rodung“ je samo na Štajerskem znani apel. *vělna* poleg *velenjak* „Art Wiese“ in morda spada sem tudi glagol *ovělit* *drevo* „welk machen“,

izpričan v okolici Ljubljane. Slovenskim imenskim tipom *Velenje*, *Velenik*, *na Velenkim*, 1438 *Welinogh* (Mell — Pirchegger, *Gerichtsbeschreibungen* 375) odgovarja na srbskem ozemlju *Velenje* pri Kraljevu in imena *Velež* v Podrinju (*SEZ* XXVI 476 in 657) tvorjena kakor *Črtež*, *Trebež*, *Rubež* iz neke verbalne osnove, ki se je ohranila samo v slovenščini. Etimološko pride v poštev ide. koren **uel-*, dubleta k **suel-* „sengen“, prim. lit. *vilditi* „lautwarm machen“ poleg *svildinti* „sengen“ (Bezljaj, *SR* VIII 10). Tako se poleg imen iz osnove **smōd-* „sengen“ pojavljajo na Koroškem in tudi na Dolenjskem mnogo bolj redka imena iz zahodno slovanske dublete **svōd-*, prim. *Svojenica*, *Sojenica*. Sinonim *smaga* pa sem doslej zasledil v imenih *Smaganica* samo v Posočju. Splošno južnoslovansko se pojavlja v tem pomenu samo imenski tip *Pale* iz *paliti* „brennen“.

Imena iz osnove *veliti*, *velna* je zelo težko v vsakem posameznem primeru razlikovati od izvedenk iz antroponimov tipa *Velen*, *Velko* itd. Toda takšna imena kakor je n. pr. slovaški mikrotoponim *Veltnok* (Stanislav, *Slov. Juh* II 564) ali poljska na Poznanjskem izpričana toponima *Wielonek*, *Wielunek*, pisano v starejših spomenikih XIII.—XV. st. *Welin*, *Welim*, *Wielenie* (Kozierowski, *Badania Poznań*. II 374 in 746) je sufiksally skoraj popolnoma nemogoče spravljati v zvezo z antroponimov *Velen*. Dvomljiv pa je češki imenski tip *Velenice*.

Na Štajerskem se pojavlja tudi imenska osnova *opolje* v imenih *Vopole*, *Opole* (Zahn, *ONB v. Steiermark* 364; Pirchegger, *ON im Mürzgebiet* 60). Tudi v Makedoniji je pri Prizrenu historično izpričano ime *Opole* (*ARj* IX 81). V češčini poznamo apel. *opole* „Gefilde, Nachbarschaft“, *opolí* „Bezirk, Hochebene“, po. *opole* „Landnahme- und Wirtschafverband“. Kljub starorus. apel. *opolje* se zdi, da je ta imenski tip zahodnoslovanski. Imena *Opole* se pojavljajo na Češkem, na Poljskem, na Pomorjanskem itd.; iz iste osnove izvajajo tudi staroslovenski etnikon *Opolini* (Budilovič, *Slav.* II 23; Niederle, *Život* III 34; Pogodin, *Iz istorii* ... 149 itd.). Pomensko blizu osnovi *opole* so imena *Občina*, ki jih najdemo v Sloveniji na jugozahodu, v Srbiji pa pogostno v Podrinju in v Resavi. Samo v ukrajinskini najdemo apel. *obščyna* s pomenom „skupna lastnina“, iz katerega moramo izhajati v mikrotoponimiji; čeprav je beseda z drugačno nianso pomena skupnoslovanska. Doslej sem ta imenski tip zasledil v huculskem *Wipcze*, *Wipczyinka* (Hrabec, *Nazwy* 103).

Povdariti moram, da je pri študiju imenskih arealov treba razumeti pojme vzhodno in zahodno slovanski samo kot zasilne tremine. Prav nič ne vemo, kakšne plasti so se udeležile kolonizacije ruskega bazena. Ako že na majhnem slovenskem ozemlju najdemo takšno pestrost, smemo pričakovati, da bi nam podrobnejši študij vzhodnoslovanskih in zahodnoslovanskih imenskih arealov pokazal nepričakovane rezultate. Nemogoče je reči, kateri slovanski plasti je pripadala osnova **ot(ъ)moŕz*, danes ohranjena v polj. apel. *odmęt*, rus. *ómut* „locus fluminis profundior“. Na Poljskem so hidronima *Odmęt*, *Odmęcice* itd. koncentrirana na Poznanjskem (Kozierowski, *Badania Poznań*. II 524), na Pomorjanskem najdemo *Gotmundsee* in *Gothman* (Trautmann, *Elb-* II 16), v Bosni je top. *Odmut* (*ARj* VIII 625). Ne bom se spuščal v obsežni spor okoli imena mesta *Admont* na Štajerskem, 1005 *Adamunta* (Zahn, *ONB v. Steiermark* 2) in posredno tudi

okoli številnih slovenskih imen *Vodmat*, *Udmat*, *Vurmat*; omenil bi samo, da jih je težko ločiti od drugih slovanskih imen tega tipa¹.

Danes si še niti približno ne upam reči, koliko različnih imenskih plasti bi se dalo izolirati na južnoslovanskem ozemlju. Upoštevati je treba tudi imenske tipe, ki so splošnoslovenski, kakor n. pr. *novina* „Neubbruch“. Imena *Novina*, *Novine* se pojavljajo povsod v Sloveniji, na vzhodu in na zahodu, manjkajo mi pa primeri iz Hrvaškega Primorja in iz Dalmacije. V Srbiji so imena *Novina* zelo pogostna in segajo celo do Črne gore (*ARj* VIII 250; *SEZ Naselja* I—XXX indeksi), vmesnega teritorija pa ne poznam dovolj podrobno. Ta imenski tip je karakterističen za Poljsko (Miklošič, *ONappell.* 376), zelo pogosten tudi v Lužici in na Pomorjanskem (Trautmann, *Elb-* II 91). Toda imena tipa *Zavod* srečamo na Poljskem (Kozierowski, *Badania Guiež.* 377; *Badania Poznań.* II 460); osamljeno se ta imenski tip pojavlja tudi v Podkarpatski Rusiji (Petrov, *Mež. nazv.* 166) in celo na Ukrajini (Maštakov, *Dnjepr* 250). V Sloveniji so to zelo frekventna imena, ki jih najdemo od Štajerske do morja. V listinah iz XVI. stol. je tudi večkrat izpričan apel. *zavod* s pomenom „ograjn del gozda, kjer se drevje s požarom poškoduje, da se posuši; nato se uporablja eno leto za setev, nato še nekaj časa za pašo“. Imena *Zavod* se nadaljujejo v Istri, v Hrvaškem Primorju in v Dalmaciji. Najdlje proti vzhodu sem našel *Zavode* pri Kosovski Mitrovici in *Zavodjane* pri Bosanskem Petrovcu (*Im. — Reg.* I 417). Od tega imenskega tipa je treba razlikovati mlajši apel. *zavod* „die Anstalt“, izposojen v slovenščino iz češčine, najdemo ga pa tudi v ruski toponomastiki na Uralu v imenih industrijskih podjetij iz časov Petra Velikega.

Češko-poljsko-pomorjanski tip **qdoł*, češ. *oudol*, polj. *wądoł* „vallis“ poleg **odoł*, polj. *odoła*. „Schlucht“, *odolek* „Bett eines Baches“, je v vsej Sloveniji izredno frekventen v imenih *Vodol*, *Vodole*, *Andol* itd. Morda spada sem tudi top. *Odolen* v Dalmaciji, prim. češ. *Oudolén* (Miklošič. *ONappell.*).

M. Gavazzi je v. članku „*Problem karakterističnega razmeštaja nekih etnografskih elemenata na Balkanu*“² poleg karakterističnih arealov plužne in tkalske terminologije opozoril tudi na areal apel. *vreteno*, *vreten*, *vrit*, ki označuje površino plodnih tal ter je že zgodaj izpričan v starohrvaških in dalmatinskih virih. Obenem je to tudi toponimična baza. V Sloveniji apelativ ni izpričan, pojavlja se pa nekaj led. imen tipa *Na Vretenu* na Gorenjskem. Morda, vendar negotovo, spadajo sem tudi imena *Retje* < **vrětje*, ki se pojavljajo samo v jugozahodnem pasu. Apelativ se znova pojavi v bolgarskem *vrěten*, v širokem vmesnem pasu pa ni nobenega sledu po tem apelativu, ki ga tudi v severnoslovanski mikrotoponimiji še nisem zasledil.

Imenskih tipov, ki bi se vsaj približno krili z areali apelativov *brdce*, *gredelj*, *oje*, *koželj*, *sovalnica* pri Gavazziju, doslej še nisem zasledil. Večina

¹ *Comptes rendus du IVe congrès des géographes et des ethnographes slaves.* Sofia, 1936, str. 231—236.

² Literatura: F. Levstik, *Ljubljanski Zvon* 1881, 776; Štrekelj, *ČZN* I 71; P. Lessiak, *Carinthia* I, 1922, 48; Stur, *SB Akad. Wien* 176, odd. VI 79; Vasmer, *JA* XXXVIII 89; Vasmer, *ZfsPh.* II 528; Ramovš, *Slavia* VI; Schwarz, *ZONF* IV 46; Schwarz, *JA* XLI 132; Vasmer, *ZfsPh.* VII 425; Pirchegger, *ON im Mürzgebiet* 198; Ramovš, *SR* III 137; Bezljaj, *SR* V—VII 137.

imen, ki sem jih znova našel vzhodno od Drine, je omejenih samo na jugozahodni ali severozahodni pas Slovenije in jih dalje na srbohrvaškem jugozahodu nisem mogel več zaslediti v virih, katere sem imel doslej na razpolago.

Opozoril bi lahko še na dolgo vrsto imen, ki imajo na južnoslovanskem ozemlju zanimive areale. Med njimi so tudi elementi, ki verjetno niso slovanskega izvora. Imena *Nevelb*, *Nevlja*, *Nevljice* so grupirana v pasu Vitebsk—Pskov v Rusiji; k njim je treba prišteti tudi litavsko *Newel* — *upis* (Rozwadowski, *Studia nad nazwami wód* 149). V Sloveniji je potok *Mevlja* (starejše *Nevlja*) v porečju Meže in top. *Nevlje* z reko *Nevljica* pri Kamniku. Na srbsko-bolgarski meji pri Caribrodu pa sta dva toponima *Nevlja* in *Neveljska Reka*. Osnova je gotovo prastar hidronim neznanega izvora, morda traški; vendar je malo verjetno, da bi bil na Balkanu avtohton.

Prav tako se v Sloveniji v pasu Moravče—Tolmin pojavljajo ledinska imena *Krepake*, ki označujejo pust, nerodoviten svet. Pri Huculih je v enakem pomenu v rabi apel. *škep'ik'e* „terra incolta“. To je po vsej verjetnosti predсловanski substrat, vendar je treba ta tip razlikovati od etimološko sorodnih slovenskih imen *Krepa* ali dalmatinskih *Gripa*, *Hripa*, *Fripa* (Skok, *Slav. i rom. II indeks*), ki so na zahodnem Balkanu venetoilirski dediščina (Hubschmid, *ZfrPh* LXVI 44). Tip *Krepake* pa je verjetno del Slovanov prinesel s seboj iz Zakarpatja.

Upoštevati pa je treba tudi areale osnov, ki se pojavljajo v več pasovih samo pri južnih Slovanih. V slovenščini je znan apel. *trznina* „Brachfeld“ poleg imen *Trzin*, *Trzen*, *Trzni* v pasu Logatec—Moravče in ne segajo do Posočja. V centralni Bosni pa je izpričan apelativ *trzan* poleg *trzna* „ledina, širi prazan prostor u selu ili pored sela“ poleg imen *Trzan*. Najbolj sprejemljivo je Ramovševo mnenje (*Geografski vestnik* IX 86), da je to izvedeno iz slovanskega *trzati* „reissen, zerren“ kakor *Dor*, *Der* iz *dbrati* „reissen, zerren“. Zavreči je treba fantastične etimologije, kot je n. pr. Filipovičeva¹. in Ramovšev dvom, da je morda to preslovanska osnova.

Srbsko je ob Kolubari in Ibru znan apel. *suvat* „mjesto, gdje se ljeti goje goveda“. V Timoku pravijo *savat* „pašnik“ (*SEZ, Naselja* XXIX 454). Zavreči je treba etimologijo J. Schütza (*Geogr. Terminologie* 57), da je to < *súvo*. Beseda je ista kot bolgarsko *sovát* „pašnik itd.“, kar izvajajo bolgarski avtorji² iz osmansko turškega *sovát*, *suvat*, *sovatiik* „pašnik“. Vendar je tudi na Sedmograškem, kjer več ne najdemo osmansko turških toponimičnih elementov, toponim *Sovata*, madž. *Szováta* in v slovenski mikrotoponimiji je izpričana cela vrsta imen *Sovatna* s suponiranim pomenom „ograjen (gorski) pašnik za živino“. Beseda mora pripadati neki starejši turški jezikovni plasti, njen areal bi kazal, da jo je del Slovanov poznal že v času preselitve.

Zanimiva so tudi imena *Siga*. V slovenščini je apelativ *siga* izposojen iz srbohrvaške mineraloške terminologije. Toda imena *Sige* in po podobno najdemo v pasu Logatec—Ljubljana. V Srbiji je mnogo študenčkov tipa *Siga*, *Sigavac* v Podrinju. Toda v istem pomenu najdemo pri Huculih apel.

¹ „Tragovi staroslavenske trizne kod starih Slavena“. Konferenca folklorista Titograd 1956, rkp.

² Mladenov, *Etim. Rj.* 598; Duridanov, *Lomsko* 115; Zajmov, *Dobrudža* 223 in 234.

sahá „čoś nanesionego, szlam, mul“ (Hrabec. *Nazwy* 48). Vendar se v pomeni „blato“ poleg drugih pomenov rabi tudi *segla*, *sigla*¹. Srbohrvaški sinonim je tudi *sedra*, kar je tudi pogostna baza v srbski mikrotoponimiji, ki pa ne seže tako daleč proti zahodu. Ali je huculsko *sahá* nekaj drugega kot rus. *sagá* ob spodnjem Dnjepru, kar je po Vasmerju (*REW* II 566) turškotartarska izposojenka? Karpatskemu *segla*, *sigla* odgovarja pomensko rus. dial. *sádera* „Sumpfwald“, pri Vasmerju brez etimologije. Vsa ta obsežna besedna družina bo potrebovala še podrobnih raziskav, predno bo mogoče izreči o etimologijah zadnje besedo².

Podroben študij toponomastike nam mnogo problemov postavi v drugo uć. Vasmer, *ZfslPh* XVIII 366 ie hercegovski toponim *Otoleř* izvajal iz 6otskega **apaling* „Ednlig“. Toda zakaj ne bi upoštevali starega slovanškega etnika **Tolęžane*, 955 *Tolonseni*, 965 *Tolensane*, danes hidronim *Tollense* in jezero *Tollense* — See (Trautmann, *ON Mekl. u. Holst.*² 153), ko imamo po drugi strani z dolgim -o- poljsko *Otaleř*, *Otař* (Kozierowski, *Badania wzch. Wielkopol.* I 323), slovensko *Otaleř*, 1063 *Otales* (F. Kos, *Gr.* III 228) pri Idriji in sbh. *Taleřa* pri Trebinju.

Vendar so osnove, ki se ne pojavljajo v mikrotoponimiji, ampak samo v krajevnih imenih, preredko posejane, da bi jih mogli uporabiti za kakršnokoli dokazovanje. Sluřijo pa lahko kot dodatno gradivo povsod, kjer se je že z mikrotoponimijo dala ugotoviti cela plast osnov z vsaj približno skupnimi areali. Saj je n. pr. dokaj zanimivo, da se samo češki imenski tip *Tuěpy* pojavi znova v toponimu *Tuěpi* pri Makarskem in *Tuěpo* pri Kosovski Mitrovici (Bezljaj, *SR V—VII* 394).

Za naše namene pa je mnogo bolj važno, da opredelimo areale tako pogostnih osnov, kot so n. pr. **sěnořęť* in **sěnokosъ*, **sěnokosъ*, od katerih bi bilo mogoče samo v Jugoslaviji zbrati nekaj tisoćev primerov. Na slovenskem ozemlju se imena *Senokoše*, *Snakóša*, *Sěnokosē* najdejo samo na Dolenjskem in na Krasu (*šbirka MSI* rkp.), povsod drugod prevladuje tip *Senořet*. Na srbohrvaškem ozemlju je dominanten tip *Senokos*, vendar se v Makedoniji pojavljajo tudi imena kakor staro *Sěnořęščani* pri Prizrenu (Danićić, *Rječnik* III 267), kot led. ime pa sega ta tip tudi više proti severu v Podrinje, vendar natančnejšega areala doslej še nisem mogel ugotoviti. Tudi v Rusiji sem našel hidronim *Sěnořatka* (Mařtakov, *Dnjepr* 277).

Še mnogo je takšnih osnov, pri katerih sem že opazil, da imajo zanimive areale, nisem pa še utegnil zbrati podrobnega dokumentarićnega gradiva. Zanimivo bi bilo ugotoviti, kje povsod se pojavljajo na južnoslovanskem

¹ Glej podrobno, vendar etimološko nezanesljivo pri Crānjala, *Rumunské vlivy v Karpatech*, 1938, 390 d.

² Rus. *sigla*, *segla* veže Loewenthal, *PBB* LIII 303 z južnoslov. *sigla*; drugače Vasmer, *REW* II 622, ki smatra *sigla* za baltsko izposojenko, prim. let. *sikkis* „kleiner Morast“; *sigla* pa primerja s stvn. *Gisig* „Sumpf“ glej tudi Matzenauer, *LF* XIX 254 in Crānjala, 391; drugi spet mislijo, da je *sigla segla* < rum. *silva* (Tiktin, 1423 itd.), *Sedra*, *sidra* pa vežejo po navidi s csl. *sedra*, rus. *sjadra* (Vesmer, *REW* III 63). V Podkarpatski Rusiji se poleg imen *Sigla*, *Segla*, *Siglen*, *Seglen* pojavljajo tudi imena *Sigovka*, *Sěgovka* (Petrov, *Meř. nazv.* 203). Na Poljskem je reka *Sidra*, 1. pritok Bobra, kar primerjajo z nem. hidron. *Sitter* (< **Sidrona*, **Sidruna*) in ilir. (?) etnikom Σιδραρυα pri Konstantinu Porphyrogenetu (H. Krahe, *Sprache und Vorzeit* 103).

ozemlju imena *Kneja*, *Kneje* (Dickennmann, *AECO* VII 176), rus. dial. *kneja* „Strauchwald“, polj. *knjeja* „Forst“, ki so izpričana tudi v Sloveniji. Tudi slovenska led. imena *Plesmo*, *Plesme* so verjetno v zvezi s sbh. apel. *plěsno* „late, iz katerih grade premične ograje za drobnico“ (*ARj* X 53), prim. top. *Plesmo* pri Jasenovcu (*Im.—Reg.* II 797). Toda dokler ni zbranih več mikrotoponimov, ni mogoče reči nič določenega.

Toda takšna razmotrivanja bi nas zavedla v nedogled. Namen mojega predavanja je bilo samo pokazati zakonitosti, ki se javljajo v arealnih nekaterih slovanskih mikrotoponimičnih baz. Te dajejo slutiti, da je bil besedni fond Slovanov ob razselitvi vendarle bolj diferenciran, kot so mislili doslej. Ni še mogoče reči, do kakšnih rezultatov bi nas utegnil privedi podroben študij slovanske mikrotoponimije, koliko bi bilo mogoče izolirati naselitvenih plasti in njihovih mešanic. Vendar se postavlja pred slavistiko problem imenskega atlasa, ki dosedaj še ni bil načet. Že samo gradivo, ki sem ga tudi nakazal, daje slutiti, da bi se mogli nadejati od imenskih atlasov slovanskega sveta za slovansko prazgodovino neprimerno bogatejših rezultatov kakor od apelativnih. Dosedanji poskusi slovanskih lingvističnih atlasov so dokaj razočarali zaradi preveč mehanične in slučanje izbire gradiva. Dosedaj se slavistika še ni potrudila, da bi zbrala in uredila bogato in pestro slovansko sinonimiko vsaj za najvažnejše geografske in kulturnozgodovinske pojme. Toda šele onomastika nam da pravilen vpogled v njihovo starost in nekdanjo razširjenost. Kar je zastopanega v onomastiki in presega ozemlje samo enega slovanskega naroda, je brez dvoma stara slovanska dediščina razen nekaterih kulturnozgodovinskih izposojenk iz zgodnjega srednjega veka, ki pa jih ni težko ugotoviti.

Vendar bi bilo pri zamisli toponimičnega atlasa treba rešiti še vrsto načelnih vprašanj. Ali bi se izplačalo delati atlase ozemlja posameznih slovanskih narodov? Rezultati bi bili verjetno preskromni, čeprav po svoje zanimivi. Toda takšni atlasi bi narastli v nedogled. Upoštevat bi morali preveliko število imenskih baz in preveč bi se pri njih uveljavile razlike v geografski strukturi tal. Mnogo pomembnejši bi bil seveda imenski atlas vsega ozemlja južnih, zahodnih ali vzhodnih Slovanov, največ pa bi lahko pričakovali od splošnoslovanskega imenskega atlasa. Takšne večje zamisli ne bi bilo mogoče izvesti z natančnimi lokalizacijami posameznih imen, ampak bi lahko samo z različnim šatiranjem označili areale in stopnjo frekvence.

Toda pri vsaki širši zamisli toponimičnega atlanta bi bilo potrebno izvršiti še celo vrsto preddel, predno bi določili vse tiste imenske tipe, ki bi jih bilo nato potrebno ekscerpirati ne samo iz sedanjih katastrov, specialk in domoznanske geografske literature, ampak tudi iz historičnih virov in povrh bi jih bilo treba preverjati tudi na terenu. To pa ne samo dialektološko, ampak tudi geografsko z ozirom na pomen.

Ako bi se odločili na primer samo za jugoslovanski toponimični atlas, bi bilo treba upoštevati tudi posebne naloge. Treba bi bilo ugotoviti razsežnost substratnih toponimičnih elementov, ugotoviti areale germanskega, alpsko, dalmatinsko, rumunsko in aromunsko romanskega, albanskega, madžarskega in turškega adstrata, slovanski del pa bi bil skoro premalo jasen. Šele pri zamisli univerzalnega slovanskega toponimičnega atlasa bi se uveljavljali paleontološki pogledi na slovanske migracije.

Za vsako od teh zamisli bi bila potrebna drugačna organizacija dela. Širši slavistični forum bi moral prediskutirati vse te možne vidike in se odločiti za tistega, od katerega bi se vsaj teoretično mogli nadejati za slavistiko najbolj bogatih sadov. Šele potem bi bilo mogoče pričeti s podrobnim načrtom, ki bi že sam zahteval široke kolaboracije delavcev z različnih področij. Saj bi bilo že v naprej potrebno zbrati dovolj podatkov za vsako osnovo posebej, ki bi jo bilo vredno za takšen atlas kasneje precizno in načrtno preiskati. Takšno pripravljalno delo bi prav gotovo zahtevalo več let.

Ruski, bolgarski in zahodnoslovanski slavisti so se že sporazumeli za načrt velikega vseslovanskega lingvističnega atlasa in kolikor sem informiran, deluje že nekaj let stalna komisija, ki pripravlja podroben načrt za vsa lingvistična in leksična fakta, ki naj bi jih bodoči atlas zajel. Atlas skrbno izbranih toponimičnih osnov bi bil tej veliki zamisli prekrasno dopolnilo. Saj ni važno samo, kje pri Slovanih posamezne baze najdemo, ampak tudi, kje jih ni in kje smo upravičeni sklepati, da jih nikoli ni bilo.

Gradivo, ki sem ga zbral, samo po sebi še ni načrt za kakršnokoli zamisel toponimičnega atlasa. To so samo prva opozorila, kaj bi utegnil pokazati takšen atlas, ki bi bil zgrajen na principu, da je vsako ime enakovredno, naj bo to ime mesta ali velike reke, ali pa samo njive in studenčka. Želeli pa bi bilo, da bi več slavistov razmišljalo tako o zasnovi celotnega načrta, kakor o vsaki toponimični bazi posebej. Na nobenem področju slavistike ni več toliko odprtih problemov in tako malo delavcev kakor v onomastiki.

F. Bezljaj

О ПОДЕЛИ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ НА ПЕРИОДЕ

У последње време у нашој јавности с правом је истицана велика и неопходна потреба једне савремене и научно постављене историје књижевности народа Југославије. Та потреба осетила се била одмах после Другог светског рата и због тога је још године 1949 била образована једна посебна комисија која је имала да организује рад око писања обимне историје наше књижевности, али је цео тај посао, како је познато, завршен неуспехом. Прошле године на иницијативу катедре за историју југословенске књижевности Филозофског факултета у Београду, образована је једна ужа редакција за израду овог уџбеника, и убрзо затим приступило се и детаљној организацији тога посла: ангажовани су потребни научни стручњаци из целе наше земље а нађен је затим и издавач, тако да је сва прилика да ћемо ускоро добити први том ове обимне историје наше књижевности.

Има више оправданих разлога због којих овај посао око израде велике историје наше књижевности није ишао брзином коју су налагале њене потребе. Ми овде нећемо улазити у набрајање и анализу свих тешкоћа на које се наилазило (какви су на пример недостатак стручне библиографије, недовољан број научних студија и монографија о појединим писцима и књижевним епохама и сл.), већ ћемо се задржати само на једној од њих, на име на проблему научне класификације наше историје књижевности, тј. на питању о подели на периоде у њој.

То питање, наравно, није ново. Оно се поставило први пут када су се после Првог светског рата сви наши народи нашли окупљени у једној заједничкој држави. Због тога је Павле Поповић у својој приступној академској беседи још 1922 године први поставио питање о југословенској књижевности као целини, тј. о проблему „можемо ли уопште нашу књижевност поделити на периоде тако да ти периоди у исто време обухватају сву нашу књижевну радњу широм целе наше земље, или се морамо, хтели не хтели, ограничити на то да излажемо њене српске, хрватске и словеначке делове сваки посебно“¹. Поставивши ово, као и многа друга слична питања која се намећу када се жели напи-

¹ Павле Поповић, Југословенска књижевност као целина. Глас Српске академије наука СIV, Сремски Карловци 1922, стр. 3.

сати једна заједничка историја књижевности југословенских народа, Павле Поповић је — како је познато — дао један за оно време документован предлог у коме је нашао начина да, и поред свих тешкоћа, повеже у једну целину српску, хрватску и словеначку књижевност. Сам П. Поповић није доживео да овај свој нацрт приведе у дело, пошто га је смрт задесила баш у моменту када је написао прве главе своје широко замишљене историје југословенске књижевности. Али, ма колико да расправа П. Поповића „Југословенска књижевност као целина“ садржи добар број формулација и закључака о којима се и данас мора водити рачуна, ипак се цело ово питање о периодизацији наше историје књижевности мора понова узети у претрес.

Треба тако поставити, најпре, питање на који начин и у којој мери се данас књижевност наших народа може излагати као целина. Наша данашња државна и друштвена заједница основана је на принципу потпуне равноправности свих наших народа и због тога се данас, на пример, не може говорити са позиција „интегралног југословенства“ о књижевности „трију племена“ која ће се у будућности склопити у један народ и у једну, јединствену литературу. Јасно је, дакле, да се сада приликом писања једне опште, заједничке историје књижевности народа Југославије мора строго водити рачуна о свима специфичностима и националним индивидуалностима по којима се они једно од другог разликују. Било би, међутим, ипак грешка, ако би се у претераној тежњи за чувањем националних индивидуалности, отишло у другу крајност, тј. када се не би водило рачуна и о ономе што је у прошлости повезивало наше народе, а тако исто и о ономе што их данас повезује. Водећи, дакле, рачуна о тим двема крајностима, можемо сада поставити питање: да ли у једној обимној и научно постављеној историји књижевности наших народа, треба излагати посебно сваку од њих и само их после механички поређати једну за другом, или би било боље да се све оне разлоге на одговарајућа временска раздобља, и да се синхронично излажу по појединим заједничким епохама, водећи, наравно, при томе строго рачуна о свима њиховим особеностима и националним индивидуалностима. Одмах можемо рећи да смо мишљења да је овај други начин не само изводљив него и да је бољи и да би много више одговарао основним захтевима наше модерне историографије. Наравно, то не искључује могућност да се за локалне потребе појединих наших република могу писати и посебне историје, српске, хрватске, словеначке и македонске историје књижевности, као што се, уосталом, из научних разлога могу писати и посебне историје појединих наших покрајинских књижевности које су под одређеним историским условима живеале дуже времена посебним животом (војвођанска, славонска, босанска, дубровачка и др.), али када је реч о једној општој и заједничкој историји која треба читаоцу да пружи целокупну слику историског развоја књижевности наших народа, овај други начин био би несумњиво бољи и то из ових разлога: 1) оваквом поделом успоставила би се пуна развојна линија наше књижевности и избегла би се опасност да се превиде или занемаре међусобне везе и утицаји између појединих наших књижевности; и 2) тако синхронично писана историја наше

књижевности би била сажетија и економичнија, јер би се таквим излагањем избегла сва понављања која би била неминовна када би се о једним истим временским епохама и покретима говорило на више места. Охрабрујући пример за овакав начин писања наше заједничке историје књижевности пружа нам, уосталом, и недавно изишла „Историја народа ФНРЈ (I део)“, у којој је зналачки изложена средњевековна историја наших народа по одговарајућим временским раздобљима.

Имајући у виду све ове разлоге, књижевни историчари који су се примили да израде историју наше књижевности, одлучили су се једногласно за овај други начин. Мора се, међутим, признати да овакав начин излагања наше историје књижености има и својих тешкоћа и проблема, од којих неке није тако лако решити. Због тога, излажући укратко нацрт плана за периодизацију наше књижевне историје онаквог каквог га је замислила одговорна редакција, ми ћемо узгред указати на најважније и најтеже од тих тешкоћа. То чинимо утолико пре што се надамо да ће у дискусији, коју ће овај реферат сигурно изазвати, бити и вероватно другојачијих мишљења или решења осталих познавалаца наше књижевне историје који могу допринети бољем решењу поменутих тешкоћа и проблема.

У главним линијама најпре наш план је задржао ону стару и познату поделу на три основне временске епохе, поделу која код нас датира још од времена Јагића и Ст. Новаковића, тј. поделу на *Средњевековну књижевност*, *Књижевност од Ренесансе до Рационализма* и *Новију нашу књижевност*. Ова подела, наравно, обухвата само нашу писану књижевност, док ће усмена, народна књижевност бити, према одлуци редакције, изложена као целина у посебној књизи, и биће израђена више у виду прегледа. Писац овог реферата, међутим, мишљења је да би и нашу народну књижевност требало разложити на њене развојне историске епохе и уклопити их у одговарајућа временска раздобља наше писане литературе^{*}.

Први и најстарији период развоја наше књижевности, тзв. *Средњевековна књижевност*, или књижевност феудалног доба — како би јој можда требало да гласи прави наслов — нарочито је погодан да се у њему синхронично и паралелно изложе све временске фазе наше најстарије писмености и књижевности. То је време које се, како је познато, историски поклапа са постанком и развојем наших феудалних држава и нашег феудалног друштва, и у коме су наши народи имали далеко више заједничког културног наслеђа него што ће то бити случај у каснијим вековима. Због тога није било тешко да се за наш Средњи век нађу три одговарајуће временске епохе које се поклапају са одговарајућим историским фазама у развоју наших феудалних држава, и то: 1) доба настајања и даљег развоја јужнословенске писмености и књижевности, које обухвата време од IX до XII века и које се скоро у потпуности поклапа са периодом постепеног формирања нашег феудалног друштва и државе; 2) доба пуног развоја наше средњевековне

* Видети о овоме више наш чланак „О подели наше народне књижевности на периоде“. Прилози за књижевност, књ. XX, св. 1—2, 1954.

књижевности (XIII и XIV век), који заиста значи пун процват наше средњевековне књижевности; и најзад 3) доба пропадања и даљег вегетирања средњевековне књижевности, која у српскохрватским крајевима под турском окупацијом траје све до XVIII века, а која се у извесном виду наставља чак и на нашем Приморју које је било захваћено Хуманизмом у Ренесансом^{*}. Једину тешкоћу код ове класификације наше средњевековне књижевности чини преводна књижевност, која највећим делом није сачувана у старијим рукописима већ у много познијим преписима XV, XVI, па чак и XVII века. Ипак ова тешкоћа није такве природе да би у потпуности онемогућила ово хронолошко повезивање појединих књижевних дела и писаца са одговарајућим историским временом и средином у коме су настала.

Друга велика епоха наше књижевности, тзв. „средња“ књижевност, тј. доба које обухвата време од почетка Ренесансе и Хуманизма па иде све до Рационализма, садржи такође неколико већих или мањих проблема који се тичу поделе на периоде, а који још нису коначно решени. Један од таквих, и можда најтежих је питање општег термина за доба наше књижевности које обухвата време од краја XVI па иде све до половине XVIII века. У нашим досадашњим историјама књижевности и школским уџбеницима то се доба обично назива Католичком реакцијом (Противуреформацијом) или Католичком обновом. За познаваоца правог стања ствари, међутим, јасно је да ни један од ових назива не задовољава у потпуности. Јер ма колико да су и католичка црква и исусовачко школство имали великог утицаја на целокупан културни живот седамнаестог века, ипак се и нови поглед на свет, и све друштвене, економске, и политичке промене које су у то време настале и у католичким и у некатоличким земљама не могу тумачити само утицајем борбеног и обновљеног католицизма. Настаје, дакле, питање да ли за ово доба термини *Барок* или *Барокна* књижевност, о којима се у последње време врло много дискутује, не би можда више одговарали и боље обухватили све разне фазе овог помодног стила који је, како је познато, у то време захватио не само књижевност већ и целокупан уметнички и културни живот. Питање барока у нашој књижевности, међутим, није још увек расправљено, а с обзиром на врло супротна мишљења која данас и код нас и на страни постоје о барокној литератури, овај би проблем требало што пре расправити. Ту, затим, долази и питање односа између ренесансне књижевности и књижевности седамнаестог века, тј. питање да ли и наш „сеиченто“ претставља продужење ренесансне литературе, или њен пад и негацију. Све су то питања која ваља темељно претресати и чињенички поткрепити како би се на основу тога извела правилна периодизација овог временски врло дугог раздобља наше књижевне историје.

Најзад и у новијој нашој књижевности питање периодизације није тако једноставно, како би то на први поглед изгледало. Додуше,

^{*} Мислимо нарочито на чињеницу да је и средњевековна књижевност на нашем Приморју, писана глаголицом и ћирилицом, наставила свој живот паралелно са Ренесансом и Хуманизмом.

већ од средине XVIII века све наше књижевности почињу да се све више повезују са одговарајућим књижевним покретима и правцима у осталим европским књижевностима. Али већ је Скерлић показао колико је у српској књижевности с краја XVIII и прве половине XIX века тешко наћи увек одговарајуће термине за поједине књижевне покрете и правце, који се баш у ово доба врло брзо смењују и узајамно преплићу⁴. Ствар постаје још тежа када се жели изложити синхронично и паралелно новије књижевности свих наших народа. Тако, на пример, поставља се питање како решити проблем разлике која постоји у третирању почетка нове књижевности код Хрвата и Срба. У хрватским историјама књижевности, како је познато, нова хрватска књижевност почиње тек са Илирским покретом, док доба просвећеног апсолутизма и рационализма улази у оквир старије хрватске књижевности („Књижевност до Препорода“). У српској књижевности, међутим, већ је устаљена традиција да нова српска књижевност почиње са Рационализмом. Ако би се, дакле, држали и даље те поделе, онда би А. Релковић остао у старијој хрватској књижевности, док би његови савременици Орфелин и Доситије ишли у нову српску књижевност. У српској књижевности прве половине XIX века, затим, Скерлићев назив „Прелазно доба“ свакако се не може одржати, али му за то треба наћи бољи и тачнији назив. Неопходно би исто тако било повући границу између нашег Сентиментализма који иде паралелно са Рационализмом, и правога Романтизма са којим почиње и српски национални препород. Итд. О свима овим проблемима и тешкоћама чланови редакције за израду наше историје књижевности водили су исцрпне дискусије, и дали конкретна решења. У којој мери ће та решења задовољити нашу књижевну науку, показаће најбоље пријем на који буде наишла нова Историја књижевности наших народа.

Д. Павловић

⁴ Ј. Скерлић, Подела нове српске књижевности на периоде. Просветни гласник 1911, Београд.

PROBLEM PROUČAVANJA JUGOSLAVENSKE KNJIŽEVNOSTI XX VIJEKA

Naslov referata ukazuje na veoma opširnu i istovremeno zamršenu građu: na književno stvaranje kroz pedeset godina i njegovo literarno-kritično i literarno-historisko proučavanje. Ta je književnost, stvaralačka i kritička, nastajala na tri različita jezika, dakle, kod nekoliko naroda. Riječ je o kompleksnim pitanjima, među kojima je ponekad čak i samo djelomično problematska srodnost.

Prije nego što prijedem na samo pitanje, moram s nekoliko riječi spomenuti o kakvom se vremenu radi.

Za tih se pedeset godina naime zbio niz događaja, koji idu među najkrupnije povijesne činjenice u životu naših naroda. U to je vrijeme bila likvidirana turska imperija, čime je dokraja prestala njezina okupacija u jednom dijelu naših zemalja. Propala je Austro-Ugarska monarhija, što je značilo oslobođenje drugog dijela našeg teritorija. Prvi put u historiji došlo je do političkog ujedinjenja jugoslavenskih naroda. Domaći kapitalizam i prodiranje stranog kapitala na Balkan doživjeli su u to doba svoju kulminaciju — i svoje propadanje. Revolucija je stvorila uviete za nastanak socijalističkog društvenog poretka, i danas se nalazimo na početku toga razdoblja.

Ti su se krupni događaji odvijali u sjeni triju ratova: Balkanskog rata, Prvog i Drugog svjetskog rata. Kod pojedinih su naših naroda kao popratna pojava bile i druge činjenice ne manjeg značenja, recimo talijanska okupacija dijela slovenskog i hrvatskog nacionalnog teritorija u razdoblju između dva rata, ili istovremeno makedonsko potpadanje pod nove oblike susjedne političke i kulturne dominacije.

Sve su to poznate činjenice. Navodim ih, da bih naglasio, kako su one bile važne i za umjetnička pitanja, o kojima govorim. Bile su nemir vremena. Bitno su utjecale na sudbinu naroda kao cjeline i na život svakog pojedinca; zbog toga čine suštinski dio našega životnog iskustva, nešto, što je svijesno ili podsvijesno stalno prisutno.

Knjiženost je jedan od oblika društvene svijesti. Nemoguće je, da se takve činjenice istorijskog zbivanja ne bi odrazile u njezinu stvaralaštvu: u idejama koje je iznosila i zastupala književnost, u učešću kod rješavanja gorućih pitanja i u motivima, koji su se kao novost pojavljivali u književnim djelima.

To bi bilo dovoljno, da jugoslovenske književnosti toga vremena uzmo-gnu pretstavljati nabijen proces, pun unutrašnje sadržajne dinamike. Ali je književnost imala i svojih vlastitih problema, problema stvaralačke vrste. U brzem tempu nego ikada ranije mijenjali su se pogledi na književnu me-todu, koja bi bila sposobna, da fiksira sadržinu vremena.

Na početku XX stoljeća nijedna naša književnost nije predstavljala jedinstven stvaralački proces. U njima je paralelno živjelo nekoliko knji-ževnih pravaca i svaki od njih nalazio je svoje vlastito teoretsko objašnjenje.

Tri su pravca pripadala tradiciji: romantizam, realizam i naturalizam. Prvi, romantizam, bio je prevladan i njegov stvaralački način napušten, ali su se još uvijek održavali neki njegovi bitni sastavni elementi, naprimjer duboki i naglašavani patriotizam, koji je bio inače, u to vrijeme, rijetka pojava u književnosti velikih evropskih naroda. Realizam je tada već proživio kulmi-naciju, ali je ipak ostao u očima suvremenika u stvari vodeći književni pravac. Pripadali su mu glavni pisci i pjesnici starije i srednje generacije, imao je izgrađenu društvenu ideologiju, koja je varirala od liberalizma do simpatija za socijalizam, imao je pročišćena pitanja umetničkog postupka i svoju čvrstu publiku. Treći, naturalizam, u našim se prilikama rodio kao nedo-nošće, za koje nisu postojali vanjski uvjeti života. Građansko se društvo tek izgrađivalo, pa nije mogla naći pravog mjesta žestoka naturalistička kritika njegovih moralnih i socijalnih nazora i postupaka. Budući da se nije izživio u svoje pravo vrijeme, pred kraj XIX stoljeća, i da u našim književnostima nije razvio svoju racionalističku tehniku crtanja i kompozicije, ostao je i dalje kroz čitavu prvu polovinu našega vijeka privlačna senzacija za mnoge pisce, jer je pružao mogućnost snažnog djelovanja na dio publike. Natu-ralizam na taj način nije došao do svog punog razvitka ni u jednoj našoj književnosti, ali je zato ostao na sporednom kolosjeku kao stalna pratnja vodećih smjerova.

Ta su tri pravca tekovine velike tradicije prošloga vijeka.

Na početku stoljeća simbolizam je bio borbena novost. Kod nas su ga nazvali moderna. Do njega je došlo s malim zakašnjenjem, kad su za to sazrele društvene prilike, pa se javio svuda; kod Slovenaca, Hrvata i Srba, u veoma jakom oblika. Dok je realizam imao pretežno lokalne crte, simbo-lizam unosi kozmopolitsku širinu. Moderna znači velik prodor novog načina psihološkog promatranja, razotkrivanje intimnih vrsta proživljavanja, izdi-zanje čovjeka i njegove individualnosti, zauzimanje mnogo oštrijeg stava prema društvenim pitanjima, bilo da propovijeda sudjelovanje u dnevnoj borbi, bilo da traži potpuno povlačenje iz nje; u svakom slučaju ona znači otvaranje sasvim novih izražajnih mogućnosti. Kao i uvijek, tako i sada, promjene nastaju najprije na sadržajnoj strani književnog djela, pa tek onda u izrazu. Te su promjene bile toliko jake, da nastup Moderne znači stvarno prijelom, u razvojnoj crti novije književnosti. Tu se pojavio moderni čovjek sa svojim intelektualnim pogledima, koji u književnosti preuzimaju dota-dašnju ulogu osjećaja i sentimentalnosti.

U tom momentu došlo je do krupnog nesporazuma između književnog tvorca i književnog kritičara. Kritičar nije slijedio promjene, nije uočio njihovu duboku opravdanost i razloge, i nije mogao ostati tumač između pjesnika i publike. Promjenu nisu razumjeli ni literarni historičari; rijetki su među

prvima i drugima izuzeci. Zapravo je zapanjujuća činjenica, da kod tumačenja umjetničkih djela, od svih razdoblja najteže razumijemo svoje. Literarnim je historičarima lakše pisati o prilikama, koje obnavljaju isključivo intuicijom uživljavanja u historijske dokumente, nego u prilike, u kojima sami žive, pa su im poznate do sitnica. Obično je literarni historik za čitavu generaciju iza pisaca i time iza života. Njegove su oči uperene u prošlost, pa teško razumijeva upravo ono, po čemu se suvremenost razlikuje od prošlosti, što posljednje vrijeme unosi novo u razvitak. Taj se nedostatak prvi put uočio u odnosu prema Modernoj.

Već oko 1910 godine dolazi kod nekih predstavnika Moderne, a još snažnije u novoj pjesničkoj generaciji, do vidnog napuštanja pjesničkog impresionizma. Osobine simbolističkog stiha postale su tada već opće dobro evropskih, pa i naših književnosti. Dovele su do široke primjene slobodnog stiha i do pronalaženja nesrazmjerno veće muzikalnosti pjesničkog jezika. U promijenjenoj društvenoj situaciji, sa povećavanjem međunarodne napetosti, procvatom imperijalizma, zaoštavanjem kolonijalizma i opasnim mogućnostima rata, književnik nije mogao, da se zatvara u svoj intimni svijet i proglašava svoju dezinteresiranost ili pasivni otpor protiv političkih prilika. Iznenada ga je obuzeo užasan strah za sudbinu Evrope i čovjeka. Iz toga se u književnosti rodio novi pokret, koji nešto kasnije dobija ime ekspresionizam, kao reakcija na impresionizam. Umjesto hvatanja momentalnih utisaka tražilo se bitno. Taj se pravac u našim književnostima javio bez običnoga zakašnjenja, što je nova pojava u našem razvitku, a može se objasniti kao posljedica srodnog društvenog stanja kod nas i kod susjednih naroda. Prvi svjetski rat je ubrzao formiranje pokreta. Ekspresionizam dobija snažnije predstavnike u hrvatskoj i slovenskoj književnosti nego u srpskoj.

U nemirnim godinama poslije rata književna panorama postaje još bogatija i time složenija. Iz Moderne su bili mogući dalji razni putovi. Djelomično su naznačeni već u njoj samoj, jer ni u jednoj našoj književnosti ona nije bila nikad jedinstvena, nego su se u njoj krile razne, sada bolje, sada slabije razvijene varijante. Makoliko bila značajna njezina ostvarenja, razvoj nije mogao ostati na tome, jer bi to značilo stagnaciju. pisci se nisu mogli vratiti ni na poziciju starog realizma, jer se književnost ne kreće unatrag. Kod svega toga bila je donekle različita situacija proze i poezije. Simbolizam nije naročito razvijao prozu, njegova je domena bila lirika. Roman i priča traže radnju i jasnoću u izlaganju, a ne suptilne momente refleksije strogo samoanalizatorske prirode. Zbog toga se proza rano oslobađala simbolizma. Put je vodio u nekoliko podvrsta: u psihološki roman, u društveni roman ili roman određene društvene sredine, u pojavu romana — rijeke i slično. U našim su se književnostima pisci sve više udubljavali u sredinu iz koje su izašli, unosili u književnost njezin posebni, lokalni svijet sa njegovim društvenim, ličnim i moralnim problemima. Taj vid književnog stvaranja nije zadavao teškoća ni publici ni kritici, jer je uglavnom ostajao u granicama produbljenog realizma, u načinu crtanja okoline društva, čovjeka i njegovih strasti. Artizam Moderne djelovao je na tu prozu da je birala jezik i pronalazila nijanse u izrazu.

Mnogo je završeniji razvitak drugog pravca puta iz Moderne, koji dolazi do izražaja djelimično već u ekspresionizmu, a naročito u nadrealizmu.

Tražen je po labirintima ljudske psihe, koje je započelo sa romantikom i snažno se produžilo za dekadanse i simbolizma, naročito kod Remboa i Maloarméa, dolazi kod nadrealizma do novog pronalaska. Dotada je ljudska svijest važila kao glavni motor pjesničke inspiracije. Sada joj se priključuje podsvijest, psihički automatizam u raznim vidovima kao popratna ili čak samostalna snaga inspiracije. U tom novom traženju istupa ljudska psiha kao bogatiji i bujniji kompleks nego ranije. Od realizma unaprijed razvijali su se dalji pravci u umjetnosti u uskoj vezi sa naučnim istraživanjima i dostignućima, naročito u prirodnim naukama. I egzaktnost posmatranja literatura je uzimala sa naučnih područja. Uvođenje nekontrolirane svijesti kao stvaralačkog impulsa nastupa u vrijeme kad se psihološka nauka uveliko zanimala tim problemima. Kao svaka umjetnička pojava i taj je pravac imao svoje korijene u određenoj društvenoj situaciji. Njegov se nastup u srpskoj književnosti vremenski podudara sa razvitkom u matičnoj književnosti, francuskoj.

Umorni od lutanja po ćorsokacima usamljenog individualizma i zasićeni eksperimentiranjem sa jezikom kao sredstvom književnog izraza, mnogi su se pisci sredinom razdoblja između oba rata smirili i uputili lakšim stazama. Bila je to posljedica iščezavanja psihoze novog boemstva poslije Prvog rata i čitavog onog nemira što ga je na svim područjima ostavio rat sa svojim dubokim promjenama. Ali je to bio i refleks na novu situaciju, koju je stvarala pojava fašizma u Evropi, a u domaćim odnosima odražaj razvijanja socijalnih prilika u staroj Jugoslaviji. Književnici su se vraćali realističkoj metodi pisanja, ali se je duh književnosti razlikovao od starog realizma: bio je pun razumevanja za muke sitnoga seljaka, radnika, namještenika i omladine, pun humanosti. To je odredilo i njegovo ime: novi ili humani realizam.

Kao i u svima razdobljima, i sada je književnost odigrala veoma značajnu ulogu u koncentraciji otporne snage naroda u novoj historiskoj situaciji.

To bi bio otprilike veoma površan pregled osnovnih književnih pojava kod nas u XX vijeku. Vrijedno je naglasiti, da to nisu malo značajne književnosti. Dostigle su u artizmu izraza i pronicljivosti psihološkog crtanja evropsku visinu, i obogatile evropske književnosti novim motivima i lokalnim koloritom. One se izdižu i svojom snažnom idejnom čistotom i humanizmom. Nekoliko pisaca, pjesnika i esejista kvalitetom i suvremenosti svoga rada pobudilo bi znatan interes u svijetu, da su pisali jezikom koje velike nacije.

Dolazimo sada do našeg pitanja: u kakvom se stanju nalazi proučavanje naših književnosti XX vijeka? Kojim su se putevima kretale i kakav su rad obavile književna kritika i literarna historija?

Nemoguće mi je da u ovom okviru dam bibliografski pregled tih oblasti. Zadatak Kongresa je drukčiji: da utvrdi smjernice prošlosti, i ako je moguće, budućnosti; zbog toga bih se zadržao samo na najosnovnijim, čvornim pitanjima literarne historije i kritike.

Te su oblasti kod nas mlade, još mlade nego umjetnička književnost. Književnu kritiku rodilo je razdoblje realizma, dok prava literarna historija nastaje zapravo tek potkraj stoljeća. Zbog toga se ona i koristila općim stanjem literarne historije krajem stoljeća i od nje učila svoju metodu rada. Tu je važno utvrditi jednu činjenicu. Kako nismo imali literarne historije

u vrijeme vlade filološko-kritičke škole u njoj, nismo dobili studije sa filološko-kritičnim ocjenama starijih pisaca, niti smo dobili filološko-kritička izdanja pisaca. Iznimke su rijetke.

Novija književnost dobija svoje prve tumače iz generacije suvremenika, naučnih pripadnika Moderne ili bar suputnika Moderne. Oni su trasirali prva naučna istraživanja, izveli analize, utvrdili grupe i dali prve karakteristike. Ako se osvrnemo samo na prve vrhove, moramo spomenuti kod Srba Jovana Skerlića, kod Hrvata — nešto kasnije — Antuna Barca i kod Slovenaca Ivana Prijatelja. Svi su oni naoružani čvrstom literarnohistorijskom školom, iako dobivaju obrazovanje u raznim središtima. To je utjecalo na način, kako su započeli organizirati svoj istraživački rad. S jedne su strane još uvijek pod snažnim dojmom pozitivističke škole, uglavnom njemačke, koja je precizno utvrđivala sve vanjske činjenice oko književnog zbivanja, stvarajući time čvrst kostur svoje metode. S druge je strane bila tu francuska škola sa varijantama svog razvitka od Sent Beva do Henekina. Dok je filološka škola stavljala u središte filološko-jezičnu interpretaciju književnog djela, dotle osnivač biografske kritike Sent Bev prenosi težište na ličnost autora, smatrajući, da nije moguće prosuđivati djelo nezavisno od životnog iskustva čovjeka, koji ga je napisao. Proučava se porijeklo, rod, obitelj pisca i određuje ontogenetsko i filogenetsko djelovanje na psihičnu strukturu. Nastaju takozvani literarni portreti. Danac Brandes, po studijama filozof, prebacuje težište zanimanja literarnog historičara na misaona, idejna strujanja u književnosti. Ten ide u drugu stranu, istražuje društvenu sredinu iz koje je niknula literaria tvorevina. Heneken stvara pred kraj osamdesetih godina pokušaj, da literarna historija, po uzoru na prirodne nauke, postane egzaktna nauka sa analizom estetske, psihološke i sociološke strane umjetničkog djela.

U takvoj se duhovnoj atmosferi kretao interes tadašnjih predstavnika naše literarne historije. Skerlić je upoznao francuske teoretičare, koji su naslijedili pozitiviste, na izvoru. Prijatelj ih je studirao i o njima pisao. Od ne manje važnosti je za njih utjecaj ruskih revolucionarnih demokrata i njihove teoretske misli o problemima književnosti. No sve to dobiva u konkretnom radu aplikaciju na književnosti maloga naroda, koji se tek probija do svoje samostalnosti. Zbog toga se književni historičar nije mogao zadržavati isključivo na psihološkim i estetskim problemima, nego je morao još i kako istraživati, koje su prepreke na putu izdizanja nacije i narodne kulture.

Kad pod tim kutom razmatramo djelatnost prve generacije, koja se pozabavila problemima dvadesetoga stoljeća, moramo utvrditi, da njezin rad nosi sve biljege vremena i da je značio tek početak istraživanja. Sudbina općenito nije bila naklonjena tim predstavnicima. Skerlić je u svojim studijama obradio niz portreta i u *Istoriji nove srpske književnosti* u V završnom dijelu *Današnja književnost*, prvi prikazao unutrašnju strukturu generacije. Odgojen u pozitivizmu i u estetskim pogledima realizma, Skerlić nije mogao uočiti i protumačiti ono što je bilo na Modernoj novo i bitno. Dao je opću sliku kulturnih i književnih prilika, izvršio podjelu vrsta po Brintjeru i iznio svoje estetske sudove na osnovu impresije. Iznenadna smrt presjekla je rad nadarenog mladog literarnog historičara i onemogućila razvijanje njegovog impulzivnog i ujedno veoma sistematskog stvaranja.

Još manje sretan je bio kod Slovenaca sa XX vijekom Prijatelj. Na još neistraženoj leđini ukopa se on u probleme XIX vijeka, koji su ga iz godine u godinu više teretili. U ranom razdoblju popeo se do velikih sintetičkih studija, koje su bar kao metoda pružale primjer moderne obrade. Obuhvatio je glavna duhovna strujanja i dao neke portrete iz prve polovine XIX vijeka. Kasnije je izdavao kritična i komentirana izdanja pisaca-realista i studije političke i društvene sredine. Tako su ostale sa tematikom Moderne jedine njegove rane studije, na primjer O Murnu-Aleksandrovu. Iako je izašao iz simbolizma nije postao njegov literarno-historijski tumač, niti je stvorio osnove za pregled XX stoljeća.

Kod Hrvata je rad dvojice prvih istraživača Moderne, Dragutina Prohaske i Branka Vodnika, ostao torzo. Obje spomenute metode, pozitivistična i sociološka, odražavaju se u Barčevu shvatanju historije književnosti. Izrastao je sa kasnijim razdobljem Moderne i postao njezin predstavnik u nauci; zbog toga ga je više interesirala najnovija književnost. Kakav je bio njegov postupak? Na osnovu filološko-kritične tradicije i naučnog pozitivizma došao je do spoznaje, da je nemoguć istraživački rad bez kritičnih izdanja pisaca, bez točno utvrđenih biografskih činjenica i bibliografskih podataka, te bez poznavanja društvene pozadine djela. U takvom je uvjerenju priredio kroz niz godina 25 izdanja što sabranih ili izabranih djela jugoslovenskih pisaca što antologija. Ali, Moderna ga je uvjerila, da su književne tvorevine, roman, pripovijetka, novela, drama ili pjesma u prvom redu umjetnički akt koji nastaje samo jedanput. Prema tome bi težište moralo ležati na istraživanju umjetničko-izražajne strane djela. Veoma je često naglašivao, kako se literarni historičar mora uživljavati u djelo, da bi osjetio njegove osjećajne dubine. Ni on se nije mogao spasavati pred mnogim mukotrpnim zadacima, koji bi mogli obaviti i drugi. Na sreću ostaje taj rad sakriven iza esejističkoga načina pisanja. Bio je umjetnička priroda sa velikim sklonostima prema oblikovanju riječi. Dvojici pisaca XX vijeka posvetio je posebne knjige, Nazoru i Vidriću. To su moderne monografije sa problemima ličnost, djelo, vrijeme, stil, izraz i psihološki lik pjesnika. Obrađivao je i niz manjih i malenih. Kad je pristupio sintezi, pero mu je zastalo na drugoj knjizi hrvatske književne povjesti, na književnosti apsolutizma.

U međuvremenu se teoretska misao razvijala dalje. Nemirno kretanje duhovnih nauka u Njemačkoj prije i poslije Prvoga rata ponekad se odražavalo i kod nas. Za njemačku je nauku o književnosti karakteristično da je primila pobude sa bliskih područja od filozofije i povijesti umjetnosti i to ne uvijek sretno.

Učvrstila su se naročito tri pravca. Duhovno-historiski (*Geistesgeschichtlich*), za koje je dao poticaj Vilhelm Diltey. Svoj organ je dobio u časopisu *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*. Pravac zagovara mišljenje, da su umjetnost i književnost izraz duše naroda i njezina glavna inkarnacija. Zbog toga on želi razotkriti kod pisaca elementarne crte, koje bi najbolje odgovarale takvoj najdubljoj narodnoj duši. Pravac je u vezi sa ekspresionizmom. Drugi njemački pravac je bio formalno-analitičke prirode. Taj je htio obogatiti literarnu nauku stilskim pojmovima iz povijesti umjetnosti. Njegov je osnivač bio Velflin. Treći je pravac bio

fenomenološki, paralelna pojava fenomenološkoj školi u filozofiji. Taj nije tumačio literarno djelo u njegovoj genezi i oblikovanju, nego u bitnosti. Oko svih tih pravaca bilo je napisano mnogo rasprava sa opširnim izlaganjima u filozofskom rječniku.

Naša je nauka o književnosti između dva rata propustila priliku, da se posluži tekovinama ruske formalističke i češke strukturalističke škole. To su metode statističkog utvrđivanja zvučnog karaktera pjesničkog odnosno proznog jezika. Posebnim postupcima nastavlja se umjetničko djelo u niz strukturnih elemenata, koji se istražuju mjerenjem. Rezultati su nerazmjerno sigurniji nego prvi ili opći akustični ili optički dojam. Jasno, da brojevi iz statistike ostaju mrtav i gluv materijal, ako se njima ne služi stvaralačka snaga literarnog historika.

Samo sporadično nailazimo na reflekske najmodernijih stranih smjerova kod nas. Na nešto srodno kao što je bio njemački duhovno-historiski pravac nailazimo kod jednog dubljeg cjelovitog prikaza slovenske književnosti između dva rata, u *Pregledu slovenskoga slovstva*, što ga je izdao godine 1934 Anton Slodnjak. Slovenski literarni historičar traži u književnim djelima elemente, koji su određivali psihu pojedinca i čitavog nacionalnog kolektiva, „dušu naroda“, to jeste narodni genije. Formalističku metodu i strukturalističku metodu je proširio u srpski kulturni krug Kiril Taranovski, dok je kod Slovenaca izašla godine 1939 knjiga *Slovenski vers Aleksandra Isačenka*. Isačenko je analizirao uglavnom Prešernov jezik i stih.

U razdoblju između dva rata literarna historija je prepuštala izučavanje književnosti XX stoljeća uglavnom književnoj kritici i time dnevnoj praksi, koja je manje staložene prirode. Na području kritike se vodio boj za lice i naličje nove književnosti i vodi se još danas. Tu bi bilo potrebno navesti kod svih naših naroda niz poznatih imena kojih rad se proteže djelomično i u povijest književnosti. Ti su istraživači i pratioci stvarno zadužili književnost, jer bi mnogi sudovi tekuće literarne kritike i esejistike mogli preći nepromijenjeni u literarnu historiju. Ti su istraživači ispravili mnoge pogreške ili površne sudove prvog razdoblja. Naročito je bilo to potrebno kod ocjenjivanja srpske i hrvatske Moderne.

Pravac koji je dao najznačajnije rezultate u književnoj kritici bila je ideološka socijalna kritika. Razvijala se pod često veoma neugodnim okolnostima, od revolucionarnih časopisa poslije 1918 godine, do svoje kulminacije u tridesetim godinama (tada su bile veoma zapažene Gligorićeve literarne kritike i literarne historiske analize) i druge kulminacije, uoči Drugoga rata, kad su se teoretičari marksisti veoma duboko zaokupili i književnim zbivanjima. Pojava socijalne kritike na osnovu marksizma javlja se uporedo sa prozom humanog realizma i znači zajedno s njim najsnažniji uspon naših književnosti.

Socijalistički realizam poslije rata kod nas nije našao ugodno tlo dijelom i zbog toga, što je imao prethodnika u humanom realizmu. Njihovi se ideali nisu podudarali. Socijalistički je realizam tražio heroja, koji bi propagirao društveni san, humani je realizam crtao čovjeka, koji se bori za bolje društvo a ostaje običan čovjek. Pobjeda je pripala pravcu, koji je bio bliži životnoj istini i zbog toga umjetnički prisniji.

Nije dugo, kako se Zoran Gavrilović potužio na „vapijuću prazninu u historiografiji srpske literature“. Mislim, da bi se to moglo proširiti na sve naše literarne historiografije: one se nalaze u krizi. Možda to nije kriza propadanja, nego predah za rastenja. Pred našom literarnom historijom stoje zadaci, o kojima se dosta pisalo a nisu riješeni. Centralni je problem u primjeni dijalektičke metode i marksističkog shvaćanja povijesnog razvitka naše književnosti. To bi se moralo provesti tako da se jednaka pažnja posveti društveno-historiskom značenju književnosti u njezinim bogatim, raznovrsnim socijalnim pojavama i njezinu umjetničkom izrazu. U književnom je djelu od jednake važnosti njegova idejno-sadržajna kao i njegova umjetničko-estetska strana. Istraživač, koji bi zanemario jedno ili drugo, ostao bi na pola puta, jer ne bi iz djela iscrpao ono što djelo sadržava. Roman je umjetnički akt, pa treba pristupiti njemu sa mjerilima umjetnosti. Treba pronaći metodu rada, koja bi bila jednako sposobna utvrditi sve ideološke osobine kao i osobine, zbog kojih umjetnička tvorevina djeluje na naše organe za estetsko proživljavanje.

Pitanja su jasna u oblasti ideologije, ali nisu sasvim jasna u oblasti estetike. Klasici marksizma su razvijali svoje osnove teorije književnosti i estetike u vrijeme vladavine realizma u književnosti. Oni nisu mogli predviđati put razvitka umjetničkog izraza, kao što danas nitko ne može reći kakav će umjetnički stil vladati krajem ovog stoljeća. Za umjetnost važe zakoni društvenog razvitka, jer nastaje u društvu i predstavlja jednu od oblika društvene svijesti, ali uz njih važe i posebni zakoni umjetničkog stvaranja, koji su više psihološke prirode. Danas je jasno, da je čitav razvitak književnosti posle realizma i naturalizma išao i ide u pravcu sve većeg produbljavanja na unutar i da određuje to i posebne, nove jezično-izražajne mogućnosti.

Ako smijem izreći svoje mišljenje, marksistička estetika ne bi se trebala pridržavati realističkih tvorevina kao jedinih naprednih i time ujedno i umjetničkih. Nisu sve nerealistički koncipirane tvorevine reakcionarne, kao što nisu sva realistička djela idejno napredna. Kad bismo se pridržavali suprotnog stajališta, zapravo bi za nas prestala sva umjetnost da bude umjetnost tamo negdje oko 1900 godine. I sa modernim umjetničkim djelima, to jeste sa simbolističkim, novoromantičnim, ekspresionističkim, nadrealističkim, neoekspresionističkim itd. Treba postupati na isti način, kao sa realističkim: istražiti društvene uvjete u kojima je djelo nastalo i idejnost koju sadržava pa prema tome donijeti zaključak o njegovoj društvenoj korisnosti ili štetnosti. No morao bi utvrditi i način, kako je pjesnik iznio svoja proživljavanja i realizirao svoj stvaralački impuls.

Istraživač bi kod ocjene pojedinih književnih djela, tvorca, pokreta ili čitavog razdoblja morao voditi računa jednako o klasno idejnoj poziciji umjetnika i društvenom značenju njihovog djela, kao i o načinu prikazivanja realne ili irealne, fizičke ili psihičke stvarnosti kroz umjetnička ostvarenja. To nije nespojivo.

Ne postoji u nauci jedan jedini smjer rada, koji isključuje sve druge. I danas je nužno razvijati rad literarnih historija u raznim pravcima. Kao i prije 50 godina, i danas je potrebno utvrđivati činjenice. Potrebno je pratiti društvene analize i ne bi bilo loše, kad bi se historičari više posvećivali i najnovijem razdoblju i time pomogli i literarnoj historiji, da se već jednom

riješi teškog posla na tuđem području za koje ne raspolaže ni sa dobrim naučnim metodama rada. Ali je potrebno vršiti i glavni zadatak: razotkrivati i proučavati umjetnički vid literarnih tvorevina.

Naša bi povijest književnosti trebala smionije osvajati i razvijati teorisku misao i marksističku estetiku. Istovremeno bi morala osvajati nove načine prodiranja u strukturu umjetničkog izraza, njegovu evoluciju i bogatu raznovrsnost, kojom se odlikuje upravo najnovije razdoblje. Kad bi joj to uspjelo, postala bi dobar tumač književnosti. Možda bismo time mogli podići našu naučnu oblast na visinu, koju su svojim stvaranjem već postigli jugoslovenski pisci.

d-r Fran Petre

KNJIŽEVNA GIBANJA KOT ODRAZ DRUŽBENEGA RAZVOJA SLOVENSKEGA NARODA

Naj koj uvodoma pripomnim, da gibanja, ki se pojavljajo v slovenski književnosti, niso samo odraz družbenega razvoja slovenskega naroda. Neglede na to, da dobivajo pobudo tudi od drugod, daje tem gibanjem samosvoj značaj še neko dejstvo, ki se doslej še z nikakršnim razvojem ni dalo blagodejno spremeniti. To dejstvo je naša številčna majhnost. Ta majhnost, ki že tisoč let ogroža naš obstoj, je vzrok, da preti našemu življu, ki se neposredno odmakne od zemlje, hitrejši nacionalni pogin, kakor pri katerem koli večjem, enako žilavem narodu. Od tod neprestana potreba po vračanju k zemlji in h kmetu ter po poživljanju kmečke tradicije.

* * *

Za Slovence je postalo usodno, da so kmalu po naselitvi na svoje sedanje, geografsko in družbenopolitično tako izpostavljeno ozemlje, v boju z družbeno in kulturno naprednejšim germanskim sosedom izgubili svojo državno samostojnost, hkrati pa tudi svoje plemstvo. Prvotno na tem ozemlju že razredno diferencirani, so se polagoma izenačili v en sam razred podložnih kmetov. Gospodarsko sta jih izkoriščala tuje plemstvo in duhovščina, ki Slovencev nista pripustili do kulturnih žarišč. Tako je z izjemo nekaterih nepovezanih zapiskov tuje duhovščine in plemstva slovenščina živela le v besedi, ne v pisavi, vse do nastopa protestantizma.

Da naše ljudstvo tudi skozi ves srednji vek ni bilo mrtvo, priča vrsta anonimnih besednih umetnin, ki so takrat nastajale, a bile v veliki meri takšnega značaja, da so pomenile le tarčo za napade s strani duhovščine. Upravičeno lahko torej domnevamo, da je večina te najoriginalnejše in morda tudi najrevolucionarnejše nenapisane ljudske umetnosti nasilno propadla.

Navedene družbenopolitične okoliščine so vzrok, da se kriza evropske fevdalne družbe pri Slovencih ni mogla v večji meri uveljaviti ne v novem znanstvenem pogledu na življenje — *humanizmu* ne v novem umetnostnem slogu — *renesansi*, saj sta oba pojava plod kultivirane inteligence in bogatega aristokratsko-meščanskega razkošja. Humanizem je pri nas obrodil le toliko, kolikor je pripravil plodna tla za razvoj novega verskega gibanja — *protestantizma*.

Slovensko ljudstvo, ki je istočasno krvavelo v brezupnem boju tlačanskih množic proti fevdalni gospodi, se je sprva oklenilo protestantizma v prepričanju, da bo to versko gibanje, ki proglašala načela „svobode“, podprlo tudi njegove protifevdalne zahteve. Ker se je pa slovenski oficialni protestantizem razvijal v Luthrovi smeri, ki so jo poleg meščanstva proti vladarjevim absolutističnim težnjam zastopali tudi kmetovi fevdalni tlačitelji — plemiči, se je to naše ljudstvo za novo vero ohlajalo in s tem olajšalo delo protireformatorjem. Zaradi svojega verskega značaja in povezave s fevdalci slovensko protestantsko gibanje sicer ni moglo imeti ne družbeno revolucionarnih ne posvetnih umetnostnih teženj, za razvoj slovenskega duhovnega, v prvi vrsti književnega življenja pa je odločilnega pomena. Omajalo je avtoriteto statističnega katoliškega dogmatizma ter z organizacijo prvih slovenskih knjig in slovenskega knjižnega jezika omogočilo duhovno potlačenemu in fevdalno razkosanemu slovenskemu ljudstvu oblikovanje enotnega duhovnega razvoja in notranjo osredotočitev. S tem je bila podana kulturno-politična osnova za organsko rast Slovencev v samostojen narod.

Poldrugo stoletje avstrijskega vladarskega centralizma in katoliške verske reakcije, ki sledi nasilnemu zatoru protestantizma na Slovenskem, dokazuje, da okostenelost absolutizma in katoliške dogme kljub novemu, nazunaj razgibanemu *baročnemu* slogu ni mogla biti plodna za samobitnejša, najmanj za kakšno posvetna literarna gibanja. Vse do srede XVIII. stoletja se je v našem slovstvu ohranila srednjeveška fevdalna miselnost, ki je v času ko naše ljudstvo preživlja burno uporniško življenje, skoraj brez vsakršnega stika z njegovim trpljenjem in boji. To pa ni nič čudnega, saj je to slovstvo skoraj izključno v rokah nižje duhovščine — edine pismene plasti, ki se jezikovno ni oddaljila od našega kmeta. Med tem je avstrijski vladar, ki se je v svoji težnji po absolutizmu opiral na meščanstvo, tudi med Slovenci omogočil pot trgovskemu kapitalu in gospodarskemu napredku. Razvijajoče se meščanstvo pa v tej dobi za porast slovenske književnosti ne pomenja niti tolikšne opore, kot jo je v dobi protestantizma, saj si od slovenščine ni obetalo nobene gmotne koristi in se je rajši kolikor mogoče hitro prilagodilo tujcem.

V dobo propadanja fevdalnega sistema so torej stopili Slovenci brez pomembnejše posvetne literarne tradicije in brez svoje za vodstvo revolucije sposobne buržoazije. Kljub takim pogojem je rastoča germanizacija avstrijskega razsvetljenega absolutizma pri nas naletela na narodnostni odpor, ki se javlja — vsekakor ne brez povezave s *predromantiko* — v obliki narodnega *preroda* že dve desetletji pred francosko revolucijo. Ta slovenska prerodna misel je nastajala v glavah posameznih inteligentov in si je le počasi utirala pot med ljudstvo. Ker je bila večina posvetnega slovenskega izobraženstva sredi XVIII. stoletja še potujčena, so bili prvi glasniki novega slovstvenega razvoja nižji duhovniki, ki so nadaljevali versko smer poprejšnje dobe, hkrati pa v duhu novih razsvetljenih in prerodnih gesel stremeli za splošno ljudsko izobrazbo in za uveljavljanjem slovenščine v posvetnem pesništvu. Fevdalnih osnov družbenega reda se niso dotikali.

Za razvoj slovenskega *razsvetljenega* gibanja je usodno, da tudi na svojem višku ni našlo dovolj odziva med posvetnim meščanstvom. Njegovo gmotno in duhovno žarišče je bil baron Žiga Zois, edini slovenski aktivni preroditelj iz bogataških, a propadajočih plemiškoburžoaznih vrst, ki je

služil napredku, kolikor je ta soglašal z njegovo široko racionalistično razgledanostjo in prerodno vneto, idejam francoske revolucije pa je ostal kot fevdalec nasproten.

Kot je bilo Zoisovo mecenstvo in mentorstvo za znanstveno in literarno usposabljanje slovenščine dragoceno, tako je utegnili biti njegova fevdalna uklenjenost eden od zaviralnih momentov, da v dobi razsvetljenstva, v tem prvem razdobju slovenskega preroda, izvrševalci njegovih načrtov niso postavili nobenega naprednega družbenopolitičnega programa. Kljub temu pa je našla revolucionarna demokratičnost tedanjega našega najodločnejšega svobodomisleca, meščanskega uradnika Antona Tomaža Linhartarja tudi javen odraz v dramatikah, občudovanje francoskih osvoboditeljskih teženj pa je dobilo javno priznanje v pesmi razsvetljenega duhovnika Valentina Vodnika. Ni pa Zois brez zaslug, da je prav Vodnik v posvetni pesmi pričel poglobljati prve iskrene, preproste tone, s tem da je premagal tujo *rokokojsko* in *pseudo-klasicistično* navlako in tako postal med nami prvi pomembnejši pesniški glasnik pristnega domačega življenja.

Linhartar in Vodnik uveljavljata v svojem literarnem delu meščanske ideale in povezujeta razsvetljenstvo z *romantiko*.

Tako nadaljuje prva romantična generacija smer razsvetljenstva, poudarjajoč predvsem skrb za slovenščino in tradicionalno ljudsko izročilo. Uveljavlja se v dobi francoske okupacije, Napoleonovega poraza ter „svete alianse“ in je plod ter hkrati tudi žrtev teh ostrih družbenih nasprotij med rastočo buržoazijo in nasilno zmagujočo fevdalno reakcijo.

Druga romantična generacija nadaljuje tradicije prve v prvi vrsti z realizacijo izdaj ljudskega izročila, od filološko-etnografskega programa prve generacije pa se povzpne do izdaj umetne poezije, ki je evropsko kultiviran izraz najglobljih človeških protislovij in pretresov in je namenjena predvsem posvetnemu izobraženstvu.

Ker je to izobraženstvo v tem času z razvijajočo se buržoazijo vred še zmerom skoraj povsem potujčeno, se upravičeno sprašujemo, od kod iz zaostale province nenadoma tolikšen vzpon.

Velika dela skoraj zmerom koreninijo v veliki veri. Toda ne v statični dogmatiki, marveč samo v takšni veri, ki raste iz svobodnega gibanja notranjih protislovij. Zato ni slučaj, da največja dela prejšnjega stoletja nastajajo v času največje družbenopolitične in duhovne dinamike — v času meščansko-demokratskega boja zoper fevdalizem za novo razredno oblast. Liberalizem, napredna ideologija revolucionarne buržoazije, prinaša s francosko okupacijo in z naraščajočo buržoazijo tudi k nam meščansko-demokratsko miselnost z novo vero v svobodo, enakost in bratstvo. Ta vera postaja tem močnejša, čim hujši je reakcionarni fevdalni pritisk. Naši najnaprednejši inteligenci obljublja odrešenje: enakopravnost in svoboden razmah zatiranega posameznika in naroda. Kakor vrelc iz stoletnega podtalnega hrepenenja izkoriščanega ljudstva prodre ta vera v našem največjem geniju Prešernu, ki korenini globoko v preteklosti, da se more trdno zasidrati v domači in evropski sodobni problematiki ter se pognati daleč naprej v prihodnost.

Prešernova genialnost nam ne dopušča, da bi jo utesnjevali v kateri koli družbeni kalup ali časovni slog, najlaže pa se da razumeti, da je prodrla

na dan prav v silno razgibani dobi tridesetih in štiridesetih let prejšnjega stoletja, ko se bori in si leta 1848 vsaj začasno tudi pribori oblast buržoazija z najnaprednejšimi gesli, ki vera vanje še ni omajana. Disharmoničnost sodobne družbe pa presoja Prešeren z enakim satirično — *kritičnim realizmom* kakor v naslednjih desetletjih Levstik, osrednji meščanskodemokratski borec, ki ni slučaj, da se zruši pod težo osebnih bolečin prav v sedemdesetih letih — v času, ko doseže bojovita mlada slovenska liberalna generacija svoj višek in padec.

Kje so vzroki, da prav v sedemdesetih letih slovenski liberalizem hkrati s kritičnim realizmom doseže svojo kulminacijo? In kje so vzroki, da je kulturnobojni sunek tega liberalizma tako kratkotrajen, a naš tedanji realizem še prežet z romantiko, kritično sicer globok, a literarno fragmentaričen?

Vera v osvobodilno in ustvarjalno silo liberalizma je živela v naši vodilni napredni generaciji še po zrušitvi absolutizma, skozi ustavno dobo šestdesetih let in se je šele po nastopu dualizma, po končni zmagi nemške liberalne buržoazije pričnala krhati. Vse dotlej pa se naš realizem izčrpava v razrednem boju, s tem da se žene za ideale liberalnodemokratskega meščanstva proti fevdalnoklerikalnim preostankom staroslovenske jeranovske in bleiweisovske smeri. Je pa šibak, ker je izraz peščice najnaprednejših posameznikov in nima še skoraj nikakega družbenogospodarskega zaledja.

Tragično za vso našo meščanskodemokratsko kulturo je dejstvo, da se je slovenska buržoazija pričela politično in gospodarsko uveljavljati šele tedaj, ko je v velikem svetu že klonila v družbeno reakcijo. (Prim. Edvard Kardelj — Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 1957, 266). Zato ni mogla stopiti na čelo revolucionarnega boja za neodvisno, zedinjeno Slovenijo niti podpreti najnaprednejših kulturnobojnih teženj naših književnikov.

Spričo pogubnih posledic kapitalizma, ki v nastajajočih imperialističnih oblikah grozi izžeti in upropastiti vse male narode, ter spričo rastočih družbenih nasprotij pa čedalje bolj upada vera v uresničljivost demokratičnih teženj liberalizma, z njo pa tudi romantični zagon našega realizma, ki se pričinja vse bolj umikati kritiki žgočega bistva in se zoževati v drobno površinsko opisnost.

Zaradi naraščajočega gospodarskega in političnega pritiska tujega kapitalizma in zaradi preteče nevarnosti s strani razvijajočega se domačega proletariata — delavstva pa tudi propadlega kmeta, čigar proletarizacija je katastrofalno naraščala in je nobeno izseljevanje ni moglo zaustaviti — se je čutila v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja že dokaj razvita slovenska liberalna buržoazija čedalje bolj varno v zaščiti reakcije; zato se je vse bolj nagibala h kompromisom s katoliškim taborom. Spričo tega se tudi naš realizem v prejšnjem stoletju nikoli ni mogel v polni meri otresti idealističnih elementov in se je bil po kratkotrajnem *deskriptivnem* štadiju koj spet pripravljen umikati v tradicionalno romantiko (Ivan Tavčar). Tej se je z vso silo zoperstavljal edinole najdoslednejši svobodomiselni realist Anton Aškerc. Moč za svoj kritični realizem pa je zajemal zlasti iz ruskih literarnih vrelcev, kajti naprednost vrelcev slovenskega liberalizma je usihala.

Dokaj radikalno injekcijo je skoraj istočasno skušala dati temu vse bolj oportunističnemu liberalizmu *naturalistično* usmjerena mladina. Ni pa imela

ta „nova struja“ družbenih pogojev, da bi mogla uveljaviti velikomestno tematiko, ne dovolj trdne hrbtenice, da bi mogla biti kos vehementni reakciji: da bi vzdržala na prvotnih kritičnobojnih postojankah zoper gnilobo in zlaganost sodobne slovenske buržoazije.

V takšnem boju je mogel zmagovati le, kdor je imel pogum, da se izloči iz buržoaznih vrst in se priključi naprednejšemu družbenemu razredu. To pa je dosegel šele Cankar v „moderni“.

Slovenska *neoromantika* „moderne“ ni beg pred vznemirjajočo revolucionarnostjo novih sil, marveč odklon od napihnjene, duhovno votle buržoazne stvarnosti. Ta brezdušna stvarnost je mlade, vsega lepega žejne duše naplavila v predmestno dno ljubljanske „cukrarne“, v zatočišče deklasirancev. V tej sredini brodolomcev in obupancev je bilo videti brezizgledno vsako prizadevanje za izboljšanje socialnega in kulturnega položaja, ta „cukrarna“ je tedaj visela kot grozoten simbol nad vso usodo slovenskega naroda-proletarca, ki mu je v tedanjih od zunaj in znotraj brezupnih razmerah pretil pogin.

Slovenska narodna enota je bila v tem času še zmerom razdrobljena v vrsto majhnih dežel in je nad zahtevo marčne revolucije po političnem zedinjenju že zdavnaj obupala. Razen v osrednji deželici Kranjski, ki ni obsegala niti polovice celotnega slovenskega ozemlja, je ves ta komaj enoinčetrtilijonski narodek povsod pritiskala le nemška in italijanska buržoazija. Ta je z gospodarskim in nacionalnim nasiljem preprečevala razvoj domačega gospodarstva. Ker je slovenska obrt ob tuji konkurenci propadala in ker je ta dušila tudi našo industrijo, so vsa slovenska mesta razen Trsta ostala provincialna in se tudi slovenski proletariati po večjih centrih ni mogel razviti. Narodu, ki je bil kljub hriboviti, slabo donosni zemlji še zmerom pretežno agraren, je spričo visokih davkov in cenejšega inozemskega uvoza pretil pogin. Gmotno v krempljih liberalnih oderuhov, duhovno v krempljih klerikalne duhovščine, je najsposobnejše delovne moči žrtvoval emigraciji.

Vsaj do preloma stoletja slovenska duhovščina številčno zdaleč presega ostalo izobraženstvo, ki se nenehno potujčuje. V duhu internacionalnih katoliških teženj se ji posreči v nekaj letih spretno organizirati moderno kapitalistično gospodarstvo, ki se z njim trdno usidra v najširših plasteh ljudskih množic na kmetih, pridobivajoč si z gmotnim vse silnejši duhovni vpliv tudi po mestih (Prim. D. Stegu, Ivan Cankar: študija v rokopisu). Ko leta 1909 v deželi absolutno zagospodari, je njena buržoazna nasprotnica — nekoč tako napredna liberalna stranka že skoraj čisto pri tleh.

Takšne razmere nujno morajo vzbuditi v najnaprednejših glavah slutnjo o umirajočem narodu Slovencev in jih prignati v obup. „Ako je umetnost najzvestejša hčerka življenja in če je slabotna in malodušna, mora tičati vzrok temu prikazu v naših razmerah, kajti kako bi rasla smokva na trnju in kako naj rodi kopina grozd!“ vzklika pesnik Župančič leta 1903 v eseju o Murnovih pesmih.

Toda tudi v tem času smo bili Slovenci še mlad, priroden narod, poln žilave delavnosti in vere v življenje. Kot taki smo težili k realizmu in h kritiki obstoječih razmer. Cankarjeva satira je verna naslednica Prešernove in Levstikove, le da s še grenkejšim zamahom biča rastočo gnilobo slovenske buržoazije. Kot največji revolucionar in socialni reformator svoje dobe je Cankar

lahko še veliko stvarneje in podrobneje kot svoj čas Prešeren ali Levstik svoji dobi nakazal program boja za osvoboditev slovenskega naroda, in to v okviru jugoslovanske federativne republike. V svojem leposlovnem delu je prikazal slutnjo proletarca, ki bo koval svet. Oporo za ta boj je črpal iz vere v novo družbeno ureditev, ki mi jo je vcepljala od začetka tega stoletja vse tesnejša povezava z delavskim razredom. Vendar naša socialna demokracija, ki naj bi bila glasnica njegovih najnaprednejših teženj, a sta jo hromili avstromarkizem in omahovanje malomeščanske inteligence, ni mogla v njem trdno in trajno premagati usedlin, ki so ga povezovale s tradicijo. Ojačila pa mu je samozavest proletarca in poglobila odpor zoper našo tragično usodo. S pritegovanjem v trdo domačo stvarnost mu je hkrati z ostalo generacijo „moderne“ preprečila takšno dekadentno pot, kot so jo od zadnjih dveh desetletij prejšnjega stoletja naprej ubirali deklasirani poeti velikih evropskih narodov, tisti, ki jim družbena usoda in narodova eksistenca ni bila več problem.

Narobe pa bi bilo, če prezremo tudi pri naši „modernej“ *dekadenco*, ki je ni narekovala le časovna moda, marveč so ji vtisnile poprej navedene družbene okoliščine specifičen značaj. Posebej je treba tu še poudariti, da je gibanje „moderne“ izraz generacije, ki prva pri nas v celoti ne izvira več iz kmetov, marveč pretežno iz deklasiranih najnižjih slojev. Te grenke družbene okoliščine pa so pahnile lepote in pravice žejne poete v čudovit notranji, izsanjan svet in poglobile tiste romantične oziroma *simbolistične* elemente, ki so plod najtišjega hrepenenja po svetlem, prečiščenem življenju. V tem umetniškem izrazu najgloblje občečloveške, nacionalne in osebne bolečine se je povzpela slovenska „moderna“ (Kette, Murn, Cankar, Župančič) na višek, kakršnega je mogla kasnejša poezija le še izjemoma doseči (Gradnik, Kosovel).

Strahote prve svetovne vojne so odmik od družbene stvarnosti izostrile. Zavede brezplodnosti mesarskega pokola, kjer krvavi naš narod v kleščah tujega imperialističnega pohlepa, je vzbudila v duševnosti mlade generacije tolikšno duhovno razdejanje, da ni našla več ravnovesja med seboj in družbo. *Ekspressionizem* je gibanje, ki poplavi vse naše povojno leposlovje in pomeni širok izraz za vsa iskanja, menjajoče se programe in raznotere „izme“, združujoč vseh vrst svetovne nazore in politična hotenja v težnjo po bistvenem, po poduhovljenju in obuditvi zapravljenе človečnosti.

Kmalu se iz te abstraktne vizionarnosti izlušči konkreten lik človeka in družbe, ki naj dá pohojenemu človeštvu vero v pravičnejšo ureditev. Od oktobrske revolucije naprej prodira vera v komunizem preko vračajočih se vojakov pa tudi preko tiska med Slovence, jih poživlja v optimističen razmah in jih spet priteguje k realnosti. Hkrati jim omogoča vse treznejši pogled na družbeno stvarnost.

Med prvo svetovno vojno se slovenska politika ni razvijala v duhu Cankarjevega revolucionarnega programa. Zedinjenje jugoslovanskih narodov leta 1918 ni toliko posledica nekih zavestnih notranjih stremljenj, kolikor imperialističnih protislovij na Balkanu. Slovenci s tem nismo dosegli odrešitve. Razkosane na štiri države, nas niso nasilno potujčevali samo v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, marveč se tudi v bivši Jugoslaviji nismo mogli svobodno razvijati. Ker je ostalo vodstvo te na pol kolonialne Jugoslavije v rokah reakcionarnih predstavnikov buržoazije in veleposestva, nova država

ljudskim množicam ni prinesla ne agrarne reforme ne politične svobode. Nasprotno, hkrati z barbarskim preganjanjem naprednih političnih sil in z gospodarsko dušitvijo malega delovnega človeka je skušala velesrbska hegemonistična politika zatreti tudi slovensko kulturno in narodno individualnost in nas nasilno spojiti v integralno „jugoslovanstvo“.

Čim huje pa je naraščal domači in tuji fašistični pritisk, tem močnejše je prodiral odpor ilegalnega revolucionarnega gibanja, ki je sprejelo dediščino vsega pozitivnega in naprednega iz slovenske preteklosti. Odkar je prevzelo vodstvo v boju za družbenopolitično osvoboditev in zedinitev razkosane Slovenije, se mu je vse bolj pridruževala tudi napredna slovenska inteligenca, ki je marksistični ideologiji odprla pot tudi v domače revije in založbe.

Z rastočo vero novo življenje se v tridesetih letih tudi v slovenski književnosti ekspresionistični patos umakne *socialnemu realizmu* nove stvarnosti. Kot reakcija na komplicirano abstraktnost, egocentrični artizem in brezperspektivno odmaknitev od dejanskega življenja zmaguje zdaj s Prežihovim Vorancem na čelu v rodni kmečko-proletarski svet zamaknjeni in iz njega črpajoči družbeni optimizem s široko problematiko novega časa, boreč se za preprost, jasen izraz.

Doba narodnoosvobodilnega boja je bila prepolna dejanj, da bi se ji pesnik utegnil umakniti v zatišje obsežnejšega in globljega ustvarjanja. Drobnoposlovje tega časa je prenehalo biti izraz individualnih usod: postalo je plod trpljenja in revolucionarnih teženj vsega slovenskega ljudstva. Pesimizem se je umaknil življenjski radosti, pasivnost borbenosti, drobna usoda posameznika je postala ničeva spričo orjaških žrtev, muk in junaštev celote.

Dokler Slovenci nismo dosegli samostojne državnosti, nam je pomenila književnost najvišji forum za uveljavljanje lastne samobitnosti. Po osvoboditvi leta 1945, z združitvijo pretežnega dela našega naroda v enotno federativno republiko, se je vloga naše književnosti občutno skrčila.

Narodnoosvobodilni boj nam je vzravnal hrbtenico, žrtve in napor tega boja pa so terjali oddih. Le redkokdaj je od prvih let družbene graditve pričakoval novega svojevrstnega stilnega razmaha in vélikega teksta. Nadaljevala so tradicijo zadnjih dveh desetletij, a vse bolj navzven: bila so duhovno prepasivna, da bi bila mogla kdo ve koliko prerasti kliše.

Zadnja leta pa se vse bolj pojavlja težnja po aktivizaciji. Kadar bo prebolen *neoekspresionizem*, ki nastopa kot reakcija na brezdušno klišejestvo, mora priti do sinteze: tedaj se utegne pojaviti vélika umetnost, kakršno terja naš čas. Takšna besedna umetnost je zmerom bila in bo izraz duhovnega in realnega sveta, izraz človeka in družbe.

Pogoj za to pa je družbeni razvoj, ki bo človeku omogočil vero v življenje. Da je temu tako, priča vsa naša književna preteklost, kar sem skušala nakazati v tem skromnem referatu.

Marja Boršnik

RUSKI PISCI U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI — ODRAZI I UTJECAJI —

Utjecaj ruskih pisaca na hrvatsku književnost bio je, naročito za posljednjih stotinu godina, i snažan i značajan. Može se reći, da je u izvjesnom vremenskom razdoblju, napose u doba izgradnje hrvatskoga književnog realizma u drugoj polovici XIX. stoljeća, ruska književna misao bila pravom učiteljskom riječju mlađoj hrvatskoj književnosti.

Tu ulogu nisu nametnule ruskoj književnosti kod Hrvata samo književne potrebe. Jer uporedo, ili čak i prije samih književnih potreba, isticala se kod Hrvata, izloženih putem Austro-Ugarske izravnom pritisku germanske kulture, neophodna nužda misaonog povezivanja hrvatske kulturno-političke sfere s ruskom kao duhovnim uporištem u borbi Hrvata za svoje nacionalno oslobođenje od njemačke političke i kulturne dominacije. Nastojalo se zato putem ruskih kulturnih i književnih postignuća upoznati zemlju i narod, od kojega se očekivala pomoć u borbi za narodno oslobođenje. Kako je i taj posao bio u tadašnjim prilikama mučan, dokazuje činjenica, da je Hrvatima bio u velike otežan izravan dodir s Rusijom, pa se hrvatska knjiga morala služiti tuđim, pretežito njemačkim posredništvom pri uspostavljanju i izgradnji prvih, a i kasnijih književnih veza. To je i razlog, što se još godine 1880. istaknuti preporodni pisac hrvatski Bogoslav Šulek žali (u „Vijencu“, 1880, str. 253.) zbog takva stanja. „Kod nas se još obično misli — piše Šulek — da je Rusija bogzna koliko zaostala u duševnom razvitku za zapadnom Evropom uopće i da jošte svejednako vrlo sporo napreduje u obrazovanju; pa da bi mi imali razloga povesti se u čemu za ruskim narodom i ugledati se u njegov primjer, — to pogotovo ne pada nikomu na um, jer toga nitko ne vjeruje. *Uzrok je ovome mnijenju našinaca, što oni sve svoje znanje ruskih odnošaja crpe iz mutnih njemačkih izvora.* Nu ako je Nijemcima za tim stalo prikazivati Rusiju kao kolosa zemljanih nogu, nama mora da je za tim stalo poznati Rusiju kakova jest u istinu, a to ćemo tek onda moći, kad ju stanemo proučavati na samom izvoru, pa ćemo onda zaista s ponosom na našu jednorodnu rusku braću gledati“. A ukoliko je i dolazilo do izravna dodira, na primjer u preporodno doba, taj se dodir odvijao silom prilika po liniji najmanjega otpora: njemačka i ruska reakcija prve polovine XIX stoljeća, povezane u doba kancelara Metternicha zajedničkim političkim interesima, trpjele su, kako je poznato, kontroliran dodir austro-ugarskih Slavena s Ru-

sijom samo putem ruskih konzervativnih političkih krugova. Tako je, eto, došlo i do prvoga značajnijeg dodira između hrvatskih i ruskih intelektualaca, pretežito književnika i slavista, četrdesetih godina prošloga vijeka: Gajev put u Rusiju godine 1840., a zatim naučno putovanje nekolicine ruskih slavista (Sreznjevskoga, Bodjanskoga, Preisa) u naše krajeve — bili su na putu upoznavanja i praktičnog zbliženja ruske i hrvatske knjige, od odlučnog značenja. Ljudevit Gaj donosi naime na povratku iz Rusije sa sobom čitavu biblioteku ruske literature, dok spomenuti ruski slaviste, po povratku u domovinu, podržavaju i dalje lične i književne odnose s hrvatskim književnicima preporodnog doba. Tako dolazi do prvoga značajnijeg prevođenja ruskih pisaca u hrvatskoj književnosti: većina preporodnih književnika Hrvatske usvaja tim povodom ruski jezik u tolikoj mjeri, da gotovo od reda svi prevode ruske pisce te dobe. Jer gotovo svi viđeniji preporodni pisci uče ruski jezik, da bi se uz mogli neposredno upoznati s ruskom književnošću. Babukić, pišući Vrazu (iz Zagreba 4. XI. 1849.), umeće u svom pismu čitave rečenice na ruskom jeziku i potpisuje se „Tvoj verni Vekoslav Antonijević“. Perkovac priča, da je Preradović zajedno s njim i Utješenovićem koncem četrdesetih godina (1849.) proučavao na ruskom jeziku „Slovo o polku Igorevu“. Kukuljević je dotle usvojio ruski jezik, da je s lakoćom čitao ruske pisce i priznavao se poklonikom Puškinovim. Medo Pucić i Dimitrije Demeter, kao i Špiro Dimitrović Kotaranin prevode ruske pisce i pejsnike s ruskih izvornika. Isto tako i Ivan Trnski, pa i Ivan Mažuranić. Da je Mirko Bogović znao ruski, znamo po njegovim prijevodima iz ruskoga jezika u „Nevenu“, a odaju to i jezični rusizmi rasijani po njegovim književnim radovima. Milivoj Šrepel je zabilježio, da je s Bogovićem čitave noći bez predaha čitao ruske pisce i Antun Nemčić. I tako dalje, i tako dalje.

I. Doba romantizma

U doba romantizma prevodi se ponajprije, a i pretežito, lirika ruskih romantičara, napose slavenofila. Izbor je taj u skladu s tadašnjim potrebama hrvatske književnosti — u jeku hrvatskoga nacionalnog i književnog romantizma: tako ponajbolji hrvatski pjesnik preporodnog doba, „rusoman“ Stanko Vraz, marljivo prevodi Homjakova, Jazykova, Venevitinova, Žukovskoga, a jednako oduševljeno i Ljermontova i Puškina. Puškinovu prozu i stihove prevodi Demeter, stihove Trnski, Dimitrović Kotaranin (Jevgenij Onjegin, 1860.), dok O. Utješenović-Ostrožinski prevodi „Slovo o polku Igorevu“.

Sve obilatije prevođenje i zalaženje hrvatskih romantičara preporodnog doba u rusku književnost prve polovine XIX. vijeka ne zastaje, međutim, samo kod prevođenja: hrvatski pisci osjećaju, da je ruska književnost te dobe kadra postati učiteljicom tadašnje hrvatske stvaralačke književnosti. I oni se doista i ugledaju u remek-djela tadašnje ruske literature, oduševljavaju se njezinim stvarnim i formalnim postignućima u tolikoj mjeri, da najutjecajnije književni ideolozi i kritičari toga doba javno pozivlju hrvatske književnike na ugledanje u ruske književne uzore, poimence u Puškina i Gogolja. „Ne možemo ino nego svoj onoj našoj gospodi, koja pišu pripovijesti — poručuje hrvatskim književnicima Vrazovo „Kolo“ godine 1842. — preporučiti, da čitaju pripovijesti Puškinove i Gogoljeve, pa da nastoje te budu za nas Ilire u

našem duhu ono, što su rečena dva pisaoća u ruskom za braću Ruse“. Na toj pozadini onda i sazrijeva literarno-ideološki „vjeruju“ Stanka Vraza, osnivača hrvatske kritike: da *prava narodna književnost mora počivati na elementima narodne kulture*, stavljajući pri tom Puškina paradigmatičkim primjerom i uzorom narodnog književnika i umjetnika.

Autoritetni poziv Vrazov nije ostao bez odjeka. Jer u *Puškinu nalaze preporodni pisci velikoga učitelja književnosti*, a napose zato, što je njegov književni stil približio rusku narodnu književnost umjetničkim potrebama svoga naroda. Taj put onda preporučuju naši pisci i hrvatskim književnicima, pozivajući se na Puškinov primjer:

„Njegov je srodni glas
zblizio narodu nas“ — kliče Ivan Trnski u pjesmi „Puškinovoj uspomeni“, dok Špiro Dimitrović Kotaranin, da bi hrvatskom narodu što više približio klasično djelo Puškinovo „Jevgenija Onjegina“, prevodi taj roman na hrvatski u — narodnom desetercu.

Razumljivo je zato, da je izučavani i prevedeni književni rad kod hrvatskih romantičara sredine XIX. vijeka imao i znatna utjecaja na njihov stvaralački rad. Sâm Vraz, kao lirik, ugledao se u prevedene romantičare, napose u Puškina, kako to među ostalim dokazuje bjelodano i njegova balada „Frederik i Verunika“, koncipirana pod utjecajem Puškinove pjesme „Bahčisarajski fontan“, koju je Vraz pravim pjesničkim zanosom preveo još prije izradbe spomenute svoje balade „Frederik i Verunika“. Vrazova junakinja Verunika krv je od krvi Puškinove Zareme (u „Bahčisarajskoj česmi“); jedna i druga romantična junakinja, zatočena u tuđoj sredini, podjednako tuguju za svojim rodnim zavičajem, za izgubljenom mladošću i slobodom, žaleći se na nasilnog tuđina koji ih je zarobio. A i sva ostala psihološka faktura ove pjesme upućuje na izravnu vezu njenu s Puškinom, pa i time, da je Vraz svoju baladu i spoljašnim oblikom rusificirao, glosirajući je stihovima iz Puškinovih „Cigana“¹.

Jednako je izrazita utjecaja imao na Vraza Puškin svojom satiričkom poezijom, svojim oštro pointiranim epigramima, kojima se okamljao na svoje protivnike. Dovoljno je pročitati Vrazove „Komare i obade“, gdje su ispremiježani originalni Vrazovi epigrami i satire s prijevodima istovrsne Puškinove poezije, pa da se uvidi pjesnička istorodnost pomenutih prijevoda i originala, i po strukturi i po pointama. Pa i tematski su si međusobno bliski: obračunavanje sa svojim književnim i društvenim protivnicima (političkim cenzorima, lošim pjesnicima i sl.). Imajući takva učitelja u satiri i epigramu, kao što je to bio Puškin, nije čudo što je ova književna vrsta u Vrazovu radu, a kasnije i u čitavoj hrvatskoj preporodnoj književnosti (M. Bogović) zapremila tako vidno mjesto. Pa imamo li u vidu tu *učiteljsku ulogu*, što su ju je kod Vraza izvršila ova vrsta Puškinove poezije, onda ćemo znati pravo ocijeniti značenje te i takve Vrazove pjesničke djelatnosti, to jest učiteljske uloge, koju su njegova satira i epigrami izvršili na hrvatsku epigramsku književnost.

Odličnim poklonikom ruske literature valja smatrati i prvaka preporodnih dramatičara hrvatskih, Dimitriju Demetra, i to podjednako kao pre-

¹Badalić Josip: Puškin u hrvatskoj književnosti. Zagreb, 1937. str. 8—10.

vodioca i kao pjesnika. Prevodio je Demeter s oduševljenjem prije svega slavenofilsku poeziju (A. Homjakova, Jazykova i dr.), a zatim i Puškinove stihove i prozu. Od ruskih lirika izvršili su na Demetra, osim Puškina, ponajjači utjecaj ruski slavenofili, napose njihov ideolog A. Homjakov. Utjecaj je taj bio ne samo pjesničke, nego i ideološke prirode: Demeter, kao i Preradović, odlučno su se priklonili slavenofilskoj tezi o trulosti Zapada i njegove kulture, proričući svijetlu budućnost neistrošenom slavenskom Istoku i njegovoj samobitnoj kulturi. I zato Demeter u pjesmi „Grobničko polje“, jednako kao i Homjakov u pjesmi „Ostrov“, nazirući odlučnu borbu dvaju svjetova, Istoka i Zapada, Rusije i zapadne Evrope, pledira za tezu Istoka i predviđa njegovu pobjedu nad trulim Zapadom. Hrvati na „Grobničkom polju“, u borbi protiv najezde inovjeraca Mongola, bore se s uspjehom kod Demetra — i to kao predstraža slavenskoga Istoka — da bi obranili interese prave kulture, koju nije kadar obraniti „na smrt osuđeni Zapad“.

Demeter se, nadalje, ogledao i kao prerađivač Puškinove pripovijesti „Vijavice“ („Metelj“), koju je pripovijest objavio kao svoj „slobodni prijevod“ u preporodnom almanahu „Iskra“ godine 1844., gdje on ovu znamenitu Puškinovu pripovijest pohrvaćuje potpunom lokalizacijom. Radnju naime ove Puškinove pripovijesti prenio je Demeter iz Rusije u Hrvatsku, i to u Srijem i Osijek, preimenovavši pri tom i pojedine Puškinove junake ove pripovijesti. Glavna Puškinova junakinja Marja zadržala je doduše i kod Demetra ime Marija, no kod Puškina se Marja zaljubljuje na osnovu čitanja francuskih romana, dok kod Demetra to isto postizava njegova Marija čitanjem — njemačkih romana. Ovaj Demetров „prijevod“ odnosno ova Puškinova pripovijest, odigrat će, kako ćemo odmah vidjeti, važnu ulogu kod nastanka prve hrvatske novele — Bogovićeve „Slave i ljubavi“.

Međutim, Puškinova je „Vijavica“ ostavila zamjetan trag i u Demetровu pripovijedačkom radu: tema Puškinove „Vijavice“ obrađena je dvije godine kasnije u njegovoj izvornoj pripovijesti „Jedna noć“ („Iskra“, 1846.). I kod Demetra, kao i kod Puškina tema je — ljubav bez roditeljskog blagoslova, bijeg iz roditeljskog doma i potajno vjenčavanje.

No daleko je najznačajniji Puškinov utjecaj na Demetra kao dramatičara: „Boris Godunov“ udahnuo je bez sumnje dušu Demetровoj „Teuti“. Tema, osnovna motivacija i rasplet obiju tragedija podudaraju se, tako reći, bez ostatka: Boris Godunov došao je do carske krune ubistvom zakonitog prijestolonasljednika, carevića Dimitrija, a Teuta do kraljevske krune nasilnim uklanjanjem (progonstvom) zakonitoga nasljednika kraljevića Pineza. Nezakonito stečenu krunu, i Borisovu i Teutinu, preotimlju samozvanci, koji nose čak i isto ime — Dimitrije! I služe se pri tom jednakim sredstvom: Puškinov Dimitrije samozvanac pri rušenju nezakonitog vladara konspirira s tuđincima (Poljacima) protiv Borisa, a isto tako i Demetров Dimitrije Hvaranin (s Rimljanima) protiv Teute. Privremeno obojica i pobjeđuju. No samo privremeno, jer oni ipak ne vjeruju u svoje moralno pravo, pa se zato svojim protivnicima, koji ih ruše kao uzurpatore, nisu kadri do kraja iz svih sila oduprijeti — u obranu svoje krune. Pa čak ni u dvije: kad Demetров Dimitrije Hvaranin uspijeva da se izdajstvom domovine — kao i Puškinov Dimitrije samozvanac — dočepa grijehom stečene krune Teutine i postaje kraljem ilirskim, postaje on u stvari samo sudionikom

jednoga grijeha. Pa kad se Teuta žali na nevjeru i nezahvalnost puka, koji počinje napuštati uzurpatore i priklanjati se prognanom i zakonitom kraljeviću Pinezu (poput narodnoga plemstva kod „Borisa Godunova“!), Dimitar Hvaranin opravdava narod, nalazeći u njegovu postupku zasluženu kaznu za svoj i Teutin grijeh u nezakonitom prisvajanju tuđe (Pinczove) krune¹.

Jednakim se načinom spliče unutrašnji tragični čvor i kod Dimitra Hvaranina, smatranog narodnim izdajicom, a koji se međutim u svojoj dubokoj unutrašnjosti, kao i Boris Godunov, smatra samo čistim rodoljubom i dobronamjernim državljaninom:

„Mnome se titra nečuveni udes — žali se Dimitar Hvaranin,
Mač podigoh da ti vruga smrvim,
Pak ošinih tebe, domovino!
Stenješ, padaš, ranjena od mene,
Ah od mene, koji te žarko ljubim“. („Teuta“ V, 3.).

I tragični rasplet drame ruskoga i ilirskih uzurpatora poklapa se, bez obzira na njihovu različitu historijsku pozadinu, gotovo do kraja: grijehom stečene krune u tolikoj su mjeri teretom njihovim nosiocima, i kod Puškina i kod Demetra, da konačno povlače sa sobom u propast i nosioce i njihovo djelo.

Pored ove osnovne, idejne i etičke, okosnice, koja nedvoumno genetički povezuje Demetrovu „Teutu“ s Puškinovim „Borisom Godunovim“ — dvije tragedije jednako značajne za obje svoje nacionalne književnosti, — pokazuje Demetrova „Teuta“ i nizom detalja, poimence dramsko-tehničkoga karaktera, da se pjesnik „Teute“ inspirirao neposredno na vrelu Puškinovu „Borisa Godunova“, te time udahnuo dušu na vrelu ruskome *prvoj hrvatskoj klasičnoj drami*.

I na drugoga vidnog preporodnog dramatičara i pripovjedača hrvatskoga, Mirka Bogovića, imali su ruski pisci, napose Puškin, jaka utjecaja. Čitao je on i prevodio, kako smo to već vidjeli, ruske pisce, a naročito Puškina, kako nam to svjedoči i književni kritik Milivoj Šrepel². Kao urednik „Nevena“ isticao je on u izvornoj i prijevodnoj literaturi — u duhu Puškinovu, a po njemu i Vrazovu — prije svega narodni duh u stvaralačkoj književnosti: i kao urednik i kao pjesnik-stvaralac uskrisuje on i oblikuje u svom književnom radu pojedine značajnije događaje i lica iz domaće povijesti, birajući, kao i drugi njegovi suvremeni predstavnici narodne književnosti (Vraz, Demeter, Vukotinović, Kukuljević i dr.), u svojim pjesničkim djelima građu i teme iz hrvatske prošlosti. I kao što je Puškin uskrisio svoga Borisa Godunova i Pugačova, tako i Bogović umjetnički uskrisuje u svojim dramama redom hrvatske narodne heroje i borce, kalo što su Frankopan, Stjepan, posljednji kralj bosanski, i nadasve Matija Gubec, taj slavni hrvatski Pugačov. A ova nacionalizacija tematike kod borbenoga Bogovića ne znači samo umjetničko povodenje za tuđim, u ovom slučaju Puškinovim književnim primjerom, nego znači podjednako i svrsishodno primjenu narodnoga

¹ Ib. — p.19.

² Šrepel Milivoj: Puškin i hrvatska književnost. „Ljetopis JA, sv. 13. Zagreb 1898, str. 128—140.

načela u svijesnoj borbi književnoj protiv tadašnjega pojačanog nadiranja tuđinštine (apsolutizam i germanizacija pedesetih godina) u hrvatsku kulturnu i političku sferu.

Da bi ovaj potonji cilj što uspješnije postigao u umjetničkom pogledu, Bogović začinja svoje radove u duhu slavenofilskog romantizma folklornim koloritom: narodnim pjesmama, poslovicama, običajima („Hajduk Gojko“) — samo da bi sve bilo u što narodnijem duhu.

Stvaran i nedvouman utjecaj sa strane Puškina dade se kod Bogovića najjasnije zapaziti u njegovoj najboljoj noveli „Slava i ljubav“, koja je novela zadahnuta općim duhom Puškinovim etičkih i socijalnih shvaćanja. Provedjava tom novelom duh Puškina rodoljublja, predanost ljubavi i vjernosti: uopće sva je ova novela obilato „rusificirana“. U sadržajnom i kompozicijskom pogledu oslanja se „Slava i ljubav“ do kraja na poznatu Puškinovu pripovijest „Vijavica“, koja ide u red češće prevedenih njegovih djela u hrvatskoj prijevodnoj književnosti.

Od godine 1844., kad je ova pripovijest prvi put na hrvatski „slobodno“ prevedena i lokalizirana (D. Demeter), pohrvaćena je ona pet puta: godine 1864. u „Slavoncu“, godine 1893. u „Domu i svijetu“ (pod nazivom „Bura“) i u „Narodnim novinama“ (pod nazivom „Mečava“), te konačno bez oznake godine u „Odabranoj biblioteci“ (u Sarajevu). Ovo neobično često prevođenje samo je znak, kako je ta pripovijest bila kod nas voljena, pa zato nije čudo, što se njome i Bogović dotle oduševio, da je pod njenim premoćnim dojmom koncipirao i svoju najbolju novelu „Slava i ljubav“. Upoznao se Bogović s ovom Puškinovom pripoviješću očividno putem pomenutoga Demetrova slobodna prijevoda „Vijavice“, koji je objavljen u „Iskri“ 1844., dakle 9 godina prije nego što je Bogović napisao svoju „Slavu i ljubav“ (1853.), ukoliko mu nije došao do ruku i sam ruski izvornik.

Jer sadržajno se ove dvije novele sasvim poklapaju: Puškinov bogati vlastelin Gavril Gavrilović, jednako kao i Bogovićev bogati vlastelin Blagajić, protiv se udaji svojih jedinica-kćeri za neke neobogate mladiće, koji se takmiče za ruku tih dviju jedinica. Oba mladića čak su jednako stari, kad ih u pripovijestima upoznajemo: obojica imaju točno 17 godina. Puškinov je „siromašni armijski zastavnik Vladimir“, a i Bogovićev je mladac jednako skromna partija: neki oficirski kandidat Ivan Kuljanić. Oba ženidbena kandidata, da bi bili dostojni svojih odabranica, treba da junačkim djelom zasvjedoče svoje lične odlike. I tako se dešava, da iste godine, za Napoleónova pohoda protiv Rusije, oba naša junaka, Puškinov Vladimir Burmin i Bogovićev Ivan Kuljanić, polaze na isto bojno polje, u Rusiju. Obojica se prema utvrđenom redu hrabro bore, obojica budu ranjeni, obojica su odlikovani (Rus ordenom Sv. Đorđa, a Hrvat Legijom časti!), obojica su odlikovani vanrednim unapređenjem (Rus postao pukovnik, Hrvat kapetan), i — least non least — obojica sretno stižu u željenu luku braka sa svojim bogatim miljenicama.

Kako se iz ovoga vidi, podudaranje ovih dviju pripovijesti, u sadržajnom i kompozicijskom pogledu, sasvim je očigledno. To podudaranje ide čak i do potpunog poklapanja u pogledu mjesta (Rusija) i vremena (1808—1812) radnje!

Pa i u karakterizaciji pojedinih lica ide Bogović sasvim Puškinovim tragom. Kao i Puškinove, tako su i Bogovićeve žene u ovoj noveli uzorne majke i vjerne drugarice svojih muževa, poštujući pri tom iznad svega narodne običaje i pjesme, kao i materinski jezik. I glavni junaci novele Bogovićeve zadahnuti su Puškinovim duhom: uzoriti karakteri u svim djelima, mislima i osjećajima. Pjevaju dabome i oni samo narodne pjesme, njegujući uz to brižno narodne hrvatske običaje, dok u njihovim prijateljskim razgovorima vlada „nepokvareni slavensko-patrijarhalni duh“. Pa i sredina u kojoj se kreću Bogovićeve i Puškinovi junaci, jedna je te ista u materijalnom i duhovnom pogledu. Bogovićev Kuljanić, našavši se u Rusiji kao ranjen i zarobljen Napoleonov oficir, ubrzo se osjeća kao „među svoiim više stotina vrsta udaljenim rođacima i zemljacima, a to ponajviše s toga, što je kod tih njegovih novih prijatelja vladao onaj isti prostodušni i patrijarhalni duh, kao i u njegovoj domovini. Izvan toga nalazio je tako isto gostoljubivost, iste gotovo običaje, a još k tome srodni ruski jezik, što ga ukratko vrijeme jur sasvim dobro nauči, ne mogav se dosta načuditi krepkoći ujedno i blagozvučnosti toga jezika, što ga odsele do materinjega svoga najvećma zaljubi“ („Slava i ljubav“).

Rusifikacija novele ide i dalje: djeca Ivana i Janice Kuljanićeve zovu se Fedor i Marija, dok se pripovijedanje Bogovićevo u ovoj noveli na svakom koraku začinja ruskim poslovicama, pozdravima i sličnim. Po koji put, dabome, i netočno i neumjesno, no glavno je, po Bogovićevu mišljenju, da bude ruski.

I tako je ova Bogovićeve novela, kojom se započinje rodoslovlje hrvatske novelistike i koja je dugo bila najpopularnija naša novela, i formalno i stvarno zadahnuta duhom Puškinovim.

I kao dramatik ostavio je Puškin zamjetan trag kod Bogovića. Najbolje se to opaža u njegovoj tragediji „Stjepan, posljednji kralj bosanski“, koja se tematski i kompozicijski oslanja na Puškinova „Borisa Godunova“. Oba ova tragična junaka domogla su se vlasti i krune ubistvom svojih takmaca. No zločinom stečena vladarska kruna i jednome i drugome ubojici ubrzo postaje kobnim bremenom: posrću oni pod teretom okrvavljene krune, gonjeni savješću i posljedicama svoga grijeha, dok tragično ne pogibaju i oni i njihovo djelo.

I unutrašnji je tragični konflikt u obje tragedije jednak: kao što Boris iskreno želi svojim vladanjem usrećiti svoju zemlju, tako i Stjepan, kralj bosanski,

„... pregorjet ne će i ne može
što je Bosna nam podharačena...“

On se, štaviše, odlučuje kao vladar da uskrati danak turskom caru

„... da taj kleti zulum
za sve vijeke skinem s Bosne moje...“

No griješničko grizodušje i Stjepanu kao i Borisu rastače vjeru u se i u svoju duševnu snagu dotle, da se oba ubice, mučeni sumnjama i strahom, srozavaju u sebi trzani pokolebanom savješću¹.

¹ Badalić Josip, o. c. p. 24.

Ima, međutim, i ne malo tragova u Bogovićevoj *lirici*, koji svjedoče o inspiraciji puškinskom poezijom¹.

A i Preradovićeva muza nije zazirala od ruskih inspiracija. Slavenofilska naime teza o opreci dvaju svjetova i njihovih kultura, Istoka i Zapada, koja je tako fascinirala Demetra, jednako je živo odjeknula i kod ovoga našeg najznačajnijeg lirika polovice XIX. vijeka — Petra Preradovića. I on kao i Demeter predviđa u duhu slavenofila Homjakova sukob dvaju oprečnih svjetova (Istoka i Zapada), vjerujući pri tom čvrsto u pobjedu zdravijeg i pravičnijeg Istoka. To je svoje stanovište iznio u pjesmi „Na Grobniku“, dovodeći tako tu svoju značajnu pjesmu i njezinom lokalizacijom uz Grobničko polje u izravnu vezu s Demetrovim „Grobničkim poljem“. U obračunu Istoka sa Zapadom pridaje on Hrvatima ulogu bojnih predstraža Istoka:

„Pobit će se do dva svijeta
— po prilici svoj —
na predstražah mi smo četa,
prvi naš je boj“.

Prema svemu tome preporodna epoha hrvatske književnosti koja je po duhu svome sazdana na bazi romantičarskih zanosa, povezana je spomenutim utjecajima izravnim i jakim književnim vezama s ruskim romantizmom. A veze su te, kako smo netom vidjeli, imale i pozitivnih rezultata, prije svega u utvrđivanju vrijednosti i značenja narodnog folklora kao važne osnove u izgradnji narodne kulture književne. Međutim, ideološko povezivanje naših preporodnih književnika s konzervativnom sredinom ruskoga slavenofilstva, koje je proglasilo svojom lozinkom — samodržavlje, pravoslavlje i nacionalnost, — imalo je i svojih negativnih posljedica: preporodni poklonici Rusije zazirali su od prisnijega povezivanja sa tadašnjim naprednijim ruskim književnicima i socijalno-političkim krugovima, pa se ta činjenica odrazila na nemilom zanemarenju našeg upoznavanja i prevođenja tadašnjih naprednijih ruskih pisaca, koji su narednih desetljeća povukli na se svu pažnju ruske, a i inostrane književne javnosti. Jer valja imati na umu, da su baš četrdesetih godina, kad su hrvatski preporoditelji prevodili ruske romantike pretežito slavenofilskoga kova, — da su upravo tih godina udareni osnovi novoj kritičko-realističkoj književnosti ruskoj, koja je kasnije odigrala povišenu ulogu u ruskom književnom i političkom životu. Jest, imamo li to na umu, onda jasno vidimo kako je povezivanje hrvatskih preporodnih romantičara uz konzervativno rusko slavenofilstvo imalo kao stvarnu posljedicu — odgodu ili čak osujećenost pravovremene oplodnje naše književne i socijalno-političke misli zrelim plodovima naprednijega ruskog političkog i književnog realizma. Ta je nemila zabluda zapažena na hrvatskoj strani početkom osamdesetih godina, kad književni almanah „Hrvatska“ prenosi hrvatskoj javnosti poziv ruske smotre „Vjesnik Evrope“ (1878.), da se neoslobođeni manji slavenski narodi imadu u svom vlastitom interesu što brže i što uže povezati s naprednijim elementima ruskog i političkog i književnog života².

¹ Ib. p. 26 — 27.

² Badalić Josip: Ruski pisci u književnosti hrvatskog preporoda. Zagreb, 1957 str. 41.

Povezivanje pak hrvatske književnosti s Puškinom, koje je donijelo preporodom obnovljenoj hrvatskoj književnosti tako utjecajnog učitelja književnosti, bilo je od odlučnog značenja ne samo za stvaralačku književnost hrvatsku, kako smo to vidjeli u istaknutim utjecajima na Vraza, Demetra, Bogovića i druge, nego i za oblikovanje ideoloških postavki nacionalne književnosti, postavki koje su, rođene romantizmom, bile ujedno i važna književna baština za ideološku izgradnju hrvatskoga književnog realizma druge polovice XIX. vijeka.

II. Doba kritičkog realizma

Povezanost hrvatske preporodne književnosti s ruskim književnim romantizmom skrivala je, među ostalim, i to, da najslavniji predstavnik ruskoga realizma četrdesetih godina, — iako se njegovo ime već početkom četrdesetih godina prenosi u viđenijim književnim izvještajima hrvatskim, — ipak ne prodire u našu prijevodnu književnost: to je ime Nikolaja Vasiljevića Gogolja. Vraz je još godine 1842., pledirajući za ugledanje hrvatskih književnika u rad tadašnjih velikih ruskih pisaca, poimence spomenuo, pored Puškina, još samo Gogolja, dok romantičara, napose slavenofilâ, koje naši preporodni pisci četrdesetih godina obilato prevode i usvajaju, Vraz uopće ne spominje. Od ove pak dvojice preporučanih prvaka ruskih prevode hrvatski preporodni pisci, a i sâm Vraz, samo Puškina, pjesnika ruskih pozitivnosti, dok se Gogolja, genijalnog kritičara ruske „gnusne stvarnosti“, nijedan preporodni pisac četrdesetih godina ne laća ni jednim jedincatim prijevodnim retkom. A da su oni dobro znali za Gogolja, kao prvaka ruske književnosti toga doba, dokazuje nam rječito samo Vrazovo „Kolo“ već godine 1842., gdje Vrazov ruski prijatelj Petar Dubrovski, urednik varšavske „Dennice“, ističe Gogolja kao najvećega pisca toga doba. „Na svijetlo je izišao — piše Dubrovski — također roman slavnoga pripovijedača Gogolja pod naslovom „Pohozdenija Čičikova ili mertvie duši“. Zanimljiv način, kojim Gogolj u toj knjizi pripovijeda i razne vlastitosti ljudi opisuje, potvrđuje zreo i potpuno razvijen um šaljivog poete. Gogolj čini epohu u umjetničkoj književnosti sadašnjega vremena. On je zaista veliki pisalac“¹. Iste godine u novom dopisu obavješćuje Dubrovski Vraza o izdanju „Sabranih djela“ Gogoljevih (u četiri sveska), ocjenjujući ih kao „prekrasni darak literature ruske“. „Gogolj je sada kod nas prvi pisalac u pripovijedačkoj struci“ — piše Dubrovski — „najnoviji plod njegova pera „Mertvie duši“, koji je nedavno izišao, veliku je kod nas porodio buku“².

Ne može dakle biti sumnje, da je nakon ovakvih izvještaja u „Kolu“ o Gogolju bio jak interes za nj i kod hrvatskih preporodnih pisaca. Što on ipak nije ni retkom prevođen, treba tražiti razloge na drugom mjestu: prije svega u nevoljkom primanju izrazitog kritičko-optužbenog realizma ruskoga na strani naših preporodnih pisaca, koji su bili pod utjecajem slavenofilskog romantizma i domaćega rodoljubivoga zanošenja s jedne strane, a s druge strane pod pritiskom domaćih cenzurno-političkih vlasti. I zato je naš, „ša-

¹ „Kolo“, II. god. 1842. str. 93—94.

² „Kolo“ III, 1843.

ljivi poeta“ Gogolj, kako ga nazivlje Vrazovo „Kolo“, počeo prodirati u hrvatsku prijevodnu literaturu tek polovicom pedesetih godina, i to s nekoliko mršavih prijevoda bezazlenijih Gogoljevih pripovijedaka, kao što su „Taras Buljba“, „Iz dnevnika jednoga ludjaka“ ili „Starosvjetski pomješćiki“, dok su „Mrtve duše“ i „Revizor“ te slična kritičko-optužbena djela Gogoljeva ostala još dugo nepoznata hrvatskim čitateljima.

No zato je u to doba, kao i narednih decenija druge polovine XIX. vijeka, u toliko jače odjeknula u hrvatskoj književnosti *književno-učiteljska riječ Ivana Sergijevića Turgenjeva*, pravoga i velikoga učitelja hrvatskoga realizma književnoga. Čitav niz najvidnijih nosilaca hrvatskoga književnog realizma stoji u svom stvaralačkom radu pod jakim i izrazitim sugestijama turgenjevskoga realizma, počevši od socijalno-političke problematike svojih djela, pa sve do metodičke obrade pojedinih problema i lica. Dovoljno je u tom pravcu da se upoznamo s pojedinim djelima istaknutih naših realista kao što su u prvom redu Ljubo Babić (Šandor Ksaver Đalski), pa onda Janko Leskovar, Jopisp Kozarac, Fran Mažuranić, Josip Draženović i drugi, pa da se uvjerimo, kako su njihovi Borislavići (u romanu Š. Đalskoga „Janko Borislavić“), Blinjevići (u pripovijesti Š. Đalskoga „Na rođenoj grudi“), Pavli Petrovići (u romanu J. Leskovara „Propali dvori“), Eugeni Vukovići (u pripovijesti „Mira Kodolićeva“ Josipa Kozarca) ili Luje Matkovići i Vlatki Lesići (u romanu Josipa Kozarca „Mrtvi kapitali“) — junaci naše realističke književnosti, — sa svim svojim problemima i mentalitetom, sa svojom društveno-ekonomskom okolinom te umjetničkim rekvizitima, — zadojeni duhom turgenjevlevskih Rudinâ, Kirsanovâ, Lavreckih i sličnih „suvišnih ljudi“ druge polovine ruskoga XIX. stoljeća. Isto to vrijedi i za sentimentalno-melankoličnu atmosferu „Lišća“ Frana Mažuranića, „Crtica“ i „Iskrica“ Josipa Draženovića, zadahnutih filozofskim patosom Turgenjevlevskih „Pjesama u prozi“. Ukratko, *srž hrvatskoga književnog realizma osamdesetih i devedesetih godina zadojena je i hranjena sokovima turgenjevskog realizma*¹.

Čime se obrazlaže taj snažan utjecaj Turgenjeva na hrvatski književni realizam? Prije svega srodnošću socijalno-ekonomske strukture u tadašnjoj Rusiji i u Hrvatskoj, a time i glavnim materijalnim preduslovom, da se turgenjevski realizam tako lako i tako uspješno prenosi u hrvatsku književnu njivu druge polovine XIX. vijeka. Sredina je to, i u Rusiji i u Hrvatskoj, koju karakterizuje feudalizam u agoniji: ukidanje kmetstva u Rusiji pada u stvari u isto doba kad i uklanjanje feudalnih privilegija u Hrvatskoj, a to je početak šezdesetih godina. Istina, formalno ukidanje kmetstva u Hrvatskoj ide u godinu 1848., ali nastupom desetgodišnjega apsolutizma odgađa se stvarno razgrađivanje feudalnih odnosa sve do pada apsolutizma, pa se

¹ Badalić Josip: Ivan S. Turgenjev u hrvatskoj književnosti. „Novosti“, Zagreb, 6 — 7.IX.1933, br. 245 — 246, — Isti: Odrzi ruske književnosti kod hrvatskih pisaca. Hrvatska varijanta „suvišna čovjeka“ kod Josipa Kozarca. „Zbornik Filozofskog fakulteta, II, 9 — 120. — Isti: Dostojevski u hrvatskoj književnosti. Zagreb, 1932. — Isti: Tolstoj kod Hrvata. „Radovi Slavenskog instituta“, Zagreb, 1956, str. 1 — 30. — Flaker Aleksandar: Hrvatska novela i Turgenjev „Radovi Slavenskog instituta; Sv. I. Zagreb, 1956.

prema tome može s mnogo opravdanja datum ukidanja kmetstva stavljati gotovo u istu godinu (1861.), kada se to zbiva i u Rusiji. Prema tome početak šezdesetih godina obilježuje i kod nas i u Rusiji gotovo simultano silaženje s vlasti društvene klase, koja je kroz stoljeća bila nosiocem materijalne i moralne kulture svoje društvene sredine. Godine su to, kad se kidaju i napuštaju pod zapljuskivanjem „proljetnih voda“ (Turgenjev) starodrevna ruska „Plemićka gnijezda“ (Turgenjev), jednako kao što se naheruju i srozavaju trošne strehe „Pod starimi krovovi“ (Š. Đalski) našega šljivarskog nazovipelmstva. Kmetovi, koji su kao vjekovne karijatide nosili na svojim helotskim plećima te stare plemićke krovove, formalno oslobođeni zakoraćuju u nov, naoko slobodniji život, prepuštajući međutim te domove i ta gnijezda isključivo njihovim vlasnicima, Lavreckima, Blinjevićima, Petrovićima, i njima sličnima. „Pod starimi krovovi“ nastaje bespomoćno rezoniranje i dociranje, kloje se konačno svršava slomom na čitavom moralnom i materijalnom frontu te klase „suvišnih ljudi“. Jer svi ovi predstavnici prevladane klase, nenavikli da na vlastitim ramenima nose svoja „plemićka gnijezda“, nisu kadri u kritičnome času pod svoje dotrajale stare krovove podmetnuti svoja vlastita radina pleća, već se oni, kao osuđenici na smrt, gube bilo u bespomoćnom glavinjanju i nerađu, bilo u jalovim filozofskim koncepcijama ili patriotskim deklamacijama. A dotle se njihovi trošni krovovi srozavaju i ruše, pokazujući pod sobom i svoje vlasnike. Ta atmosfera, odnosno materijalna pozadina — i jest ona zajednička i u suštini srodna socijalno-ekonomska osnovica naše i ruske narodne sredine polovicom prošloga stoljeća, osnovica, na kojoj u Rusiji niču turgenjevski Lavrecki, Rudini, Kirsanovi i njima slični, pa se onda — tako reći — pod srodnim klimatskim prilikama — presađuju u našu hrvatsku njivu u naše šljivarsko-plemenitaško Zagorje u agoniji kao Borislavići, Blinjevići, Batorići, Luje Matkovići, Lesići i njima slični.

Prema tome, imajući u vidu istaknutu srodnost socijalne strukture Rusije i Hrvatske sredinom prošlog stoljeća, kao i izvjesni međuslavenski mentalno-psihološki afinitet, postaje nam razumljivim, zašto se tako brzo i uspješno udomljuje u našoj knjizi u drugoj polovini XIX vijeka Turgenjev kao pjesnik jednoga staleža, jedne epohe u agoniji, epohe, koja je kao i u Rusiji tako en miniature i u Hrvatskoj uglavnom dotrajavala svoje dane. Bilo je to u stvari sa stajališta prodiranja Turgenjeva — osvajanje terena po liniji najmanjega otpora: „naš Ivan“ (V. Gaj) postaje uzorom i učiteljem hrvatske realističke književnosti, kako to priznaju u svojim autobiografijama sami književnici toga razdoblja¹.

I hrvatska književna kritika odnosila se prema Turgenjevu jednostavno sklonu: počevši od Velimira Gaja, koji opsežnom „Životopisnom i književnom certom“ kritički uvodi u hrvatsku književnost Turgenjeva kao „Shakespearea pripovjedaka“², pa sve do Evgenija Kumičića, koji i pored toga

¹Tako nam postaje jasnom i činjenica, da napr. Tuurgenjevlljev vršnjak, Dostojevski, pjesnik ruskih „raznočinaca“ tuđih našoj sredini, nailazi kasno u hrvatskoj književnosti na odjek: za nj se u hrvatskoj književnosti ni ne zna, sve onamo do njegove smrti, dok je Turgenjev do svoje smrti gotovo u cijelosti preveden.

²„Danica Ilirska“ XX (1866) str. 220 i d. u članku V. Gaja „I. Turgenjev i zapadna Evropa“

što je poklonik zapadnog naturaizma (Zola), preporuča našim književnicima (u „Vijencu“) osamdesetih godina, da se ugledaju na Turgenjeva. Isto to čini i Josip Pasarić, kritičar, a u jednakom duhu odazivlju se o Turgenjevu u raznim prigodama i Vladimir Mažuranić, Ivan Zahar, Milivoj Šrepel i drugi. Preporuke većine ovih kritičara, istina, kreću se uglavnom oko toga, da je Turgenjev, ili kako ga Velimir Gaj zove, — „naš Ivan“ — „Slavjanin“, u neku ruku naše slavenske gore list, pa nema ništa naravnije, nego da se „divna melankolija“ ovoga ruskoga pisca nakalami na našu hrvatsku „golubinju ćud“ i slično.

Glas ove i ovakve kritike djelovao je doista na „golubinju ćud“ i tadašnjih hrvatskih čitača i pisaca. Oni o tome ostaviše i rječita svjedočanstva. „A sada čitajući ga (Turgenjeva) — priznaje na jednom mjestu glavni predstavnik hrvatskog književnog realizma, Đalski, — bude mi kao da je moj dom, njegove uredbe i njegov život oko mene zamnio svojim dragim glasovima. Oni ruski domovi, ona ruska gospoda, oni ruski mužiki, ona divna poezija prirode i ladanja, što ih je Turgenjev, „kralj novele“ gotovo divinatorno, a savršeno majstorski u svojim radnjama znao stvoriti i predočiti, u svemu je budilo u meni drage uspomene iz doma. . . . Od sad mi bude Turgenjev moj svakidašnji pratilac u duhu. . . . Turgenjevljevo gledanje sela učilo me promatrati. . . .“

Jednako se odrešitim poklonikom Turgenjeva smatra i drugi istaknuti predstavnik hrvatskog realizma druge polovine XIX. vijeka, Josip Kozarac. U svojoj autobiografiji priznaje on izrijeком Turgenjeva svojim književnim učiteljem: „Da mi je — dok sam stvarao i pisao te moje pripovijetke — kaže Kozarac — pred očima lebdio Turgenjev, onaj ljupki, bogoduhi aristokrata među umjetnicima, to je već davno poznato. Tko iole ima iskru umjetničkoga čuvstva u sebi, pa pročita i shvati onu divnu harmoniju, koja vlada u svijetu njegovih novela, taj mu se ne može oteti“. I doista, Josip se Kozarac također nije oteo ovome ruskome „Shakespeareu pripovjedaka“: njegovi junaci kao što je Lujo Matković (u „Mrtvim kapitalima“) ili Eugen Vuković (u „Miri Kodolićevoj“) tipični su „suvišni ljudi“ inspirirani duhom Turgenjevljevih Rudina. A isto tako i njegov gospodarski reformator širokih koncepcija, Vlatko Lesić (u „Mrtvim kapitalima“) u stvari je krvno srodan Lavreckima i sličnim maštaocima o zemaljskom raju putem gospodarskih reforama. Svi su oni u stvari naivnjaci, vjerujući da će melioracijama uske i uskogrudne svoje okoline omogućiti izgradnju novoga i srećnijega poretka, ne dirajući radikalnijim zahvatom u cjelokupan društveni poredak svoga vremena. Kozarac kao malo koji pisac neposredno povezuje svoja književna djela iskrenim i izravnim upućivanjem na ruska vrela svojih inspiracija — napr. na Turgenjevljevu Lizu ili Asju ili na Ljermontovljeva Pečorina kao prototipa suvišna čovjeka za svoga Eugena Vukovića (u „Miri Kodolićevoj“), obilježujući ih sasvim turgenjevskim rezoniranjima.

I tako je doista bilo — može se reći — u duši većine naših realista: Turgenjevljevo gledanje na svijet učilo ih je promatrati i gledati sve kroz prizmu turgenjevskog realizma. Valja samo potanje porediti tipičnije junake Turgenjevljeve kao što su Rudin i Lavrecki s korespondentnim junacima Đalskoga Lavom Blinjevićem („Na rođenoj grudi“) i Jankom Borislavićem (u istoimenom romanu) ili Kozarčevim Lujom Matkovićem („Mrtvi kapitali“)

ili Eugenom Vukovićem („Mira Kodolićeva“) i sličnim pa da se vidi njihova srodnost: sve su to umna i rječita, talentirana i uglađena „djeca iz bolje kuće“, koja su na vrelu evropskoga znanja velikom kašikom crpla kajmak savremenoga ljudskog znanja, mijenjajući evropske univerzitete i fakultete kao košulje i usvajajući od reda jednakim talentom sve tekovine moderne nauke. Imadu oni u pripremi svaki po koju formulu, po kojoj je moguće spasiti i povesti k sreći čitav narod, ili čak i čovječanstvo, no u svome su ličnom životu, kao i kasnije u narodnopolitičkom, sasvim bespomoćni, bezvoljni, jer ne umiju da stvore ma kakvu stvarnu odluku, a još manje da je i izvrše vlastitim radom do kraja. Dolaze oni konačno do uvjerenja, i oni i njihova okolina, da su oni ljudi koji ne znaju kako bi sobom, oni su u stvari i sebi i svojoj sredini — „suvišni ljudi“ (Turgenjev). Na tome ne mijenjaju ništa ni njihove značajnije odluke koje u času razočaranja sa životom stvaraju: da bi se vratili k zemlji, ka kulturi zemlje i tako pridizanjem narodnog blagostanja podignuli i kulturnu razinu svoga naroda („Plemićko gnijezdo“, „Janko Borislavić“, „Na rođenoj grudi“, „Mrtvi kapitali“, „Propali dvori“).

Pod sugestijama turgenjevske melankolije odnosno Turgenjevlevijih „Pjesama u prozi“ stoje, među ostalima, i dva naša istaknuta crtača realističkog razdoblja: Fran Mažuranić („Lišće“) i Josip Draženović („Iskrice“, „Crtice“). Poezija svjetske boli, kojim odiše u crtičarstvima pomenutih naših pisaca, inspirirano je Turgenjevom, dolazeći tako k nama sa zakašnjenjem od pola vijeka.

Rusko, ili bolje reći, turgenjevsko porijeklo inspiracije kod ovih i kod još ponekih naših realista osamdesetih godina dađe se, tako reći, i leksički opipati. Ima tu, gotovo kod svih, razasutih rusizama u frazeologiji i u riječima: tako su na pr. Đalskome rukavice „golubove boje“ (sive) prava „prelest“ i „velikoljeplje“, dok je Draženović u „ožidaniju“ (očekivanju), a Leskovar se oduševljava „u gluši“ (u zabiti) „pogodom“ (lijepim vremenom) i sl.

Pa i na zvanja pojedinih junaka (Pavao Petrović, Dobrinski i dr.) u romanima realista odaju izvjesnu rusofiliju njihovih autora; a isto tako i pseudonimi pojedinih pisaca te dobe, kao na primjer Sergej Hetmanov (August Harambašić), Ivanov (Milivoj Dežman), Jegorov (Vladimir Treščec), Sergije P. (Ivo Vojnović), Vanja (Milan Ogrizović) i dr.

Međutim, sve ove istaknute činjenice, koje u stvari svjedoče o genetičkoj povezanosti hrvatskoga realizma s Turgenjevom i ruskim realizmom XIX. vijeka, ne valja nipošto smatrati nečim, što bi moglo da umanjí historijsku ulogu i veličinu hrvatskoga realizma i njegovih nosilaca za hrvatsku književnost prošlog stoljeća. Jer valja smatrati pravom srećom, što su hrvatski roman i novela, pa i drama, u svom nastajanju, imali tako konstruktivnoga književnog učitelja kao što je bio Turgenjev. Samo tako snažan i duhovno srodan književnik, a u isto vrijeme tako vrstan pripovjedač i umjetnik, koji je snažno obilježio prijelaz iz romantike u realizam, mogao se tako lako i uspješno nametnuti našim polirskim decenijama, a za njima i našem realizmu: Mogao se i morao nametnuti i hrvatskim čitateljima, koji su — odbacivši nakon narodnog osvještenja tuđu i tuđinsku lektiru — tako reći praznoruki čekali na svoju vlastitu književnost, a isto tako i piscima hrvatskima, koji su po kulturnoj i literarnoj orbiti svoga vremena tražili Arhiemedovu točku i konačno je našli u slavenskom „Shakespeareu pripovijedaka“ — Ivanu Turgenjevu.

Ipak hrvatski realizam, razumije se, nije u cijelosti preuzeo Turgenjeva: socijalna intonacija u ranijim Turgenjevljevim djelima („Lovčevi zapisi“) nije odjeknula određenijom inspiracijom kod naših realista. Borac za socijalne reforme (ukidanje kmetstva) mladi Turgenjev, sugestivni zagovarač podjarmljenog seljaštva, nije pobudio u redovima naših realista adekvatnih tonova. A nije ih našao ni mogao naći, jer su svi nacionalno-politički naponi hrvatskoga naroda u to doba, kao i kasnijih decenija, usredotočivali u narodno-oslobodilačkoj borbi protiv tuđinske austro-mađarske dominacije, potiskujući tako od nevolje socijalno-političku problematiku toga i poznijega razdoblja na bolja vremena. I tako naši realisti pišu zanosne ditirambe o neviđenoj ljubavi našega seljaka prema domovini (Đalski: „Na rođenoj grudi“) u doba, kad hrvatski seljak uz kletvu hrpimice napušta svoju rodnu grudu i odlazi trbuhom za kruhom kao iseljenik u Ameriku!

Međutim, odrešitiji, kritičkiji tonovi s područja ruske realističke književnosti odjekuju u hrvatskoj literaturi istom pod sam kraj XIX. vijeka, kad u sav glas progovora prijevodima, a onda i književnim i idejnim utjecajem „veliki pisac ruske zemlje“ Lav Nikolajevič Tolstoj. Odjek sugestivne umjetnosti riječi „savjesti ruskoga naroda“ kao i po čitavu svijetu, bio je snažan i u Hrvatskoj. I to ne samo u umjetničkom, nego i u idejnom, pa i u političkom pogledu¹.

U idejnom pogledu stekao je Tolstoj u redovima hrvatske inteligencije širok krug poklonika, a što se odrazilo čak i u političkoj ideologiji hrvatskih narodnih učitelja braće Radića. Tu činjenicu potvrđuje i sam Stjepan Radić u svojoj autobiografiji, navodeći da su dvije Tolstojeve pripovijetke, i to „Čim ljudi žive“ i „Tri starca“, bile od odlučna značenja za idejno i etičko izgrađivanje čitave njegove političke ideologije².

Kao simptom masovnijeg odjeka Tolstojeve umjetničke riječi u Hrvatskoj valja ocijeniti činjenicu, da su u Hrvatskoj još za života Tolstojeva postojali kružoci tolstojevaca, a jedan od takvih kružoka, u Selcima na otoku Braču, izgradio je godine 1911. u svom mjestu i javni „Tolstojev park“, da bi zatim, uoči Prvoga svjetskoga rata, dakle pod Austro-Ugarskom, podigao na najzapađnijoj izbočini Slavenstva, prvi javni spomenik u tome parku Lavu Nikolajeviču Tolstoju.

Pa i u književnom pogledu bio je Tolstojev utjecaj snažan. Kao pripovjedač odjeknuo je on, u poredbi s Turgenjevom, slabije. Tek tu i tamo po koji tolstojevski ton samozatajne kršćanske ljubavi odrazio se (na pr. u „Đurđici Agičevoj“ Š. Đalskoga ili u „Vlahinji“ Vjenceslava Novaka), ali i taj je mogao biti inspiriran snažnim likom Turgenjevljeve Lukerije („Žive moći“).

Spontaniji je i neposredniji utjecaj Tolstojev na hrvatsku dramsku književnost. Godine 1898., kad se po prvi put izvodila na hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu „Vlast tmine“, potresao je Tolstoj, kao ni jedan dramski pisac ni prije ni poslije njega — savješću hrvatske književne javnosti. Mračna

¹ Badalić Josip: Tolstoj kod Hrvata; „Radovi Slavenskog instituta“, Sv. II, str. 1—30, Zagreb, 1956.

² Radić Stjepan: Moj politički životopis („Božićnica“ 1926. Str. 55 — 84).

stvarnost ruske narodne zaostalosti, kako je prikazana u „Vlasti tmnine“, osjetila se u tadašnjoj hrvatskoj javnosti kao svoja, vlastita stvarnost. I zato je i hrvatska drama reagirala na Tolstojevu dramu „Vlasti tmnine“ rijetkom spontanošću: još iste godine 1898. prikazuje se prva hrvatska naturalistička drama koncipirana sasvim u duhu Tolstojeve „Vlasti tmnine“, — „Truli dom“ mladoga hrvatskog pisca Srđana Tucića. I tematski i kompozicijski prislanja se Tucićeva drama potpuno uz „Vlasti tmnine“: slika tamnih strasti neprosvijetljena seljaštva iznesena je i tu naturalističkom iskrenošću, djelujući u stvari kao strašna optužba lažne građanske civilizacije, koja je glavni krivac neprosvijećenosti najširih narodnih redova. Zanimljivo je pri tom, da je hrvatski sljedbenik Tolstojeve „Vlasti tmnine“, Srđan Tucić, u svome „Trulom domu“, a jednako kasnije i drugi hrvatski naturalista Fran Hrčić u svojoj drami „Sumrak“, — bio i formalno zarobljen svojim uzorom: čitav dramsko-scenski milieu rusificira se i spoljašnje — potpunom rusifikacijom imena dramskih lica „Trulog doma“ — i unutrašnje (općim psihološkim nastrojenjem) samo zato, da bi stvar što „ruskije“, što „tolstovskije“ djelovala. Taj sugestivni uticaj Tolstojeve „Vlasti tmnine“ u hrvatskoj dramskoj književnosti zabilježen je i u tadašnjoj hrvatskoj dramskoj kritici kao umjetnički fenomen svoje vrste. „Rijetko je koje književno djelo — veli se tu¹ — bilo od tako snažna dojma na savremenu dramsku produkciju, kao Tolstojeva „Moć tmnine“. I u nas je „Moć tmnine“ uvelike djelovala na karakter naše dramske produkcije. Tucićev „Truli dom“ i Hrčićev „Sumrak“ stvoreni su pod neposrednim dojmom Tolstojeva djela i nema sumnje, da je upravo ta neposrednost impresije u velike bila odlučna, te naši ponajbolji dramatičari ne iznose samo srodne sujete, onome Lava Tolstoja, nego upravo značajke ruskoga čovjeka i sjene ruske duše“.

Pa i u kasnijoj hrvatskoj dramatici, već u XX. vijeku, još su se tu i tamo odražavali odjeci Tolstojeva dramskoga naturalizma, eno sve onamo do Kosorova „Požara strasti“, Galovićeve „Matere“, Milčinovićine drame „Bez sreće“ i dr.

Međutim, ni ovi sumorni, puni otpužbe tonovi Tolstojevi, ma koliko su unijeli izvjesnu disonaciju u idiličnu „turgenjevštinu“, kako je ona prešana na hrvatsku književnu njivu, nisu zahvatili u književnosti hrvatskog realizma nikakva jačeg zamaha: „savjest ruskog naroda“ uzbivala je u hrvatskoj književnoj sredini samo nevelike literarne krugove, koji su i ovu Tolstojevu problematiku shvatili manje više knjiški, ne tražeći i ne nalazeći njena odjeka u širim narodnim redovima, pa je zato i taj manje ili više slučajan prodor Tolstojev u hrvatsku dramu ostao bez znatnijih posljedica za hrvatsku književnost.

III. Doba socijalističkog realizma

Historijska pojava osnivača ruskoga socijalističkog realizma književnoga, A. M. Gorkoga, koji se popinje neuporedivom brzinom i uspješnošću na svjetsku književnu scenu krajem XIX. vijeka, odjekuje već početkom našega vijeka snažno i u hrvatskoj prevodilačkoj književnosti, kao i u kaza-

¹ Duerr Oskar: Adela Milčinović „Bez sreće“ — drama u 3 čina. „Savremenik“, god. VIII, 1913., str. 64.

lišnom životu, da bi se zatim jednako odrazila u stvaralačkoj književnosti. Prvo desetljeće našega stoljeća bilježi uopće najoduševljenije prevodenje, kazališno prikazivanje i književno utjecanje A. M. Gorkoga kod Hrvata. Pripovijetke i romani pune tih godina naše dnevničke, časopisnu prijevodnu literaturu („Vijenac“, „Prosvjeta“, „Dom i svijet“), a izlaze i posebna književna izdanja („Foma Gordjejev“ 1901., „Izabrane pripovijesti“ u izdanju Matice Hrvatske godine 1906.) i mnoga druga¹.

A i piše se o Gorkome, ponajviše pohvalno, ali ima i oprečnih glasova. Milan Marjanović, među prvima, referira godine 1902. opširnije u „Vijencu“ o kazališnim uspjesima Gorkoga u Rusiji, a zatim dolaze i senzacionalni kazališni uspjesi Gorkoga u Njemačkoj. To pobuđuje naše teatralce na odluku, da prenesu u berlinskoj režijskoj koncepciji znamenitu dramu „Na dnu života“ na zagrebačku pozornicu. Izvode se ne dugo iza toga, iako s manje uspjeha, i Gorkijevi „Malomještani“.

Naša književna kritika primila je spomenute dramske radove nejednako. Bilo je i nerazumijevanja. Ipak na najodgovornijem književno-kritičkom mjestu pravilno je ocijenjen i primljen Gorki. „Gorki nam iznosi novi svijet bosjaka, — piše u „Vijencu“ (godine 1903.) najistaknutiji književni kritičar te dobe Milivoj Dežman Ivanov — i to u tako savršeno izrađenim likovima, da osupnuti gledamo taj život, koji nam se u svoj svojoj strahovitoj golotinji prikazuje. Ljepota drame baš leži u toj dubini piščeva shvaćanja, koji je umio takvom snagom prikazati te ljude. Ako je kojem gledaocu u prvi mah i odvratn onaj milieu, ipak se neće moći oteti sugestiji piščevoj. Gledalac ima gotovo isti dojam kao kad čita „Inferno“. Kao da uz Dantea stupaš mimo ove grozote. No kroz ovu tamu paklenih krugova vodi te istina, koja otkriva sve kutove ljudske duše. I ako smijem tako reći, Gorkome je bila jedina tendencija, da nam pokaže, da su i oni bosjaci — ljudi. I mi, ako smo navikli prosuđivati bližnjega prema stanovitim zakonima, koje držimo za dobre, krivo činimo, kad ne priznajemo ovih ljudi sa dna života ljudima zato, jer nisu članovi *našega* društva. A ipak i posljednji ovaj čovjek ima svoj poziv i svoje mjesto u svemiru. I ako mi, ograničeni posebnim nazorima, izlučujemo takove ljude, — ne shvaćamo život. Gledajući ovu dramu mi vidimo svijet, i to idejni svijet, u kojemu ako i nesređeno, a često i protuslovno niču isti nazori, stvaraju se ista pitanja, dižu se iste sumnje, kao i kod neizopćenih. Ovim svojim mislima dobiva drama skroz revolucionaran temelj. To je optužba protiv društva, protiv uredaba, koje klasificiraju ljude i monopoliziraju ideje“.

Tako je primio Gorkoga *napredniji* dio naše građanske književne sredine („Moderna“), početkom našega vijeka, dok je drugi dio, konzervativni, susreo Gorkoga s izvjesnom rezervom. Eno, godine 1906., kad Matica Hrvatska izdaje „Izabrane pripovijesti“ A. M. Gorkoga — u uvodu se Matica (M. Lovrenčević) u znatnoj mjeri ograđuje od samoga pisca, kojega izdaje.

Međutim i pored različitih, pa i oprečnih gledanja na Gorkoga, on je u tom desetljeću živo odjeknuo i u hrvatskoj stvaralačkoj književnosti: prije svega u književnom djelu ranijih godina Josipa Kosora i Ivana Kozarca.

¹ Badalić Josip: Maksim Gorki v literaturah narodov Jugoslavii. „Slavjane“, 1957, №. 1. Moskva 1957.

Istina, odjek je taj bio sasvim ograničen i kratkotrajan, ali zato neobično neposredan i jasan. Odjek taj, odnosno izravni utjecaj nije bio, međutim, uvjetovan samo štivom bosjačke literature Gorkoga, nego i realnim uvjetima hrvatskoga privrednog života na prelomu XIX. i XX. vijeka, napose u prvom deceniju. To je vrijeme procvata crne eksploatacije našega narodnog šumskog blaga grabežljivim tuđim kapitalom, te gomilanje jeftine radne snage u šumskim industrijama u Hrvatskoj i u Bosni. Jaka fluktuacija toga i takvog radništva, rekrutiranog iz redova proletariziranoga seljaštva, naročito Like i Bosne, okupljala je u pojedinim industrijskim eksploatacionim središtima, gde je na čas potekao škrti novac, i raznorodnu, često i sasvim pustolovnu čeljad sa „dna života“. Eto s tim društvenim slojem, sastavljenim od svetaca, pustolova i propalica — došao je u dodir, radeći na predratnim administrativnim položajima u Bosni, i naš Kosor. Došao je s njima u doticaj u času, kad je imao sa sobom pouzdana vodiča kroz ovakvu ljudsku tajgu u bosjačkome majstoru — Gorkome. I nije zato čudo, što se talentirani Kosor na svoj način posluzio majstorskim vodstvom svoga velikog učitelja: i on, upoznavši Gorkijeve Čelkaše, Malve, Makare Čudre, pronalazi i u našoj tadašnjoj „bosjačkoj“ sredini naše Čelkaše, Malve, Makare Čudre. Eno, pune su ih prve dvije knjige Kosorovih pripovijedaka: „Crni glasovi“ i „Optužba“, obadvije izišle u Zagrebu godine 1905., a ima ih i u knjizi predratnih pripovijedaka (prije 1914. godine) izdanih u Zagrebu godine 1925. pod naslovom „Mirisi zemlje i mora“.

Kosorove ličnosti, ponižene i povrijeđene, vaze za izgubljenim čovječjim dostojanstvom, veličajući snagu i vrednotu čovjeka stavom Gorkijeva Satina („Na dnu života“). „Najveće je božanstvo — dostojanstvo čovjeka!“ — rezonira jedan od junaka Kosorovih. — „Čovjek jake volje može suhu pješčaru polijevati okeanom i tamo naći plodnost svojih ruku!“ „Čovjek i jest iz niske puzajuće životinje, kroz gorke i bezbrojne suze te prirodne prosvjete stvorio sebe čovjekom, i nikome nema zahvaliti svoju ljudsku čast, nego sebi!“ Gorki je to sazeo u geslu: „Все для Человека — все в Человеке!“ („Человек“).

Kosor je na svoju knjigu pripovijesti „Optužba“ stavio kao moto netom citirane riječi Gorkoga: Sve je u čovjeku — sve za Čovjeka!“. Još više, on svoju „Optužbu“ (naše tadašnje stvarnosti) posvećuje — Maksimu Gorkome. A taj svoj odnos poštovanja prema Gorkome naglasio je on i izrekom u uvodnoj pripovijesti „Optužbe“.

Manje izrazit bio je utjecaj Gorkoga na Ivana Kozarca, poimence u njegovu „Đuki Begoviću“, siledžijskom bečarini čelkaškoga tipa. I on hoće živjeti po volji pošto-poto: „njemu je bilo najvećma stalo ne ćutjeti nikakvih veza i spona na sebi, na duši svojoj, biti neovisan o ljudima, o prilikama, o selu. To su bile — barem se njemu činilo, — njegove težnje ... živjeti po volji, to je život — pa dokle — dotle...“

S Josipom Kosorom i Ivanom Kozarcem bio bi, čini se, književni utjecaj Gorkoga početkom našega vijeka uglavnom iscrpen. Utjecaj je taj neposredan, snažan, ali odveć kratkotrajan. Manifestan utjecaj Gorkoga u hrvatskoj književnosti bilježi prema tome svoj početak razmjerno rano, već u prvom desetljeću našega vijeka, da bi se zatim ubrzo pretvorio iz intenzivnoga u ekstenzivniji utjecaj: Gorki se marljivo prevodi, strastveno čita sve širim redovima

hrvatske napredne inteligencije, napose narodne omladine, aktivno sudjelujući u njihovu idejnom izgrađivanju. No valja imati na umu, da je Gorki — sve ovamo do narodnog Oslobođenja godine 1945. — bio pod reakcionarnim režimima u Hrvatskoj — bili oni austrougarski ili jugoslavenski — nepoželjan pisac, pa prema tome politički progonjen i plijenjen pisac. Punom i slobodnom umjetničkom riječi progovara daroviti osnivač ruskoga socijalističkog realizma književnog u hrvatskoj literaturi i književnoj javnosti tek nakon Oslobođenja.

Zaključak

Osvrnemo li se sada, zaključujući ove izvode, općim pogledom na iznesene činjenice, tad vidimo, da je ruska književnost imala za posljednjih stotinu godina znatna i plodotvorna utjecaja na hrvatsku književnost, dajući joj u pojedinim njezinim razvojnim periodima određene značajke izravno povezane s ruskom književnošću.

Međutim, taj je ruski utjecaj, kako smo vidjeli, bio svijesno izazvan — a ne nametnut — još u preporodno doba, po pravcima hrvatske književne misli (Vraz, Bogović, V. Gaj), da bi mlada i oslobođena hrvatska književnost dobila pouzdane učitelje književnosti u srodnoj slavenskoj književnoj sredini. Izazvan tako aktivnim izborom hrvatske književne misli, ruski je književni utjecaj značio samo konstruktivno i linearno ugledanje hrvatskih „pisaoca“ u ruske pisce, ali tako, da hrvatski pisci budu za Hrvate ono, što su ruski za Ruse: izvorni odjeci duha svoje zemlje i svoga naroda (Vraz). I doista na toj je liniji i izgrađen ruski učiteljski utjecaj u našoj književnosti: umjetničkim metodama klasične ruske književnosti oplođene su umjetničke metode naše stvaralačke književnosti druge polovine XIX. st. Međutim, naša umjetnička i idejna rješenja u djelima pojedinih pisaca, kad su išla — u vezi sa specifičnim društvenim prilikama naše sredine — u raskorak s gledanjima ruskih pisaca, ta su rješenja specifično naša, idejno i umjetnički nezavisna ma od koga. To je i razlog, što su naši daroviti pisci, poklonici ruske književnosti, u suštini vazda ostajali svoji, daleki od ma kakva epigonstva. A takva je bila i ostala ona hrvatska književnost, koja je sebi odabrala za učiteljicu — najdarovitiju književnost svijeta.

Josip Badalić

Напомена Уредништва. У овоме одељку штампају се они реферати одржани у Књижевнoистoрискoј секцији, који су Уредништву послати благовремено.

ПРИРОДА И МЕСТО НАСТАВЕ МАТЕРЊЕГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ У ОСМОГОДИШЊОЈ И СРЕДЊОЈ ШКОЛИ

ПРИРОДА И МЕСТО НАСТАВЕ ЈЕЗИКА У ВИШИМ РАЗРЕДИМА СРЕДЊИХ ШКОЛА

Као што је познато, ми имамо програме и уџбенике намењене настави језика у вишим разредима средњих школа, а опет се указала потреба да се на оваквом скупу расправља о два њена основна питања, о њеној природи и њеном месту у целини рада на нашем предмету. Та чињеница показује да та питања нису на задовољавајући начин решена. Узму ли се у обзир још разни подаци из школске праксе — који су свакако били пресудни за покретање ове расправе — видеће се да је таква потреба била не само разумљива него и прешна. Између осталог, два београдска инспектора недавно рекоше у својој „Информацији“, о неким проблемима наставе језика, да „извештаји изасланика на вишим течајним испитима кипте констатацијама о непознавању граматике и о слабој писмености и недовољним изражајним могућностима кандидата“...

Према свему томе, просто је било нужно на оваквом скупу југословенских слависта зауставити мисао на споменутим основним питањима наставе језика у вишим разредима. Али прилазећи расправљању о њима, пре свега: шта треба разумети под „наставом језика“?

Иако наоко неумесно, на то питање треба одговорити пре но на друга, јер се у нашим приликама под наведеним изразима често мисли само на једну ужу област наставе језика, на наставу граматике. У том смислу наставу језика умногом схватају наши програми, и наши уџбеници, и наши стручни практични радници. Али очигледно је да настава језика не може садржавати само учење о језику него и развijaње изражајних способности наших ученика, дакле њихових језичких способности. Другим речима, наставу језика треба схватити не само као наставу о језику него и као наставу *језика*, што би потоња синтагма, уосталом, и могла у првом реду да значи. И ми ћемо у овом излагању — додајмо то — појам „настава језика“ схватити у том ширем, обухватнијем, управо *нужном* смислу.

Пошто смо тако, ма и веома апстрактно, одредили садржај наставе језика, зауставимо пажњу на њеном најразвијенијем делу, на граматици. У вишим разредима средњих школа тај део нашег рада ни до данас није успео да се утврди и добије одређене облике, јер

настава нашег предмета — и крај садашњих програма и двају уџбеника, загребачког и београдског — углавном иде још увек путем хуманистичке латинске школе: у нижим разредима „граматика“, у вишим „поетика“, тј. литература. Тако граматика у вишем течају није пригрљена ни од наставника ни од ученика. Те наставе — као да слушамо — онакве каква је била у нижем течају доста је било, и зашто се сада опет враћати на њу? И то је први проблем на који наилазимо говорећи о природи наставе језика у вишим разредима. Зато, шта урадити да би се у тим разредима добила једна привлачнија и једна плоднија „настава језика“?

Одговарајући на то питање, истаћи ћемо најпре потребу да се између наставе језика у нижем и вишим течају изврши нужно разграничење. Није добро у вишим разредима опет тумачити врсте речи, опет дефинисати именице, опет уводити у деклинације и коњугације, опет давати оваква и онаква елементарна знања о нашем језику и његовим средствима. А то су умногом учинили и наши програми и наши уџбеници. Због тога настава језика у вишем течају — кад је имамо ту — и сувише налочи оној у нижем, а зато није од правог интереса: као да су се понављање и утврђивање проширили на цео виши течај, а зна се да се на њима не може да заснује ни година дана добре наставе. Али разграничење треба извршити, ради добре наставе, не само у вишем него и у нижем течају, јер у овом настави обухвата, рецимо, логички подмет и логичку запету, сва значења падежа и сва глаголских облика, све врсте реченица, све главне законе, — уопште онолико градива колико језичке и умне способности малих ученика не могу да приме, а још мање да заинтересовано доживе. Због преоптерећености настава граматике у нижем течају нема потребну дидактичку вредност; због одсуства откривачких елемената она ту вредност нема ни у вишем течају. Зато би једно дидактичко разграничење између градива у нижем и вишем течају — основано на анализи психичких и језичких способности ученика — био први услов за правилно постављање наставе граматике и у нижем и у вишем течају.

С тим у вези треба истаћи да би и у нижим разредима требало задржати пажњу ученика само на развијању основних појмова о језику и његовим средствима, а у вишем — проширујући стечена знања новим — нарочито узети у обзир стилске особености нашег језика. Док би се ученици у нижем течају упознали, например, са историским презентом, или футуrom, или императивом, у вишем би се упознали и с другим могућностима нашег изражавања, а уз то би улазили у стилске вредности тих могућности, разуме се, увек у средњошколским оквирима. У нашој методичкој литератури о потребу уношења стилистике, уз граматiku, било је више пута говора, али наши програми и уџбеници језика о стилским вредностима речи и облика, обрта и реченица, уствари ни данас не говоре. Они се ограничавају на тумачење граматичко-логичких факата који се могу запазити при анализи језика, а не интересују се стилским вредностима тих факата. Али крај свега тога смо уверени да би настава и уџбеници намењени вишим ра-

зредима морали да буду упола граматика, упола стилистика, једно што је језик такав, а друго што то изискује психологија ученика. А такво проучавање језика у вишим разредима било би од значаја не само за једно вредно освежавање наставе него и од значаја за обједињавање „језика“ и „књижевности“, јер бриге око стила увек леже посреди: обухватају и једну и другу страну нашег сложеног па опет у основи јединственог предмета.

Али ни тим не би била довршена принова коју би савремена настава о језику морала да унесе у више разреде. Како се овде ученици треба да упознају не само са битним одликама књижевности него и са њеном извесном историјом, тај рад се не може добро извести без познавања савременог односно историског језика. А како епохе нашег културно-књижевног развитка ученици треба да запазе на текстовима, они се морају упознати бар с најважнијим језичким средствима у којима је тај развитак заувек остао уобличен. Због свега тога настава језика у вишим разредима треба да буде историјски обојена, продахнута једним историзмом средњошколске мере. Како је пре извесног времена о свему томе говорио проф. Павловић,* ја се нећу упуштати у појединости, али ћу истаћи да би тим и таквим историзмом морали да буду продахнути и уџбеници намењени вишим разредима, и боље у току излагања о савременом књижевном језику него у неком апендинксу. Продахнута таквим историзмом, настава би омогућила дубље сагледавање и савременог и историског језика.

Али говорећи о природи наставе језика у вишим разредима данас у нашој земљи, ми бисмо се морали, на оваквом скупу, и у времену реформе и тежњи за уједначањима разне врсте, задржати и на више општих питања која итекако улазе у оквир наставе језика. Имамо ли два или три помоћна глагола; два или три степена поређења придева; значи ли трпни придев садашњу или прошлу радњу; да ли именицу пред именицом сматрати атрибутом или апозицијом; да ли за апозицију, не водећи скоро никакву бригу о њеној стилској служби, понављати и даље фомално-граматичко учење да значи „то исто“ што и њена именица; да ли учити децу да заменице „заменеју“ па то учење сматрати у једним нашим областима „научним“ а у другим „ненаучним“, и тако даље? Та и друга питања у нашим учењима о нашем језику нису уједначена и тако се у опште образованим школама, а међу њима су и наши „виши разреди“, подржавају учења која, у најмању руку, једна другим противурече, иако је давно утврђено да у општеобразовне школе треба уносити само општепримљена знања и учења. У нашим приликама, где се укрштају утицаји и уџбеници из Загреба и Београда за данас — и то није случај само у Босни — многа од тих питања уносе у наше школе разне неповољне реперкусије. Зато треба, нарочито кад је реч о вишим разредима, приступити убрзо изједначавању свих наших учења о језику у средњим школама и њиховим уџбеницима.

И најзад, докле говоримо о настави језика у овом, ужем смислу треба рећи бар неколико речи о дидактичко-методским стварима. С јед-

* „Књижевност и језик у школи“, бр. 3 из 1955.

не стране, у настави граматичких појмова и категорија треба неговати жива језичка осећања путем одређених говорних ситуација, збринутих моделски јасним примерима или узетим из књижевних и других текстова. У средњошколску наставу стога не могу да уђу енциклопедски реферати о дијалектима и историји језика какве имамо у београдском уџбенику, или алогични прегледи наставака за грађење именица, или дидактички неподесни прегледи акцената уз ове и оне врсте деklinација, итд. С друге стране, у настави језика треба неговати извесно „филозофирање“ о језику, обухватније у вишим разредима но у нижим. Ту је место ширем размишљању о економици језика, рецимо у бескрајним елипсама живог разговора, о разлици између „говора“ и „писања“, о великом броју израза и облика и тако о многим могућностима изражавања, о заједничким именицама без којих би сваком листу требало рећи посебно име, о редукцији значења речи при прелазу из једне категорије у категорију, о лингвистичким расветљавањима метафорског говора, о друштвеним условима примања туђих и стварања нових домаћих речи, о језику као доиста најсавршенијем оруђу људског саобраћаја у савременој и историској перспективи, и о величанству његове творевине, и тако даље.

Али да ли је све то проучавање језика и умовање о њему довољно као језичка култура наших ученика? Да ли све то упознавање законитости нашег језика и, такође, његовог бића, па потом и језика уопште — јер се „суштина језика може проучавати и може показати на сваком језику света“ (Белић) — да ли све то води сигурном владању језиком, његовим речником, његовим облицима, његовим многоврским изражајним могућностима? А ако не води — и сигурно је да не води — на који начин ће наши ученици, под руководством наставе језика, заавладати језиком који готово искључиво само аналитично-теориски проучавају? — Нема сумње да сав тај рад на граматички, па и филозофски има значаја за језичку културу ученика, али нема сумње и то да се тим још не обезбеђује и учениково практично владање усменом и писаном речју. До вештог и зналачког руковања том речју хоће се, у сваком случају, још много тога. Као и у другим областима људског изражавања, а нарочито изражавања у ком желимо извесну меру креативности, хоће се уз „теорију“ пракса, што у нашем случају значи: уз учење о језику хоће се и учење владања њиме. Другим речима, уз аналитичко-теориски рад на језику хоће се и синтетичко-практичан рад на њему, често и управљено служење језиком. И још једном другом речју, хоће се уз наставу проучавања језика и једна настава изражавања језиком.

Али како у вишим разредима средњих школа обезбедити, поред оне, и ову наставу?

Ја сам имао прилике да се упознам с најбољим данашњим уџбеницима немачког језика, као матерњег у нижим разредима средњих школа. И у тим уџбеницима као да сам нашао одговор на постављено питање. Писци Ран-Пелајдерер поступили су овако: у свакој својој свесци — а њих је пет — уводне главе посветили су настави изражавања. Њихова прва свеска почела је ученичким вежбањима у „дисмену м

саставима“ и „стилским вежбама“, да би се тек после тога задржала на „науци о реченици“, затим на „науци о речима и облицима“, онда на „науци о пореклу речи“, па на „правопису и реченичким знацима“ и, најзад, на „гајењу говора“. На истој основи, само развијајући све даље обухватније такав рад на језику, саграђене су и остале свеске. С обзиром на карактер и намену књига оне се не зову „Deutsche Grammatik“ него „Deutsche Sprachherziehung“.

Ми овим поводом размишљамо о настави језика у вишим разредима средњих школа, али мени се чини да би поступање споменутих писаца, принципијелно добро и ново, требало применити, умногом и у тим разредима. Ученици и овог узраста још увек се боре с разним тешкоћама у изражавању, а уз то имају језичких способности које се могу даље развијати, и настава језика стога треба да им и помогне у тешкоћама и дате им способности развије даље. Према томе и у више разреде треба увести једну наставу изражавања. У исти час може нам се рећи да је, бар понешто од тога, било и у нашим школама. Ми знамо за извесне „припреме“ пред писање писмених задатака, затим за писање задатака, па за усмене и писмене коментаре уз њих. Али колико је све то безначајно показала нам је, бар великим делом тачна, споменута констатација изасланика на вишим течајним испитима. А тако је некако и морало да буде, јер су сви ти наши радови на изражавању веома узгредни и ретки и удешени ad hoc, тако да се и крај њих може рећи да у нашој настави планских и трајних брига око изражавања нема.

Али заузимајући се за увођење тих брига, шта треба да обухвати настава изражавања? И, затим, како је са споредног и забаченог колосека извести на главну пругу?

Ми, најпре, мислимо да би требало да настава изражавања на-в-и-к-а-в-а ученике: како да се служе језиком приликом причања, описивања, писања извештаја, расправљања, паралелисања, држања говора и других облика усменог и писменог изражавања. Она треба да их научи како ће се и у сложенијим случајевима „држати теме“, на-и-м-е-ка-д-а располажу већим бројем чињеница и података, и како ће је јасно и уверљиво, па и занимљиво изложити. Она их мора да навикне разлагању излагања на уже целине, одломке, па томе да одломке сходним изразима повезују један за други, и да од свих њих граде добру композицију. Она их исто тако мора да навикне на запажање „појединости“, евентуалан избор и између њих, па на окретно служење документарним и илустративним наводима и изрекама из народне, уметничке, научне или које друге литературе. Не мање мора да их привикне тражењу и проналажењу тачног, адекватног израза, па и израз сликовитог, срачунатог уствари на још већу адекватцију стварности. Она исто тако треба да привикне ученике да се окретно усмено изражавају, и стојећи пред скупом, служећи се потребним тоном, речником, паузама, јачином гласа и другим средствима разних облика „јавног иступања“, — и тако даље, утолико пре што није мој задатак да пишем програм само да наговештајем извесног „градива“ укажем на нужност и вредност ове врсте рада у нашој настави језика у вишим разредима.

Али, затим, како да се та материја обухвати и, с тим у вези, изведе на главну пругу нашег рада?

У нашој стручној и педагошкој литератури у последње време има све више расправа и других прилога те врсте који су намењени подизању изражавања, а нарочито оног писменог. На тај начин јавља се и код нас доста разноликог теоретисања о изражавању наших ученика, особито у вишим разредима, једном о самом писменом изражавању, други пут о њему у вези са анализом књижевних текстова. Сви ти прилози — Магдалене Јовановић, Анђелке Попов, Радмила Димитријевића, Драгише Живковића и других наших школских писаца — биће од знатне користи неискусним, а и искусним наставницима: отвориће им поглед на разне могућности и поступке у настави писменог изражавања. Али такви прилози ипак, крај све користи коју доносе, неће бити у могућности да бриге око изражавања сврате са споменутих колосека на главну пругу: они су и сувише теоретични а и застали при старој организацији наставе језика, да би могли да реформистички захвате у традиционалне форме рада и тако доведу до једног, да кажемо, препорода.

Ми сматрамо да би пре свега требало прићи, ако тако може да се каже, једном практизирању наставе изражавања. Мислим управо да би требало учинити отприлике оно што су урадили споменути немачки писци. Као што они у нижим разредима нису пошлели од икаквих теоретисања, било граматичких, било стилистичких, него од језичко-изражајних искустава самих ученика, тако мислимо да би требало поступити и у вишим разредима, разуме се у вези с градивом које смо нагостили и које би наши лингвисти и стилисти још надопунили, поделили и тако и тако наставно организовали. Наиме, пред ученике би требало изићи са примерним текстовима, датим појединачно и датим паралелно, и ученици би те текстове читали, о њима размишљали, у случају упоредности упоређивали, и онда из њих изводили своје закључке, важне не само као карактеристика разних језичко-стилских особина тих текстова него и као директивне норме за будуће изражавање. Настава изражавања тако би се сводила на смишљено и планско приређивање ученичких језичко-стилских искустава у изражавању, на њихова лична опажава, размишљања упоређивања, закључивања, дакле на њихов сопствени рад у овој области. Примењен до максимума, ту би данас већ класични принцип ученичке активности дао наставу не само веома плодну него и веома привлачну, јер би ученици у њеном току долазили до јасних појмова и окретних способности путем сопствене драме људског израза. И тако би се — додајмо и то — заобишло „учење“ оно вербално, да не кажемо и вербалистичко увођење ученика и у те појмове и у изражавање само.

Затим би требало, да би се сав тај рад учинио необилазним и у неку руку главним, унети све то и у уџбенике наставе језика, који би на тај начин били намењени не само упознавању општих законитости нашег језика него и култури изражавања на том језику. Као и код немачких писаца, промена у садржају и намени књиге, или књига, изазивала би и промену њеног имена. Из свега тога се види да

би знатни делови књиге садржавали вежбања у служењу језиком, а опет знатни учења о језику. Али из свега изложеног следи и то да би та жива и практична стилистика морала да претходи граматици и њеним учењима о језику. И то би било и природно, јер језик је пре оруђе изражавања но предмет прочавања. Тим би била извршена једна „смена свих вредности“, али смена која би била од користи и за развијање способности ученичког изражавања и за развијања разних појмова везаних за то изражавање. Како би се оба дела књиге морала снабдети још многим задацима — ни у ком случају формалистичким — ученици би доиста имали прилике да се служе својим језиком пре но приступе размишљању о њему. А да би при свему томе њихово искуство било јасно и развојно, испод текстова, ма на који начин донесених, требало би дати низове потстицајних питања намењене откривању врлина или недостатака изражавања у њима, а онда кратко формулисане когнитивне и директивне закључке или правила или могућности. Идеалан случај у свем том послу био би — што немачким писцима није докраја успело — кад би се „део изражавања“ уџбеника нашао не само просторно пред „делом проучавања“ него и био органски везан за овај. И додајмо још, како би се брижљивом обрадом „тема изражавања“, које би се развиле у текстовима од разреда до разреда, могла проћи најважнија питања из проблематике изражавања — са поступним подизањем захтева — ученици би у току свог вишег средњошколског образовања и васпитања прешли, тако рећи, цео „курс“, и тако би се, стварно посредством своје наставе језика, обогатили истинском културом усмене и писмене речи.

На сав тај рад — додајмо посебно и то — веома би повољно утицали не само одабрани уметнички и дидактички подешени текстови, о којима је било речи, него и разни одломци о језику и стилу у наших, а и страних научника и књижевника. У написима Богдана Поповића, Исидоре Секулић, Мирослава Крлеже, Иве Андрића, Борислава Михајловића, а и других наших, па руских, француских, енглеских и немачких писаца има места која просто вапе за сусретима с омладином која тежи за вишом културом изражавања, за што моћнијим отсликавањем стварности помоћу матерње речи. И зашто та места не искористити у једној новој, лингвистичко-стилистичкој настави матерњег језика? Књижевни уметници и толики научници застали су толико пута са дивљењем пред величанственом историско-савременом појавом језика, и зашто с њимим видцима и дивљењима — нарочито одабраним за средње школе не упознати ученике, и то утолико пре што бисмо их обогатили вредним сазнањима и потстакли на још већу културу те речи која толико тога моћно уобличава? И још утолико пре, што се у нашој средини у последње време све више јављају интересовања за „стил“ овог и оног писца и што ће та интересовања ускоро свакако уродити и студијама те писаца, те епоха нашега израза? Тако би настави изражавања помогла не само наша уметничка него и наша есејистичка литература.

Али како све то радити при данашњој програмској организацији нашег предмета?

Као што знамо, у петом разреду средњих школа учи се народна, стара и средња књижевност, дакле литература, изузев народне, неприступачна ученицима због језика, било уствари туђег, било старог покрајинског. При свему томе да о великој даљини друштвених, психолошких, естетских и идејних елемената те литературе овим поводом и не говоримо. Настава језика, макако је схватили, и хтели повезати за наставу књижевности, при садашњем стању ствари мора да иде посебним, одвојеним путем, невезана за наставу књижевности. А очигледно је да би настава језика, особито шире схваћена, била у много повољнијем и можда најповољнијем положају кад би се везала за једну наставу књижевности савременог језичког израза, каква је углавном наша литература од Романтизма наовамо. Тада би била у могућности да се и отуда богати многим изражајним средствима. Отуда не само из опште-теориских разлога које је изнео швајцарски теоретичар књижевности Волфганг Кајзер, наиме да „језик“ и „књижевност“ чине органско јединство, него и из разлога што повољнијих услова за наставу језика у смислу у ком смо је изложили — треба наставу старе литературе померити даље, у највише разреде средњих школа, а у њихове прве разреде унети новију литературу. Текстови те литературе сами собом би афицирали ученике својим изражајним средствима, а уз то би омогућили широку праксу ученичког рада на језику и стилу. Зато свим разлозима које сам у два-три маха износио за померање старе литературе и њено надомештање у V и VI разреду новијом,* додајем сада и овај, да кажемо, културно-језички разлог. При таквој основној организацији нашег предмета ученици би у исти час улазили и у битне одлике литературе и у битне одлике савременог књижевног језика. Тако би и организационо, а не само методски били повезани „језик“ и „литература“ у прва два разреда средњих школа.

У највишим разредима средњих школа, са већ доста устаљеном културом изражавања у савременом књижевном језику, ученици би пролазили „историјом“ наше литературе — не на бази „писаца“ и „свих“ њихових дела, но на бази карактеристичних дела за поједине писце и епохе — а онда и „историјом“ нашег језика, увек путем текстова. Са пробуђеним интересима за језичко-стилске појединости у савременој и новијој литератури, они би сада имали интереса и разумевања за феудално-црквену метафорику „одбеглог јагњета“ на „ливади мира“, и архиметафорику нашег барока са приморских обала, за „бијели лијер ње лица (што) узе слику руменијех ружица“, за рационалистичко-утилитаристи говор о језику „који има цену ползе коју узрокује“, за десетерачку савршену једноставност и лепоту речи о цар-Лазару који „сједе за вечеру, покрај њега царица Милица“, и многа, многа друга језички верна и стилски живописна и раскошна наша давна и савремена уметничка и мисаона уобличавања. Сада већ зрелији, с потребним друштвено-историским и језичко-стилским знањима и интересима,

* Види сарајевски „Просвјетни лист“ бр. 95, 99 и 101 из 1957. — Београдске „Књижевне новине“ бр. 34 из 1957. — „Књижевност и језик у школи“ бр. 6—7 и 1956.

ученици би с разумсвањем прешли хиљадугодишњи пут наше књижевне речи...

Скупи ли се све то што смо рекли о месту наставе матерњег језика у вишим разредима, мораћемо рећи да је њено место у свим вишим разредима. У прва два од њих практиковала би се настава изражавања уз проучавање савременог књижевног језика, а у последња два или три настава изражавања уз проучавање савременог књижевног језика, обојено неопходним историским аспектима.

Пре но завршимо ова сумарна излагања о природи и месту наставе језика у вишим разредима средњих школа, изведимо неколико најважнијих закључака: прво, наставу језика треба схватити тако да обухвати не само учење о језику него и изражавање њиме; друго, наставу језика, тако схваћену, треба органски везати за наставу књижевности; треће, наставу језика, тако схваћену, треба унети у све више разреде средњих школа; четврто, крајњи циљ свег рада на језику у тим разредима треба да буде тројак, да наша омладина усмено и писмено завлада књижевним језиком, да упозна његове законитости, какве су данас, какве су биле, и да, најзад, стекне одређене погледе на природу и друштвено-културни значај језика уопште*.

Д-р И. Мамузић

* У вези с овим рефератом треба видети и „практично-методски прилог реформи“ од писца ових редова у „Савременој школи“, у двоброју 5—6 из 1956, који је из штампе изишао уствари септембра 1957.

NASTAVA KNJIŽEVNOSTI U OBAVEZNOJ ŠKOLI

U današnjem previranju oko ciljeva, metoda i odgojnih zadataka nastave u općeobrazovanim školama u prvom se planu nalaze i problemi nastave maternjeg jezika i književnosti.

Ta se pitanja u posljednje vrijeme često i s raznih aspekata razmatraju, forsira se eksperimentiranje, zacrtavaju se i provode novi postupci, a da se cjelovita slika u biti nije mnogo izmijenila.

(Kako je ovaj skup najpozvaniji, da odredi opseg, svrhu i način rada u tom području, učinilo mi se potrebnim, da iz zbirke podataka i teoretskih poriva sklopim pregled i sliku dosadanjeg rada, kako bismo na kraju i u tom smislu mogli izvući i dati neke određenije sugestije i stavove.)

U izlaganju ću se ograničiti uglavnom na nastavu književnosti u obaveznoj osmogodišnjoj školi, jer ona u sebi nosi svoju specifičnu problematiku, koja se samo djelomično podudara s radom u drugim općeobrazovanim ili stručnim školama.

Iznošenje nedostataka u dosadanjem radu nema svrhu da umani vrijednost stvarnih napora i dostignuća. U okviru ovog i ovako predmetno ograničenog područja sve, što se iznosi, predstavlja samo podlogu za nova rješenja, koja se iz tog materijala nameću.

Sve zablude i nedostatke, koji su se na tom planu javljali, mogli bismo svrstati u dva područja:

A.) U sadržaju rada

B.) U formi i metodskom postupku

Za čitav rad bila je od odlučnog značenja činjenica, da je nastava jezika i književnosti u obaveznoj školi bila određena planom i programom, koji je sadržajem, strukturom i svojim zahtjevima sputavao stvaralačku aktivnost nastavnika. To je u svom punom značenju bio program za niže razrede gimnazije i služio je samo kao uvod i priprava za nastavljanje školovanja u višim razredima. Time je u najbitnijim crtama bio određen i karakter nastave.

Budući da se u višim razredima gimnazija gramatika gotovo uopće nije radila, utrpala je kompletna u niže razrede, t. j. više razrede osmogodišnje škole i tako oduzela velik broj raspoloživih sati za ostale oblike rada — pa su književni tekstovi i svi izvori živog književnog govora služili uglavnom samo

kao materijal za govorne vježbe, prepričavanje sadržaja i izvlačenje nategnutih i često praznih etičkih sudova.

U čitavom se radu postepeno izgubio osnovni cilj nastave književnosti i on se zadržao samo u ono nekoliko fraza u uvodu pisanog programa. Osnovni cilj i zadatak svakog odgojnog procesa, sadržan u težnji „da se ličnost odgajnika uskladi sa zahtjevima (suvremene) stvarnosti“ nije se dovoljno osjećao ni u nastavnim postupcima ni u rezultatima rada. Ispustilo se iz vida, da je obaveznim osmogodišnjim školovanjem za najveći broj učenika sistematsko školovanje završeno i da ono, što oni treba da sa sobom ponesu u život, treba da bude cjelovito i dovršeno. Naši su učenici izlazili iz škole opterećeni zbrkom otvorenih i nedovršenih pojmova, pretrpani mnoštvom nepotrebnih i često nerazumljivih formulacija i kategorija, koje su nosili u sebi kao mrtvi inventar. Uz to su imali još samo nekoliko općenitih i besadržajnih fraza, kojima će se uspješno braniti od svakog stvarnog životnog problema.

Takav strogo određen i minuciozno razrađen program, koji je svojom preopterećenošću i decidiranošću diktirao i metode, i tempo i opću usmjerenost nastave — bio je osnovna zapreka u radu.

U praksi je to bivalo još zatvorenije, jer su prosvjetni organi i njihovi predstavnici uz točno i detaljno razrađen program često zahtjevali čak i posve određen broj upisanih i obrađenih štiva, bez naročitih stručnih i pedagoških zahtjeva na način i cilj obrade.

Zbog toga se događalo, da je učenik završavao nižu gimnaziju ili osmogodišnju školu, a da se čitavo njegovo znanje o književnosti moglo svesti na memoriranje sadržaja određenog broja književnih tekstova, od čega se dijete spasavalo zaboravljanjem, nekoliko formula za etičke ocjene likova i postupaka i, u najpovoljnijem slučaju, nešto biobibliografskih podataka o piscima.

Po tom programu radimo još i danas.

Školska lektira, bez obzira na nezgrapn i neadekvatan način rada, bila je na visokom nivou onda, kad je učenik uz prepričane sadržaje imao i zbirku gotovih ocjena propisanih i u školi obrađenih književnih djela, bez ikakvih instrumenata da ocjenjuje ona djela, koje će uzeti u ruke, ako ikada osjeti potrebu da sam nešto pročita. Što će i kako će učenik čitati, kad jednom napusti razred, školu ni inače nije mnogo zanimalo.

Između škole i stvarnih potreba života postepeno se uzdigao debeo zid, koji se povremeno preskakivao stereotipnim frazama o socijalizmu i izgradnji, te suvišnim ekonomsko-historijskim digresijama i komparacijama, dok je stvarni život, zatrpan apstrakcijama, ostajao mutan, dalek i neobjašnjiv, a prava vrijednost i umjetnička istina književnih tekstova sasvim na strani. I to, što tako izoliranu školu nije naročito zabrinjavala čitalačka budućnost učenika, nije toliko čudno, koliko je neobično, da je nije zanimalo ni ono, što taj učenik inače privatno čita i doživljava. Obrambena fraza, da je cilj nastave „razvijanje književnog ukusa“ ostat će tako dugo samo fraza, dok god se ne nađe put da djeca tu „književno ukusnu literaturu“ prihvate.

Kao dokumentaciju za taj odnos navest ću samo nekoliko momenata:

Naša izdavačka poduzeća (i pitoma i divlja) pobrinula su se da na književnom tržištu uvijek imade dovoljno knjiga i svezaka petparačke lite-

rature, koju veći dio omladine guta u slobodno vrijeme, a za koju joj nije potrebna nikakva prethodna priprema. Na taj je problem škola u većini slučajeva reagirala prokušano neuspješnim metodama: zabranjivanjem, zgražanjem i deranjem svezaka, pronađenim kod učenika za vrijeme nastave. Rijetko se koji nastavnik odvažio da pusti tu literaturu na redoviti sat i da tamo ozbiljno, bez ikakva neargumentiranog izrugivanja, rastvori takvu knjigu zajedno s učenicima i s književnim kriterijem pokaže njenu etičko-estetsku bezvrijednost, neistinitost i prazninu.

A čini mi se, da ne treba posebno isticati činjenicu, da ta i takva literatura ima vrlo često snažniji utjecaj na učenikovu moralnu i kulturnu fizionomiju od onih odabranih i obaveznih književnih tekstova, koje im nismo znali približiti.

Sličan je odnos i prema filmu. O negativnoj odgojnoj ulozi i snazi filma u javnosti se često piše i raspravlja. No dok se film i na kulturnom planu i u međunarodnim razmjerama već afirmirao kao umjetnost sa svim svojim specifičnim zakonitostima i filmskim scenarijem kao književnom podlogom — u našu je školu prodro uglavnom nastavni film i tek pokoji odabran i etički besprekoran umjetnički film, koji djeca gledaju s dosadom i zijevanjem. Onaj film, kojim su oni oduševljeni i koji još nose u sebi kao posljednju ljepotu, nad kojom njihov profesor izražava prezir i zgražanje — ostaje bez obračuna i bez obrazloženja. I kad u našim kinematografima neki „Dvoboj u džungli“ igra mjesecima pred punom dvoranom, a „Krađa bicikla“ tri dana, kad dobra knjiga čeka godinama u prašini, a loša se razgrabi odmah nakon izlazenja — onda bismo se morali zamisliti nad našim zaslugama u tom smislu: velik postotak te publike je prošao ili još prolazi kroz naše škole. (Jedan usputni statistički podatak: I naše i međunarodne statistike pokazuju, da gotovo polovicu filmske publike sačinjava omladina od 10—19 godina).

Dalje:

Djecu tog najosetljivijeg i za kasniji razvitak najsudbonosnijeg uzrasta počinju zanimati seksualni problemi i svi vidovi međusobnih odnosa među spolovima, što je, na koncu, i jedan od bitnih problema u životu čovjeka i u umjetnosti, gdje se odražava — a škola je u principu te probleme tako savršeno zaobilazila, da je to licemjerje dobilo i svoju apsurdnu komponentu: učenici su se i u školi i u životu prije susretali s biološkom stranom tog odnosa, dok im etički smisao ljubavi i ljudskih odnosa na tom planu nitko nije približio.

U tom je pravcu i izbor naših odabranih tekstova bio tako virtouzan, da smo na te probleme mogli naići tek na periferiji ponekog zalutalog odlomka — pa i nije trebalo ulagati mnogo truda, da se zaobiđu.

Da djeca, naročito djevojčice, takvu literaturu intimno vole i u njoj se gube i lutaju — znamo i bez ankete.

Koliko sve to vrijedi i za više razrede gimnazije, ne bih ovdje ulazio.

Neke od uzroka takvog stanja već smo u uvodu dotakli. Jedan od osnovnih je svakako već spomenuti program, koji nije ostavljao prostora za samostalnost izbora i orijentacije, a svojim je smislom i sadržajem direktno uvjetovao razvitak jednog uhodanog, smirenog i uspavanog sistema rada.

Slično značenje u svemu tome imao je i upravo navedeni izbor tekstova.

Među odlomcima iz književnih djela i odabranim knjigama preveliko je mjesto imala politički i socijalno intonirana literatura. Tu ne ubrajam ona stvarno vrijedna i snažna djela iz tog područja, već ono mnoštvo nategnutih i praznih priča, s golom tendencijom, bez umjetničke vrijednosti i uvjerljivosti. Zbog toga se događalo, da i oni uistinu vrijedni tekstovi s tom tematikom nisu bili podloga za doživljaj snage riječi i etičke ljepote likova, već samo povod za tirade o društveno-ekonomskim problemima nekog davno zatrpanog vremena. S nekoliko rečenica iz političke frazeologije bili su uspješno zatrpani i ljudi, i pisac i stvarna odgojna vrijednost teksta.

Opravidano poštovanje i divljenje, koje osjećamo prema našoj tradiciji i srednjovjekovnoj nacionalnoj kulturi, u nastavi se književnosti očitovalo opet na štetu suvremenosti. U višim razredima obavezne škole oko 40% vremena i prostora zauzimali su tekstovi iz usmene narodne književnosti, koja svojim arhaičnim jezikom i udaljenošću tematike danas više ne može imati tako odlučno značenje ni za formiranje etičke fizionomije čovjeka, ni za kulturu suvremenog jezika, kao što je to možda imala još početkom ovog stoljeća.

Sve ovo, što je navedeno govori, pomalo o tome, da je školska praksa na tom području formirala skoro idealističku koncepciju nekog apstraktnog čovjeka, kakvog ta navodna i površno shvaćena stvarnost treba, a rezultati takvog rada mogli bi se kratko i malo pretjerano izraziti ovako: Mi nismo pripremali ljude za život, već gradili idealne likove, koje je stvarnost bez muke obarala, ako već za školovanje nisu imali dvostruku fizionomiju.

U zavisnosti s tom podlogom razvile su se i forme rada.

Idejnost, kao osnovni zahtjev u nastavnom radu, u nastavi književnosti pretvorila se u najpogodnije sredstvo za sakrivanje i uništavanje umjetničke i etičke vrijednosti teksta. Ona prava idejna vrijednost teksta, koja struji iz odabrane materije — bila je pri analizi zatučena sivim, beživotnim apstrakcijama i nepotrebnim i bespredmetnim poredbama nekih, na tom mjestu, posve indiferentnih životnih sredina. Književni tekstovi bili su samo motivi.

Pod udarom stručnih zahtjeva to se kasnije donekle izmijenilo, pa se u vezi sa svakim odlomkom počeo davati i poneki književni pojam, koji se brzo i temeljito zaboravljao ili se u traženju estetskog prešlo u goli formalizam.

Pročitala se lirska pjesma, konstatiralo se, tko je pjesnik i o čemu pjeva, a onda je počinjao „pravi“ posao: Kakva je ta pjesma? Lirska. Zašto? Jer se u njoj izražavaju osjećaji. Koliko ima strofa? Četiri. Koliko pojedina strofa ima stihova? Kako se zove takva pjesma? Što je to sonet? Koji su pjesnici još pisali sonete? Ima li rima? Kakve su? Kakav je ritam? Ima li koja metafora, komparacija, personifikacija...? Naučite za sutra ovu pjesmu napamet.

Od takvog nefunkcionalnog masakriranja lirske materije, kakvo se danas vrši na tragu estetskih zahtjeva, bilo bi i vrednije i efektnije svako čitanje bez komentara.

U praktičnom je radu i u prvom i u drugom slučaju umjetničko djelo kao „dijalektičko jedinstvo sadržaja i forme“ ostajalo samo mrtva sintagma.

U metodskim se postupcima to osjećalo još mnogo izrazitije:

Induktivna metoda, koja se forsirala kao najidealniji put u spoznajnom procesu, dobila je u nastavi književnosti prilično nakazne forme i pod-

sjećala je pomalo na policijska isleđenja. To je u većini slučajeva bila stvarno „frontalna nastava“. Nastavnik je postavljao više ili manje sugestivna pitanja, na koja su đaci davali posve određene i očekivane odgovore t. j. učenici su odgovarali ono, što je nastavnik zamislio, da moraju odgovoriti, kako bi niklo novo pitanje, koje će biti bliže istini t. j. idućem pitanju. Djeca su u tom procesu bila nešto kao zvierke, koje pitanjima kao čakljama gonimo u kut kaveza, da tamo nađu spoznaju.

Pri tome su zaboravljene samo dvije stvari: 1. da su čitav taj put prošli vođeni na uzici, i 2. da u čitavom tom spoznajnom procesu nisu imali prilike, da bilo što upitaju ili da izraze svoje mišljenje.

Ako takav način rada možda ima svoje puno opravdanje u nastavi gramatike ili pri davanju bilo kakvog novog pojma — u dodiru s umjetničkim tekstom je nema i ne može je imati.

Analiza književnog djela gradi se na nezamjenjivom izvornom doživljaju i pokušavati takav doživljaj identificirati, strići i tjerati u gotove ocjene i formacije — štetan je i promašen posao.

Dokumentaciju za takav način rada možemo naći u prvoj školi i u prvom razredu, u koji udemo — ako uzmemo u ruke đačke bilježnice za domaći rad ili privatnu lektiru.

Upravo bilježnice za privatnu lektiru, koje bi trebale pokazivati stepen književne i čitalačke zrelosti učenika, predstavljaju ustvari samo groblje pročitanih knjiga. U njima ćemo naći mučno i detaljno prepričane fabule, često i na desetak stranica, na kraju svakog sadržaja eventualnu karakterizaciju likova s nekoliko stalnih atributa, a iza toga, kao spomenik, frazu, dobivenu u školi, nad kojom se nalazi triput crvenom olovkom podvučen naslov: glavna misao.

Kad bismo se upustili u čitanje, primjetili bismo:

1. da tekst vrvi pravopisnim i gramatičkim pogreškama;
2. da je rječnik bijedan i da je čitava fabula svedena uglavnom na fizičko kretanje lica, izraženo glagolima;
3. da su rečeničke konstrukcije nezgrapne i neprirodne, jednom rječju, da se u jezičnoj kulturi učenika osjećaju jednake ili još veće praznine, nego u znanju i osjećanju.

Direktan rezultat gore navedene metode je i činjenica, da ćemo rijetko naći učenika nižih razreda, koji je sposoban, da čisto, jasno i povezano iznese svoje mišljenje o bilo kojoj pojavi ili problemu.

U školi, gdje se govori lijepo i pravilno, učenik je uglavnom odgovarao i rijetko je imao priliku, da se slobodno izražava. Izvan škole se i dalje služio svojim lokalnim dijalektom ili žargonom i njime će i nakon školovanja nastaviti govoriti, jer se navikao, da se njime služi, kad ima kome stvarno nešto reći o sebi i o svojim doživljajima.

Sve to govori, da se osnovni cilj osmogodišnjeg obaveznog školovanja izgubio u prakticističkim naporima da se na vrijeme završi glomazan i neprimjeran program.

Možda je slika, koju sam iznio, ispala odviše tamna i negativna, no činilo mi se, da je potrebnije obilježiti trule grane, nego navoditi i zbrajati već gotova i pozitivno usmjerena rješenja. Isto tako ne bi to trebalo shvatiti kao jednostranu negativnu ocjenu (datu s nekog pseudorevolucionističkog stanovišta) ili kao meku za neke unaprijed pripremljene reformističke teze.

To je slika prakse, kakvu smo je osjetili i provodili, kao i svi, koji su radili na tom poslu.

Rješenja, koja kao negacije izviru iz dosadašnjeg načina rada, već postepeno dolaze do izražaja i u praktičnom radu i u teoretskim zahtjevima.

Koncipiran je i novi plan i program, koji bi trebao zamijeniti stari, i ove će godine oko stotinu škola u Hrvatskoj početi s eksperimentalnim radom prema njemu. Ostaje otvoreno pitanje, da li je upravo to ono, što se traži. Jedna okolnost u odnosu na materinji jezik i književnost već sada zabrinjava: u novom su planu za nastavu materinjeg jezika i književnosti u završnim razredima predviđena svega tri sata.

Ne znam, da li ikakva nova koncepcija može s toliko sati postići bolje rezultate, kad nam do sada nije bilo dovoljno pet i šest sati sedmično. To je pitanje, o kojem bi ovdje trebalo progovoriti.

No bez obzira na taj program i njegovu eksperimentalnu vrijednost — najvažnije pitanje još uvijek ostaje opća usmjerenost nastave jezika i književnosti u obaveznoj školi. Kad bismo željeli preciznije zacrtati ili odrediti smisao nastave materinjeg jezika i književnosti u osmogodišnjoj školi, u skladu sa zahtjevima etičke i kulturne fizionomije našeg društva — možda bismo ga mogli formulirati otprilike ovako:

Učenik, koji završava obaveznu školu, ne treba da sa sobom ponese zbirku sadržaja odlomaka iz književnih djela i gotove ocjene u školi obrađenih knjiga već,

1. svladan i usvojen etičko-estetski instrumentarij za samostalno vrednovanje literature i drugih kulturno-umjetničkih manifestacija, s kojima će se u životu susretati;

2. etički kriterij za ocjenjivanje likova i situacija, s kojima će se sudarati u društvu;

3. stvarnu sposobnost, da lijepim čistim i pravilnim jezikom iznosi svoje misli i doživljaje.

Ako se u skladu s takvim ili sličnim ciljem odabiru metodički postupci i obrazovani materijal, i ako se njegova prisutnost bude osjećala u svim fazama nastavnog rada — očekivani se rezultati moraju pojaviti.

Takav rad ne pretpostavlja nikakve apotekarske rezolucije i recepte ili detaljno omeđene putove, već nastavnikov stvaralački odnos prema radu, njegovu stručnu i metodičku elastičnost i, što je najbitnije, slobodu i nespontanost u izboru i opsegu nastavne materije. Osnovni bi zahtjevi trebali biti samo okviri, a traženo gradivo samo sređen i sakupljen materijal.

Samo u toliko, da i ovo ne ostanu samo prazne fraze, navest ću nekoliko takvih (prihvatljivih ili neprihvatljivih) zahtjeva, koji se pri takvom radu nameću, a izviru direktno iz ranije iznesenih nedostataka:

1. Treba insistirati na imanentnoj etičko-estetskoj vrijednosti teksta i njegovoj podlozi, a prekinuti s nefunkcionalnim pretrpavanjem činjenicama iz područja, koja su nagomilana „oko književnog teksta“ (historijskim, historiografskim, bibliografskim, biografskim, sociološkim, ekonomskim i drugim podacima);

2. dopustiti i poticati učenike, da u školi govore, rasuđuju, ocjenjuju, referiraju i polemiziraju, služeći se izražajnim sredstvima i pojmovima, koje ćemo nenametljivo uklopiti u njihov leksički i pojmovni potencijal;

3. voditi računa o učenikovom stvarnom interesu i graditi kriterij na onim materijalima, koji ga uzbuđuju i zaokupljaju: pustiti u školu strip, šund, film, časopise, novine... i dati im mogućnost, da iskreno i otvoreno izraze svoju kritiku ili oduševljenje;

4. satove lektire, koji su se iscrpljivali u čitanju odlomaka, referata i pregledavanju bilježnica, pretvoriti u satove slobodne debate, koji će biti sinteza cjelokupnog rada na jeziku i književnosti i pokazivati stupanj njihove zrelosti i sposobnosti;

5. s rastom učeničke zrelosti postepeno smanjivati odlučujući ulogu nastavnika i ostaviti učenicima, da sve jezične, etičke i estetske probleme i pogreške sami razrješavaju;

6. bilježnice za lektiru pretvoriti u teke za njihove intimne kritičke bilješke i refleksije o pročitanoj djelu, a odbaciti jalovo prepričavanje fabula i nizanje gotovih i pasivnih ocjena;

7. Ne tražiti od djece da uče napamet lirske pjesme, već ih navoditi da pamte one stihove, odlomke ili pjesme, koje su osjetili i doživjeli i ne žele ih zaboraviti;

7. Etičko-estetske kriterije, kojim su ocjenjivali fiktivna zbivanja u književnim djelima, mjeriti na zbivanjima i karakterima iz njihova života i socijalne sredine.

Na kraju:

Sve ovo, što je ovdje izneseno, ne pretendira ni na kakvu dorečenost. To je samo materijal, o kojem bi trebalo ozbiljnije porazgovoriti i dati objektiv i stručno i metodički dokumentiran stav.

Dragutin Brigljević

NASTAVA MATERINSKOG JEZIKA U SUVREMENOJ ŠKOLI

U prvim poratnim godinama obnove i izgradnje, kad se gotovo preko noći obnavljalo porušeno, a u isto vrijeme rušilo dotrajalo i stvaralo novo, onaj radni polet, stvaralački zanos i grozničava žurba, da se što prije nadoknadi izgubljeno, gonili su našeg čovjeka, da grabi u samu srž stvari i da se zaustavlja samo na ključnim pitanjima. Zbog sadržaja zapostavljena je forma, a riječ formalnost poprimila je prizvuk nečeg morskog, preživjelog. Gradili smo kuće ne pazeći na njihov estetski izgled, pisali pjesme ne brišući njihovu formu, brinući se samo za ideju. To zanemarivanje forme nije ni školu moglo mimoći. Preko noći su nestajali analfabete, dojučer nepismeni ljudi morali su pisati izvještaje, dopise, zidne novine. U žurbi i trci prema novim uspjesima i pobjedama nismo stigli da prekontroliramo tu svoju pismenost, da joj dignemo kvalitet u svakom pogledu. Pravopis, gramatika, stil — sve nam je to bilo manje više usputno, drugorazrednog značenja. Misao — riječ — čin i naprijed! Tko bi imao vremena, da tu riječ ugladi, da joj poda sjaj, da je izbrusi i donese u najpravičnijem obliku!

A kad su goruće potrebe bile uglavnom zadovoljene, kad je obavezno školovanje protegnuto najprije na sedam pa, zatim, i na osam godina, stadosmo zvoniti na uzbunu. S negodovanjem smo upozoravali jedni druge, da nam učenici obaveznih škola, pa što više, onih srednjih i najviših, napuštaju školske klupe nepismeni i polupismeni. Jadovanke o niskom stupnju jezične kulture naših svršenih učenika nisu postale bespredmetne ni danas, kad su oni uzroci — rat i poratno raspoloženje — već davno prestali djelovati. Pitamo se stoga, stoji li to zaista tako loše s tom našom jezičnom kulturom? Umjesto da čekamo nečiji odgovor, obidimo naše ulice i škole, pročitajmo ulične natpise, reklame i oglase, zavirimo u pisma i dopise generacija, koje upravo izlaze iz školskih klupa, proučimo jezik naše štampe i publicistike, osluhnimo govore naših govornika, predavača, diskutanata, reportera, nastavnika i učenika! Vidjet ćemo jezični nemar, čut ćemo nebrigu za njegovanje jezika, osjetit ćemo odsutnost ljubavi za materinski jezik. Naletjet ćemo i na jednu još tužniju pojavu: susrest ćemo se s jezičnim snobizmom ili ljubavlju prema tuđim jezicima, koja u najmanju ruku znači podcjenjivanje vlastitog. Kako da drukčije nazovemo pojavu sve većeg potiskivanja domaćih riječi stranima? U najnovije vrijeme kod nas se zlato s potonulih brodova

ekstrahira (Vjesnik, 24. VI. 1957.), uvode se vlakovi na električnu trakciju (Narodni list, 1. I. 1956.), decidirano (Vjesnik u srijedu, 3. VII. 1957.) se akceptiraju razne vokacije i devijacije, scenariji se hitno uzimaju u tretman (Radio Zagreb, 5. VII. 1957.), da bi se pred svijetom dokazao nivo naše kulture i standing point (Krugovi, 1, 1954) našeg obrazovanog čovjeka. Ako smo osudili prtjerano jezično čistunstvo, koje nije moglo otpjeti postojanje gotovo nijedne strane riječi, izbacujući i radio i hotel i kino i niz drugih riječi, koje imaju međunarodnu vrijednost u većini evropskih pa i svjetskih jezika, zar treba da upadamo u drugu krajnost — u ropsko puženje prema svemu što nije naše? Ta najezda nepotrebnih tudica, koja nije pojava od jučer (sjetimo se Jurja Križanića i Pavla Rittera Vitezovića, vjerojatno prvih u nizu ogorčenih boraca protiv jezičnog snobizma ne samo u našim već i u slavenskim relacijama), to nekritičko primanje svega, što nam sa strane dolazi u naš jezik, i činjenica, da bi se i u našoj sredini morao pojaviti Lenjin s ozbiljnim povikom „Nije li vrijeme, da objavimo rat upotrebi nepotrebnih stranih riječi?“ (Lenjin: O čišćenju ruskog jezika, zbornik „O književnosti“, Kultura 1949.) — sve to u jednakoj mjeri kao i one brojne pravopisne, ortoepske, gramatičke, sintaktičke i stilske griješke u cjelokupnoj našoj jezičnoj praksi dokazuje nam, da nešto nije u redu s nastavom materinskog jezika u školi, opominje nas, da već u školi našem čovjeku nije ucijepljeno dovoljno ljubavi za svoj jezik.

Dakako, nije ni sve tako crno, kao što se čini u prvi mah. Broj nepismenih se apsolutno smanjio, a zahvaljujući obaveznom osmogodišnjem školovanju jezična kultura naših najširih slojeva raste iz godine u godinu. Ali nas sad zanima pitanje, nije li taj porast nešto prespor, ne bi li ta jezična kultura, koju učenik stječe u školi, mogla biti bolja? To i jest ono, zbog čega smo nezadovoljni i čemu treba da potražimo uzroke. Vjerojatno bismo mogli navesti povećati broj tih uzroka, no ja ću se zadržati na dvama, po mom mišljenju najvažnijima. Prvi uzrok ovakvu stanju jezične kulture bez sumnje je sama nastava materinskog jezika u našim školama, a drugi je opći stav prema jeziku svih onih, koji odgajaju i obrazuju našeg učenika.

U nastavi materinskog jezika učenje gramatike dolazi na prvo mjesto. Sistematski se gramatika proučava u višim razredima obaveznog školovanja, dakle u godinama, kad je dijete prilično nesklono i nesposobno za apstraktno mišljenje. Ono, što se može postići u tim godinama, često je samo formalističko znanje gramatike, od kojeg nema praktične koristi. A da gramatika bude neka vrsta mentalne gimnastike ili disciplina, kojom ćemo razvijati logičko mišljenje i sposobnost za usvajanje apstrakcija, s time se ne možemo miriti, jer imamo u sadašnjem nastavnom sistemu napretek mogućnosti, da sve to postignemo i bez gramatike. Gramatika opravdava svoj opstanak u školi samo kao predmet, koji će učeniku omogućiti stjecanje veće jezične kulture.

Nama se, na primjer, dešava, da učenici nauče sva pravila u vezi s tvorбом i upotrebom aorista, a da unatoč tome nisu sposobni, da se aoristom i služe u svom govoru ili pisanju. U sedmom i osmom razredu osmogodišnje škole prilično opsežno proučavaju sintaksu vremena i padeža, pa ipak nisu spremni, čak ni kad na studij književnosti dođu, da dadu svoje mišljenje o jeziku ovog ili onog pisca. Tom formalizmu kriva je u prvom redu činjenica,

da se djeca upoznaju s gramatičkim kategorijama i pravilima u vrijeme, kad još nisu dozrela za apstrakcije te vrste. A da bude stvar još teža, uopće više nemaju prilike, da se sistematski pozabave gramatikom, ukoliko se ne odluče za studij na fakultetu. U gimnazijama i drugim srednjim školama učenje gramatike ovisi o sklonosti profesora, i zbog opširnog programa književnosti to učenje je gotovo uvijek neznatno i u najviše slučajeva samo usputno ponavljanje znanja stečenog u obaveznoj školi. Produbljivanju i proširivanju tog znanja ništa ne pridonosi ni Nastavni plan i program.

No čini mi se, da su još više gramatičkog neznanja prouzročile metode, kojima mi ponajčešće iznosimo gramatiku pred svoje slušaoce. Suhoparnim gramatiziranjem postignemo, da učenici zamrze gramatiku. Je li onda čudno, da nema interesa za jezična pitanja i da nije razvijen osjećaj ljubavi za jezik? S tim gramatiziranjem došlo se tako daleko, te se kod ljudi, koji vole književnost, uvrijedilo mišljenje, da bi se obradom gramatike na umjetničkom tekstu uništila ili bar umanjila emocionalna snaga tog teksta. Naši udžbenici gramatike malo su ili ništa pridonijeli sa obaranje takvih stavova. O t k a k o se u našim redovima javilo gibanje, kojemu je cilj borba protiv gramatiziranja, jedan dio nastavnika pogrešno je shvatio, da se treba boriti protiv gramatike, pa je gotovo i ne obrađuju više ili trkom prelaze preko gramatičkih lekcija. „Gramatiziranje je neprijatelj gramatike“, s pravom uzvikuje jedan naš profesor (Zvonimir Kuhar, Jezik, 3, 1957).

Gramatizirati je lakše nego poučavati o jezičnim zakonima na privlačiv, uvijek nov i djeci pristupačan način. Lako je pronaći istrgnute, iskonstruisane, često stereotipne rečenice i paradigme, koji se možda povlače po svim gramatičkim udžbenicima unatrag stotinu godina. Teže je međutim iznalaziti ili stvarati zgodne cjelovite i uvijek nove tekstove, prikladne za otkrivanje gramatičkih i pravopisnih pravila, koji će učenika uvjeriti, da gramatika nije nikakva izolirana disciplina, izmišljena, da bi profesori imali čime zagorčavati život učenicima. Znam profesora, kojemu su učenici napamet znali sva pravila o pisanju glasova č i ć. Strogim ocjenjivanjem uspio je da svede pogreške u pisanju tih glasova na najmanju mjeru. Takve pogreške u školskim zadaćama bile su vrlo rijetke, pred kojima je učenik drhtao kao pred katastrofom. Profesor nije ni pokušao, međutim, da svoje učenike pouči i o pravilnom izgovoru glasova č i ć. Ali bio je zadovoljan svojim uspjehom. Njegovi su učenici svršili školú i danas su već odrasli ljudi. Dopisujem se s nekima od njih. Znam, da su bili vrlo dobri i odlični đaci i čudim se, kako to da njihova pisma ne odaju gotovo nikakva poštovanja razlici između glasova č i ć. Ta oni nisu griješili u školskim zadaćama! I nisu, ali su stekli dvostruku pismenost: jednu za profesora u školskim zadaćama, a drugu za život, gdje se na beznačajne sitnice, kao što su pravopisna i gramatička pravila, mnogo ne gleda. U školskim zadaćama su razmišljali nad svakim č i ć, a ako nisu bili sigurni, koje će slovo napisati, odabrali su drugu riječ, gdje nije bilo tog nesretnog glasa. Ponekad je trebalo žrtvovati i cijelu rečenicu, a možda i misao prekriti.

Ako uzmemo u obzir, da je na takav način utrošeno samo za gramatiku otprilike tri petine vremena, koje je planom i programom stavljeno na raspolaganje nastavniku materinskog jezika, onda ćemo shvatiti, koliko je tu zapravo izgubljeno. (Prema Nastavnom planu i programu za VII. r. osmogo-

dišnjih škola treba obraditi oko 70 novih gramatičkih jedinica. Budući da je isto toliko vremena potrebno za utvrđivanje i ponavljanje tog gradiva, izlazi, da od 200 sati, koliko otprilike godišnje otpada na nastavu materinskog jezika, 140 sati trošimo samo za gramatiku. A u onih ostalih šezdesetak sati treba provoditi različne oblike pismenih i govornih vježbi, obrađivati književni tekst i drugo.) Toliko smo vremena žrtvovali gramatici, a učenici nisu zavoljeli svoj jezik, niti su ponijeli u život znanje, koje odgovara uloženom trudu.

Ne bih se ovdje upuštao u raspravu oko pitanja, što je od gramatičkoga gradiva suvišno, a što je opet *p r e t e š k o* za uzrast učenika u obaveznoj školi i što bi trebalo prebaciti u srednju školu, ali bih se suglasio s mišljenjem, prema kojem se i gramatika može, kao povijest, podijeliti na opću i nacionalnu. Opći dio grmatike, koji je zajednički manje više svim poznatijim jezicima (pojam riječi, rečenice, kategorije vremena i padeža), bezuvjetno bi se morao proučiti u obaveznoj školi. Za onaj posebni dio gramatike, koji vrijedi samo za naš jezik (partije iz fonetike, morfologije, sintakse) mogli bismo usvojiti princip, koji se u nekim američkim školama već poodavno primjenjuje u nastavi gramatike, a prema kojem su polazna točka u izučavanju gramatike oni konkretni slučajevi, gdje se učenici ne drže određenih gramatičkih pravila.

Problem gramatike u obaveznoj školi nije nov ni samo naš. U mnogim zemljama pedagozi revidiraju stara shvaćanja, tražeći za nastavu gramatike suvremenije koncepcije. U knjizi *Gruhn-Douglass: The modern junior school* nalazimo, da je nastavni plan i program za američke škole inspiriran ovakvim mislima: „Nastava gramatike nije više organizirana prvenstveno oko zapamćivanja gramatičkih oblika, izraza i pravila. . . Proučavanje gramatičkih pravila može tek onda biti od veće koristi, kad su učenici u stanju da ispravno primjenjuju gramatičke oblike.“ Francuski pedagog Roger Cousinet ide tako daleko, da se odriče svake jezične nastave, prije svega gramatike kao predmeta, jer ne pripisuje učeniku sposobnost apstrakcije na putu od stvari do riječi i od riječi do gramatike. On tvrdi, da će stalnim *i s p r a v l j a n j e m* pismenih radova postići isto tako dobre i ortografski besprijeekorne rezultate kao i pomoću gramatike. N· možemo se složiti s Cousinetovim postavkama, ali bismo ga mogli slijediti u tom smislu, da učenje gramatike što uže povežemo s pismenim i govornim vježbama.

Nastavu gramatike u obaveznoj školi moramo zapravo pretvoriti u poučavanja o jeziku, koja će izvirati iz obrade književnog teksta, iz govornih i pismenih vježba, jednom riječju, iz čitave naše jezične prakse u školi. Pouke o jeziku podavat ćemo učenicima na cjelovitim tekstovima, koji će moći pobuditi učenikov interes. Ti tekstovi mogu biti uzeti iz naše i strane književnosti, iz novina i časopisa, a mogu ih i sami nastavnici i učenici stvarati, dakako pod uvjetom, da to budu primjerci uzorne pismenosti. I tu se ne ćemo zadovoljiti otkrivanjem određene gramatičke kategorije, nego ćemo pokazati i njene stilske vrijednosti odnosno njenu funkcionalnost u književnom tekstu. Kad sam učenike upoznao s pojmom i vrstama pridjeva na Tadijanovićevoj pjesmi „Visoka žuta žita“, prije svega sam ih naveo na razmišljanje o funkcionalnoj vrijednosti te vrste riječi u ovoj pjesmi. Djeca su zaključila, da je pjesnik morao upotrebiti upravo te riječi a na druge,

ako je želio, da nam poda sliku, koja je u njemu pobudila tako jake osjećaje. Tek pošto smo tako odredili vrijednost ove vrste riječi, prešli smo na njezina gramatička određenja. Slično smo učinili i sa sastavnim rečenicama, kad smo u tekstu iz Krležine „Bitke kod Bistrice Lesne“ otkrili, da je ta vrsta složenih rečenica karakteristična za stil ovog pisca i da prema tome ima i određene stilske vrijednosti. Krilovljeva basna „Labud, štika i rak“ u Krklečevu prijevodu upravo je kao stvorena, da se uoči sintaktička (i stilska) vrijednost prezenta (gnomsko, historijsko i pravo značenje).

Razvoju apstraktnog mišljenja kod djece mnogo će pripomoći slika. Stoga je u nastavi gramatike treba iskoristiti. Uz lijepu sliku djevojčice, koja čita, mnogo lakše ćemo obraditi pojmove subjekta, predikata i objekta, nego da se služimo samim tekstom. Poznato je, koliko strip privlači mališane. Zašto da tu tehniku ne upotrebimo, kad sastavljamo gramatičke udžbenike? Subjekt i predikat, osnovne pojmove o pridjevima obradio sam pomoću dijafilмова! Dijafilм se s a s t o j i od stripovane priče i drugog slikovnog materijala, koji olakšava shvaćanje spomenutih gramatičkih izraza.

Knjiga i školska katedra ne smiju ostati jedine tribine, s kojih učenik čuje svoj književni jezik. Da bismo što bolje uspjehe postizali u jezičnoj nastavi, iskoristimo i film i radio, a mislimo i na televiziju u doglednoj budućnosti! Ne mislim pri tom samo na nastavne filmove i emisije školskog radija. U domaćem umjetničkom filmu, ako glumci govore dobrim književnim jezikom, nastavnik će učenike upozoriti na one govorne osobine, kojih dijalekt dotičnoga kraja ne pozna (izgovor sporog akcenta i dužina u kajkavskim krajevima). Isto tako će potaći učenike, da pronalaze pravopisne i druge jezične griješke u tekstovima filmskih prijevoda, koji znaju biti vrlo očajni (kao na primjer prijevod u novoj verziji „Scampola“). Upozoravajući na jezične nepravilnosti u tim filmskim tekstovima i u štampi, razbit ćemo kod učenika onaj nekritički stav prema svemu, što vide napisano u novinama ili na filmu, pomoći ćemo mu, da se ne zbunjuje, kad otkrije, da se nešto u štampanom tekstu ne slaže sa znanjem, koje mu je dala škola.

I razne govorne radio-emisije možemo upotrebiti u jezičnoj nastavi, i to opet u oba pravca: učeći dobar izgovor u emisijama s dobrim književnim jezikom, pronalazeći jezične pogreške u slabijih govornika.

Kako zbog o p š i r n o s t i programa nastave materinskog jezika ne možemo sve ovo praktimirati u znatnijoj mjeri na redovitom satu, bilo bi dobro, da osnivamo jezične grupe, koje će djelovati samostalno ili u okviru literarnih družina. Na sastancima ovakve grupe raspravljat će se o različitim jezičnim problemima, a posebno o onima, koji su važni za dotični kraj. Učenici će izvještavati o jezičnim griješkama, na koje nailaze u samoj školskoj zgradi, na ulici ili u mjestu, pa će pokretati i akcije, da se te griješke odstrane. Nadalje mogu analizirati jezik štampe, popularnih publikacija, radio-emisija, filmova, predavanja i t. d. Kao izvrstan materijal za takve sastanke mogu poslužiti popularno pisani članci u stručnim časopisima (Jezik, Naš jezik). Za učenike srednjih škola bit će takvih članaka i napretek, a naći će se članaka i za učenike u posljednjim razredima obaveznih škola. Napominjem, da se s učenicima 7. i 8. razreda mogu gotovo bez izuzetka proraditi članci prof. Ivana Popovića u „Borbi“ kao i veliki dio članaka iz rubrike „Pitanja i odgovori“ u zagrebačkom „Jeziku“.

Budemo li tako provodili nastavu materinskog jezika već u obaveznoj školi, povežemo li nastavu književnosti u srednjim školama s nastavom jezika na taj način, da učenici ulaze u zakonitosti svog jezika pomoću tekstova najboljih naših književnika, ne samo što ćemo ubrzati podizanje jezične kulture, nego ćemo razbiti i onaj jaz između filologa i književnika, koji je urodio formalističkim suhoparnim pristupanjem književnom djelu na jednoj strani, a preziranjem gramatike i nebrigom za jezik na drugoj.

No i uz najsuvremenije pristupanje gramatici ne ćemo postići željene rezultate, ako nam ona praktična strana ovladavanja jezičnom kulturom ostane na dosadašnjoj razini. Mnogo, mnogo više moramo i truda i vremena pokloniti govornim i pismenim vježbama. Ma da se u posljednje vrijeme dosta učinilo u tom pravcu, još uvijek se u brojnim školama govorne vježbe nisu odlijepile od pustog prepričavanja sadržaja knjiga i filmova, a pismene se vježbe kreću na uskom i već stereotipnom tematskom području godišnjih doba i nacionalnih blagdana. Nemamo solidno i moderno napisane metodike govornih vježbi, pa je i razumljivo, da nastavnici u praksi lutaju, traže i, ako su manje inventivni, ostaju kod zastarjelih šablona. Vježbanje je jedini pravi način, da se stečeno znanje primijeni u stvaranju trajnih navika. Omogućimo stoga učenicima, da što više govore, kako bi naučili dobro govoriti, da što više pišu, kako bi što bolje pisali. Budući da govorna praksa utječe na pismenu, pa i obratno, povežimo ortografiju s ortoepijom, pa ćemo u opismenjivanju naših učenika postići sigurnije rezultate. Kad bismo uspjeli, da nam dijete nauči pravilan izgovor glasova č i ć, pravopisni problemi u vezi s tim glasovima ne bi ni postojali. Tako je i s refleksom jata.

Mislim da bismo govorne i pismene vježbe mogli podijeliti u dvije skupine. Ortografsko-ortoepskim vježbama bio bi glavni cilj svladavanje svih poteškoća, koje učenicima postavlja pravopis i pravilan književni izgovor. Tu spadaju različni govorni i pismeni diktati sa zasićenim tekstovima, prepisivanje, čitanje, vježbe s gramofonom i magnetofonskom vrpcom i t. d. Drugo bi bile stilističko-izražajne vježbe s bogaćenjem rječnika i stjecanjem dobra stila kao glavnim ciljem. Pri tom bi trebalo voditi računa o osobitostima informativnog i literarnog (rekreativnog) stila. Da bi stekli vještinu izražavanja informativnim stilom, učenici će pisati pisma, molbe, potvrde, izvještaje, dopise za novine, vijesti, referate, ispunjavat će različite tiskanice i formulare, podnosiut će usmene izvještaje i referate, održavat će mala predavanja naučnog karaktera, vodit će diskusije i telefonske razgovore, davat će intervjuue i slično. Za stjecanje rekreativnog stila pisat će pjesme, priče, crtice, bajke, reportaže, humoreske, kozerije, dramatizacije, scenarijske pokušaje, pa će te svoje radove i napamet naučiti i usmenim ih putem predati publici, koju predstavlja razred.

U svakom slučaju treba voditi računa o tome, da se učenici vježbaju u usmenom i pismenom izražavanju na gradivu, koje predstavlja njihove prirodne interese i aktivnosti, da pišu o temama, o kojima i govore, da mogu biti kod tog posla slobodni i neposredni. Ne razumijem nastavnike, koji nisu skloni slobodnim sastavcima.

Kod pismenih vježbi nastojat ćemo da budimo i razvijamo dječju maštu slikama i muzikom. Slika će učeniku pomoći, da se uvježba u opisima pejzaža, ambijenta, portreta, detalja, pa čak i atmosfere, a potaći će i pro-

duktivnost učenikove mašte izazivanjem asocijacija i novih slika. O utjecaju muzike na razvoj dječje mašte uvjerio sam se prakticirajući pisanje sastavaka uz narodnu, operetnu i opernu muziku. Dopustimo djetetu, da se pišući i govoreći što više izživljava, a usput ga poučimo, ispravimo, odgojimo! Treba tu i dobra doza obazrivosti i taktičnosti, jer ako budemo učenikov govor svakog časa prekidali srditim upadicama ispravljajući pogrešne akcente i druge griješke, moglo bi nam se dogoditi, kao onom učitelju u Domandovićevoj crtici, da zanijem. (Učitelj je šecući kroz selo postavio jednom dječaku neka pitanja. Ovaj je šutio kao zaliven. Nato je začuđenom učitelju ovu šutnju protumačio drugi, hrabriji dječak: Će da ga teraš da govori po gramatiku, pa radije šuti.)

Drugi od uzroka slabe jezične kulture naših učenika leži u općem stavu sredine, koja učenika okružuje, prema tom pitanju. Da dom i ulica u najviše slučajeva idu u raskorak s našim nastojanjima o tom nije potrebno ni da govorim. Htio bih reći, da u samoj školi na tom polju jedni grade, drugi razgrađuju. Ma koliko se nastavnik materinskog jezika trudio, napor će mu biti jalov, ako sve ono, što on na jednom satu izgradi, u druga četiri sata istog radnog dana ostali nastavnici miniraju odsustvom svake brige za jezično obrazovanje povjerenih im učenika. Kod mongih nastavnika drugih predmeta prevlada mišljenje, da je dovoljno, da učenik reproducira svoje znanje, a da nije važno, kako će to reći. Ako osim toga, a to je čest slučaj, i sami nastavnici loše govore, pa čak i nastavnici materinskog jezika, učniku smo oduzeli možda i jedinu mogućnost, da čuje dobar književni govor. Nepotrebno je isticati, od kolike je koristi u takvoj situaciji gramofon, radio i film.

Smatram, da bi nastavu materinskog jezika trebalo uvesti i na sve one škole, koje spremaju buduće nastavnike. I na stručnim ispitima svi nastavnici bez razlike morali bi dokazati svoju jezičnu spremu. Međutim, ako bi se nastava jezika na visokim školama odvijala po dosadašnjim metodama, koje ne idu dublje ni dalje od zapamćivanja pravila i oblika, ako bi se od kandidata na stručnom ispitu tražilo, da samo analizira rečenicu i reproducira definicije iz udžbenika, ova bi mjera vrlo brzo postala nepopularna i s pravom bi negodovali svi oni, koje bi zahvatila, jer bi u njoj vidjeli samo teret bez koristi.

Idealno bi bilo, kad bi se s jezičnom nastavom moglo početi već u predškolsko doba. U tu svrhu trebalo bi odgojiteljima predškolskih ustanova dati specijalno jezično i metodsko znanje, koje se ni iz daleka ne može poistovjetiti s onim, što danas dobivaju učitelji i nastavnici.

Sa svime ovim u vezi trebalo bi sastaviti odgovarajuće udžbenike i jezične priručnike, i to takve, da bi i za najmlađe učenike bili zanimljivi i pristupačni. Već u prvim godinama školovanja mogu se djetetu podati izvjesne jezične pouke, naročito uz upotrebu slikovnog materijala. Francuzi imaju niz takvih gramatika i priručnika za pravopis i rječničko blago namijenjenih učenicima, „koji prave prve korake u učenju francuskog jezika“ (Mme M. Picard: *Mon premier livre de vocabulaire*). S obzirom na skladno povezivanje nastave jezika i književnosti moram istaći kao odličan udžbenik Čitanku za V. r. osmogodišnjih škola, što su je sastavi i Antica Antoš i Juraj Bukša u Zagrebu.

Kod nas još uvijek ima konzervativnih gledanja na sve novije metode u nastavi gramatike. Moramo se protiv toga odlučno boriti, da se opet ne desi kojemu od naših profesora, kao što se dogodilo jednom prije rata, kad su mu odbili štampanje jedne originalno zamišljene koncepcije za obradu gramatike s motivacijom, da je to u osnovi dobro, ali je prerano, da se publicira, jer naši uvjeti još nisu zreli za to. Poslije rata smo slične koncepcije primili izvana, i tada naš profesor sa svojim idejama nije ni izlazio pred javnost, jer bi došao — prekasno.

I na kraju, moglo bi se utjecati i na našu širu javnost, jer se ne može baš reći, da naš čovjek nije zainteresiran za svoj jezik. U danima novosadskih dogovora o jezičnim pitanjima raspravljalo se u kavanama, na tramvajima, u briačnicama, pa se činilo, da su i sportski događaji izbljedili pored tih pitanja. Taj interes mogao bi se trajno podržavati, kad bi se u našoj štampi više pisalo o jezičnim problemima na lak, popularan i zanimljiv način.

„Nastava (materinskog jezika) traje duže ma od koje druge: od rođenja, od prve reči do kraja života“, napisao je prof. M. S. Lalević u „Književnim novinama“ (17. II. 1957. „Kultura govora“). Da li će ta neprekinuta nastava, kojoj se trajanje poklapa s dužinom svjesnog čovjekovog bivstvovanja, biti više ili manje uspješna, to u prvom redu ovisi o onoj organiziranoj nastavi, o nastavi u školskom razdoblju, ovisi najviše, u krajnjoj liniji, o nama — nastavnicima materinskog jezika.

Stjepko Težak

ПРИРОДА И МЕТОДА НАСТАВЕ КЊИЖЕВНОСТИ У ВИШИМ РАЗРЕДИМА СРЕДЊИХ ШКОЛА

У последње време у стручној штампи врло много се код нас пише и дискутује о настави књижевности у средњој школи.

У тој дискусији чују се различита мишљења, а неједнако се третира и средња школа као организационо-школска јединица, јер и у теми која је овде дата још увек је реч о „вишим разредима средње школе“. Сем тога, поједини дискусанти не узимају довољно у обзир чињеницу да се ми налазимо пред кореним реформом школског система, па и средњих школа посебно.

Из тога се већ може закључити да се у претресању овога проблема, доста често, полази са разних позиција, а у много случајева се питању прилази и из различитих аспеката, као што су: научне специфичности у области филологије, историје или теорије књижевности; дидактичко-методска платформа наставе овог предмета уопште; схватање наставника, књижевника, уметника, литерарних теоретичара, есејиста, друштвених и других радника о књижевности итд. Због тога једни говоре о настави књижевности у средњој школи као о историји књижевности, други као о обради књижевног дела, трећи о теорији књижевности, четврти о писмености, пети о запостављеном изучавању грамаике (више граматике него језика!), шести о слабостима методике ове наставе, а само изванредан број стручних људи приступа овом питању комплексно и са становишта јединства језика, књижевности и теорије књижевности.

Међутим када је реч о настави, онда нема потребе, по моме мишљењу, ни за каквим одвојеним третирањем овог питања.

И када у овом излагању буде речи, према датој теми, о природи и месту наставе књижевности у средњим школама, онда се под том наставом подразумева углавном све оно што у средњој школи треба да буде обухваћено предметом који се зове матерњи језик и књижевност.

А при том се увек имају на уму васпитно-образовни задаци наше школе, засновани на друштвено-педагошким концепцијама које произлазе из наших социјалистичких друштвених односа, из материјалних услова живота у савременој цивилизацији и новог положаја личности у нашем друштву.

То с једне стране значи да се васпитна функција школе поставља тако да у догледном времену школа још више постане активна снага

у формирању социјалистичке друштвене свести младих поколења, да доприноси развијању нових друштвених односа код нас, да креће друштво напред, обезбеђује солидно знање, оспособљава за рад, изграђује радне навике и разна умења — свестрано развија и активира младу личност, а с друге стране то јасно показује да учење и васпитање, по природи ствари, не могу бити препуштени само школи, односно започети и завршени у школи. Напротив, средња школа не може давати потпуна и завршна знања, већ јој је задатак, између осталог, да негује и развија смисао за самостално размишљање, просуђивање и доживљавање, да разбуђује интерес за науку, ствара чврсту основу за стварање нових знања и способност за истрајан и упоран рад.

Лењин о том проблему на једном месту каже следеће:

„Ми не бисмо веровали у учење, васпитање и образовање кад би оно било сатерано само у школу и отргнуто од бурног живота“ и додаје: „А наша школа мора давати омладини основе знања, оспособљавати је да сама изграђује комунистичка схватања, мора од омладинаца да ствара образоване људе“¹.

То она треба да постигне целокупном организацијом школског живота и методама свога рада и посебно наставним процесом, чија се природа састоји у томе да се њиме откривају истине о човеку, свету, животу и његовим законитостима, о друштвеним збивањима уопште.

Путеви откривања истине су различити. Ту поред науке важну улогу игра уметност и књижевност посебно. Јер, књижевност као један од облика људске свести и људског сазнања претставља танану и сложену идеологију одређеног друштва, којом се на посебан, уметнички начин изражавају друштвено-политички, етички и естетски идеали, што у исто време јасно показује да је књижевност као уметност и као идеологија и „један од веома значајних извора познавања друштвене стварности“, као и то да књижевност има, посредно или непосредно, огроман васпитни утицај на формирање правилног научног погледа на свет; да делује на идеолошко-политичко васпитање уопште, и да на себи својствен начин шири људски видокруг, развија способности мишљења и говора, негује укус, буди осећања и на тај начин врши специфичну друштвену функцију.

С друге стране, књижевност није хладно, равнодушно копирање стварности, јер уметник — књижевник је, мање или више, такав активни учесник у друштвеној борби, који лепотом израза и уметничке речи, сликањем одређених љакова, нијансирањем осећања, психолошким анализама, интересантношћу заплета и разноврсношћу расплета гради посебну историју људског рода, дату у уметничким сликама, и путем уметничке истине открива „богатство идеја и сложена осјећања човјекова: одушевљење, животни занос, племенитост, хуманост, узвишени осјећај љубави за родну земљу . . . смијех и сузе, величину трагике и љепоту борбе“².

¹ Задаци сојузов молодежи, 1920, Сочинения, 3 изд., том XXV, стр. 384—397,

² Виктор Јурковић, Снага уметничке истине у наставном процесу, Педагошки рад 5—6/1957.

Ако је то тако, а тако углавном јесте¹, онда је књижевност, по речима Васе Стајића, „чуло којим смо ми, досад, највише свет уживали, она је најбогатије наше наслеђе од прошлости, најпоузданији темељ на коме треба зидати нову зграду духовнога нашег живота“²; онда је настава књижевности један од најважнијих предмета у средњој школи; једини предмет који се у суштини не учи, већ у коме се претежно чита и доживљава и то на такав начин да ученик првенствено сам чита, приказује, говори, одушевљава се, противи³.

Природа наставе књижевности то сигурно захтева, јер настава овог предмета није и не треба да буде (ако то данас овде-онде још увек јесте) суво регистровање историско-литерарних, филолошко-граматичких и теоретско-књижевних чињеница, које се пре свега предају, уче из скрипата и затим препричавају да би се понегде отишло и у такве крајности у којима царује естетизирање, или социологизирање, литерарни историцизам, или филологизам, а понекад и „књижевна анализа“ дела која се нису ни читала.

Напротив, природа наставе књижевности тражи нешто сасвим друго ако се имају у виду суштина саме књижевности и васпитни циљеви и задаци наше савремене школе, о чему је напред већ било говора.

Још Васа Стајић је на себи својствен начин али духовито писао да се од књижевне наставе очекује да „помогне васпитање грађана који воле истину, осећају правду и друштвену солидарност, имају прегнуће за израду што лепшег егземплара човека у себи“.

Зато он врло мало води рачуна „о целома ономе мртвоме језику који се у животу наше школе зове *теорија књижевности*“ и који је, могло би се додати, у неким нашим школама и сада још увек мртав.

Он се бори против тога да ученици „кроз књижевну наставу ... усвоје неку линеовску систематику књижевних радова (а та борба не би ни данас баш била на одмет!), него „да се пробију до људи необичних талената“, који су се „борили, посртали, устајали, падали, опет дизали (два точка из блата, два у блато), усправљали се поносом, доживљавали кризу својих веровања, певали, а не плакали то своје „хрвање с богом и с људима“, добро радили свој занат човека и још ... имали дар да своје доживљаје рекну било у првом или другом, у трећем лицу“.

А такво схватање природе наставе књижевности произлази, код Васе Стајића и код многих других, из самог схватања суштине књижевности, као што и он сам вели:

„Југословенску књижевност, за нас, чине књиге у којима су се исповедали и, фрагментарно, исповедили велики људи, хероји, таленти:

¹ Пошто и М. Горки пише: „Наша литература — наша гордость ... в ней запечатлены великие порывы духа; в этом дивном, сказочно быстро построенном храме по сей день ярко горят умы великой красоты и силы ...“ (М. Горкий, Разрушение личности, 1908).

² Васа Стајић, Између живота и књижевности — Просвећивање књижевношћу.

³ Д-р И. Мамузић, Огледи из српскохрватске наставе у средњим школама, Београд 1939.

књиге у којима су борци, репрезентативни људи, изражавали своја титанска, прометејска, фаустовска, колумбовска, робинзонска прегнућа, свој сан живота, изражавајући оно што су пре тога изражавали својим ставом у животу¹.

И још нешто, имајући такав став, он препоручује ограничавање лектире, залаже се за мали број добрих књига и тражи да се „много чита то мало књига“.

А та схватања, по моме мишљењу, нису далеко од савремених схватања о природи и месту наставе књижевности у средњој школи. Јер, у нашој школи настава књижевности се не може третирати само као обрада историје књижевности, већ и као систематско увођење ученика у књижевно дело, доступну лектуру, књижевно-теоретска питања, естетску и социолошко-идејну анализу, језичке проблеме итд.

С друге стране специфичности природе ове наставе захтевају и посебне методе, нарочито у обради новије и савремене књижевности, према којима би са ученицима требало слободно дискутовати о књижевним делима и књижевним појавама, пошто и иначе није тако редак случај да се „литерарни видици ученика пробијају изнад садашњег наставног програма“, иако неки наставници избегавају да са њима дискутују о савременим литерарним збивањима.

Међутим, ово последње не само да се коси са природом наставе књижевности него то није у складу ни са местом које та настава треба да има у школи, ни са васпитно-образовним задацима те наше школе, као ни са тенденцијама да ученици у литерарним дружинама и другим средњошколским друштвима, путем постојећих часописа и ревија, као и активним учешћем у друштвеном животу, добију и једно шире опште-друштвено и литерарно-уметничко образовање, како би се проширили мостови који спајају школу са животом и који јој дају обележје савремене васпитне институције.

Читањем, слободном дискусијом, увођењем ученика у нашу новију литературу, а уз систематску обраду књижевних периода и читање класичних дела наше и стране литературе, удариће се основа литерарном и уметничком образовању наших ученика и они ће се васпитати тако да књига постане њихова свакидашња потреба, без чега се не може замислити живот радног човека и интелектуалца.

Постоји у извесних људи страх од тога да ће се, ако се овако схвати природа наставе књижевности, запоставити неопходност дијалектичког прилажења књижевности и заборавити научне поставке о повезаности и условљености људске делатности конкретном стварношћу у одређеним односима и условима, па се захтева излагање и објашњавање историског тока и развика књижевности и књижевног наслеђа, како би се свестраније и потпуније упознала књижевна дела и идејно-уметничка остварења ауторове личности, уочила његова схватања и погледи који су условљени временом, средином и идеологијом друштва коме припада... По свему изгледа да природа књижевности захтева такву наставу овог

¹ Васа Стајић, *Између живота и књижевности — Просвећивање књижевношћу*.

предмета у којој би се пошло обрнутим путем, у којој се историски ток и развитак не би схватио из „излагања и објашњавања“ пре анализе књижевног дела; у којој условљеност временом, средином и идеологијом не би објашњавала пишчеву делатност, него би се анализом књижевних дела уочила та условљеност и оценило у којој је мери аутор кретао развој друштва напред, или није, и какво и које место заузима он у „историском току и развоју књижевности и књижевног наслеђа“, па се на основу тога може извршити у завршним разредима средње школе систематизација историског развоја књижевности.

Могло би се помислити да је ствар само у методу, а не и у схватањима природе и места наставе књижевности. Напротив, ствар је у једностраном третирању одређених научних поставки, према којима млади човек, односно ученик, не може схватити књижевност (или боље рећи књижевна дела), ако се у њу не уводи систематски историско-развојним путем, од феудализма до савременог периода. Истина, стварност нас у томе демантује, и добро је што је то тако, јер би иначе био много већи број младих људи који би заувек омрзнули књижевност према ономе са чиме се они сусрећу у настави овог предмета у почетним разредима средње школе. Лектира која је у тим разредима дата довољно јасно показује да ми то чак и признајемо, али само упола.

Међутим, наставна пракса и то половично признање углавном анулира, па се у свој својој оштрини поставља питање да ли је став наше наставне праксе уопште у складу са природом и местом наставе књижевности у средњој школи и са васпитним задацима ове школе.

За мене питање није отворено према ономе што је досада речено, јер како вели један дискусант „... за наставно-васпитне и књижевно-образовне сврхе неизмерно је важан однос између дела и друштвене стварности“¹, а он се не може, по моме мишљењу, тражити мимо дела и не полазећи од свестране анализе тога књижевног дела, јер само улажењем у књижевно дело појединац може „оплодити свој дух духом и уметношћу дела“.

Без тога настава књижевности је мртва, а она таква не сме и не може бити, јер је то у нескладу са њеном природом, према којој она у многоме треба да каналише интелектуално образовање и морално васпитање наших ученика у најширем смислу те речи.

Правилно постављена, она развија моћ расуђивања, способност логичких закључака, самосталност суда, уочавање језичких законитости, осећање лепога, богаћење речника, стварно познавање и свестрано тумачење најбољих дела наше и стране књижевности. Добро организована, настава књижевности постаје најприроднији и најнепосреднији чинилац у школском васпитању, у развоју ученика, јер знатно доприноси томе да се од ученика ствара самостална, смела, борбена личност, која има своје ја, свој став, способност да га „писмено“ изложи и смелост да га брани.

¹ Василије Точанац, Настава матерњег језика и књижевности у реформисаној школи — Настава и васпитање 5—6/1957.

Свестрано искоришћена, она обезбеђује подизање свесног, полетног и новог човека, који схвата елементе и перспективе развоја нове социјалистичке културе.

Тако схваћена, настава књижевности у средњој школи доприноси подизању младих људи са солидним основама научне спреме и способностима да се уживе у праву уметност и књижевност и да разумеју да изучавајући њу, изучавају у исто време и језик, односно оно што он изражава — мисао и осећање, а то значи да на језик треба гледати, како каже д-р Мамузић, као на „носиоца садржајно-књижевног и на књижевност као на најбољи плод и највишу сублимацију језичког; другим речима, на то како језичка средства служе уметности и другим људским потребама, и како се ове уствари уобличавају језичким средствима“¹. Јер, без тога учење језика се претвара у формуле, у схеме, у мртва и мрска правила; учење језика одвојено од мисли коју он изражава, без конкретног садржаја, постаје бесмислица, постаје голи формализам. У основи изучавања језика треба да је живи, садржајни, у овом случају књижевни материјал, а на тај начин настава књижевности, поред онога што је о њеној природи већ речено, обједињује све елементе своје суштине и проналази одређено место у средњој школи по коме треба да постане „централни предмет, као што су то матерњи језик и књижевност у великим културним срединама већ одавно постали“².

Ђорђе Бајић

¹ Д-р Илија Мамузић, О јединству језика и књижевности у настави — Нови прилози настави матерњег језика у средњим школама, стр. 150.

² А. Белић, Из методике предавања српскохрватског језика у средњој школи — Књижевност и језик у школи, бр. 4/1954.

ПРИРОДА И МЈЕСТО НАСТАВЕ ЈЕЗИКА У ВИШИМ РАЗРЕДИМА СРЕДЊИХ ШКОЛА

Код нас, у Црној Гори, било је настојања да се настава матерњег језика усмјери према савременим захтјевима методике овога предмета, како по језичкој садржини, тако и по самом начину извођења. Али, не можемо се похвалити да се у томе много успјело. (А изгледа да је слично стање и у другим републикама). Један од узрока је недовољан број часова, јер су новим планом и програмом језик и књижевност заступљени са свега 4, 3 па чак и 2 часа недељно. У стручним школама, штавише, наставници стручних предмета неправилно се односе према настави језика, сматрајући да им она смета стручним предметима. Међутим, матерњем језику, због његове природе, итекако треба да има мјеста и у свакој школи и у сваком предмету.

Основна је грешка што се у нашим средњим школама предаје језик одвојено од књижевности. Ово двојство долази отуда, што су се наставници, најчешће на студијама, оријентисали или на језик или на књижевност, развијајући се тако или у филологе или у литерате. (Свакако томе је допринијела и строга подвојеност катедре језика од катедре књижевности). Поред тога, свршени студенти улазили су у школу без довољне припреме из методике наставе своје струке.

Отуда се и сада у нашим средњим школама, и поред извјесних настојања да се то измијени, одвојено предају граматика, теорија књижевности и историја књижевности. А зар то све не чини нераздвојну цјелину?

Овакво схватање природе овога предмета довело је до погрешног мишљења да учење језика треба завршити у осмогодишњој школи, а да се у средњој школи изучава само књижевност. Тако и сами наставници матерњег језика занемарују обраду граматике у средњој школи, мада је новим програмом — иако недовољно разрађеним — њеној обради дато мјесто у свим разредима. Наставник матерњег језика још увијек стоји пред отвореним питањем како да постави наставу језика да би она одговорила захтјевима наше савремене школе. Јер, учење језика још и данас, углавном, састоји се само у формалистичком учењу граматике. Све се своди на наставничково вербалистичко тумачење језичких правила и учениково механичко запамћивање. Уче се голе дефини-

ције, које су, уосталом, често и различите у граматикама појединих аутора. Оваквим радом врши се „атак на мозак“ ученика.

Каква корист од оваког учења, када научена, или боље рећи набубана правила из фонетике, морфологије и синтаксе, ученици не умију да примијене ни у усменом ни у писменом изражавању? Како ученик да конструише правилну реченицу када се настава синтаксе обично своди на шаблонско тражење субјекта, предиката и њихових додатака? Како ученик да развија језичко осјећање и богати свој рјечник кад се етимологија, семантика и дијалекти уче — уколико се уче — одвојено од текстова наших класика и добрих савремених књижевника? О историји језика скоро нема ни помена, а на правопис указује се само уз поправку писмених задатака.

Зато, да би матерњи језик заузео одговарајуће, централно мјесто у средњој школи, да граматика не би више била „баук“, да овако тешко, мучно, суво граматизирање не би изазвало апатију ученика према раду и негативно расположење уопште према језику, морају се измијенити и извјесна садашња схватања, и начин предавања, и програм и уџбеници. И да се убудуће не би све сводило на формално учење граматике, „учење језика — како професор Белић каже — мора постати стварним умјесто досадашњег формалистичког проучавања његова. Сама језичка материја мора бити предмет учења језика, а не само облик“. А ова „језичка материја“ — по нашем мишљењу — треба да обједини оно што су до сада обухватале граматика, теорија књижевности и историја књижевности.

Зато ми, наставници средњих школа, у овом процесу тражења новог, савременог метода у настави матерњег језика, морамо продубљивати и проширивати грађу из граматике, макар како да је она савладана у осмогодишњој школи. А то ћемо најбоље постићи ако успијемо да наставу граматике, тојест језика, органски повежемо са мишљењем ученика, да он осјети да реченица добија своје значење тек у тексту — односно у датој говорној ситуацији, а да ријеч живи тек у реченици, а гласови да нешто претстављају тек у ријечи.

Исто тако, при тумачењу реченица не смијемо остати само при њеним спољним обиљежјима, него треба упутити ученика да дубље схвати односе међу појединим члановима у реченици, а то ће се постићи лингвистичким објашњењем реченице и синтаксе.

Што се тиче сложене реченице, ученик треба да схвати стварне односе који постоје међу појединим реченицама у њој, а не да се ослања само на формалне ознаке (свезице).

Ову партију требало би свакако повезивати са теоријом књижевности, односно стилистиком.

Исто тако, природа наставе језика у средњим школама захтијевала би да се при анализи врста ријечи, умјесто што се обраћа искључива пажња на морфолошку структуру ријечи, укаже на њену семантику и функцију у реченици.

Сем овога, било би потребно да се у средњој школи, уз морфолошку анализу, згодно постави веза између значења ријечи и њене ви-

зуелне слике. А не би требало запоставити ни њен емоционални ни акустички утисак, а на то се скоро никако и не указује.

Сем овога, уз морфолошку анализу, можемо згодно поставити везу између значења ријечи и њене визуелне слике. А не би требало запоставити ни њен емоционални ни акустички утисак. Напримјер, у пјесми „На Сутјесци“, можемо за овакву анализу искористити стихове „Јуриш, борци, моја моћи, — Сутјеска се мора проћи!“ што је уствари једна реченица. Поред лексичког значења ове ријечи „јуриш“, добро је да укажемо и на њену умјетничку вриједност.

Овдје ријеч „јуриш“ приказује Саву како у револуционарном заносу јури ка троструком непријатељском обручу, а борци, потстакнути његовим примјером, прате га у стопу. Умјетничка слика дата овом ријечју, даје Саву у покрету, замаху, у стварном јуришу. Видимо га као смионог, одважног борца који не мисли на себе, него на рањене другове.

Емоционалност се појачава тиме, што Сава изговара ријеч „јуриш“ потпуно свјестан жртве коју приноси (живот даје), те она изражава и одлучност и свјесност и пожртвованост Савину. Ово ће помоћи познавању и богаћењу језика, развијању патриотизма, језичког осјећања и тумачења књижевних дјела, образовању и васпитању.

Навешћу и овај примјер. У Ћопићевој пјесми, у оном стиху „Да, — ми смо пролетери!“, ријеч „пролетери“ не означава као некад у Риму сиромашке који су били корисни само по томе што рађају дјецу (пролес). Не означава ни као у капитализму најамне раднике који располажу једино својом радном снагом и продају је капиталисти да би прибавили себи најнужнија средства за живот.

Овдје ријеч „пролетер“ означава припаднике радничке класе чији је историски задатак да ликвидира капитализам и изгради бескласно комунистичко друштво. Да би постигли тај циљ, пролетери су у стању да издрже глад и жеђ, студен и жегу, и да воде неравну борбу „један на десет“. У стању су да и живот свјесно дадну.

Кад изговоримо ову ријеч у Ћопићевој пјесми, ми доживимо њену садржину и као да чујемо прасак бомби, штектање митраљеза и тутањаву топова. Као да видимо разривену земљу, размрскане лобање, усирену крв, поткресане гране и на понекој откинуту руку како виси окачена репељком одјеће и на сваки нови потрес залампара као да пријети непријатељу. Али нема клонућа, нема предаха. Једни падају, а други преко лешева — преко смрти иду у смрт, јер је то пут ка бољем и срећнијем животу. А то могу само они који са поносом кажу: „Да, — ми смо пролетери!“. То их потстиче на херојска дјела, даје им снаге да издрже. На ово се код нас у средњој школи скоро никако и не указује, а овакав рад би много помогао да ученици схвате значај ријечи и њено значење у датој ситуацији.

Кад би се и настава фонетике у средњој школи стварно повезала са правописом, не би се дешавало да нам ученици, па и матуранти, и говоре и пишу сеоци, битци, кои, ђевојка и сл.

Поред овога, да би знање фонетике, као и других партија из граматике, било потпуније, потребно је озбиљније обрадити историју је-

зика, а ни овом питању, такође, не поклања се довољно пажње. Изучавање историје језика олакшало би разумијевање књижевности, почев од првих наших писаних споменика па преко Доситеја — до Вука. Не би требало запоставити ни језик дубровачко-далматинске књижевности, ни језичке тежње Реформације и Противреформације о увођењу народног језика још прије Вука.

Даљи развитак језика требало би пратити кроз књижевна дјела, избјегавајући при томе узимање готових туђих судова, као: „Марко Миљанов је писао типичним жаргоном свога краја“, „Кочићев језик је чист као суза.“, „Станковић има гломазну реченицу.“, „Лалић посједује богатство ријечи.“ То треба обрадити на тексту, тако да ученик сам дође до таквих закључака.

Добар и правилан рад у овом смислу потстаћи ће ученике на саморадњу и логичко закључивање и помоћи им да развију језичко осјећање. Тако ће им омилити предмет, а настава језика наћи ће најзад, своје одговарајуће мјесто у средњој школи.

Ако будемо правилно поставили и изводили ову наставу, уклонимо и оне оправдане оптужбе наставника страних језика да ученици не знају свој језик, па како ће учити туђи, јер познавање матерњег језика услов је за лакше и боље учење страних језика. Због тога је потребна већа корелација у настави матерњег и страних језика, а веома је корисно и методски потпуно исправно упоређивање матерњег језика са особинама страних језика.

Но, поред ових заједничких тешкоћа и општих проблема, код нас у Црној Гори извођење наставе матерњег језика отежавају наше специфичности.

Наиме, на културу говора наших ученика веома јак утицај има средина. Већина ученика је са села и ту проводе највећи дио времена. Навикну се на говор средине, приме и облике и изразе, па их донесе у школу. Тако се у њиховом говору и писменим задацима испољавају локалне језичке особине.

Код нас тешкоће задају и падежи. Поред употребе неправилних облика датива и акузатива личних заменица, нарочиту тешкоћу задаје погрешна употреба акузатива и локатива, тј. локатив се уз предлоге у и на замјењује акузативом. (Напр. идем у Бару, а живим у Никшићу).

Овде је онда излишно говорити о томе колико је наставнику матерњег језика потребно стручног знања и упорности да савлада локализме у говору ученика, а поготову у писменим саставима. Колико само треба умјешности да им се, не само не убије воља, него да се код њих развије интерес за језик, љубав према њему и да потстицај да траже добре изразе из народа, којима се освјежава и подмлађује књижевни језик.

Код нас у Црној Гори постоји један и још тежи језички проблем — проблем књижевног акцентовања, јер се на читавој територији наше Републике, осим Никшића, Пљеваља и Колашина, простире двоакцентски систем. Оба су акцента силазна и стоје на сваком слогу. Утицај локалне акцентуације толико је јак да се чак и наставници, и уопште

интелектуалци, служе њоме у говору. Стечене навике тешко се мијењају, па се чује: Црногорац, Даница, водџе, ослобођење.

Значај књижевног акцента још је један доказ колико тијесно јединство чине настава језика и књижевности у средњој школи. Али, не смијемо схватити да часови ове наставе буду без плана и да се на једном часу говори о свему и свачему.

Разумљиво, овдје има и биће тешкоћа, лутања, колебања и спотицања. Али, ово треба схватити као процес у периоду реформе наставе матерњег језика у средњој школи, што је тијесно скопчано и са реформом у нижим, вишим и високим школама. Има и биће тешкоћа док се правилно схвати и постави да треба изучавати језик као изражајно средство у говору и књижевности а не само граматику. О овоме се доста пише у нашој стручној штампи, али се даје мало упутстава. Зато ми наставници средњих школа, поред тога што треба да се сами усавршавамо, очекујемо помоћ од јачих стручњака, педагога и методичара. Надамо се новом, јединственом, прецизно разрађеном, растерећеном програму и новом удбенику, јер савремена настава захтијева и савремени удбеник у коме ће стручност бити усклађена са педагошким и методским принципима. А потребе изискују да и факултети, поред стручности, дају и педагошко образовање, како се не би лутало и експериментисало на штету ученика.

Пракса је показала да се у овим питањима мора више мислити на онога ко изводи наставу — на наставника, а не смије се заборавити ни на ученика. Нама се мора помоћи, ако хоћемо да матерњи језик заузме мјесто које му одговара у нашој општој изградњи, као што је одавно заузео своје право мјесто у великим културним народима. Сјетимо се само да је Француски пјесник Рембо испјевао сонет вокалима, а Њемац Вајнебер оду самогласницима. Тургенев је написао апотеозу руском језику, а Ушински, Толстој, Лењин и Горки утемељили су га. А размислимо шта о овоме код нас кажу трезвени Вук, распјевани Прерадовић и мисаони Белић, па ћемо схватити језик као мјерило културе и појединца и народа.

Милева Конјић

МЈЕСТО НАСТАВЕ КЊИЖЕВНОСТИ У ВИШИМ РАЗРЕДИМА СРЕДЊИХ ШКОЛА

Настава књижевности данас у средњим школама у Црној Гори изводи се успјешније него настава српскохрватског језика. Њој су посвећени скоро сви планом предвиђени часови, а и сами наставници при-
дају овој настави већи значај.

Кроз народну књижевност, са којом се и почиње у средњим шко-
лама, упознајемо ученике са духовним и моралним квалитетима наше
народне поезије и са другим њеним разноврсним љепотама, што све
повољно утиче на развијање њихових естетских и патриотских осјећања
и, уопште, на развијање њихових психичких функција.

Наставом наше средњовјековне књижевности, нарочито преко био-
графија, упознајемо ученике са културним животом и друштвеним и
политичким приликама наше средњовјековне властеле. Овај дио књи-
жевности приказујемо и као извор за нашу историографију. Исто тако,
углавном, прилазимо и тумачењу наше ренесансне књижевности. У неким
школама још при предавању ове партије одржато је уз дијафилмове и
предавање о ренесансној архитектури и сликарству и изведена екскур-
зија до Дубровника (Учитељска школа у Никшићу).

При обради Романтизма, чији пјесници у омладини буде знатан
интерес, наставници настоје да поред ужих идејних и естетских анализа
појединих књижевних остварења, прикажу још и читаву епоху у склопу
друштвено-политичких збивања код нас и на страни. Настојимо, иако
сви једнако не успијевамо, да покренемо сва њихова чула — читаво њи-
хово биће, да кроз књижевна дјела доживе радости живота, осјете дах
прољећа, устрепталост младости и сјету растанка, да чују метални звук
убојне трубе и громки поклич „На оружје!“, да их прође језа кад крцне
колац и задрхте вјешала, да виде изломљене токе и разумију борбу за
слободу, јединство, правду — живот достојан човјека.

На сличан начин изводи се и обрађује и књижевност Реализма.
Само, да би ученици што боље упознали поједине писце из овога доба,
наставници, у школама које посједују филмску апаратуру, користе и
филмове као „Бакоња фра Брне“, „Софка“, „Аникина времена“, „Пу-
ковник Шабер“, „Ана Каренина“ и др. Послије ових претстава, воде

се дискусије са ученицима, што још више употпуњује њихово знање из књижевности.

Један од корисних облика рада у настави књижевности у нашим средњим школама јесу и семинари, који се одржавају највише у VII и VIII разреду гимназије, а поготову у V разреду учитељске школе, гдје се изводи полусеминарска настава. Овдје се обрађују различите теме из савремене и раније књижевности, послје којих се води жива дискусија и дају самостални и често умјесни судови. Кроз семинарске радове ученици се навикавају да изоштравају своју интелигенцију, да им писмено излагање буде планско, прегледно, уредно, писмено и стилски дотјерано, што је важно у нашим школама и да постепено стварају личну и разредну библиотеку. Независно од семинара, на посебним литерарним састанцима, који се одржавају повремено, ученици читају своје самосталне радове који су увијек праћени дискусијом и великим интересом.

На основу свега овога, може се закључити да је настави књижевности у нашим средњим школама посвећена озбиљна пажња и да јој је дато видно мјесто. Али, поред свега тога, у настави овога предмета постоје многи пропусти, тешкоће и проблеми који захтијевају своје рјешење.

Један од главних пропуста је што се при извођењу наставе књижевности запоставља обрада књижевног језика. А нама је бар данас јасно да није могуће изучавати књижевност без језика нити језик без књижевности. Тек јединствена настава језика и књижевности, у рукама наставника за језик и књижевност може да заузме одговарајуће, централно мјесто у средњој школи.

Тешкоћа је што још нема довољно усклађености са теоријом књижевности и што се још није нашла права мјера у односу између историзма и социологизирања са једне и естетизирања са друге стране, мада нема опасности да ће поћи у једну или другу крајност. Јасно је да је обоје нераздвојно и потребно у одговарајућој мјери. Треба их само ускладити, али не неким механичким спојем, него према потреби у датој ситуацији. Напримјер, за разумијевање Домановићевих дјела, потребно је познавање друштвено-економских прилика у Обреновићевској Србији. За познавање Цанкаревих дјела, потребно је познавање његовог живота, док у дјелима Боре Станковића јасно видимо Врање у периоду друштвених превирања — видимо пропадање чорбација, њихову борбу за опстанак и уздизање дојучерашњих слугу. А полазећи од прилика, живота или дјела, морамо истаћи пишчев став, садржајну и умјетничку страну дјела — лијепе описе природе, човјека у њој и борбе у човјеку, као и врсту дјела, композицију, стил и језик.

Што се тиче наставног програма за књижевност, сматрамо да материјал овога предмета није најбоље распоређен према разредима, духовном узрасту ученика и према материјалу из других сродних предмета. Тако, напримјер, Његоша, који је програмом предвиђен да се изучава у VI разреду гимназије, ученици не могу да схвате без претходног познавања ондашњих историских прилика у Црној Гори, друштвене

структуре ове земље и њене привредне и културне заосталости, као и без извјесног филозофског сазнања и дијалектичко-материјалистичког посматрања живота, а ове се партије из историје и филозофије уче у VIII разреду.

Колико би за наставу било боље када би се народна поезија изучавала у исто вријеме кад и живот наших народа под Турцима у настави историје; књижевни правци усклађено са друштвеним збивањима у историји и схватањима у филозофији; Светозар Марковић у књижевности повезано са Светозаром Марковићем у историји и утописким социјализмом у филозофији. Тиме би се избјегло социологизирање у настави књижевности. Затим, колико би при анализи дјела психолошко удубљивање ученика било јаче и логичко закључивање боље, када би било више склада у изучавању књижевности, психологије и логике. Колико би учење било лакше и познавање дјела боље, када бисмо ми у књижевности изучавали Балзака, а наставници француског језика у исто вријеме обрађивали одломке из његових дјела, ми у књижевности руске реалисте, а у руском језику одломке из "Ревизора", "Рата и мира" и слично.

Ова корелација у настави хуманистичких предмета веома је потребна, па макар то понегдје ишло и на уштрб саме хронологије. Но, и поред овога, реформу наставног програма изискују и друге потребе. Искуство је показало да је неопходно да се изврши и критичко одабирање нашег књижевног наслеђа, да се, на примјер, знатан дио наше старе књижевности предаје у историском прегледу а од појединих временски ближих писаца да се узме само оно најбоље, умјетнички вриједно и трајно.

Ово истичем и зато што се досад, због преоптерећености програма и строгог придржавања хронологије, није стизало да се потпуније и свестраније обради савремена књижевност. А то је баш неопходно, јер је савремена књижевност ближа ученицима и радо је читају. То свједочи њихово разумјевање Андрићевог бунтовног кмета Симана и пробуђеног Зека, њихово схватање Ђопићевог Боћулина, Николетине и мајке Миље, њихово узбуђење док прате код Ђосића Јастребачки одред и преживљавања Аћима Катића, њихова питања о Давичовој „Песми“, њихова дискусија о Лалићевој „Свадби“ и „Злом прољећу“ и уопште њихов жив интерес за нова књижевна остварења. Овај њихов интерес позитиван је и користан, зато је штета да баш овај дио буде обрађен у прегледу.

Посебно питање у настави књижевности претставља наша савремена поезија, коју ученици много читају. Њу подражавају у писменим задацима, цитирају у одговорима и о њој најрадије дискутују на литерарним састанцима. Овдје су наставници дужни да притекну у помоћ својим ученицима чија је критичност недовољна, да им објасне и прикажу савремена књижевна струјања. Ми смо за нов израз, нов стил, стилске обрте, јер је природно да се савременост износи савременим изражајним средствима. Али књижевно остварење, макар да је дато у симболима, метафорама и алегорији, треба да се разумије, или бар да се назре или осјети смисао његов, јер ми у данашњем брзом темпу живот

немамо времена да се спотичемо код сваке ријечи и да одгонетамо сваки израз и на крају опет ништа да не одгонетнемо. А права поезија, која се обраћа човјеку, његовој мисли и његовој психи — уопште животу, не може бити загонетка.

Ми се у школи са овим питањем срећемо скоро свакодневно и треба да га схватимо озбиљно, али не и трагично, јер ће здрава струјања побједити. Наши истакнути књижевници снагом умјетничког пера — књижевном силом, правилно ће ријешити спор на књижевном пољу. Литерарно сито изасијаће све што не вриједи а остаће само оно ново, модерно, истински литерарно и прогресивно. То ће постати трајно, класично и узорно за све па и за наше ученике.

Тако под вјештим руководством наставника, на књижевним примјерима и идејама наших најбољих писаца, ученици ће да однегују свој књижевни укус, да изоштре критеријум, да изграде поглед на живот, а биће их који ће да развију своје способности на литерарном пољу. Неки ће процвркutati у ђачкој литерарној дружини. Неки ће одатле прхнути до омладинских листова. Неки ће се винути и до часописа, а најодабранији ће да полете, па, вјероватно, и да улете у дивно јато књижевника — идеал многих, али мјесто само правих умјетника, а ми их имамо.

Дакле, настава књижевности не смије да буде само учење и репродуковање нечег већ датог и утврђеног, него треба да буде жива сила која преко слика и емоција најјаче дјелује и обликује духовни лик ученика. Изучавање књижевности у средњој школи не смије да се своди само на постизавање основне писмености и упознавање једног низа књижевно-историских факата, већ у оспособљавању ученика да зрело мисле, расуђују и добију ширу културу. Књижевност као умјетност која највјерније слика и одражава живот и као идеологија која га најактивније покреће, треба да има шири и јачи духовни утицај.

Да би се у овоме што боље успјело, поред наведених важна су и ова питања: да имамо добре уџбенике — стручно, педагошко методски постављене, који ће бити оријентација наставницима у свим републикама. А уџбеници су неопходни и ђацима и наставницима, нарочито данас када у неким питањима има нејасности и збрке. Затим, да наши књижевници повремено одржавају предавања омладини, јер би књижевници, књижевни историчари и критичари својом појавом и живом ријечју знатно утицали на буђење интереса и богаћење ученикова знања. Онда, да књижевност у средњој школи предају стручно и педагошки спремни наставници, јер је у извођењу наставе књижевности ипак најважнији наставник. Због тога и универзитети уз стручну, треба да им пруже и педагошку спрему. А и програм и нови уџбеник и наставник морају имати у виду ученика, његове психичке и физичке моћи.

Када се сва ова питања буду ријешила, поред, разумије се и, других, онда ће настава књижевности у средњој школи добити своје одговарајуће мјесто и постигнуће свој прави и широки образовни и васпитни циљ — изучавање се књижевност, а не само историја књижевности.

Милева Контић

ДРУГИ ДЕО
ЧЛАНЦИ, КРИТИКЕ, БИБЛИОГРАФИЈА

ШЕНОА И ПОЉАЦИ

Каткад се деси да неки догађај унесе у садржај некога писца елемент који остане као лака црвена нит кроз читаво његово стваралаштво. Ако та нит и не постане толико широка ни дубока да би могла засенити или бар заслонити ону основну линију, не значи да не треба и њој посветити пажњу. Јер ће се у разним етапама, касније, каткад много касније, појавити, као из запретане дубине, траг ове нити и даће нешто отсјаја основној боји у некоме делу.

Тако је било и у стваралаштву највећег писца хрватског романтизма Аугуста Шеноа (1838—1881): један догађај га је нагнао да се ближе заинтересује за историју и судбину пољског народа. И мада то неће бити каква битна карактеристика код њега, ипак је рано интересност дало Пољску, за Пољаке, а онда и за пољску историју и књижевсовање за неколико плодова на којима је вредно зауставити се и приказати их као једну од многих компонената у делу овог веома разноврсног књижевника. Све се то врло јасно огледа на његовим књижевним радовима. Зато и мислимо да неће бити без интереса за науку ако бадимо мало више светлости на ту црту у стваралаштву овога писца, јер ће то — надамо се — помоћи да се добије заокружљенија слика овог зас лужног књижевника и културног радника уопште.

*

У Шеноиному дому постојала је словенска традиција: његов дед, будимски пекар, богат пекар додајмо, чува у своме дому један рукописни молитвеник из 1821 године на којем своје име потписује као „Schoeupoha“ — чиме је хтео да покаже оно што се и иначе спомињало у овој породици као традиција, тј. да су чешкога порекла. Јер би ово чешки значило: шпепавац, односно кривоноги. Аугуст је управо био тај који је вратио своме презимену такав словенски облик и који му је дао такво словенско тумачење, јер је постојала и друга породична традиција — свакако новија — по којој је ово презиме писано на немачки начин као „Schönoa“ и по којој се тврдило да је ова породица швајцарског немачког порекла. Али било да је истина на једној или на другој страни, сам је Аугуст Шеноа јасно показао у више наврата како осећа и зато је своје презиме огласио за словенско. Слично позајмљено презиме морао је запазити касније и код Пољака, код којих је један његов „презимењак“ — Карол Шајноха (1818—1868) — био врло познат као историчар и књижевник, а чији је отац био пореклом Чех.

У својој словенској оријентацији Шеноа се свакако утврдио онда кад се нашао на студијама у Прагу. Али има нешто појединости из његове биографије које нас упућују да помислимо и о много ранијем његовом обавештењу о Словенима уопште, а посебице о Пољацима.

Када је Шеноа као десетогодишњи дечак остао без мајке, отац га посла у Печуј своме рођаку да се мали тамо школује. Баш тај једногодишњи боравак у полумађарском граду пробуди у маломе Аугусту националну свест и понос. Он је о томе касније често причао својим друговима и пријатељима, па се зато на тој појединости као врло важној задржао и Шеноин главни и најбољи биограф, иначе исто тако друг и пријатељ Фрањо Марковић¹. Кад се пак 1850 поново вратио у Загреб да настави нижу гимназију, тј. од II разреда, он се почео изграђивати у сваком погледу.

Оно што нам је сам Шеноа написао о својим првим књижевним интересовањима може нам послужити као добар путоказ у утврђивању извесних чињеница. Ту су две ствари достојне помена: Шеноини професори и његова лектира. И о једној и о другој ствари имамо нешто података, скромашњих додуше, али и овакви какви су они су за нас драгоцени.

Шеноини професори које особито вреди споменути јесу Антун Мажуранић, Матија Месић и Адолфо Вебер-Ткалчевић. Њих се Шеноа топло сећа у чланку *Књижевна исма*².

Ми знамо доста о свим овим људима. За нас је међутим у овоме часу важно да знамо како је њих Шеноа примио, како се према њима односио, шта је о њима мислио. А то можемо приказати на основу онога што је сам он написао.

Оно што бисмо могли рећи о Антуну Мажуранићу (1805—1888), старијем брату Ивана Мажуранића, није тако много. А ипак важно. Он је један од блеских Гајевих сарадника, првих година излагања он је чак главни уредник *Danice*, иако о томе нема трага у листу³. Сарађује он и код Врза. Тако ће у III књизи *Kola* (1843) штампати чувени *Винодолски закон* са предговором. Он пише и ствари које су непосредно везане за школу. Године 1855 издаје *Крајак преглед старије лихератууре хрвајске*. А заједно с Вебером и Месићем, опет Шеноиним професорима, *Илирску читанку* (I део 1856, II део 1860). Године 1859 издао је *Словнику хрвајску*.

Као што се из овог кратког прегледа види, Мажуранић је имао чиме да понесе своје ученике. А ако се узму у обзир и његове наставничке особине, онда ће то бити сасвим јасно. То се све добро види и из онога што је Шеноа о њему написао. То је било време када се међу ђацима морала особито пажљиво будити национална свест. „Сви професори Хрвати знали су у нама будити свијест и кварити посао равнатељу Премруу, а највише Анте Мажуранић. Он нам је хрваштину

¹ Matica hrvatska od g. 1842 do g. 1892. Spomen-knjiga. Zagreb 1892, str. 177.

² Vienac 1879, цитирамо по издању: Djela I, Zagreb 1951, str. 551 i d.

³ *Slavko Ježić*, Hrvatska književnost, Zagreb 1944, 222.

управо методички лијевао у наше младе главе, он је врло вјештачки, без велике декламације, тјерао свој посао управо радикално“ — каже Шеноа¹. Такав професор је утицао својом речју, а на сваки начин и оним што је писао. То је морало импоновати младим главама.

Слично је деловао и Матија Месић (1826—1878), свештеник који се посвећује историји. Нека његова младалачка интересовања сасвим јасно ће показати какав ће он и касније бити. Он је као свештеник кренуо у Беч на студије. Али ту проводи само један семестар. Много више га је привлачио Праг, град у којем је још из ранијих година бујао интерес за Словенство, а за Месића то постаје главно. Није ли баш за својим учитељем Месићем коју годину касније кренуо пут Прага и његов одлични ученик Шеноа? Ми у то не сумњамо. И за овакво уверење имамо довољно оправдања. Али о томе мало касније. Месић дакле одлази у Праг 1851. Приближава се Ф. Палацком, а са П. Ј. Шафариком пријатељује и чест је гост у његову дому. Особито се крај Шафарика Месић даје на посао. Почиње да преводи и дотерује за своје земљаке уџбенике историје и земљописа. С јесени 1853 Месић се после дипломског испита враћа у Загреб и постаје професор гимназије. Тада је постао наставник и Шенои. Додуше, у тој гимназији се свега још годину дана предавало на хрватском језику, а онда је наставни језик постао немачки. Али Месић је налазио начина и тада да са својим ученицима ради онако како је он желео, и да их подиже онако како је он замишљао да треба подизати хрватску децу. Месић неуморно ради на школским уџбеницима, због чега му мало времена остаје за рад на науци. Али се убрзо и на томе пољу показао. Његови научни радови донели су му признање с више страна. Неколики историски већи и мањи његови радови стекли су му глас озбиљног научног радника.

Тако изгледа званична Месићева биографија. Нас он занима као Шеноин наставник. Мислимо да је његова заслуга исто тако велика што је Шеноа постао онај који је био и онакав какав је био. „Учитељ повијести бијаше нам покојни Месић; и он, и послје њега Каткић, знали су у нашим младеначким срцима будити свијест хрватску“ — сећаће се свога наставника Шеноа². Ми бисмо могли додати, позивајући се на оно што знамо о Месићу, прашком студенту и Шафарикову пријатељу, да је он код својих ђака будио и словенску свест. Он је и на друге начине помагао својим ђацима да се развијају што свестраније и што боље. „Месић нам је давао и књиге“ — каже Шеноа³.

Најзад, морамо споменути и Шеноина професора хрватске књижевности Адолфа Вебера-Ткалчевића (1825—1889). Кад је 1842 кренуо у Пешту да учи богословију, он је већ желео да се посвети наукама које ће му бити потребне у животу. Ту он учи многе стране језике: немачки, француски, чешки и пољски. А откуд баш ове словенске језике бира? Није то никакво чудо. Он се тада — како сам каже у својој аутобиографији — највише заноси Шафариковим и Коларовим делима,

¹ Djela I. Zagreb 1951, стр. 552.

² Нав. дело, 551.

³ Нав. дело, 551.

а изнад свега Мицкјевичевим париским предавањима о словенским књижевностима, која су баш тих година — још док је Мицкјевич предавао у Паризу — излазила на пољском и немачком језику. Тиме се све одушевљавао млади Вебер док је још био у пештанском семеништу. Такав је 1846 дошао у Загреб и већ 1847 почиње да сарађује у *Danici*. Једна његова полемика, у којој он оштро напада Штура што отцепљује словачки језик од чешког, показује јасно да је Вебер из Пеште стигао као шири Словен него што је тамо отишао. Још једну појединост морамо споменути, јер ће за нас и наше испитивање пољских елемената код разних писаца имати нарочиту важност. У Загребу тих година постоји читав један пук војске састављене од самих Пољака. И кад се њихов капелан разболи, Вебер се прими ове дужности. Своје знање пољског језика на тај начин веома прошири и употпуни и убрзо се поче бавити и преводњем дела из пољске књижевности. Он од тога времена постаје предан пропагатор ове словенске књижевности међу Хрватима. А почео је с једним великим делом једног великог пољског књижевника. Био је то роман *Пан Подсићоли или добар домаћин* од Игнација Красицког, управо Огњослава Красицког, како га прекрштава Вебер, онако исто као што је и своје презиме превео у Ткалчевић. Роман је изишао у три књиге у времену од 1848—1850. То је велики роман, 388 страна текста! — После ових својих радова Вебер 1851 одлази у Беч да учи славистику код Миклошића. За годину дана уради он оно што други не би за три, а осим тога спреми *Чиианку хрватску за мале гимназије* (1852). Он пише и друге школске уџбенике, особито за латински језик. Године 1854 спреми за штампу Гундулићева *Османа*. То је било друго издање Матице хрватске; прво је изишло 1846. Вебер написа ту и предговор о Гундулићу. Педесетих година он често сарађује у једином тадашњем књижевном листу у Хрватској *Невену*. Ту штампа белетристику, полемике, књижевне оцене, чланке друге врсте. Чувена је његова критика о *Мејрими* Матије Бана. Споменимо још да је осим расправе *Усјрој илирског језика* Вебер написао читав низ других радова о версификацији, о граматичким питањима уопште, а дао је и низ превода. Морамо истаћи да је 1866 године штампао препев познатог Мицкјевичевог спева *Конрад Валенрод*. Осим овога, преводи он Мицкјевичеву велику песму *Фарис* и познато драмско дело пољског романтичара Зигмунта Красињског *Иридион* (1865). Превео је такође један одломак из Мицкјевичева спева *Пан Тадија*, и то *Лов*. Штампав га је у *Чиианци* за IV разред долње гимназије 1867 године. И касније у *Viensu* налазимо још читав низ његових превода с пољског, који су излазили и оних година кад у овоме часопису сарађује и уредникује његов некадашњи ученик Аугуст Шеноа.

Све ово што смо рекли о Шеноиним професорима Мажуранићу, Месићу и особито Веберу треба да нам покаже шта су ови људи могли дати своме ученику, који се на једном месту овако исповеда: „Онда ме је спопала нужда читати стихове, послјије градити стихове, а знам да се нећу моћи те маније одрећи до гроба. И није ми жао“¹.

¹ Нав. дело, 551.

И доиста је утицај професора очигледан. Али је исто тако био јак и утицај неких школских другова на Шеноу. И о томе нам је он оставио сасвим недвосмислено сведочанство у својим *Књижевним њимсима*¹. Прича ту Шеноа како је била недовољно пробудена његова национална свест кад је дошао у Загреб из мађарске печујске гимназије. Није он тада ни појма имао да је постојала нека књижевност на његовом матерњем језику. Један друг му тада показује дебелу књигу „пред којом је стајала слика лијепа човјека са дугом власуљом“. И тада чује ово: „То је наш пјесник Гундулић, а то је његова пјесма *Осман*“². И Шеноа признаје како му је читање овога дела ишло тешко. Он је тада познавао многе немачке књижевнике, али ово је било нешто сасвим друго и сасвим ново. Шеноа добија књигу на зајам и чита је. По-моћу речника, наравно.

Ми истичемо ову чињеницу: прва прочитана књига била је *Осман*. Ту је Шеноа први пут могао да чита о слави пољскога оружја, о краљеву Владиславу и његовим славним пољским ратницима. Није ли тада Шеноа сасвим сигурно сазнао да је у Гундулићево време постојала једна слична држава, један моћан народ који је био веома близак и сличан његову народу, народ који је водио порекло од истог корена од којег и хрватски?

Није случајно баш *Осман* био тако популаран међу Шеноиним друговима: ми знамо да је Матица хрватска издала Гундулићево дело 1846, а друго издање од 1854 припремио је — као што већ рекосмо — Шеноин професор Вебер. Професорова љубав према овоме делу морала се пренети и на ђаке. Не сумњамо да је он својим ђацима ово дело често наводио, спомињао, а можда и читао. То је било у вези с његовим послом у школи. Тако је вероватно Шеноа први пут сазнао о Пољској и Пољацима нешто што није било исто као његове лекције из историје; нешто што је више будило децу машту и више привлачило.

И друге књиге су почеле преко другова да долазе Шенои у руке. Неке ћемо морати да споменемо.

Време када се све ово одигравало, тј. педесете године прошлога века, било је скоро све у знаку жестокога политичког и националног прогона у Хрватској. Ни књижевност није више бујала, као нешто ранијих година за Илирскога покрета, она је пре тињала. Једини књижевни часопис у Хрватској тих година био је Боговићев *Невен*, пун словенских прилога и превода из словенских књижевности, због чега је уредник имао много незгода и због чега је полиција стално мотрила шта се у овом часопису штампа. У овом часопису сарађују Шеноини професори. Никакво чудо неће бити што ће и ђаци, Шеноини другови, радо читати овај часопис и на тај начин ће моћи да читају и оно што пишу њихови професори. Професори, које су они као борце за националну књижевност ценили и волели. И Шеноа чита *Невен*. До-бија га од једнога друга. А то значи да чита све оне чланке и белетри-

¹ Нав. дело, стр. 550—551.

² Нав. дело, 551.

стичке прилоге који су много значили за свакога свеснога Хрвата онога времена, а чита и све оне многобројне преводе из словенских књижевности, којих је било пуно у овоме часопису. И пољских прилога било је ту доста. — Осим овога, Шеноа добија тада и друге књиге и чита их, гута их. Неке су му тако остале у снажном сећању да их много година касније и спомиње у једном своме спису¹. Од четири дела којих се још тада сећао да је читао спомиње Шеноа и роман *Пан Подстиол*. За нас опет једна важна ствар. Рекли смо, наиме, да је овај велики роман пољскога писца Игнација Красицког превео с пољског А. Вебер-Ткалчевић. Није онда случајно овај роман био омиљена лектира младих загребачких ђака: тиме су они показивали интересовање за рад свога професора. А читајући Красицкога Шеноа је сасвим изблиза могао да осети дах пољскога живота, и то не више кроз призму једнога Гундулића, песника кићења и измишљања, него онаквог живота какав је он доиста био. Или бар онаквог како га је претставио пољски рационалиста Красицки. А то је врло много, кад знамо како изгледа пољски живот баш у овом делу пољске Просвећености. Чини нам се да је од тих година — а то су II и III разред гимназије — почела да се развија код Шеное нарочита наклоност према Пољацима, која га неће напустити све до краја живота, о чему ћемо касније дати довољно убедљивих доказа.

Ускоро међутим све то није било довољно Шенои. Он чини један крупан корак, доста смео за једнога ђака: да би дошао до књига, а свакако да ипак нису биле само књиге у питању, решава се да оде лично Људевиту Гају. Великоме Гају, до пре неколико година и народноме трибуну. А тада доста запостављеном политичару и помало књижевнику, који је изнад свега још увек одушевљени и непоколебљиви словенофил. Ова последња црта као да је доминирала код Гаја онда када је млади Шеноа, још као немирни ђак, жељан потстрека и помоћи у усавршавању почео да обилази бившег вођу Хрвата. Шеноа је и о овим сусретима оставио доста података, опет у чланку *Књижевна исма*. Из свих редова у овоме чланку избија дивљење Шеное према Гају. Пријатељи су рекли Шенои да Гај има веома богату библиотеку и да чак радо даје књиге из ње својим пријатељима на читање. „Његова (тј. Гајева) књижница словила је за оно доба као какво митологијско благо“ — каже Шеноа. Она додуше није била оно за шта су је многи сматрали, вели даље Шеноа, али је бар била приступачна: Гај је био љубазан домаћин и радо позајмљивао књиге. О томе је колала прича. „Неко чудно почитање било ме је обу мило кад ступих у велику дворану...“ Ту су слике Зрињског, Карађорђа, Краљевића Марка. „Све је било тихо, тајинствено, а и сам ваздух бијаше некако чудан“. Први сусрет је оставио дубок утисак. Све је на Гају изазивало Шеноино дивљење. Гај је најпре фини човек, а његове очи су имале у себи „неки демонички жар“. „Само човек који је Гаја чуо говорити може си тумачити онај силни прекрет душа за добе илирске“. Или ове речи: „Такав чудан глас морали су имати вјерски заносити приповједачи који су знали живом, жарком ријечи обухватити, прекрстити тисуће људи“. Из Гајевих уста се про-

¹ Нав. дело, 551.

сипају жестоке речи, занос и одушевљење кад говори о прошлости, а јеткост и каткад срџба кад га мисао наведе на савременике. Састанци су чести, а приче бескрајне. Почев од оне познате крапинске о Чеху, Леху и Меху. А ту је био почетак Словенства. Онда приче о илирству и свему што је везано за то. Мада је свестан да се не може веровати свему што говори фанатик Гај, Шеноа мора да се поводи за његовим излагањима, јер је овај умео невероватне ствари да учини вероватнима, да споји и доведе у узрочну везу и оно што се никако не би могло повезати. Лајтмотив свих ових разговора је она стара Гајева мисао: баш је Илирима суђено да уједине све Словене, јер су сви Словени потекли с терена Хрватске, из његове Крапине. Он је покушавао и успевао да брани пред засењеним ђаком оно што ниједан историчар његова времена није ни хтео ни смео да чини.

Сусрети с Гајем, онда разговори с професорима као што су били Мажуранић, Месић, Вебер-Ткалчевић створили су од безбојна, несвесна ђачића Шеное — пробуђена Хрвата, Словена, Свесловена, „Славјана“, онаква какви су и сви они били тридесетих и четрдесетих година. Ако им „славјанствовање“ више није било допуштено, они су га спроводили на тај начин што су у својим главама и срцима збрисали све границе међу словенским народима, што су им свима словенске књижевности биле блиске као њихова рођена, а словенски језици били сасвим разумљиви, јер то и нису били различити језици, већ само „дијалекти“ заједничког словенског језика — како су они говорили. Тако су мислили, осећали и тврдили учитељи, за једну генерацију старији, па ће бити сасвим разумљиво ако и њиховог најприлежнијег ученика замислимо таквога. Зар нису сви ови учитељи, с Гајем на челу, познавали све словенске језике и преводили с њих? За нас је осим тога важна и чињеница да су сви они добро познавали и пољски језик и преводили с њега. Као што смо рекли, у томе се особито истицао Вебер-Ткалчевић, који је већ био превео доста ствари с пољског. Све ово што смо рекли треба да нам послужи као основа или оправдање да и Шеноу већ на крају школовања у Загребу замислимо као потпуна „Славјанина“ са рашишћеним појмовима о Словенима и словенству (уколико су у то време ти појмови могли бити сасвим чисти), са жељом да научи што више словенских језика и да и сам преводи књижевне радове из словенских књижевности. Биће да је и Шеноа, баш као и сви мало старији јужнословенски „Славјани“, који су своја знања о Словенима доносили углавном из Словачке и Чешке, био особито везан љубављу за западне Словене: Чехе, Пољаке и Словаке. То морамо претпоставити и зато што знамо да је Шеноа врло рано своје презиме етимолошки почео сматрати за чешко. Све ове појединости вероватно нису биле без утицаја ни онда кад се Шеноа решио да затражи стипендију и да крене на даље студије у — Праг. У чешки, словенски Праг. Ту је потпуно ушао у круг словенских ђака, ту је постао словенофил, ту је најзад — као и сви његови другови — постао полонофил. Зато је одмах по доласку у Праг почео да учи пољски језик, уколико то није можда у мањој мери почео још у гимназији крај Гаја и Вебера-Ткалчевића или под утицајем њиховим.

На развијање ширег гледања на Словенство код Шеное утицало је свакако доста и једно кратко али богато путовање из 1855 године. Тада је он кренуо преко Словеније и Трста до Венеције. Успут свраћа на Прешернов гроб и тада почиње да пише свој сонетни венац и многе друге песме, које ће тек коју годину касније добити своју завршну форму. Сусрети у Словенији много су му проширили видике. Колики је значај за Шеноу имало ово путовање показаше се најбоље у његовој великој приповести *Каранфил с њјесникова гроба*, коју је написао тек 1879 године.

Није баш лако доспео Шеноа до Прага. По завршеној гимназији покушао је да студира оријенталистику у Бечу, али кад му то не успе, он две пуне године проведе у Загребу на правима и тек 1859 крете у Праг. Ту се онај пламичак, распирен у Загребу, разбукта у богат, пребогат пламен: Шеноа је у Прагу видео борбу чешког народа за слободу, борбу против тежње немачких кругова да у овоме народу угасе националну свест. Осим тога, Праг — као и читав Чешка и Словачка — био је стециште словенске младежи и из осталих земаља. Пољака, гањаних и књињених, било је свакако највише од свих Словена. То је морало имати утицаја и на Шеноу. Биће да се одмах по доласку у Праг латио озбиљно учења и пољског језика. Како су изгледала Шеноина тадашња интересовања богато нам показују његови радови настали у Прагу. А њих је пуно. Уопште, прашки боравак утицао је веома благотворно на Шеноин развој и много је учинио да Шеноа постане онакав писац каквога га ми познајемо.

Кад је крајем 1860 године, тачније почетком октобра, у Загребу почео да излази дневни лист *Позор*, Шеноа одмах почиње у њему да штампа дописе из Прага. Тај рад га је толико понео да је заборавио и на студије. И тако је то било све до 1865 године, кад Шеноа најзад напушта Праг и одлази у Беч. Прашки период Шеноина рада за нас је врло важан: тада је он написао више радова којима се везивао на неки начин за пољско питање, било да је писао чланке о пољском питању непосредно, било да је обрађивао пољске мотиве у својој поезији, било најзад да је преводио с пољског. А од свега овога наћи ће се код њега понешто у ово доба.

Какав је Праг нашао Шеноа и шта је могло особито да га ту одушеви и понесе да почне да пише?

Шеноа је у Праг кренуо пун планова, жељан књижевног стварања. У потсвести је скривао и сан о књижевничкој слави, у то не треба сумњати. Чим је дошао у Праг, он долази у додир са многим књижевницима, особито млађим и напреднијим. И не само да улази у чешка књижевна друштва, него ускоро почиње и да сарађује на неким прашким листовима. То нам се тврди на више места. Тако ће Јан Худец споменути ту сарадњу у Шеноину некрологу штампаном у часопису *Osvěta* (1882, св. 3), а о томе ће говорити и Елишка Краснохорска у својим успоменама *Z mého mládí*¹. Ту није сам Шеноа, има и другова,

¹ Наведено по: O. Vašek, August Šenoa a česká literatura. Rozpravy ČAV, roč. 15, SV, seš. 1. Praha 1955.

земљака. Између осталих ту је нарочито добро био познат Наполеон Шпун, који је такође писао и сањао о књижевничкој слави. А од Чеха међу Шеноиним блиским пријатељима налазе се и врло истакнута имена чешке књижевности. Ту су Неруда, Халек, Сабина, Хејдук, Ербен, Грегр, Барак, Пфлегер и многи други, о којима је Шеноа оставио доста спомена у својим делима.

Спомињемо ова имена зато да бисмо из тога закључили оно што нас тренутно занима више него све остало: Шеноа је у Прагу изградио своје политичке погледе, ту је створио одређен став према Пољацима, ту је осетио потребу да се приближи пољској књижевности више него дотад.

Могли бисмо дати неколико карактеристика овог круга младих прашких књижевника.

То су људи који се најпре окупљају око часописа *Lumír*, па онда око алманаха *Máj*, према којем су добили и име: Мајевци. Ове младе људе више од свега занима савремени живот, скакидашњица њихова народа. Сем тога желе да се обавесте о животу и особито о књижевностима осталих народа. Зато ће *Lumír* бити препун превода из великих светских књижевности. Међу осталим књижевницима биће често заступљени и пољски романтичари. Особито Мицкјевич. Они нешто наслеђују од старијих романтичара и не стиде се тога: то је мисао о словенској узајамности, о зближењу словенских народа, о потреби узајамног упознавања. Те идеје се провлаче као златна нит кроз чешку књижевност не само шездесетих година, које нас овом приликом изузетно занимају, него и касније. Јер касније ове идеје прихватају и соколске организације. Оне су преко гимнастичарских постале уствари опште-словенске организације, које су не мало учиниле на зближењу словенских народа и на усклађивању свега онога што је могло да се испречује међу овим народима као сметња овоме зближењу. Та млада генерација романтичара, која пре претставља зачетнике реализма, него последње изданке романтизма у чешкој књижевности, била је највише задојена борбом за национално уздизање, а није се више заносила космополитским, романтичарским „општим добром“. Зато је Јан Махал у својој историји словенских књижевности¹ овај период назвао „Од космополитизма ка национализму“. Политички, ова група се борила за народне слободе. Како се тада није могло ни помишљати на нешто више него на федерацију у оквиру Аустрије, ове су се идеје веома развиле као реакција на централистичке и германизаторске тежње из Беча, које су се силно оснажиле педесетих година XIX века. А иста та опасност је претила и Хрватској. Зато је разумљиво што је Шеноа могао сасвим лако да схвати борбу Чеха, јер га је она потсећала на борбу оне шаке Хрвата који су имали пред собом исте тешкоће и исте жеље. И уколико је са жаљењем морао констатовати да код њега у Хрватској ситуација добија супротан смер тежњама тих малобројних исправних Хрвата, утолико га је снажније узбуђивао сваки успех чешких народњака. То га је све више побуђивало да пише о животу у Чешкој, не би

¹ *Jan Máchal, Slovanské literatury. II. Praha 1925, стр. 332—355.*

ли његова запажања послужила као углед за Хрвате у њиховој тешкој политичкој борби. Такав је Шеноа почео да пише своје *Прашке листове* у тек покренутог *Позору*. Те репортаже су говориле не само о животу у Прагу, него исто тако често и о животу и приликама у Хрватској, па и код Јужних Словена уопште¹.

Шеноина основна мисао тих првих година његова књижевног рада је жеља да се Словени сложе, сви и свуда где их има. То показују многи његови радови из тога времена, а најбоље и највише његов чланак *Срби и Хрвати* из 1861². Нешто касније написаће Шеноа још један сличан чланак, *Пољаци и Руси* (1862), који је много ширег значаја, где се исто тако говори о слози, где се управо препоручује слога³.

Можда је занимљива и једна ситница, која такође има значаја и треба да се спомене на овоме месту: Шеноа своје прве чланке потписује ћириловским иницијалима *А. Ш.*

Врло рано, онда кад се још не би очекивало, Шеноа се дубоко заинтересовао за пољско питање. То је било опет у кругу оног његовог општег словенског интересовања. Јер је ово питање морило све искрене Словене, све оне који су пратили писање громогласног Херцена у његову *Колоколу* (*Звону*), као и све оне који су у односу Руса и Пољака видели највећу сметњу за повољно решење узајамних словенских сукоба. Истичемо да се Шеноа рано заинтересовао за ово питање зато што је то учинио већ половином 1862, много пре почетка пољског устанка, који је — сасвим природно — свратио на себе пажњу свих Словена, па се тада много више писало о пољском питању него раније.

Први пут се Шеноа дотакао пољскога питања у песми *Пољак слијетач. Призор из пољско-рускога рата*⁴. За мото овој песми узео је Шеноа стихове Пушкинове из песме *Клевейницима Русије*: „Это спор славян между собою, домашний, старьй спор, уж взвешенный судьбою“.

Ову је Пушкинову песму Шеноа добро знао. Вероватно је да није случајно једној својој песми дао наслов сасвим налик на Пушкинов: *Клевейником Хрватске*, и то тек 1878 године. Познато је да је Пушкин поменуто песму написао после угушеног пољског устанка од 1830/31 године. Због овог устанка била се узбуркала читава Европа. Особито су Французи били оштри. Бар у речима. У скупштини чак пада предлог да се пољским устаницима помогне оружјем. То стално звецкање оружјем са Запада прилично је узнемиривало људе у Русији, па је то осећао и Пушкин. А кад је најзад устанак окончан, њему искрено лакну на срцу и написа песму *Клевейницима Русије*, у којој изазивачки одговори свима онима што су дотад претили Русији. Али ова песма није баш најбоље примљена ни код многих осталих Словена. То је прастари, домаћи спор — поручивао је Пушкин Западу, и сами ће га Руси и По-

¹ Више о томе: *O. Vašek, August Šenoa a česká literatura. Rozpravy ČAV, roč. 65, SV, seš. 1. Praha 1955.*

² *Pozor* 1861, бр. 227, 229, 231, 234, 238.

³ *Pozor* 1862, бр. 179—180.

⁴ *Naše gore list* 1862, бр. 18.

љаци договорно решити. А угушење устанка је показивало да се неће баш лако и братски решити. Тога су били свесни сви словенски народи, па их је зато заболоо Пушкинов став. Особито је пак лоше одјекнула код Словена Пушкинова мисао из ове песме о уливању словенских потока у руско море. На ту је мисао вриснуо и наш Светозар Милетић, и то баш кад је нешто касније писао о пољско-руским односима и о пољском устанку. Он је тада рекао да би боље било да се све словенске реке улију у словенско море, па нека руска река међу њима буде највећа, али никако да се словенски потоци улију у руско море, јер би то значило да мали словенски народи не би могли рачунати да слободни и независни изграђују свој живот и своју историју.

Песмом *Пољак слијепца* као да је и Шеноа хтео да покаже Пушкину, додуше сувише касно, како изгледа тај „домаћи, стари спор“. Песма има три дела. У првом један слепи Пољак јадикuje над злом судбином своје отаџбине.

Али слијеп сам — небо глухо — Пољској нема више лијека,
Дивна мајко, јадна мајко, робоват ћеш довијек вијека.

И старац своју жалопојку закључује уверењем да „сугласја нигдје није“. Друга слика је приказ пољскога устанка, где слепец соколи своју браћу да се боре. Трећа слика је пропаст Пољске. Ту је побеђени Кошћушко, ту његове речи: „Пољске мајке више није“. И Краков губи своју краткотрајну слободу. Пољаци лутају по свету. Сада долазе стихови који нас много потсећају на сличне мисли Љубомира П. Ненадовића из његове *Словенске виле* (1849):

Ил' га храни кршни Кавказ, гдје с черкеских четом сина
Дан за даном крвцу лије, вребајућ на душманина;
Ил' у сијеву Тилерија љуби можно царско рухо...

Неки су се истурчили. Тако је сав овај народ у оковима.

У окових? Питаш: зашто? Што је сузе ронит смио,
Што је јадан о слободи дома златне санке снιο.

На крају песме прочитаћемо и стихове који претстављају песникову жарку жељу, песников сан:

Славски раздор, стара клетва,
Крвно сјеме, крвна жетва,
Род до рода, крв од крви,
Так се мрзи, так се мрви.
Буд' милостив, мили Боже,
Да се бијесни уталоже!
Да се Рус и Пољак сложе, —
То тва рука само може.

Песма је штампана у *Наше горе листу* 1862, у бр. 17, од 15 јуна. Исте године, два месеца касније, Шеноа се нашао побуђеним да ову своју мисао о руско-пољским односима прикаже и у новинском чланку *Пољаци и Руси*, који је у два наставка штампан 5 и 6 августа 1862 у *Позору* (бр. 179—180).

Чланак почиње позивањем на оне стихове Пушкинове које је Шеноа узео за мото песми *Пољак слијейац*. Сукоб међу Русима и Пољацима је, вели, „раздор... судбином удешен“. На страну све симпатије, јер човек не сме бити ни „панрусијски идеолог“, очекујући да ће отуда „сунце сванути свему свијету“, јер „слободоумност тога не допушта“, али се не треба ни заносити, јер је и то погрешно. Па даље: „поред све симпатије за несретну браћу пољску“, погрешно је хвалити „осорност и политичку страст с које је већ толико племените крви потекло“. „Свакому правому родољубу једнако је мило пољски и руски народ, сваки жели и једному и другому слободу и напредак“. И онда као да читамо сличну Херценову мисао: „Слободна Русија може само уз слободну Пољску опстојати и онакова Русија моћи ће силније подићи свој глас у збору еуропејских власти“. То су углавном мисли из увода. После тога даје Шеноа преглед свих основа за сукобе. Нарочито се обара на руску бирократију. И што је најгоре, на њену челу налазе се већином туђинци, Шеноа мисли Немци, „синови онога народа који је о слободи зачудо много лијепих теорија написао.. Да се такви апоштолџи не држе еванђеља својих филозофа, то смо и ми поштено искусили“. После тога представља главне странке у Русији. Постоје три, и то: уставовци („конституционалци“), републиканци и славофили. Први желе уставну владавину, по угледу на западне земље, они желе да се и Пољацима врати што им је одузето. Али они се боје анархије, па зато не желе ни насилни преврат. То жели друга странка, „превратна“. Њене су главне личности Херцен и Бакуњин. Они много утичу на духове у Русији. Херценов *Колокол*, забрањен у Русији, ваљда најпажљивије чита сам цар. Нарочито је популаран био Херценов чланак *Vivat Polonia*, где се о Пољској углавном истиче ова основна мисао: „Наша слобода и ваша је слобода“. Зато Херцен има много присталица међу Пољацима. Словенофилима замера Шеноа што су истицали „да је православље први увјет спасења славенства“. А како на све ове политичке струје код Руса гледају Пољаци? Они сматрају да „без крви нема спасења“. За њих је основно „отаџбина и слобода“. (Занимљиво је да Шеноа пише на пољском „осзупа“ место „ојсзузна“, исто онако како ће нешто касније написати у једној песми с пољским мотивом). Једни су за одлучну борбу, и они се сложише с руским револуционарима. Други опет желе да се до слобода дође путем реформи, „да самосвијест Пољака не бива само у племићком двору, него и у сељачкој колиби“. — Врење у Русији само изазива оштро реаговање власти. За општи преврат још није дозрела ситуација. Русија ће морати да приступи раду на увођењу устава и уставности. Па како је признала у другим случајевима принцип народности, учиниће то свакако и у Пољској. Тек кад Русија поправи што је погрешила, онда може бити слободна — закључује Шеноа. И на крају ће још кликнути од радости, уверен да ће до промена доћи, да ће до слоге доћи, јер је, вели, „одзвонило хелотизму народа, слобода свуда продире“.

Велика нада је избијала из ових редова, нада да ће се два највећа словенска народа сложити, а то би много значило за све Словене опште: њихов би ослонац био снажнији.

Још нешто је те године учинио Шеноа чиме је показао да се много више заинтересовао за пољски народ и за пољску књижевност него до тога времена. Он је те године морао предано учити пољски језик. И то учење је било успешно чим се усудио да се лати једног веома одговорног посла: те године превео је он почетак Мицкјевичева спева *Конрад Валенрод* и штампао га у два наставка у *Позору*¹.

Чини нам се да је избором овог дела за превођење Шеноа хтео да каже оно што је већ рекао у песми *Пољски слијейац* и у поменутом чланку. Само је овде друкчије претстављен однос два велика словенска народа, ако предмет спева пренесемо на њих, него што је то учинио Шеноа. Познато је, наиме, да је Мицкјевич свој спев *Конрад Валенрод* написао за боравка у Русији и да је тиме хтео да покаже до којих граница треба да иде самопрегор и самопожртвовање једнога родољуба кад је у питању слобода његове земље и његова народа. Налазећи се на присилном боравку у Русији, Мицкјевич је размишљао који би начин борбе најбоље одговарао његовој земљи. И онда је у историји своје Литве нашао предмет који му је добро послужио да ту своју мисао изрази. Конрад као млад човек одлази из Литве међу крсташе, главне литванске непријатеље, међу њима живи и пробија се најзад до највишег командантског положаја. То је учинио смишљено. Пошто није веровао да ће његов народ икад успети да победи крсташе, он смишља паклени план: као врховни вођ крсташа он ће их у борби с Литванцима тако водити да ће Литванци изићи као победници. Наравно, ту победу Литванаца и он ће платити главом. — Мицкјевич је спев штампао у Русији 1828 године. То је учинило да је у последњем тренутку једва успео да оде из Русије, јер је због овог дела, као превратничког, против њега већ била послата потерница. Додајмо да је Мицкјевич успео тада да побегне из Русије само захваљујући помоћи многих његових руских пријатеља књижевника, између осталих и Пушкина.

Шеноа је од шест одељака целог спева превео увод и два прва одељка, што износи око једне петине читавог спева. Осим двеју издвојених песама у овом делу спева, Мицкјевич је писао у једанаестерцима са цезуром после петог слога. То је једино чега се метрички придржавао. Шеноа није очувао метар оригинала. Он је увод преводио у десетерцу, и то нашем, народном, епском, а римовао је по угледу на оригинал. Прву песму почео је Шеноа да преводи у дванаестерцу (6 + 6), и тако је урадио првих 27 стихова, а онда је опет прешао на десетерац. Други одељак је опет почео у дванаестерцу, а после уметнуте химне, наставио у десетерцу. Па је у десетерцу остао и у завршној *Песми* у II одељку, која је у оригиналу такође у једанаестерцу. Као што се види, Шеноа се метрички није придржавао оригинала.

Иначе превод у целини није лош. Сlike су доста добро пренесене. Понекад сасвим добро. Особито ваља истаћи добро пренесену слику с почетка првог одељка. Па и даље. Можда је у овом преводу најгоре прошао увод, а још горе од њега завршна *Песма*. У уводу су неке речи

¹ Pozor 1862, бр. 215—216.

погрешно схваћене, па је зато мисао наопако пренесена. Ево само неких примера. Код Шеное ће 23 стих увода гласити:

Ту и тамо спјеше бојне справе.

То је савим лоше схваћено значење пољских речи. У оригиналу овај стих даје сасвим друго значење:

I ci, i owi pilnuja przeprawu.

Морамо објаснити претходну слику да би се овај стих разумео. Њемен је граница између Литве и земљишта крсташког. Једном обалом стражаре једни, другом други, тј. једном обалом стражаре Литванци, а другом крсташа. И онда долази онај наведени стих:

И ови и они мотре на прелазе (преко реке).

Нама је јасно зашто је Шеное овде тако изгубио смисао. Најпре, глагол „pilnować“ довео је у везу с придевом „pilny“, који значи, „хитан“, па према значењу придева начинио значење за глагол: „pilnować = спјешити“. Међутим, „pilnować“ значи „мотрити, чувати“. Па је тако и реч „przeprawa“ повезао с нашим речима „приправа, преправа, справа“, а ова пољска реч значи: „прелаз, брод“.

Још једно такво место морамо навести:

Не смијеш живе главе и слободе.
Већ прегазит забрањене воде.

Тешко да ова два стиха на нашем језику могу нешто да значе. А у оригиналу се та мисао надовезује на ону из већ анализованог стиха. И онда она добија пуно значење и на месту је. Ево тих стихова на пољском:

I nikt, bez straty życia lub swobody,
Nie mógł przestąpić zakazanej wody.

(И нико није могао прећи преко забрањене воде а да не изгуби живот или слободу).

Кад се овако разумеју ова два стиха, онда се то сасвим добро повезује са читавом ранијом песниковом мишљу. Шеное то није ухватио.

Не може се разумети, или бар не правилно, ни стих:

А шта људи? Ах, дијеле их боје.

Последња реч потпуно мења и квари смисао. Ту је Шеное помешао значење пољске речи „боје“ с нашом сличном, која с пољском нема никакве везе. Он је свакако мислио да та реч и у пољском значи исто што и у нашем. Међутим, пољско „боје“ је множина од именице „bój“, преведено на наш језик: „бојеви, битке“. Зато је стих:

A ludzie? Ludzi rozdzielili boje...

требало превести овако:

А људи? Људе су раздвојили бојеви (ратови).

И онда овај стих има смисла.

Ни даљи стихови нису боље преведени.

Литвинској и пруској давној срећи
Неста памет, љубав ће их стећи
Само часом. Познах народ двоји.

На пољском томе одговарају сасвим јасни и пуни стихови:

Dawna Prusaków i Litwy zażyłość
Poszła w niepamięć: tylko czasem miłość
I ludzi zbliża. — Znałem ludzi dwoje.

(Некадашње пријатељство Пруса с Литвом отишло је у неповрат; само понекад љубав и људе зближи. — Познавао сам двоје људи, или: таквих двоје).

Каткад ће Шеноа, не могући све да пренесе из оригинала, помало осиромашити текст. Два примера за то. Кад описује литванске младиће, песник каже да су „w kolpakach rysich“ (у калпацима од рисовине), а код Шеное су младићи само „под калпацима“. Или кад песник напише овакав стих:

Huk dział wystraszy słowiki z ogrodów

(хука топова истераће славује из вртова), Шеноа ће то овако упростити:

Прхну славуј, пусти перивоје.

Рекли смо већ да је у читавом овом преводу најгоре прошла завршна песма, она која се налази на крају II одељка. То је позната Халбанова песма о реци Вилији. Што је још занимљивије, ову песму је неко превео и штампао у Гајевој *Даници* још 1848 године под насловом *Вилија ријека и Литванка девојка*. И тај превод је врло добар. Нисмо могли само утврдити ко је био преводилац, а могао је бити или Деметер или Враз. А можда и неко трећи. Шеноа међутим преводи ту исту песму четрнаест година касније и преводи је сасвим лоше. Није успео да ухвати ни основни смисао. И то одмах од првих стихова. Песма у оригиналу почиње овако:

Wilija, naszych strumieni rodzica,
Dna ma złociste i niebieskie lica.

(Вилија, — тј. река Вилија која протиче кроз Вилно и утиче у Њемен — родитељка наших потока, има златасто дно и плаветно лице).

Шеноа није знао да се ове речи односе на реку Вилију, па је место овог имена, које се у песми спомиње скоро у свакој строфи, стављао увек нашу реч „вила“, сматрајући да пољско „Вилија“ значи исто што и наше „вила“. И како се кроз целу песму упоређује Вилија с девојком, Шеноа је свуда морао да прави нешто што нема никакве везе с оригиналом. Тако ће код њега наведена прва два стиха гласити:

Виле наше, виле поводнице,
Дно је златно, небеско је лице.

Није га извела на прави пут ни даља мисао, коју добро преноси, да у првим стиховима онако схваћеним како је то он учинио нешто није у реду:

Ал' Литванки што с ње црпи воде,
Чишће срце, љепше су јагоде.

Да је пак потражио смисао овим стиховима, досетио би се ваљда с чиме треба повезати те стихове, и на шта је мислио песник кад је написао: „што с ње црпи воде“ — како то гласи у преводу.

Вилија се спомиње и у другој и трећој строфи. И опет испада у преводу потпуна бесмислица. Тако ће трећа строфа у преводу Шеноину почињати:

Ал' не мори вила у долини,
Од љубави Њемна угријана.

У оригиналу ова два стиха гласе овако:

Wilija gardzi doliny kwiatami,
Bo szuka Niemna, swego oblubienca.

(Вилија презире цвеће у долини, јер тражи Њемен, свога љубимца). То је у фигури песник рекао како се Вилија не задржава крај цвећа у долини, него хита у загрљај своје Њемену, јер утиче у Њемен.

Наравно, последња строфа је изгубила сваку драж поређења и скривеног смисла. Код Мицкјевича је она:

Serce i potok ostrzegać daremnie,
Dziewica kocha i Wilija bieży;
Wilija znikła w ukochanym Niemnie,
Dziewica płacze w pustelniczej wieży.

(Срце и бујицу узалудно је опомињати, девојка воли и Вилија јури; Вилија је ишчезла у драгом Њемену, девојка плаче у пустој кули).

Шеноа ништа од свега није разумео и начинио је строфу без икаквог смисла, управо с потпуно измењеним смислом.

Заман срцу, заман с' води брани,
Дјева љубав, вила јур измаче,
Рони у Њемен, гдје ју љубав зани,
У самотној кули дјева плаче.

Ово неколико појединости изнесосмо не зато да бисмо показали да Шеноа није знао полски, него да из тога закључимо нешто сасвим друго. Шеноа је доста добро знао полски. Али он није био довољно пажљив, па је допустио да га понесе нека реч по сличности и да од ње начини нешто сасвим друго него што је доиста у оригиналу. Упадао је у клопке које прете свакоме преводиоцу нашем са сличних и блиских словенских језика. То је веома опасан посао и човек може зачас да се оклизне и да се изгуби. То се њему десило.

Који месец после овога Шенои се указала прилика да своју наклоност према полскоме народу изрази много јасније, понекад чак са доста оштрине. Ушао је у једну полемику због тога.

Један догађај силно је узнемирио духове шездесетих година у вези с пољским питањем. Био је то пољски устанак од 1863 године. Он је био политички веома значајан и дошао је баш у време оштрих сукоба у политици Истока и Запада. Зато је снажно одјекнуо у читавој Европи. А у словенским земљама јаче него ма где. У одбрану пољских устаника проговорише и руски напредни социјални револуционари, са Херценом на челу. Његове чланке прештампава и коментарише читава словенска штампа, управо она више него друге, па међу осталима и чешка. Наравно, чешка напредна штампа. Шеноа се тада налази у Прагу, стално је у друштву са младим напредним претставницима чешке књижевности, па је сасвим разумљиво да ће и његов став према пољскоме питању бити веома близак ставу те млађе чешке напредне генерације. Он тада пише своје дописе из Прага и штампа их у *Позору*. У два дописа дотиче се и пољског питања. Први пут је написао о томе у своме допису од 14-ог марта 1863 године. Он ту не пише непосредно о пољскоме устанку, него га спомиње онда када обавештава своје читаоце да су многи уредници чешких листова изведени пред суд што су стали на страну пољских устаника пишући о њима у својим листовима. Тада Шеноа проговори и о команданту устаничком генералу Лангјевичу и о устаничкој војсци. Други допис био је већ мало полемичкога карактера. Штампав га је Шеноа у 117 броју *Позора*. Осврнуо се ту на писање српских листова *Найрејка* и *Србобрана* о Пољацима. Ми смо већ у своје време писали о ставу ова два српска листа према пољскоме питању, па не мислимо овом приликом дуже да се на томе задржавамо¹. У њима су Пољаци жестоко нападани. Особито у *Србобрану*. Због тога су многи српски листови нападали *Србобран* и полемисали с њим, Змај му се више пута потсмевао. На Шеноин напад одговори Аца Поповић Зуб. Он врло оштро напада не само Шеноине дописе, него и читав *Позор*, сматрајући да је Шеноин став исто тако став редакције овога листа. Поповић не признаје Пољацима ништа, по његову мишљењу они нису достојни да имају своју државу, — зато је и немају, — они су охоли и надувени, а садашњи устанак скупо ће платити. За генерала Лангјевича рече да је исто што и мађарски Рожа Шандор из 1848 год.

Шеноа би присиљен да одговори. Како зато што је лично био нападнут, тако и због овако неправедних напада на Пољаке. Његов одговор испале читав трактат о руско-пољским односима, поткрепљен често цитатима из литературе, а каткад и потсећањем на догађаје из прошлости. Али је овде Шеноа био присиљен да каткад буде оштрији него што је то био његов обичај. Тај његов *Одговор Г. Ари Појовићу* штампан је у три наставка у *Позору* (бр. 142—144).

Шеноа тачку по тачку побија Поповићеве тврдње. Расрдио се што је Поповић упоредио Лангјевича са Рожом Шандором. Како може, вели он, бити исто кад најобразованији и најбогатији људи, „притиснути невољом деспотизма“, напуштају своја имања и добра само да би се посветили борби за слободу свога народа и кад се други одметну у хајдуке да би од отимачине и лоповлука живели? То је као што је неки

¹ *Борђе Живановић*, Срби и пољска књижевност. Београд 1941, стр. 172—193.

немачки лист писао да је Гарибалди „хајдучки харамбаша“, а ипак свако зна, „ма које вјере био, да је родољуб и јунак“. Затим Шеноа говори о патњама Пољака. Па спомиње и неке претставнике царске власти који су се прославили прогонима Пољака, личности „о којима сваки поштени Рус презирно говори“. Онда се Шеноа сећа неких историских догађаја, као што су поделе Пољске, па 1815 и сл. Хвали намере цара Александра, који није имао снаге да их приведе у живот, јер му то није дала „војничка и њемачка странка у двору“. Зато је дошло и до устанка од 1830 године. „Колико ту бијаше погубљено људи, колико их осгаде без куће и иметка или мораде у Сибирију; колико их се исели у туђинство?“. Приказујући после зашто он не може да се сложи ни са чијим насиљем, Шеноа се упушта у полемику и ту се види да он ствари добро познаје. Он се сваки час позива на мишљења напредних руских политичара, нарочито Херцена. И онда ће узвикнути: „А ја разликујем руски народ од руске владе. Јест, г. А. П.!“ Па даље: „Јер бих ја вређао тај народ“ кад бих га — вели — изједначио са разним диктаторима у руској управи који уствари каљају руско име. Онда спомиње неке од њих, подвлачећи да су они странци. „Ја не пишем ту за револуцију политичну и социјалну, не, ја само кажем да имаде у Руској силна странка која свом силом ради дочепати се слободе што је други народи уживају...“ Као што се из овог текста види, он не прима никако оптужбе да је против Русије, он се чак боји помисли на револуцију у Русији, јер би то могло да ослаби утицај ове велике словенске силе, али би он желео Русију друкчију, народну, која би тек онда могла да буде и права заштитница осталих словенских народа. За потврду да у Русији постоји таква слободарска странка, он наводи чињенице да у Русију одлазе хиљаде и хиљаде примерака Херценова *Колокола* и *Правдољубивого*, да у Петрограду постоје три тајна часописа, а да је Чернишевски успео да окупи око *Савременика* скоро сву млађу интелигенцију. На тврдњу Поповићеву да Пољаци нису зрели за самосталну владавину, Шеноа срдито одговара, упоређујући то с аустриским мишљењем о Јужним Словенима: „Лаж је уопће да је који народ недозрео за слободу, кад му се она поштено и искрено даје, а камоли народ који је у свем и свачем наображен, који је изразио такав устав као што онај од свибња 1792 (треба 1791!), који и покрај руске владе у Варшави тајно и вјешто владати умије“. Мислио је ту Шеноа на устаничку владу. Он брани устанике од напада да су група занесењака, бескућника и скитница. Да је тако, вели он даље, зар би устанак могао трајати ево већ пет месеци? (Тад је трајао свега толико, а ми знамо да је трајао много дуже но што је и он могао претпоставити). Панславизам старог типа преживео је, говори даље Шеноа, словенски народи су сада свесни, они хоће слободе, „да не будемо ма чији робови, нег слободни грађани“. На крају Шеноа побија тврдњу Поповићеву да сви Срби мисле као он и наводи му за пример писање *Српског дневника*.

Изазван, Шеноа је у понеким својим тврдњама можда био оштрији него што бисмо очекивали по ономе што је раније о овоме питању писао. На такав став охрабрио га је како развој пољског устанка тако и писање руских напредних писаца. Јер не треба сметнути с ума да је Херцен

овако проговорио пишући о пољскоме питању у то време: „Мы с Польшей, потому что мы за Россию... Мы хотим независимости Польши, потому что хотим свободы России... Мы с поляками потому, что одна цепь сковывает нас обоих“¹.

Ми знамо да је међу пољским револуционарима било и слободоумних Руса, било је чак и Срба, и то најбољих, оних који су као државни питомци били послати да изучавају војне науке у Пруској². Један од њих био је Јеврем Марковић, старији брат Светозара Марковића, који ће касније онако жалосно да заврши живот, а други Сава Грујић (1840—1913), официр који је у својој војној каријери касније дотерао до министра војног и претседника владе у Србији. Ту је и руски поручник Константин И. Крупски, отац славне Надежде К. Крупске, о коме она пише ово: „Отец примкнул к тогдашней революционной организации офицерства, за что его чуть не пристрелил унтер...“³.

Због свога става у пољском питању Херцен је морао изгубити многе присталице, али је остао чврсто на ранијој позицији. Због те његове чврстине највеће му је признање одао сам Лењин. Он је своје мисли и похвале Херцену у вези с његовим ставом у пољском питању завршио речима: „Герцен спас честь русской демократии“.

Кад знамо да је сва напредна европска јавност без резерве била на страни пољских устаника, кад знамо да су и Маркс и Енгелс сматрали да је пољски устанак корак напред у стварању слободних народа, онда мисли Шеноине постају много значајније и могу се сасвим повезати с мислима оних српских политичара који су делили мишљење вођа војвођанских Срба Светозара Милетића: „Пољска слободна — Србија слободна!“ Могли су се они у појединостима не слагати, јер су једни били за то да се Пољацима даду границе од пре 1772, а други су с предлозима били много реалнији, али су сви подједнако мислили и осећали: Пољаци треба да буду слободни, они су то заслужили.

У пољско-руском питању Шеноа је био далеко напреднији од хрватских политичких па и књижевних кругова. И од уредништва *Позора*. По тврђењу његова биографа Фране Марковића⁴ он је због тога дошао у сукоб с уредништвом. Њему је замерано из редакције што тако пише о овоме питању и тврдили су му да је занесенак, а да је његово полонофилство претерано. Није то био лак удар за младог Шеноу. Његово слободоумље стављено је под сумњу, оно што је он писао из пуног убеђења, из срца и по срцу, ко зна како се тумачило. Зато је морао да прекида с уредништвом листа у којем је тако лепо почео. Последњи његов допис из Прага био је онај од 12 августа 1863 (изишао у бр. 187) где жестоко нападе чешког књижевника Језберу опет поводом пољског питања. Тако ће скоро за три године престати Шеноина сарадња на *Позору*, овом веома популарном хрватском листу у XIX веку, наставље-

¹ А. И. Герцен, Полное собрание сочинений, т. XVI, 151.

² Б. Живановић, Нав дело, стр. 195.

³ История Польши. Издательство Академии Наук СССР. Москва 1955, II, 155.

⁴ Spomen-knjiga Matice hrvatske. Zagreb 1892, str. 182—183.

ном касније под именом *Обзор*, сарадња која је била свакако корисна и једној и другој страни, можда чак више листу него Шенои. Вратио се Шеноа у *Позор* тек 1866 са својим казалишним приказима.

После прекида односа са листом у којем је тако лепо почео Шеноа ће потражити друге листове за сарадњу. То ће бити нарочито *Наше горе лисџ*. Али се та сарадња ограничава више на чисту белетристику. Они дописи, који су за познавање Шеное и његових погледа на живот и свет били ванредно занимљиви и значајни, потпуно се проређују, једва ако се јави понеки. А то је велика штета. Додуше, можда је то присилило Шеноу да се више бави белетристиком, али ко може рећи шта је боље или шта би било боље: ми знамо само шта је из тога произишло, а не можемо погодити шта би могло произићи. То остављамо само као претпоставке, нагађања или наслуђивања. Било како му драго, Шеноино полонофилство, распаљено особито 1863 године, учинило је да је он до краја свог живота, кратког али испуњеног књижевним радом, увек пратио пољске ствари, па трагове тога интересовања налазимо у његовим делима у више наврата. Кратак преглед чињеница потврдиће ову нашу мисао.

Још за време писања својих дописа и чланака о пољском устанку Шеноа пише и једну песму с темом из пољског живота. То је песма *Сџари њлечи* штампана у *Наше горе лисџ* 1863, бр. 34, потписана његовим уобичајеним псеудонимом Вељко Рабачевић. Песма је као слика занимљива, али песнички не много богата. Стари племић у крчми пије — прича се ту — двор му спалила „московска чета“, козаци му одвели кћер, синови пали у рату. Њему не остаје ништа друго него да наздравља у крчми „слободи и отаџбини“. (Занимљиво је можда да Шеноа пише „wolność и oszupa“, иако пољска реч гласи „ojczyzna“. Ову реч овако је он употребио и у чланку *Пољаци и Руси*). Најједном наилази чета устаника. Старац их све части. Кад сазна да ће ускоро бити новог окршаја, он не може да остане на месту:

Старац паше мач о бок,
Па на вранца скоком скок!

После тога за извесно време нећемо наћи трагова Шеноина интересовања за Пољаке и за пољску књижевност. Иако је словенским стварима близак. Он у то време преводи једну песму Т. Шевченка (*Расуџа могила*, *Наше горе лисџ* 1863, бр. 32), онда *Вечерње њесме* В. Халека (I—V, *Наше горе лисџ* 1864, бр. 9, 15), а превешће од истог писца и приповетку *Музикаш* (*Наше горе лисџ* 1864, бр. 19—21).

Шеноа ипак прати пољске ствари и особито пољску књижевност. Многе белешке о разним пољским питањима и разним пољским књижевним делима разасуте по његовим другим чланцима, особито фелтонима и позоришним приказима, показују да његово интересовање за пољске ствари није било умањено. Додуше, он једно време некако лута, не сарађује само на једном месту, па не пише ни ствари које би имале какав одређени правац. Године 1865 он напушта Праг, одлази у Беч, где уређује листове *Гласоношу* и *Slavische Blätter*. То је био веома напоран посао. Из тога краткога периода Шеноина рада једва понешто

ако можемо забележити. Тако ће у *Slavische Blätter* објавити на немачком чланак о славном пољском ратнику Стефану Чарњецком, оном који је успешно ратовао против Швеђана у XVII веку¹. Те исте године објављује он у *Гласоноши* (1865, бр. 3) чланак *Наша књижевност*. На једноме месту говори о народима који морају да се боре против туђег утицаја па каже: „Код таквих народа мора да је књижевност тенденциозна“. Па онда даље: „Најсјајнијим нам је у том примјером књижевност пољска. — Сви тјемењаци пољски, као Мицкјевич, Красињски, Крашевски, Словацки, Залески итд. писали су и у пјесмама и у прози тенденциозно, а треба ли доказивати колико ти људи тим благотворно дјеловаху на пољски народ? — И најмања књижица, писана за пољску дјецу, одише пољским духом, буди пољску душу!“ Таква је тенденциозност потребна — закључује он — и „у нас“.

С пролећа 1866 године враћа се Шеноа у Загреб и ту почиње поново да сарађује на *Позору*. Сада он пише у овоме листу позоришну и књижевну хронику, као и своје *Загребуље*. У тим својим радовима такође ће се чешће позивати на пољску књижевност или на пољске прилике. Чини то обично онда кад жели да начини неко поређење с хрватским приликама, и увек пољске прилике износи као узор. Тако ће се у глави V првога одељка својих *Загребуља* сетити Шеноа ватреног патриотизма једнога младога Пољака. „Ох, да сте видјели младића! Кад је говорио о својем народу, како је раздробљен, што му је домовина препатила, како је и овај напор Пољака бадава прошао, како треба скупити све умне силе и пробуђивати снова идеју народног јединства — да сте га видјели како му је срце играло!“ — А како је тек пламтела једна млада Пољкиња: „Дуго и дуго знао сам с њом говорити о пољским пјесницима, тим пророцима народне слободе“. И та девојка се извињава овако: „Опростите ми, господине, свака друга ријеч ми је „Пољска“; ал’ ја не могу зато; волим прије погинути него ту ријеч не изустити!“ На те речи Шеноа се преноси мишљу на хрватску младеж и срце му пуца кад помисли да таква хрватска младеж не мисли о Хрватској, не говори више чак својим матерњим језиком, него само немачким.² Ту главу завршава Шеноа овим цитатом: „Без духа срце, гола костина“³. Јасно је да је намеравао да наведе Мицкјевичеву *Оду младоси*, само је навод погрешан, или зато што га Шеноа није разумео добро, или зато што га се није добро тога тренутка сећао, или га је намерно мало изврнуо. Тек то није исто што Мицкјевичево: *Bez serc, bez ducha — to szkieletoŭ ludy!*

У својим писмима *О хрватском казалишту*, 1866, у глави IV, Шеноа даје своје погледе о томе како би требало градити репертоар, па онда спомиње све словенске књижевности. Од Чеха препоручује мало ствари. Руска је драмска књижевност, вели он, богатија, али је тако специфична да је хрватски гледаоци неће увек лако примити, осим Гогољева *Ревизора*. „Највише играка, особито веселих, може нам

¹ *Slavische Blätter* 1865, бр. 15.

² *Djela A. Šenoe*, Zagreb 1951, I, str. 320

³ Нав. дело, стр. 322.

пружити пољска драматика, и то су дјела Кожењовског, Фредра, Шујског и других. — Пољски, особито племићки живот, имаде са нашим, специјално хрватским, веома много сличности, а и у повијести ћеш налазити паралела, да би се те живахне игре зацјело милите хрватском опћинству“¹.

Много чешће ће се позивати Шеноа на пољску драмску уметност у својим позоришним критикама, које је за дуги низ година писао у *Позору* и *Виену*. Он је морао написати и неколико критика о претставама неких пољских драмских дела у загребачком позоришту.

Већ у трећем свом позоришном извештају, штампаном у *Позору*, бр. 120 од 10. IV. 1866, критикујући репертоар загребачког позоришта, Шеноа ће препоручити пољску драмску књижевност овим речима: „Зар наши одборници (тј. позоришни — Ђ. Ж.) не знаду што пишу Сарду, Феје, Понсар, Ожје? Зар им нису — дочим друкчије толико говоре о славенству — познати Пољаци Кожењовски, Фредро, Крашевски, и Руси Грибоједов, Гогољ, Островски?“ Треба се, вели даље, најзад угледати на Французе, Талијане, Словене, а не више искључиво на Немце, јер „ми смо се њемачке блажености и њезина филистризма доста наужили“².

Шеноа ће се и у другим приликама борити за словенски репертоар. И опет ће Пољаке особито истицати. Учинио је то једном и онда кад је имао да напише кратак приказ једне од претстава Фредрове комедије *Даме и хусари*. Овај приказ изишао је 1. XII. 1866, у бр. 323 *Позора*. Ту он најпре каже како је ова комедија те вечери давана случајно уместо неког другог комада. И онда даје опште обавештење и о преводу, и о делу и о претстави. „То је жалибоже риједак светак славенскога репертоара што га је г. Прица одавна пресадио на наше позориште“. То је Шеноа мислио на Прицин врло рани превод Фредрове комедије која је давана у Загребу још од 1849, а штампана 1850. „Камо среће да видимо више прелијепих Фредрових и Кожењовских глума, што се својим особитим хумором одликују. Зар је то толика мука? Премда су *Госпође и хусари* опћинству довољно познати, забављала га је та весела игра последњи пут веома добро. Глумци, са честог приказивања дакако вјешти тој глуми, приказаше је и овај пут веома добро. — Читавој игри нема управо никаква приговора. Што нам прије свега похвалити треба здрави је и наравски хумор којим је г. Фредро старца мајора цртао. Особито добро пођоше му призори за руком гдје се је заљубио и од љубави опет издијечио“. Шеноа онда хвали глумца Фрајденрајха, као и неке друге, а некима понешто и замера. Нарочито води рачуна о начину глумачкога говора. И у томе их често, па и сада, критикује.

Онда је настала подужа пауза у Шеноину раду на позоришној критици. Читаве четири године неће се он бавити тим послом. Разлог томе је био што је постао уметнички директор позоришта, и онда није

¹ Нав. дело, стр. 463.

² Наводимо по: Sabrana djela A. Šenoe. Zagreb 1934, XV, 21.

могао да пише о претставама свога позоришта. Ваља рећи да је за свога директоровања учинио репертоар много разноврснијим и богатијим, доста позоришних комада превео је тада за позориште.¹

Поново се враћа Шеноа позоришној критици тек 1872, и тада ћемо опет чешће да се срећемо с његовим судовима о пољској књижевности. Ове критике сада пише у *Виенцу*.

Године 1873 написаће он у *Виенцу*, у бр. 41, приказ комедије Александра Фредра *Госјодар Томо*. Ова комедија, вели, није успела. „Фредро је иначе један од најбољих пољских драматика“, али *Госјодар Томо*, грађен по угледу на Коцебуа, „преживео се“. После кратког садржаја комада, Шеноа каже да се овај завршава „сувишним моралом“. Преводилац је „на срећу“ Фредрове стихове превео у прози. Језгра је, вели, невероватна. „Уопће нагиње цијели комад начину лакрдије“. Глумци су се много трудили, али комад свакако неће „доживјети много претстава“.

Друкчији је приказ Фредрове комедије *Дјевојачки завјет*, штампан у *Виенцу* 1873, бр. 42. Шеноа ту вели да ово дело „врлог пољског драматика“ потсећа на Шекспирову *Укроћену горойад* (или како он каже: *Укроћена њркосница*), али што је код Шекспира драстично, „то је Пољак заплео хитрином и финоћом“. Са мало лица начинио је Фредро „прекрасну сплетку“ која се може такмичити са сличним француским комедијама. Па онда: „Чули смо додуше људи којима се тај комад особито не мили, ал’ знамо да се тај приговор има одбити на ђуд једнога дијела нашега опћинства који сласт налази и у драматичким плодовима што живце силовито разигравају и гдје није пуно рефлексја или пуно fine досјетљивости“. Овај комад додуше захтева „брзо, фино, до најтање танчине израђено приказане, јер ће с троме и површне игре дјалог досадити и комад лако пропасти може“. Али претстава је била добра. „На радост немамо разлога корити наше глумце с тромости и млитавости, јер је претстава била брза, фина, промишљена“. Онда хвали поједине глумце. Особито естиче игру глумца Рајковића. „Ако глумац не умије Радостина заодјенути умјереним хумором, саћи ће у тој улоги ласно странпутелце у лакрдијашку шаблону смушених стараца. Г. Рајковић није се дао завести“ те је свој лик схватио „с праве стране“. Онда замера понешто неким другим глумцима. Све у свему, приказ је веома похвалан, како за позоришну претставу о којој је писан, тако и за Шеноу — рекли бисмо — писца овог и оваквог приказа.

Занимљив је приказ комада *Млади муж* од Јузефа Кожењовског. Поводом овог кратког комада Шеноа ће писати о Кожењовском. Приказ је изишао 1873 у *Виенцу*, у бр. 52. Три комада које приказује Шеноа у овом чланку, од којих је један овај, нису напредак у репертоару. „Као лептири се родише, као лептири погинуше о пламену казалишних свјетилјака“. Онда говори о Кожењовском. Он је врло много писао, „особито комедије из пољскога народнега живота“. За дуго време он је с Фредром био „бранитељ“ пољскога репертоара. Али баш зато што

¹ Spomen-knjiga Matice hrvatske. Zagreb 1892, str. 193.

је много писао „имају му плодови врло разлику цијену“. „К тому су многи његови плодови дјеца моде, тј. списи који губе вриједност своју чим њихово доба мине, а ми, људи понешто друкчији, назиремо у свем комаду само наивност, мјесто праве, здраве комике. А таква је и застарјела стварца свакако *Млади муж*, која ни у вријеме своје моде није имала велике цијене“. Осим тога, комедија је писана „стихом скачућим краковјаком“, а преводилац је превео то дело „голом прозом“, па му је свукао „пјесничку одору“ и зато се „много комично зрнце отрунило“. Препричавши доста широко садржај, Шеноа закључује да се комад завршава вечером „послије досадне продике“. Глумци су се много старали да уклоне „досаду самога комада“. Али све је било узалуд: комад је „пропао немилице, те се надамо тврдо да неће више изићи на видјело нашега позоришта“.

Још једном је Шеноа имао прилику да пише о Кожењовском. Приказ је опет неповољан. То је било у *Виену* 1875, у бр. 20. Поред неких других комада приказује Шеноа и комедију *Глумичине заруке*. Мала је вредност овога дела, вели он. „Кожењовски написао је силу тога, ал' већина његове драматичне дјеце дријема у казалишним аркивима или животи по закутним казалиштима малих пољских градића“. Има ту много „драматургских продика, претјераних декламација и некакве машкераде драматичне“, а не приказује неку важну, занимљиву идеју, већ неки детињаст каприц. Глумци су напрегли све силе „да ствар посве не пропадне“.

Занимљиво је свакако рећи нешто о односу Шеноином према Фредру и Кожењовском. Он их је раније у више махова веома хвалио. И свакако с првом. Али наравно тада је мислио на њихова најбоља дела. Кад је међутим упознао нека њихова дела, која свакако не иду у њихове најбоље творевине, он није допустио да га понесе ни симпатија према пољском народу, ни она блискост коју је налазио у пољским драмским делима, ни оно што је можда о овим писцима чуо раније, него је врло смело судио. И доиста, оно што је похвалио заслужило је да буде похваљено, а оно што није особито добро, можда још и нагрђено slabим претставама, он је оштро критиковао, чак и врло оштро. Мислимо да му то служи на част.

★

Ово што смо досад изнели ипак је само један део онога што је Шеноа учинио за популарисање пољске књижевности. Његово полонофилство, донето још из Прага, а развијено у Загребу, до краја живота било је довољно јако да Шеноу стално подржава и потстрекава у његову настојању да пољску књижевност што више и што боље приближи хрватскоме народу.

Да се Шеноино полонофилство подгреје много је седамдесетих година учинио један сусрет, који се касније претворио у доста блиско пријатељство. Био је то долазак у Загреб пољског слависте, публицисте и књижевника Бронислава Грабовског (1841—1900). Овај ватрени Словен, по струци слависта, походио је најпре у више махова Чешку. У Прагу је први пут био већ 1866. Али Шеное тада више тамо

није било. Само можемо као сигурно тврдити да се Грабовски кретао у истом кругу људи у којем се нешто раније налазио и Шеноа. И касније је више пута одлазио Грабовски у Чешку. Најзад је 1871 стигао и у Загреб. После је више пута свраћао у Хрватску као гост својих загребачких пријатеља, „побратима“, како је неке од њих називао у преписци. А ко су били људи с којима он пријатељује? Наравно, група младих књижевника окупљених највише око *Виенца*. Они су скоро сви његови вршњаци, или су по годинама блиски њему. То су: Иван Дежман, Јосип Еуген Томић, Смичиклас, и особито Фрања Марковић и Шеноа. У тој групи је био најватренији полонофил Марковић, али ни други нису заостајали за њим. Нису ли с пољског преводили и Шеноа, и Јосип Еуген Томић, па и његов брат Александар? Па ипак не сумњамо да је Грабовски својим ватреним словенофилством утицао да ови хрватски словенофили и полонофили постану још жешћи у своме словенофилству, па и полонофилству. Грабовски је пак са своје стране много задужио ове своје хрватске пријатеље. Он је превео доста дела њихових на пољски. Од Шеноа је превео *Злајчарово злајо*, *Каранфил с њесникова гроба*, *Просјака Луку* и *Пруског краља*. А преводио је и остале своје хрватске пријатеље: Томића и Марковића, па Балскога, као и друге. Начинио је чак и једну збирку примера из ове књижевности. Интересовао се и за првенце И. Војновића, приповетку *Geranium* потписану псеудонимом Сергиј П., а штампану 1880 у *Виенцу*. Он је био покретач идеје да се изда зборник *Kraków-Zagrzebiowi* (тј. Краков Загребу) 1881. Он је најзад, понесен горостасном фигуром нашег народног јунака, написао занимљиво драмско дело *Królewicz Marko*, штампано у једном часопису 1879, а засебно 1880.

Грабовски је био особито добро с Марковићем. О томе сведоче његова писма овоме¹. Знамо по тим писмима да је и Шеноа често писао, али му изгледа овај није баш често одговарао. Грабовски се уосталом жали у томе смислу на све своје загребачке пријатеље: не одговарају никада на писма. Али је за боравка у Загребу Грабовски чак бивао и у Шеноиној кући².

Шеноа је био свестан колико Грабовски доприноси узајамном упознавању. То ће потврдити једним чланком у *Виенцу* (1879, бр. 15), у којем ће јасно изразити захвалност и своју лично и читаог хрватског народа овом Пољаку. Тиме се некако оправдао и за сва она писма на која није одговорио. Шеноа у томе чланку, који се зове *Пољски суд о нашој књижевности*, говори о томе како су се у последње време Пољаци почели интересовати више за хрватску књижевност. Ту је, вели, један од „дичних посредника“ Бронислав Грабовски, иначе пољски песник. Шеноа спомиње преводе Грабовског, као и студију о најновијој књижевности хрватској. Па онда укратко приказује садржај тога рада. Види се да га је имао у рукама и да га је пажљиво читао. Нажалост,

¹ *Zdenka Marković*, Iz korespondencije Bronislawa Grabowskog s Franjom Markovićem. Građa za povijest književnosti hrvatske XIV. — *A. B. Klaić*, Bronislaw Grabowski i Hrvati. (Preštampano iz Nastavnog vjesnika 1939/40). Zagreb 1940, str. 87.

² *Milan Šenoa*, Moj otac. Zagreb 1933.

због тога што је тамо веома похвално говорено и о његовим радовима, Шеноа се морао задовољити само да спомене имена књижевника о којима Грабовски пише. Даље Шеноа говори да ће Грабовски дати касније опширан рад и о делатности Матице хрватске, а за неки варшавски лист превешће његова *Диогенеса*. „Буди овдје врлому тому књижевнику пољском, који толи помно прати нашу књижевност, те њезине плодове саопћује својим земљацима, изречена искрена хвала. Свакако мора нам годити да се глас о нашем раду проноси у остали славенски свијет, тер се ондје оцјењује објективно. Још једном хвала г. Грабовском — завршава Шеноа овај свој чланак.

По ономе што је Шеноа последњих година живота написао тешко би се могло рећи да је остао до краја полонофил, како смо тврдили. Али се он не може ценити по томе. Ако није он лично писао, јер је претпостављао овоме послу да пише оригинална књижевна дела — и добро је што је тако чинио — он је свакако био тај који је био без сваке сумње покретач много већег интересовања за пољске ствари и за пољску књижевност посебице. Не кажемо то случајно и без основа. Нека само једна ствар поткрепи ову нашу тврдњу.

Поред осталих и многих разноврсних књижевних и друштвених делатности, Шеноа осам година уређује *Виенац*, од 1874—1881. Он је у томе часопису све. А овај часопис је имао огроман утицај на хрватско друштво и особито на књижевне кругове. Ми знамо међутим шта су онда значили уредници у оваквим часописима. А ни сада се ствар није много изменила: шта уредник тражи, за каквим радовима трчи, такви му се и подносе, управо такве он штампа. Хоће ли нам у том правцу што рећи један летимичан поглед на садржај *Виенца* за оних година кад га је уређивао Шеноа? Не мислимо ту, наравно, да говоримо уопште о овоме часопису какав је изгледао за тих година. О томе се већ довољно зна, суд је о томе дат. Наиме, опште је познато да је тај период вероватно најзначајнији у историји овог часописа. Особито се много пута истицала чињеница да је *Виенац* тих година највише приближио својим читаоцима светску књижевност, да је најбоље обавештавао о збивањима у појединим књижевностима и да је на тај начин некако отворио хрватским читаоцима врата европске књижевности. Нас међутим занима како је Шеноа као уредник приказао својим читаоцима пољску књижевност. Не сумњамо — као што рекосмо — да су многи преводи, штампани у часопису, настали на његово тражење. Само неке од тих превода да споменемо. Ту је најпре Крашевски са својим *Великашима у граду*, у преводу Ј. Е. Томића, 1874, бр. 1—4. Онда ће Трнски штампати своје прелеве Мицкјевичевих *Кримских сонета* (1874, бр. 10, 31, 33; 1875, бр. 1, 9, 10). Палмовић штампа прелев Мицкјевичеве песме *Три Будриса* (1876, бр. 24). Приповетка А. Косињског *Три браћа* изишла је ту у преводу А. Вебера-Ткалчевића, Шеноина професора (1874, бр. 11—18), а истог тог писца превешће исти преводилац и нешто касније кад штампа приповетку *Живио Пољак бранилић Маријин* (1876, бр. 32—33). Ту ће изићи један Ј. Захарјасјевич, приповетка *Преферанс ио смрти*, у преводу Т. Маретића (1877, бр. 25—27). И Залески ће се наћи у *Виенцу*, и то *Поход*, у преводу С. Вуковинског (1878, бр. 6),

а онда још три песме у преводу истог преводиоца (1878, бр. 19), па нешто касније *Људмила* (1880, бр. 45) и *Путии недоходи* (1881, бр. 19) у преводу Андрије Палмовића. Ту ће изићи и два превода из Сјемјењског, и то *Кажњеник и ухода* (1878, бр. 34—38) у преводу В. Хомотарића и *Срна њосредница жсенидбе* (1879, бр. 19). Ту су и две ствари Михаила Балупског, *Из књиге сјоменица* у преводу Хомотарићеву и *Јусиинина дјеца* (1881, бр. 15—19) у преводу Вебера-Ткалчевића. Вебер ће превести и приповетку Косињскога *Романтичне згоде и незгоде Јачина Палчинског* (1881, бр. 20—29). Поред приповетке Јана Лама *Бојни њовјереник* (1879, бр. 33—37) и приповетке И. Хоћка *Јубилеј* (1879, бр. 46—50), као и две мање ствари Мицкјевича и Пола, појавиће се за Шеноина уредниковања и први преводи из Сјенкјевича. Биће то најпре Хомотарићев превод приповетке *Из усјомена њознањскога учитеља* (1880, бр. 13—14), онда *Америчанке* у преводу Ивана Броза (1880, бр. 46—47), и најзад *Нарав и живои* у преводу Б. Брлековића (1881, бр. 28—32). Ако овом читавом низу превода из пољске књижевности додамо још два превода самога Шеноа, о којима ћемо касније проговорити више, онда заиста можемо рећи да је пољска књижевност за Шеноина уредниковања била изванредно богато претстављена. Богато и пребогато. Богатије него ма која друга. Заслуга за то припада свакако најпре уреднику. А то, чини нам се, сасвим јасно потврђује нашу мисао да је Шеноа своје полонофилство већ и овим у пуној мери показао. Још много речитије би ову нашу мисао потврдио читав низ ситнијих чланчића и бележака о пољском културном и књижевном животу, којих је пуно у свакоме броју часописа, а које је Шеноа или сам писао или их је скупио од пријатеља. Али то су безимене ствари које само могу да сведоче о наклоностима уредниковим, али не можемо бити сигурни у њихово ауторство. Па ипак за неке од тих мањих и већих чланака можемо бити сигурни да их је писао сам Шеноа. И њих има неколико који се односе на пољска питања.

Ту је најпре чланак *Иван Мајтејко* (*Виенац* 1878, бр. 1). Пољско сликарство је врло познато, вели ту Шеноа, како у Паризу тако и у Минхену, а највише га је прославила последња лавовска изложба. Сада Пољаци имају стотину „добрих сликара разне струке“. Главни су Сјемирадски, Брант, Косак (код Шеноа пише погрешно Kottak), Јарочињски, покојни Гроттер. Али је све надмашио Јан (овде тако!) Мајејко, управитељ сликарске академије у Кракову, који око себе ствара читаво коло нових сликара. Ово је „rekli бисмо први словенски сликар“. Он нарочито даје слике из прошлости свога народа. „Његове слике имају знамениту драматичку силу без траженога ефекта, његове фигуре су карактеристичне, његов колорит је сјајан, жив, истински“, а осим тога он одлично познаје историју. Онда се даље у чланку говори о албуму његових слика, па о награди коју је добио и најзад о томе како је сјајно дочекан кад је недавно походио Варшаву.

После тога штампао је Шеноа омањи чланак *Пио IX и Адам Мицкјевич* (*Виенац*, 1878, бр. 9). Прича се ту како је 1848 године Мицкјевич кренуо у Италију да организује пољске легије и како је наилазио

на непријатељски однос пољскога свештенства, због чега је једва успео малом преваром да добије од папе благослов за своју заставу.

Следећи чланак је *Лейоглавски сужањ Пољак њошлого вијека о узајамности славенској* (Виенац 1878, бр. 26). То је Шеноа написао на основу онога што је нашао у Крчелићевим рукописним мемоарима из 1754 године. Ту се наиме прича како је у Беч дошао неки човек са много новаца, богато живео и новац позајмљивао чак Марији Терезији. Кад му се обећани положаји измакоше, он поче да виче на све, па и на краљицу. То је уствари био неки пољски гроф, којег због свега овога лишавају имања и бацају у лепоглавски манастир, место у тамницу. Одатле он пише многа писма на све стране света својим познаницима, па долази у додир и с Крчелићем, који онда прича како је овај Пољак замишљао да би требало радити на сарадњи Словена. Размишљајући о овоме човеку, који је тако говорио о словенским народима још врло давно, а вероватно живот и завршио као прогнаник, Шеноа ће закључити чланак: „Ал' његове идеје пробудише се послје сто година“.

Кад је из Варшаве добио часопис *Revue slave*, који је на француском издан, Шеноа о томе написа чланчић (Виенац 1878, бр. 28). Он поздравља овај подухват и прегледавши први број, даје његов садржај и своја запажања о томе. Најпре приказује програм часописа, па онда његове прилоге. За нас је занимљива једна чињеница: овај број има пуно прилога о Словацком. Најпре је ту животопис овога писника, а онда ће поред неких других ствари ту бити преводи ових дела Словацкога: *Мазеја*, *Тужна ми је душа* и *Пренос Наполеонових моштију*. Овакве наслове даје овим делима Шеноа, превodeћи их са француског. Он особито хвали превode песама. На крају вели да ће овај часопис бити свима од користи. Зато позива на сарадњу хрватске писце: могу чланке и радове слати непосредно уредништву, а могу и преко Виенца. „Већ је доба да и ми Хрвати пред страним свијетом кажемо што смо у колу славенства, што ми радимо и како нам сав рад смјера на то да идеја славенства одржи побједу...“ И закључује: „Свијет само зато премало мари за нас, јер у свијету ништа не говоримо о себи, дочим се други на сва уста надимљу, па при том и лажу“. Додајмо на крају да је свакако не без улоге овога часописа, у којем се тако популарисао Словацки, Шеноа следеће године узео да преводи једно дело овог пољског романтичара. Морамо напоменути и то да је касније у томе часопису штампан и француски превод Шеноине приповетке *Каранфил с њесникова гроба*¹.

★

Године 1877 написао је Шеноа песму *Јунакиња Софа* и штампао је у Виенцу, у бр. 23.

Предмет за ову песму узео је Шеноа из пољске историје. Реч је ту о одбрани Трембовље (Тремблове — како каже Шеноа), када је жена команданта ове тврђаве Зофја Хшановска затражила од мужа да остане у опседнутој тврђави. Собјески долази с војском, ослобађа тврђаву опсаде и проглашује Зофју за витеза.

¹ Spomen-knjiga Matice hrvatske. Zagreb 1892, 233.

Најпре, чудно је зашто Шеноа назива своју јунакињу Софа. То не одговара ниједном словенском имену. А он је морао знати да се пољски Софија каже Зофја. Али ту немамо шта да кажемо у његову одбрану. Он је написао Софа, што у свима језицима, па и у нашем звучи чудно. Затим, питање је где је нашао предмет за ову своју „повјестницу“. Можемо претпоставити да му је била позната београдска Новаковићева *Вила*, где је у првој години (1865) штампана повећа приповетка *Софија Храновска*, у шест наставака (бр. 30—32, 34—36), од некога Ј. Х. К. Нисмо могли да нађемо ко је то. Испод приповетке је забележено да је то превод, али се не каже с којег језика. Он је ову исту причу могао да прочита и у *Хрвајском соколу* за 1870, где је таква прича такође штампана, али је ми нисмо имали у рукама. Претпостављамо да је то иста приповетка која је изишла и у *Вили*. И у тој приповеци се прича углавном иста ствар коју је обрадио Шеноа. Само на други начин. У причи је уплетена и једна љубавна историја, и Чарњепци, и нема на крају гозбе при којој Собјески наздравља из Зофјине ципеле. Шеноа је понегде предмет изменио онако како је сматрао да је потребно ради јачег ефекта.

Да би песнички ефекат био снажнији, Шеноа је претставио да је Јан Хшановски клонуо од тешких рана, па се браниоци већ договарају да се предају. И у том часу међу њих долази његова жена, лепа Зофја: „У руци јој чудно сијева змија општра јатагана“. Она подвизује браниоцима да ће она бити вођа и да ће заменити свога мужа, а ако ко покуша да устукне пред Турцима, она ће га посећи. Сви јој се покоравали. И одбрана се наставља, све до доласка Собјеског с војском, који ће разагнати Турке опсаднике. У приповеци Зофја клекне пред краљем да је он прогласи мачем за витеза. Код Шеноа краљ клекне пред Зофјом (управо Софом) и наздравља јој из њене ципеле. То је био такав обичај, Шеноа је за то морао од некога чути.

„Прво здравље, од свих жена прва жено,
Буди теби у том часу од твог краља наздрављено!
Краљ се твојој слави клања, клања цијела домовина,
Као ти што дична јеси, родила нам дична сина,
Прими сабљу твога краља, сто пути је окаљена,
Муж је није вриједан носит, нек ју носи славна жена!“
Нагнуо је, испио је Јан Собјески ципелицу,
За њим пише сви јунаци, а за славну војводицу.
Тврђа грми, чаше звече, на далеко нек се чује:
Кад јунаком сабља клоне, лијепа жена јунакује.

Лепа, духовита, ведро по завршетку, са неколико језгровитих описа, ова песма се може уврстити у боље Шеноине песме. Нарочито истичемо сликарски опис Трембовље на почетку песме. Он потсећа много на сличне романтичарске боље описе. Има поетског полета и у опису јунакиње:

Јела стасом, славуј гласом, лик јој сијева бијел и гладак,
Црно око сипа стријеле, усном цвате посмјех сладак,
Памук су јој бијеле руке, кип узносит, бујан велик;
Душа ружа мирисава, срце јој је жарки челик.

Препев *Јана Бјелецког* од Јулјуша Словацког штампао је Шеноа 1879 године у *Виену*, бр. 11—13.

Словацки је један од најчистијих романтичара пољских. И не један књижевни историчар стављаће га поред самог Мицкјевича, каткад и изнад њега. Зависиће то од времена и општег књижевног смера. Без сваке сумње, Мицкјевич богатством и разноврсношћу свога талента заслужује прво место, али зато нико не може порећи да је Словацки уједначенији, „чистији“ романтичар. Разумљиво је онда што је и Шеноа сасвим одговарао Словацки. У сваком случају, Шеноа није лутао кад је изабрао овог песника да преводи: пре тога је превео део једног Мицкјевичевог дела, па је сад био на реду Словацки. А и трећи славни романтичар пољски Зигмунт Красињски већ је био добро познат нашим читаоцима: 1865 појавио се превод његова *Иридиона*, а 1871 и његова *Не-божанска комедија* у преводу Пере Будманија. Можда је Словацки ипак био најмање превођен.

Спев *Јан Бјелецки* написао је Словацки 1831 године, онда док је у Варшави још трајао устанак. Иако је то једно од младалачких дела Словацког, уметничка вредност његова је на довољној висини. Добар је ту опис, радња је каткад веома живо претстављена, драматично, пуно је ту сликарски богато запажених боја, одлично сенчење, а описи неколиких сцена показују суптилног сликара. Словацки је то и био, као што је познато. Две-три сцене у томе погледу претстављају висок песнички домет. Мислимо особито на опис једне гозбе, па онда на опис напада на двор племића Сјењавског. Ти описи чине част младоме Словацком. Дело је свима својим особинама било блиско Шенои и лако му је привукло пажњу.

Поднаслов дела исто тако је могао учинити да се Шеноа одлучи да узме баш овај спев да преводи: „Народна приповест пољска заснована на историском предању“.

Песник почиње сликом отварања књижница, где су под прашином извори богатства. Он чита и размишља. Онда отвара манастирски прозор и посматра старе гробове крај манастира и слике се ређају. На једном месту чита: „Издао домовину, али издаја убија“. У хроникама се налази основа приче, коју песник преноси. Богати племић Сјењавски — прича се ту — живи на двору своме као мали краљ. Само је љут што се у његовој близини сјајно развија и проширује имање млади Бјелецки, који је добио имање на поклон по повратку из ропства. Свој бес Сјењавски искаљује тако што Бјелецком спаљује дом баш онда кад овај треба да доведе невесту. Бјелецки напушта жену и одлази у свет. Нико не зна ништа о њему. Кад срећни Сјењавски приређује једном бал под маскама, појављује се читава група Татара. Запаљују двор и убијају Сјењавског. То је Бјелецки. Он узима жену и одлази натраг. После доста времена, док свештеник у сеоској црквици проклиње Бјелецкога као издајника, овај пада мртав на црквени под, јер се баш био прикрао и дошао у своје село. Његова жена га сахрањује као проклетника, она куца на црквеним вратима и пада преморена, јер јој се та врата неће отворити.

Шеноа није превео почетак спева, онај у којем песник прича како је дошао до ове приче о Бјелецком, дакле првих 55 стихова, већ је почео од почетка саме фабуле. Шеноа је ту поступио као приповедач, кренуо је одмах на саму ствар.

Добро је Шеноа осетио лепоте оригинала. И добро их пренео. Каткад врло добро. И то онда кад је и Словацки жив и богат. Ево једног описа у Шеноину препеву, који има довољно боје и живости.

Већ иде ноћ и црни мрак се хвата,
Тишину буде вечерњег хипа
По стијенах гласна њихала тек сата;
Двориштем вани јасика и липа
Шуморе тужно — гдјекада цвркуће
У стијени цврчак; пас, тај стражар куће,
До врата дворца каткада се гласа
На узлавину ближњег села пасџ.

Или још живљи опис Бјелецкога кад бесан и помаман улеће у двор Сјењавскога док у двору ври забава:

Младенац неки а у турском кроју,
Под златним чело сакрио турбаном,
Ко вјере биљег златан мјесец сину,
Све напред лети, али слуге мину,
Ни живе душе руком да се тиче,
У коринах му сабља, оком смиче.

Већ уће у двор, — њега слиједом слиједи
Страховит вијор, град се до дна стресе,
Дрхтуре свијеће, гасну, само блиједи
Пламечци лампе сњехане се кријесе.

Па ипак су неке ситнице промакле Шенои. Оне нису оне врсте као у ранијем преводу, али их морамо споменути да би се боље видело у чему је само грешио при преводу. То неће умањити вредност његова превода.

Најпре, Шеноа није разумео шта значи у пољском тексту „*rap Brzezan*“. Он је мислио да је то име племића, главног јунака спева, који се међутим касније појављује као Сјењавски. Међутим, то је генитив плурала од имена места *Brzezany*, управо *Brzeżany*, и онда би наведене две речи требало превести са „господар Бжезана“. Пошто ово није разумео ваљано, Шеноа је свакако мислио да је то име места и господара тога места, па ће зато у једном стиху начинити чак и овакав генитив: „У жупној цркви, усред Бжезна села. .“

Има и нешто ситнијих омашки. Тако ће стих оригинала

Posadzki wzorem włoskim marmurowe

Шеноа превести са

Мраморина се влашка подом љеска.

Ту је придев „*włoski*“ преведен са „влашки“, а значи „италијански“.

Тако ће и стих: „Oto go łatwo rozeznać za stołem“ (Лако га је познати за столом) Шеноа превести са супротним смислом: „За столом једва биш га препознао“. Пољско „łatwo“ значи „лако“, а не „једва“ (ledwo, ledwie).

Па ће нешто друкчије Шеноа превести и стих:

Nie sprojrzał na mnie i odprawił z niczym.

Јер уместо да је превео са: „Не погледа ме и отпрати ни с чим“, он је значење глаголу променио у: „А погледнув ме, отпусти ме дому“, што не одговара значењу тога стиха у оригиналу.

Колико треба бити пажљив при превођењу, а како и најмања непажња може да промени смисао, видеће се најбоље из овог примера. Кад Словацки описује грб Бјелецкога, он каже да је на њему било ово:

Gwiazda, nad gwiazdą hełm o strusim piórze.

То значи: „Звезда, над звездом шлем с нојевим пером“. Шеноа то преводи овако:

Над звијездом звијезда, шљем и ноја перо.

Одмах је испала друга слика: на грбу је само једна звезда и над њом шлем и нојево перо, а не две звезде („над звијездом звијезда“), како излази из Шеноина текста.

Да наведемо још два слабо пренесена стиха. Шеноа није схватио тачно мисао Сјењавског кад се жали на краљев поступак према њему: шта хоће краљ, вели; Пољска је држава која почива на много стубова, тј. магната, па ако било који магнат падне, читава ће се зграда, тј. држава срушити. То је типично гледање пољских магната, који су сматрали да је сваки од њих исто толико значајан колико и краљ. Зато се не разумеју довољно јасно ова два стиха у преводу:

И ја ћу пасти — нека гром ме спали —
Сва зграда паде — мени само рака.

А Словацки то јасно каже:

Ja się usunę? — niech mię grom dosięże,
Gmach cały runie, dla mnie tylko trumna.

(Ако се ја склоним — нека ме гром погоди, читава зграда ће се срушити, за мене ће бити само гроб).

Није дакле требало превести почетак првога стиха са: „И ја ћу пасти“, него: „Ако ја паднем“, или: „Ако се ја склоним“, „Ако мене не буде више“, онда ће се читава држава срушити, а с њом ни краљ неће остати што је.

Ако бисмо хтели да дамо коначни суд о овом Шеноином преводу, могли бисмо рећи ово: његов стих није онако течан као у оригиналу, то се не би могло ни очекивати, али се његов прелев чита лако и јасан

је. Чак и кад пренесе тачно мисао оригинала, можемо за понечим зажалити. Примера ради да наведемо само један стих:

У корицах му сабља, оком смиче.

Доиста, то је оно што је речено и у оригиналу, али како:

Miecz jego w pochwach; on wzrokiem zabija

(Мач му је у корицама; он погледом убија).

У исто време кад и спев Словачког, препевао је Шеноа још једну мању песму с пољског. То је *Смрти издајнице домовине* (Виенац 1879, бр. 25). Писац је Антоњи Горецки. Овде не бисмо могли казати све похвале избору песме и песника као што смо то чинили досад, јер је Горецки тек другостепени песник из прве половине XIX века, живео од 1787—1861. И мисао у песми је опште место романтичарске поезије. Нажалост, нисмо имали оригинал па нисмо могли упоредити с њим превод, те о томе засад не можемо ништа рећи.

★

Остало нам је најзад да проговоримо коју о оним Шеноиним песмама за које се тврди да су настале под Мицкјевичевим утицајем. Одмах да кажемо на које то песме мислимо. Још Фрањо Марковић је, пишући о Шенои, утврдио да су неке песме овога песника писане по угледу на Мицкјевича. То је рекао за песме *Мрак*, *Гуш* и *Мајчино млијеко*¹. После Марковића и други су то пронављали све до најновијег времена као сигурно.

Шеноа је несумњиво познавао Мицкјевичеву поезију, посебице његове баладе и романсе. И упознао је врло рано, свакако још у Прагу, чим је за боравка у Чешкој почео и да преводи Мицкјевичева *Конрада Валенрода*. Кад је пак дошао у Загреб, то се интересовање није умањило, него се само могло појачати. Претпостављамо то због тога што је он у Загребу врло често и у дому, и у редакцијама, па и на послу са Фрањом Марковићем. А овај је још као ђак прибегавао Мицкјевичевој поезији кад је хтео да се окрепи морално па и национално. Знамо да је чак држао и једно јавно предавање о баладама и романсама у словенским књижевностима, где је важно место посветио Мицкјевичу. То предавање је касније и штампао. И преводио је Мицкјевича. Он је дакле могао стално помагати и Шенои и наговарати га да чита Мицкјевича. Зато то и тврди онда кад је требало да пише о Шеноину животу. Још више је Мицкјевичева поезија могла постати блиска Шенои после првих сусрета са Грабовским, који од 1871 походи Загреб. То су вероватно били путеви којима је Шеноа подгреван за Мицкјевичеву поезију. Само ми не мислимо да је Шеноа једино за поменуте три песме добио потстрек од Мицкјевича. Шеноине „повјестнице“ много потсећају на Мицкјевичеве баладе и романсе. И један и други узимају пред-

¹ Нав. дело, стр. 202—203.

мете из народног предања. По томе начину избора предмета Шеноа је веома близак Мицкјевичу. Све те Шеноине песме по многим особинама потсећају на Мицкјевича, али подвлачимо: потсећају, и ништа више. Покушали смо да нађемо какве ближе сличности између Шеноиних и Мицкјевичевих песама. И нисмо их нашли. Значи, угледања је било само у избору тема, али осим тога ни у чем другом. Биће ту и нешто сличних стихова, али је то ипак све сувише далеко од каквог непосредног утицаја. Не сумњамо дакле да је Шеноа своје „повјестице“ писао сећајући се сличних песама Мицкјевичевих, али их је обрадио сасвим самостално. Атмосфера збивања биће код Шеноа веома блиска оној код Мицкјевича. И по томе ће бити највише сличности. Али је Шеноа ипак сваки тај предмет уметнички сувише самостално обрадио да би се могли наћи ма и најмањи трагови непосредног утицаја. А то је зато што је Шеноин таленат имао и сам шта да каже без наслањања чак и на тако великог песника какав је Мицкјевич.

Борђе Живановић

Резюме

Борђе Живановић

Шеноа и Поляки

Когда в 1859 году молодой Аугуст Шеноа поехал учиться в Прагу, он был правоверным славянофилом. Такое воспитание он получил от своих профессоров в гимназии, среди которых были известные писатели и переводчики с других славянских языков. Развитию таковых взглядов способствовали и его очень ранние встречи с тогдашним представителем хорватского ренессанса и хорватским политическим деятелем Людевитом Гаєм. В Праге Шеноа примкнул к кругу молодых чешских передовых литераторов, среди которых особенно близок был ему Ян Неруда (Jan Neruda). Здесь Шеноа еще более развивался в направлении славянства. Его славянофильство было в большой степени и полонофильством, точно так же, как и у его чешских друзей. В своих фельтонах, посылаемых из Праги, он ясно высказывал эти свои настроения. Таковой была особенно его статья *Поляки и Руси* — Поляки и русские, где он высказывал мысль, что без согласия между русскими и поляками не может быть счастья среди славян. Когда началось польское восстание, он горячо защищал право польского народа на самостоятельность. Такими своими высказываниями он вступил в острую полемику, острую, но все же принципиальную. В этой полемике самое веское обоснование своих положений Шеноа дал в статье *Ответ Г. Аце Поповичу*. Его взгляды выразились также и в нескольких оригинальных сочинениях (*Польски слијейац* — Польский слепой; *Јунакиња Софа* — Героиня Софа), равно как и в его переводах некоторых произведений польской литературы. Из них самые главные: Konrad Wallenrod Адама Мицкевича (введение и две первых главы) и Jan Bielecki Юлиуша Словацкого.

АРБ. ZANĖ: ZANA И С. МАЈКА ЈАЊА

— Једна лексоглоса илирско-романске зоне —

Типична пастирска реч *ѣлѣндѣваѣи*, са гл. им. *ѣлѣндѣвање*, и *ѣлѣндѣиѣи* (на које се упућује и *ландиѣиѣи*) и данас су врло живе у сточарским крајевима и на селу уопште, са фигуративним значењем „одмарати се“ → „живети угодно не радећи“ → „ленчарити“, „беспо-сличити“. — Према овој групи налазимо арб. инф. *mërzej, mërzoj*, гл. им. *mërzim*, а за локалитетско значење, *mërzim, mritz, vend mriti*. У ова два језика, поред несумњиво исте основне семантичке вредности, има извесних непотпуности. Њиховим пак комбиновањем у анализи, упоређивањем и употпуњавањем слике структуре и прецизираним значењем у *Рјечнику* Вука Караџића, моћи ће им се пронаћи етнолошка основа и прелаз на значења која су изгубила своје етимолошке везе.

Код све три речи Караџић истиче њихова значења у вези са домаћом стоком, — тако о глаголу: „(vom Viehe) während der Mittagshitze wo unterstehen, in umbra esse a sole meridiano“, а доследно овоме дефинише и глаголску именицу: „das Unterstehen des Viehes während der Mittagshitze, requies pecoris in umbra“. Ту су јасни елементи за формирање семантичког језгра сложенице *ѣодне* и склањања од *жеге*. Међутим код речи *ѣлѣндѣиѣи* „Ort, wo das Vieh über Mittag vor der Sonne geborgen ist, locus ubi pecora a sole defensa requiescunt, налазимо и у немачком и у латинском објашњењу по једну реч знатно ин-тезивнијег значења: *geborgen* и *defensa*, а те две појачане нијансе по-вешће нас ближем одређивању формирања значења. База *ѣодне* (исп. А. Белић, „*Substantivum adverbiale*“, *Mélanges offerts á Jacq. von Ginneken*, 73—79) овде је индицирана, уз метатезу.

Караџић даје значења јасна, са истицањем везе *жега* и *ѣодне*. Такво је основно значење у пуној мери рационална потреба за одмором у време најјаче врућине преко дана. Ипак истакнути појачани изрази *gehorgen* и *defensa* имплицирају мисао о опасности, о некој непријатељ-ској сили од које се треба не само заклонити, него и *сакриѣи*, од које се треба, тим пасивним начином, *одбраниѣи*, тј. сачувати се. Каква је то сила — то нам не објашњава ни садањи материјал нашега је-зика, ни познатих речника, ни грађа Српске академије наука. Арба-нашки језик има *mritz (mëri diēs)* и сл. Међутим у живоме говору постоји

ипак једна индикација: *mrizi i xanave* „пландишта вила“, „вилиноско пландиште“ (по саопштењу В. Данчетовића, предавача арбанашког језика на Филозофском факултету у Београду). Дакле, појам пландишта је удружен и са појмом виле, које се могу идентификовати са нимфама и подневним божанствима.

У значајном часопису Лазаруса и Штајнтала (*Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, XIII) Хаберланд (Karl Haberland) је објавио расправу *Die Mittagsstunde als Geisterstunde* (с. 310—324), истичући примере из немачке и словенске народне митологије. О томе „зломе часу“, има двојакних веровања. С једне стране грчки Пан, римски Фаун, у подне је дремао, и не би смело бити никаквог шума да се не би пробудио. У Немачкој пак око подне, — веровало се, — јављају се духови, као што се иначе други јављају у поноћ; обично крај извора или језера у тај час купа се нека жена (Доња Франачка). Крај Шлосберга у тај час једна девојка чешља своје дуге златне косе (магички акт). Једна старсенглеска сага говори о „шумској жени“, тј. шумској нимфи (*Meridiana*). Ја мислим да су се управо из таквог мотива развиле две варијанте: једна о „белој жени“ и друга о нимфи шумској која је опремљена за лов, и која може нанети штете, зла, уништити („Im Strahl der Mittagssonne sich wärmende Brunnenjungfrauen treten mehrfach in Deutschland auf, in Böhmen verkündet das Erscheinen der Rusalky zu dieser Zeit Regen“) (с. 315, по Тромаковом делу *Sagen*). Подневна божанства су и код разних народа источне Европе опасна, нарочито у лето. У време раног Средњег века у подневни час, када је и у доба Старог века лутала подневна авет („Des Altertum das giftige Mittagsgespenst der Empuse umherschlichend glaubte), — било је здравље у опасности од разних болести, па чак и од куге (даемом *meridianus*). Лужички Срби су веровали да *Pripolniza* („Mittagsfrau“), у бело обучена, са српом у руци лута, готова да човеку отсече главу ако на какво питање нетачно одговори („Die Personification der das Gehirn afficirenden übermässigen Sonnenhitze in dieser Mittagsfrau ergibt sich leicht aus der Angabe dass sie beim unwölktem Himmel oder nahendem Gewitter sich nicht sehen lässt“) (с. 318).

Са више материјала, и то посматрајући елементе митологије код Словена, на овом се питању задржао и Роже Кајоа (Roger Caillois, *Les spectres de midi dans la démonologie slave.* — *Les faits*, *Révue des études slave*, XVI, 18—37; *Interprétation des faits*, *RES* XVII, с. 81—92. У своме раду он широко интерпретира материјал и других истраживача после Хаберланда, као Махала (H. Máhal, *Nákres slovanského bájesloví*); Бистроња (J. St. Bystroň, *Zwyszczaje zniwiarskie w Polsee*), Зелењина (Дм. К. Зеленим, *Очерки русской мивологии*) и др. У његовом раду се нарочито истичу називи тих подневних духова у разних словенских народа. Таква је код Руса *Полудница* (док *Пољевој* и *Русалке* нису специфично подневни духови); код Пољака — *Poludnica* (*Dziwinna* није специфична); код Чеха *Polednice*, *Poledniček*, *Kobříky* (а *Klekance* — не би био специфичан подневни демон); код Литванаца — *Pietú Wiene* (*Balta Mergele*, неспецифична, а поставља питања). — Од ових имена *Bludnik* неће бити нијансе „être égaré“ = всх „etter“, „vagabonder“.

Назив за ове духове најчешће је изведен од „пола дана“ „подне“. Међутим код Срба је изгубљен тип подневног духа, па се не налази ни његово име. Ипак ја мислим да се — иако је сâм демонолошки мотив изгубљен — може потврдити некадање постојање таквога назива. Не желим да пођем дедуктивним путем од извесне претпоставке, мада прикљамљиве; узећу управо индуктиван метод. У Вукову речнику већ постоји *lândîișii* (реч из Црне Горе) упућена на значење *îlândîișii* (Уљегле су овце у ландишија), а *lândîișii* као глагол има значење „umher-schleudern, obambulo“, „врљати“, дакле — „лутати“; значење које чини језгру лексичке вредности поменути речи *Bludnik*. У Вукову речнику пак налазимо и женско име *Плâна* (и у народној песми: *Цикну, њисну Томашева Плана*, а и као хип. *Плâне*. Ово име нема везе са топонима *Плана*, *Велика Плана*. То женско име одговара грчком *πλάνος*, „egant“, „vagabond“, лат. *plânus* код Петронија „vagabond“ — остављајући значења „impostaur“, „charlatan“, која дају Цицерон и Хораџије; питање квантитета вокала *a* показује да је касније примљена реч од старијега, романтизаног слоја; као лично женско име свакако није добијена са значењем „vagabond“, већ преко значења за луталачког, подневног духа — жену. Да се пак назив демона, злог духа могао дати детету као име, показује име *Вук*, као заштитни принцип, било да би се од таквог имена уплашио демон („*nomen est omen*“), било да такво име треба да умклостиви демона, демонског духа коме то име припада. Старија литература бележи из Далмације подневног духа под именом „*podne roga*“, где се *roga* ослања на лат. *rogo*.

Подневна авет је најчешће замишљана са луком и стрелом, праћена хртовима („*Da ist zunächst die in der wendischen Lausitz, in Böhmen und Polen des Mittags mit Geschoss bewafnet und von Jagdhunden begleitet den Wald durchstreifende Dziewitza (dziewica, dziewanna), welche wild und Menschen, die ihr im wald aufstossen, aufstreckt, und welche ihr classisches Gegenbild an der den Wald mit bellenden Hunden durchziehenden Hekate findet*“) (cf. J. J. Kanusch, *Die Wissenschaft des slavischen Mithus*). — *Артемид* (Αρτεμις) код Грка, код Римљана *Дијана* (*Diana*) имала је три улоге: Хеката у доњем свету, Фебеја — месец на небу, а на земљи под именом *Дијана лова* (са кошутом или хртом) и *невиношћу*. Свакако да су народи и племена, уз процесе асимилације суперпозирали ликове сличних божанстава, духова — отуда тројна улога Дијане. Али је од тога значајније што њен култ захвата од Тауриде, преко Балканскога Полуострва, Италију и специфично Арцо. Она је, у Тројанском рату, са матером и братом помагала Тројанцима и лечили раненога Енеја у Аполоновом храму, — отуда њен култ прати потомство Енејево (cf. *Eneida*).

Један тип подневних божанстава који су у вези са „пландовањем“ претстављају и арб. *Zana* < *Diana*, јер у зрбанашком *dj/tj* дају *z/s* (исп. П. Скок, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na patpisima rimske provincije Dalmacije* — *Zaconus* 39, *Ziaconus* 39, *Zonisius* 39, *Zoseminus* 28). *Z'* умекшано из *dj* (гр. *δία* и сл.) прелази у северно-далматинској зони у *j* (*Jadera*). Тако из умекшаног *z'* добили смо *j* и у *Jan(a)* или редукцијом испред акцентованог слога. Тако поред имена ж. рода *Јања*, односно *Јана* (коју

Вук упућује на прву), имамо и топониме и хидрониме, прво: *Јања*, варошица у некадањој Зворничкој Нахији, на левој обали Дрине, и река која туда протиче; затим *Јањина њланина*; *Јањ* крај над реком Пливом у Босни, *Јањина* — село у Далмацији (Дубр., ср. Корчула), *Јања* црква у Староме Влаху, *Јањево*, место на ист. Косову, *Јањина* варош у Грчкој. Из распореда ових топонима види се да су они доста чести били у зони романској некадање Римске Империје (в.сп. П. Скок. *Osnovi romanske uporedne gramatike*), — као доказ јаче распрострањеног култа. — *Јања* пак почива на *Dianium : Diania*.

После ових анализа можемо се задржати још и на немотивисаном изразу *ја да му је мајка Јана (Јања)* у ексклузивном смислу: (*Не може он то знаћи (имати, добити, урадити, учинити)*, *ја да му је мајка Јана*). Једно је ипак несумњиво: *Мајка Јања* треба да буде неко веома значајан и моћан, неко ко може у пуној мери штитити другога. Полазећи од семантичке вредности, намеће се мисао о *Јани* — *Дијани*, јер је, прво, она једно моћно божанство, колико заштитница младости, толико борбена и осветница. Можда се у семантички склоп ушлело далеко сећање на бога Јануса са два лица, јер поменути израз може бити усмерен и на заштиту и помоћ лукавством.

Мил. Павловић

ГЛАС Ј У УСКОЧКОМ ГОВОРУ

Чини ми се да је најбоље најпре дати материјал, па онда вршити анализу и изводити закључке.

У средини речи

1. Позиција — и + неки други вокал:

а) *Сиданѣа, синѣа, гриѣа* (ген. јд. од *гриѣег*), *смиѣа* (ген. јд. од *смиѣег*), *лиѣа* (леја лука и жип. од *лисица*), *диѣаѣи*, *сиѣаѣи*, *киѣаѣи*, *сиѣаѣи*, *гриѣаѣи*, *виѣаѣи* итд.;

б) Миѡђка, виѡдка, иѡкаиѡи, биѡо, ддлазиѡо, Миѡо (име и хип. од Милвое) итд.;

В) *грѣѹ, смѣѹ, бѣѹ, гвѣѹ, вѣѹ, крѣѹ, свѣѹкаѹи, Мѣѹ, лѣѹ* ИТД.;

г) *снй'ег, ий'й'ег* (ген. мн. од *и'ај, и'а и'б*), *йрй'е, крй'ем, вй'е* (3 л. јд. през. од *вй'аиш*), *сй'арй'ем, звй'еда, рй'ека, сй'арй'ег* (ген. јед. комп. *сй'арй' < сй'арй'й*), *ви'е'аиш, йрй'е'чац, йрй'е'ш'ек, ов'удй'е, бй'е'м* ИТД.

2. Позиција — ма који вокал + и:

Кѣица, Бѣица; дѣиѣи, брѣиѣи, сѣиѣи, ѡѣи, мѣи (ном. пл. од мѣ), шѣиѣи (ген. мн. од шѣиѣи, шѣиѣа, шѣиѣе); брѣиѣи, кѣиѣи (дат. јд. од кѣиѣи); блѣи, сѣи, јѣица итд.

3. Позиција — *a* + неки други вокал:

дае, лѣе, нѣсѣи се, кѣе се¹; Бѣжо, Гѣжо, бѣжѣ, лѣжѣ; Бѣжу, Гѣжу, бѣжѹн, лѣжѹн, дѣбѣважѹн, глѣдажѹн, сѣдѣважѹн итд.

4. Позиција — *o* + неки други вокал:

мде, мдѣ, двде, брдѣ, ддѣ, крдѣ; мджа, бджа, бджа (ген. јд. од *бдж*), *кджѹ, бджѹ* (ак. јд. од *бджа*), *крдѹ* (лук. јд. од *крдж*) итд.

5. Позиција — у + неки други вокал:

чуѐм, снуѐм, кѹѹѐм, кажуѐм, аминѹѐм, клѹѐм, ѡлѹѐм; кѹја, гѹја, Муја (ген. јд. од Мѹјо), Дуја (ген. јд. од Дѹјо хип. од Душан), Мѹјо, Грѹјо, гѹјо итд.

¹ Облике као *снађ, снаи, снау, снао, снае* (ном. пл.) итд. не треба убрајати у ову категорију пошто се *снаха* није развило у *снаја*, већ у *сна*, па није ни било облика *снаје* итд., већ само *снађ* итд.

6. Позиција — *e* + неки други вокал:

сѣја, креја, крејо, блѣѡ, сѣју итд.

7. Између два *си*а вокала:

чи (< *чији*), *Или* (< *Илији*), *Сиѡни* (< *Сиѡанији*), *Југославѣ* (< *Југославији*), *сиѡри* (< *сиѡарији*), *синица* (< *синијица*), *шејсица* (< *шејсијица*), *Милица* (< *Милијица*, мали *Милија*); али и *ли* (дат. и лок. јд. од *лија*), *Милии*, *сиѡри* и сл.;

б) *блѣѡ, нѣднѡк, свѣдно* и *свѣдно*; *Маја, граја, убрајаи*, *јаја, дајандисаи се*; *Јојо* (хип. од *Јован* и *Јоко*), *Кѡјо* (хип. од *Кѡсиа*), *швѡѡј*; *бљују, куйују, снују, кјују, Мују* итд.

8. Иза сугласника:

а) *ћѣд, ћѣраи*, *ћескоба* (и *шјескоба*), *ћѣшаи*, *Ћѣшко*, *ш'ушра*, *ш'ѣдник*, *ш'ѣђѣи*, *ш'ѣвѣр*, *ш'ѣјан*, *Ш'ѡко* (хип. од *Сава*), *Ш'ѡле* (хип. од *Сава*), *ш'ѡсѣи*, *Ж'ѡле* (хип. од *Жарко*), *иљѣна, иљѣнии*, *вљѣшар*, *мљѣра, ѡдбљѣла* итд., али *шјѣлесни*, *ѡдбјѣда* и сл. и иновације: *мјѣра, ѡјѣвѡјка* итд.;

б) *нѡћу, чаћу* и сл.;

в) *наруче* (< *наручје*), *мѡчи* (< *мачји*), *швѡчи* (< *сврачји*), *вучи* (< *вучји*), *кучи* (< *кучји*), *бѡжѣ* (< *божји*, али и од *божјији* > *бѡжѣ*); *бѡжѡ, бѡжѣ, вѡжѣ, чоѣчи* (< *човјечји*, али и од *човјечији* > *чоѣчи*) итд.;

г) *мишија, чоѣја, мѡча, мѡчје* и сл.;

д) *рѣчник* (говор, речи), *рѣчиш*, *рѣшење, рѣшица, рѣшца, ѡдгрѣшка, грѣшан, сѡарѣшина* и *сѡарѣшина, гѡреи* итд., али: *Јѡвѡрје, јѡвѡрје, бѡрје, мѡмѡрје, иѣрје* итд.

9. Исѡред сугласника:

мајка, јјна, вѡјкаи се, нѡјбољ, нѡјдубљ, нѡјљѣиш (и *нѡљѣиш*), *нѡјачи* итд.

На ѡчѣшку речи

а) *ја, јѡгње, јѡгма, јѡш, Јован, јѣдѣм, јѣдва, Јѣлена, јѣзеро, јѣсам, јѣси, јѣс, јѣсмо, Јулка, јуѡѡк* итд.;

б) мало примера као: *ѣксер, ѡѣ(ш), јѡѣ(ш), Евѡѡа* и *Јевѡѡа*, али само *јѣзеро*.

На крају речи

а) *ѡѡрошиѡј, зѡгрљѡј, зѡлогѡј, мѡј, знај, чуј, ѣј, ѡдмѡѡј, вљѣруј* итд.;

б) *ѡи, шѡ, рѡзѡи* (па и: *ѡише, рѡзѡише*), *нѣмѡ* и *нѣмѡј, нѣмѡше* и *нѣмѡјше, ѡдмѡѡѡѡг, шѡ* поред чешћег *шѡј*.

Иза ѡрефикса

сјѡвиш, сјѡишѡи се, изјѡвиш, ѡдјѡвиш, јзјѡи (поред *јѡѡи*), *нѡдјѡчиш, ѡјѡриш, зѡјѡчиш* итд.

овом говору има обратних појава, тј. да се *j* уноси тамо где га није било: *Јеврѣја*. *J* се не чује у речима: *ѣксер*, *ендѣкаши*;

б) у источноцрногорским говорима *чиѣйду*, *ѣлѣвау*, *коѣду*, *скидау*, *ручау*, *сиѣјевау*, *ѣокриѣвау* итд.¹; у говорима источне Херцеговине: *ѣрѣбаѣу*, *глѣдаѣу*, *ѣграѣу*, *слѣшаѣу*, *глѣдаѣући* итд.²;

в) у говорима источне Херцеговине: *дѣанаѣс*, *ѣринаѣс*, *чеѣрнѣс*,³ *дѣјдѣ*, *ѣдјдѣ*, *зѣјсиѣ*⁴ и сл., већ само: *дѣанѣс*, *ѣринѣс*, *чеѣрнѣс*, *дѣѣ*, *ѣдѣ*, *зѣисѣ* итд.;

г) у говорима источне Херцеговине и источне Црне Горе: зап. начин: *чѣка*, *ѣричѣка*, *ѣзимѣ*, *очѣруѣѣ*, *гаѣѣ*⁵; *слѣшѣ*⁶;

д) у говорима источне Херцеговине и источне Црне Горе: *рѣбје*, *сѣбја*, *грѣбје* (код мене *грѣбље*), *дѣѣѣч*, *црѣѣје*, *ѣјѣѣѣи*, *бјѣѣѣи* итд.⁷.

Вушовић и Стевановић наводе да се преко *ѣјѣ*, *ѣидѣјѣ* итд. дошло, овде-онде у говорима који су проучавани⁸, до *сѣзуѣ*, *чѣјуѣ*, *ѣѣнуѣ* итд. Ово је појава потпуно непозната у ускочком говору. Њу не помиње ни Вуковић у говорима Дробњака и Пиве, који су суседни овом говору.

У Стевановићевим примерима: *Кѣжѣ ји(м)*, *Вѣђе ли ји(х)?* итд., где се у засебним речима развило *j* између два *и*, — овде је процес био обрнут, тј. два *и* су се спојила у једно дуго *и* у додиру енклитичког облика са обликом речи који се завршавао вокалом *и*: *Кѣжѣм* (Кѣжи им), *Вѣђелѣг?* (Вѣђе ли их?) итд., или се чува граница речи: *Вѣђе ли ѣг?* (исп. дат. јд. *ѣли* и *ѣли*). Мислим да се тим путем осамосталила и дужина на вокалу *и* у енклитикама *иѣ* (их) и *им*: *Нѣѣѣрѣѣу ѣг нѣ воду*, *Кѣѣѣѣ ѣм* итд.

Овакво стање гласа *j* у ускочком говору није тешко објаснити ако се има у виду природа гласова у додиру с овим гласом, гласовне законитости нашег језика, а нарочито сама природа овога гласа, о којој је у нашој научној и школској језичкој литератури доста писано, при чему у првом реду треба имати у виду мишљења и резултате проф. А. Белића у његовим универзитетским предавањима, „Дијалектима источне и јужне Србије“ и другде.

Тешко је рећи у ком ће се правцу даље развијати глас *j* у овом говору, и то првенствено због његове природе, која, у односу на глас *j* у другим нашим народним говорима и у нашем књижевном језику, није овде специфична, већ углавном као и другде код нас, па ће се

¹ Стевановић, о. с. 29—30.

² Вушовић, о. с. 22.

³ Вушовић, о. с. 23.

⁴ Стевановић, о. с. 125 и другде; иначе, то је позната црта црногорских дијалеката.

⁵ Вушовић, о. с. 24; слично и код Стевановића, о. с. 37. Оваквих отступања у ускочком говору готово нема ни у случајевима најновијег јотовања: *ѣлѣсѣ*, *ѣлѣѣѣѣ* итд.

⁶ В. код Вушовића 22 и код Стевановића 30 стр. пом. дела.

⁷ О. с. 30.

његов развој свакако кретати у оквирима развоја овога гласа уопште код нас. Али се једно може прецизније рећи: несумњиво је да је — услед све чешћег додира претставника овог говора са ближом и даљом околином и околним градским становништвом, услед описмењавања и школовања, продирања новина, књига, радио-емисија, услед мешања омладине на радним акцијама, једном речи, услед економско-културног уздизања и повезивања — процес разјотовљавања готово доследних резултата најновијег јотована захватио овај говор и да су појаве као *дјевџка*, *шјџрајши* итд. место *ђевџка*, *ћџрајши* итд. ухватиле, особито међу млађим светом, своје клице на површини овог говора и свакако ће преовладати, уколико, разуме се, јужни говор не буде ишчезао из нашег књижевног језика.

Миљия Станић

Резюме

Миљия Станић

Звук *j* в ускокском говоре

На основании материала по вопросу сохранения звука *j* у племені Ускоци в Черногории автор приходит к следующим выводам.

1. Звук *j* хорошо сохраняется в следующих позициях: в начале слова, а с небольшими исключениями и в конце слова; между двумя гласными заднего ряда; после префикса.

2. Звук *j* почти никогда не произносится между двумя гласными, если второй из них *и* или *е*.

3. В остальных интервокальных позициях (здесь прежде всего имеются в виду такие позиции, когда *j* находится после *и*) артикуляция звука *j* лабильна. В этих позициях может быть и полная артикуляция и полная редукция, в зависимости от темпа и усиления речи и других моментов. Это в одинаковой мере относится и к положению *и + j + о*, хотя в диалектологических трудах близких говоров констатируется, что *j* в этой позиции имеет более полную артикуляцию.

Автор говорит и о судьбе *j* после согласных и сравнивает в конце ситуацию в ускокском говоре с ситуацией в соседних говорах (на основании литературы, а частично и на основании собственного знакомства с этими говорами).

ЈЕДНО АКЦЕНАТСКО ПИТАЊЕ

1

Овде ће бити речи о акценту gen.-acc. sg. и dat.-loc. sg. личних заменица 1 и 2 лица и повратне заменице *себе*, *се* у српскохрватском језику. Из досадашње дијалектолошке литературе познато је да ови облици немају јединствен акценат на целој територији српскохрватског језика. Питање акцента ових заменичких облика прилично је сложено, али се не може рећи да су сви испитивачи српскохрватских говора имали јасну претставу о тој сложености. Са тога разлога наука још увек није у могућности да покаже тачну слику стања ове појаве на целој територији нашега језика. Па ипак, и чињенице с којима данас располажемо омогућавају нам да приступимо теориској обради овога питања.

Најпре је, разуме се, потребно да покажемо у чему је управо проблем. У овоме:

прво, облици gen.-acc. sg. и dat.-loc. sg. личних заменица 1 и 2 лица и повратне заменице *себе* немају у свим српскохрватским говорима акценат који би био једнак Вукову акценту или који би се на њега могао свести. Сем тога, у извесним говорима постоји разлика између акцента gen.-acc. sg. и dat.-loc. sg.;

друго, у вези са проклитикама, на које се у појединим говорима акценат преноси са заменичких облика, — прилике су такође разнолике.

На основу материјала који нам пружају досадашња испитивања, говоре српскохрватског језика можемо поделити у неколико група.

Прво — *Вуков говор*. Даничић у „Малој српској граматичи“ на стр. 32—33 наводи: за gen.-acc. sg.: *мене*, *шѐбе*, *сѐбе*; за dat. sg. *мѐни* (*мене*), *шѐби* (*шѐбе*), *сѐби* (*сѐбе*); за loc. sg. *мѐни*, *шѐби*, *сѐби*.

То је позната српскохрватска књижевна ситуација у којој данас једино нема дативских облика *мене*, *шѐбе*, *сѐбе*.

Друго — *говор Пиве и Дробњака*. Јован Вуковић¹ за gen.-acc. sg. и dat.-loc. sg.² наводи облике *мене*, *шѐбе*, *сѐбе*, напомињући

¹ СДЗБ X 264.

² У Пиви и Дробњаку и dat.-loc. sg. има облик *мѐне*, *тѐбе*, *сѐбе* (ЈФ XVII 58).

да је у Дробњаку у неким селима забележио и Вуков акценат *мене, шебе, себе*.

Вуковић, који је тачно уочио — и, колико је мени познато, први он у потпуности — сву сложеност овога проблема, за преношење на проклитику наводи³ да се на једносложни предлог акценат преноси у виду кратког узлазног а на двосложни у виду кратког силазног. За наше даље излагање важно је истаћи да Вуковић наводи и за gen.-acc. sg. и за dat.-loc. sg. примере оба типа преношења. Исп. за gen.-acc. sg.: *од мене, на мене, за шебе* али *испед мене, њеко шебе*; за dat.-loc. sg.: *о себе* али *јрема себе*.

Са Пивом и Дробњаком слаже се мостарски говор⁴.

Сматрам да се у ову групу говора може убројати и говор Горње Крајине, иако је у њему преношење ново и на једносложне и на двосложне предлоге⁵: *за шебе, иза шебе*.

Треће — говор Пљеваља, Поцерине, Мачве и Срема и данашњи *тршићки* говор. Без предлога gen. - acc. sg. ових заменица гласи *менѐ, шебѐ, себѐ*⁶. (За наше излагање није битна дужина последњег слога). У dat.-loc. sg. без предлога ови се говори слажу са Даничићем.

Посебно је важна ситуација када се испред ових заменичких облика налази проклитика. Ту се битно међу собом разликују gen.-acc. sg. од dat.-loc. sg.

У dat.-loc. sg. у овим говорима никада нема преношења на проклитику.

У gen.-acc. sg. акценат се може пренети на проклитику, али се увек преноси у виду кратког силазног акцента. Исп.:

за пљеваљски: *кѡд менѐ, љ шебѐ, ѡд себѐ*, — *ѡдрѐд менѐ, ѡспѐд менѐ, ѡза шебѐ, ѡше себѐ*, *ѡко себѐ*⁷ и сл.;

за поцерски: *ѡд менѐ, зѡ шебѐ, ѡко себѐ*⁸;

за мачвански: *на шебе, ѡспре(ѡ) шебе*⁹;

за сремски: *на мене, ѡз мене*¹⁰;

за тршићки: *кѡд мене, ѡ(ѡ) шебе* и сл.¹¹

По свој прилици у ову групу говора можемо убројати и *јосавски* *славонски*. Ившићев материјал је, додуше, оскудан. И в ш и ћ, наиме, не

³ СДЗб X 265.

⁴ Милас, Rad 153,66.

⁵ N. Simić, NVj VIII 18.

⁶ За пљеваљски исп. Г. Ружић СДЗб III 147; за поцерски М. С. Московљевић, Акценатски систем поцерског говора, Бгд. 1928, стр. 49; за Мачву, Срем и Тршић дајем примере из свога материјала.

⁷ СДЗб III 147.

⁸ Московљевић, Поц. 48—49.

⁹ мој материјал.

¹⁰ мој материјал.

¹¹ мој материјал.

говори о ситуацији у вези са проклитиком. Али извесне разлике између gen.-асс. sg. и dat.-loc. sg. има и у славонском посавском. У овом говору у gen.-асс. sg. доследно је *měne* а у dat. sg. јавља се поред *měne* (*měni*) и *mēne* (*mēni*)¹².

Несумњиво у ову, трећу групу говора долази говор острва Раба. Кушар вели¹³ да gen.-асс. sg. увек гласи *měne*, *iěbe*, *sěbe* а да dat.-loc. sg. у граду гласи *měni*, *iěbi*, *sěbi* а „код сељана“ *menī*, *tebi*, *sebi*. Што се тиче преношења на проклитику, Кушар наводи само примере за gen.-асс. sg. и то једино са старим преношењем: *zđ mene*, *zđ tebe*.

Још је бистрија ситуација у чакавском говору острва Суска који такође припада овој трећој групи говора. Проф. М. Храсте наводи¹⁴ за gen.-асс. sg. *měne*, *tebe* (где је слог накнадно продужен), а за dat.-loc. sg. *menī*, *tebi*. Што се тиче преношења, Храсте каже: „У gen. i ak. jedn. акcenat se uvijek prenosi na proklitiku, jer je акcenat могао бити прије produljivanja " (*měne*): *kěl* (= kod) *mene*, *kěl tebe* ...“ (о. с. 116).

Јасну претставу о акценту ових заменичких облика пружили су проф. М. Стевановић за пиперски говор и Милко Поповић за говор жумберачких штокаваца. Али, како ти говори показују до некле специфичан развитак ове појаве, о њима ћу говорити ниже.

Овде ћу сад само констатовати да има знатан број дијалектолошких студија из којих се не може добити тачна слика о стању ове појаве у говорима на које се те студије односе. Тако, на пример, Решетар за дубровачки¹⁵, Томљеновић за буњевачки залеђа сењског¹⁶ и В. Томановић за лепетански¹⁷ само истичу да наведени падежи ових заменица гласе *мене*, *ијбе*, *себе* — *мени*, *ијби*, *себи*. О преношењу на проклитику не говоре, тако да не знамо има ли икакве разлике између dat.-loc. sg. и gen.-асс. sg. Ни Д. Вушовић за Источну Херцеговину не даје јасну слику. Он само наводи да постоји и акц. *мене* и акц. *мѣне* (СДЗБ III 56). Силазни акценат почетног слога наведених падежа ових заменица помињу и разни испитивачи чакавских говора: Храсте за Хвар¹⁸ и Брач¹⁹, Кронија за бојавско наречје²⁰. Исто и Ј. Рибарић за говор Водица у Истри²¹. Итд. Али ниједан од ових испитивача не помиње ситуацију у вези са проклитиком.

Обавештења која дају проф. А. Белић за Нови²² и Даворин Неманић у својим *Їак.-kroat. Stud.*²³ захтевају посебно објашњење, па ћемо о њима говорити касније.

¹² Rad 197, 34 — 35,

¹³ Rad 118, 34,

¹⁴ Hrvatski dijalektološki zbornik I 115.

¹⁵ Die Betonung 143 — 145.

¹⁶ NVj XIX 586.

¹⁷ ЈФ XIV 87.

¹⁸ ЈФ XIV 34.

¹⁹ СДЗБ X 50.

²⁰ ЈФ VII 99.

²¹ СДЗБ IX 107.

²² Замѣтки 35.

²³ Ј. Вуковић (СДЗБ X 266 — 267) оправдано Белићев и Неманићев материјал третира на исти начин.

2

Поставља се питање: шта значи и како се може објаснити ова шароликост? Прегледајмо најпре досадашња тумачења.

Проф. А. Белић²⁴ акценат *мѣне*, *иѣбе*, *себе* тумачи утицајем или instr. sg. или плуралских облика (*њима* или сл.)

А. Meillet у расправи „De quelques déplacements d'accent dans les dialectes slaves“ објављеној у Јагићеу AslPh XXV (425-429) употребљује чакавску разлику gen.-acc. sg. (*мѣне*) и dat.-loc. sg. (*менѣ*) са сличним појавама у руским дијалектима. Он сматра да је dat.-loc. sg. *менѣ* настао под утицајем познатог закона који је утврдио F. de Saussure. Мејеу није стајала на расположењу већа дијалектолошка литература, али је он ипак изнео констатацију да Вукова ситуација (*мѣне-мѣни*) претставља уопштавање акцента dat.-loc. sg. и да дубровачка ситуација (*мѣне-мѣни*) претставља уопштавање акцента gen.-acc. sg.

Тумачећи ситуацију у славонској Посавини, Ившић прихвата ово Мејеово објашњење (Rad 197 loc. cit.).

Проф. Ј. Вуковић, међутим, сматра да Меје није у праву и то зато што бисмо, кад би акц. gen. sg. *иѣбе* био стари, имали и старо преношење на проклитику. Полазећи од говора Пиве и Дробњака, он вели да је у већини штокавских говора ново преношење (*зѣ иѣбе*) и да стога однос *иѣбе* — *зѣ иѣбе* треба тумачити утицајем множине (*ндѣма* — *зѣ нѣма*) (СДЗБ X 266). Преношење акцента на двосложни предлог у виду кратког силазног (*иѣспред мене*) Вуковић тумачи утицајем ситуације када се двосложни предлог употребљава с енклитиком *ме*, *иѣ* (*иѣрѣдѣ ме*) (СДЗБ X 267). Пљевалско *зѣ менѣ* Вуковић сматра особином „извесних босанских и херцеговачких говора, да уопштавају низлазни акц. у заменицама с предлозима“ (loc. cit.). О поцерској ситуацији Вуковић не говори.

3

Мислим да у сваком од наведених објашњења има истине, али да се ниједно не може прихватити у целини. Најбоље ћемо урадити ако дамо тумачење са сваку од група наведених у првом одељку овога рада.

Почећемо од треће групе. У њу улазе говори западне Србије, Војводине, славонске Посавине и неки чакавски говори. Узмимо поцерски говор. Уочљива је разлика између акцента gen.-acc. sg. и dat.-loc. sg. када уз ове заменичке облике стоји проклитика. Силазни акценат који се преноси на једносложан и на двосложан предлог и то само у gen.-acc. sg. подразумева силазни акценат почетнога слога самога заменичког *мѣне*. Сам акц. *мѣне* у поцерском не постоји. Од њега је сачуван траг само у ситуацији када уз заменицу стоји проклитика. Ако бисмо претпоставили да је силазни акценат дошао под утицајем instr. sg. — онда

²⁴ А. Белић, Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 1: Речи са деklinацијом, Бгд. 1930, стр. 183 — 184.

бисмо оправдано очекивали да се такав утицај распростре и на dat.-loc. sg. јер је локатив падеж који се једино и јавља са предлозима. У dat.-loc. sg. никада у целој трећој групи нема преношења акценат на проклитику. Стога и сматрам да говори треће групе оправдавају Мејеово схватање о прасловенској разлици gen.-acc. sg. и dat.-loc. sg. Што се тиче Вуковићеве претпоставке да је у пљеваљском *зџ мене* у питању утицај неких босанских и херцеговачких говора који уопштавају силазни акценат у заменица с предлозима, треба рећи да се не може сматрати исправним повезивање појава код личних заменица са појавама код придевских заменица. А затим, код придевских заменица ова се појава протеже и на loc. sg. (исп. *џ овом* — СДЗб X 267).

Одавде је јасна и Вукова ситуација (наша прва група говора). Код Вука је несумњиво посреди уопштавање акцента dat.-log. sg., како то хоће Меје.

Што се тиче друге групе говора, Вуковић је несумњиво у праву када за акценат *мџне* (за gen.-acc. sg. и dat.-loc. sg.) сматра да је у овим говорима настао под утицајем множине (*нџма*). То доиста потврђује преношење на једносложен предлог (*зџ мене* — као *зџ нама*). Прихватљиво је и тумачење преношења у виду кратког силазног код двосложних предлога. Јасно је, међутим, да је ситуација у Пиви и Дробњаку познија. Њој је морала претходити Вукова ситуација. (Вуковић уосталом и наводи да је такву ситуацију показио налазио у Дробњаку). Само се тако може схватити појава новог преношења на проклитику, тј. уопште ширење акцента множинских облика на облике једине.

Сматрам, стога, да се на основу досадашњег излагања могу утврдити три фазе у развоју акцента ових заменичких облика.

Прва фаза — разликовање акцента gen.-acc. sg. од акцента dat.-loc. sg. У већој или мањој мери она је заступљена у нашој трећој групи. Мислим да је то врло значајна особина која спаја говоре западне Србије, Војводине и славонске Посавине са чакавским говорима.

Друга фаза — Вукова ситуација. Уопштен је акценат dat.-loc. sg. Јасно је да је ова фаза познија од прве и да је из ње произишла. Резултате добивене у овој фази налазимо и у руском језику (*меня*).

Трећа фаза — ширење акцента множине на облике gen.-acc. sg. и dat.-loc. sg. Та је фаза несумњиво најмлађа и може се извести само ако се претходно претпостави друга фаза.

4

Проф. М. Стевановић наводи у пиперском говору оваква преношења у gen. sg.: *исџрџ мене, исџрџ(џ) њебе, изџ себе, искрџ њебе* (СДЗб X 146). Мислим да се ови случајеви могу тумачити утицајем instr. sg.

Акценат *мџне* за gen.-acc. sg. и dat.-loc. sg. у пиперском говору (СДЗб X 144) треба тумачити као и исти акценат у Пиви и Дробњаку.

Жумберачко *мџне, њџбе, себе* (gen.-acc.-dat. sg.)²⁵ може се тумачити као и ситуација у Пиви и Дробњаку. У вези са проклитиком Милко По-

²⁵ Milko Popović, ZslPh VI 362.

повић наводи само случајеве с једносложним предлогом где има и примера с непренесеним акцентом (*po mène, po sèbe*) и примере са акцентом пренесеним у виду кратког силазног (*pò mene, pò sebe*). С обзиром да је ситуација једнака и у *gen. sg.* и у *loc. sg.*, може се сматрати да је настала под утицајем *instr. sg.* Јасно је из свега овога да жумберачки говор, иако је до извесне мере специјалан, иде уствари у нашу другу групу говора.

Што се тиче ситуације коју за чакавске говоре наводе Белић и Неманић (*zà mene, predà mene* и сл.), сматрам да је Вуковић исправно поступио када је прихватио²⁶ Белићево мишљење²⁷ да је ова појава настала под утицајем *instr. sg.*

Напомена. Све што је овде речено за облике *gen.-acc. sg.* и *dat.-loc. sg.* личних заменица 1 и 2 лица и повратне заменице *себе* односи се — *mutatis mutandis* — и на исте облике личне заменице 3 лица *sg. masc. и neutr.*

Берислав М. Николић

Резюме

Берислав Николић

Один вопрос акцентологии

Автор рассматривает акцент род.-вин. пад. ед. числа и дат.-предл. пад. ед. числа личных местоимений 1-го и 2-го лица и возвратного местоимения *себе, се* в сербскохорватском языке. Приведенные формы этих местоимений не во всех сербскохорватских говорах имеют тот же акцент, что и у Вука. Затем, в некоторых говорах сербскохорватского языка существует различие между акцентом род.-вин. ед. ч. и дат.-предл. ед. ч. И, наконец, в связи с проклитиками, на которые в отдельных говорах переносится акцент с форм местоимений — положение вещей также разнообразно.

В связи с этим явлением можно установить три группы говоров в сербскохорватском языке.

Первая — это говор Вука: род.-вин. ед. ч. *мѐне, њѐбе, сѐбе*; дат.-предл. ед. ч. *мѐни, њѐби, сѐби*. Перенос акцента на проклитику не наблюдается.

Другая — говор Пивы и Дробняка: род.-вин. ед. ч. и дат.-предл. ед. ч. гласят *мѐне, њѐбе, сѐбе*. На односложный предлог акцент переносится в виде короткого восходящего (*на мене*). На двухсложные предлоги акцент переносится как короткий нисходящий (*њсњред мене*) (что правильно объяснено Иованом Вуковичем как влияние той ситуации, когда двухсложный предлог употребляется с энклитикой *ме, ње, — т. е. њредѡ ме*).

²⁶ СДЗБ X 267.

²⁷ А. Белић, Речи са деκлинацијом 184.

Третья — говор Плевля, Поцерины, Мачвы, Срема и нынешний говор Тршича: род.-вин. ед. ч. (без предлога) *менѣ, ѿдѣѣ, себѣ*; когда перед формой род.-вин. ед. ч. находится проклитика, акцент может быть перенесен, и то в виде короткого нисходящего (*кѣд мене*); дат.-предл. ед. ч. *мени, ѿдѣи, себи*; в дат.-предл. ед. ч. акцент в этих говорах *никогда* не переносится на проклитику. — Отсюда вытекает ясная разница между акцентом род.-вин.-ед.ч. и акцентом дат.-предл. ед. ч. в этой, третьей группе говоров.

В третью группу говоров — *in ultima analysi* — привходят посавский славонский говор и чакавские говоры островов Раба и Сусака. В этих говорах ещё более ярко выражена разница между акцентами род.-вин. ед. ч. (*тѣне*) и дат.-предл. ед. ч. (*теи*).

Автор соглашается с мнением Мейе (Meillet), что разница акцентов род.-вин. ед. ч. и дат.-предл. ед. ч. в третьей группе говоров наступила оттого, что акцент *теи* в дат.-предл. ед. ч. развился под влиянием закона де Соссюра (F. de Saussure). Перенос *зѣ мене* в Поцерине показывает, что на местоименной форме должен был быть старый акцент. Этот тип переноса, считает автор, не мог развиться под влиянием твор. ед. ч., т. к. таковое влияние, если бы существовало, должно было бы сперва охватить предл. ед. ч. — падеж, который единственно употребляется с предлогами.

В говоре Вука речь идёт об обобщении акцента дат.-предл. ед. ч. (Meillet).

В говоре Пивы и Дробняка акцент *мѣне* действительно развился под влиянием множ. ч. (*нама*), что подтверждает перенос на односложный предлог (*на мене — на нама*) (Иован Вукович).

Автор считает, что возможно установить три этапа в развитии акцентов упомянутых местоименных форм.

Первый этап — различение акцента род.-вин. ед. ч. от акцента дат. — предл. ед. ч.

Второй этап — положение вещей как у Вука: обобщение акцента дат.-предл. ед. ч.

Третий этап — распространение акцента множ. ч. на формы род.-вин. ед. ч. (*мѣне, на мене — нама — на нама*). Этот этап, несомненно, новейший и его можно установить только если предварительно предположить второй.

Кроме того, автор объясняет и некоторые отдельные случаи.

КАКО СЕ РАЗВИО ЕКАВИЗАМ МРКОВИЋКОГ ГОВОРА?

Већ је познато из наше дијалектолошке литературе да је *дуги* *јаи̋* (ѣ) у *мрковићком говору* дао рефлекс *е*: *снѣк*¹, *шѣло*, *рѣка*, а *край̋ки* *јаи̋* (ѣ) — је *ћѣрай̋и*, *сѣме*, *вјѣра*². Пошто овај перифериски говор нема никакве везе с екавским говорима, ни територијалне ни историске, а мјесто *ѣ-и̋а* у њему не стоји само *е*, него и друге варијанте, било би добро да се његов екавизам испримије размотри.

При излагању овог проблема полазим од грађе која треба да да одговор на основно питање: *како се развио екавизам дугих слогова у овом говору?* У раду ћу употребијети само онолико грађе колико ми је потребно за принципско рјешење проблема. Међутим, често ћу бити приморан да залазим и у друге фонетске појаве овога говора јер ме на то упућује сложеност основног питања — *екавизма*. Тако ће дигресије, и против моје воље, остављати каткад утисак да се скренуло с основног питања на друге ствари.

Примјери:

1. *врѣмен-*: *врѣјеме* (8)³, *зѣ-врѣјеме* (1), *врѣјеме* (2), *врѣјеме* (5), *врѣјеме* (1), *врѣјеме* (4), *нѣ-врѣјеме* (1), *врѣјеме* (2), *врѣјеме* (120), *врѣјеме* (6), *нѣ-врѣјеме* (1);

2. *дѣи̋и-*: *дѣјѣи̋и* (4), *дѣјѣи̋и* (2), *дѣјѣи̋и* (5), *дѣјѣи̋и* (3), *дѣјѣи̋и* (2), *дѣјѣи̋и* (3), *дѣјѣи̋и* (1), *дѣјѣи̋и* (80), *дѣјѣи̋и* (14), *дѣјѣи̋и* (1), *дѣјѣи̋и* (5);

3. *звѣзд-*: *звѣјезда* (2), *звѣјезда* (2), *звѣјезда* (13), *звѣјезда* (1), *звѣјезда* (1);

¹ Звучни сугласници постају безвучни на крају ријечи (Bošković R. et Matić M.: *L'examen ...*, 1932, стр. 8).

² ГЗС и ВС II, 1935, стр. 40; ЈФ XX, стр. 104; Ивић, Дијалектологија, 1956, стр. 52.

³ Број у загради казује колико је пута та варијанта забиљежена.

4. лѣјей-: лѣјейо (2), лѣјейо (16), лѣјейо (9), лѣјейо (12), лѣјейо (3), лѣјейо (5), лѣјейо (2), лѣјейо (105), лѣјейо (21), лѣјейо (4), лѣјейо (8);
5. млѣк-: млѣјек (1), млѣјек (1), млѣјек (1), млѣјек (1), млѣјек (5), млѣјек (1), млѣјек (1), млѣјек (41), млѣјек (5), млѣјек (1);
6. ѡѣк-: ѡѣјек (1), (Вѣли Пејсѣк —) Вѣлега Пѣјска (1), ѡѣјек (3), ѡѣјек (6), ѡѣјек (1), ѡѣјек (13);
7. рѣк-: рѣјек (1), рѣјек (1), рѣјек (1), рѣјек (13), нѣ-реку и сл. (8), рѣјек (4), рѣјек (1), рѣјек (1);
8. сѣн-: сѣјено (1), сѣјено (1), сѣјено (1), сѣјено (17), ѡ-сено и сл. (5), сѣјено (7), сѣјено (1), сѣјено (1);
9. снѣг-: снѣјек (1), снѣјек (1), снѣјек (2), снѣјек (3), снѣјек (3), снѣјек (41), ѡ-снѣк (6), снѣјек (8);
10. ѡѣл-: ѡѣјела (2), ѡѣјела (5), ѡѣјела (7), ѡѣјела (2), ѡѣјела (1) ѡѣјела (2), ѡѣјела (2), ѡѣјела (1), ѡѣјела и сл. (59), ѡѣјела и сл. (2), ѡѣјела (1), ѡѣјела и сл. (2), ѡѣјела (5).

Из наведеног материјала се види да су чисти екавизми, у које убрајам и примјере са *зайвореним е* (*ѣ*), најчешћи. Све остале варијанте су знатно рјеђе или чак и сасвим ријетке. То важи за: *ѡје* (*ѡје*), *ѡе*, *ѡе*, *ѡѣ*, *ѡѣ* и сл.; исто тако и за: *ѣј*, *ѣј*, *ѣј* (*ѣј*). Ијекавизми су најчешћи у Доброј Води, која је најближа Бару од мрковићких села и у коју мрковићке дијалекатске иновације најспорије продиру.

Могли бисмо већ сада поставити питање: шта је *аутохтона* црта мрковићка у дугим слоговима: *екавизам* или *ијекавизам*? Да релативно ријетки ијекавизми нису, можда, нанос из сусједног говора у околини Бара?

Одговорићу за сада колико се може: ја сам ове ијекавизме чуо већином од старијих мушкараца Мрковића који су ми служили као најбољи информатори за цјелокупну дијалекатску илустрацију овога говора. И зато сам склон да их сматрам аутохтоним.

Али има разлога и да се односимо скептички према овом схватању. Наиме, жене мрковићке су претежно чисти екавци, без обзира на своје године, кад је у питању изговор другог јата. А таква су и њихова дјеца, па и читав млађи нараштај људи. Ако се опрезно посматра говор Мрковића у породичном животу гдје долазе до пуног изражаја све њихове дијалекатске црте, онда се види да екавизам у дугим слоговима суверено влада.

Међутим, да би се читав овај проблем сагледао у цјелости, треба ићи даље, тј. треба разгледати неке фонетске појаве у овом говору које

¹ Неакцентоване дужине су скраћене (Bošković R. et Maćecki M., о. с. 7).

(на први поглед) нису директно везане с проблемом дугог јата, али су од особитог значаја за расвјетљавање овог питања.

Зауставићемо се, у вези са овим, на ријечима: *йрионуџи*, *ниједан*, *йонедјељак*, даље на дијалекатском прилогу — узвику *данијерок* и најзад на туђицама као што су: *официјер*, *командијер*, *йуџијер* и на сличној домаћој ријечи *косијер*. Ова потоња група ријечи гласи тако у скоро свим говорима Старе Црне Горе.

Како стоји ствар у мрковићком говору?

Прве три ријечи гласе у њему: *йренуџи*, *ойренуџи*, *йрѣња* (само овако); *нѣде^ан*, *нѣ(д)на*, *нѣ(д)но* (претежно овако); *йонадѣник* (само овако). Ако узмемо у обзир да се у сусједним говорима (напр. у прмничком) каже *йријенуџи*, *йона^адијоник*¹, — онда је одговор јасан. Споменуте ријечи су прошле, у то нема сумње, кроз исти развитак и у мрковићком говору (с напоменом да је овдје понадијоник морало гласити понадијеник)². А крајњи резултат је — *сажимање групе й(ј)е [и(ј)е] у е*. То јасно потврђује број — *нѣде^ан*. — Из истих разлога гласи у мрковићком говору прилог -узвик *данијерок* — *данѣрок*. То исто важи за мрковићки изговор: *косѣр*, *йуџиѣр*, *командѣр* и сл.

Овакво сажимање се чује, али врло ријетко, и код броја *два* у жен. роду: *две* - три - *гддине* (проклитички изговор броја), или: *И ођѣн йма^аше две*. Исто тако ријетко може се чути: *разу^амеш*, *не разу^аме* (< *разу^амѣје*, преко *разу^амије*).

Ми бисмо се сада могли и зауставити јер је оно *главно* јасно: група *и(ј)е* сажима се у *е*, без обзира је ли постала од дугог јата или није.

Међутим, овдје треба дати коначан одговор на питање: је ли *дуги ѣ* у мрковићком говору дао најприје *ије*, па се оно касније сажело у *е*, — или је *дуги ѣ* директно прешао у *е*? [Када би било сигурних доказа за прелаз *ѣ > е*, онда би мрковићки ијекавизми били нанос из околине Бара].

Има довољно доказа, *иџак*, да претпоставимо да је некада био у употреби ијекавски изговор дугог јата у овом говору. Број таквих примјера у мојим биљешкама није баш незнатан и тешко би их било протумачити само утицајем сусједних ијекаваца. Сем тога жен. род броја два гласи скоро редовно: *двѣије*. Ако пођемо од чињенице да су и облици са *^аѣ* (*^аѣ*) већином одлика старијих (*йрѣтѣжно* мушкараца), онда се може рећи да примјери као *р^аѣка* и сл. претстављају прелазни сте-

¹ Милетић, СДЗБ IX (в. Регистар).

² Тако ова ријеч гласи данас у *йеројском говору* (в. даље).

истовјетне дијалекатске појаве, па бисмо их с правом могли тумачити на исти начин.

Међутим, ми имамо јасних доказа да ово није једини фактор који је могао дјеловати. Постоје *дубљи разлози* који би довели до односа: $ријека \rightarrow r^{u}i\acute{e}ка \rightarrow r\acute{e}ка = r\acute{e}и \rightarrow r^{u}i\acute{e}и \rightarrow r\acute{e}и\acute{e}и$ чак и да нема паралелизма у групама *сир*, *здр*. Тај фактор је *дифтонгизација дугих вокала о и е¹*, који су у овом говору често *затворени*. Отуда имамо: $мо\acute{c}и \rightarrow m^{o}o\acute{c}и \rightarrow m^{o}b\acute{c}и, c\acute{o}ф \rightarrow c^{o}oф \rightarrow c^{o}bф(сo), и\acute{b} \rightarrow и^{o}b \rightarrow и^{o}b; и\acute{e}цки \rightarrow и^{u}e\acute{цки \rightarrow и^{u}e\acute{цка \rightarrow и^{u}r^{u}e\acute{де} \rightarrow и^{u}r^{u}e\acute{ду} (3 мн.) \rightarrow и^{u}r\acute{e}и\acute{e}ду (3 л. мн.)$ и сл. Пошто су случајеви оваквог дифтонгизирања *дугог е* доста ријетки, а јављају се — како је већ речено — у ограниченом броју ријечи (15—20), можемо претпоставити да је ова дифтонгизација свакако новија појава.

Па ипак у свему овоме има очигледне супротности. Наиме, постојала је и још постоји тенденција сажимања $и(\acute{e})e > e$. А истовремено с њом дјелује данас сасвим супротан фактор — дифтонгизација: $e > ^u\acute{e} [\delta > ^o\delta]$. Сукоб ових двију тенденција, једновремених по дјеловању а супротних по резултату тога дјеловања, створио је пометњу у развоју групе $и\acute{e}$ ($и\acute{e}$) и дугог e (\acute{e}, \bar{e}). Можда отуда и потиче данас (као психолошко-фонетска појава) тежња да се *регресивна дифтонгизација* ($и^{u}r^{u}e\acute{де}, m^{o}b\acute{c}и$ замијени *прогресивном* $и^{u}r\acute{e}и\acute{e}ду$ — 1 л. през., $мо\acute{c}и$). *Прогресивна дифтонгизација* је претежно одлика женског изговора и млађег нараштаја мушкараца. Број забиљежених дифтонгизираних примјера (не број ријечи!) за *дуго е* $e < \bar{e}$ (овдје $^u\acute{e}$ може претстављати и сажимање и дифтонгизацију!) и за *и\acute{e}* $и\acute{e}$ — приближно је исти за обје врсте дифтонгизације. Међутим код *дугог о* разлика је велика: o (26 пр.) $- ^o\delta$ (11 пр.) $- o^{o}$ (4 пр.). У дјечјем изговору број варијаната $^o: o^{o}$ — стоји као 3:4! Поред тога што отклања споменућу супротност, прогресивна дифтонгизација има ипак и своје фонетско оправдање, тј. она узима све више маха уколико у овом говору јача затвореност *дугог е* и *дугог о*.

Сада би требало, по могућности, дати одговор на питање: *зашто се група и\acute{e}* сажима у e ? Је ли ово усамљена појава мрковићког вокализма или је она само једна од карика неке шире вокалске тенденције?

Мислим да правилан одговор на ово питање даје сажимање и редукција следећих самогласничких група:

1. $-ал (> ao) > a$ (307 примјера): $и\acute{a}, и\acute{r}и\acute{a}, да, дра, на\acute{a}ко, на\acute{c}и\acute{r}и\acute{a}, ж\acute{a}к, у\acute{a}^o$ и сл. Отступање од овог сажимања имамо у 164 несажета облика ($\acute{d}a\acute{o}, c\acute{d}ра\acute{o}$ и сл.) од којих 74 отпада да Добру Воду,

¹ Bošković R. et Maćecki M., о. с. 11.

koja je od svih mrkovićkih sela najbliža sjevernijim govorima Crnogorskog Primorja, koji grupu = *ao* čuaju nesajetu;

2. -ъл (> е'о) > е'а [409 примјера]: *ише'а*, *рѣке'а*, *двѣѣ'а*, *кѣше'а*, *дре'а* и сл. У 243 примјера -ъл > о (*рѣко*, *идио*, *идсо*); од та 243 примјера отпада 78 на Добру Воду, па и ту имамо такође подударност са сјевернијим приморским говорима, гдје група -ъл > о.¹

3. $ea > a$: $\hat{c}a\bar{u}$, $vj\hat{a}\bar{u}$ ($< \hat{c}ea\bar{u}$, $vj\hat{e}a\bar{u}$);

4. eo > o: љзо, љдчо, сѣѣо (сѣѣѣи и сѣѣѣи), нѣѣу — нѣѣѣш — нѣѣѣмо, (< не хоѣу и сл.), грѣѣѣа (< грехоѣѣа). Отступања: вѣсѣѣо, љѣѣѣѣо, грѣѣѣѣѣа; дакле — хијатски сугласници спречавају сажимање;

5. а) *ei* > *e^u*: Никдче^uh, 2 п. Усѣ^uна; б) *ei* > *e*: Усѣно^uh (презиме само овако гласи);

б. *eu* > *e*: да-није-урок > данїјерок (> данѣрок);

7. $ay > a$: $n\hat{a}m$ ($n\hat{a}m$): Паде-ми $n\hat{a}m$; $n\hat{a}m$ ом (на гласу, гласовит);
Шдс-је $\hat{m}e^{\circ}d\hat{o}r$ бѣ(†)о $n\hat{a}m$ ом; $n\hat{a}^{\circ}чѣи$, $n\hat{a}^{\circ}чи$ се; $n\hat{a}^{\circ}иуи$ (< на-уз-иуи),
засѣиѣи (< заусѣавиѣи);

8. $ae > ae_2$: *једе^aндѣсѣ* и сл. (али је много чешће: $ae > e^a$ —*једе^aне^aсѣ* и сл.);

9. $au > a_i$: 2 п. Брѣѣма (обычно: Брайм — Брайма), шрѣѣа^ича, скѣѣа^ича;

10. *oa* > *a*: *нако* (< *но ако*), *си̋а̋ло* (< *си̋ојало*), *вјѣр̋а̋и̋* (усамљен примјер);

11. *oe > o*: *Рѣка Црновића* (= Р. Црнојевића), *Мрковићи* (< вјероватно од *Мркојевићи*, јер се овај облик може чути у Доброј Води, а под тим именом је ово племе познато у досадашњој историској и етнографској литератури). — Од овога отступа доста распрострањено *чѣк* (поред: *чѣвек*, *чѣк*, *чѣвеа*^к; ген. *чѣвека*, *чѣвеа*^{ка}, *чѣѣка*, *чѣјеа*^{ка}, *чѣја*^{ка}, *чѣка*; дат.: *чѣѣа*^{ку} и *чѣиѣа*^{ку}; INSTR. *чѣиѣком* и *чѣѣком*);

12. *ou* (< *ови*) > *о^у*, *о^џ*, (*о!*) : *М^рко^џћ*, *П^еко^џћ*, *Ш^або^џћ*; *М^рко^џћ*, *Р^адо^џћ*, *П^еко^џћ*, *Ш^або^џћ*, *П^еџо^џћ*, *Се^фџеро^џћ*, *А^со^џћ*, *К^рс^тио^џћ*, *Де^џџчо^џћ*, — *Бур^џћ*. Ово се знатно рјеђе јавља у именима жена и њива: *М^џџџио^џџа*, *Ћсо^џџа*, *Су^џло^џџа*; *Ф^рано^џџа* (њива), *Ми^џџџио^џџа* (њива), — још рјеђе у наставцима именске и придјевско-замјеничке промјене: *г^рџбо^џ*, *Се^џџџмо^џџм*;

13. неакцентовано *ио > јо (о)*: *виѡђо, ѡноѡ, доѡо*; одатле инфинитиви: *ѡноѡѡт, доѡѡѡт* (а не *ѡноѡѡт, доѡѡѡт*) — према: *узо — узѡѡт*. За овај

¹ Bošković R. et Małecki M., o. c. 8.

се процес може претпоставити да се вршио временски напореда са најновијим јотовањем (*видјет̃и* > *виђет̃и*)¹.

14. Сматрам да претходним случајевима треба додати ову напомену: *неакцентиовано* и се најлакше губи од свих вокала у овом говору, и то како у средини ријечи међу сугласницима, тако и на апсолутном почетку ријечи: *Ф̃а̃й̃(и)ма*, *м(и)р̃й̃са̃й̃*, *ж(и)в̃й̃на*, *й̃л̃ет̃и(и)во*, *с̃д̃ч(и)во*, *ш(и)л̃е̃ж̃е*, *м̃а̃с̃л̃на* и *м̃а̃с̃на* (такође и *м̃а̃с̃е*: *м̃а̃с̃е*), *дом̃а̃й̃(и)ја*, *Кра̃й̃на* (< *Кра̃й̃ина*), *ца̃м̃на* < *ца̃мија*; *Брай̃м*, (*И*)*ј̃е̃ће-ме* *куч̃ић*, *Зм̃ја-ће* (*и*)*ј̃е̃ла!*, (*И*)*за̃г̃е̃ло све*, (*и*)*с̃и̃очник* (вјетар), (*и*)*с̃и̃брије* и сл.

Из целокупне слике датих примјера излази да у мрковићком говору влада тенденција да се два самогласника у непосредном додиру сажимају у корист самогласника јаче сонорности [*ао* > *а*, *е^ао* > *е^а(о)*, *еа* > *а*, *ео* > *о*, *еи* > *е*, *еу* > *е*, *ау* > *а*, *оа* > *а*, *ое* > *о*], односно да самогласник мање сонорности губи слоговну вриједност [*аи* > *ај̃*, *ае* > *ај̃*, *ои* > *ој̃(о!)*, *ио* > *јо*]. Та тенденција је и довела до сажимања групе *ије* у *е*, тј. до екавског изговора дугог *ја̃й̃а*. У овом случају сажимању је морало претходити губљење *і* (в. 4.).

Од ове релативне хармоније факата знатно отступа група *-ѝл* > *е^а* (409 примјера) и *-ѝл* > *о* (243 примјера). Ако за тренутак одбацимо Добру Воду [у њој је однос: *-ѝл* > *е^а* (11) — *-ѝл* > *о* (78)], остаје нам ипак 165 примјера са *-ѝл* > *о* за остали дио Мрковића. Ово двојство је познато сваком селу, с напоменом да је број примјера са *-ѝл* > *е^а* све већи што се више приближавамо територији албанског језика. Тако, напр., у центру овога говора имамо овакав однос: *Веље Село*—*е^а* (68): *о* (23), *Куње*—*е^а* (65): *о* (25); у крајњим селима, која граниче с албанским језиком, однос је овакав: *Горана (Мала и Веља)*—*е^а* (98): *о* (17), *Љесковац*—*е^а* (26): *о* (3); *Шкретѝа*—*е^а* (3): *о* (3)!

Пошто ово двојство није познато ниједном староцрногорском говору, и не може се *никако* тумачити само утицајем зубачког и спичанског говора, — онда оно мора имати у говору Мрковића *фонетски узрок* који је довео до овог двојства. Одговор је за мене сасвим јасан: у почетку сажимање није вршено у корист вокала јаче сонорности, него у корист *й̃р̃вог* вокала, тј. *е^а*. Прије него што је ово сажимање уопштено, тј. док се још говорило *й̃ош̃е^а* и *й̃ош̃е^ао*, почело је сажимање под новим фонетским условима. Пошто је *е^а* (< *ѝ*) у говору Мрковића по сонорности слабији вокал од *о*, то је сада, у новим условима, група *е^ао* (< *-ѝл*) > *о²*.

¹ У Међуречу (најисточније мрковићко село) чује се *й̃д̃не̃й̃*—*й̃д̃ни̃ј̃о*, а то показује којим путем се дошло до *й̃д̃н̃о*—*й̃д̃н̃е̃й̃*.

² Да је *е^а* по сонорности слабији вокал од *о*, показује његова прогресивна дифтонгизација, у чему се слаже са *ѝ*: *дс̃а̃ј̃н*, *лс̃а̃ј̃н*, *сѝа̃ј̃н*, (*с̃а̃н*), *једе̃а̃не̃ј̃ст* итд.

Могућно би било и друго објашњење, али се за њ мора претпоставити да се група *-ъл*, као и група *-ал*, сажимала, од *йочейџка* у корист вокала јаче сонорности (а не у корист „првог вокала“). У том случају морамо претпоставити двије по сонорности сасвим различите фазе у развоју мрковићког рефлекса за полугласник. У *првој фази* рефлекс би био *а^е* (као што је данас у другим црногорским говорима), тј. вокал по сонорности јачи од вокала *о¹*; зато је *а^{ео} > а^е*. За *другу фазу* би се морало претпоставити да је *а^е* еволуирао у *е^а*, тј. у вокал слабије сонорности од вокала *о*; зато је сада *е^ао > о*. У овим би фактима нашла образложење и некадашња претпоставка И. Броза и М. Решетара по којој се *изговор* полугласникова рефлекса у перифериским говорима (Бар, Гусиње) развио под утицајем сродног гласа у албанском језику².

Кад бисмо се држали свега што је речено у претходном ставу, онда бисмо морали прихватити да тенденција о сажимању вокала у корист вокала јаче сонорности дјелује у мрковићком говору од почетка 16 в. до наших дана. На то вријеме би нас упућивала писма Скендербега Црнојевића из почетка 16 в. (г. 1523) у којима група *-ъл > њ (= а^е)³*. На то би нас упућивао и црногорски *пиројски говор* у Истри, у коме је група *-ъл* сажета у *а^е (е)⁴*: *коџа^а, рџе, уџџе. обуџе, вџе, мџе; дџо*. А преци данашњих Црногораца у Пероју доселили су се тамо из Црмнице 1657 г.⁵, па бисмо могли закључити на основу споменуте црте да је сажимање — *а^ел > а^е* било извршено у црмничком говору до средине XVII в.

Да ли, доиста, можемо потврдити да сажимање у корист вокала јаче сонорности дјелује од почетка 16 в. у мрковићком говору?

Има више разлога који убједљиво говоре против тога. *Прво*, већина наведених група има и данас двојак облик, сажети и несажети, па је одатле јасно да сажимање не може бити одвећ старо. *Друго*, примјери као *једе^ане^аси* и сл. не би се уопште могли појавити када би постојало споменуто сажимање од 16 в., јер бисмо у том случају морали имати само *једе^андес^и*, а такви су облици баш ријетки. *Треће*, облик

¹ Милетић, СДЗБ IX, стр. 268 (напомена испод текста).

² Rešetar, Der štokavische Dialekt, стр. 96.

³ Rešetar, о. с. 95.

⁴ Рибарић (LjIA, knj. 57, 1953, стр. 253) биљежи пиројски рефлекс за полугласник са *а^е* — под акцентом, а са *е* — кад није акцентован. Ја сам задржао његове знаке, али су примјери узети из мојих биљежака, које сам прикупио у току дводневног боравка у Пероју 1954 г. Пиројски *е* одговара добро мрковићком *е^а*.

⁵ Рибарић, о. с., 250

виђо (< *видио*) морао се појавити напореда са новим и најновијим јотовањем, а ова јотовања нису извршена у говору Мрковића прије краја 17 в. или почетка 18 в. (в. даље).

Можемо ли, послје свега овога, одредити хронологију прелаза групе *ије* > *е*? Могу ли нам у томе помоћи факта историске дијалектологије црногорских говора?

Ако појемо, напр., од броја *дванаесѝ* (< *два на десетѝе*) који се у том облику јавља у српским списима већ од 16 в., затим од *ѝеројског*: *двандесѝ*, *четѝрндесѝ*, *шешндесѝ*, *ћетѝрндесѝ*, *шешнд^асѝ*¹ — ми морамо закључити да сажимање *ае* > *а^а* није било извршено у црмничком говору, до средине 17 в. Зато се с пуно вјероватноће може рећи да тога сажимања до средине 17 в. није било ни у мрковићком говору, утолико прије што је то чисто перифериски говор. Значи да је данашње црмничко и мрковићко *двандсѝ*² односно *дван^асѝ* настало од средине 17 в. Ако на основу ријетких примјера са изговором *двандесѝ* — претпоставимо да је сажимање у корист вокала јаче сонорности захватило ову групу нешто мало раније него што је уопштен изговор *дван^асѝ*, онда можемо са доста сигурности рећи да је то било око средине 18 в.

Што се тиче прелаза неакцентоване групе *-ио* у *јо* (*виђо* < *видио*, *ѝоњо* < *ѝонио*), она ту хронологију одређује још сигурније. Чим данас у мрковићком говору имамо: *грѝздије* — *грѝзје*, *грѝзде* — *грѝзђе*, *дѝѝца* — *дѝца* — *ћѝца*, *Кѝзјак* — *Кѝзјак* — *Кѝзак* — *Кѝзђак*, — јасно је да се ново и најновије јотовање вршило у овом говору *неѝиѝо сѝорије* него у другим црногорским говорима. Зато ни облик *виђо*, па према томе ни *-ио* > *јо*, не можемо датирати прије прве половине 18 в. Ја мислим да ову чињеницу не може оспорити ни *ѝеројско*: *виђѝѝ*, *ћевѝјка*, *ћѝвер*, *шѝѝли*, иако би се на основу тога могло закључити да је најновије јотовање у црмничком говору било извршено углавном до средине 17 в.

Бројни однос примјера *е^а* (< *-ѝл*) и *о* (< *-ѝл*) такође потврђује да је *ѝрва фаза* сажимања (*е^ао* > *е^а*) морала трајати дуго, вјероватно до *ѝрве ѝоловине 18 в.*, иако факта *ѝеројског говора* указују да је сажимање групе *-ѝл* у *е^а* било извршено у црмничком говору углавном до средине 17 в. Прва фаза у сажимању ове групе морала је тећи и *сѝоро*, јер се само тако може схватити да је групу *-ѝл* овако јако захватило *ново сажимање* (у корист вокала јаче сонорности). — Ту спорост у сажимању потврђује и данашње стање групе *-ал*, в. 1.

¹ Примјери су узети из мојих биљежака.

² Милетићев знак за рефлекс полугласника у Црмници (СДЗБ IX, стр. 225).

Најзад примјери са *ије* (*ије*) < $\bar{\text{ѣ}}$ показују да је ово сажимање могло обухватити споменућу групу сасвим касно, кад је она већ постала двосложна, чак кад је већ било развијено прелазно $\dot{\text{ј}}(j)$. А то би опет, с обзиром на извјесну спорност у развиту $\bar{\text{ѣ}}\text{-ша}$ у црногорским говорима, могло бити од краја 17 в. до средине 18 в. Ако се и овдје позовемо на *пјеројски говор*, онда би изашло да је *дуги јаш* у црмничком говору већ средином 17 в. био кренуо својим развитуком ка пуној двосложности.¹ (Рибарић, ЛЈА, књ. 57, стр. 252: *р^ијѣка*, *с^ијѣно* и сл.). Међутим, ја сам у Пјероју чуо знатно чешће *ије* < $\bar{\text{ѣ}}$ (*лијѣно*, *свијѣћа*, *стиријѣла*, *шијѣло*, *млијѣко*, *лијѣха*), него Рибарићеву варијанту са *ије* (*м^ијѣх*, *б^ијѣли*)!

Има ли ове сажимање, поред лингвистичког, и своје историско оправдање с обзиром на прилике у којима се ово племе нашло у 18 в.?

Из историје и живе народне традиције зна се да су Мрковићи око половине 18 в. били добрим дијелом исламизирани². Из тога времена потиче и њихова главна џамија на чијој је изградњи помагао чак и један православни свештеник из Мрковића. У вријеме исламизације Мрковићи су одржавали добре односе са сусједним Арбанасима, који су били прешли на ислам већ раније, а прекидали дотадашње присне односе са православним и католицима из околине Бара. Према томе, то је вријеме друштвеног и религиозног затварања Мрковића у свој сопствени племенски круг. То је, такође, доба још потпуније индивидуализације овог племенског дијалекта, који је и дотада чувао у себи доста *архаичног*, с обзиром на изузетни географски положај према сусједним црногорским и приморским говорима, и доста *шућинског*, с обзиром на свој положај према сусједним Арбанасима и Романима из Бара и Улциња. У то вријеме, *вјероватно од краја 17 в. до средине 18 в.*, *иада и иочешак сажимања групе ије у е*.

Временски распон од 200—250 година претставља у језичким промјенама *релативну* старост; зато овај процес није у цјелини ни завршен. Он се стварно приводи крају у наше доба и могли бисмо, под идеалним околностима дијалекатског развитака, очекивати његов завршетак у нараштају који данас сазријева.

Из цјелокупног овог излагања можемо закључити следеће:

1) Сажимање групе *и(ј)е* у *е* аутохтона је црта мрковићког говора, која почиње од прве половине 18 в. и данас се приводи крају.

¹ Сматрам да Милетићев опис *дугог јаша* у црмничком говору не одговара стварном стању, јер је рефлекс $\bar{\text{ѣ}}$ -та *двосложан* (о. с. 239—255).

² Просвјета 1894 (г. II, св. VI, стр. 313: цитат из Фарлатија).

2) Дифтонгизација \hat{e} и \hat{o} новија је појава од овог сажимања и супротставља му се. Сусједни албански говор показује својим примјерима: *l'êpur*, *l'êpur*¹ (= *lepur*, *l'j.* $\hat{e} > {}^i\hat{e}$, \hat{ie}), *Malis'ôr* (= *Malisor*, *l'j.* $\hat{o} > {}^i\hat{o}$) — да је ова особина ушла у мрковићки говор из сусједног албанског; зато мрковићки говор и тежи да регресивну дифтонгизацију, која ремети његов сопствени унутрашњи развитак (тј. $u\hat{e} > e$), замијени прогресивном.

3) Скраћивање неакцентованих дужина у овом говору нема везе са сажимањем $u\hat{e} > e$, јер је то млађа појава и од споменутог сажимања и од дифтонгизације (упореди: $\hat{ie} \hat{i}\hat{u}\hat{e}^a < \hat{ie}\hat{u}\hat{e}^a$, $\hat{se}\hat{i}\hat{u}\hat{e}^a < \hat{se}\hat{u}\hat{e}^a$, $\hat{ie}\hat{i}\hat{e}^a < \hat{ie}\hat{e}^a < \hat{i}\hat{u}\hat{e}\hat{e}^a$, $\hat{i}\hat{u}\hat{e}\hat{u}\hat{e}^a < \hat{ie}\hat{u}\hat{e}^a$).

То потврђује и лабијализација дугог \hat{a} ($\hat{a} > \hat{\bar{a}}$, $\hat{\bar{a}} > \hat{\bar{a}}^o > a^o$, каткад o): *gl'âva*^oр, *db'la*^aк, *sh'ga*^oва, *ba*^oнок = *bad*^aњак, *gl'â*^aњок = *glav*^aњак; 3, 6 и 7 п. мн. *l'ij*^aглома, *ri*^aбома и сл.). Лабијализација је овдје исти лингвистички феномен као и дифтонгизација (тј. резултира из затварања дугих вокала), па се морала и вршити *ујоредо* са дифтонгизацијом. Сусједни албански говор показује да је и лабијализација албански утицај (алб. *kâl* = коњ, са изразитом лабијализацијом).

Лука Вујовић

Резюме

Л. Вујович

Как развился экавизм мрковичского говора?

Самой характерной чертой мрковичского говора (на юг от Бара на черногорском приморье) является экавское произношение долгого \hat{v} : *vrême*, *rêka* итд. Совсем редко, и то только от более старых представителей говора, можно услышать иекавское проеизношение (*vrîême*, *riîêka*). Ввиду того, что в этом говоре каждое $u\hat{e} > e$ (напр. $nî\hat{e}-de^a > nêde^a$, $i\hat{r}i\hat{e}nu\hat{u}\hat{i} < i\hat{r}i\hat{on}u\hat{u}\hat{i}$) $> i\hat{r}en\hat{u}\hat{i}$, $\hat{i}o\hat{n}a\hat{d}i\hat{e}n\hat{i}k$ ($\hat{i}o\hat{n}e\hat{d}^a\hat{l}\hat{y}\hat{n}i\hat{k}$) $> \hat{i}o\hat{n}a\hat{d}ê\hat{n}i\hat{k}$, $\hat{d}a\hat{n}i\hat{e}j\hat{e}r\hat{o}k$ ($< \hat{d}a\hat{n}i\hat{e}j\hat{e}r\hat{o}k$) $> \hat{d}a\hat{n}ê\hat{r}o\hat{k}$, выходит, что долгое \hat{v} должно было в мрковичском говоре дать сначала $u\hat{e}$ ($u\hat{e}$, $u\hat{e}$), и только после этого наступило стяжение этой группы в e . Это подтверждают примеры: *rîêka*, *vrîême*, $nîê\hat{d}e\hat{n}$, 2 мн. $\hat{i}\hat{a}\hat{l}îê\hat{r}e^a$ и $\hat{i}\hat{a}\hat{l}-le\hat{r}e^a$ от $\hat{i}\hat{a}\hat{l}î\hat{e}j\hat{e}r$ (лит. талир), представляющие собой во всяком случае переходную ступень в процессе стяжения $u\hat{e} > e$. Этот процесс в наши

¹ Упореди исти облик ове ријечи у говору села Душмани код Скадра (Wacław Cimoschowski, *Le dialecte de Dushmani*, Poznań, 1951, стр. 48).

дни уже приводится к концу, и молодое поколение говорит чисто экавски. Приводимое явление есть результат стяжения вокальных групп в пользу вокала более сильной сонорности ($ao > a$, $ьл > e^a o > e^a$ — в более старую эпоху, когда стяжение совершалось в пользу первого вокала, и $e^a o > o$ — в более новую, когда началось стяжение в пользу вокала более сильной сонорности, и $ea > a$, $eo > o$, $eu > e$, $oe > o$, $ou > o$ и пр. Некоторые фонетические особенности мрковичского говора и их сравнение с соответственными фактами в черногорском перойском говоре в Истрии (переселение могло произойти в 1657 г.) позволяют утверждать, что упомянутое стяжение могло наступить в мрковичском говоре около середины 18-го в. В пользу такой хронологии говорят и исторические обстоятельства, в которых оказалось племя Мрковичи в 18 в. (исламизация).

Примеры произношения долгого e (долгие гласные сохраняются в этом говоре только под акцентом) в виде ue и ije ($rēū : p^ueū : rījēū$) могут представлять аналогию к тем же вариантам долгого $ѣ$ ($rījeka : p^ueka : rēka$). Но в этом может быть скрывается и влияние фонетики соседнего албанского говора, в котором также $ē > ^ue$ ($lērur > l^ueur$). Это предположение тем вероятнее, что и долгое o дифтонгизируется в $ʊo$, как в соседнем албанском, так и в мрковичском говоре (мрк. $nʊds$, алб. *Malis*dr*). Эта дифтонгизация во всяком случае более новое явление, чем упомянутое стяжение (она появляется редко и в ограниченном числе слов), но все-таки эти две противоположенные тенденции соприкоснулись во времени. Вероятно, это и есть причина того факта, что мрковичский говор стремится заменить регрессивную дифтонгизацию (m^ueco и пр.) прогрессивной ($mēco$ и пр.), потому что эта последняя не мешает процессу стяжения группы $ije > e$.

Следовательно, мрковичский говор дает нам интересный материал для диалектологии сербскохорватского языка и для вопроса периферийного прикосновения двух языков.

НЕКЕ НАПОМЕНЕ О ФОНЕТСКОМ РАЗВОЈУ ГЛАСОВНИХ ГРУПА st_i , zd_i , sk_i , zg_i У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

О рефлексима група st_i , zd_i , sk_i , zg_i ¹ на српскохрватском терену најчешће се говори са дијалектолошког или историско-дијалектолошког становишта. Овде о томе углавном неће бити речи, него ћу се ограничити на неке начелне напомене о фонетском развоју тих група.

I

Познато је да нема ни једног словенског језика у коме би се чувала разлика између рефлекса sk_i , zg_i с једне стране и st_i , zd_i с друге стране. Уп. например код Мејеа: „La combinaison de la sifflante et des groupes tj , dj a abouti aux mêmes resultats que la palatalisation des groupes sk , sg “².

Намеће се питање: када се то изједначавање извршило — да ли већ у прасловенском или у засебном развоју појединих словенских језика. И друго: у ком правцу се вршило то једначење, у корист којег рефлекса.

Мислим да има довољно основа претпоставка да се то једначење вршило још у прасловенском, и то у корист рефлекса група са првобитним веларним консонантом, sk_i , zg_i . Такав закључак намеће се из ситуације у разним словенским језицима.

II

Није спорно да су у прасловенском те групе првобитно морале дати овакве рефлексе: групе са денталом st' , zd' , а групе са веларом $šč'$, $ždž'$, и после асимилације сифланта: $š't'$, $ž'd'$, $š'č'$, $ž'dž'$ — као што су и ван тих група t_i , d_i дали t' , d' а k_i , g_i — $č'$, $dž'$ ³.

¹ Краткоће ради наводићу групе са веларним консонантом само у овом виду, а разуме се, овде треба подразумевати и групе sk , zg + палатални вокал.

² Le slave commun, seconde édition, 132.

³ Претпоставка Шахматова (Энци. сл. фил. XI, 37) да су t_i , d_i прелазили у $č'č'$, $dž'dž'$ (дуго $č'$, $dž'$) неприхватљива је с обзиром на западнословенску и западнојужнословенску ситуацију; уосталом не само због тога (уп. код Белића, ЈФ IV, 243).

Несумњиво је и то да је до краја прасловенске епохе, па и у животу засебних словенских језика, *dž* у рефлексу групе *zgi* задржало карактер африкате, иако је већ у прасловенском у другим позицијама прелазило у *ž* (уп. напр. старословенско *иждити* <*iždžiti <*izgiti)¹.

Да видимо које чињенице упућују на прасловенску промену *št'* > *šč*, *žd'* > *ždž*.

1. Језици источнословенске групе не могу у овом погледу дати ништа поуздано, јер су се тамо и ван ових група изједначили рефлекс *ti*, *di* са рефлексима *ki*, *gi*. Ови језици, дакле, не могу потврдити — али ни негирати — прасловенску промену *št'*, *žd'* у *šč*, *ždž*.

2. Напротив, западнословенски језици одлучно потврђују такву претпоставку.

Тако се у пољском, и од *ski*, *zgi* и од *sti*, *zdi*, чува *šč*, *ždž* и данас неизмењено, само што се некадашња мекоћа не чува: *miażdżyc*, *szczyr*, *puszczać* и сл., насупрот *świeca*, *miedza*. Пољски језик нам, дакле, показује не само да се извршило једначење рефлекса група са веларом и оних са денталом, него и у којем се правцу извршило то једначење: у корист рефлекса група са првобитним веларним консонантом; наиме, да се једначење извршило у обрнутом правцу, имали бисмо *śc*, *ždż* — или неки дериват таквих рефлекса.

На исто то упућују и други западнословенски језици, иако су се тамо рефлекс *šč*, *ždž* у многим говорима даље развили.

Тако има и чешких и словачких говора који још увек чувају *šč*, *ždž*, разуме се и од примарних група са *k*, *g* и од оних са *t*, *d*. Ипак је у већини говора извршена дисимилација у овим рефлексима, нарочито у *ždž*, тако да смо добили *št'*, *žd'*².

И лужички језици упућују на првобитно *šč*, *ždž* < *ski*, *zgi*, *sti*, *zdi*; рефлекс *šč*, *ždž* чувају се у неким доњолужичким говорима неизмењени, иначе и тамо долази до дисимилације³.

Дисимилација ових рефлекса у неким чешко-словачким и лужичким говорима несумњиво је млађа појава, што и није спорно. То доказују, поред пољске ситуације и ситуације у оним говорима који чувају недисимилирано *šč*, *ždž* — и несумњиви примери млађе дисимилације, као чешко *štěstí* < *sčestije.

Уосталом, прелазак *št'* > *šč*, тј. одвајање рефлекса *ti* у групи *sti* од истог рефлекса ван овакве групе, засведочен је већ у Кијевском мисалу: *очишчениѣ: овиѣѣѣѣ*.

Једном речју, западнословенски језици недвосмислено упућују на прелажење *št'*, *žd'* > *šč*, *ždž*.

3. И на јужнословенском терену има рефлекса који би могли упућивати на исту појаву на коју упућују западнословенски језици.

¹ Хујерова претпоставка да се *ždž* још у прасловенском дисимилирало у *žd* неприхватљива је, јер се недисимилирано *ždž*, како ћемо видети, и данас у разним словенским језицима чува (Увод у историју словенских језика, 59, — у Барићевом преводу).

² Уп. А. М. Селицев, Западно-славянские языки, 74.

³ Уп. код Селицева, о. с. 299.

По Белићу¹ на то би упућивали западномакедонски говори са ситуацијом *k'*, *g'* (или друге сродне нијансе) < *t_i*, *d_i*, а *š'č'*, *ž'dž'* < *sti*, *ski*, *zdi*, *zgi*. Истина, Ц. Тодоров², насупротив мишљењима ранијих испитивача, сматра рефлекс *šč*, *ždž* новијим дериватима *št'*, *žd'*; такав став заступа и Г. Ружичић³. Према томе, по Белићевом схватању македонска ситуација претстављала би директну потврду прасловенског преласка *št'*, *žd'* > *šč*, *ždž*; да напоменем да та ситуација ни по схватању Тодорова и Ружичића не би претстављала негацију, већ пре индиректну потврду такве промене (као потпуна, иако млађа паралела).

Има и још јужнословенских говора који би такође могли упућивати на такав правац једначења ових рефлекса (*št'*, *žd'* > *šč*, *ždž*). Такав је кајкавски говор Вирја, према опису Фанцева⁴. Истина, овде нам рефлекс *sti* и *ski* не могу показати у ком правцу се вршило њихово једначење, јер тај говор не разликује *č* и *ć*. Али нам зато рефлекс *zgi* и *zdi* дају јаснију слику, јер се чува разлика између *dž* и *đ*. Тамо бисмо, дакле, имали сачувано прасловенско *ždž*, не само од *zgi* него и од *zdi* (у Фанцевљевом бележењу *d^ž*, за разлику од *d* < *d_i*⁵): *zagvožd^žan*, *brīžd^žati*. Разуме се, и ово *žd^ž* могло би се тумачити као каснија асимилација у групи *žd'*.

Прекомурски словеначки говор, иако Рамовш⁶ рефлекс *ždž* у њему узима за стари, вероватно неће бити оправдано убројити у говоре који чувају прасловенско *ždž*. Белић⁷ то *ždž* сматра секундарним, изведеним од *žj*; Р. Алексић⁸ ово поткрепљује прекомурским примерима у којима по Рамовшевим подацима *j* и иначе прелази у *d'*. Уосталом, сам Рамовш прекомурско *navaždžati* изводи из *navažd'ati* < *navažjati* (са секундарним *j*) < *navažati* (*voziti*)⁹. У сваком случају — и тамо имамо *ždž* и уместо *zgi* и уместо *zdi*.

Претпоставка о прасловенском прелажењу *št'*, *žd'* у *šč*, *ždž* није овде први пут изнесена. Неки испитивачи, истина, ограничавају се на констатацију да су рефлекс *sti* тих група доспели до истих резултата, не изјашњавајући се директно о времену и правцу тога уједначавања¹⁰; други опет, како ћемо видети, сматрају да се ово уједначавање извршило касније, после распада прасловенског.

Напротив, Селишчев, иако изричито не каже да је ово једначење прасловенско, претпоставља да је оно у свим словенским групама имало исти правац и образлаже фонетски смисао те појаве: „В языке

¹ Галички дијалекат, 13; ЈФ XIV, 146—147, и другде.

² Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетиѣ, 1933, 47—55.

³ Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XVII, 160—171.

⁴ Archiv für slavische Philologie XXIX, 330, 331.

⁵ Према изговору једног случајног информатора из Копривнице ја бих ту разлику обележио просто као *moždž'ani: meda*.

⁶ Historična gramatika slovenskega jezika II, 285.

⁷ ЈФ IV, 244.

⁸ ЈФ XVI, 34.

⁹ Ib. VII, 189.

¹⁰ Уп. наведени цитат из Мејеа и др.

... всех славян были издавна сочетания $\check{s}\check{c}$ ($\check{s}\check{t}\check{s}$), $\check{z}\check{d}\check{z}$. Эти $\check{s}\check{c}$, $\check{z}\check{d}\check{z}$ получились в доисторическое время вм. stj , skj ... zdj , zgj ... В группах stj , zdj стали произноситься \bar{t}' , \bar{d}' . Согласные же s , z ассимилировались ... с \bar{t}' , \bar{d}' ... Итак: $st\bar{t}' \rightarrow \check{s}\bar{t}'$, $zd\bar{d}' \rightarrow \check{z}\bar{d}'$... Воздействием артикуляции предшествующих шипящих ... $\check{s}\bar{t}' \rightarrow \dots \check{s}\check{c}$, $\check{z}\bar{d}' \rightarrow \dots \check{z}\check{d}\check{z}$. [Тай] фрикативный элемент был одинаков по всем славянским группам: он был шипящим¹.

Он, дакле, сматра асимилацију за узрок промене $\check{s}\bar{t}$, $\check{z}\bar{d}$ у $\check{s}\check{c}$, $\check{z}\check{d}\check{z}$, што свакако треба прихватити.

Према свему, ситуација у западнословенским језицима, можда и у поменутиим јужнословенским говорима, одлучно упућује на прасловенско порекло промене $\check{s}\bar{t}'$, $\check{z}\bar{d}' > \check{s}\check{c}$, $\check{z}\check{d}\check{z}$.

Међутим, чакавска, а и словеначка ситуација као да упућује на друкчији правац једначења ових група, наиме, у овим групама имамо исте рефлексе као и за $t\check{i}$, $d\check{i}$ ван ових група (напр. чакавско *ognjišt'e: kut'a, možjani: meja*). Одавде су се и изводиле претпоставке о друкчијем правцу једначења поменутих група у овим говорима, што би оспоравало прасловенски карактер те промене.

Видећемо, мислим, да се то не мора тако схватити. Наиме, и чакавски и други рефлекси без тешкоћа се могу извести и од прасловенског $\check{s}\check{c}$, $\check{z}\check{d}\check{z}$.

III

Познато је да и старословенски споменици, и бугарски језик у свом основном и највећем делу, и штокавски српскохрватски дијалекат (изузевши пшћавске говоре), па делом и македонски говори показују у извесном смислу исти развој: прелажење старих група $\check{s}\check{c}$, $\check{z}\check{d}\check{z}$ у $\check{s}\bar{t}$, $\check{z}\bar{d}$. Ово се односи не само на рефлексе $sk\check{i}$, $zg\check{i}$, $st\check{i}$, $zd\check{i}$, него и на рефлекс $t\check{i}$, $d\check{i}$ у говорима у којима су се ти рефлекси развили у том правцу².

Фонетски смисао ове промене јасан је: то је дисимилација, заправо отпадање фрикативног елемента из африкате под утицајем претходног фрикативног сугласника.

У зависности од тога да ли је $\check{s}\check{c}$, $\check{z}\check{d}\check{z}$ у тренутку дисимилације чувало мекоћу или је већ било отврдло, дисимилацијом су се могли добити у принципу двојаки резултати. Прецизније — сама дисимилација морала је бити без утицаја на мекоћу тих група, другим речима — тврдо $\check{s}\check{c}$, $\check{z}\check{d}\check{z}$ морало је дати такође тврдо $\check{s}\bar{t}$, $\check{z}\bar{d}$, а $\check{s}\check{c}$, $\check{z}\check{d}\check{z}$ у којима је африката чувала мекоћу могло је дати само $\check{s}\bar{t}'$, $\check{z}\bar{d}'$ (мекоћу \check{s} , \check{z} не означавам јер то овде није од значаја).

Дисимилација оваквих група уз задржавање мекоће ($\check{s}\check{c}$, $\check{z}\check{d}\check{z} > \check{s}\bar{t}'$, $\check{z}\bar{d}'$) логична је појава, и није чудо што је срећемо у разним словен-

¹ Ib., 74. И Шахматов, Энц. сл. фил. XI, 37, претпоставља прасловенско прелажење $sk\check{i}$ $zg\check{i}$ у меко $\check{s}\check{c}$, $\check{z}\check{d}\check{z}$. Само то код њега добија друкчији смисао, с обзиром на поменуту претпоставку о развоју $t\check{i}$, $d\check{i}$.

² Штокавско $\check{s}\bar{t}$, $\check{z}\bar{d}$ могло би се теориски добити и из $\check{s}\check{c}$, $\check{z}\check{d}$, разуме се под претпоставком да је фрикативни елемент у \check{c} , \check{d} био довољно јак.

ским дијалектима. Тако у чешким и словачким говорима долази до поменуте новије дисимилације: *šč, ždž > št', žd'*; сличну новију дисимилацију уз задржавање мекоће имамо и у говорима вологодске области у Русији¹. И на јужнословенском терену има говора који чувају палатални карактер дисимилиране групе: *št', žd'* (тога, по Ц. Тодорову, има и у самоковском говору у Бугарској); по свој прилици и старословенско *št, žd* чувало је палатални карактер.

IV

Мислим да је сасвим основано претпоставити да су и чакавски рефлекси ових група настали на исти начин: дисимилацијом некадашњих *šč, ždž* уз задржавање мекоће. Тако смо добили *št', žd'* — а то је морало бити док су и рефлекси *tj, dj* гласили: *t', d'*. На тај начин се новодобивено *t', d'* (у дисимилираним групама) изједначило са старим рефлексима *t', d'* и даље делило њихову судбину. Отуда имамо *то-жјани* као *теја* и *огњишт'е* као *кут'а*. У овоме, тј. у подударењу старих и нових рефлекса *t', d'* и јест битна одлика развоја ових група у чакавском.

Немамо разлога да и за словеначки не претпоставимо исто такав развој. Истина, тамо се у већини говора рефлекс *tj* изједначио са рефлексом *ki* (*t' > č*), што би донекле замућивало ситуацију али рефлекс *šč* од *skj, tj* у југозападним словеначким говорима (који чувају разлику између *č* и *ć*) јасно показује да овде имамо исто што и у чакавском.

Не би било оправдано ни у рефлексу *zdj, zgj* у словеначком видети нешто друкчије него у чакавском. Истина, Рамовш² узима недисимилирано *ždž* за основни словеначки рефлекс, који се наводно у том облику чува у Прекоmurју, док је другде дао *ž* (преко *žž*): рефлекс *žj*, који се такође јавља, Рамовш објашњава специфичним гласовним променама. Белић³ документовано одбацује Рамовшеву претпоставку и узима *žj* за основни словеначки рефлекс, што се даље могло упрошћавати у *ž* (преко *ž')*⁴.

У светлости претпоставке коју сам изнео ово би значило да је и словеначки каогод и српскохрватски (и не само српскохрватски) био захваћен дисимилацијом група *šč, ždž*, и то на исти начин и са истим резултатима као и чакавски.

V

Са поменутим Рамовшевим ставом у вези је и његова претпоставка да се једначење рефлекса *zdj* и *zgj* извршило „v samostojnem razvojnem življenju slovenskega jezika“, после преласка *d'* у *j*, „po vsi priliki ob času *t' > č*“. Ово је, свакако, неприхватљиво.

¹ Уп. Р. И. Аванесов, Очерки русской диалектологии I, Москва 1949, 127—128.

² Љ. II, 281—286.

³ ЈФ IV, 244.

⁴ Уп. о овоме и код Алексића на поменутом месту.

Насупрот њему, Белић оправдано претпоставља да се ово једначење извршило врло рано, пре даљих измена t' , d' у словеначком и чакавском. Само он гледа друкчије на правац и начин тога уједначавања:

„Већ пред крај прасловенске епохе ... stj је дало $\acute{s}t'$, skj — $\acute{s}'\acute{c}'$, $zđj$ — $\acute{z}'d'$, а zgj — $\acute{z}'d\acute{z}'$. Ти су се звуци доцније према дијалектима мало упростили: у чакавском и првобитном кајкавском ... $\acute{s}t'$ и $\acute{s}'\acute{c}'$ изједначили су се у $\acute{s}t'$; тако исто и $\acute{z}'d'$ и $\acute{z}'d\acute{z}'$ опет у $\acute{z}'d'$; у доцнијим епохама t' и $\acute{s}t'$ су остали неизмењени, а d' и $\acute{z}'d'$ дали су j и $\acute{z}j$... У штокавском дијалекту добили смо нешто друкчији правац развитка: t' је дало \acute{c} , d' — \acute{d} ... Како се у овом говору палатализација развијала у фрикацију, а не обрнуто ... то је било сасвим природно да се $\acute{s}t'$ и $\acute{s}'\acute{c}'$ изједначе у $\acute{s}'\acute{c}'$... исто онако као што се $\acute{z}'d'$ и $\acute{z}'d\acute{z}'$ морало свести на $\acute{z}'d\acute{z}'$ “¹.

Овде треба ставити једну начелну напомену. За прелаз $\acute{s}t'$ у $\acute{s}\acute{c}$, $d\acute{z}'$ у $\acute{z}d\acute{z}$ није неопходно претпоставити напореодно опште јачање фрикативног елемента у t' , d' . Друкчије речено, развијање фрикативног елемента у $\acute{s}t'$, $\acute{z}d'$ не мора бити условљено развијањем истога елемента код t' , d' ван тих група. Наиме, у групама $\acute{s}t'$ $\acute{z}d'$ фрикативни елемент развија се услед специфичних фонетских услова, заправо асимилацијом према претходном сугласнику, — а не услед општег померања природе гласова \acute{c} и \acute{d} . Убедљиво то потврђује, чини ми се, македонска ситуација: k' , g' : $\acute{s}\acute{c}$, $\acute{z}d\acute{z}$. Наиме, тешко би се могло објаснити настајање k' , g' (тј. прелаз на задње непце) ако се не претпостави сасвим добро чување палаталног карактера t' , d' . А како видимо, тај палатални карактер није сметао асимилацији $\acute{s}t' > \acute{s}\acute{c}$, $\acute{z}d' > \acute{z}d\acute{z}$.

Исто тако, с обзиром на претпостављену дисимилацију, добро чување палаталног карактера t' , d' у западном делу јужнословенских језика не мора бити услов за развијање $\acute{s}\acute{c} > \acute{s}t'$, $\acute{z}d\acute{z} > \acute{z}d'$.

VI

Чак и ако не прихватимо претпоставку о прасловенској асимилацији $\acute{s}t'$, $\acute{z}d' > \acute{s}\acute{c}$, $\acute{z}d\acute{z}$ остаје нам да објаснимо како смо у чакавском (и у словеначком) од $sk\acute{i}$, $zg\acute{i}$ добили $\acute{s}t'$, $\acute{z}d'$, прецизније: какве је фонетске природе та промена. Јер — несумњиво је — ту је морало бити гласовног мењања, некадашње \acute{c} , $d\acute{z}$ — ма како било меко — морало се доста разликовати од рефлекса $t\acute{i}$, $d\acute{i}$, бар од чакавских рефлекса $t\acute{i}$, $d\acute{i}$. Гласови \acute{c} , $d\acute{z}$, и поред несумњиве мекоће, морали су имати јасно изражену фрикативну компоненту — на то упућују сви словенски језици. Напротив, чакавски рефлекс $t\acute{i}$, $d\acute{i}$, јасно упућују на готово потпуно отсуство фрикативности.

Требало је, дакле, да се \acute{c} , $d\acute{z}$ у овим групама развију у правцу губљења фрикативности — само тако су се могли изједначити са рефлексима $t\acute{i}$, $d\acute{i}$. А као природни и логички узрок таквог губљења фрикативности морамо претпоставити дисимилацију, тим пре што знамо да је та појава у јужнословенским језицима узела широке размере.

¹ Галички дијалекат, 13.

И на овај начин, дакле, долазимо у принципу до исте претпоставке: да је све јужнословенске језике, у мањој или већој мери (можда и у целини) захватила дисимилација група *šč, ždž*; чини ми се да немамо разлога да ову појаву не посматрамо повезано, као језичку прту која у извесној мери сједињује све јужнословенске језике, тим пре што је њена велика старина несумњива.

VII

Што се тиче тзв. шћакавизама у штокавским говорима, не може се — у светлости онога што је речено — дати њихово генерално објашњење.

Наиме, они би могли претстављати двојаку ситуацију: или оно што смо констатовали за чакавски, тј. дисимилацију уз чување мекоће (у време чувања $t', d' < t_i, d_i$), или пак — разуме се у говорима који не разликују \acute{c}, \acute{d} од $\check{c}, \check{d}\check{z}$ — оно што можда имамо у источном кајкавском, тј. чување недисимилираних група *šč, ždž* (у измењеном, умекшаном виду).

Ја засад не могу у то детаљно улазити; и иначе би овај проблем, овако постављен, изискивао далеко опсежнију разраду. Намера ми је била само да изнесем горњу претпоставку, која се укратко, састоји у овоме:

— прва фаза, вероватно прасловенска: асимилација $\acute{s}t', \acute{z}d' > \acute{s}\check{c}, \acute{z}d\check{z}$;
— друга фаза, у извесној мери општејужнословенска упркос томе што можда није захватила све јужнословенске говоре: дисимилација и примарних и секундарних група *šč, ždž* у $\acute{s}t/\acute{s}t', \acute{z}d/\acute{z}d'$ — у зависности од степена мекоће тих група¹.

Мишар Пешикан

Резюме

Митар Пешикан

Несколько замечаний о фонетическом развитии групп *stj, zdj, skj, zgj* в сербскохорватском языке

Известно, что во всех славянских языках совпали рефлексy групп *stj, zdj* с рефлексами *skj, zgj*; но о времени этого явления, а также и о том — в пользу которой группы они слились, существуют различные мнения.

Соглашаясь с предположением о праславянском изменении $\acute{s}t' > \acute{s}\check{c}$, $\acute{z}d' > \acute{z}d\check{z}$, автор предлагает свсе объяснение чакавско-словенских рефлексов групп *stj, skj, zdj, zgj*. Он считает, что и чакавско-словенские говоры в прошлом захватила тенденция диссимилирования групп *šč, ždž* — равно как и другие јужнославянские говоры. Разница лишь в том, что в чакавско-словенском новые t', d' , полученные в диссимилированных группах, совпали с рефлексами t_i, d_i и разделили их дальнейшую судьбу. С другой стороны, возможно, что некоторые јужнославянские говоры сохранили недиссимилированное *šč, ždž*.

¹ П. Ивић у књизи „Дијалектологија српскохрватског језика“ (Нови Сад, 1956) на стр. 177 такође констатује да ситуација у погледу поменутих рефлекса и у зони $\acute{s}\check{c}(\acute{s}\check{c})/\acute{z}d(\acute{z}d\check{z})$ „почива на дисимилацији $*\acute{s}\check{c} > *\acute{s}t'$, само је овде резултат дисимилације — можда раније извршене? — задржао умекшаност“. Књига је изашла из штампе пошто је овај рад предат, па ову напомену додајем у коректури.

ЗАВИДА, ОТАЦ ХУМСКОГ КНЕЗА МИРОСЛАВА

За Завиду, оца хумског кнеза Мирослава, знамо из записа на Мирослављевом Јеванђељу¹ и из натписа на цркви Св. Петра на Лиму². То су два поуздана извора о њему. У аутентичност натписа, истина, изражавана је сумња³, али је В. Ђоровић показао да натпис, по епиграфским и језичким особинама, несумњиво припада XII веку⁴.

Стари српски родослови — који су, у своме првобитном виду, постали између 1374 и 1377 год., и то у горњем Подрињу или у доњем Полимљу⁵ — бележе Завиду као најстаријег Немањиног брата; њему приписују зидање цркве св. Петра и Павла на Лиму⁶. И у млађим српским летописима помиње се Завида или Давид, опет као старији брат Немањин и као онај који је подигао цркву на Лиму⁷.

Да је сам хумски кнез Мирослав брат Немањин, а не његов отац Завида, имамо више сведочанстава: уговор са Дубровником, који су 27 септембра 1186 год. закључили велики жупан Немања и браћа његова, кнезови Страцимир и Мирослав⁸; описи проласка крсташа кроз Србију 1189 год. од тзв. Анзберта и непознатог савременог писца са поменима великог кнеза Немање, његовог рођеног брата (*germanus*) Страцимира (*Srazimerus*, *Chrazimerus*) и његовог трећег брата Мирослава (*Mercilao*, *Mecchillao*, *Marcilao*, *Merzilai*)⁹; повеља краља Уроша

¹ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи I (1902) 3.

² Ibid. VI (1926) 91.

³ Н. Радојчић, О Немањинима (Прилози Летопису М С I, 1928, 7); Н. Радојчић, *Slavia VIII* (1929) 172; Д. Н. Анастасијевић, Споменици из старих цркава у „Сандаку“ (Богословље VI, 1931 70—72).

⁴ Питање о хронологији у делима Св. Саве (Годишњица Н. Чупића 49, 1940, 23, 34—36).

⁵ Ђорђе Сп. Радојчић, Доба постанка и развој старих српских родослова (Историски гласник, 1948, бр. 2, 23—24).

⁶ Љуб. Стојановић, Стари српски родослови и летописи (1927) 14, 15, 17, 20, 21, 40, 46, 57.

⁷ Ibid. 175, 176, 181, 185, 191, 193, 197, 202, 279, 280.

⁸ Т. Смичиклас, Дипломатички зборник II (1904) 201—202.

⁹ П. Матковић, Путовања по балканском полуотоку за средњег века (Рад ЈА 42, 1878, 124—125); К. Јиречек, Тољен, син Кнеза Мирослава Хумског (Глас САН 35, 1892, 8).

І цркви св. Петра на Лиму, са потврдом прилога из несталог „крусовуља златопечатног“ који је „записао“ Стефан Првовенчани „својему стрицу, великому кнезу хлмскому Мирославу“¹⁰; други познији извори¹¹.

Завида је отац хумског кнеза Мирослава, а Мирослав је брат Немањин. Према томе, Завида је и Немањин отац. Тако је закључивао Љуб. Ковачевић¹². После дужег расправљања В. Ђоровић је дошао до истог закључка¹³. Завида као отац Немањин наводи се у Историји народа Југославије¹⁴.

Ја налазим да Завида није био Немањин отац. Ово су моји разлози:

1) И у запису и у натпису Завидино име је без икакве титуле. А отац Немањин, по убедљивом доказивању Д. Анастасијевића¹⁵, и по разлагању самога В. Ђоровића¹⁶, био је владалац, рашки велики жупан. Ил. Руварац, за чије је време био познат једино тачан текст записа (док се за натпис знало по једном рђавом препису, у коме је место Мирослав прочитано Радишин)¹⁷, уврстио је Завиду у ред рашких великих жупана, и поред тога што је у запису без титуле. Није био сигуран, па је због тога поред Завидиног имена ставио у загради знак питања¹⁸.

2) У натпису се кнез Мирослав зове „Степан Мирослав“. Степан је, како Ђоровић примећује¹⁹, „народски облик“ за Стефан. И Немања је Стефан. Ни код Мирослава ни код Немање Стефан није владалачки назив, као што ће доцније бити код српских и босанских владара. Кад се Немања покаљуђерио, добио је име Симеон. Калуђерско име, по обичају, почињало је истим гласом као и световно, као Стефан. Том калуђерском имену додавало се и даље име Немања (жупан Стефан Првослав је „синовац светог Симеона Немање“²⁰; Вуканов син Стефан

¹⁰ Ст. Новаковић, Законски споменици (1912) 593—594.

¹¹ Упор. И. Руварац, Мирослав, брат Стефана Немање, великог жупана српског (Годишњица Н. Чупића X, 1888, 65—68). В. Ђоровић, Годишњица 49, 26—34 је доказивао да је Урошева повеља аутентична; само је писана од писара који је био из источне Македоније и на пергаменту који је једном већ био употребљен (палимпсест). И Михаило Динић, Три повеље из исписа Ивана Луцића (Зборник филозофског факултета у Београду III, 1955 78—85) мисли да је повеља аутентична. Због њене „неспретне стилизације“ може „изгледати да је кнез Мирослав био на власти и за владе Стефана Првовенчаног“.

¹² Неколико питања о Стефану Немањи (Глас САН 58, 1900, 56—58).

¹³ Годишњица 49, 21—43.

¹⁴ I (1953) 250, 328—329, Ти су одељци од Мих. Ј. Динића.

¹⁵ Отац Немањин (1914) 1—8.

¹⁶ Годишњица 49, 18—19, 21—22.

¹⁷ Сава Косановић, Српске старине у Босни (Гласник СУД XXIX, 1871, 184—185).

¹⁸ Прилози к познавању извора српске историје (Годишњица Н. Чупића XIV, 1894, 214).

¹⁹ Годишњица 49, 36.

²⁰ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи I, 5—6.

је „внук светог Симеона Немање“²¹; српски владари из породице Немањића истицали су да су унуци и прауници Симеона Немање²²). Немањин син и наследник Стефан Првовенчани био је такође Стефан Немања. То не каже ко други но његов рођени брат Сава: „блажени старац... избра благороднаго и љубимаго сина Стефана Немању, от бога венчаног зета кир Алексија, цара грчкога“²³. И Првовенчани је при калуђерењу добио име које почиње као његово прво име Стефан, а не као друго Немања: био је монах Симон. Одатле би излазило да и код оца и код сина Немања није било право име. Није било ни надимак, јер иначе сам Симеон не би у хиландарској повељи рекао: „и постави ме велијега жупана, нареченога в светем крштени Стефана Немању“²⁴. Стефан је очевидно било календарско име, а Немања народно²⁵. Немања је било име само слично библиским имену Неману (IV књига о царевима, гл. 5), а не исто са тим именом као код Грка и Латина²⁶. У Септуагинти²⁷ библиски Неман је Ναιμαν, а у Вулгати²⁸ Нааман (отуда тако и у латинским листинама из хрватског ранофеудалног времена)²⁹. Велики жупан Немања на латинском, у документима и у натпису, звао се Неманна³⁰, а на грчком, на печатима, Νεμάνια³¹. Н. Радојчић се не упушта у етимологију имена Немања, али истиче да се то име код нас „осећало као народно“, да је било „типично име на нашем западу, највише на Јадранском приморју, и да се тамо осећало као народно“³². Да је име Немања било познато и у нашим источним крајевима, сведоче помени у Душановој другој трескавичкој повељи³³ и у пећском поменику³⁴. Два брата рођена не могу носити исто име, ако су обојица живи, ако млађи брат није добио име свога покојног старијег брата. Немања и Мирослав су обојица имали име Стефан. Значи да нису били рођена браћа.

²¹ Ibid. 7.

²² Miklosich, Monumentna Serbica (1858) 19, 72, 74 и др.

²³ Списи Св. Саве (изд. В. Ђоровића 1928) 157. В. још и стр. 172.

²⁴ F. Miklosich, op. cit. 4.

²⁵ Нејасног постања (в. Т. Маретић, Рјечник хрв. или срп. језика VII, 1911—1916, 895—896).

²⁶ Као што стоји код К. Јиречека, Историја Срба I (1952) 147.

²⁷ Ed. A. Rahlfs I (1950⁴) 702—705.

²⁸ Biblia sacra latina (London, Samuel Bagster and sons) 256—257.

²⁹ Fr. Rački, Documenta (1877) 15, 19, 64.

³⁰ А. Соловјев, Одабрани споменици (1926) 2, 3, 4; Ђ. Стратимировић, О прошлости и неимарству Боке Которске (Споменик САН XXVIII, 1895, 11).

³¹ В. Мошин, Les sceaux de Stephan Nemanija (Actes du VIe Congrès international d'études byzantines II, 1950, 303—306).

³² Дужности науке према Св. Сави (Гласник Српске православне цркве XXVIII, 1947, 23—24).

³³ Ст. Новаковић, Законски споменици, 667. Упор. Ст. Новаковић, Прилеп у првој поли XIV века (Глас САН 80, 1909, 14).

³⁴ Ст. Новаковић, Српски споменици XV—XVIII века (Гласник СУД 42, 1875, 84). Писан крајем XVI века (Љуб. Стојановић, Каталог рукописа и старих штампаних књига САН, 1901, 210).

3) За тзв. Анзберта и за другог описивача проласка крсташа кроз Србију (који се, истина, „оснива понајвише на Ансбертовом дјелу“³⁵) Немања и Страцимир су „рођена браћа“ (германи), а Мирослав је њихов трећи брат (тертиус фратер). То није тек онако казано. Имали су право Ђ. Вукичевић³⁶ и Д. Анастасијевић³⁷ што су се задржавали на тој разлици. У изразу „трећи“ Ђоровић је видео истицање „уже везе“³⁸. Ја бих пре рекао да се желела да подвуче родбинска удаљеност, а не зближеност. Не треба заборавити да су између крсташа и српских кнезова вођени преговори о браку између Мирослављевог сина Тољена и ћерке истарског крајишког грофа Бертхолда од Андексса. Уговорено је да ће после Мирослављеве смрти бити заобиђени остали његови синови и да ће власт прећи на Тољена и на његово потомство из овога брака. Кад се већ расправљало о питањима наслеђивања власти, морало се мислити и на престо „великог кнеза“. Том приликом је свакако констатовано да сасвим мало има изгледа да тај престо припадне Тољену. „Велики кнез“ има синове. Затим долази рођени брат Немањин, Страцимир, па тек онда „трећи брат“ Мирослав. Ђоровић придаје велики значај Урошевој повељи и изразу „стриц“ који се у њој налази. Сматра да је то податак „засад најодлучнији“³⁹. Неће бити тако. Стриц не мора да има значење рођеног брата очевог. Као што брат не значи само рођеног брата, већ одговарајућег сродника (брат од стрица, од ујака, од тетке, шурак, зет по сестри), па чак и несродника, с којим се на тај начин човек зближава. Стриц може да буде очев брат од стрица, од ујака, од тетке, па и сваки старији човек. Како је израз „стриц“ употребљен у званичном документу, у повељи, мора се узети да свакако означава сродство. Врста сродства њим се не обележава.

Важно је што се у уговору са Дубровником из 1186 год. за Немању, Страцимира и Мирослава каже да су браћа. Ту се не би могао употребити израз „брат“ у његовом најширем значењу. Свечани карактер једнога уговора то не би допуштао. Због тога треба мислити да је Мирослав са Немањом и Страцимиром био у веома блиском сродству. Најпре ће бити да су рођени од два оца, а од исте мајке⁴⁰. За Немању се каже да је најмлађи од браће⁴¹. Како се то истиче да би се начинило поређење између Немање и краља Уроша I, јасно је да се мисли само на браћу по оцу. Урош је био најмлађи међу својом браћом, који су били од истог оца, али од разних матера. Мирослав, као брат по матери, није морао бити овде узет у обзир. Он би могао бити млађи од Немање, рођен после 1113/14 год. Сестра кнеза Мирослава и његове браће по мајци удала се без сумње у Дукљу, кад се дукљански кнез

³⁵ Рад ЈА 42, 119.

³⁶ Је ли био Мирослав, кнез хумски, брат или синовац Немањин? (из Летописа М. С.), 1896, 17—18.

³⁷ Отац Немањин, 4. Упор. Богословље VI, 71 — 72.

³⁸ Годишњица 49, 38.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Упор. Ст. Станојевић, О Немањиним оцу (Старинар—3 серија—V, 1930, 5).

⁴¹ У поговору Доментијанове биографије (изд. Ђ. Даничића, 1865, 116).

Михаило жали на Немању, Страцимира и Мирослава као на своје ујакс⁴².

М. Пурковић је указивао на једно место код Стефана Првовенчаног, по коме су Немања и његова браћа били „јединорождени“⁴³. Био је мишљења да тај податак сведочи да су Немања и његова браћа били од истог оца. „Сад је сасвим сигурно да је Немањин отац Завида“, завршавао је Пурковић своја излагања⁴⁴. Греша Пурковић што толику важност даје томе податку⁴⁵. Миклошич даје баш тај пример и реч „јединорожден“ тумачи као consanguineus, род по крви⁴⁶. Није у питању значење речи, него на кога се она односи. Да ли она обухвата и Мирослава, или само Тихомира, најстаријег Немањиног брата (тада великог жупана), и Страцимира? Поред Немањиних земаља биле су земље Тихомирове и Страцимирове. Мирослав је био чак у Хуму. Иако је могуће да се он није толико испољио против Немање.

И у запису и у натпису истиче се да је Мирослав син Завидин очевидно због тога што је у то време постојао још неки кнез истог имена, па је требало начинити разлику. Знамо заиста за једног кнеза Мирослава, чији се надгробни натпис, уклесан у брачком камену, налази у Омишу. Сахрањен је са оцем и са братом Живном⁴⁷. Натпис би, по Колендићу, био „од прилике из ... времена“ кад и брачки натпис. То би значило с краја XII века, како је В. Ђоровић и закључивао по Колендићевим речима⁴⁸. Почетком XIII века на Брачу и Хвару био је „кнез отоком Мирослав, син Славомир(ов), унук Усемир(ов)“. Он је дошао за кнеза после Себење⁴⁹. И Себења и Мирослав су од племена Качића, господара Омиша⁵⁰. Себења је, као омишки кнез, закључивао мир 1208 год. с Дубровником и са Млецима⁵¹. Ускоро после тога постао је омишким кнезом Мардуч Качић⁵². Према томе, Мирослав је кнезовао и умро почетком XIII века (после 1208). Кнежевску титулу није носио у исто време кад и хумски кнез Мирослав. Због њега хумски кнез није наглашавао да је син Завидин, већ због неког другог кнеза Мирослава. Између 1180 и 1184 год., дакле у доба хумскога

⁴² Ф. Шишић, Летопис попа Дукљанина (1938) 93.

⁴³ Изд. В. Ђоровића, Светосавски зборник II (1939) 22.

⁴⁴ Још о Немањиним оцу (Гласник Скопског научног друштва XXI, 1940, 161—162).

⁴⁵ То није „незапажено место“, јер га наводи П. Срећковић, Историја Српског народа II (1888) 13, са напоменом да се ту за Немањину браћу „не вели: јединоутробна“.

⁴⁶ Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum (1862 — 1865) 1153.

⁴⁷ П. Колендић, Стихови на поваљском натпису из XII века (Јужна Србија, бр. 46 и 47, 1924, стр. 923).

⁴⁸ Хисторија Босне I (1940) 224.

⁴⁹ Фр. Рачки, Најстарија хрватска ћирилицом писана листина (Старине ЈА XIII, 1881, 206—207, 208).

⁵⁰ Иван Остојић, Бенедиктинска опатија у Повљима на отоку Брачу (1934) 39, 40.

⁵¹ И. Кукулевић, Regesta documentorum (Старине ЈА XXI, 1889, 245).

⁵² Вј. Кланћ, Хрватска племсна од XII до XVI столећа (Рад ЈА 130, 1897, 21, 29).

кнеза Мирослава, помиње се Мирослав од племена Шубића, али он је био жупан брибирски⁵³. Као и кнез хумски, наводио је и очево име, *filius Bogdanazi* одн. *Bogdanizi* — *Bogdanca*⁵⁴. Брибирски жупани су постали кнезови још крајем XII века, вероватно негде између 1184 и 1196 год.⁵⁵. Можда је Мирослав први понео титулу⁵⁶.

Завида је име које се више не среће у старим српским записима и натписима. Нема га ни у старим српским поменицима. Налази се у хрватским листинама XI, XII (*Sauida*, *Sauidda*)⁵⁷ и XIII века (*Zauida*, *Zawyda*)⁵⁸. У руској писмености звао се Завид један од писаца Архангелског Јеванђеља из 1092 год.⁵⁹.

Ђорђе Сп. Радочић

R é s u m é

Đorđe Sp. Radojičić

Zavida, père de Miroslav, prince de Hum

Zavida est le père de Miroslav, prince de Hum, et Miroslav est le frère de Nemanja. Par conséquent, Zavida est aussi le père de Nemanja. C'est ainsi qu'inférait Ljub. Kovačević (1900) et cette conclusion est considérée comme juste même dans la science de nos jours.

Que Zavida ne fût pas le père de Nemanja, il est possible de déduire des faits suivants:

1) Dans ses deux anciennes mentions, l'une dans la note sur l'Evangélaire de Miroslav, l'autre dans l'inscription sur l'église de St Pierre sur le Lim, le nom de Zavida n'est accompagné d'aucun titre; le père de Nemanja pourtant, était un souverain, le grand joupán de Raška (suivant l'argumentation convaincante de A. Anastasijević, 1914, et raisonnement de V. Ćorović, 1940);

2) Le non de baptême du prince Miroslav était Stepan (comme nous venons d'apprendre de l'inscription susmentionnée); c'est la „forme populaire“ du nom de Stéphane, le prénom de calendrier que Nemanja portait lui aussi; que Stéphane était en effet le prénom de calendrier de Nemanja résulte du fait que ce nom fut substitué, lors de son entrée dans les ordres, par le nom de Симеон (selon la pratique qui exigeait que le nom monacal commence par la même lettre que le nom laïque); si le prince Miroslav

⁵³ Bј. Клајић, Брибирски кнезови од племена Шубић до год. 1347 (1897) 18—21.

⁵⁴ Т. Смичиклас, Дипломатички зборник II, 167, 189.

⁵⁵ Bј. Клајић, *op. cit.* 170.

⁵⁶ Ф. Шишић, Повиест Хрвата за краљева из дома Арпадовића I (1944) 116.

⁵⁷ Ф. Рачки, Документа, 128, 136, 153 = В. Новак и П. Скок, Супетарски картулар (1952) 214, 226, 227, 257; Т. Смичиклас, Дипломатички зборник II, 100.

⁵⁸ Т. Смичиклас, Дипломатички зборник V (1907) 201; VI (1908) 321.

⁵⁹ Е. Ф. Карский, Славянская кирилловская палеография (1928) 296. Упор. К. Јиречек, Историја Срба I, 148.

et Nemanja avaient été des frères germanes, ils n'auraient pas porté le même prénom de calendrier — Stéphane (qui, à cette époque-là, n'était pas encore devenu la dénomination des princes, comme il le sera plus tard chez les souverains de Serbie et de Bosnie);

3) Pour le prétendu Ansbert Nemanja et Stracimir sont des frères germanes (*germani*) et Miroslav est leur troisième frère (*tertius frater*); ce n'est pas une assertion sans fondement, car dans ce document on tient tout particulièrement compte des relations de parenté à cause des négociations à propos du mariage entre le fils de Miroslav, Toljen, et la fille du margrave d'Istrie Berthold d'Andechs.

Selon toute probabilité le duc Miroslav et Nemanja étaient des frères utérins, c.à.d. d'une mère et de deux pères. Zavida serait alors le beau-père de Nemanja. Après la mort de son premier époux, le grand joupan de Raška, la mère de Nemanja se remaria et c'est de ce mariage en secondes noces que naquit Miroslav. Nemanja était son fils cadet du premier lit (v. la postface dans la biographie de Siméon Nemanja par Dommentien). Nemanja étant né en 1113/1114, il s'ensuit que Zavida épousa la mère de Nemanja après cette date.

Zavida est un nom que l'on ne rencontre plus dans les documents serbes. On le trouve dans les diplômes croates du XIe au XIIIe siècle. Dans les lettres russes du XIe siècle un des copistes s'appelait Zavid.

ДАНАШЊИ ТРШИЊКИ ГОВОР

1. Говор Тршића, родног места Вука Караџића, проучавао сам у времену од 28. VIII. до 11. IX. 1957 године. Желим овде да изразим захвалност Српској академији наука на материјалној помоћи којом ми је омогућила боравак у Тршићу.

За науку је било од несумњивог интереса да се утврди у коме се правцу развијао тршињки говор од Вукова времена до данас. Изванредни језик Караџићев постао је толика драгоценост наше културе — наш савремени српскохрватски књижевни језик, па је оправдана намера да се види како се за последњих стотинак година развијао говор родног места „оца наше новије књижевности“.

У основици данашњег тршињког говора, разуме се, лежи Вукова гласовна, акценатска, обличка, синтаксичка и лексичка система. Постоје, међутим, ипак извесне разлике. Циљ је овога рада да покаже у чему су те разлике. Овде ће бити речи о оним особинама данашњег тршињког говора у којима се он разликује од Вукова језика или о онима које чине специфичну карактеристику његову.

Најважнија разлика јесте у судбини јекавизма. Вук је чист јекавац — данашњи тршињки говор претставља слободну мешавину јекавизма и екавизма.

Сем тога, и у области акцента постоји извешан број разлика које се могу сматрати принципским.

Најзад, постоји још извешан број гласовних, обличких и синтаксичких разлика између данашњег тршињког говора и Вукова језика.

I

2. Данашњи тршињки говор није доследно јекавски. Екавизам продира у великој мери. Може се рећи да се екавски облици јављају подједнако спонтано као и јекавски. Код старијих особа јекавизми долазе чешће него код млађих, али је екавизам исто тако саставни део и њихова говора. На тај начин данашњи тршињки говор претставља мешавину јекавског и екавског изговора. Треба нарочито истаћи да је та мешавина потпуно слободна. Изузимајући неколико посебних случајева, управо сви облици који се јављају у јекавском чују се и у

- β) Име птице *die Meise* Тршићани доследно изговарају: *си ница*
 γ) У Тршићу се данас говори *сикира* и *сикера*.
 δ) *Das Beet* Тршићани зову *лија* и *леја*.
 ε) Да овде наведемо да се у Тршићу поред *ддсиа* говори и *ддстиа* а да се м. *берйћей* доследно говори *бирићей*.

4. У свим осталим случајевима у данашњем тршићком говору слободно се мешају јекавски и екавски облици.

Наведићемо најпре примере са кратким *ѣ*.

а) јекавски облици:

бјежанијѣ, вјѣйрењача, кољено, на кољену, лѣба, лѣбац, цѣло лѣйю, мјѣсѣцу, мјѣсечина, мјѣсию, мјѣсиа, на равном мјѣсѣцу, ијѣсме, ијѣсму, у ирѣлеће, ирѣлећа, Сивјѣйановић, усјева; бјѣгѣ, бјѣжѣ, исјѣво, исјекли, ијѣва, идбјегли, идсједѣ се, идсједају, сјѣдиши, сјѣдио, сјѣди, сјѣли, сјѣшио се, увјере; ирѣлѣйни радови; ддле, идиле (nach), —

ћѣвѣјка, ћѣвѣјку, ћѣд, ћѣца, ћѣцѣ; наћѣли, саћѣнѣ, саћѣсиш, идћѣрај.

Тршићани говоре једино *ђе*: *ђе је* *ћѣвѣјка, ћѣ ми је, иѣмо* *ђе је* *Милорѣд; нѣђе, ниђе*. Исп. и: како *гдђ знаш*. — Поменимо овде псеудо-јекавизам *кољеба*. Можда облик *кољеба* ипак не оправдава дефинитивно тумачење облика *кољеба* (м. *колиба*) утицајем глагола *колѣбаши* се (ЈФ XXI 113).

б) екавски облици:

дѣда, дѣвѣјкѣ, дѣвѣјку, дѣца, дѣцѣ, дѣо, збѣгови, кудѣле, лѣба, лѣбац, ориљају за лѣйинѣ, у лѣйю, мѣсѣц данѣ, ширѣ мѣсѣца, месѣй, мѣсиа, мѣсиу, недеља, недељѣ, иѣсма, ирѣлеће, смѣна, Цвѣйко, чѣвек, чѣвѣка, чѣвѣку; бѣгали, бѣжѣ, нѣ верујѣм, дѣшѣро, иѣшѣчили, идбѣгосмо, идсѣдају, идсѣдали, сѣдѣ, сѣдиши, сѣднѣмо, сѣйшѣм, сѣйшѣм, умео, усѣвѣ сам; вѣран; сусѣдени, цѣо; ддле, лѣйшије, иѣшкѣ, идслен, умѣшю.

Доследно је *нѣки, кроз нѣко дѣбѣ* (sic!), *нѣкѣј, нѣкако, нѣђе, иднеки, иднеко*. — Док се, с једне стране, употребљава једино лик *ђе*, с друге је стране опет једино у употреби: *ѣвде, ѣоде, нѣде*.

5. Треба обратити пажњу на изговор јекавске замене за дуго *ѣ*. Није очуван класични Вуков јекавски изговор за дуго *ѣ*.

Прво. Само се спорадично рефлекс за дуго *ѣ* са силазним акцентом изговара се кратким силазним акцентом на *и*. Међутим, и тада се на вокалу *е* налази дужина: *сиѣѣно, лиѣѣю, и гриѣѣшнѣ*; исп. и voc. sg. *дѣйѣше*. Такође ређе може се чути и изговор *иѣ* (= *и* + сонантни елеменат *ѣ* + *ѣ*) *сиѣѣно*. Као типичан изговор рефлекса за дуго *ѣ* са силазним акцентом може се, међутим, сматрати онај при ком се на *е* налази дуги силазни акценат. Вокал *и* при таквом изговору до извесне је мере редукован, нислогован је. При завршетку његова се артикулација сужава до артикулације сонантног *ѣ*: *иѣѣди*. Треба истаћи да се покатшто може чути и изговор *јѣ*: *мјѣси*. — Вуков изговор забележио сам само у ликовима *дѣйје, ирѣје*.

прво, скраћивање извесног броја Вукових неакцентованих дужина; друго, постојање неакцентованих дужина којих нема код Вука; треће, акценат одређеног придевског вида; четврто, акценат личних и демонстративних заменица.

7. У тршићком говору нису очуване све Вукове неакцентоване дужине. Скраћивање дужина зависи пре свега од темпа говора: при споријем говору оне се боље чувају, при бржем лакше губе. Сем тога, од значаја је за судбину дужина квалитет и квантитет акцента. Дужине се боље чувају после узлазних него после силазних акцената; исто тако, дужине се боље чувају после кратких него после дугих акцената. Доследно се изговарају после кратког узлазног акцента (*йѣчѹ*). Најчешће се губе после дугог силазног; при бржем говору дужине се после дугог силазног редовно губе (*кажѣ*). Дужине се, сем тога, најпре губе у последњем отвореном слогу (*кѹћѣ*, али и *исѣчѣ* и сл.). Најзад, у врло малом броју случајева задржавају се две дужине; скраћује се она која није непосредно иза акцента (*йисѣрѣ* gen pl.).

Слични услови који доводе до скраћивања дужина констатовани су у Поцерини (Московљевић, о. с. VI, 1 и 54 и д.), Банату (П. Ивић, ЈФ XVIII, 143—144) и Срему (ЈФ XX, 279—281).

8. У извесним категоријама у данашњем тршићком говору јављају се дужине којих нема код Вука. Три су категорије тих дужина:

- а) дуљење пред сонантом;
- б) дужине неких заменичких наставака;
- в) дужина наставка -о (< -л) у радном придеву масc. и кад њије постао контракцијом.

а) Од дуљења пред сонантом треба навести:

α) Дужину вокала суфикса присвојних придева на -ов, -ев и -ин: *Миланѣв*, *Радѣв*, *оѣв*, *Драгѣн*, *Љубѣн*, *сѣјѣн*. Ова појава постоји на Косову и Метохији², у плеваљском³, у Пиви и Дробњаку⁴, Ускоцима⁵, Поцерини⁶, Мачви⁷, Срему⁸ и славонској Посавини⁹. Данило Вушовић за дијалекат Источне Херцеговине који је испитивао наводи дужину само код наставка -ин (СДЗБ III 53). Није лако објаснити зашто код Вука суфикси присвојних придева на -ов, -ев и -ин немају дуг вокал кад та дужина постоји и у савременом дробњачком и у савременом тршићком говору. Једно се ипак сигурно може рећи: ова је појава свакако прилично стара у западној Србији. Списак говора у којима се она јавља указује на једну, и то прилично стару изоглосу србијанско-војвођанско-славонску. Сматрам да чињеница што ова дужина по-

² Гл. Елезовић, Речник косовско-метохиског дијалекта I (*Андрић* — стр. 16) и II (*оѣв* — стр. 47).

³ Гојко Ружичић, СДЗБ III 141—142.

⁴ Јован Л. Вуковић, СДЗБ X 274—275.

⁵ Милија Станић, ГлСАН V 2,329.

⁶ М. С. Московљевић, Акц. сист. поц. говора, стр. VI и 38.

⁷ Мој материјал.

⁸ Мој материјал.

⁹ Стј. Ивић, Rad 196, стр. 156—157.

стоји и у тршићком говору оправдава мој предлог да се та дужина призна и у књижевном језику¹⁰.

β) Присвојна заменица 3 л. јд. м. р. гласи у тршићком говору *његдѣ*. Овако је и у славонској Посавини¹¹, Срему¹², Мачви¹³, Поцерини¹⁴, Ресави¹⁵, и на Косову и Метохији¹⁶.

γ) Број *јѣдан* у Тршићу се изговара *јѣдан* и *јѣдѣн*. Облик са дужином забележен је у славонској Посавини¹⁷, Срему¹⁸, Мачви¹⁹, Поцерини²⁰.

δ) 1. л. јд. ргаес. гл. *јѣсам* гласи у Тршићу *јѣсам* и *јѣсѣм*. Облик са дужином забележен је у славонској Посавини (*jesām*)²¹, Срему²², и Мачви²³.

ε) Instr. sg. именица *о/ѣо* основа има дуг наставак суфикса: *са свѣјѣм* *вѣдѣм*, *ѣравѣм*, *чејѣм*, *ѣиѣм*, — *нѣжѣм*, *ѣуѣм*. Овако је у Срему²⁴ и Мачви²⁵. Исп. у Ресави: *ѣуѣм* и *ѣуѣѣм*²⁶.

б) Наставак gen. - асс. sg. личних заменица у данашњем тршићком говору дуг је: *менѣ*, *ѣѣбѣ*, *сѣбѣ*, *њѣгѣ*. Овако је у Поцерини²⁷, Мачви²⁸ и Срему²⁹.

в) У радном придеву мас. наставак *-о* дуг је и кад није постао контракцијом: *вѣдиѣ*, *ѣорѣдиѣ*; исп. и *бѣвиѣ* је *се*, *ѣромѣнуѣ* *се*, *ѣсиѣ* *сам*. Овако је у Поцерини³⁰ и Мачви³¹.

9. У одређеном виду придева акценат се повлачи према крају у много већем броју категорија него код Вука: *здравѣ* *сѣранѣ*, *слабѣ*, *блѣгѣ*, *љуѣ* *ракиѣ*, *ѣдзнѣ* *шљѣве*, *лѣднѣ* *вѣдѣ*, *на равнѣм* *мѣстѣма*, *ѣразнѣ* *ѣаѣѣре*, *дрвѣнѣ* *ѣлѣгови*, *вѣлѣ* *кѣ* *гѣмно*, *мѣшѣорѣ* и сл. У већој или мањој мери ова се појава јавља у Поцерини³², Мачви³³, Срему³⁴, славонској

¹⁰ НЈ н с VIII. св. 5—6 (1957) 184—188.

¹¹ Стј. Ившић, Rad 196, стр. 157.

¹² Мој материјал.

¹³ Мој материјал.

¹⁴ М. С. Московљевић, Акц. сист. поц. гов. 50.

¹⁵ М. Ивковић, СЕЗБ 41, 318: *његдѣ*.

¹⁶ Гл. Елезовић, Речник I 469: *његдѣ*.

¹⁷ Стј. Ившић, Rad 196, 156.

¹⁸ Мој материјал.

¹⁹ Мој материјал.

²⁰ М. С. Московљевић, Поц. 51.

²¹ Стј. Ившић Rad 196, 156.

²² Мој материјал.

²³ Мој материјал.

²⁴ Мој материјал.

²⁵ Мој материјал.

²⁶ М. Ивковић, СЕЗБ 41, 299.

²⁷ М. С. Московљевић, Поц. 49.

²⁸ Мој материјал.

²⁹ Мој материјал.

³⁰ М. С. Московљевић, Поц. VI.

³¹ Мој материјал.

³² М. С. Московљевић, Поц. 36—46 *passim*.

³³ Мој материјал.

³⁴ Мој материјал.

Посавини³⁵, шаптиновачком³⁶, Жумберку³⁷, Горњој Крајини³⁸ и дубровачком³⁹. Као што је врло добро познато, о принципској страни ове појаве говорио је проф. А. Белић у своме делу којим је изванредно задужио упоредну словенску акцентологију — Акценатским студијама I, Бгд. 1914.

10. У gen. - acc. sg. личних заменица, ако се испред заменичког облика нађе проклитика, акценат се преноси на проклитику у виду кратког силазног: *кдд мене, ѝ мене, д(д) тебе, дд њега, кдд њега, љ њега* и сл. Ова појава забележена је у Поцерини⁴⁰, плеваљском⁴¹, Жумберку⁴², Срему⁴³ и Мачви⁴⁴.

Демонстративне заменице *овај* и *онај* у данашњем трипићком говору чешће се акцентују кратким силазним акцентом на првоме слогу: *двāј*, *двā*, *двō*, *днāј*, *днā*, *днō*. Ређе се могу чути *двāј*, *днāј* и сл. Слично је у Поцерини⁴⁵, Мачви⁴⁶ и Срему⁴⁷.

III

11. Једна од врло карактеристичних особина фонетике савременог тршићког говора јесу редукције вокала. Редукције могу бити: а) потпуне и б) делимичне.

а) Нарочито је честа потпуна редукција вокала *и*:

сѣрѣм-мо, —

лѣстѣ (= лезите), бѣцѣли, —

каж-му, бйл смо, најурли, йроширло, смірло се, —

мирише, љзма, да вди́мо, одлазмо, бодри се, водла, зародбли,

дѣн с'ѣ(з) Шльивовѣ, сѣ нма, слѣн-ну, за сѣдѣом, —

вѣшалце, Добрловићи, угариѡм, їдкуйли, ўвайїла, ўвайїли.

И вокал у такође може бити потпуно редукован: *овда, изгинули, крѣнли, њре з бѣле*. За вокал е исп. *у мене, ддѣла*.

Ако се испред редукованог вокала налази неки од сонаната *л* или *н* а за њим долази сугласник, при изговору се ствара нека врста вокалног *л* и *н*:

рѣлце, вѣшалце, —

грѣнѣца, Корѣнѣца, Лѣзѣца, мошѣнѣца, ѣчѣнѣца, шѣнѣца,

шёнцу, склòнли се, окрèнли се.

Ако се после редукције вокала нађу један до другог два иста или слична сугласника или сонанта, не долази до губљења једног од

⁸⁵ Стј. ИВШИЋ, Раd 197, стр. 45, 49, 50.

³⁶ Стј. Ившић, *Rad* 168, стр. 142.

³⁷ Милко Поповић, *Die Betonung in der Mundart von Žumberak*, *Zeitschrift für slavische Philologie* VI 356—357.

³⁸ H. Симић, О билежењу акента у школским књигама, *НВј* VIII 104—111.

³⁹ М. Решетар, Die Betonung 129.

⁴⁰ М. С. Московљевић, о. с. 48—49.

⁴¹ Г. Ружић, о. с. 147.

⁴² Милко Поповић, о. с. 362.

43 Мој материјал.

44 Moј материјал.

⁴⁵ М. С. Московљевић, о. с. 50.

46 Мој материјал.

47 Мој материјал.

них, већ се оба изговарају: *во́д-ли су, изва́л-ли, разва́л-ли, сѣрѣм-мо, слан-ну.*

б) Делимична редукција захватила је такође првенствено вокал *и*: Б^{уд}м^{ир}, р^{од}ш^ел^е, ш^ен^иц^е, њ^ос^ил^а се, л^ов^и, — њ^ро^ди^цу, — изб^ац^или, њ^рек^учи^и, — Ј^ов^ичи^ћ, в^дл^ака. За вокал *е* исп.: њ^окош^ина; за вокал *о*: њ^ор^е.

12. Код радног придева *мас.* *sg.* доследна је контракција завршне групе *-ао*: *дѡиѡ*, *иѡиѡ*, *ѡризѡ*, — *кѡѡ* *му*, — *бѡѡѡ*, *дрѡѡѡ*, *ѡрѡѡѡ*.

И групе -ео и -уо контрактибилне су, али недоследно: *ѡзвѡ, ѡдѡ, сѡрдѡ, ѡзѡ, ѡдѡ, ѡзѡ, ѡдѡ* — *ѡдѡ* али и: *вѡдео, разѡдео, разѡмео, ѡсѡео сам, — ѡромеоу се.*

Група *-ио* не контрахује се.

У середині речі *-ao-* > *-a-* у прикладах: *ра́нйк*, *у́на́коло*.

13. Честе су елизије вокала:

— вокал *a*: *ð'ũdēmo*, *ð'udámo*;

— вокал *и*: *jā* б' у *сѣа*њу бѣо,

— вокал у: нис їзшили, нис їмали, он с' ї(з) Шльивовѣ и сл.

14. Сугласника *x* нема у тршићном говору: *кѡжу*, *лѡбац*, *мѡм*. Место *x* може се јавити *к*: *Крисѡс*, *крабри*, *крабро*. У ентервокалном положају после губитка *x* јавља се *в* (*чѡване*), или *ј* (*снаја*). И Тршићани говоре и *вала* и *фапа*.

15. Сугласник *ф* Тршићани радо замењују сугласником *в* : *в*амилија, *в*арба, *в*арбџм, *в*џс, *вишџклија*, *и*рџвџмо. Може се, међутим, чути и *ф* : *ф*џс, *ф*амилија.

16. Од појава у сугласничким групама треба истаћи ове:

а) иницијална група *мн-* > *мл-* у *млдго*, али се подједнако чује и *мндго*;

б) поред чешћег зѣмља чује се и зѣмља при чему -мљ- > -мњ-;

в) сонант *в* у групи *-вл-* понекад се губи: *ѣрслала* (пored *набавља* и сл.); пример *Ласѣа* (=Власта) показује да се *в* може губити и у групи *-вл-*;

г) група **-вн- > -мн-** у: *зѣмнѣ се, зѣмнѣмо, да́мно, угла́мнѡм;*

д) Име села *Грначара* (1 sg.) Трипићани: изговарају *Грмчара*; исп.

II: Грмча́рац, Грмча́рка, Грмча́руша;

ђ) група $-\bar{h}h- > \bar{u}'h-$: *Вѡѡ'њак* (име селу), *ѡомѡ'њик*, *кѡѡ'њѡ*;

е) иницијална група $\dot{y}m \rightarrow m-$ у речи *шѐница*;

ж) иницијална група *йч* > *ч*- речи *чѐла*;

з) у именице *ба́шча* чува се старија група *-шч-*;

и) сугласници *с* и *з* једначе се по месту образовања с потоњим
љ н њ: *ш њим, изжлубимо, ражљубић, изж њиве* и сл.;

j) спирант *z* губи се испред *n* код глагола *знати*: *нађећу*; појава, међутим, није доследна: *знаш* и сл.;

к) у Тршићу се говори *вāмо, нóде, вóде, вāкō, нāкō*:

л) и тршићки говор познаје облик *нѡмасѡѡр* добијен метатезом.

17. Треба истаћи још ове гласовне појаве:

а) у praes. глагола *мѣти* ж > р: *мѣрѣм*, *мѣрѣи*, *мѣрѣ*, *мѣрѣмо*, *мѣрѣише*, *мѣрѣу*;

- IV

28. Придевски наставак јѣ сачуван је у тришћком говору у именима празника: *Јдваѣдѣн, Нѣкољдѣн*.

29. Од именица *fem. a* основа придеви на *-ски* граде се уствари од придевске основе на *-н*: *армѣнску, аустѣрѣнски, дивѣзѣнску, ѣмѣдѣнски, рѣкѣнски* и сл.

30. Карактеристични су за данашњи тршићки говор компаративи: *вѣшѣли, дѣљи; лѣишији, мѣкишији*.

31. У конјугацији, у презенту се истичу ове појаве:

а) код глагола VII и VIII Белићеве врсте наставак *-е* у 3 pl. praes. чува се у већини примера: *бѣве, нагрѣде, дѣазе, љеве* итд. У мањем броју случајева јавља се у м. е: *одлазу, односу, мѣлу*. У 3 pl. praes. глагола *хѣиѣи* доследан је наставак *-у*: *дѣју, нѣју*;

б) код глагола I Белићеве врсте чија се инфинитивна основа свршава на *к* и *г* продрли су у 3 pl. praes. сугласници *ч* и *ж* из осталих лица презента где су добивени I палатализацијом: *довѣчу, ѣѣчу, сѣчу, ѣѣчу, мѣру* (< *мѣжју*);

в) глаголи *ѣмаѣи, дѣѣи* и *знѣѣи* имају двојачке облике презента:

α) са проширењем презентске основе елементом *д*: *имѣдѣм. имѣдѣу, — дѣдѣм, дѣдѣу, — знѣдѣм, знѣдѣш*;

β) без елемента *д*: *ѣмѣм, дѣм, знѣм*;

г) од глагола *ѣкѣѣи* praes. у већини случајева гласи: *ѣкѣ, ѣкѣју, дѣкѣ* и сл. Само сам од једне старице, рођене у Коренити, суседном селу удаљеном од Тршића 2 км., а која је удата у Тршићу где живи већ више од педесет година, чуо облик *ѣѣм*;

д) од глагола *ѣрѣскаѣи* и *мѣѣскаѣи* praes. гласи *ѣрѣѣѣ, мѣѣѣѣ*; од глагола *ѣѣскаѣи*: *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣѣ*; од глагола *ѣскаѣи*: *ѣскаѣ, ѣѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣѣ*.

32. И глаголи на *-ћи* граде футур од „супинског“ облика: *дѣѣ, нѣѣ* и сл.

33. Из 3 pl. аориста *-и-* се шири и на остала лица множине: *дѣдѣмо, ѣѣлѣдѣмо*. Ова појава, додуше, није доследна: *ѣдѣмо, ѣдѣбѣмо*.

34. Код глагола I Белићеве врсте чија се инфинитивна основа завршава сугласницима *с* и *з* у трпном придеву јавља се *и* и *ѣ* аналогијом према глаголима VII Белићеве врсте: *донѣиѣн, ѣѣѣѣѣн, ѣѣѣѣѣн* и сл.

Трпни придев глагола *крѣѣѣѣи* гласи *крѣѣѣѣн*. Исп. и: *крѣѣѣѣница, рѣскрѣѣѣѣно, крѣѣѣѣѣѣ*.

35. Од облика имперфекта у тршићком говору чува се једино *биѣѣѣѣ*. Прилог времена прошлог изгубљен је без трага.

36. Од појава у глаголским основама треба истаћи:

а) у Тршићу се говори *ѣѣѣѣи* (*ѣѣѣѣи*) и *ѣѣѣѣи* (*ѣѣѣѣи*);

б) глагол *ѣѣѣѣи* гласи *ѣѣѣѣи*;

в) говори се и *мѣѣѣѣи* и *мѣѣѣѣи*;

г) постоји узајамни утицај тренутних и итеративних глагола, па се према *ѣѣѣѣи* говори и *ѣѣѣѣи, наѣѣѣѣи*, а према *ѣѣѣѣи* и *ѣѣѣѣи*;

Резюме

Берислав М. Николич

Современный говор Тршича

Автор изучал говор Тршича от 28.VIII до 11.IX.1957.

В основах современного говора Тршича лежит языковая система Вука, в смысле фонетическом, акцентном, морфологическом, синтаксическом и лексическом. Всё-же существуют и известные различия между языком Вука и теперешним говором Тршича.

Прежде всего, Вук является настоящим екавцем, а в современном говоре Тршича мы находим свободное смешение екавизмов и экавизмов. Кроме того, в нынешнем говоре Тршича существует известное число икавизмов, которых нет у Вука.

Далее, и в области акцента есть некоторые различия, которые следует считать принципиальными. Самое важное то, что в современном говоре Тршича не сохранены все неакцентированные длинные имеющиеся у Вука, и что, кроме того, существуют длинные которых у Вука не было.

Наконец, замечается еще известное количество фонетических, морфологических и синтаксических разниц между современным говором Тршича и языком Вука.

ЧЕТИРИ ПИСМА КНЕЗУ МИЛОШУ ИЗ 1837 и 1838 ГОДИНЕ ИЗ БУГАРСКЕ

Још 1951 г. предајући за Грађу Историског института САН¹ шест докумената о пограничним везама Србије са становништвом Западне Бугарске, напоменули смо постојање неколико писама које су Берковчани, турски поданици Берковачке Нахије Видинског Пашалука, упућивали кнезу Милошу, и у којима су му претстављали свој тежак положај под Турцима и молили га за заштиту и ослобођење. Из њих се рељефно види да је тежак економски и социјални положај становништва у пограничним крајевима Бугарске према Србији добијао своје најизразитије облике у аграрној експлоатацији која је у Берковачкој Нахији при крају владавине кнеза Милоша достигла врло високи степен. Ова економска експлоатација била је комбинована са административним злоупотребама носилаца турске власти и као таква, двострука, носила је у себи елементе једног општег незадовољства које се, у ово време, у Берковачкој Нахији одразило у неколико покушаја буна и у два или три устанка, од којих су они у 1836 и 1837 г. били најмасовнији. Њихов историјат није, међутим, сасвим непознат: детаљну слику настанка устанка из 1836 и 1837 г., њихов развој и њихов пад, изнео је опширно — иако са извесним патриотским патосом и неким мањим грешкама чињеничне природе — Д. Маринов² у својој студији „Политически движения и въстания въ западна България“². Но, општа економска подлога и елементи социјалне и психолошке припреме ових устанака нису, скоро, ни били конкретно дотакнути. Радећи махом по још свежим вестима традиционалног карактера, он ову основу социјално-економског покретања устанка у Берковачкој Нахији 1836 и 1837 г., која је по својим узроцима била општа за целу Западну Бугарску, једним делом и за крајеве Јужне Србије у сливу Јужне Мораве, није ни могао изнети због недостатка изворне грађе из тога доба. Међутим, како су берковачке буне претстављале карик у низу локалних пограничних буна и устанака уз ондашњу

¹ Прилози за познавање порекла становништва Источне Србије. Мешовита грађа (Miscellanea), књ. 9. Изд. Историског института САН. Београд 1956, 169-173.

² Съборникъ за народни умотворения, наука и книжнина II. София 1890, 61 и даље.

српску границу, и како су по својим многим чиниоцима биле на овај или онај начин везани за Србију кнеза Милоша, потребно је, и научно сасвим интересно, донети и опширнију званичну документацију о овом периоду српско-бугарских веза, што ми овде и чинимо дајући четирн очувана бугарска писма из 1837 и 1838 г. Не задржавајући се дуже на унутрашњој историској анализи ових докумената, дајемо само њихов оригинални текст, који ће свакако бити од научног интереса не само за историчара већ и за нашег и бугарског лингвисту. Писма из 1837 г. дошла су кнезу Милошу преко Алексинаца: от карантина, јер су, у оно време жестоке кујне заразе, једино тако и могла приспети у Србију. Писма из 1838 г., пак, дошла су редовним административним путем преко Гургусовца (Књажевца), као најближе Берковици граничне окружне вароши Србије. У виду краће историске расправе ми смо документацију ових писама, поред другог допунског материјала, већ користили за један одељак нашег обимног рада „Кнез Милош и Источна Србија 1833—1838 године“¹.

Владимир Стојанчевић

П и с м о I

(на 1 листу формата 4°, преко целе стране)

Любезно поздравленіє ђмене Мито дотебе светлі господине много натегну насиротинѣ ѿдаване кѣди кашмерлакѣ сакаю дасе збѣне илї даѣбнїо некогѣ шпїона аяги драми ете 1 годинѣ сат немамѣ щода чинїмѣ распѣдише коѣа люди щобехѣ верні коѣа ѣстамболѣ коѣа ѣпиротско коѣа ѣвидимско коѣа ѣвраца едни ѣшїѣѣ работе дома несмеюси доидѣ залебѣ чѣе сега лето азимѣска кѣде дасе криѣю като сердаре много башка сѣбаше башка по 5 п. 6 тѣрци сѣночѣ ходе дека виде 2 човека наедно дахорате бию ивржѣ дасе неставля човекѣ сасѣ човека дасенещо незговоре дасе збѣне толкова варде нашите люди човекѣ човека неставлясе станѣ райта црна като ѣглане ѣлїце видохѣ яченема берекетѣ ѣтѣя раю рекохѣ чедимѣ сасѣ сѣрию ѣвнове настамболѣ ценисе намесеѣѣ натамо ѣветѣ ѣдадо намои домѣ инадрѣги верни люди ития човеѣи щодошли смене ѣветѣ ѣдадоше камѣ ѣрехово поидоше испратїшеги нїхне жене надоле ѣветѣ ѣдадоше исе заврїше-смене попланїнѣ нїкои незнае кѣтсмо ясам господине шопѣ ама нечемѣ даизявимѣ твое повеление ѣтѣрскѣ землю башѣ твоя заповедѣ напѣѣ даме сретне дазѣбнїмѣ сиротинѣ нечемѣ дакажемѣ инаѣвои люди щосѣ сасѣ мене дане покваримѣ нещѣ дапатї сиротиня ѣще ете мене ловише даме тѣраю наколаѣѣ дасе рѣгѣю сасѣ мене дапитѣю раѣотѣ камови капетанино лански хѣго хѣ наколеѣѣ ѣнѣ некави сѣди тасакалї данаправе сиротиня мене ѣте заѣо алитоска иѣюнѣзѣ спахию нїхна нїхна (bis) вера паги погѣбише тодора иякими ферманлию ѣморише сетисе сиротиня чечеме ѣморе ѣтешеме пасега 40 кесие ѣбрекли коимї мене главѣ ѣнесе накасаба бѣди дамремѣ господине баремѣ ѣветѣ

¹ Пос. изд. ССХСХVII (Београд 1957) 195-206.

потаянъ даи даидемъ за нощъ изаденъ дазберемъ повечке люди тана-
капию дамремъ баре набадява данемремъ самъ дагимъ наногѣ ѡтидемъ
тащо бѣде дабѣде баре наши чада закашмеръ дане спѣ сами принихъ
искапѣ пари дане даваю пада невечерѣю придеца какоми сега слава
игосподарска држава аминъ

нагосподара

(на полеђини)

(Државна архива НР Србије у Београду. КК I-319. Алексиначка
Нахија за 1837. Пропратни српски службени акт објављен је у нашим
поменутих Прилозима, стр. 171, док. 4)

П и с м о II

(на 1 листу формата фолио, преко целе стране)

Почтено поздравленіе ѡвѣласть Берковѣчко дотебе господаръ Милошъ инцаръ Махмѣтъ явишелісе наше жалбе досега илѣ несѣ а чѣмѣ
4 писма пратѣхмо ѡгмитровденъ доцветицѣ па данасъ нѣкаквѣ ѡветѣ
нема амѣпропадохмо ѡвелѣхъ пропадѣ ете 14 годѣне ѡдарѣхмо напре-
кѣпничко ѡстахмо безволове иголѣ ибосѣ пасѣ ланѣ збѣнѣхмо ѡкашмеръ
направѣше нѣ нарезилѣ тѣрцитенѣ излагашѣ развалетѣсе полакочевѣе нѣсе
развалѣхмо сега повечѣ данакъ 2 вергие ѡлетоска цѣрѣвска ипетров-
ска сега пасакаю 200 кесѣ ишѣрѣ ходилѣсамъ летоска прѣцара посрет-
нѣга харчихъ даѣте по 20 гроша наглавѣ башка идецата сѣ целѣ ха-
рачѣ далѣ башка старѣцѣ щобѣхъ махнѣтѣ ѡдѣ 20 годѣне ѡхарачѣ сегагѣмъ
ѣзе башка бѣмбашѣрске парѣ башка беглѣхъ повечѣ пабашка харчове
сѣтнѣ сѣбашѣте тѣраю хѣмъ сѣбашѣте момѣгѣмъ дѣванъ чѣне башка
сердаръ 33 дѣшнѣи конаѣцѣ 24 тѣшаѣцѣ изѣде писакъ донебо зазобѣ иза
сгекъ ягма изадѣванъ момѣнъ како бѣше кашмеръ пастанѣ сега щѣе
зорѣ запарѣ унасъѣщѣе ѡцарска земля ѡдавѣна рая ипогазѣна таяѣ наѣ-
погазѣна ипоглѣпава ипоѡбрана писакъ господѣне ѡземлю донебо ѡдѣ-
сѣротѣнѣ пабашка скапѣ пари давамо па придецатасѣ невечерѣемо гонѣнѣ
данѣ лѣве даѣморе неколко люге тада ѡгаснѣ тая работа сега шѣма тасѣ
крѣемо сѣромасѣ еѣ иде зима кѣде господѣне дазимѣмо пропадохмо
молимо бога зацарско имѣ изатѣвое здаѣе приѣмни господарѣ наше мо-
леніе щѣсмо немоцни иглѣпавѣ ишцелѣ ѡвѣя работѣ чѣмѣ ланѣ бѣхмо
напелѣ право накасаба даидѣмо тамакаръ дабѣхмо сведѣданъ изгинѣлѣ
защѣ повечѣ неволя сега аманчанѣ неѣдаѣ паманчѣ нѣкако неразбѣрамо
жѣвѣлие несѣлѣ дѣтебѣсе неможе явѣмо вечѣчеръ заранъ пѣтаю тѣка-
лѣсмо праѣамо 4 чѣвека дасѣ яѣе свѣтъ ѡназе досѣга щѣгодарѣсе сло-
бѣдѣхмо сасѣ писарѣтога ѡнѣни 1 годинѣ драмѣ сега праѣамога дасѣ
яѣлѣ дѣтебе какаѣвъ годѣ ѡветѣ дани ѡкажѣнѣ или дабѣгамо или дасѣ
тѣрѣчѣмо или дасѣ збѣнѣмо доидѣ времѣ даидѣмо нагробѣветѣ даѣвикамо
даизлазе мертѣвите даѣлазѣмо ми живѣи како повѣлишѣ господѣне све-
сѣмо каилѣ додѣте мѣбѣсе збѣнѣли ама немамо прѣваго чѣвека зголе тояге
погинѣмо каколи прѣваго даи сатѣ дани поведѣ еднѣшѣ мѣбѣсе збѣнѣлѣ
ама пѣсарѣтъ неѣдаѣ ѡбилибѣи некоѣга шѣпѣона пани неѣдаѣ сега пѣстѣ
ѡстахмо несѣеемо дазализѣи така патѣ господѣне глѣдаи мѣтлакѣ пропа-

стокъ и халине ижито вино ѿваце(!) говеда све щос годъ поробише
 анедаю папоштъ никѣдъ дасе явимо непософию непо видим нена битолъ
 засербию дапосака неки човекъ тескеръ апсига еднага катосмо загра-
 дени како ѡапсѣ адаване много безесапъ писаць ѿсиротинѣ ѿземи донебо
 сѣбаше много сердаре посела имаше еданъ манастирь держава насвети
 иѡванъ рилски ѿмрсишега ѡпрвнѣ бѣнѣ имаше тамо наши страже касе
 развалихмо ѡтагая 2 године 20 души тураци(!) додана съду све по-
 едоше манастиратъ молимо бога ицара николаю исветога краля и твою
 светлостъ славни господарѣ акобѣде дошло време ѿбога иѡцара изба-
 вини ствою премѡдростъ допратини 1 човекъ твои мисмо 10 дѣши на-
 еданъ турчинѣ и намъ 2 рѣке инамъ 2 ѿчи ама паметь плитакъ 1 жито
 кадъ има глотъ неможе битъ лепи хлебъ катосе истреби ѿния глотъ
 тагаи кесе испече лепо хлебъ досаъ верни заверѣ погибахмо иѡпетъ
 кеда гинемо верни ама хатарѣ ѡсатъ назѣлѣмкарина нема мисе бѣнимо
 ѡзѣлѣмъ ѡтеготѣ верѣни ѿмрсише мицара небѣнимо ѿнои ѿрлове ицр-
 кове щосе бише летосъ ѡдовѣдъ искарѣ. та паде толкова лешъ тасе
 ѡсмерде поле несе жане несе коси ѡсмерадъ перви пѣтъ ѡвише ѿрлови
 ѡпетъ бишесе ѡвишещркови нади щркови ято бела дреха наѡблакъ
 лети тагая доиде сила нащркови ѡди ѿнои халинѣ ими сакамо еданъ
 човекъ ѡтвоею мѡдростъ занашѣ немоштъ ми давидимо твоега човека
 наше сердце дасе стопли акога неѣмемо чѣвамо да га истровимо сатъ
 наша деца сѣрбе после кесе тѣрче ако непокривамо твоега слѣгѣ ида-
 чѣвамо твоею ѡговорѣ това говоримо славнѣ господарѣ иблагородни
 христороубиви недизаи рѣкѣ ѡ наши деца имисмо хрисяне иѣнасъ божя
 душа ими молимо бога иданъ иночъ богъ дати продѣлки рѣкѣ идати
 прошири землю спомогни намъ нанаше неверствие щосмо неверни ега(!)
 дабисе инамъ свалило порезъ како годъ можештъ немамо село дотвоею
 мегѣ ѡсеклони планина како годъ би било неможемо веке сасъ тѣрци
 даживимо акони неѡгрее слнце скоро наши деца робесѣ мисмо каиль
 дапогинемо ама наши деца подитвоею рѣкѣ дасѣ аѡбога харно берекетъ
 има ѡчѣмѣ мирно чѣвани богъ досаъ слава идржава аминъ

(М.П.)¹

Сие писмо податисе светломѣ господарѣ нашемѣ
 Милошѣ князѣ серпскомѣ ѡбреноѡвикѣ пристѣ-
 паемо къ светлости егѡ вилаеть берковичкѡ ѣрѣкѣ
 емѣ

(ДА НР Србије, КК XI-90. Гургусовачка Нахија за
 1838. Пропратни српски акт ѡјављен у нашим поме-
 нутим Прилозима, стр. 172, док. 6)

П и с м о IV

(састоји се из 2 посебно писана писма, али написана једно за другим
 на истом листу, на 4 пуне стране канцелариског формата)

Любезно поздрављамо ѡберковичко вилаеть дотебе славни госпо-
 дарѣ имаи бригѣ занашѣ деца чепропадохмо ѡвеликѣ пропадѣ ѣдари

¹ На отиску печата стоји, у четири реда, урезано: +, Мита, Попов, 1837.

вилаетъ напрекѣпникъ Фѣсаниъ паша глобини 12 хїляда ѡвце 100 3 говеда башка шерифага глобини 1000 10 кесие безесапъ безкабахать ѡвце тагая гола дѣша ѡстахмо сать абдѣраманъ бегъ ѡвише зоръ вергия тешка мали харачъ 30 гроша хяля книга 60 гроша бегликъ ѡвце зима беглицията паивоивоа хемъ воивоа пари зима ѡвце нече башка вѣнѣ 18 1000 реже башка свила 400 ѡка реже гѣмрѣкъ 3 гроша надѣлѣмъ ихакалъ параси по 15 сѣбашлакъ по 20 па залешници изачорапи по 20 ѡсвекѣ кѣкю низамски пари бехъ 100 50 кесе сать 200 реза нагмитровденъ засака гредѣ ѡгабаръ 40 педи гдесѣе чѣло ивидѣло ѡтова дрво гредѣ ако нема гредѣ огабаръ дайте по 30 гроша наглавѣ дадохмо затѣя гредѣ и 6 човека ѡвише засъ секирѣ затѡисѣ зимѣсѣ збѣнихмо тани искоше бѣдини исѣкоше зацо наисѣченѣ главе харачъ ѣзе ѡнея ѣдавише(?) яднѣ кѣкавице надецѣ ѡшѣбаре парѣ искинѣше крсъ ѡглавѣ тада платѣ намертвѣ главе харачъ занасъ тверда земля постилка ведро небо завивка царъ далекѣ дѡтебѣ славни господарѣ неможемо дасѣ явимо чѣни недаю папошѣ затвою землю дадолазимо дапосака неки човекъ папошѣ заѡвдеи или кирицилакъ или дѣнгѣре или коиидаѣ ѡма апса никѡи никѣдѣ непуца дапечалимо ниѣтѣрско ни ѡвдеа тая рая какваѣ щѣе заградѣна данѣ печали ѡѡвише дая велика кѣкя коя има 100 ѡвацѣ! 10 говеда 1000 дая загодинѣ коя кѣкя има 1 глава 50 ѡвце 10 говеда 500 гроша загодинѣ коя кѣкя ницо нема живо на 4 ногѣ наرامо дрва носи дагрѣе децѣ иѡнѣ дая загодинѣ по 100 80 гроша ѡсвекѣ кѣкю по ягнѣ по 3 ѡка масло по 3 сирѣ на 10 кѣке по коза запастрѣмъ башка ѡвнове ѡвчѡберски дѣлѣмске по грошъ надѣлѣмъ загрозе по 1 кокошка надѣлѣмъ

Башка жито ѡремо по 3 дни морѣзѣ по 3 дни сламѣтѣ плачамо морѣзѣ натѣра какоѣ цена свѣ 5 гроша зима погоре занѣговѣто жито башка сѣбашпина трошокъ по 5 кесѣ по 10 кесѣ коѣѣ село повелико яцѣ кои нема 4 парѣ ѡткѣкю насвѣко село по 2 по 3 сѣбашѣ пешацѣ 3 бѣлюбашѣ башка 10 шубаре 10 белѣ халинѣ наградилъ тѣѣ посѣла испратилъ таиспитѣю раю хайдѣ братѣ дасѣ збѣнимо та даистерамѣ тия тѣрци многѡни досадишѣ идѣмаю кавѣрски христѣѣ воскресѣ идрѣгисѣ направи нацарскога гавазина елатѣ раѡ кажѣте дерто щѣвиѣ излѣмъ щѣѣ ясамъ царски човекъ ячемъ нацара дакажемъ нашиѣ зѣлѣмъ идѣ ѡсѣло до село и дѣма насѣбашѣиѣ шѣглинци доста седѣте насѣло по 3 сѣбашѣ тамѣчѣиѣ царската рая така испитѣю раютѣ бѣжѣ царски човекъ пиѣ вечеръ по 2 ѡка ракию исходи сѣла хѣига ѣберковицѣ тая рая ѡдгленъ по црна тая рая како 3 годинѣ грозницѣ даѣ трѣсла нанихно ѣзиманѣ излѣумъ край и брой нема момѣ на 10 на 12 годинѣ сѣ ижѣнишѣ ѡдѣрѣовденъ досатѣ 1000 кѣке побѣжишѣ 1000 ѡсташѣ напѣтровденъ стояна кнѣза ѡвлашкѣ село ѡтрѣшѣ и дрѣги човекъ ѡка-снисѣ ѣхаикѣ недоидѣ барабаръ слюди послѣ стѣжѣ инѣга сѣсѣ секирѣ ѣбишѣ ѣмрѣ на свѣти врачѣ идрѣго 1 мома влачишѣ обистрилицѣ манчина братѣница ѡтехмогѣ за навидимъ ходихмо врѣнѣшегу дрѣго сѣрачѣ ѡтѣшѣ ѡведѣшѣ наловѣч нема своѣго човекѣ нема потѣрчишѣга тая рая пѣста и погазѣна и глѣпава ѡнѣ поѣмрѣла рая нема ѣцарскѣтѣ землю дѣтебѣ велимо славни господарѣ иверни иблагородни ти имѣи бригѣ занашѣ деца мисѣ надамо иданъ и иночѣ ѡди твою силѣ слнцѣ

дани ѿгрее имолимо бога за царско име изатвое здраве ега нацара даявишѣ тея теготе сиротинске царѣ дани погоди едно дастанемо че неки накона яши свалега наколасе вози неки биюга ми царѣ ѿсвекѣ кѣкю низамѣ дадаемо ама дани погоди едно дастанемо неможемо вече славни господарѣ сасѣ тѣрци даживимо време доиде живи ѣземѣ дасе покопамо ама толкова ѿвише дане даямо изметѣ дане чине наши сестри ижени данесѣ кафедики ичибѣкчики ида слѣже вино ракию мисмо богѣ грѣшили мисмо царѣ повече легома мисмо тебе господарѣ легома разгневили та ѿвише даване ѿвише зѣлѣмѣ идаяхмо икавгихмосе изморишени како се неможе доцара яви тая тегота наши старци побехѣ махнѣти ѿди харачѣ ѿдѣ 20 године харачѣ лани исатѣ све ѣзе по 30 гроша деца 10 године 12 инимѣ целѣ харачѣ тебе молимо славни господарѣ имаи бригѣ занасѣ имисмо хрїсяне инасѣ богѣ создалѣ слава идржава аминѣ 1838 месецѣ августѣ 6 денѣ.

идрѣго поздравлямо светлигосподарѣ кои поиде до цара дасе жали нистиже нисе живѣ врнѣ Тодорѣ Бакарѣ радеше ѣморишега алитоска завилаетѣ ѿтиде доксе врнѣ ѿтрѣшега нѣзѣ спяхия радеше порезѣ дасвали ѿтерашега наегри паланкѣ якимѣ ходи явилисе доцара нибели ѿдрашега манча радеше некудѣ немага

яцосамѣ билѣ ядни икѣкавичи писарѣ имене немогашеме ѣморе ѣфатишеме паме поведоше ѣсредѣ ноцѣ даме море черадимѣ засиротиню пасе вичише люди тагимѣ ѣловише рѣке таме избави вилаетѣ ѿсмертѣ како ѣтекохѣ ѣконопацѣ ѿними развалише кѣкю икошарѣ иземникѣ ихамбарѣ иѣзеше трмке 2 коталѣ вршнакѣ говеда волови 11 козе 13 вино 300 ѣка исено 15 кола слама 18 воза бачва 60 гроша сечива пощоми расипа кѣкю чеме неможе ѣмори акоима кабахатѣ ѣмене несмо скѣрвили несмо ѣбили несмо запалили заверѣ хрисянскѣ пропадохмо дрѣги човекѣ дедо крста ионѣ ради засиротиню зѣлѣмкаре усетише инеговѣ кѣкѣ расипаше наи боле кѣкѣ велика беше иѣкамень беше покровѣ истрошише ижитница беше сасѣ каменѣ инѣ плочете истрошише горѣтѣ продаде икошаре 2 расипаше 10 хиляда житомѣ ѿтераше 1000 500 ѣка виномѣ ѣзеше сирѣ 400 ѣка масло 50 ѣка бобѣ 100 ѣка каце 10 бачве ѣзешемѣ халинѣ сечива све пѣфалтирѣ инаѣсница сертме 43 гроша колатамѣ 53 гроша 5 котла 4 матике 6 серпови вѣна 100 50 ѣка ѿвце 100 10 козе 90 свине 30 продадеги поклашеги говеда волови кони 20 ѣзешемѣ говеда иѿвце чѣва бегѣ тамо накасабѣ аѿнои мѣлтѣ похарчи кага дарасипе кѣкютѣ сто тѣрчина нанегови врата таѣ ѣтекалѣ сасѣ 1 секирѣ исасѣ 30 гроша главѣ кѣртѣлисаль 8 кесе готове паре ѿстанѣ ѣкѣкю ѣзнѣмѣ тѣраци (!) трмке 5 медѣ 25 ѣке конопно семе 50 ѣке сено 100 30 пласта слама 100 50 крсици имали нещо гдѣка твои сѣлтате (!) играю светли господарѣ наѿнова прѣдише даима грмѣ или камикѣ такой инанаше кѣке несе позна гдесѣ биле децамѣсѣ накрсту 3 деца ѣвилаетѣ 1 ѣнишевачко неси знамо кое дете кѣдѣе. башка ѣбели мелѣ развали итамо кѣке све истокѣ ѿтера мѣлтѣ ѣзе и Првана Спасовика ѣбеси ипопа Лилѣ ѿцеровляне глоби 5 кесе камена ѣживовци глоби 15 кесе ига би досмертѣ ѣбега ѣвидимско варошлие глоби 10 дѣши ѿни побежише веке светѣ нема славни господарѣ мо-

лимо бога и тебе немом дадигнешъ рѣкѣ ѿнаши деца какотѣе богъ
наѣчилъ ивразѣмилъ яви некакъ царѣ како можъ затея кѣке изатѣя
стокѣ дори царѣ спомогнѣлѣ даповрне неѣцо ѿстокѣ стокѣтѣ неѣ хар-
чилъ бегъ чѣва белкимъ поврне неѣцо наши деца седѣ ѣчѣждѣ кѣкѣ
прилюди просе тасе тасе (bis!) хране каилѣлие богъ и царѣ ити славни
господарѣ каилѣлисте држали забите игрдѣлие ѿтолкова године ми-
нѣвали тея кѣке ѿсто године ѿгоги расипа ако мори насъ ѿа задева
кѣке и деца тебе брига господарѣ акосмо рѣяви ето твоя сабля некани
секе тѣвасмо

тврда земля постилка ведро небо завивка лила ципоровски по-
дведе тѣрци тани исекоше 400 ситанѣ добитокѣ заробише 50 ... говеда
идѣ субапиете та ѣсредѣ ноѣтѣ пѣще пѣшкѣ човекѣ ѣдворѣ пазабоду
ѣкѣкѣ ѣстелко паѣтросѣ ѣфате човека тебе пѣче пѣшка прикѣкѣ ти
имашѣ нема има ѣво чорбаѣи пѣшка хаиде апсига тѣня беда неѣста
нипѣшка ниножѣ многосмо славни господарѣ далекѣ ѣди твою мегѣ
несе можемо веке врагодавимо недизаи рѣкѣ ѿнаши деца ... барема
ѣвои летовина дане ѣзмѣ виното ижитото исеното че много пропа-
дохмо пѣста рая смо ипогазена.

(на полеѣини писма:)
(жиг скинут)

сие писмо податисе светломѣ
господарѣ Милошѣ князѣ
серпскомѣ ѣберковичко

(ДА НР Србије. КК XI-86. Гургусовачка Нахија за 1838. Про-
пратни српски акт објављен у нашим поменути Прилозима, стр. 172,
док. 6) Белином раздвојени текст у оригиналу је одвојен линијом. По-
следњи пасус написан је на посебном листу мањег формата али је
придружен уз ово последње писмо; не садржи датум и потпис; у
Крагујевцу је примљено и заведено под С. № 2657. Судећи по ње-
говој садржини, могуће је да потиче и из 1837 г.)

1. — THORVI ECKHARDT, **Napomene o grafičkoj strukturi glagoljice**, (Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 2, 1955, стр. 59—91).

На 32 странице часописа Т. Е. даје значајну, врло темељну и документовану палеографску студију о графичкој структури и графичком развоју глагољице, старословенске и хрватске. Т. Е., узимајући у обзир врло обимну литературу, прати развој — или можда тачније: стварање и развој графичког стила глагољског писма од старословенског, које „још нема свог сталног облика, није стилски формирано“, до четворолиниског типа, засведоченог најпре у Бечким листићима. При томе Е. своди на праву меру стране утицаје на развој графичког стила глагољице и са доста основа приказује те стилске промене као резултат унутрашњег, органског развитака. Јасно је показано да најстарији споменици претстављају заправо тражење стила: једнолиниски систем са „висећим“ словима у Кијевским листићима, дволиниски македонских споменика — са слободним положајем слова између линија или са ослањањем на доњу линију, најзад четворолиниски, заступљен донекле у Охридском апостолу и знатно последније у Бечким листићима; четворолиниског система држала се касније сва хрватска глагољица.

Задржаћемо се овде само на оном делу студије у коме се говори о постанку глагољице. Т. Е. не инсистира категорично на претпоставкама које износи или којима се придружује и задржава се на овом питању више узгредно. Ипак се, с обзиром на значај ових проблема, треба осврнути на овај део рада.

Т. Е., по мом мишљењу сасвим оправдано, отступа од познате Јагићеве и Тејлорове теорије о пореклу глагољских слова, придружујући се мишљењу Трубецког, по коме је глагољица оригиналан проналазак, тако да се може говорити само у утицају графичких система на фантазију њеног аутора, али је безнадно покушавати идентификовати тај утицај у сваком појединачним случају.

Али ће тешко бити прихватљива претпоставка коју Т. Е. набацује — да су „глагољска слова, или барем већи дио њих, по својем графичком облику, а можда и по својој фонетској функцији, настала негдје код непознатих нам Славена, према непознатом узору, у непознато вријеме. Константин, који је ова слова, па чак и „књиге“ писане овим словима

уписао... био би их затим прилагодио грчком схваћању писма („Schrift-denken“).

Већ сама анализа графичке структуре и стила старословенске глагољице коју даје Т. Е. посредно говори против горње претпоставке. Јер морамо се сагласити са Т. Е., насупротив Дурновоу, да је најстарија глагољица у поређењу са ћирилицом компликовано и непрактично писмо и да то писмо као целина нема одређен стил.

Наиме, ако погледамо грчки или латински унцијал, мора нам одмах пасти у очи велика упрошћеност знакова. Нема готово ниједног детаља који би се могао одбацити а да се не наруши диференцијална јасност слова или јединство графичког стила писма као целине: Насупрот томе, богатство нацрта глагољских слова далеко прелази диференцијалне потребе, а — како је много пута истицано — стилског јединства писма као целине готово нема: писмо се не уклапа ни у какав линиски систем, и тек је доцније, померањима у облику и у релативној величини појединих делова слова, постигнуто такво уклапање. Уосталом, ово је врло јасно показано у раду Т. Е.

Уопште речено, графички карактер и стил најстаријих глагољских слова и писма као целине упућује на ове закључке.

1. Глагољица не може бити самоникло писмо. Самоникла писма имају првобитно идеографски карактер, и тек дугим развојем долазило се до фонолошког типа. Глагољска слова не могу бити идеографског порекла (што, уосталом, нико и не тврди), већ морају претстављати примену фонолошког типа, тј. већ готове, модерније културне тековине.

2. Облик глагољских слова прилагођен је само писању писаљком по равној подлози, другим речима — не показује оно што показује напр. клинаста азбука (условљеност облика знакова урезивањем у глину) или готске руне (условљеност урезивањем у дрво). А питање је да ли би то било тако да су глагољска слова дуже живела на словенском терену.

3. Компликованост нацрта глагољских слова (веће графичко богатство него што је то потребно у диференцијалне сврхе) јасно упућује на младост тога писма. Писма која дуже живе одбацују детаље који немају диференцијални значај. Од египатских хијероглифа Феничани су направили врло просте знаке; па и глагољско писмо, упркос свом сакралном карактеру, доживело је у Хрватској знатно упрошћавање, нарочито употребом лигатура (Т. Е. с правом истиче да лигатуре нису компликовање него упрошћавање писма).

Изгледа да се компликованост глагољских слова да објаснити врло једноставно: аутор глагољице трудио се да да што простије знакове, али с једним ограничењем — да ти знакови не буду једнаки или очигледно слични са словима грчког (евентуално и латинског) унцијала. То би значило да је он свесно тежио оригиналности своје азбуке.

4. Отсуство усмерености, правца кретања у облику глагољских слова, које констатује Т. Е., такође се објашњава младошћу писма. Усмереност или отвореност улево слова у оријенталним азбукама, или отворност удесно у европским азбукама последица су начина (тј. правца)

писања, и до њих се долазило тек после дужег развоја. Аутор глагољице градио је слова засебно, не узимајући у обзир ову законитост у облицима знакова — за коју је потребно дубље и финије познавање карактера и „филозофије“ писма, тако да његови знакови и нису могли имати одређене усмерености.

Међутим, кад је реч о отворености знакова улево или удесно, треба имати у виду да она може бити двојаког карактера:

а) графичка отвореност, која је одређена тиме да ли детаљ слова који се последњи пише стоји десно или лево од основне фигуре или од основне оси слова;

б) визуелна отвореност, која је условљена тиме да ли је мањи, визуелно спореднији део слова лево или десно од најјаче израженог, најмасивнијег дела.

Графичка усмереност условљена је потребама писања и до ње се брже долази; визуелна усмереност условљена је потребама читања. Т. Е. не прави ову разлику, тако да заједно даје — као улево отворена слова-и **ћ**, које је само везуелно отворено улево, и напр. **П**, које је улево отворено и везуелно и графички. Али се из резултата до којих Т. Е. долази јасно види да је најпре (већ у најстаријим споменицима) дошла до уклањања или редуцирања графичке отворености улево (**Л** добија симетричан облик, **К** се пише у једном потезу, **Н**, **П** и **Ћ** губе хоризонталне продужетке улево). А тек је касније у Хрватској, у оквиру стварања и развијања одређеног графичког стила, дошло и до померања у визуелној отворености слова.

Него, да се вратимо на основно питање: мислим да сви ти моменти, заједно са постојећим историским подацима, недвосмислено упућују на закључак да је непотребно и неоправдано тражити аутора глагољице ван Константинове личности.

Разуме се, ове напомене не претендују да умање вредност и значај студије о којој је реч, тим пре што је претпоставка о пореклу глагољице дата узгредно, без категоричног инсистирања на њој.

М. Пешикан

2. — МИЛИВОЈЕ В. КНЕЖЕВИЋ, **Антологија народних умотворина**, Библиотека Српске књижевности у сто књига, изд. Матица српска и Српска књижевна задруга (Нови Сад — Београд, 1957) 1—304, 8°.

Има оригиналности Кнежевићева идеја да у овој својој књизи пружи избор онога што он назива народним говорним творевинама. Већ је било речи о томе да би ову књигу било боље назвати Антологијом говорних творевина, него Антологијом народних умотворина (М. Станић у часопису „Књижевност и језик“ V 1—2, 86). Речен је и тачан разлог за то: под народним умотворинама подразумевају се најчешће народне песме и приповетке, а то није садржина ове Антологије. Материју

коју приказује у овој књизи Кнежевић чешће зове говорним творевинама, па би и због доследности било боље да је тај назив задржан и у наслову књиге.

То је материја иначе врло пространа. Она обухвата у првом реду све оне језичке творевине које је народ створио да свој израз, када му то устреба, учини експресивнијим и економичнијим у исто време. Кнежевић је ту материју поделио у седам поглавља:

I. Говорни изрази. Ово поглавље дели на четири одељка: А) (Изрази) дословног значења (1) Благослови, 2) Заклетве, 3) Клетве), Б) Поређења, В) (Изрази) пренесеног значења, Г) Остале врсте говорних изрази (1) Одговарања и надговарања, 2) Имитовања птичијих напева).

II. Пословице (А) Праве пословице (прозне), Б) Стиховане, В) Дијалашке, Г) Пословице — приче).

III. Питалице.

IV. Казивања. Ово поглавље Кнежевић дели на два одељка: А) Прозна (казивања) и Б) Стихована казивања.

V. Говорништво.

VI. Говорне игре (А) Брзалице, Б) загонетке).

VII. Приказивања (I Игра, II Маске, III Глума, IV Драмски текстови).

Можемо рећи да је Кнежевић углавном добро спровео ову класификацију. Намера му је очевидно била да грађу категорише према унутрашњој сродности материјала. Стиче се, међутим, утисак да су прво и четврто поглавље ипак хетерогени.

У одељцима првог поглавља нису обухваћене исте категорије. Благослови, заклетве и клетве чине једну целину. Али је познато да су поређења фигуре које су ушле у наш језички фонд (*здрав као дрен*), али које немају исту примену као благослови, заклетве и клетве. Оно што Кнежевић назива говорним изразима пренесеног значења такође је фигуративан начин изражавања и он се може спојити са другим одељком у једну целину. У питању су, наиме, перифрастични или сл. изрази (*Да може ђойио би га у кайлице воде*). Последњи, четврти одељак који се налази у првом поглављу дели се у два дела који, међутим, немају присне везе међу собом (1) Одговарања и надговарања, 2) Имитовања птичијих напева).

У четвртом поглављу чини ми се да се одељак *Прозна казивања* може назвати тим именом. Али, ако се дечје песме, бројанице и сл. такође подреде под појам казивања, онда се може рећи да је све што се налази у овој књизи — казивање.

Кнежевић је материјал за ову Антологију црпао из врло великог броја извора. Избор је изведен зналачки и с мером. Можда би ипак било боље да је за казивање о вилама узет потпун текст из Вукова дела „Живот и обичаји народа српскога“. Сем тога у Предговору поглавље о пословицама почиње овом констатацијом: „Назив „пословице“ није поникао у народу са творевинама које се под тим разумеју. Овако им је име дао Вук Ст. Карацић, њихов најзаслужнији скупљач“ (стр. 14). Овим се

свакако хтело рећи да је благодарећи Вуку овај термин дефинитивно ушао у нашу литературу. И то је несумњиво тачно. Познато је, међутим, да овај русизам има још Стулић у своме речнику (cf. и RJA) и да је Јован Мушкатиновић 1787 (дакле исте године кад је Вук рођен) издао своју збирку пословица под називом *Причине, илићи по њројшому њословице, њѣмже сенѣенѣје, илићи рѣченѣја*. Ова Мушкатиновићева књига служила је Кнежевићу као извор.

Кнежевић у Предговору успешно обавештава читаоца о природи материје која се налази у овој Антологији. Сем мањих непрецизности, о којима смо говорили, Кнежевић је добро одабрао и средио ове народне говорне творевине. На тај начин он је дао једну корисну књигу.

Берислав М. Николић

БИБЛИОГРАФИЈА

Библиографија за 1957

расправа и дела из словенске и индоевропске филологије која су изашла у Југославији и у словеначким публикацијама у Трсту и Целовцу.

Ову библиографију израдили су: *Лука Вујовић, Зорица Голубовић, Душанка Игењковић, Звонимир Јунковић, Фахра Колаковић, Кирил Конески, Јанез Логар, Свејтозар Марковић, Милан Мугош, Берислав Николић, Миљар Пешикан, Иван Пудић, Олга Рисић, Петар Сладојевић, Олга Тодоровић-Банковић, Мирон Флашар и Анђел Чеџа.*

Скраћенице:

Glasnik ZMS	Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo
ГлЕИ	Гласник Етнографског института САН, Београд
ГлЕМ	Гласник Етнографског музеја, Београд
ГлСАН	Гласник Српске академије наука, Београд
ГлСГДр	Гласник Српског географског друштва, Београд
ГФФНС	Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду
DZS	Državna založba Slovenije
ЖА	Жива антика, Скопје
Žv	Železniški vestnik, Ljubljana
ЗБИЈК	Зборник за историју, језик и књижевност САН, Београд
ZbNŽO	Zbornik za narodni život i običaje, Zagreb
ИГл	Историски гласник, Београд
ИЧ	Историски часопис, Београд
ЈА	у појединим насловима: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
JiS	Jezik in slovstvo, Ljubljana
ЈФ	Јужнословенски филолог, Београд
КњЈ	Књижевност и језик, Београд
KnjN	Književne novine, nova serija, Beograd
KoIMD	Koledar Mohorjeve družbe, Celje
LdP	Ljudska pravica, Ljubljana

ЛЗБ	Литературен збор. Списаније на Друштво за македонски јазик и литература, Скопје
ЛМС	Летопис Матице српске, Нови Сад
МЈ	Македонски јазик, издава Институтот за македонски јазик, Скопје
НИН	Недељне информативне новине, Београд
НЈ	Наш језик, Београд
NRazgl	Naši razgledi, Ljubljana
NSd	Naša sodobnost, Ljubljana
PV	Planinski vestnik, Ljubljana
PD	Prosvetni delavec, Ljubljana
ПД	Просветно дело, орган на Педагошкото друштво на НРМ, Скопје
PDk	Primorski dnevnik, Trst
PKJ	Pitanja književnosti i jezika, Sarajevo
Пос. изд. САН	Посебна издања Српске академије наука, Београд
Прил.	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд
ПСКЈ	Питања савременог књижевног језика, Сарајево
Р	Разглед, двонедељен весник за уметност, култура, наука и општествени прашања, Скопје
RadJA	Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
С	Современост, списание за литература, уметност и општествени прашања, Скопје
SAZU	у појединим насловима: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
САН	у појединим насловима: Српска академија наука, Београд
SVV	Sadjarstvo, vrtarstvo, vinarstvo, Ljubljana
СДЗБ	Српски дијалектолошки зборник, Београд
SE	Slovenski etnograf, Ljubljana
Спом.	Споменик Српске академије наука, Београд
SPor	Slovenski poročevalec, Ljubljana
SR	Slavistična revija, Ljubljana
StrojV	Strojniški vestnik, Ljubljana
TurV	Turistični vestnik, Ljubljana
Хор	Хоризонт, двонедељен весник за литература, уметност и општествени прашања, Скопје
ШК	Školska knjiga, izdavačko poduzeće, Zagreb

Називи осталих часописа и листова нису скраћивани.

I Филозофија и језик

1. Barjaktarović Danilo, Misaone imenice, ПСКЈ св. 5 (1957) 99—103.

Писац критикује поделу именица на „стварне и мислене“ сматрајући да је ова подела супротна дијалектичком јединству садржине и форме језика.

2. Белић А [лександар], О језичкој природи и језичком развоју. Лингвистичка испитивања књ. II, ГлСАН књ. IX, св. 2 (1957) 134.

Аутореферат о књизи која ће изаћи као посебно издање САН.

3. Braun Maximilian, Das Sprachgefühl. SR X (1957, 153—159.

4. Vioić Božidar, Zvuk i pokret u kazalištu, Krugovi VI (1957, Zagreb) 333—338.

О функционалности сценског говора.

5. Guberina Petar, La logique de la logique et la logique du langage, *Studia romanica* II (1957, Zagreb) 13—30.

Аутор доказује да постоји могућност повезивања лингвистичког израза и логике, али да та логика буде слободна и неовисна о старој логици.

6. Doroszewski Witold, Dialektologia a metoda historycznoporównawczaw językoznawstwie, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 519—526.

О месту дијалектологије у лингвистичкој науци, о дијалектолошкој методи; посебно о артикулацији предњег носног самогласника на материјалу говора села Sobičursk близу Варшаве.

7. Якобсон Роман, Изучение славянских языков и сравнительное славяноведение в Соединенных Штатах Америки за послевоенное десятилетие, в. бр. 47.

8. Kisić Čedo, Emancipacija riječi i stila, Oslobođenje 16-II-1957 (Sarajevo) 2.

Писац даје примере стерилизације језика услед слабе културе речи и стила, с једне стране, и указује на процес банализације и денатурализације језика од стране модерна грађанске средине, с друге стране.

9. Knežević Milivoje V., Govor i melodija, Zvuk, jugoslovenska muzička revija 13—14 (1957, Beograd) 117—129.

Уска повезаност говора и мелодије и њихово обострано преплитање. Онома-топејско порекло речи. Народно тумачење животињских звукова, превођење њихово на људски говор.

Резиме на француском.

10. Кнежевић Миливоје В., Наш говор и његови примарни видови, КњЈ св. 8—9 (1956) 453—456.

Човјековом говору за животиње и дечјем говору писац даје изузетно мјесто као примарним видовима човјековог говора.

11. Krešić Stjepan, Prevodičevi jezični izvori, Jezik VI (1957, Zagreb) 49—53.

12. Леков Ив [ан], Отклонения от флексивния строеж на славянските езици, в. бр. 55.

13. Метјус К. В., За синтеза на фонетиката и фонологијата, МЈ VII, 2 (1956) 194—209.

Во статијата афторот дава преглед на различните сфаќања во лингвистиката по прашањето за односот на фонологијата и фонетиката, па заклучува: „Главната задача на европската фонетика се сведува кон синтеза или обопштување на сите податоци на нашата наука. А за ова е потребен обопштувачки термин. Традиционалниот термин „фонетика“, а не „фонологија“ има такво обопштувачко значење. Освен тоа, тој најдобро ја определува суштината на фонетските испитувања, зашто фонетика је опфаќа фонологијата како составен дел, а не обратно“.

14. Mitrović dr. Pavle, Gramatika međunarodnog jezika. Projekt međusistematske gramatike pomoćnih jezika, изд. „Веселин Маслеша“ (1957, Сарајево) 8°, 1—40.

15. Mitrović dr. Pavle, Teorija internacionalnog jezika (Pokušaj komparativne interlingvistike), изд. „Веселин Маслеша“ (1957, Сарајево) 8°, 1—61.

16. М и х а и л о в и ћ Љ у б о м и р, Проблем учења гласова страног језика, Живи језици I, св. 1—2 (1957, Београд) 57—63.

О односу аудиторне и моторичке (фонационе и артикулационе) компоненте говора, о утицају ранијег искуства и већ створених рефлексних веза на аперцепцију страних гласова, о условљености претстава страних гласова претставима гласова матерњег језика, о релативној вредности и целисходности разних метода учења. Сигурно и занимљиво. М. П.

17. Павловић Мил[ивој], Три необична типа формулисања реченице и осећање за реченицу, ПСКЈ, св. 5 (1957) 5—39.

Полазећи од тога да се реченице „појављују као реализовање у разним степенима самог психофизиолошког процеса мишљења праћеног разностепеним емоционалним или афектним стањима“, а да би утврдио општије типове реченичног формулисања и стадијума унутрашњег језичког осећања за реченицу у моменту идеације, писац врши језичко-стилистичку анализу код три писца: Глиг. Божовића, М. Настасијевића и Хасана Кикића.

Код првога је установио реченицу говорног типа и огромно творачко богатство речи, а говорни процес је код њега „дубоко унутрашње и интензивно проживљавање говора и речи“ и отуда његове реченице, веома често „нису нормалне“, „довршене“, „догђажене“, „потпуне“ у смислу нашег осећања за хладни, мирни, интелектуализирани тип нормалнога књижевног језика.

У делима другога уобличавање процеса мишљења води „реализовању реченица необичног типа, са необичним значењима и речи и облика, са нечим више слушањем но запажењем, са нејасним и магловитим у изражају“. Код њега је инверзија скоро манир а исто тако и издвајање узрочних реченица, што је честа појава код многих интелектуалаца.

Кикићев стил је стил писца који је ближи нашем добу од прве двојице. „Кроз његове реченице оживљава сав револт скромних лица његових дела, и уз стихијски интензитет њиховог сиромашног, скученог али олујног снажног изражаја, он удружује своју анализаторску, широко обухватну, чак и превише нијансирану реченицу“.

Резиме на француском.

Св. М.

18. Павловић д-р Миливој, Говорна ситуација и говорни потенцијал, ГФФНС књ. I (1956) 87—126.

Повезаност говорне ситуације и говорног потенцијала и њихова узајамна условљеност. Примери у којима је обрађиван говорни потенцијал јачи од говорне ситуације базирају се на афективним стањима која зависе од темперамента и на психо-патолошким случајевима. Рад је посвећен Роману Јаконсону.

Резиме на енглеском.

19. Simeon Rihard, Riječ kao dio govora, Naučna misao 5—6 (1955—56, Zagreb) 5—24.

20. Тошовић Ристо, О новом—новим речима, Политика 3-XI-1957 (Београд) 13.

Ново револуционарно доба доноси нову садржину и изискује стварање нових речи у руској пролетерској поезији.

21. Frangeš Ivo, Vrijednosti i granice stilističke kritike, Umjetnost riječi sv. 4 (1957, Zagreb) 253—258.

О стилистичкој критици која „треба да израз пишчев проучава ношена дубоким освједочењем, да се управо на језику најпотпуније очитује и универзални и индивидуални карактер пјесничког дјела“.

22. Frangeš Ivo, Lingvistička stilistika Giacoma Devota, Rad JA 310 (1957, Zagreb) 201—217.

Аутор износи и подвргава критици Девотову стилистику, по којој треба „проучавати индивидуални језик одређених писаца, не с гледишта њихове естетске, умјетничке вриједности, него управо са стајалишта њихова дјеловања на колективни језик, односно интензитета, у коме су они представници језика (колективног језика, дакако) у датом хисторијском часу“. Девотова је стилистика хладна, регистраторска, а естетска, па „поред многих нових рјешења, која предлаже, књижевном је хисторичару само полазна точка“.

23. Хоралек д-р Карел, Можности и граници на преведувачката уметност, ЛЗБ IV, 4 (1957) 189—197.

Статијата се однесува на проблемите на преведувањето воопшто и посебно на прашањето за односот на преводот и оригиналниот текст.

24. Šimić Stanislav, Jezik i talent, Narodni list 12-IV-1957, (Zagreb) 6.

25. Шопов Ацо, Поезија и препев, Хор. II, 8 (1957) 1.

Општо за препевот на „модерната“ поезија.

26. А. Ј. Проучавање славистике у скандинавским земљама, Борба 12-V-1957 (Београд) 7.

Белешка.

II О словенској језичкој заједници и словенским језицима

27. Андрейчин Л. и Леков Ив[ан], Българското и славянското езикознание в България през последните десет години, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15 — 21.IX. 1955) (1957, Beograd) 131—139.

28. Badalić Josip, „Слово о полку Игореве“ u hrvatskom prijevodu. SR X (1957), 217—229.

29. Bajec Anton, Slovansko jezikoslovje v Sloveniji od Osvoboditve do današnjega dne, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15 — 21.IX.1955) (1957, Beograd) 47—57.

30. Blánár Vincent, Lexikologická a gramatická problematika vlastných mien, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15 — 21.IX.1955) (1957, Beograd) 571—578.

Аутор најпре разматра опште карактеристике особних имена као лингвистичке категорије а затим њихове конкретне граматичке особености у категорији рода, броја, падежа, грађења, односа према заједничким именицама и др.

31. Борковски В. И., Разработка советскими учеными вопросов исторической грамматики и диалектологии восточно-славянских языков (в. послевоенные годы), *Beogradski međunarodni slavistički sastanak* (15—21.IX.1955) (1957, Beograd) 199—228.

32. Борковски В. И., Условные предложения с союзом *аже* в древнерусских грамотах. *SR X* (1957), 145—152.

33. Boissin Henri, Une formation aberrante de composés, в. бр. 252.

34. Vaillant André, L'unité linguistique balto-slave, *Filologija I* (1957, Zagreb) 23—35.

Писац подвлачи тешкоће које настају кад се жели доказати да је постојала балто-славенска заједница.

Резиме на хрватскојском.

35. Vaillant André, Rapport sur les études slaves en France de 1944 à 1954, *Beogradski međunarodni slavistički sastanak* (15—21.IX.1955) (1957, Beograd) 393—398.

36. Van Schooneveld C. H., в. Eekman T. et Van Schooneveld C. H., бр. 42.

37. Виноградов В[иктор] В., Изучение русского литературного языка за последнее десятилетие в СССР, *Beogradski međunarodni slavistički sastanak* (15—21. IX.1955) (1957, Beograd) 151—197.

38. Vinja Vojmir, Alcuni tipi di incroci linguistici neolatino-slavi, *Studia romanica II* (1957, Zagreb) 31—44.

39. Doroszewski Witold, Dialektologia a metoda historyczno-porównawcza w językoznawstwie, в. бр. 6.

40. Борђевић Милош, Die Welt der Slaven. Vierteljahrsschrift für Slavistik. Herausgegeben von Maximilian Braun, Paul Diels, Dietrich Gerhardt, Josef Hanika, Alois Schmaus, unter der Schriftleitung von Erwin Koschmieder. Jahrgang 1 (1956), Heft 1 (p. 1—136), Heft 2 (p. 137—264). Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1956, Прил. XXIII, св. 3—4 (1957) 329—332.

Приказ овог часописа, који поред осталог садржи следеће лингвистичке чланке: А. Белић, Zur Entwicklung der Sprachrelationen; Паул Дилс, Velarer Reibelaut und Kehlkopfreibelaut; Андре Баян, Etymologica (пореку старословенских адверба стипи и туђе); Павле Ивић, Einige Beiträge zur slawischen Štymologie und Wortgeographie; И. Поповић, Stand und Aufgaben der Srforschung der Vojvodina — Mundarten.

41. Ђорђевић Петар, Преглед рада на словенској филологији у Југославији у послератном периоду (1945—1955) из области упоредне граматике словенских језика са прасловенским, старословенског језика са његовим рецензијама и источних и западних словенских језика, *Beogradski međunarodni slavistički sastanak* (15—21. IX.1955) (1957, Beograd) 63—78.

С кратким приказима или и оценама појединих радова.

42. Eekman T. et Van Schooneveld C. H., Les études slaves aux Pays Bas de 1944 à 1954, *Beogradski međunarodni slavistički sastanak* (15—21.IX.1955) (1957, Beograd) 479—480.

43. Živković Sreten, O slovenskom glagolskom vidu, в. бр. 322.

44. Zaręba Alfred, в. Lehr Sławiniński Tadeusz i Zaręba Alfred, br. 59.

45. Jagoditsch Rudolf, Die Slavistik in Österreich 1945—1955, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21.IX.1955) (1957, Beograd) 449—454.

46. Jagoditsch Rudolf, R. Nahtigals Beitrag zur Igorlied-Forschung, SR X (1957) 306—314.

47. Якобсон Роман, Изучение славянских языков и сравнительное славяноведение в Соединенных Штатах Америки за послевоенное десятилетие, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21.IX.1955) (1957, Beograd) 415—428.

Са опширнијим излагањем метода и резултата америчког структурализма.

48. Jurančič Janko, Jugoslovanski jeziki. Ljubljana. Državna založba Slovenije. (1957), 118 + (II) str. V 8°. В. бр. 53.

49. Кипарский В., Ещё о колебаниях ударения в русском литературном языке. SR X (1957), 214—216.

50. Кипарский В., О стабилизации ударения в славянских языках, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21.IX.1955) (1957, Beograd) 491—495.

У руском нема стабилизације акцента у оном смислу у ком се она јавља у чешком и пољском. Новије промене свODE се на разна померања у типологији акцента, при чему се број акценатских типова не смањује него штавише повећава.

Особености црквенословенског акцента у односу на савремени руски акценат аутор као да своди на црквенословенску стихију која је по „существо древне- и средне-болгарско-македонская с примесью сербского влияния“. Ово је мало вероватно, јер у време јачег јужнословенског културног утицаја текстови нису акценатовани, а старословенски језик морао се преносити у Русију углавном текстовима а не живом речју. Јужнословенски акценатски утицај морао је бити ограничен на појединачне споменике из времена кад су у Русији текстови акценатовани ако им је писар био јужнословенског порекла. Особеност црквенословенског акцента вероватно се своди на његову архаичност.

Аутор се посебно задржава на интересантном акценатском преношењу у Заоњежју, где акценат са последњег слога прелази на први, а у средини речи чува своје старо место.

М. II.

51. Király Peter, Zehn Jahre slawischer Sprachwissenschaft in Ungarn (1945—1955), Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21.IX.1955) (1957, Beograd) 465—478.

52. Конески Блаже, Развитие македонске лингвистике после ослобођења, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21.IX.1955) (1957, Beograd) 59—61.

53. Лалевић М[иодраг] С., Janko Jurančič, Južnoslovanski jeziki (120 стр.), Ljubljana 1957, КњЈ III, св. 6—7 (1956) 381—383.

Приказ. В. бр. 48.

54. Lednicki Wacław, The Development of Slavic Studies in America since 1945, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 405—414.

55. Леков Ив[ан], Отклонения от флексивния строеж на славянските езици, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 551—558.

О отступањима од флексивног типа у словенским језицима, која се јављају у два правца: у правцу аналитизма и у правцу аглутинације; дата су и општија запажања о типовима морфолошких система.

56. Л с к о в И в [а н], в. Андреичин Л. и Леков Ив[ан], бр. 27.

57. Л е р - С п л а в и њ с к и Т а д е у ш, Нацрт на историјата на прасловенскиот јазик, МЈ VII, 2 (1956) 145—173.

Авторот го разгледува историјскиот развој на прасловенскиот јазик, почнувајќи од епохата на балтословенската заедница, за која претпоставува дека „се издвоила од заедницата на индоевропските јазици горе-долу на преломот на третата и втората миленија од нашата ера...“ Под дејството на лужичката експанзија, прабалтословенската група се распаднала „на две независни од себе групи, — прасловенската и прабалтичката, кои оттогаш одделно се развивале“. Почетококот на нивниот независен развој се определува „во времето околу 1300 година пред Христа“. Авторот овде се запира на промените во граматичката структура и речникот на прасловенскиот јазик. Потоа зборува за понатамошното прегрупирање на прасловенското јазично подрачје на западен и источен дел, а подоцна на северна и јужна јазична целост. Овај процес започнува некаде од III век, па трае докај VI—VII век, кога прасловенскиот јазик „престанал да егзистира како една развојна целост“, а „неговите наследници по јазик стапиле на пат на засебен групен развој, а понатаму и на поединечен јазичен развој“.

58. L e h r - S p l a w i ń s k i T a d e u s z, Kilka uwag o stosunkach językowych celtycko-prosłowiańskich, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 543.

Скреће пажњу на постојање келтског становништва у III—IV в. пре нове ере на терену Шљонска и Малопољске, што је констатирано на основу археолошких испитувања; наводи неке језичке трагове келтско-прасловенских односа; доводи у везу mazurzenie „на terenie Małopolski i Śląska“ са келтским утицајем.

59. L e h r - S p l a w i ń s k i T a d e u s z i Z a r ę b a A l f r e d, Polski dorobek badawczy w zakresie językoznawstwa słowiańskiego po drugiej wojnie światowej, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 289—310.

60. L j u t o v a B r č i ć V e r a, Upliv družebno-političnega in ekonomskega razvoja na sodobno rusčino (neologizmi in kratice), Ekonomska revija 3 (1957, Ljubljana) 81—90.

61. M a v e r G i o v a n n i, Slavistika u Italiji, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 455—458.

61a. М а р к о в Б о р и с, Именки со наставката *-џел* и придевки на *-џелен*, в. бр. 953.

61b. М а р к о в Б [о р и с], Именските наставки *-ин* и *-јанин*, в. бр. 954.

62. М а с л о в Ю. С., Изучение южных и западных славянских языков в СССР за последние десять лет, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 229—240.

63. Н и е м и н е н Э й н о, К вопросу о влиянии праславянского языка на прибалтийско-финские языки, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 479—502.

Сматра да таквог утицаја није било и оспорава етимологије које су се узимале као доказ у том правцу. Ипак изводи финско *sääli* од словенског *ž'ělъ* пре преласка

ě > a у овој позицији. Из овога изводи два интересантна закључка: 1. словенско ě било је врло отворено и 2. иза ž, č, š дошло је до промене ě > a не у прасловенској епоси, него кад су већ постојали засебни словенски језици. М. П.

64. Павловић Д[рагољуб], Kujew M. K., Konstantyn Kostenecki w literaturze bułgarskiej i serbskiej, в. бр. 489.

65. Петровић Емил, Вопросы славистики в Румынии за последние десять лет, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 459—464.

66. Sadnik Linda, Akzentstudien. SR X (1957), 230—236.

67. Stieber Zdzisław, Dialektologija polska w ostatnim dziesięcioleciu, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 311—313.

68. Стојнић Мила, Поводом дискусије о неким померањима у руској изговорној норми, Живи језици I, св. 1—2 (1957, Beograd) 65—69.

Осврт на два чланка (С. И. Ожегов: „Актуелна питања културе говора“, И. С. Иљинскаја и В. Н. Сидоров: „О сценском изговору у московским позориштима“) који третирају померања у односу на норме пушкинске епохе (у тврдом и меком изговору, у акценту и др.).

69. Schmaus A., Die Slavistik in Westdeutschland nach 1945, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 441—447.

70. Третьяков П. Н., О деятельности института славяноведения Академии наук СССР, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 283—288.

71. Havránek Bohuslav, K problematice vztahu vývoje společnosti a vývoje spisovného jazyka českého, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 545—547.

Општија разматрања.

72. Havránek Bohuslav, Slovanská jazykověda v československé republice, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 353—367.

72a. Ham m Josip, Praslav. ě i njegov izgovor, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 549—550.

Насупрот осталим испитивачима који у одређивању гласовне вредности јата нису узимали у обзир и фонетски положај тога гласа, аутор је, напротив, узимајући у обзир и ове чињенице дошао до закључка да је јат у прасловенском „могло имати двојак изговор који се разликовао према томе да ли је *сугласник* или *сугласник + самогласник* иза њега био тврд или мек“.

73. Hill Elizabeth, The Development of Slavic Studies in Britain during the last decade, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 429—439.

74. Horálek Karel, K problematice srovnávací slovanské lexikologie, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 565—569.

Осврт на упореднословенске приручнике и општије напомене о проблематици упореднословенских проучавања, нарочито у области лексикологије.

75. Horálek K[arel], K problému versové intonace. SR X (1957), 185—193.

76. Чижевский, К стилистике старорусской литературы. Kenningar? SR X (1957), 102—110.

Povzetek.

III Етимологија, историја речи, тумачење речи, збирке речи

77. [Аноним], Spor za goro, Koroški fužinar 7—9 (1957, Ravne na Koroškem) 32—39.

Поводом чланка „Odperto pismo Redakcijskem odboru Vodnika po transversali“ од др. Јосипа Шашеља објављеног у „Planinskom vestniku“ за јуни 1957 о називу *Плешевац* као правом називу за *Уршљу гору*.

78. Банашевић Н[икола], Rita Greve, Studien über den Roman Buovo d'Antona in Russland, Osteuropa — Institut an der freien Universität Berlin, Slavistische Veröffentlichungen, Band 10, Berlin 1956, S. 70, Прил. XXIII, св. 3—4 (1957) 305—307.

Приказ, неповољан. Расправља се, поред осталог, о суфиксу речи Милитриса и о руским особним именима из „Бова“ и њиховим одговарајућим романским облицима.

79. Barić Henrik, Venetisch-Germanisches und Illyrisch-Germanisches, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki institut knj. 1 (1957, Sarajevo) 272—275.

О проблему германско-илирског односа и питању делимитације илирског језика. Писац се осврће на досадашња истраживања (посебно на Х. Крахеа). Сматра да се на основу двеју изоглоса 1. венетског *exo* — *texo* (лат. *ego*, грч. *εγώ*) према герм. готском *ik* — *mik* и 2. венетског *sselboi* — *sselboi* према герм. гот. *silba*, ст. в. нем. *der selb selbo* и извесних подударња из лексике и топонимастике не може говорити о германско-венетским паралелама него пре о италско-илирским и германским преисториским додирима.

80. Barić Henrik, Zum albanischen Erb- und Lehnwortschatz, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki institut knj. 1 (1957, Sarajevo) 261—271.

Етимологија арбанских речи: *labrik*, *ponde*, *šerp*, *k'em*, *versul'em*, *zel*, *vađe* (*vođe*, *voes*), *upešk*, *karaouk*, *al'eštis*, *gane*, *nul'e*, *tersire*, *avul*, *kodre*.

81. Barić Henrik, Zur albanischen und interbalkanischen Wortforschung, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki institut knj. 1 (1954, Sarajevo) 243—257.

Етимологија за албанско *breše*, *dorberi*, *đune*, *geruse* (*gerese*, *krüse*, *krüs*), *gotë*, *l'monti*, *ngelbetë*, *nus*, *pl'af*, *pl'ok* (träge), *pl'ok* (Haufe), *priš*, *sul'e*, *šel'ig*, *šlige*, *škues*; *urte*, *vorbe*, *vrende* и *zi*.

82. Barić Henrik, Pseudologisches und etymologisches, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki institut knj. 1 (1957, Sarajevo) 257—260.

Етимологија за албанско *me ram mboh*, *poganik*, *sterkok* (stërkoke), *vražde*, *ždrive loj*.

83. Barić Henrik, Toponomastisches, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki institut knj. 1 (1957, Sarajevo) 276—278.

Етимологија хидронима *Lambrus* (данас Ламбро) леве притоке реке По и топонима *Štir*. За први аутор одбацује и. е. основу *Inghros* (грч. *ελαφρός*) „flink“,

schnell“ из семантичких разлога и морфолошком анализом указује да је то име прединдоевропског порекла: суфикс -er (Lamber) и основа Lamb- (грч. λαμπυ, фин. lampi, мац. lap, lab). Ову грчко-угрофинску изоглосу сматра медитеранским реликтом, на што указује консонантска алтернација p/b и назализација b > mb. За Шийи полази од >’αυτιβός. Ишчезавање иницијалног ненаглашеног вокала a објашњава арбанаским посредовањем у предсловенској епоси (као арбанско mik од лат. amicus). Истим разлозима тумачи и десоноризацију крајњег -b и прелаз s > š (као у албанском Škur од античког Scuri).

84. Барјактаровић д-р Мирко Р., Аранђеловачки лончари, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 821—825.

Наведено је неколико речи „грнчарског говора“ (824).

Резиме на енглеском.

85. Барјактаровић д-р Мирко Р., Печење креча у Васојевићима, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 817—820.

Има лексичке грађе.

Резиме на енглеском.

86. Bezlaј F [rance], Pozablјene besede. SR X (1957), 172—178.

Résumé. — Etimologija slovenskih besed „sovatna“ in „smet“.

87. Blañár Vincent, Lexikologická a gramatická problematika vlastných mien, в. бр. 30.

88. Божић д-р Иван, „Врв“ у Пољичком статуту, ГлСАН књ. VIII, св. 2 (1957) 213—214.

О значењу овога словенскога термина.

89. Божић д-р Иван, „Врв“ у Пољичком статуту, ЗбФФ књ. IV—1 (1956, Београд) 89—112.

Подвргава критици досадашња тумачења речи *врв* и *врвни*. Доказује на основу анализе Пољичког статута и других текстова и на основу проучавања структуре друштвеног уређења у Пољичима да се заједница „врвне“ браће зове племе а да термин „врв“ не означава никакву заједницу ... Међу Пољичанима који су припадали истом племену, које је везивала заједничка „врв“ нису постојали никакви елементи унутрашње организације условљени сродством. Веза за заједничку „врв“ долазила је до изражаја само у одређивању наследних права на земљу.

Резиме на француском

90. B [orko] B [ožidar], Od kod beseda „knjiga“. Knjiga V (1957), št. 3, 136.

91. Будимир М [илан], Два хомерска имена, Глас САН ССХХХХ, Одељење литературе и језика н. с. књ. 3 ((1957) 1—24.

На основу етимолошких студија аутор доказује грчко порекло оронима Olympos и негрчког имена Odysseus изводећи све варијанте овог имена од једног заједничког чије је значење „pumilio“ (кепец) и подробно објашњавајући формирање комплексне природе овога хомерског јунака.

92. Будимир М [илан], De Olympi Homerici imagine contraria ГлСАН књ. IX, св. 3 (1957) 229—230.

Приказ Будимирове расправе која је примљена за Глас САН. Аутор, насупротив традиционалном схватању, сматра да је ороним Olympos грчког поријекла.

93. Budimir Milan, Lat. ascia, ЖА VI, св. 2 (1956) 239—241.

Лат. термин *ascia* „брадва, тесла, кесер, мистрија“ и Хесиџијеве глосе *baskā*, *maskā* „тесла, кесер, мотика“, лаконско *makkor* (< *maskos*) „земљорадничка алатка, кесер“, *makkouga* (< *maskoga*) „гвоздена алатка“, *makel(l)a* „брадва, лопата“ сводe се на илирски архетип *vos-ko* „*ferrum*“.

Резиме на латинском.

94. Б у д и м и р д-р М и л а н, Са Словенског Олимпа, ЗбФФ књ. IV—1 (1956, Београд) 1—56.

На основу детаљне лингвистичке анализе писац износи поред других етимологија углавном још и ове закључке:

1. код Јужних Словена планина *Смиљана* означавала је седиште богова као код Грка планина *Олимп*.

2. Леђан град (из српскохрватских народних песама) град Кимерис (код Хекатса Милџанина) протежу се до Хиперборејаца становника Атлантиде. Словенско *Могош* (име божанства) постало је контаминацијом прастарих хипокористичких синонима *maia* *matma* „мајка“ и *Акка*, имена истог порекла као *г. (М)акко* и *Маккос*. За фригијско *bak-ēlost* и *Ku-baka* као и *babaks* *Kubaba* такође претпоставља контаминацију.

3. *Timia* (етрурско) *Diepaturos* (Јупитер епиротских Тимфајаца) античко *Dōis* и *Dōmāter* истог су корена познате лексичке групе *dei-* („блистам“ „светлим“) као и *Juppiter*, *Diespiter*, *Daždibog*, *Dajbog*, *Dajbaba*.

4. *Zeus Peloros* (исп. слов. *Svar - og*) доводи се у везу са *An(n)a Peraļenna*, албанским *perēndi* словенским *Peruļyn* према корену *pel/r* „светла боја“.

Резиме на латинском.

95. *V a i l l a n t A n d r é*, Le sunclitъ des fortes d'Alexandre dans la chronique de Kiev, *Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I*, *Balkanološki institut knj. 1.* (1957, Sarajevo) 29—32.

Објашњава реч *synclit* у Кијевској хроници Метода Патаре као деформацију од *asýmō chutō* „*fondus d'argent*“ из чега се добило погрешним читањем и неразумевањем *asykochýtō-*, *asygchýt*) *asykýt-*.

96. *V i n j a V o j m i r*, Étymologie populaire comme déformatrice des noms grecs et latins dans la nomenclature ichtyologique de l'Adriatique orientale, *Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I*, *Balkanološki institut knj. 1* (1957, Sarajevo) 33—54.

Етимологија појединих ихтиолошких назива на југословенском Јадрану. Писац настоји да открије старе елементе, грчке и латинске који су очувани у науко словенским терминима за рибе.

97. *V i n j a V o j m i r*, Procédés affectifs dans la dénomination d'une coquette de mer, *Studia romanica II* (1957, Zagreb) 45—58.

О разним називима рибе *Coris julis* L.

98. В л а х о в и ћ П е т а р Ш., Прилог проучавању дрвеног оружја, ГлЕМ књ. XVII (1954) 97—105.

Интересантно за лексику.

Резиме на енглеском и француском.

99. *V o n č i n a J o s i p*, Društveni i povjesni motivi prenesenog značenja, *Jezik V* (1957, Zagreb) 153—160.

100. Von čina Josip, Nekoliko primjera o utjecaju tehničkog napretka na značenje riječi, Jezik V (1957, Zagreb) 95—96.

101. Вукотић Ратислава, Старији начин осветљења у Србији према музејској збирци, ГЛЕМ књ. XVIII (1955) 157—177.

Интересантно за терминологију ранијих средстава за осветљење.

Резиме на француском и енглеском.

102. Gavazzi Milovan, Johannes Hubschmid, Schläuche und Fässer. Wort- und sachgeschichtliche Untersuchungen mit besonderer Berücksichtigung des romanischen Sprachgutes in und ausserhalb der Romania sowie der türkisch-europäischen und türkisch-kaukasisch-persischen Lehnbeziehungen — Romanica Helvetica, vol. 54. — (A. Francke AG. Verlag.) Bern, 1955. SE (1957), 233—234.

103. Gazimihâl Mahmut R., Aperçus préliminaires sur l'origine asiatique de quelques instruments de musique turcs, Bilten Instituta za proučavanje folkloru br. 3 (1955, Sarajevo) 125—131.

Интересантно за лексик у и етимологију појединих назива за музичке инструменте који су дошли из Турске.

104. Gradishnik J[anez], Knjiga o jezicima. Frederick Bodmer; Die Sprachen der Welt. Geschichte-Grammatik-Wortschatz in vergleichender Darstellung. Kiepenheuer et Witsch, Kln—Berlin 1955. NRazgl VI (1957) št. 16, 389—399.

105. Grošelj Milan, Etyma Graeca, ЖА VII, св. 1 (1957) 40—44.

Писац предлаже следећа етимолошка тумачења грчких речи: *Abarbareē* (име неке нимфе): изведено од назива жубора воде *borborugē*, *a-intens.*; *amalogos* „брбљивац“: од **amal[o-]logos*, *amalos* „слаб“; *arda* „прљавиштина“; **ar-* „вода“ суф. *-d-*; *aris* „бургија, Drillbohrer“: *~ eri olē* „вихор“, **eur-*; **ur-* „окретати“; *arpeza* „шипраг, трњак“: *~ кипар*. *arpiks* „врста чичка“, **rep-* „чупам, откидам“ (*ereptomai*, *harpuia*); *akhana* „гране, пруће“: *~ akhainei* „маше (тресе) репом“; *akhelion* „to leptomerēs <ton akhuron>“: *~ akhuron* „плева, трице“, *akhora* „мекиње, трице“, **agh-* (исп. *akhlos* „магла“); *Batalos*: **gyet-guet* (лат. *botulus*, ст. в. н. *quiti* „vulva“); *beblíkhasmenon* „упрљан“: *~ blík[an]ōdēs* „леплив“; *brikeloi* „варвари“: *~ Phruges*; *hiudō* „спавам“: од **seu-d-ō* *~* англс. *swordian* „чврсто спавати“ (од *suō-dh* или *suō-t-*); *kepfos* „будала“: *~ kempōs* „безбрижан, лакоуман човек“; *lambai* „отвори, ждрела“, *~ laphussō* „гутам, прождирем“. Поред поменутих речи писац претреса и *bekos*, *bletuges*, *saperdes*, *khidra-khedropa*, *psedomai*, *psioai*, *psuiai-osphus*.

Чланак је на латинском.

106. Grošelj Milan, Etyma Graeca, ЖА VI, св. 2 (1956) 235—238.

Писац даје следећа етимолошка тумачења грчких речи: *attagkhos* „to elakhiston etc.“: (**ter g-*, *a-intens.*, *-it-* хипосог.) *~ trōgō*, *tragos*; *atulon* „малено, незнатно“: *a-intens.* и *tu-* (исп. *tuihos* „мален, млад“, *turnos* „мален, незнатан“); *batrakhos* „жаба“: ономатопејска основа *batr-* (исп. *battarizō* „трескати, клопарати“, *battologeō* „брбљати“) слично као и дијалекатске варијанте *bathr-*, *botr-*, *broukh-* итд.; *baumē* „пећ, топконица“: **bhē-/bhō-/bhā-* „грејати, пржити“ са проширењем *-u-* и суф. *-no/nā-*, позајмица из негрч. јез.; *daukos* „као биљка горка укуса од **dāūdau-/dū-* „горети“ (исп. алб. *dhun* „горак“ <**du-s-n*); *ikteros* „жутица“, *iktis* „ласица“, *iktinos* „јастреб“; због жуте и (жућкасто-) црвене боје (исп. *rumen* — слов. „жут“, срп. „црвен“) исте основе као *ikmas* „влага“, при чему значење „жуто (зелен)“ треба да потиче од боје воде(!).

Чланак је на латинском.

107. Gunjača Stipe, Ubikacija srednjevjekovnog kastruma Brečevo, Rad JA 312 (1957, Zagreb) 219—237.

108. Дероко арх. Александар, Стара варошка кућа у Србији, Космету и Македонији, у поређењу са кућом у Солуну, Цариграду и у Малој Азији, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 407—412.

Забележен је мањи број речи које су примљене из турског језика (411).

Резиме на француском.

109. Димитровски Тодор, Снага — тело — сила, ЛЗБ IV, 2 (1957) 75—77.

Употребата на овис зборови во народните говори и литературниот јазик.

110. Динић Мило, Из Дубровачког архива. Књига I, ЗБИЈК III одељење, књ. XVII (1957) 1—114.

Документи су из XIV и XV в. и писани су на латинском и талијанском језику, али има велики број српскохрватских имена и презимена писаних латинским словима.

111. Динић Мило Ј., Одлуке већа Дубровачке републике. Књига I, ЗБИЈК III одељење, књ. XV (1951) 1—428.

Објављене су одлуке већа од 1380 до 1383 год. Писане су на латинском језику. Има ономастичког материјала. Индекс имена (личних, географских) дат је на стр. 393—418.

112. Дробњак вић д-р Б., Једно данашње оруђе за пренос хране, ГЛСАН књ. IX, св. 1 (1957) 83—84.

Кратак извјештај о раду. Има неколико термина за крошње (eine Art Neutrage, feretrum — Вук, Рј.) без ознаке гдје се употребљавају.

113. Ђорђевић Десанка, Између две ватре, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 839—814.

О пореклу значења израза „биџи између две ватре; налазили се између две ватре; горели између две ватре; мучили се између две ватре“, „који показују да се човек налази у великој тешкоћи, и то двострукој“. Постапак овог фигуративног значења доводи се у везу са народним обичајем провођења, провлачења по два вола између две ватре да би се стока заштитила од болести.

Резиме на француском.

114. Зечевић Даринка, Прилог проучавању риболова у Мулу, рибарском насељу у Которском Заливу, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 545—556.

„Само име Муо долази, према тумачењу П. Скока, од романског назива „mola“ — „млински камен“ (547). Поред података о етничком саставу становништва наводе се и речи у вези са риболовом и рибарским прибором, у којима се огледа утицај талијанског језика.

Резиме на енглеском.

115. Ilaković Boris, Po čemu je Zadar dobio ime? Zadarska revija бр. 3 (1957, Zadar) 257—262.

116. Karaman Igor, Zbirka matičnin knjiga Državnog arhiva u Zagrebu, Arhivist VI, sv. 2 (1956, Beograd) 28—34.

Подаци о матичним књигама са уписима почев од XVI или XVII века до око године 1860. Збирке ових књига налазе се у Државном архиву НР Словеније (око 1000 матица Љубљанске и Мариборске бискупије), у Загребачком државном архиву (2500 матица из северне Хрватске), у Државном архиву у Задру (1537 далматинских

матица), у Државном архиву у Дубровнику (328 матица из Дубровника и са Корчуле), у Југославенској академији у Загребу (матике писане глаголицом и босанчицом, изузев далматинске, које се чувају у Задру), затим у архивима на Ријеци (истарске и ријечке матике), у Сплиту, на Хвару и другде.

Резиме на француском.

117. К [о в а ч е в и ћ] Б [о ж и д а р], О значењу стиха „Давор', Шаро, давор' добро моје!“, НЈ н. с. VIII, св. 7—10 (1957) 248—250.

Сматра да *давор* овде не значи узвик који изражава тугу или жалост, већ да Марко уствари њиме храбри свога Шарца. Ковачевић сматра да је народ турску реч *даври* заменио нашом речју *давор* јер је „првобитно значење [ове наше речи] у народу већ ишчилело и готово се сасвим изгубило тако да је почело свашта значити, особито под пером наших романтичара“.

118. Kravar Miroslav, Da li „pučki“ ili „narodni“ jezik?, Jezik VI (1957, Zagreb) 38—39.

Аутор се залаже за употребу ријечи „народни“ језик.

119. Kristić Augustin, Alat majstora tambura iz Kreševa, Bilten Instituta za proučavanje folklor a br. 3 (1955, Sarajevo) 153—158.

Интересантно за лексику.

Резиме на енглеском.

120. Kristić Augustin, Urežnjaci iz narodnog liječenja Bosne i Hercegovine, Bilten Instituta za proučavanje folklor a br. 3 (1955, Sarajevo) 133—141.

Интересантно за лексику. На крају чланка дат је списак од 19 термина за лековите траве које се у чланку помињу и списак од 30 углавном познатих „босанских провинцијализма и турцизама“.

Резиме на енглеском.

121. Лалевећ Миодраг С., О развоју и променама значења пословица, ГлЕМ књ. XXVIII (1955) 207—213.

Задржава се на анализи неколико пословица из Вукове збирке објављене 1836 г. Показује, тумачећи их, зашто су и како данас (а неке и у Вуково време и самом Вуку) постале неразумљиве или добиле други смисао. Разлог је, према аутору, промена схватања и погледа на живот насталих због промена друштвеног, културног и економског живота.

Резиме на енглеском и француском.

122. Marinković Velimir, Brštanik, ИГл св. 2 (1956) 91—93.

Доказује, на основу помена у историским изворима, да се некадашњи средњовековни град и тврђава *Бриштаник* налазио „близу самог ушћа Неретве“.

123. Марковић Загорка и Бошковић-Матић Милица, Самарциски занат у Ужичком крају, ГлЕМ књ. XVII (1955) 277—286.

Интересантно за лексику.

Резиме на енглеском и француском.

124. Матић С [ветозар], О значењу: види ми се — чини ми се, НЈ н. с. VIII, св. 7—10 (1957) 246—247.

Даје очевидно дефинитиван облик своје оправданом мишљењу да је код Вука онај израз латинизам. Он постојање тога израза и у косовско-ресавском дијалекту тумачи утицајем албанског језика.

Б. Н.

125. М а т и ć Т о м а, Dvije orijentalne tudice u starih hrvatskih pisaca, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 292—296.

О ријечима 1. *сегрдом*, *сегрдомџија*; 2. *хемјава*.

Резиме на француском.

126. М а ч е к В á c l a v, Slavische Verba mit suffixalem sk, SR X (1957), 67—80.

Povzetek.

127. М а š t r o v i ć Л ј у б о м и р, Rječničko blago ninskoga govora, Radovi Instituta JA u Zadru sv. 3 (1957, Zagreb) 423—465.

„Да се добије што вјернија слика I. дијела нинскога говора (в. Радови Института JA у Задру, II свезак, стр. 87—140), израдио сам говорни рјечник, у који уносим не само туђице, него и оне наше ријечи, којих нисам нашао у Вукову, Броз-Ивковићеву и Академијину рјечнику, а у Нину се говоре. Затим сам уврстио у нински говорни рјечник и оне ријечи, које се разликују значењем или обликом од ријечи, што се налазе у нашим главним рјечницима, као и оне, којима је Вук означио уже подручје, а чују се и у нинском говору. Унио сам и неколико ријечи, које су наши рјечници означили као ријеткост, а у Нину се говоре. Сваку ријеч означио сам акцентом онако, како се у Нину изговара“.

128. М и р к о в и ћ М и р о с л а в а, Вестник древней истории — Издање Академије Наука СССР, 1955 (I—IV), ЖА VII, св. 1 (1957) 145—149.

Приказ часописа. Помиње се чланак И. И. Толстоја „Из области босфорске ономастике“ (бр. I, стр. 9).

129. М и ћ о в и ћ В. М., О називу *сабља димшикиња*, НЈ н. с. VIII, св. 7—10 (1957) 242—245.

Сматра, супротно Г. Шкриванићу, да назив *сабља димшикиња* потиче од имена града Дамаска.

130. М о г у š М и л а н, Izvještaj o istraživanju narodnih ribarskih naziva u dolini rijeke Neretve, Ljetopis JA 62 (1957, Zagreb) 415—417.

131. Н а м е т а к А л и ј а, Jedna zanemarena, a dobra narodna riječ, Jezik VI (1957, Zagreb) 39—40.

О ријечи „заклада“.

132. Н и к о л и ћ В и д о с а в а, Народна ношња у Шумадиској Колубари, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 465—510.

Детаљан опис народне ношње и називи за поједине делове.

Резиме на енглеском.

133. Н и к о л и ћ В и д о с а в а, Прилози из народне медицине у Подрими, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 565—583.

У уводу има нешто података о етничком саставу Подрима. У поглављима о народној медицини има лексичке грађе.

Резиме на енглеском.

134. Н и к о л и ћ Ј о в а н к а, Мутавције Ниша и околине ГлЕМ књ. XVIII (1955) 137—155.

Са локалном терминологијом мутавциског алата и другог у вези са мутавциским занатом.

Резиме на француском и енглеском.

135. Новаковић д-р Реља, Винамор — град Стевана Молдавског, ЗбФФ IV—1 (1956, Београд) 129—134.

Не прихватајући мишљење румунских историчара Н. Јорга и В. Боргеа, даје тумачење речи *Винамор* из једне белешке (et capit... Stephani Moldavi arcem Vinamor) у Бранковићевом летопису од 6991 (1483) године. Упоредјујући ову белешку са истом белешком других летописа закључује да је веза arcem Vinamor настала као грешка преписивача, који је из нечитког или изгледелог српског текста тако схватио и превео српске речи *градови вѣси на мору*.

Резиме на немачком.

136. Рајевић Slavko, Uzrast — dob, Jezik VI (1957, Zagreb) 27.

137. Павловић д-р Миливој, Камен станац и везивање душе, Фолклористичко-семантичка расправа, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 611—661.

О првобитно значењу речи *сѣанац* у вези са кореном *сѣа-* (стан, станац, станити се). Тако је реч *сѣан* значила „вечна кућа“, тј. гроб, а *сѣанац* стан душе после смрти; *камен сѣанац*, по некадашњем народном веровању, претстављао је предмет за који се везује душа умрлог да не би лутала. Ова значења писац доказује примјерима из наших народних умотворина, на основу народног празноверја и религиозних анимистичких веровања других народа на нижем културном нивоу. Губљењем ових веровања, речи не морају да се изгубе, али добијају ново значење условљено новом ситуацијом.

Резиме на француском.

138. Павловић д-р Миливој, Твоја воља и мечкина, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 843—844.

Тумачи постанак израза *Твоја воља и мечкина* што значи *урадићеш како се ти и мечка сложити*. Овакви изрази чују се у Лесковцу и Врању и претстављају „далеки одблесак тотемизма“, када је мечка имала улогу тотема, заштитника племена и учесника у одлучивању човјекских поступака.

Резиме на француском.

139. Папазоглу Ф [анула], Прилози историји Сингидунума и Средњег Подунавља у античко доба, ИЧ књ. VII (1957) 303—321.

У другом одељку овога чланка „О племену Синга и имену Сингидунум“, аутор тврди да се може претпоставити постојање једног дачко-келтског племена са именом Синга, и да би Сингидунум значио „град Синга“. Аутор такође даје кратак преглед ранијих тумачења речи Сингидунум.

Резиме на француском.

140. Петровић арх. Зоран, в. Симоновић арх. Ђорђе и Петровић арх. Зоран, бр. 152.

141. Planina Fr [ance], O izvoru nekaterih pokrajinskih imen v Avstraliji. Geografski obzornik IV (1957), št. 1, 14—17.

142. Поповић Ivan, Dalmatinski i istarski elementi u rečniku istarskih štokavskih govora, Riječka revija sv. 3 (1957, Rijeka) 66—72.

О лексичким праславенским елементима, које истарски штокавци нису донјели из Далмације, него су их у новом завичају примили од чакавских и кајкавских старосједилаца.

143. Поповић Иван, Prilozi ispitivanju balkanske leksike u srpskohrvatskom — О неким нашим називима за посуде, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki institut knj. 1 (1957, Sarajevo) 55—104.

О појединим рецепијентима за течност са иницијалним *б-, ђ-, в-, ф-*: *бѡкѡл*, *бѡца*, *бѡклија*, *ѡдѡ*, *вѡчија*, *фѡчија* и сл. Писац их дели на позајмљенице различитог порекла из којих су на српскохрватском тлу настале различите контаминације. Даје преглед географског и семантичког ширења тих назива и прелази на етимолошку анализу.

Резиме на француском.

144. Поповић др. Иван, Shënime për emnat gjeografikë në vendet fqip-tare, в. бр. 229.

145. Рудић Иван, Zwei Wortgeschichtliche Beiträge, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki institut knj. 1 (1957, Sarajevo) 179—186.

Етимологија речи *рабош*, и *крси-криж* у балканским језицима. На основу гласовних промена у *роваш-рабош* (оја, вѡ, суфикс — уш [-ош]) долази до закључка да је слов. *рабош* преко мађарског доспело у немачки (рударску терминологију) па се разним путевима вратило у српскохрватски и неке друге балканске језике. За *криж* оспорава да је позајмљеница из ст. в. нем. (chrūzi) не само из фонетских разлога, него и из историских. Стсл. *крижъ* ранијег је датума него ст. в. нем. chrūzi. Писац изводи *криж* из ретороман. црквенолат. crūci — одакле и остала западно-црквена терминологија води порекло.

146. Радовић Босиљка, Печење ракије у нашем народу, ГлЕМ књ. XVIII (1955) 69—111.

Интересантно за лексику.

Резиме на енглеском и француском.

147. Радонић Јован, Дубровачка акта и повеље. Књига V, ЗБИЈК III одељење књ. XVI (1951) 1—765.

Углавном XVIII век. Текстови су на француском и италијанском језику. Ономастички материјал дат је на крају књиге, у индексу имена (стр. 739—765).

148. Rogić Pavle, Antroponimijska ili onomastička istraživanja kao najmlada grana lingvistike, Zbornik Zagrebačke klasične gimnazije 1607—1957 (1957, Zagreb) 557—564.

149. Rogić Pavle, Kras (Kraš) — Krš — Karst, Jezik VI (1957, Zagreb) 97—103.

Крас и *криш* су наше ријечи, а *карси* туђе, па би требало да прве двије не напустимо.

150. Русић Бранислав, Суваче у Македонији, ГлЕМ књ. XVIII (1955) 1—20.

Интересантно за лексику.

Резиме на француском и енглеском.

151. Русић др. Бранислав, Грчарство у Вранештици (у околини Кичева), ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 511—527.

Има и лексичке грађе.

Резиме на енглеском.

152. Симоновић арх. Ђорђе и Петровић арх. Зоран, Сеоска насеља, дворишта и куће у околини Цетиња (Угње, Очинићи, Бјелоши и Бајице), ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 371—393.

Има лексичке грађе.

Резиме на француском.

153. Skok Петар, О etimološkom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika, Filologija I (1957, Zagreb) 7—21.

Аутор даје кратак историјат хрватско-српске и славенске лексикографије, а затим историјат лексикографије уопће. Приказана је лексикографија стоичке и александријске школе и главне тековине модерне научне етимологије. За лексикографа важан је чинилац познавање фолклора. На развитак значења поједине ријечи утјечу даље: мишљење, културна сфера и сфера цивилизације. Велико значење има и морфолошки принцип. Аутор даље показује какво значење имају за хрватско-српску научну етимологију мађарски, румуњски и арбански славизми, као и дијалектологија. На крају аутор напомиње да се при стварању етимолошког рјечника лексикограф мора послужити принципом етимолошких и семантичких фамилија, јер би у противном рјечник испао преопширан.

Резиме на француском.

154. Skok P[etar], Toponomastički problemi, poglavlje VIII i IX, ИЧ књ. VII (1957) 285—296.

VIII поглавље: постанак назива имена места Мотовун и Лабин од истророманских речи, уз напомену о становништву, досељавању и ранијим и данашњим говорима.

IX поглавље: постанак имена области Жумберак преко немачке речи „Sicherberch (1290) писано и Sicherberg, Sicherberk „утврђено брдо, сигурно од непријатеља“. Напомена о становништву, досељавању и ранијим и данашњим говорима.

Додатак: Перој (додатак поглављу III у ИЧ САН 11—13).

Слаже се са Camillo-м De Franceschi чије дело је тек сада упознао, пошто је већ писао о топониму Перој, и са његовим истророманским тумачењем постанка имена Перој, али даје ревизију тумачења наставка -oj.

Резиме на француском.

З. Г.

155. Теш и Ђ Б., Воденице и ваљанице у Истоку, ГлЕМ књ. XVII (1954) 186—199.

Интересантно за лексику.

Резиме на енглеском и француском.

156. Теш и Ђ Ђорђе, Прилог проучавању шатровачког говора, ГлЕМ књ. XVII (1954) 216—220.

Мисли да је шатровачки говор код нас оформљен на бази ранијег гетавачког и занатлишких тајних говора, у другој половини XIX века, а да је доба његова пуног развоја прва половина XX века. На крају даје тумачење 128 речи прикупљених у Београду 1953 године од дечака препродаваца биоскопских улазница („тапкароша“) и других младића без неког одређеног занимања.

Резиме на енглеском и француском.

157. Томановић В[асо], О неким случајевима дијатезе у српско-хрватском и руском језику, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 559—563.

Аутор износи мишљење да код неких глагола повратна замјеница која уз њих стоји првобитно није припадала тим глаголима, него је путем „мешања речи“ пренесена од других глагола код којих је њено присуство природно. Напр.: *изрећи* се < *рећи* + *издајти* се. То је, по аутору, нека врста сложене елиптичне ријечи.

158. Томић Персида, Врчве — велики глинени ћупови, ГлЕМ књ. XVII (1954) 170—185.

Интересантно за лексику.

Резиме на енглеском и француском.

159. Trleta I., Postanak naziva za vjetrove na našem Primorju, Vesnik hidrometeorološke službe FNRJ V, св. 1—2 (1956, Београд) 43—45.

160. Unbegaun B. O., Le nome de la boussole en russe. SR X (1957), 179—184.

161. Uhlik R[ađe], Iz ciganske onomastike. Imena plemena i narječja, GIZMS (istorija i etnografija) n. s. св. XI (1956, Сарајево) 193—209.

О пореклу циганских етника *Арлије*, *Влахора*, *Синџе*, *Рома* и др.

Резиме на немачком.

162. Filipi Amos-Rube, O postanku imena „Rivanj“, Radovi Instituta JA u Zadru sv. 3 (1957, Zagreb) 485—486.

163. Filipović Mil[enko] S., Das Gebäude Tronj in der Umgebung von Skoplje, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki Institut knj. 1 (1957, Сарајево) 456—474.

На основу властитог истраживања писац износи да су назив *џроњ* Јужни Словени преузели од Грка. Назив се доцније семантички даље мењао, тако да је, по мишљењу аутора, од „повишеног седишта“ добио значење „нарочите зграде“. Постанак и функција зграде показују да *џроњ* није у семантичкој вези са преисториским зградама на стубовима иако им је сличан.

164. Finka Božidar, Izvještaj o prikupljanju narodnih pomorskih naziva i izraza na obalnom području od Zadra do Obrovca, в. бр. 655.

165. Finka Božidar, Škrpun i škrpina, Morsko ribarstvo IX, св. 1 (1957, Rijeka) 18—19.

166. Čremošnik Gregor, Trebnje. SR X (1957), 325—327.

167. Шаулић Аница, Прилог лексици народних говора, НЈ н. с. VIII, св. 7—10 (1957) 269—285.

Даје богату лексичку грађу скупљену у крајевима око Дурмитора. Ова грађа показује снагу правилног језичког стварања овога динарског краја. Б. Н.

168. Šimčik Antun, Ohmak, Bilten Instituta za proučavanje folklorа br. 3 (1955, Сарајево) 159—160.

Етимологија речи *охмак* (*охмакиња*, *охме*, *охмуј* и других истог корена) која у Босни означава *ждребе*, *коња*. Писац ову реч доводи у везу са турским *ахмак* са значењем *луд*, *неук*. Дате су и друге речи у којима је турско *а* прелазило у *о* (тур. *бојаги* — *бајаги*; *гојџан* — *гајџан* и сл.).

Резиме на енглеском.

169. Šipka Milan, Okus i ukus, Jezik VI (1957, Zagreb) 46—49.

Аутор настоји разграничити употребу ових ријечи.

170. Шкаљић Абдулах, Турцизми у народном говору и народној књижевности Босне и Херцеговине I—II, изд. Института за проучавање фолклора у Сарајеву (1957, Сарајево) 4°, 1—810 (шапирографисано).

Поред речника, који садржи око 6.500 речи, има и повећи уводни део у коме се говори о важности турцизама у нашем језику, о њихову настајању и ширењу, о посебном месту међу позајмицама из страних језика и др. Дат је и хронолошки преглед дела која задиру у област турцизама, са критичким освртом на та дела. Писац даје и сумарну анализу обрађених речи, која уствари претставља објашњење принципа по коме су турске речи преносене у наш језик.

У Речник су унесени сви потребни елементи (различит изговор речи, акценат, порекло, значење, примери са употребом речи из народног говора и народне књижевности, изведенице, значење у изворном језику, уколико ово знатно отступа од значења у нашем језику). Дефиниције сродних речи нису увек уједначене или пак дефиниција не одговара увек категорији речи на коју се односи.

Штета је што речник нема општесрпскохрватски карактер. Св. М.

171. Шобић Јерина, Опанци и опанчарски занат у Србији с освртом на музејске збирке, ГЛЕМ књ. XVIII (1955) 21—67.

Има нешто лексичке грађе.

Резиме на енглеском и француском.

172. Шоптрајанов Ђорђи, Amurca, murga, murk во романските језици. — Од романската и балканската лингвистика, патронимика и топономастика, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki institut knj. 1 (1957, Сарајево) 105—178.

Писац даје преглед географског и семантичког ширења тих назива и етимолошку анализу.

IV Несловенски језици

173. Ajeti Idriz, Glas l u arbanaskim govorima crnogorske krajine, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki institut knj. 1 (1957, Сарајево) 187—193.

Писац утврђује постојање само два l у албанском језику l' i l, оспоравајући постојање тзв. средњег (европског) l.

174. Ajeti Idriz, Nazaliteti dhe rotacizmi në gjuhën shqipe [Назализација и ротацизам у арбанаском језику], Përparimi III, св. 5 (1957, Приштина) 269—276.

Једна од важних особености арбанаских дијалеката јесте назализација у геписким и ротацизам у тоскиским говорима. Значајно је напоменути да се поменуте особине налазе и у неким говорима румунског језика.

Аутор чланка објашњава назализацију геписких говора на одређеним примерима истичући да она у тим говорима може бити и секундарна. Он сматра да сваком примеру назализованог вокала геписких говора одговара редуктовани вокал у тоскиском дијалекту. Као што у геписким говорима наилазимо на бројне примере деназализације, тако и у тоскиском налазимо ослобођење вокала од муклости.

А. Ч.

175. Ajeti Idriz, Për ndritshimin e çashtjeve gjuhësore të shqipes [За расветљавање питања арбанаског језика], Përparimi III, св. 1—2 (1957, Приштина) 15—20.

Схватање да је двојни облик имперфекта (на *nj*, пр. *punoŋa* и на *sh*, пр. *punojsa*) једна од разлика између гегиског и тоскиског дијалекта није апсолутно тачно јер и у гегиском дијалекту наилазимо овде-оне на појаве имперфекта на *nj*, који се обично сматра типичним обликом тоскиског дијалекта. Тако на пример у најстаријим арбанаским језичким споменицама као и у говору Арбанаса Шестана у Црногорској Крајини наилазимо на облике такозваног тоскиског имперфекта, док се код Арбанаса у Задри употребљавају и један и други облик. С друге стране и у тоскиском дијалекту налазимо трагове сигматског имперфекта (на *sh*).

Затим се аутор аналитички осврће на порекло данашњег сигматског имперфекта и тврди да он потиче од облика пасивног имперфекта а делимично и од некадашњег заједничког облика адмиративног имперфекта. А. Ч.

176. Anastasijević Ksenija i Gimson A. C., *Engleska fonetska čitanka. Priručnik za učenje engleskih glasova, ritma i intonacije*, изд. „Нолит“ (1957, Београд) 12°, 1—104.

В. бр. 222.

177. Babić Slavna i Mihailović Ljiljana, *Početni kurs engleskog jezika*, XI издање, изд. Коларчев народни универзитет (1957, Београд) 8°, 1—224.

178. Бабић Славна и Михаиловић Љиљана, *Уџбеник енглеског језика (средњи курс)*, IV издање, изд. Коларчев народни универзитет (1957, Београд) 8°, 1—174.

179. Банашевић Н[икола], Pierre Fouché, *Traité de prononciation française*. Paris, éd. Klincksieck, 1956, LXIV + 528, *Живи језици I*, св. 1—2 (1957, Београд) 120—121.

Осврт.

180. Barić Henrik, *Toponomastisches*, в. бр. 83.

181. Batušić Ivana, *Osvrt na seminare za strane jezike za profesore i nastavnike srednjih škola*, *Školske novine* бр. 7 (1957, Загреб) 2.

182. Batušić Ivana, *Francusko poslovno dopisivanje*, II издање, изд. ŠK (1957, Загреб) 1—244.

183. Beker M[iroslav] i Čurčin I[van], *An advanced course of spoken english. Napredni tečaj govornog engleskog jezika*, II поправљено издање, изд. Трговинска комора НР Хрватске (1957, Загреб) 8°, 1—179.

184. Bidwell dr. Charles E. i Wise dr. Sheldon, *Курс говорног енглеског језика*, изд. „Рад“ (1957, Београд) 4°, I—VIII + 1—366.

185. Vilhar dr. Albin, *Rečnik italijanskog i srpskohrvatskog jezika. I. deo. Italijansko-srpskohrvatski*, изд. „Научна књига“ (1957, Београд) 12°, 1—656.

186. Vilhar Albin, в. Nedić Milan S. i Vilhar Albin, бр. 223.

187. Wise dr. Sheldon, в. Bidwell dr. Charles i Wise dr. Sheldon, бр. 184.

188. Vokshi H., в. Kelmendi R. i Vokshi H., бр. 209.

189. Вујатовић Десанка Н., *Француска граматика са фонетиком*, II прерађено и допуњено издање, изд. „Нолит“ (1957, Београд) 8°, 1—172.

190. V u j o v i ć M i l o, Cours de grammaire française, изд. „Веселин Маслеша“ (1957, Сарајево) 8°, 1—104.

191. G a r a š a n i n M i l u t i n, Ka jezičkoj pripadnosti neolitiskog prastanovništva Balkana, GIZMS (arheologija) n. s. sv. XII (1957, Сарајево) 201—216.

Полазећи од констатације да лингвистика и археологија, тежећи решавању истих проблема, на основу различите изворне грађе, нису у својим достигнућима постигле потребну координацију, писац сматра да се у погледу језичког одређења неолитског становништва Балкана резултати археологије и лингвистике могу добро ускладити и закључује да „двама генетски неспојивим комплексима овога подручја (Балкана), предсазиско-медитеранског старијег и балканско-анадолског млађег неолита, ... одговарају два лингвистичка супстрата, егејско-медитерански и млађи који је или већ индоевропски или пак сродан са индоевропским елементима“.

Резиме на немачком.

192. Г е о р г е в В л а д и м и р, Концепција об индоевропских гутуралних согласних, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21.IX.1955) (1957, Beograd) 511—517.

Насупрот распрострањеном мишљењу да су постојала три реда индоевропских гутурала, Г. претпоставља само два: веларне и лабиовеларне. За *satem* — језике претпоставља палатализацију велара (и даље прелаз у африкате и спиранте) испред предњих вокала и делабијализацију лабиовелара.

193. G i m s o n A. C., в. Anastasijević Ksenija i Gimson A. C., бр. 176.

194. G o r t a n V., Antonij. Bacci: Lexicon eorum vocabulorum, quae difficultus Latine redduntur, editio tertia, Romae, Societas libraria „Studium“, 1955, pp. XII; L. 4.000, ЖА VI, св. 2 (1956) 350.

Приказ.

195. G o r t a n V., Iz Marulićeve Davidijade, ЖА VI, св. 2 (1956) 242—249.

Нове исправке штампаног текста Марулићеве поеме на латинском, тумачења ријечи које се не виде добро у рукопису, објашњења неких ријечи којих нема у класичном латинском.

Кратак резиме на француском.

196. D i s a ç a s h t j e t ë g j u h ë s s h q i p e [O nekim pitanjima arbanskog jezika], Jeta e re IX, св. 3 (1957, Приштина) 332—342.

В. бр. 232.

197. D r a š k o v i ć V l a d o, в. Nedić Milan S. i Drašković Vlado, бр. 224.

198. D r i n i S u l e j m a n, Bilinguizmi dhe zhvillimi i gjuhës shqipe [Билингвизитет и развитак арбанског језика], Përparimi III, св. 11—12 (1957, Приштина) 748—750.

Чланак практичног карактера, у коме се указује на добре стране билингвизитета код Арбанаса на Косову и Метохији за обогаћење њиховог речника и превођење литературе. Но у исто време аутор упозорава да, ако преводиоци немају чврсте основе и богата знања из свог матерњег језика, ови преводи могу да буду бледи и да утичу негативно осиромашавајући језик. Он упућује читаоце на многобројне калкове и језичке грешке изложене у рубрици „Језичке напомене“ у часопису „Përparimi“.

А. Ч.

199. D r i n i S u l e j m a n, Krijimi i fjalëve të reja në gjuhën shqipe [Творба нових речи у арбанаском језику], Përparimi III, св. 3 (1957, Приштина) 136—143.

После кратких објашњења о транспозицији и адаптацији речи, аутор даје систематски преглед разних начина творбе речи у арбанаском језику, већином забележених и раније у досадашњим граматикама. Он групише углавном сакупљене примере у композите (сложенице) и у деривате (речи изведене помоћу суфикса).

А. Ч.

200. Drini Sulejman, Mbi një kritikë të paqëllueme [О једној неуспелој критици], Përparimi III, св. 1—2 (1957, Приштина) 84—88.

Одговарајући на чланак „Реч је о језику“ објављен у листу „Rilindja“ (25-X-1956) у коме се критикује језик у часопису „Përparimi“, аутор побија све замерке учињене у том чланку од стране преводиоца албанске редакције Радио Београда.

201. Drini Sulejman, Rreth rranjorit të gjuhës shipe [Око корена речи у арбанаском језику], Përparimi III, св. 7—8 (1957, Приштина) 468—571.

Аутор се укратко осврће на неке особине корена турских, латинских и француских речи и излаже нека запажања о корену речи у арбанаском језику. Затим говори о улози корена у дериватима и упозорава на правилну употребу суфикса у све бројнијим изведеницама условљеним брзим темпом нашег друштвеног развјетка.

202. Živković - Mandolfo dr Rajna, Udžbenik talijanskog jezika, изд. „Научна књига“ (1957, Београд) 8°, 1—256.

203. Илиевски Петар, Дали е дешифрирањето на Вентрис „кула од картони“?, ЖА VI, св. 2 (1956) 314—336.

Документован чланак којим П. И. побија усамљено схватање што га износи А. Ј. Beattie, J. N. St. 76, 1956, 1—17. Према томе схватању је Вентрисово дешифровање минојског линеарног В писма нетачно. Вентрисово је дешифровање, међутим, успело, мада постоје још многа непотпуно решена питања у вези с читањем и интерпретацијом текстова.

Чланак је на македонском.

Резиме на енглеском.

204. Илиевски П[етар], И. М. Тронский, Очерки из истории латинского языка, изд. Акад. наук СССР, М.-Л. 1953, 271, 8°, ЖА VI, св. 2 (1956) 357—359.

Приказ на македонском.

205. Јанковић Вида, English Language Teaching. Један користан приручник, Живи језици I, св. 1—2 (1957, Београд) 124—126.

Приказ.

206. Katičić R., Der akzentuierte Prosarhythmus bei Theophylaktos von Achrida, ЖА VII, св. 1 (1957) 66—84.

207. Katičić R., Hans Krahe: Das Venetisch, seine Stellung im Kreise der verwandten Sprachen, Heidelberg, Winter 1950, ЖА VI, св. 2 (1956) 355.

Приказ.

208. Katičić R., Hans Krahe: Die Indogermanisierung Griechenlands und Italiens, Heidelberg, Winter 1949., ЖА VI, св. 2 (1956) 354—355.

Приказ.

209. Kelmendi R. i Vokshi H., Tue shfletue një numër të „Flakës vllaznimit [Прелиставајући један број „Flaka e Vllaznimit“], Përparimi III, св. 11—12 (1957, Приштина) 798—807.

Аутори износе низ грешака језичког и ортографског карактера на које су наишли читајући бр. 361 од 18-XI-1957 год. двонедељног арбанаског листа „Flakë e Vllaznimit“ који излази у Скопљу.

210. K o l g e s i S a l i h, Edhe një herë për përkthimet [Још једном о преводима], Përparimi III, св. 9 (1957, Приштина) 607—614.

Аутор указује на многобројне језичке грешке и недоследности на које је наишао у разним арбанаским преводима код нас и у исто време даје правилне облике.

211. K o l g e s i S a l i h, Kur mungon kujdesi në të shkruem [Кад недостаје пажња у писању], Përparimi III, св. 10 (1957, Приштина) 689—694.

Аутор указује на многобројне грешке сакупљене у разним књигама, листовима и преводима на арбански језик и упоредно даје правилне облике.

212. K o l g e s i S a l i h, Rreth përkthimeve [О преводу] Përparimi III, св. 7—8 (1957, Приштина) 516—522.

Говорећи о потреби ковања нових речи у арбанском језику у вези са све већим потребама условљеним брзим друштвеним развитком и великим бројем превода, аутор упозорава преводиоце да ковање тих неологизама треба да буде у складу са природом арбанског језика. Он такође указује на низ језичких грешака на које је наишао у разним арбанским преводима код нас.

213. K r s t i ħ Z d e n k a, Средњи курс немачког језика, II издање, изд. „Народна књига“ (1957, Београд) 12°, 1—295.

214. K r s t i ħ Z d e n k a, Udžbenik nemačkog jezika (Za odrasle početnike), VI прерађено издање, изд. „Научна књига“ (1957, Београд) 12°, 1—279.

215. M a j n a r i ć N i k o l a, Ad Homeri Odysseam i 343 sq., Filologija I (1957, Zagreb) 87—94.

Резиме на немачком.

216. M a j n a r i ć N i k o l a, Karl Rupprecht, Einführung in die griechische Metrik. Dritte, gänzlich umgearbeitete Auflage. Max Hueber, München 1950, 112 S. 8°, kart. DM 5.80, ЖА VI, св. 2 (1956) 360—364.

Приказ.

217. M i l o v i ć S t e v a n, в. Nedić Milan S. i Milović Stevan, бр. 225.

218. M i q o v i q D r a g u t i n, Disa shënime historike rreth epikës popullore kreshnike [Неколико историских података о крајишкој народној епика], Përparimi III, св. 7—8 (1957, Приштина) 505—509.

Аутор указује на историске податке који објашњавају на који се историски период односи како српскохрватска тако и арбанаска крајишка епика. Он исправља такође нека произвољна тумачења о времену постанка ове епике. Сем тога у чланку се даје историска идентификација појединих јунака ове епике: Муја Хрњице, Војичић Алије и других, као и идентификација топонима у овим песмама. А. Ч.

219. M i q o v i q D r a g u t i n, Kangët boshnjake dhe shqiptare për Mujën e Halilin [Босанске и арбанске песме о Мују и Халилу], Përparimi III, св. 1—2 (1957, Приштина) 79—83.

Један нарочит облик српскохрватских и арбанаских културних веза јесу и слични или и заједнички мотиви песама о Мују и Халилу. Аутор указује на неке историске моменте, којима се одређује време стварања ове епике. Такође упућује на сличност у именима јунака и порекло топонима у српскохрватским и арбанаским

крајишким песмама. На крају аутор анализира извесне околности које су могле довести до преношења ове епике из једне средине у другу.

220. Михаиловић Љиљана, в. Бабић Славна и Михаиловић Љиљана, бр. 178.

221. Mihailović Ljiljana, в. Babić Slavna i Mihailović Ljiljana, бр. 117.

222. Михаиловић Љубомир, Ксенија Анастасијевић и А. С. Gimson Енглеска фонетска читанка. Приручник за учење енглеских гласова, ритма и интонације. Београд, Нолит, 1957, Живи језици I, св. 1—2 (1957, Београд) 132—134.

Приказ. В. бр. 176.

223. Nedić Milan S. i Vilhar Albin, Ja učim engleski. 1—10, изд. „Стожер“ (1957, Београд) 8°, 1—160.

Рађено по методи Универзал.

224. Nedić Milan S. i Drašković Vlado, Ja učim francuski. 1—10, изд. „Стожер“ (1957, Београд) 8°, 1—160.

Рађено по методи Универзал.

225. Nedić Milan S. i Milović Stevan, Ja učim nemački. 1—10, изд. „Стожер“ (1957, Београд) 8°, 1—160.

Рађено по методи Универзал.

226. Petrović Elena, Gramatica limbii romine. Fonetica; morfologia și sintaxa, изд. „Libertatea“ (1956, Вршац) 8°, 1—204.

Са литературом.

227. Pllana Shefqet, Kanget e marhamës n'Oroje [Песме уз мараму у Опољу], Jeta e re IX, св. 5 (1957, Приштина) 543—545.

То су песме које се певају поводом веридбе, кад просијалац добија реч (пристанак) од младиних родитеља за веридбу. Уз пристанак он добија и извезену мараму коју носи у момкову кућу. Том приликом се певају ове такозване „марамске“ песме (песме са веридбе). Аутор објављује две такве песме, које је забележио у селу Блаћ у Опољу.

228. Popović dr. Ivan, Elemente të gjuhës shqipe në gjuhët e hueja, в. бр. 255.

229. Popović dr. Ivan, Shënime për emnat gjeografikë në vendet shqiptare [Подаци о арбанаским топонимима], Përparimi III, св. 4 (1957, Приштина) 202—211.

Аутор се осврће на значај проучавања топонима, јер помоћу њих можемо често историски тумачити развитаке извесних речи датог језика. С друге стране они нам пружају корисне податке историског, етнолошког, географског и геолошког карактера. У њима такође наилазимо на трагове разних народа и језика у данашњим земљама.

Затим, прелазећи конкретно на тему, аутор цитира неколико топонима старог праарбанаског порекла. У наставку он илуструје многобројним примерима утицај грчког, латинског, румунског и словенских језика, а делимично и турског на арбанаске топониме. На крају наводи и топониме арбанаског порекла на које наилазимо у Црној Гори, Македонији, Србији, Босни и Херцеговини.

А. Ч.

230. Пу ди њ И в а н, Префикс *ga-* у готском језику. Прилог учењу о глаголском виду, Дјела Научног друштва Босне и Херцеговине књ. VII, Одјељење историско-филолошких наука књ. 6 (1957, Београд) 1—400.

Дело је одбрањено 1954 године као докторска дисертација.

На тексту Вулфилине Библије у поређењу са грчким текстом аутор испитује утицај готског префикса *ga-* на измену глаголског вида. На основу опсежног испитивања и поређења аутор долази до ових централних закључака.

У Вулфилином готском језику очуване су „три фазе префикса *ga-*: 1) Сачувано је потпуно материјално значење (стинд. *saþ*, грч. *sup*, лат. *sum*, сл. *sŭ* ... сабирање, здружење, скупљање, према томе довршавање, привођење крају), *ga-* не утиче на измену вида, 2) Сачувано је материјално значење префикса, али он прима улогу средства за перфективизирање као и други префикси, 3) Префикс *ga-* је потпуно изгубио своје материјално значење и постао само средство за перфективизирање, што није случај код осталих префикса“.

Резиме на немачком.

М. П.

231. P u t a n e s V a l e n t i n, *Enaucht-Seneca*, *Filologija* I, (1957, Zagreb) 203—214.

Прилог проучавању старофранцуског дјела „*Livre d'Enaucht*“.

Резиме на француском.

232. R e k o m a n d i m e t e m b l e d h j e s s e g j u h t a r e v e p e r s a k t i m i n e d i s a c a s h t j e v e t ' o r t o g r a f i s s e g j u h e s s h q i p e [Препоруке са састанка лингвиста за решавање неких ортографских питања арбанаског језика], *Përpërimi* III, св. 6 (1957, Приштина) 375—387.

На састанку лингвиста и љубитеља арбанаског језика одржаном у Приштини 30—31 маја 1957 год. расправљано је о неким ортографским питањима арбанаског језика код нас. Ради отклањања ортографског шаренила и недоследности, овај скуп је донео резолуцију којом се препоручују младим књижевницима, преводиоцима и јавним радницима одређени ортографски облици из области фонетике и морфологије, укључени у 17 тачака ове резолуције.

233. S m e r d e l T., *Gramatika latinskoga i grčkog jezika*, ЖА VI, св. 2 (1956) 351—354.

Приказ Латинске граматике В. Гортана, Павла Пауша, изд. Школске књиге, Загреб 1954, и Граматике грчкога језика, Мусић—Мајнарић, изд. Школске књиге, Загреб 1955.

237. S m e r d e l T., *Une caractéristique de la poésie homérique*, ЖА VII, св. 1 (1957) 85—91.

О изражајним средствима код Хомера.

235. T h a ç i H i l m i, *Mbi transkriptimin e emnave të huej* [О транскрипцији страних имена], *Përpërimi*, III св. 7—8 (1957, Приштина) 496—504.

Аутор се осврће на досадашњу нестабилну праксу у арбанаском правопису (аутентичну или фонетску) у вези са транскрипцијом страних имена. Илуструјући многобројним примерима добре и лоше стране једног и другог принципа, он ипак саветује фонетску транскрипцију, која је у складу са резолуцијом и препорукама датим на састанку лингвиста 30—31 маја 1951 год. у Приштини у вези са одређивањем ортографије неких облика у арбанаском језику (в. *Përpërimi* III, св. 6, стр. 375—387).

236. *Thaçi Hilmi, Përdorimi i disa trajtave foljore — aoristi dhe imperfekti në shqip dhe sërbokroatisht* [Употреба неких глаголских облика — аориста и имперфекта у арбанаском и српскохрватском језику], *Përparimi* III, св. 9 (1957, Приштина) 569—579.

Док је употреба аориста и имперфекта у српскохрватском језику све ређа, у арбанаском језику напротив она је у пуном јеку. Аутор, служећи се богатом литературом, указује на разне случајеве кад се употребљава аорист и имперфект у арбанаском и српскохрватском језику.

237. *Ćurčin I[van], в. Beker M[iroslav] i Ćurčin I[van]*, бр. 183.

238. *Folklor, Flaka e Vllaznimit* (1957, Скопље) 344, 6; 347, 8; 350, 6; 357, 6; 358, 5; 360, 5; 362, 5; 363, 5 и 6.

Повремена рубрика за објављивање грађе из арбанаске књижевности.

239. *Најдаровић Рашид, Orijentalni arhivi u Sarajevu i njihova organizacija, Arhivist* VI, св. 2 (1956, Београд) 15—27.

Предавање одржано на годишњој скупштини Друштва архивских радника БиХ, 16-X-1955. Подаци о архивима докумената и дела на турском, арапском и персиском језику.

Резиме на француском.

240. *Halimi Kadri, Kangë djepi nga Oroja* [Успаванке из Опоља], *Jeta e re* IX, св. 3 (1957, Приштина) 304—307.

Уз кратак увод о успаванкама, аутор објављује шест арбанаских успаванки забележених у Опољу средином јуна 1957 год.

241. *Halimi Kadri, Folklor nga Oroja* [Фолклор из Опоља] *Jeta e re* IX, св. 4 (1957, Приштина) 407—414.

Уз кратак информативни увод о Опољу и о неким цртама њеног фолклора, аутор објављује две песме рођења („Kangë përgimi“), једну песму поводом обрезана, девет свадбених песама, две печалбарске и две пасторалне.

242. *Samaj Martin, Prilog poznavanju Grafije Ćon Buzuka, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki institut* књ. I (1957, Сарајево) 203—211.

Писац утврђује да *-h* није остатак неког старог суфикса арбанаског језика него знак за појачавање вокала, који је Бузук узео према графици старојеврејског језика.

243. *Cireze M. Alberto, Canti popolari delle colonie albanesi del Molise* [Народне песме из арбанаских колонија у Молиси], *Jeta e re* IX, св. 6 (1957, Приштина) 659—666.

Објављене су четири народне песме Арбанаса који живе у месту Molise код Барија. То је један део збирке „Canti popolari del Molise — Canti di circostanza e componimenti vari, testi albanesi e slavi, II, Rieti 1957, коју је скупио и објавио доцент Римског универзитета Alberto M. Cireze.

244. *Coli Val* [псеудоним Рамиза Келмендија], *Nji kontribut i përvujtë fjalorit shqip* [Један скроман допринос арбанаском речнику], *Përparimi* III, св. 11—12 (1957, Приштина) 775—777.

Објављено је 96 ретких арбанаских речи које је сакупио један ауторов рођак (имс му није изнето) док је служио као учитељ у Ругови.

245. Š m a u s d r. A., Nemački u 100 lekcija, изд. „Просвета“ (1957, Београд) 8°, 1—138.

У прилогу: „Кljuč за nemački y 100 lekcija“ (преводи и решења задатака).

V Балканологија

246. A j e t i I d r i z, Istarsko-arbanaski prevod priče o izgubljenom sinu, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki institut knj. 1 (1957, Sarajevo) 194—202.

На основу анализе текста у истарско-арбанаском преводу „Прича о изгубљеном сину“ писац закључује да су истарски Арбанаси у Поречу доселили из Дубровачке Жупе (Скадар, Улцињ, Бар) одакле су могли доћи тек крајем XVII или почетком XVIII в.

247. B a r i ć H e n r i k, Albanisch, Romanisch und Rumänisch, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki institut knj. 1 (1957, Sarajevo) 1—17.

На основу замена група *ct*, *x*, *gn*, аутор доказује да у арбанаском језику постоје два романска слоја: трачко-романски и илирско-романски. Први је унутрашњи балкански, други је јадранско-балкански. Ове лингвистичке моменте повезују са питањем односа између Арбанаса и Румуна као и са питањем миграције Арбанаса из унутрашњости Балкана.

248. B a r i ć H e n r i k, Venetisch—Germanisches und Illyrisch—Germanisches, в. бр. 79.

249. B a r i ć H e n r i k, Zum albanischen Erb- und Lehnwortschatz, в. бр. 80.

250. B a r i ć H e n r i k, Zur albanischen und interbalkanischen Wortforschung, в. бр. 81.

251. B a r i ć H e n r i k, Pseudologisches und etymologisches, в. бр. 82.

252. B o i s s i n H e n r i, Une formation de composés, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki institut knj. 1 (1957, Sarajevo) 17—28.

Предмет посматрања у овој расправи јесу сложенице које се састоје од *déterminant* + *déterminé* и *déterminé* + *déterminant*. Аутор долази до закључка да постоје два начина образовања сложеница у балканским језицима: 1) старији, грчког порекла, где је први елемент био адјектив који се могао схватити као супстантив; овај тип се није могао проширити у словенским језицима, али се проширио у арбанаском јер је арбанаски језик већ поседовао близак тип адјективних сложеница; 2) рецентни тип административног и „техничког“ карактера сложеница, који се проширио у бугарском и руском али није могао да продре у народни говор.

253. V i n j a V o j m i r, Étymologie populaire comme déformatrice des noms grecs et latins, в. бр. 96.

254. P a v l o v i ć M i l i v o j, Romanskog tipa nastavak -ule u debarskom dijalektu. SR X (1957), 94—101.

Zusammenfassung.

255. P o p o v i ć d r. I v a n, Elemente të gjuhës shqipe në gjuhët e hueja [Елементи арбанаског језика у страним језицима], Përparimi III, св. 1—2 (1957, Приштина) 21—33.

После низа расправа о позајмицама у арбанаском језику из разних језика: грчког, латинско-талијанског, турског, словенских језика и др., аутор се осврће на арбанаске речи које су прешле у друге језике. Највише их има у румунском језику. Оне воде порекло од најстаријих времена, када су Румуни били у суседству са прецима данашњих Арбанаса — са Трачанима. Од тих времена датира и мали број позајмица на грчком језику. Затим аутор наводи и низ арбанаских позајмица код Јужних Словена и тврди да се у његовој картотеци број оваквих позајмица пење до пет-шест стотина.

А. Ч.

256. P u d i ć I v a n, Zwei Wortgeschichtliche Beiträge, в. бр. 145.

VI Старословенски језик

257. A i z e t m ü l l e r R u d o l f, Über einige Šestodnev-Handschriften. SR X (1957) 268—278.

258. [А н о н и м], Прашка „Славија“ о старословенским еванђељима, Политика 29, 30-XI и 1-XII-1957 (Београд) 22.

Белешка о студији Јосипа Вране *О шћивовима, редакцијама и међусобном односу старословенских еванђеља*.

259. Б е л и ћ А [л е к с а н д а р], Старословенски језик, НЈ н. с. VIII, св. 5—6 (1957) 125—127.

Истиче велики значај старословенског језика за историју наше културе и позива да се и код нас обнове студије о њему.

260. V a i l l a n t A n d r é, Les citations des Ecritures dans le Suprasliensis et le Clozianus. SR X (1957), 34—40.

261. V a š i c a J o s e f, K leksiku Zakona sudného ljudem. SR X (1957), 61—66.

262. Г е о р г и е в Е м и л, „Книгите“ на славянския просветител Константин-Кирил, преведени од неговия брат Методий на славянски (старобългарски) език. SR X (1957), 119—128.

263. G r i v e s F r a n c e, Vselenskij-sobornyj. SR X (1957), 14—33.

Conspectus. — О поменском развоју грških изразов oikoumene, oikoumenikos, katholikos, о првотних тер познежших staroslovenskih тер cerkvenoslovanskih prevodih.

264. G r i v e s F r a n, Karel Horálek: Evangeliáře a čtveroevangelia, Přispěvky k textové kritice a k dějinám staroslovenského překladu evangelia. Praha 1954. Česká akademie věd a umění. Str. 313, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 349—358.

Опјена.

265. G r i v e s F r a n, Cyrillo-Methodiana (1. Drěvo prahněno — jagoda izgnila — 2. O Metodovem nomokanonu — 3. Praški rukopis Italske legende), Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 24—53.

Резиме на латинском.

266. Ђ о р ђ и ћ П е т а р, Преглед рада на словенској филологији у Југо-Славији у послератном периоду (1945—1955) из области упоредне граматике словенских језика са прасловенским, старословенског језика са његовим рецензијама и источних и западних словенских језика, в. бр. 41.

267. И. Е., Нова издања старих словенских споменика, Политика 24-XI-1957 (Београд) 14.

Вест о издању Глагољског зографског кодекса и Синајског исамитира у серији Издања словенских сѹменика сѹарог језика Семинара за словенску филологију Универзитета у Грацу.

268. Я ко б с о н Р., Стихотворные цитаты в великоморавской агиографии. SR X (1957), 111—118.

269. Кат и ч и ћ Р а д о с л а в, Echémata Gorgieia u jednoj staroslavenskoj ispovjednoj molitvi, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 236—246.

Резиме на немачком.

270. К о н е с к и Б л а ж е, Неколку белешки на јазикот на јужнословенските апостоли од првата редакција, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Београд) 595—598.

Поређује лексик у македонског Апостола који се чува у Југославенској академији у Загребу са лексиком осталих јужнословенских апостола тзв. прве редакције.

271. К о н е с к и Б л а ж е, Ohridska književna škola, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 177—194.

Резиме на француском.

277. K u r z J o s e f, Slovík jazyka staroslověnského Československé akademie věd, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Београд) 369—376.

273. L u n t H o r a c e G., Ligatures in Old Church Slavonic Glagolitic Manuscripts. SR X (1957), 253—267.

274. M a t h e w s W. K., Trubetzkoy's Ψ/Φ and the Old Bulgarian Groups ШТ/ЖД, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Београд) 485—490.

М. прихвата претпоставку коју приписује Трубецком да су за састављача глагољице рефлексни група tj/dj били не сугласничке групе, него засебни гласови, за које су уведени знакови који одговарају ћирилским ѣ , ѡ , и претпоставља за њих гласовну вредност типа македонских k' , g' — супротстављајући овоме наводну претпоставку Трубецког: „Trubetzkoy, rightly to my mind, interprets it [ѣ] as a palatal consonant, but he prefers to treat it as an affricate, viz. as equivalent to Serbo-Croatian ђ (d) rather than as the plosiv“.

Доказ за своје гледиште М. види у месту које ѣ заузима и Константиновој азбуци (непосредно иза слова за i). М. би могао бити у праву кад — насупрот Трубецком — сматра да је за редослед у азбуци била од примарног значаја фонолошка а не нумеричка вредност слова, тим пре што у глагољици нису сачуване грчке нумеричке вредности (иако је могуће да су оба момента одиграла извесну улогу). Ово се односи нарочито на словенске интерполације у „грчком“ делу глагољице (в , ж , ѣ): по М. Константин је овде интерполирао словенске гласове само кад је био повучен фонетском сличношћу са неким гласом који постоји у грчком.

Овде би се, истина, могло приметити да би смештај ѣ (по аналогiji са в , ж који показује сличност са следећим а не са претходним гласовима: са в односно S, 3) пре упућивао на сличност са следећим k него са претходним i , — али сама идеја о зависности места ѣ од његове гласовне вредности није неоснована.

Рекло би се ипак да се претпоставка о утицају гласовне вредности ѣ на његов смештај у азбуци може прихватити једино ако прихватимо и претпоставку да је словом ѣ означавао рефлекс групе dj ; а ако је Константину ѣ служило само за прено-

шење грчког γ испред предњих вокала, он би га морао ставити поред Γ да се руководио фонолошком вредношћу. А на ову другу претпоставку различито се гледа у науци.

Али Метјузовом раду могу се ставити извесне примедбе. Прва: М. погрешно приписује Трубецком претпоставку да су \mathfrak{h} , \mathfrak{c} африкате еквивалентне српскохрватском \acute{c} , \acute{d} ; Трубецки, напротив, за ова слова претпоставља гласовну вредност „palatale Spirans + palataler Verschlusslaut“ — дакле гласовну групу. Друга: М. не помиње да је исту претпоставку о гласовној вредности \mathfrak{c} , \mathfrak{h} изнео Дурново; о зависности места \mathfrak{h} у глагољници од гласовне вредности писао је и Marguliés, што Метјуз такође не помиње.

М. П.

275. Matthews W. K., The Phonemes of Tenth-Century East Slavonic in the Light of Byzantine Evidence. SR X (1957), 160—171.

276. Novak Viktor, Paleografija i slovensko-latinska simbioza od VII—XV stoleća, в. бр. 487, 488.

277. Pavlović Milivoj, Znak \mathfrak{h} i njegove glasovne vrednosti, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 278—291.

Резиме на француском.

278. Трупицко Jozef, Stcsl. *radoštami i pokrevne*. SR X (1957), 81—93.

279. Ham Josip, B. Rozenkranz: Historische Laut- und Formenlehre des Altbulgarischen (Altkirchenslawischen), Heidelberg, Carl Winter Verlag 1955. str. 144, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 358—362.

280. Ham Josip, J. Kurz: Evangeliarum Assemani. Codex Vaticanus 3 Slavicus Glagoliticus. Tomus II. Praha 1955, str. XXIV — 322, Slovo 6+8 (1957, Zagreb) 346—349.

Оцјена.

281. Ham Josip, L. Sadnik u. R. Aitzetmüller: Handwörterbuch zu den Altkirchenslawischen Texten. Heidelberg 1955. Str. XX + 341, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 368—372.

282. Ham Josip, P. Király: Das Budapester glagolitische Fragment, Budapest 1955, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 377—379.

Оцјена.

283. Ham Josip, Horace B. Lunt. Old Church Slavonic Grammar. S — Gravenhage, 1955, str. XIV + 143, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 363—368.

Оцјена.

284. Cvitanović Vladislav, Popis glagoljskih kodeksa u Zadarskoj nadbiskupiji, Starine 47 (1957, Zagreb) 197—221.

Наставак пописа објављеног у 42. и 43. књизи Старина. Овдје су пописане и описане матице крштених и матрикуле братовштина.

VII Српскохрватски језик

а) Фонетика (експериментална, физиолошка, фонологија)

285. Вукомановић Обрен, Наши енглески гласови ПСКЈ св. 5, 53—79.

Да би се олакшало решење питања изговора и транскрипције енглеских речи у нашем језику, писац врши поређење енглеских и наших гласова, утврђује број и назив гласова који се подударају или приближно подударају и број и назив гласова

који се међусобно знатно или битно разликују. Предлаже како да се распореде у српско-хрватски гласовни систем и како да се транскрибују гласови који постоје у енглеском, а којих у српскохрватском нема.

286. Mihailović, Ljubomir, Uticaj broja i rasporeda konsonanata u daljem kontekstu na trajanje inicijalnog vokala, ГФФНС књ. I (1956) 161—173.

На основу експерименталнофонетских испитивања аутор долази до следећих закључака:

1. „Просечно трајање иницијалног вокала опада са растењем броја консонаната у даљем тексту, односно у речи“.

2. „Опадање просечног трајања иницијалног вокала није пропорционално повећању броја консонанта у даљем контексту“.

3. „У оквиру одређеног броја консонаната у даљем контексту наступају промене трајања иницијалног вокала у зависности од промене распореда тих консонаната“.

4. „Од значаја је и појава да се у речима са два и са три консонанта у даљем контексту просечна трајања иницијалног вокала скоро поклапају ... кад је број консонаната на крају речи једнак“.

Резиме на енглеском.

287. То м а н о в и ћ д-р В а с о, О експресивној вредности ликвида и назала, ГЗБФФ 8 (1955) 85—103.

288. Н а м м Ј о с и р, Praslav. ě i njegov izgovor, в. бр. 72a.

б) Граматика и граматичка питања

289. Алексић д-р Радомир и Станић Милија, Граматика српскохрватског језика за V разред осмогодишње школе, изд. „Нолит“ (1957, Београд) 8°, 1—84.

В. бр. 339, 360.

290. Алексић д-р Радомир и Станић Милија, Граматика српскохрватског језика за VI разред осмогодишње школе, изд. „Нолит“ (1957, Београд) 12°, 1—128.

291. Алексић д-р Радомир и Стевановић д-р Михаило, Граматика српскохрватског језика за ниже разреде средњих и више разреде осмогодишњих школа, VI издање, изд. „Нолит“ (1957, Београд) 8°, 1—210.

292. [Аноним], М. С. Лалевић: Како се каже — како се пише, Политика 10-XI-1957 (Београд) 14.

Краћи повољан приказ Приручника за српскохрватски језик Миодрага С. Лалевића.

В. бр. 343.

293. Б а б и ћ Ј о в а н Ј.; Витомир Ујчић: Хрватско-српски књижевни језик и правопис, Пула 1955, ПСКЈ св. 5 (1957) 217—218.

Приказ, кратак и пригодан. В. бр. 309.

Св. М.

294. Б а б и ћ Ј о в а н Ј., Миодраг Лалевић: Наш правопис, Београд 1955 год., ПСКЈ св. 5 (1957) 218—219.

Приказ, кратак и пригодан. В. бр. 309.

Св. М.

295. Balázs Pál, в. Tvrković Pavle, Sárosi Károly, Balázs Pál, Kepe István i Brunet Elemér, бр. 397.

296. Barjaktarović Danilo, Misaone imenice, в. бр. 1.

297. Белич А [лександар], О глаголах, имајућих два вида, Београдски међународни славистички састанак (15—21. IX. 1955) 483—484 (Београд, 1957).

Извод из рада објављеног у Јужнословенском филологу XXI (1955—6), стр. 1—11.

298. Brabec Ivan, Jedan koristan priručnik, Školske novine бр. 22 (1957, Zagreb) 4.

О књизи Т. Перушка „Правописни приручник за ријечи с гласовима ч, ђ, њ, ђе, је.“

В. бр. 369.

299. Brabec Ivan, в. Frol Ivo i Brabec Ivan, бр. 401.

300. Brozović Dalibor, Jezična i pravopisna pitanja o jat (Prilog diskusiji o prijedlogu Pravopisne komisije), Jezik V (1957, Zagreb) 147—153.

301. Brunet Elemér, в. Tvrković Pavle, Sárosi Károly, Balázs Pál, Kepe István i Brunet Elemér, бр. 397.

302. Bujas Željko, Deterdžent ili detergent?, Jezik VI (1957, Zagreb) 58—59.

303. Bujas Željko, Označivanje izgovora stranih imena u štampi, Jezik VI (1957, Zagreb) 60—62.

304. Valković Josip, Pridevi od imenice *komina*, Jezik VI (1957, Zagreb) 19—20.

Требало би употребљавати прирјев *комунски*, поред *комунални*.

305. Vončina Josip, Nazivi za sportaše u našem jeziku, Jezik V (1957, Zagreb) 82—84.

Писац расправља о наставцима *-ац*, *-ач*, *-аш*, *-ер*, *-ичар*, *-исћ*.

306. В [уков ић] Ј [ован], И још која реч о изразима *јомоћу нечега* и *сиомоћу нечега*, ПСКЈ св. 5 (1957) 121—123.

Поводом чланка Н. Рајтера о истом питању. Писац сматра да је раније тумачење израза *јомоћу нечега* (Р. Алексић, Наш језик I (1932—1933) 241—242) исправно и да је у изразу *сиомоћу нечега* предлог с додат накнадно да се појача социјативно значење. В. бр. 379.

307. В уков ић Ј [ован], Још о акузативном облику *којега-који*, ПСКЈ св. 5 (1957) 92—95.

Писац сматра да синтаксичком моменту, тј. подударењу у употреби облика акузатива *кога* место *који* са обликом личне заменице 3 л. *га*, на који је указао Св. Марковић у чланку „О неким отступањима од нормативне граматике“ (ПСКЈ св. 5 (1957) 86—91) треба дати још више значаја, али указује на то да је то само особина градског говора, а не и народног. В. бр. 353.

308. Vuković Jovan, Još o obliku futura I, Jezik V (1957, Zagreb) 134—141.

Писац се залаже за јединствено рјешење у вези с писањем футура I и предлаже да се он пише заједно (*јисаћу*), јер научни резултати по његову мишљењу говоре у прилог таквом писању. В. бр. 332, 386, 403, 908.

309. В [у к о в и ћ] Ј [о в а н], Напомене уз Лалевећеву књигу о правопису и Бабићев приказ књиге ПСКЈ св. 5 (1957) 219—224.

У кратком осврту на белешке које је у истом часопису дао Ј. Бабић о књигама „Витомир и Тугомир Ујчић: Хрватско-српски књижевни језик и правопис“ и „Миодраг Лалевећ: Наш правопис“ писац замера Бабићу што је пропустио да да и критичке примедбе на књиге и уједно даје низ критичких напомена уз другу од ових двеју књига. В. бр. 293, 294.

310. В у к о в и ћ Ј [о в а н], О понским питањима наше граматике, КњЈ III, 6—7 (1956) 297—309.

Аутор расправља о значењу аориста, о синтагми, о наставку *-ом*, *-ем* у инструменталу једине именица м. рода и о акценту неких ријечи и облика.

В. бр. 392.

311. В у к о в и ћ Ј [о в а н], Pitanja i odgovori, PSKJ sv. 5 (1957) 237—265.

Одговори на питања која су читаоци упутили редакцији часописа: Употреба речи *дискусија*; Он је имао да оде; У не мало случајева; Он је препуштен његовој судбини; Гдје је људи, ту је и животиња; Она брани себе саму; Рођен сам или родио сам се; Удај се или удаи се; Треба пазити ко се пушта у Пионирску долину; Носи га ђаво; Двогодишње дијете и двогодишње отсуство; У руци војнику; Није могао ока склопити и. сл.; Облик речи *рјешење*; Задјевица — задевица; Акценат локатива именице *младост*; Акценат именице *суштина* и *судбина*; Акценат на вокалном *р*; Њемачки фудбалери имали су недавно сусрет с Русима, који су изгубили; Вокатив *друзе* и *друг*; Небодер и облакодер; Почети и започети; Сладолеција и сл. речи; Наређење и наредба; Предтакмичење и сл.; Насилубога, ту-и-тамо, збрдаздола; Све троје и сви троје; Ево га отац!; Свих 81 коња и сл. конструкције; Надозивати; Васпитање и васпитање; Изабирају или изабирају; Међу и између; *Великим словима* или *с великим словима*; Придеви на *ћи*; Одакле *м* у именици *ијесма* према *ијесан*; До-нијети одлуку, водити бригу и сл. изрази; Придев *значањски*; Запремина или запремина.

312. В у к о в и ћ Ј о в а н, Posebna vidiska vrednost aorista kod ponekih glagola stanja u srpskohrvatskom jeziku. SR X (1957), 237—252.

313. В у к о в и ћ Ј [о в а н], Спорни проблеми у нашој средњошколској граматизи, ПСКЈ св. 5 (1957) 124—169.

Исцрпна анализа и поређење двеју граматика за више разреде: београдске (М. Стевановић „Грамматика српскохрватског језика за више разреде“, II изд., Нови Сад) и загребачке (Брабец-Храсте-Живковић „Грамматика хрватскога или српског језика“, II изд., Загреб 1954). Аутор полази од тога да у овим „уопште речено, добрим граматикама nailазимо на мноштво разноликости у третирању граматичких проблема у тумачењу језичких појава“ и да „треба тежити и том да се створи и такво стање да се при писању граматика све више мисли на читаво језичко подручје српскохрватске језичке заједнице, а све мање на територијалну ограниченост њихове употребе“.

Св. М.

314. В у н и ć М а р к о, в. Gaćeša dr. Simeon i Vunić Marko, бр. 315.

315. Gaćeša dr. Simeon i Vunić Marko, Pravopisne upute za uredske kadrove, III dopunjeno izdanje, izd. „Birotehnika“ (1957, Zagreb) 12°, 1—43.

316. Г е о р г и ј е в и ћ С в е т о з а р, О настави и природи акцента, На-става и васпитање VI, св. 10 (1957, Београд), 605—610.

О настави акцента и о његовом синтаксичко-семантичком значењу.

317. Георгијевић Св[етозар], Промене у категоријама речи. Из наставе о врстама речи, Настава и васпитање VI, св. 4 (1957, Београд) 210—219.

О прелажењу речи из једне категорије у другу, синтаксичком и лексичком.

318. Грицкат И[рена], Разлика између предлога *због* и *услед*, НЈ н. с. VIII, св. 7—10 (1957) 236—241.

Говори о синтаксичко-семантичкој разлици ова два предлога узрочног значења. Предлог *услед* има данас значење „непосредне, природне последице, резултата нужног произилажења из нечега, за разлику од *због*, које показује узрочне везе и овако, а и друкчије засноване“.

319. D. M., Miodrag S. Lalević, Kategorije reči srpskohrvatskog jezika („Научна knjiga“, 1956, Beograd), KnjN nova serija br. 35 (1957) 4.

Кратак приказ, повољан.

В. бр. 344.

320. Димитровски Тодор, Осми март или осми марта, ПСКЈ св. 5 (1957) 106—108.

Писац сматра да се израз *осми март* (тј. осми дан месеца марта), граматички правилан, „трансформирао на српској страни . . . у *осми март* из тежње за економичношћу у говору“, а да је слично и у македонском језику.

321. Живковић Благоје, Правописни потсетник, изд. Друштво за српскохрватски језик и књижевност (1957, Титово Ужице) 16, 1—24.

322. Živković Sreten, O slovenskom glagolskom vidu, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 579—585.

Аутор врло прегледно излаже и образлаже Груборово учење о глаголском виду. Није срећно изједначавање имперфекта и аориста имперфективних глагола.

М. П.

323. Живковић Ср[етен], Сложена реченица, ПСКЈ, св. 5 (1957) 40—52.

Писац узима две просте реченице: *Киша пада* и *Брай учи* и доводи их у различите односе стварајући од њих једну сложену реченицу. Констатујући да је главно и одлучно како је говорник у мишљењу повезао две мисли у једну, тј. да је слагање двеју реченица у једну ствар говорникова мишљења, писац на бројним примерима врши анализу односа међу реченицама, зависним и упоредним.

324. Ж - и ђ, Миодраг С. Лалевић, Приручник за наставу синтаксе српскохрватског језика, Педагошка библиотека Педагошког друштва НР Србије, „Нолит“ 1957, Просветни преглед бр. 32 (1957, Београд) 6.

Приказ. В. бр. 346.

325. Zoričić Milovan, Pisanje tuđih imena, Jezik V (1957, Zagreb) 157.

326. Језичке поуке

У овој рубрици Уредништво НЈ износи примере из наше текуће књижевности и исправља неправилности у употреби речи, облика *ти* реченица.

НЈ VIII (1957)

а) о именицама: сутурен м. сутурен Б. Ш. (197), жалост м. жал Б. Ш. (198), мњење м. мњење (sic!) М. П. (199), певаца м. певчеца Б. Ш. (286), мученик м. мартир Б. Ш. (287), канцеларија м. офис Б. Ш. (287), анзискарта Б. Ш. (288), вратџа м. вратију Б. Н. (291), марци м. марки Б. Н. (292).

б) о заменицама: ни о каквом м. ниокаквом Б. Н. (289), ни у ком м. ниуком Б. Н. (292), преда мною м. предамном Б. Н. (291).

в) о придевима: певак Б. Ш. (198), извешан м. извешан М. П. (198), врховни (бранилац) м. врхован (бранилац) Б. Н. (289), рапски м. рабски Б. Н. (289).

г) о глаголима: охрабрује м. охрабљује М. П. (199), назвати телефоном Б. Ш. (288), прекопирају Б. Ш. (288), исцрпило м. исцрпело Б. Н. (290).

д) о прилозима: синоћ м. јуче увече М. П. (199), нимало м. ни мало Б. Н. (289—290), први пут м. првипут Б. Н. (291), исувише м. и сувише Б. Н. (291).

ђ) о изразима: по моме мишљењу м. по мени Б. Ш. (288—289), за и против кредитирања Б. Н. (290), лаку ноћ м. лакуноћ Б. Н. (290—291).

е) незгодно стилизоване реченице, погрешна интерпункција (број изван заграде означава број поуке, број у загради означава страну): 1 (196, Б. Ш.), 2 (196 Б. Ш.), 3 (196—197, Б. Ш.), 5 (197; Б. Ш.), 6 (197—198; Б. Ш.), 2 (287—288; Б. Ш.), 11 (290; Б. Н.), 17 (291; Б. Н.).

327. Jonke Ljudevit, Zašto povijest i vjesnik, a ne povjest i vijesnik?, Jezik V (1957, Zagreb) 90—91.

328. Jonke Ljudevit, Još o odjecima i o pisanju futura I, Jezik V (1957, Zagreb) 118—122.

Полемика с М. Стевановићем (Наш језик, 1—2, 1956). Писац доказује да је футур I сложено вријеме.

329. Jonke Ljudevit, Ogrjev, svijetlo ili ogrev, svjetlo?, Jezik V (1957, Zagreb) 124—125.

330. Jonke Ljudevit, Prehrana. Ishrana. Dohrana. Prihrana, Jezik V (1957, Zagreb) 112—124.

331. Jonke Ljudevit, [Рубрика у Narodnom listu, Zagreb].

Од 9. VI. 1957 до 6. X. 1957 проф. Јонке објављује једанпут седмично популарне чланке о језичким питањима. Наслове наводимо хронолошким редом: U završnoj fazi 9. VI. 1957, 5; Kako ćemo pisati 16. VI. 1957, 5; Pravila o ijekavskom govoru 23. VI. 1957, 5; O pisanju velikih slova 30. VI. 1957, 5; O pisanju glasa j 7. VII. 1957, 5; Pisanje glasa h 14. VII. 1957, 5; Pisanje suglasnika č, ć, dž, đ 31. VII. 1957, 5; Asimilacija po zvučnosti i mjestu tvorbe 28. VII. 1957, 4; Pravopisni problemi u vezi s gubljenjem suglasnika 4. VIII. 1957, 4; Sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi 11. VIII. 1957, 4; Još o sastavljenom i rastavljenom pisanju riječi 18. VIII. 1957, 4; O pisanju tuđih riječi 25. VIII. 1957, 4; Stavljanje zarez 1. IX. 1957, 14; Stavljanje zarez 8. IX. 1957, 4; Pravopisni znaci 15. IX. 1957, 4; Kratice ili skraćenice 24. IX. 1957, 4; Zaključna riječ o pravopisnim pitanjima 6. X. 1957, 4.

332. Jonke Ljudevit, Futur I je zaista složeno glagolsko vrijeme, Jezik V (1957, Zagreb) 142—144.

Одговор на чланак проф. Вуковића (Језик V, 134—141). Писац доказује да је футур I сложено вријеме, те га зато треба писати одвојено.

В. бр. 308, 386, 403, 908.

333. Junković Zvonimir, Nešto o sročnosti, Jezik VI (1957, Zagreb) 8—13.

Писац расправља о контруенцији уз бројеве 5, 6, 7 ... и прилоге количине *колико, толико, много* ... и закључује да се могу одредити нека правила о томе кад

ће уз такве изразе предикат стајати у јединици, а кад у множини. Према томе, није исправно мишљење граматичара да у свим случајевима једнина и множина могу стајати напоредо.

334. Ке ре István, в. Tvrtković Pavle, Sárosi Károly, Balázs Pál, Ке ре István i Brunet Elemér, бр. 397.

335. Клаић Братолjub, Варијације на тему о преношењу акцента на проклитику, Језик VI (1957, Загреб) 53—56.

336. Клаић Братолjub, Nama је у Kazališnoj akademiji потребан „starrinski“ акценат у локативу једнине, Језик VI 1957 (Загреб) 3—8.

О акцентима локатива као у *говѣру*, у *случају*, у *младѣсти*, на *намѣти*, *ѡ заѡвијѣди*, *ѡ ѡравѣдѣсти* и сл.

337. Клаић Братолjub, О акценту genitiva множине двосложних именца средњег рода, Језик V (1957, Загреб) 107—112.

Бољи је акценат *спѣдѣиѡѡ* него *спѣдѣиѡѡѡ*.

338. Кравар Мirosлав, О виду дефективног глагола *velim*, Језик V, (1957, Загреб) 81—82.

339. Крстић Момир, Д-р Радомир Алексић и Милија Станић, Граматика српскохрватског језика за V разред осмогодишње школе, Нолит 1957 — Београд, Просветни преглед бр. 35 (1957, Београд) 6.

Повољан приказ. В. бр. 289.

340. Лалев ић М[и одраг] С., Граматика српскохрватског језика за VII разред осмогодишње школе и III разред гимназије, IV прерађено издање, изд. „Научна књига“ (1957, Београд) 8°, 1—93.

341. Лалев ић М[и одраг] С., Граматика српскохрватског језика за VIII разред осмогодишње школе и IV разред гимназије, III прерађено издање, изд. „Научна књига“ (1957, Београд) 12°, 1—122.

342. Л[а лев ић] М[и одраг] С., Jurančič, Srbohrvatsko berilo за III in IV razred gimnazije, Ljubljana 1957 (Mladinska knjiga, str. 237), Књ IV, св. 3—4 (1957) 150—152.

Приказ; повољан, са извјесним примједбама.

343. Лалев ић М[и одраг] С., Како се каже, како се пише. Ситнице језикословне, изд. „Народна књига“ (1957, Београд) 8°, 1—384.

Намена је приручника да објасни „она многа колебаљива питања из језика и правописа на којима често застајемо у говору и писму“. Према начину излагања „час је то излагање, час разговор, понекад питања и одговори, дијалог, некад као анализа питања, залажење у тананости и слично“. На почетку је кратак предговор а на крају регистар речи. Популарно изложено, намењено широј публици.

В. бр. 292.

М. П.

344. Лалев ић М[и одраг] С., Категорије речи српскохрватског језика, II допуњено издање, изд. „Научна књига“ (1957, Београд) 8°, 1—98.

Колекција Више педагошке школе НР Србије.

В. бр. 319, 378.

345. Лалев ић М[и одраг] С., О појавама везаним за глаголску рекцију, НЈ н. с. VIII, св. 7—10 (1957) 251—258.

Показује на конкретним примерима шта значи основна мисао овога чланка: да „глаголи кретања управљају једним облицима именица, а глаголи мировања другим облицима њиховим“, да је у таквим везама „носилац или управљач сам глагол а не предлог“.

346. Лалевих Миодраг С., Приручник за наставу синтаксе српскохрватског језика, изд. „Нолит“ (1957, Београд).

В. бр. 324.

347. Лалевих М [и одраг] С., Ренесанса или Ренесанс?, КњЈ IV, св. 1—2 (1957) 59.

За оба облика писац констатује живу употребу и даје им равноправност.

348. Мамузић д-р Илија, Белешка уз „Правописни приручник“ Т. Перушка („Школска књига“, Загреб, 1957), КњЈ III, св. 8—9 (1956) 500—501.

Критика на методски поступак.

В. бр. 369.

349. Мамузић д-р Илија, „Правописни приручник“ Т. Перушка. Издање „Школске књиге“, Загреб 1957, Настава и васпитање VI, св. 5—6 (1957, Београд) 347—348.

Приказ. В. бр. 369.

350. Марков Борис, О наставцима *-ана*, *-лија*, *-лук* и *-ија*, НЈ н. с. VIII, св. 5—6 (1957) 151—170.

Подробно анализира сваки од ових наставака који су у српскохрватски језик дошли из турског. Корисно је и тачно практично упутство које даје М.: да нове речи у српскохрватском језику „не би требало стварати овим наставцима“.

Б. Н.

351. Marković Jelica, Srpskohrvatski jezik. Udžbenik za početnike, изд. „Југославија“ (1957, Београд) 8°, 1—170.

Са предговором издавача на енглеском, руском, француском и немачком језику.

352. Марковић Св[етозар], Кроз нашу штампу, ПСКЈ св. 5 (1957) 180—203.

Критика језика у сарајевској штампи, са изношењем бројних примјера у виду језичких поука, разврстаних по категоријама (Јекавизми; Пасивне конструкције; Веклитика на погрешном мјесту; Глаголска рекција; Конгруенција; Инструментал са предлогом *са*; Облик потенцијала; Запета у инверзији; Неке стране конструкције; Промјена страних личних имена; Појединачне грешке; Погрешно значење неких ријечи; Свеза *што* у напоредној супротној реченици; Поредбена свеза *као* мјесто *него*; Разно).

Св. М.

353. Марковић Св[етозар], О неким отступањима од нормативне граматике, ПСКЈ св. 5 (1957) 86—91.

У чланку се говори о честој употреби облика акузатива *кога*, *којега*, место *који* у јекавском књижевном наречју кад се ова заменица односи на предмете, што писац објашњава утицајем личне заменице 3 л. м. рода *га* уз релативну заменицу *што*. В. бр. 307.

354. Marković dr Svetozar, в. Poznajete li naš jezik, бр. 375.

355. Милановић Б[ранислав], О неправилним облицима глагола *извинити* (*се*) и његовом значењу, НЈ н. с. VIII, св. 5—6 (1957) 145—150.

Истиче, прво, да је овај глагол, иако је дошао из руског језика, стекао пуно право на употребу у српскохрватском језику; друго, да облик *извинуџи* (*се*) (м. извинити) не иде у књижевни језик. Објашњава како је настао облик *извинуџи* (*се*).

355a. Milikić Dušan, Oštećeni putopis (Povodom knjige „Smisao i ljubav“ Nade Marinković u izdanju zagrebačke „Seljačke sloge“, 1956), КњЈ IV, св. 3—4 (1957) 153—155.

Износи низ правописних грешака.

356. Московљевић Милош С., Неке нове акценатске појаве у нашем књижевном изговору, в. бр. 441.

357. Мулић Малик, Састати — назвати — наговорити, ПСКЈ св. 5 (1957) 215—216.

О погрешној употреби ових глагола.

358. Nametak Alija, Još jednom o svjetlu, Jezik VI (1957, Zagreb) 18—19.

Писац се залаже за облик *свјетџло*.

359. Наш језик

Београдски дневник „Борба“ објављује под горњим насловом сваке среде по један популарни чланак из области нашег језика. Писац ових језичких поука је д-р Иван Поповић.

„Непостојано“ *е* и *о* у преводима (9-I-1957, 4); Принципијелан а не принципијалан (16-I-1957, 4); Ујутро-ујутру (6-II-1957, 4); Из хемиске терминологије (13-II-1957, 4); Један заменички облик (20-II-1957, 4); Промена *к, г, х у џ, з, с* (27-II-1957, 5); Адресант и адресат (5-III-1957, 4); Мотоцикл а не моторцикл (13-III-1957, 4); Облици неких мушких имена (20-III-1957, 4); О првобитном значењу неких културних термина (27-III-1957, 4); Придеви на-*сиан* (3-IV-1957, 4); Први падеж именице мати и кћи (10-IV-1957, 4); Промена француских имена (17-IV-1957, 4); Једанпут а не једампут (24-IV-1957, 4); О неким нашим русизмима (8-V-1957, 4); Они даду и они дају (15-V-1957, 4); Рејон-рајон (не:реон) (22-V-1957, 4); Строжи (а не строжији) (29-V-1957, 4); Један случај где није место запети (5-VI-1957, 4); О писању неких пољских назива (12-VI-1957, 4); Латинско *de* и романско *de, di, da* у нашој употреби (19-VI-1957, 6); Употреба предлога *с* и *са* (3-VII-1957, 4); Стајати-стојим (10-VII-1957, 4); Цицерон-Кикерон (17-VII-1957, 4); Тунишани а не Тунижани (24-VII-1957, 4); Металуршки-металургиски (31-VII-1957, 4); Конструкциони и конструктиван (7-VIII-1957, 4); Дослован-буквалан (14-VIII-1957, 4); О промени заменице који (21-VIII-1957, 4); Купаоница, купка, купалиште, купатило (28-VIII-1957, 4); Неки називи страних народа (4-IX-1957, 4); О једној разлици између писаца и филолога (11-IX-1957, 6); Српски и хрватски називи месеца (18-IX-1957, 6); О неким стилским архаизмима (25-IX-1957, 4); О неким математичким дефиницијама (2-X-1957, 4); О неким прилозима за време (9-X-1957, 7); Глагол велим (16-X-1957, 4); Клеветам и клеветем (23-X-1957, 4); О једној форми у стручним дефиницијама (30-X-1957, 4); Још једном о купаоници и купатили (6-XI-1957, 6); Општински народни одбор а не народни одбор општине (13-XI-1957, 4); Спутњик (20-XI-1957, 4); Мама (27-XI-1957, 4); Пољско злоти (4-XII-1957, 4); Упитне реченице (11-XII-1957, 4); Такозвано „vos maieesticum“ (18-XII-1957, 4); Још једном о глаголу требати (25-XII-1957, 4).

360. Николић Берислав, Д-р Радомир Алексић и Милија Станић: Граматика српскохрватског језика за V разред осмогодишње школе (изд. „Нолит“, Београд 1957, стр. 1—84, мала 8°), КњЈ IV, св. 7—8 (1957) 305—306.

Похвална оцјена. В. бр. 289.

361. Николић Берислав М., Акценат присвојних придева типа *мџмков*, *дчев*, *сѣсѣрин*, НЈ н. с. VIII, св. 5—6 (1957) 184—188.

Предлаже да се у српскохрватском књижевном језику допусти и употреба ових придева с дугим вокалом суфикса (*мџмџа* и сл.)

362. Николић Берислав М., Запослен, запослѣње, НЈ н. с. VIII, св. 7—10 (1957) 259—262.

Сматра да су правилнији облици *зайошљен*, *зайошљѣње*.

363. Nikolić F[erdo], T. Peruško: Pravopisni priručnik za riječi s glasovima č, ć, dž, đ, ije, je. Izdanje: „Školska knjiga“, Zagreb 1957, Pedagoški rad XII (1957, Zagreb) 415—416.

Оцјена. В. бр. 369.

364. Pavešić Slavko, Daljnji — dalji, Jezik V (1957, Zagreb) 127—128.

365. Pavešić Slavko, Zarez je signal, putni znak na kolosijeku misli, Jezik VI (1957, Zagreb) 21—22.

366. Pavešić Slavko, Pejzaž ili pejzaž?, Jezik VI (1957, Zagreb) 52.

367. Pavešić Slavko, Predstavljati — biti, Jezik V (1957, Zagreb) 125—127.

Писац указује на погрешну употребу глагола *йрејѣсѣављати*.

368. Peruško Tone, Đokonda ili Džokonda, Školske novine бр. 16 (1957, Zagreb) 3.

О томе како треба транскрибирати талијанске ријечи с палаталним *g*.

369. Peruško Tone, Pravopisni priručnik za riječi s glasovima č, ć, dž, đ, ije, je, izd. ŠK (1957, Zagreb) 1—195.

В. бр. 298, 348, 349, 363, 372.

370. Пецо Асим, О писању неких географских имена, Просвјетни лист бр. 94 (1957, Сарајево) 5.

О писању и промјени топонима Билећа, Гацко и Бања Лука.

371. Пецо А[с и м], Социјатив без предлога *с*, НЈ н. с. VIII, св. 5—6 (1957) 175—183.

Говори о дијалекатским примерима типа *Разговарао сам Весом* и сл. у којима долази социјативни инструментал без предлога *с*.

372. Пецо Асим, Тоне Перушко: „Правописни приручник за ријечи с гласовима *ч, ћ, џ, ђ; ије, је*“, Наша школа VIII, св. 9—10 (1957, Сарајево) 465—466.

Оцена. В. бр. 369.

373. Пешикан Митар, О глаголима типа *изљећи* и *изисѣи*, ПСКЈ св. 5 (1957) 104—105.

О напоредности глагола са основом на *лѣз-* и *лѣг-*, од којих је друга новија. Писац претпоставља да је у њој *г* дошло посредством инфинитива глагола *ићи* и сл.

374. Пешикан М[и т а р], Одредни придев у српскохрватском језику, НЈ н. с. VIII, св. 5—6 (1957) 171—174.

Критички се осврће на мишљење проф. С. Ристића да поред одређеног и неодређеног вида придева треба увести још једну, трећу врсту — одредних придева. Пешикан исправно истиче да су категорије одређеног и неодређеног вида синтаксичке, а да Ристићеви одредни придеви претстављају чисто семантичку категорију и да стога они не могу допуњавати видску поделу придева.

Б. Н.

375. P o z n a j e t e l i n a š j e z i k ?

Стална рубрика (излази суботом) у сарајевском дневном листу Ослобођење у којој су популарно изнесене језичке поуке. Писац је д-р Светозар Марковић. У 1957 год. изашло је 9 чланака: Стране ријечи у нашем језику (26-X-1957; 2-XI-1957; 9-XI-1957; 16-XI-1957); Ожени се и удати се (23-XI-1957); Погрешна употреба предлога од (7-XII-1957); Језик у новинским огласима (14-XII-1957); Погрешни јекавизми (21-XII-1957); Рачунање времена, час и сат (28-XII-1957).

376. П о п о в и ћ д-р И в а н, в. Наш језик, бр. 359.

377. П у д и ћ И в а н, Префикс *ga-* у готском језику, в. бр. 230.

378. Р[ајановић] Б[ранко], Миодраг С. Лалевих, „Категорије речи српскохрватског језика“, Наша школа VIII, св. 1—2 (1957, Сарајево) 94—96.

Приказ. В. бр. 344.

379. Рајтер Н., Помоћу нечега и спомоћу нечега, ПСКЈ св. 5 (1957) 119—120.

Писац оспорава тумачење да *јомоћу* има у свом значењу нијансу социјалности.

В. бр. 306.

380. R o n č e v i ć N i k o l a, Aorist u hrvatskom jeziku, изд. аутор (1956, Zagreb) 8°, 1—23.

Штампано као рукопис.

381. S á r o s i K á r o l y, в. Tvrtković Pavle, Sárosi Károly, Balázs Pál, Kepe István i Brunet Elemér, бр. 397.

382. С т а н и ћ М и л и ј а, Једна врста интерпункционих могућности, КњЈ III, св. 8—9 (1956) 445—453.

На примјеру управног говора показана разноврсност слободног интерпункцирања.

383. С т а н и ћ М и л и ј а, О једном типу придевске парадигме, КњЈ IV, св. 3—4 (1957) 140—144.

Губљење семантичке разлике између одређеног и неодређеног вида придева довело је током времена и до обличког замјењивања и стварања међутипа млађог, млађом, о чему је потребно упознавати и средњошколске ђаке.

384. С т а н и ћ М и л и ј а, О неким језичким поставкама, Настава и васпитање VI, св. 3 (1957, Београд) 141—147.

О релативности уобичајених термина: главна, зависна, споредна реченица, о бесубјекатским реченицама за које је „погрешно, ненаучно тврдити да нема предиката без субјеката“, о односу речи и предмета који се њом означава, о дефиницији подмета, о логичком и граматичком подмету и др.

Критика уобичајених схватања, у извесној мери у есејистичком тону.

М. П.

385. С т а н и ћ М и л и ј а, Потписани или долепотписани?, КњЈ III, св. 8—9 (1956) 493—496.

У вези са различитим значењима глагола потписати доказује да *долейоййисани* није увек плеоназам.

386. Станић Милија, *Složenica ili prosta reč*, ПСКЈ св. (1957) 96—98.

Футур типа *йисаћу* је проста реч, а не сложеница, одн. прости глаголски облик, а не сложени. В. бр. 308, 332, 403, 908.

387. Станић Милија, в. Алексић д-р Радомир и Станић Милија, бр. 289.

388. Станић Милија, в. Алексић д-р Радомир и Станић Милија, бр. 290.

389. Стевановић М[ихаило], О аористу, ГлСАН књ. IX, св. 2 (1957) 175.

Извештај о предавању на лингвистичком састанку у САН од 5-IV-1957 г. В. бр. 391.

390. Стевановић М[ихаило], Одредбе самосталних речи, НЈ, н. с. VIII, св. 7—10 (1957) 205—225.

Говори о природи атрибута и апозиције. Оправдано се не слаже са мишљењем д-р Илије Мамузића изнетим у чланку „Апозиција у науци и настави“.

Б. Н.

391. Стевановић М[ихаило], Око значења аориста, НЈ н. с. VIII, св. 5—6 (1957) 128—144.

Обимна расправа. Узимајући реч у дискусији која се у нашој науци води о значењу аориста, истиче да аорист перфективних глагола „уопште значи радњу што се извршила у једном одређеном времену, које је за индикативну употребу аориста — време у коме се о извршењу те радње говори, а за релативну — било које одређено време прошлости“; за аорист имперфективних глагола проф. Стевановић истиче да он „означава радњу која се вршила до једног времена, за индикативну употребу до времена говорења, а за релативну до било кога тренутка одређене прошлости“.

Б. Н.

392. Стевановић М[ихаило], Осврт на понека питања наше граматике, КњЈ IV, 3—4 (1957) 111—121.

Одговор на неке замјерке, углавном Ј. Вуковића, ауторској граматичи. В. бр. 310.

393. Стевановић М[ихаило], Рад на науци о српскохрватском језику код Срба за десет година после Другог светског рата, *Beogradski međunarodni slavistički sastanak* (15—21.IX.1955) (1957, Beograd) 27—39.

Са краћим приказима и оценама појединих радова.

394. Стевановић д-р Михаило, Граматика српскохрватског језика за више разреде гимназије, III издање (1957, Београд).

395. Стевановић д-р Михаило, в. Алексић д-р Радомир и Стевановић д-р Михаило, бр. 291.

396. Stojković Marijan, *Naš izgovor slova s u stranim riječima*, *Filologija* I (1957, Zagreb) 139—144.

Аутор се залаже за досљедан изговор гласа *с* у страним ријечима. Према његовом мишљењу *с* треба изговорити овако: на почетку ријечи као *с*; у интервокалној позицији у ријечима из класичких и романских језика као *з* (*криза*), а исто тако испред сонорних консонаната (*козмос*); иза консонаната као *с* (*ексактиан*),

исто тако и иза ликвида *л, м, н, р*, нарочито код сложених ријечи (*сонант-консонант*). Према лат. *praesidium* требало би, по ауторову мишљењу, писати и изговарати *ѣресидиј, ѣресидеиѣ*.

Резиме на француском.

397. Tvratković Pavle, Sárosi Károly, Balázs Pál, Kere István i Brunet Elemér, Udžbenik srpskohrvatskog jezika za V razred osmogodišnje škole sa mađarskim nastavnim jezikom, izd. „Minerva“ (1957, Subotica) 8°, 1—120.

398. Т[о ч а н а ц] В[а с и л и ј е], Одговори једном наставнику, КњЈ III, св. 8—9 (1956), 496—497.

Одговори на неколико граматичких и правописних питања.

399. Thaçi Hilmi, Përdorimi i disa trajtave foljore — aoristi dhe imperfekti në shqip dhe sërbokroatisht, в. бр. 236.

400. Ujčić Tugomil, Kritizirati ili kritikovati, Glas Istre 6-IX-1957 (Pula) 37.

401. Fro Ivo i Brabec Ivan, Gramatika hrvatskog ili srpskoga jezika za V razred narodne osmogodišnje škole, VIII izdanje, izd. „Školska knjiga“ (1957, Zagreb) 8°, 1—100.

402. Ham Josip, Pisanje tuđih imena, Jezik V (1957, Zagreb) 74—80.

Аутор објашњава, да се код писања туђих имена не ради о „фонетском“ и „етимолошком“ писању, него о транскрипцији и транслитерацији. О врсти писма зависи који ће се начин употребити. Кад се ради о латиници, имена из западних језика треба транслитерирати, јер и није толико важно да се та имена исправно изговарају. Точну упути за изговор не даје ни транскрипција.

403. Ham Josip, Uz Vukovićev članak o futuru, Jezik V (1957, Zagreb) 145—147.

Полемика с Ј. Вуковићем (Језик V, 134—141). Писац доказује да футур I треба писати растављено. В. бр. 308, 332, 386, 908.

404. Hraste Mate, O značenju i upotrebi imenica na -ište, Jezik VI (1957, Zagreb) 1—3.

Писац расправља о значењу ријечи *сједало* и *сједишће*, као и о другим именицама на *-ишће*.

405. Hraste Mate, Putujem za Rijeku ili putujem u Rijeku?, Jezik V (1957, Zagreb) 89—90.

Писац показује да употреба израза „за Ријеку“, „за Сплит“ и сл. није правилна.

406. Hraste Mate, Rad na lingvistici i filologiji u Narodnoj Republici Hrvatskoj zadnjih deset godina, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX.1955) (1957, Beograd) 41—46.

407. Hraste Mate, Tvorba imenica ženskog roda od stranih imena muškog roda sa završetkom -t, Jezik V (1957, Zagreb) 106—107.

Писац показује да је за творбу именица женског рода од споменутих именица мушког рода добар и наставак *-ица*, па се може рећи *кандидаткица* и сл., иако се уобичајно наставак *-киња*.

408. Шантић Војин, Како-зашто, изд. „Минерва“ (1957, Суботица) 1—170.

Правописни приручник, намењен новинарима и уопште писцима. Садржи најчешће грешке и колебања, по азбучном реду. Критеријум је углавном сигуран.
М. П.

409. Šepić Ante, Takve se stvari ne bi smjele štampati, Jezik VI (1957, Zagreb) 27—29.

Осврт на језичне нагрде у књизи: Др. С. Розгај, Поглед у науку о свемиру, Загреб, 1955.

410. Šipka Milan, Vokativ ličnih imena i prezimena, Jezik VI (1957, Zagreb) 13—17.

Писац наводи доста примјера гдје вокатив има друкчији наставак него што то прописују граматичка правила.

411. Ш л и в и ћ Б и љ а н а, *Нерейћански* или *нерейћански*, НЈ н. с. VIII, св. 5—6 (1957) 189—195.

Сматра да у књижевном језику српскохрватском треба допустити употребу оба ова придева, али са извесном диференцијацијом у значењу: „Придев *нерейћански* употребиће се онда када се говори о нечему што припада или што је својствено становницима некадашње области Неретве, старом племену Неретљана...; придев пак *нерейћански* онда када је реч о Неретви као реци, као географском појму“.

в) Савремени књижевни језик

412. [А н о н и м], Главни закључци Правописне комисије, Školske novine br. 3 (1957, Zagreb) 2.

413. [А н о н и м], Дискусија о новом правопису на скупштини Друштва за српскохрватски језик, Политика, Београд, 20-III-1957, 8.

414. А л б у љ Д и в н а, Проблеми јединства српскохрватског књижевног језика, ПСКЈ св. 5 (1957) 227—236.

Осврт на анкету редакције Летописа Матице српске о језику и правопису.

415. Babić Stjepan, Za zajedničke težnje filologa i književnika, Krugovi 4 (1957, Zagreb) 285—290.

416. Babić Stjepan, Tudićama se udaljujemo od svog naroda, Jezik V (1957, Zagreb) 92—95.

417. Б е л и ћ А л е к с а н д а р, Договор о правопису, Политика 1, 2, 3-I-1957 (Београд) 7.

О раду Правописне комисије на уједначању правописа српскохрватског језика, потребним изменама и допунама и о огромном културном значају његове будуће примене.

418. Б е л и ћ А [л е к с а н д а р], Наш правопис у новој обради, НИН бр. 314 (1957) 8.

Резултати рада правописне комисије у стварању новог споразумног правописа.

419. Б о ј и ћ Д р а г о с л а в а, Први превод Гетеовог Торквата Таса код Срба, Живи језици I, св. 1—2 (1957, Београд) 31—43.

О преводу Дамјана Павловића (1864 године). Поред историских података даје и критику превода, који је врло слаб.

420. В р а б е с И в а н, О njegovanju jezika, Školske novine br. 38 (1957, Zagreb) 2.

421. Бујас Џелјко, Doslovno prevođenje s engleskog jezika, Jezik VI (1957, Zagreb 29—31.

422. Бујас Џелјко, Utjecaj engleskih atributa, Jezik VI (1957, Zagreb) 62—63.

423. V. L., Zajednički pravopis — Sad ili nikad, Dubrovački vjesnik 15-II-1957, 333.

О резултату анкете Летописа Матице српске о питањима српскохрватског језика и правописа крајем 1953.

424. Вуковић Јован, О уједначеној — логичкој интерпункцији у будућем заједничком правопису, Просвјетни лист бр. 96 (1957, Сарајево) 4.

Полазећи од проблема како треба, и у коликој мјери треба, примijenити принцип логичке интерпункције, аутор поставља правописну одредбу: независне реченице се одвајају запетом од реченица за које су у сложеној везане, — а зависне се не одвајају; затим разрађује ову формулацију.

425. Вуковић Ј[ован], Поводом једне потребне дискусије о нашој култури говорне речи, Живот бр. 3 (1957, Сарајево) 139—147.

Полазећи од питања: колико стручњаци у понеким случајевима чине сметње природном развиту књижевног језика уопште и посебно у развиту изговора, аутор упозорава да „колико год ... може бити речи о странпутицама кад се чувају стварно застарела правила наших филолога, морамо се чувати странпутица и приликом утврђивања критерија да оценимо шта је данас стварно застарело, а шта показује тенденцију да смета нормалном развиту књижевног језика“. У чланку је затим извршена анализа акцента неких категорија речи (туђих речи новијег порекла, преношења силазног акцената на предлоге, акцента локатива извесних именица).

426. Вуковић Ј[ован], Похвалан пример бриге у једној установи о језичкој правилности стручног писаног израза, ПСКЈ св. 5 (1957) 175—180.

О правилима за правописну правилност употребе скраћеница и великог слова која је израдило Предузеће ПТТ за употребу у стручној делатности, а за која је тражило мишљење језичких стручњака.

427. Gavrin Mira, Goetheova pjesma „Mignon“ u hrvatskim prepjevima i prijevodima, Filologija I (1957, Zagreb) 145—175.

Резиме на њемачком.

428. Gortan Veljko, Briga za pravilan književni jezik, Jezik V (1957, Zagreb) 103—105.

429. Grubić Jase, Za maternji jezik i poeziju, Narodni list 3. III. (1957 Zagreb) 5.

430. Драгојловић Д., Наши преводи Еурипида, ЖА VI, св. 2 (1956) 342—349.

431. Žgajner Branimir, Dva razgovora o enotnem srbohrvaškem pravopisu. Večer XIII, 19-VI-1957, št. 142.

Izjave prof. M. Hrasteja in Lj. Jonkeja.

432. Jonke Ljudevit, Glavni zaključci Pravopisne komisije, Jezik V (1957, Zagreb) 65—74.

433. Jonke Ljudevit, Pravopisna komisija o akcentima, Jezik VI (1957, Zagreb) 33—37.

Аутор образлаже по којем је критерију Правописна комисија одређивала акценте у појединим категоријама речи.

434. Jonke dr. Ljudevit, Kako ćemo pisati po novom pravopisu, Studentski list, 17-I-1957 (Zagreb) 3.

435. Krešić Stjepan, Mogućnost i potreba prevođenja, Jezik III (1957, Zagreb) 84—89.

436. Lalić Radovan, Novi pravopis srpskohrvatskog književnog jezika, Narodna armija 24-I-1957 (Beograd) 914.

437. Luciani Georges, Quelques réflexions d'un étranger sur l'enquête de Letopis Matice srpske au sujet de langue littéraire serbocroate, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 531—536.

У вези са проблемима књижевног језика које је покренула Матица српска 1953 г. износи тешкоће на које наилази странац учећи српскохрватски језик. Говори, углавном, о забуни коју уносе 1. употреба цртице код термина *српско-хрвајски* (која код Француза везује два самостална одвојена појма као *француско-амерички односи*); 2. растављање свезом или истог термина (*српски* или *хрвајски* језик схвата се као веза два разнородна језика); 3. двојако писање *ђ* у латиници (као *d* и као *dj*); 4. различито писање облика будућег времена (у београдским издањима као *писаћу* у загребачким као *pisat ću*), и најзад 5. лексичке разлике између књижевних центара Београда и Загреба.

438. Marković Sv[etozar], Jezik u filmskim „titlovima“, Oslobođenje 14. XI. 1957 (Sarajevo) 4.

Критика језика у преводима дијалога у страним филмовима, са примерима из разних филмова.

439. Милидраговић Милица, О преводу дјела К. С. Станиславског: „Мој живот у умјетности“, ПСКЈ св. 5 (1957) 203—214.

Критика превода, у коме има „многобројних почетничких грешака“ и „очитих бесмислица“, што је све аутор потврдио наводима из оригинала и превода.

Св. М.

440. Миловић Јевто М., Још о неким Змајевим прспјевима и пријевима с њемачког, Прил. XXIII, св. 3—4 (1957) 278—284.

Упорсђивање превода с оригиналом.

441. Московљевић Милош С., Неке нове акценатске појаве у нашем књижевном изговору, ПСКЈ св. 5 (1957) 80—85.

Писац указује на неке поремећаје у књижевном акценатском систему, као што је напр. изговор страних речи са силазним акцентом на унутарњим слоговима (дилетант, педантан, новела и сл.) и констатује да „изговор који се чује у Загребу и Београду не може бити меридаван за књижевну акцентуацију“.

442. Н. Ф., Најесен ће бити довршен правопис српскохрватског језика, Борба 10. III. 1957 (Београд) 2.

Новинска вест.

443. О[стојић] С., Нови правопис на испиту јавности, Политика 11-III-1957 (Београд) 6.

Загребачка културна јавност оцењује резултат рада на заједничком српскохрватском правопису као велики успех у решавању једног од најважнијих проблема у културном животу Срба и Хрвата.

444. Остојић С., Прва јавна дискусија о правопису, Политика 9-III-1957 (Београд) 8.

Поводом јавне дискусије о новом правопису, одржаном на Филозофском факултету у Загребу.

445. О [стојић] С., Састанак Комисије за израду заједничког српскохрватског правописа, Политика 6-III-1957 (Београд) 8.

Кратка вест из Загреба с завршним радовима Правописне комисије.

446. Пешић Н., Нови правопис—значајан прилог југословенској социјалистичкој култури, Борба 6-XII-1957 (Београд) 4.

Интервју са професором Радованом Лалићем, чланом Правописне комисије о новом правопису и његовом значају.

447. Франjić Krunoslav, O novom zajedničkom pravopisu, Naše teme I, 2 (1957, Zagreb) 266—269.

448. Puljizević Jozo, Tekst novog pravopisa stavlja se na diskusiju, Narodni list 7. XII. 1957 (Zagreb) 4.

449. Стевановић М[ихаило], Да ли ће заједнички правопис бити и јединствен, Политика 1, 2, 3-V-1957 (Београд) 20.

Поводом примедба на јавним дискусијама о новом правопису, писац образлаже допуштање двојства у писању облика футура и транскрибовања властитих имена страног порекла.

450. Стевановић М[ихаило], Изједначавање правописа српскохрватског књижевног језика, Борба 13-I-1957 (Београд) 6.

О резултатима рада правописне комисије.

451. Стевановић М[ихаило], Уједначавање правописа српскохрватског језика, Просвјетни рад I (1957, Цетиње).

Износи неке разлике за које се Комисија сложила да се уједначено пишу.

452. Torbarina dr. Josip, Stvar dogovora, Vjesnik 1, 2, 3-V-1957 (Загреб).

Поводом рада на реформи правописа.

453. Šepić Ante, Još o nagrdivanju našega jezika, Jezik V (1957, Zagreb) 157—158.

г) Дијалекти

454. Белић А[лександар], Једна научна и практична потреба, НЈ н. с. VIII, св. 7—10 (1957) 201—204.

Говори о састављању дијалектолошког атласа српскохрватског језика. Потреба за састављањем таквог атласа многострука је: он би, прво, омогућио да се добије тачна слика о нашим дијалектима; друго, он би помагао да се реше и нека отворена питања нашег књижевног језика (дублети).

445. Brozović Dalibor, Izvještaj o istraživanju govora u dolini rijeke Fojnice, Ljetopis JA 62 (1957, Zagreb) 375—380.

456. В. М., Др. Павле Ивић: Дијалектологија српскохрватског језика, Дневник 22-X-1957 (Нови Сад).

Приказ. В. бр. 458.

457. Vučević Š[ime], Prva knjiga Hrvatskog dijalektološkog zbornika, Narodni list 26-IV-1957 (Zagreb) 6.

458. И в и ћ д-р П а в л е, Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје, изд. Матица српска (1956, Нови Сад) 8°, 1—218.

Први део (*Увод*) има ова поглавља: О досадашњем проучавању српскохрватских дијалеката, Наши дијалекти у оквиру јужнословенске језичке области, Основна српскохрватска наречја. Други део (*Штокавско наречје*) садржи ова поглавља: Границе, Основне особине, Неколико структуралних карактеристика штокавског развоја, О историском развоју штокавског наречја, Значај сеоба, Основни критерији поделе штокавских говора, Правци изоглоса у штокавском наречју, Шумадиско-војвођански дијалекат, Смедеревско-вршачки дијалекат, Екавски славонски говори, Косовско-ресавски дијалекат, Призренско-тимочка дијалекатска зона, Источно-херцеговачки дијалекат, Зетско-сјенички дијалекат, Млађи икавски дијалекат, Истарски икавски дијалекат, Посавски икавски дијалекат, Говори са незамењеним јатом.

Поглавља о појединим дијалектима подељена су на одељке о границама, о особинама, о разведености и о развоју дијалекта. На крају појединих поглавља наведена је сва важнија дијалектолошка литература; поред библиографских података дати су и кратки прикази са оценом.

На крају је ауторова дијалектолошка карта штокавског наречја.

При изради књиге и карте узета је у обзир сва досадашња литература, а такође и богати материјал са терена који је сам аутор прикупио. Аутор је дао дело високе вредности, са доста новог — како у појединостима, тако и у начину прилажења дијалектолошкој проблематици. Посебно треба истаћи вредност карте, коју уношење новијих података чини потпунијом и тачнијом од ранијих.

В. бр. 456.

М. П.

459. И в и ћ д-р П а в л е, Једна доскора непозната група штокавских говора: говори са незамењеним јатом, ГФФНС књ. I (1956) 146—160.

Осврнувши се на говор Крашована у румунском Банату који је описао румунски слависта проф. Емил Петровић 1935 године и у коме је констатовао чување јата, аутор износи своја теренска испитивања не само говора Крашована, него описује и говоре села Рекаша на прузи Темишвар—Лугош и села Петрово Село и Краљевци у Банатској Црној Гори који чувају неизмењено јат са гласовном вредношћу *е*“. Поред ове најзначајније особине која везује ова два говора, аутор даје и низ других фонетских, морфолошких и акценатских особина које говоре о истом пореклу ова два говора. Оба говора „намећу закључак о сличности са српским банатским говорима шумадиско-војвођанског типа“, док у погледу замене јата и акцентуације говори Рекаша и Банатске Црне Горе заостају „за развојем у банатским говорима шумадиско-војвођанског дијалекта“. Аутор указује на сличност говора Радојева (Кларије) на румунској граници југоисточно од Кикинде са овим говорима, што се објашњава пореклом становништва. Однос ових говора према осталим штокавским говорима са незамењеним јатом — галипољски и три крашованска — није само у неизмењеном јату него и у другим везама: акцентуација „непромењена, или са повлачењем“ са ултиме“, такође и деклинациона ситуација. Ови говори имају везу са говорима косовско-ресавског и смедеревско-вршачког дијалекатског типа. „Једном речју, ове одлике дају говорима са неизмењеним јатом једну источнију штокавску нијансу у односу на, рецимо, шумадиско-војвођански дијалекат“.

Аутор на крају закључује да се говори са неизмењеним јатом простиру на североистоку наше језичке територије. „Поменутих шест говорних типова су остаци

некада једне широке зоне, доцније разнесене миграцијама, а негде и етничком асимилацијом.“

Резиме на немачком.

З. Г.

460. И в и ћ П а в л е, О говору Галипољских Срба, СДЗБ XII (1957) I-XXI + 1-520.

О говору Срба који данас живе у Пехчеву у Македонији, а досељени су 1922 године из Барјамича близу Галипоља (Турска). Према ауторовим закључцима они су исељени у Турску из околине Јагодине (данашњег Светозарева) у првој половини XVII века или пред крај XVI века.

Књига садржи ова поглавља: Увод, Акцентуација, Вокализам, Консонантизам, Деклинација, Конјугација, Непроменљиве речи, Синтакса, Закључак, Прилог: прозни текстови.

Резиме на немачком. На крају је регистар речи. Дело је одбрањено као докторска дисертација 1954 године у Српској академији наука.

З. Г.

461. И г њ а т о в и ћ Д у ш а н к а, Испитивања говора у области Клис-Синь у Далмацији и Горње Раме у Босни, ГлСАН књ. VIII, св. 2 (1957) 186—187. Кратак извештај.

462. Ј а к и ć С е с т а р и ć В е с н а, Refleks jata na sjeverodalmatinskim otocima, Radovi Instituta JA u Zadru sv, 3 (1957, Zagreb) 407—420.

Приказ двоструког рефлекса гласа јата ($\acute{e} > e, u$) у задарским оточним и копненим споменицима XV. и XVI. стољећа, као и данашњег стања.

Резиме на енглеском.

463. Ј а р д а с И в о, Kastavština, ZbNŽO 39 (1957, Zagreb) 5—416.

Грађа о народном животу и обичајима Каставштине написана у каставском говору. Нагласцима је означено девет одломака текста и читав „Тумач мање познатих ријечи“.

464. Ј о в и ћ С т о ј а н, Неке особине говора Неготинске крајине, Развитак 1 (1957, Неготин) 168—173.

О неким фонетским и морфолошким особинама. Дата је и карта.

465. К л а и ć В р а т о л ј у б, Iz bilježnice kazališnog lektora, Jezik V (1957, Zagreb) 129—134.

О акцентуацији у Коларовој драми „Свога тела господар“. Писац говори и о кајкавском акценту опћенито (према студији проф. Ивњића „Језик Хрвата кајкаваца“, Љетопис ЈА 48). Материјал није поуздан, јер се аутор доста слабо сналази у главним значајкама кајкавске акцентуације.

466. М а т е š i ć Ј о s i p, О говору пожеškoga краја, Ljetopis JA 62 (1957, Zagreb) 407—412.

467. М а š t r o v i ć Л ј у б о м и р, Рјечничко благо нинскога говора, в. бр. 127.

468. М о г у š М и л а н, Izvještaj o istraživanju narodnih ribarskih naziva u dolini Neretve, в. бр. 130.

469. М о г у š М и л а н, Izvještaj o istraživanju senjskog govora, Ljetopis JA 62 (1957, Zagreb) 413—414.

470. М о г у š М и л а н, Obilje dobre građe, Narodni list 20. XII. 1957 (Zagreb) 4.

Приказ књиге И. Јардаса „Каставштина“, ЗбНЖО 39, Загреб 1957.

471. Николић Берислав, Испитивање мачванског говора, ГлСАН књ. VIII, св. 2 (1957) 183—184.

Кратак извештај.

472. Павловић д-р. Миливој, Испитивање говора Посавине, ГлСАН књ. VIII, св. 2 (1957) 182—183.

Кратак извештај.

473. Пешикан Митар, Испитивање говора Катунске Нахије, ГлСАН књ. VIII, св. 2 (1957) 184.

Кратак извештај.

474. Радуловић д-р Јован, Говор Горње и Јужне Херцеговине, ГлСАН књ. VIII, св. 2 (1957) 184—186.

Кратак извештај.

475. Težak Stjepo, O rezultatima dijalektoloških istraživanja u okolici Karlovaca, Ljetopis 62 (1957, Zagreb) 418—423.

476. Finka Božidar, Izvještaj o ispitivanju govora na Dugom otoku, Ljetopis JA 62 (1957, Zagreb) 381—387.

477. Hadrovics L., Neki problemi mađarskih elemenata u srpskohrvatskom jeziku, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 503—510.

Аутор констатује да се у кајкавском дијалекту налази најстарији и најбогатији слој мађарских елемената. Са млађим варијантама су мађарски елементи у војвођанским говорима.

478. Ham Josip, Izvještaj o istraživanju govora na Braču, Ljetopis JA 62 (1957, Zagreb) 404—406.

479. Ham Josip, Iz problematike čakavskih govora. I. Čakavizam i njegova geneza, Radovi Instituta JA u Zadru sv. 3 (1957, Zagreb) 21—38.

Аутор се не слаже с поставкама М. Малецког да је цакавизам код Хрвата у градовима који су били под млетачком влашћу настао као последица језичког мijeшања хрватскога и талијанскога елемента, „и то тако, да је, наводно, културнији талијански (венецијански) елемент утјецао на мање културни славенски (хрватски)“. Хам побија то мишљење тумачећи да је цакавизам самоникла славенска појава и да је до ње могло доћи „онако, како је долазило и до других промјена у славенском систему на различним подручјима“.

Резиме на енглеском.

480. Hrašte Mate, O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj, Filologija I (1957, Zagreb) 59—75.

О кановачком акценту (*лђнац, кђнац, сѐло* и сл. мјесто *лђнац, кђнац, сѐло*) у Србији писао је први Вук Ст. Караџић, а послѣје њега и многи други знанствени радници. У Хрватској га је први утврдио П. Будмани у Дубровнику, Цавтату и Стону, а затим С. Ивић у Славонији и у Трогиру, гдје га је већ прије забиљежио Решетар, те Белић на Шолти и Чиову. Аутор овога чланка чуо је кановачки акценат у Далмацији дуж обале од Водица код Шибеника до Привлаке, сјеверо-западно од Задра. Пронашао га је затим у Жумберку, Озљу, Истри, у Стајници (Лика) и у Подравини, дакле на штокавском, чакавском и кајкавском подручју. Из радова других аутора може се закључити, да кановачки акценат постоји и у другим крајевима НРХ. Укратко се може казати да се тај акценат јавља на ци-

јелом подручју хрватскога или српскога језика, гдје се новоштокавска акцентуација састала са старом. Тај се процес врши још и данас на периферији нашега језика. Кановачки се акценат почео развијати најприје на штокавском подручју, и то већ у XV. стољећу. Он представља прелазни стадиј при пријелазу из старије акцентуације троакценатског, односно двоакценатског система у новоштокавску акцентуацију четвороакценатског система. Помицање акцената уопће вршило се овим редом: 1. Најприје се преносио с краја ријечи краткосилазни акценат на претходни дуги слог у двосложним ријечима с крајњег отвореног слога (*рѹка < рѹка̇*). За њима су се повеле и тросложне именице. 2. Иза тога преноси се краткосилазни акценат код двосложних и тросложних ријечи с кратким слогом испред акцента (*сесѣра̇ > сесѣра*). 3. За овима се поводе двосложне и тросложне ријечи с крајњим затвореним слогом (*оѹди̇ > оѹди*). Након тога врши се преношење акцената са слгова у средини ријечи, затим преношење дугих акцената са задњих слогова, а најкасније са слогова у средини ријечи.

Резиме на њемачком.

д) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд.

481. Барјактаровић М[ирко], Р., Два податка о досељеним Браножићима у Грузи, в. бр. 816.

482. Берић Душан П., Света Гора и Дубровник, Прил. XXIII, св. 1—2 (1957) 82—91.

Проучавајући и упоређујући оригинале писама светогорских манастира Хиландара и Св. Павла Дубровчанина са издањем Антонија Вучетића „Писма калуђера српских манастира на Светој Гори кнезу и властели Дубровачкој (год. 1520 до 1792)“ Старине ЈАЗУ XVII, Загреб 1885, Б. проналази доста ортографских грешака и нетачности у датирању неколико писама. На крају су приложена три још необјављена писма и једна „намирница“.

483. Bogićević V., Otkupljena i poklonjena grada u Državnom arhivu NR BiH u Sarajevu, Архивист VI, св. 3—4, Dodatak VIII (1956, Београд) CLV—CLXXXI.

Дат је инвентар фонда (I. Документи на турском језику или на српскохрватском језику писани арабицом, II. Разна историска грађа).

484. Bošnjak Mladen, Sačuvani primjerci prve hrvatske tiskane knjige, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 279—310 (са три фотокопије).

„Од првог хрватског тисканог мисала сачувано је десет примјерака (убројивши и примјерак у Болу) и 4 листовна фрагмента, од којих су два фрагмента на пергабини. Од десет непотпуних примјерака пет их је у Хрватској и пет у иностранству. Сва четири фрагмента су у земљи. Успоређењем свију данас познатих примјерака глагољских мисала из 1483, недвојбено је да је потпуно дјело требало имати 220 листова ... Питању, гдје је тискан наш лист, тко га је тискао и тко је дао средства за његово штампање, треба посветити посебну расправу“.

Резиме на француском.

485. Vrana Josip, Tko je pisao najstarije dubrovačke ćirilске isprave, Slovo 6—8 (1958, Zagreb) 311—333 + 1 фотографија.

Резиме на француском.

486. Вулетић Јован Б., Бој на Цареву Лазу, Спом. CVI (1956) 9—36.

Кратки цитати из Цетињског летописа, једне србуље из XVII века, Савинског летописа; запис са листа једне књиге из Пиперске ћелије, записи о догађајима у Црној Гори 1710—1714, — све у вези с предметом о коме се расправља.

487. Г. М., Неоцењиво благо из наше прошлости. Изложба докумената приморских архива од X до XIX века, Борба 27-VI-1957 (Београд) 10.
Белешка.

488. Дурковић - Јакшић д-р Љубомир, Књижница манастира Свете Тројице код Пљеваља, Библиотекар 3—4 (1957, Београд) 227—234.

Писац говори о манастиру Св. Тројице као центру за преписивање књига, о судбини појединих књига које су биле својина манастира и о ранијим пописима књига. На крају даје попис свих књига састављен 1894 године, који обухвата 202 књиге.

489. Душанић Светозар Ст., Браничевски превод Лествице Јована Синаита, ГлСАН књ. VIII, св. 1 (1956) 72.

Овај рукопис из 15 в. јесте превод с грчкога на српски. У чланку је наглашена важност овога рукописа за палеографију.

490. Јагдасиво, Kastavština, в. бр. 463.

491. Карацић Вук Ст., Живот и обичаји народа српскога, изд. Српска књижевна задруга (1957, Београд) 8°, 1—341+7.

492. Кашић Душан Љ., Прилози за историју „Statuta valachorum“, Спом. CVI (1956) 37—49.

За лингвистику су од значаја три писма из године 1823, 1824, 1825 писана црквенословенским језиком.
О. Т. Б.

493. Колендић Петар, Једна српска мелодрама о Андромеди, Пос. изд. САН књ. ССІХХІV, Одељење литературе и језика књ. 6 (1957) 1—69.

Писац је испитао језик и метрику једне фрагментарно очуване полиметриске мелодраме са темом о Андромеди и Перзеју која се налази у зборнику R-3108 Свеучилишне књижнице у Загребу. На основу поређења са делима Џона Палмотића проф. Колендић доказује да је и ова драма дело Џона Палмотића. Дат је и текст драме — укупно 1660 стихова.

Резиме на руском.

В. бр. 501, 503, 504.

494. Лазаревић Јелена, Рабска кроника писана на основу 320.000 докумената. „Либри коралес“ писао је један човек пуних 40 година, НИН бр. 313 (1957) 13.

О културним и историским вриједностима манастира св. Вуфемје на острву Рабу. Манастир поседује библиотеку са око 40.000 књига; велику вриједност претставља дјело патера Одорика Бадрине: „Хроника — Самостана ... Кампој на Рабу“ рађена на основу рапских архива и проверених докумената. Између осталог врло занимљив податак да су Хрвати већ 200 година прије појаве Ђирила и Методија имали своје писмо — само се не зна какво је било.

495. М. К., Пронађен „Шестоднев“ Гаврила Троићанина, Борба 4-I-1957 (Београд) 6.

Белешка. „Овај драгоцени рукопис из XVII века проучава се у Српској академији наука“.

496. М. П., Постоје ли две „Башчанске плоче“, Борба 26-IX-1957 (Београд) 5.

Археолошка испитивања црквике Свете Луције на Крку донела су, између осталог, као резултат „уломак једне старе камене плоче са глагољским писмом за коју се сматра да потиче из истог времена из кога и позната „Башчанска плоча“, тј. негде око 1.100 године. Чак постоји и смела, али не и нереална претпоставка, да тај уломак уствари претставља део плоче која би могла бити наставак записа „Башчанске плоче“.

497. М а р к о В е г о, *Хумаčka ploča, najstariji ćirilski spomenik (X ili XI stoljeća) u Bosni i Hercegovini* GIZMS (arheologija) n. s. XI (1956, Sarajevo) 41—61.

На основу неких палеографских, графичких и историских момената писаца датира овај споменик на крај X или у XI век. Палеографски: слова показују тенденцију ка заобљавању; графички: мешање глагољских слова са ћирилским, употреба назала *ж* и тврдог полугласника *џ*, начин скраћивања појединих речи; историски: употреба титуле *урун*, која потиче из предмаџарског доба Босне и Херцеговине.

Пишчева претпоставка да Хумачка плоча потиче из X или XI века и да је, према томе, то најстарији ћирилски споменик у Босни и Херцеговини мора се при-
мити са резервом.

На крају писац даје анализу појединих речи у натпису, али без довољно струч-
ности.

Резиме на немачком.

Св. М.

498. М и х а и л о в и ћ Г е о р г и ј е, Библиографски прилог о Ракићеву „Собесједованију грјешника с диаволом“, Прил. XXIII. св. 1—2 (1957) 91—92.

Доказује да су *Собесједованије* и *Наставленије* две посебне књижице, а не једна, како је то мислио Нићифор Вукадиновић (О преводима Викентија Ракића са Грчког, Прил. XVI, 1936).

499. М о š и н V l a d i m i r, *Rukopis Plevajlskog sinodika pravoslavlja*, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 154—176.

Резиме на француском.

500. Н а к и ć М., *Mošin Vladimir, Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije. I dio: Opis rukopisa, Zagreb JAZU 1955, 255; II dio: Reprodukcije, Zagreb JAZU, 1952, str. 173, ИГл св. 1—2 (1957) 139—140.*

Приказ, повољан.

501. Н и к о л и ћ Б е р и с л а в М., Петар Колендић: Једна српска мелодрама о Андромеди (Посебна издања САН књ. CCLXXIV, Београд 1957, стр. 1—70), КњЈ IV, св. 3—4 (1957) 149—150.

Истиче значај овог новог открића академика Петра Колендића. В. бр. 493.

502. Н о в а к В и к т о р, *Настанак и нестанак Кукуљевихевих „Monumenta Serbica“*, ГлСАН књ. VIII, св. 2 (1957) 207—209.

503. П а в и ћ М и л о р а д, Прво издање необјављене Палмотићеве мелодраме, НИН бр. 360 (1957) 9.

Повољан приказ дела проф. Колендића „Једна српска мелодрама о Андромеди“. В. бр. 493.

504. П а в л о в и ћ Д [р а г о љ у б], Петар Колендић, Једна српска мелодрама о Андромеди. Посебно издање Српске академије наука, књ. CCLXXIV. Београд 1957, Прил. XXIII, св. 3—4 (1957) 304—305.

Истиче значај овог новог открића академика Петра Колендића. В. бр. 493.

505. Panić-Surep M [ilorađ], „Našla mlada sekiru iza vrata“, Delo III, св. 5 (1957, Beograd) 922—923.

Аутор замера писцу чланка: „Похвала кнезу Лазару; „Праведници в веки живут“ (Поводом недавно пронађене Похвале кнезу Лазару), Дело 1957, бр. 3, стр. 586—589, што није у своме чланку навео одакле је узео текст за свој превод, а затим се осврће на радове Ђ. Сп. Радојчића у вези са овим текстом (у Архивисту за 1953 и ИЧ за 1955, где је текст и објављен). В. бр. 521, 522.

506. Pantelić Marija, Hrvatskoglagoljski misal iz godine 1402, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 380—383.

507. Поглед у нашу прошлост. Документи приморских архива од X—XIX века, изд. Историјски архив Београда (1957, Београд) 8°, 1—90 + 29 прилога са факсимилима.

Каталог докумената дубровачког, задарског и котарског архива, са предговором Радована Самарџића.

508. П[оленаковић] X[аралампије], Vladimir Mošin: „Ćirilski rukopisi Jugoslovenske akademije“, I dio: Opis rukopisa, Zagreb, 1955, 4°, 260; II dio: Reprodukciije, Zagreb, 1952, 4°, 173 репродукции, ЛЗБ IV, 3 (1957) 152—155. Приказ.

509. П[оленаковић] X[аралампије], Vladimir Mošin: Ćirilski rukopisi Cetinskog manastira, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 61, str. 280—284 и одделен отпечаток.

Приказ.

510. П[оленаковић] X[аралампије]., Крајот од една легенда Vladimir Mošin: O podrijetlu Mihanovićeve ćirilske zbirke, „Slovo“, časopis Staroslovenskog instituta, Zagreb, 1955, br. 4—5, str. 71—84 и одделен отпечаток, ЛЗБ IV, 4 (1957) 230—232.

Приказ.

511. Popović-Petković Radmila, Arhiv Istoriskog instituta Srpske akademije nauka, Arhivist VI, св. 3—4, Dodatak VIII (1956, Београд) CXLIX—CLIV.

Историјат Архива и општи преглед збирки.

512. Радојичић Ђорђе Сп., Две старе српске рукописне књиге, Библиотекар 3—4 (1956, Београд) 171—185.

Предавање одржано у Војвођанском музеју у Новом Саду другог априла 1955 године. Писац даје опис и податке о двама досада необјављеним српским рукописним књигама. Једна је четворојеванђеље, величине 30,5 × 20—21 см са укупно 293 листа, писано 1548 г. у Буђановцима у Срему, по узору на Јеванђеље из штампарије Црнојевића; друго је Зборник писан крајем XVII или почетком XVIII в., величине 10,5 × 7 см са 738 обележених страна (од којих је од 481—737 стране грчки текст).

Дат је коментар личности и догађаја о којима се говори у првом рукопису и неколико фотографија оба текста. Нема података о језику.

513. Радојичић Ђ[орђе] Сп., Старе српске повеље и рукописне књиге за време другог светског рата, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 537—542.

Врло корисна обавјештења о старим српским повељама и рукописним књигама. Дат је попис уништених и сачуваних српских повеља и рукописних књига код нас и у свијету.

514. Радојичић Ђорђе Сп., Цетињски рукопис Хамартолове хронике (из друге половине XIV века), Прил. XXIII, св. 3—4 (1957) 253—254.

515. Симић арх. Милица, Гробља и надгробни споменици у околини Новог Брда, ГлЕМ књ. XVII (1954) 160—166.

Између осталог и о једној надгробној плочи са натписом „на старословенском језику“ која је узидана у цркви „Јовча“ и на којој је сачуван датум (октобар 1400 г.). Плоча је оштећена и „натпис може само делимично да се прочита.“

Нема података о језику. Дат је цртеж натписа.

Резиме на енглеском и француском.

516. Стипчевић Биљана и Стошић Душица, Једно непознато „Соврание“ из XVIII века, Библиотекар 3—4 (1957, Београд) 224—226.

Аутори дају садржину и опис новонабављене књиге „Соврание различных мѣствъ . . . у Народној-библиотеци у Београду и пореде је са ранијим издањима. Дело величине 10,2 × 16,2 см писано је „въ лѣто 1781“, према оцени рецензента на рускословенском. Других података о језику нема.

Дато је пет фотокопија.

517. Стошић Душица, в. Стипчевић Биљана и Стошић Душица, бр. 516.

518. Taleski Todor, в. Ćamilov d-r Kiro i Taleski Todor, бр. 525.

519. Tomić Radmila, Istorijat i pregled fondova Gradskog državnog arhiva u Šapcu, Arhivist VI, св. 3—4, Dodatak VIII (1956, Београд) CLXXXII—CLXXXIV.

520. Требјешанин Радош, Нешто о развоју јужноморавског говора, Наше стварање V, 1 (1957, Лесковац) 35—42.

521. Trifunović Đorđe, Mlada sa sekirom, Delo III, св. 5 (1957, Београд) 924—925.

Одговор на замерке М. Панића-Сурепа. В. бр. 505, 522.

522. Trifunović Đorđe, Pohvala knezu Lazaru; „Pravednici v veki živet“ (Povodom nedavno pronađene Pohvale knezu Lazaru), Delo III, св. 3 (1957, Београд) 586—589.

Текст похвале преведен на савремени српскохрватски језик. У објашњењу похвале аутор истиче да похвала није објављена нигде, а да је први на њу скренуо пажњу Ђ. Сп. Радојичић, у Архивисту 1952 г. Затим даје опис рукописа, време и место настанка:

В. бр. 505, 521.

523. Троицки Сергије В., Допуњени чланци Властареве синтагме, Пос. изд. САН, књ. CCLXVIII, Одељење друштвених наука књ. 21 (1956) I—IV + 1—114.

Писац даје оцену ранијих издања српског превода Властареве синтагме, описе рукописа са детаљним коментаром. Задржава се на анализи допунских чланака Синтагме „који су издати делимично и разбацани по разним тешко приступачним издањима“. На крају су дати текстови допунских чланака Синтагме и снимци допун-

ских чланака у Пчењској синтагми; у прилогу стварни индекс и индекс имена. Филолошке обраде текста нема.

Резиме на руском.

524. Троицки Сергије, Извештај д-ра Сергија Троицког, проф. Универзитета у пенз. о боравку у СССР, ГлСАН књ. VIII, св. 2 (1957) 233—240.

Извештај о проучавању материјала у вези с издавањем Светосавске крмчије. Има доста података о текстовима.

525. С а м и л о в д-р К и р о и Т а л е с к и Т о д о r, Prilog ispitivanju porekla Mihanovićeve ćirilске zbirke, Arhivist VI, св. 2 (1956, Beograd) 40—44.

„Les auteurs confirment le thèse du professeur de Zagreb-Vladimir Mošin (Slovo, N° 4—5, 1955, Zagreb) sur l'origine macédonienne des manuscrits contenus dans le recueil de Mihanović en caractères cyrilliques“.

Резиме на француском.

526. Н а м м Ј о с и p, Starohrvatski prijevod „Pjesme nad pjesmama“, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 195—230.

Пријевод „Пјесма над пјесмама“ сачувао се у десетак глагољских рукописа највећим дијелом у XIV. и XV. стољећу. Преведена је из *Vulgate*; на неким је мјестима пријевод у односу на оригинал сасвим искривљен. С филолошких позиција ти пријеводи добивају лошу оцјену, али стилска анализа показује да је до одступања долазило због ритма (то се одражава у интерпункцији). По свој прилици у анонимним глагољашима треба тражити зачетнике нашег умјетничког пјесништва. На концу је приошћен текст пјесме, узет из Ватиканског кодекса из седамдесетих година XVI. вијека.

Резиме на француском.

527. С r o n i a A r t u r o, „Glagolitica Jadertina“ del secolo XVII. SR X (1957), 129—144.

Povzetek. — O glagolskih dokumentah iz arhiva plemiške družine De Ponte iz Zadra. Z objavo in analizo nekaterih „mandatov“ različnih beneških upravnikov. Objavljeno je tudi 5 fotografij tekstov.

528. Ш е р о в и ћ П е т а р Д., Владимир Мошин: Ћирилски рукописи Југославенске академије, Прил. XXIII, св. 1—2 (1957) 131—133.

Приказ обухвата само неке споменике из Боке Которске. Оцена врло повољна.

529. Ш л њ и в и ћ-Ш и м ш и ћ Б и љ а н а, D-г Vladimir Mošin: Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije. Prvi dio: opis rukopisa, Zagreb 1955 god.; Drugi dio: reprodukcije, Zagreb 1952 god., Прил. XXIII, св. 3—4 (1957) 307—309.

Приказ с краћим освртом на палеографску страну споменика.

530. Š t e f a n i ć V j e k o s l a v, Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 54—133 + 4 фотографије и 3 табеле.

Аутор описује Сплитски одломак, наводи текст тога одломка у латиничкој транслитерацији, анализира саставне дијелове текста. У поглављу „Језични и термилошки моменти“ обрадио је аутор језик Сплитског одломка, износечи у прегледу главне фонетске, морфолошке и синтактичке особине. На крају, пошто је провео и палеографску анализу, писац закључује да би Сплит. одломак „могао бити један од последњих примјера глагољице у Босни прије него је ондје дегенерирала и прије него се изгубила. С обзиром на конзервативност бојанских рукописа, која је опћенито позната, можда палеографски критериј за његово датирање требаа

примијенити с ретардацијом и датирати га у XIII стољеће. На тај начин би се по данашњем схваћању хисторијске граматике боље смјестили и икавизми Сплитског одломка, које се не усуђујемо пребацити у раније доба. Трагови латинизаторске тенденције у Спл. одломку такођер се добро смјештају у прву половину XIII ст., у доба многоврсних покушаја да се у Босни и у босанској цркви успостави ауторитет римске цркве. У сваком случају Спл. одломак отвара нове перспективе у повијести глагољске писмености“.

Резиме на француском.

ђ) Историја српскохрватског језика

531. Bađalić Josip, Marulićevi hrvatski autografi u Arhivu Jugoslavenske akademije, Filologija I (1957, Zagreb) 37—57.

За критичко издање укупних Марулићевих дела потребно је прије свега утврдити ауторство читавог низа његових остварења. У науци су многа питања у вези с тим ауторством била спорна, док Ф. Шишић, А. Заниновић и Ц. Фисковић нису открили идентичан Марулићев рукопис и тако омогућили увођење графичког критерија. С помоћу тога критерија Ј. Бадалић је утврдио да Марулићу припадају ови пјеснички радови у Луцићеву „Вртлу“, сачуваном у Архиву ЈА: 1. Говорење св. Бернарда од душе осујене; 2. Сказање од невољнога дне од суда огњенога напокоњи који има бити; 3. Живот блаженога сфетога Ивана Крститеља. Прва су два дјела у стиховима, а треће је у прози те има посебно значење, јер Марулићева проза није богата, а још мање позната. На крају чланка објављено је споменуто прозно дјело и пет факсимила с Марулићевим аутографима.

Резиме на француском.

532. Belić Aleksandar, Ideja o zajedničkom pravopisu stara je više od sto godina, Večernji vjesnik 26-VIII-1957 (Zagreb) 85.

533. Brozović Dalibor, Dr. Ivan Popović, Istorija srpskohrvatskog jezika, Novi Sad 1955, Filologija I (1957, Zagreb) 241—246.

Оцјена.

534. Ивић д-р Милка, Ћ у Душановом законикау, ГФФНС књ. I (1956) 127—145.

На основу пет преписа Законика аутор статистичком методом показује Ћ у Законнику: његово задржавање, замену Ћ са е или обрнуту, али малобројнију појаву замене етимолошког е са Ћ. Аутор констатује да се Ћ најбоље чува после сонаната, и то најбоље после е, тзв. „еЋ принцип“ како га аутор назива. Такође се говори о питању ауторства Законика.

Резиме на француском.

535. Jonke Ljudevit, Ideološki osnovi Zagrebačke filološke škole 19. stoljeća, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 587—594.

Аутор доказује да је критиковање Загребачке филолошке школе било неоправдано. Разматра основне идеје и услове рада Загребачке филолошке школе и каже да је она поред свих својих можда и видних грешака успела у свом основном циљу. „На тај начин је Загребачка школа заправо припремила пут завршном чину Броза и Маретића деведесетих година . . . Водила ју је притом велика идеја сједи-

њавања, за њу је правописно и језично питање било политичко питање . . . Идеолошки су дакле били основи њезиних начела, намјерни, свјесни, тактични, толерантни, заједнички, па с тога гледишта треба просуђивати њезине успјехе и дјеломичне неуспјехе“.

В. бр. 536.

З. Г.

536. Jonke Ljudevit, Ideološki osnovi zagrebačke filološke škole XIX. stoljeća, Filologija I (1957, Zagreb) 77—86.

На темељу података из дјела граматичара XIX стољећа загребачке филолошке школе писац изводи основне погледе на књижевни језик у вријеме Хрватског препорода. Љ. Гај и његови следбеници и граматичари Вј. Бабукић, А. Мажуранић, С. В. Ткалчевић, па и В. Јагић, настојали су створити такав тип књижевног језика који би прихватили не само сви Хрвати, него и Срби, и Словенци, а чак и Бугари. Кад је у другој половини XIX стољећа постало јасно да је такво настојање неоствариво, створен је књижевни језик на основи чистих новоштокавских говора.

Резиме на енглеском.

В. бр. 535.

537. Колендић Петар, Једна српска мелодрама о Андромеди, в. бр. 493.

538. Новак Виктор, Палеографија и словенско-латинска симбиоза од VII—XV столећа, ИЧ књ. VII (1957) 1—22.

Осим историског прегледа словенско-латинске симбиозе у нашим рукописима, аутор наводи и Хоциј-Латенбауерову хипотезу о латинском пореклу глагољице, која би по творцима ове хипотезе постала читав век пре ћирилометодијевске глагољице која је у основи имала грчко писмо. Низом аргумената аутор доказује немогућност ове хипотезе.

Резиме на енглеском.

В. бр. 539.

539. Новак Виктор, Палеографија и словенско-латинска симбиоза од VII до XV столећа, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 527—530.

Извод из реферата који је штампан у Историском часопису Историског института САН за 1957 год.

В. бр. 538.

540. Павловић Д [рагољуб], Kujew M. K., Konstantyn Kostenecki w literaturze bułgarskiej i serbskiej. Kraków 1950, str. 126, Прил. XXIII, св. 1—2 (1957) 122—123.

Приказ докторске дисертације бугарског научника К. Кујева, филолошко-књижевног карактера. Поред биографских података, проучавања живота и рада Константина Филозофа, Кујев детаљније разматра његово дело *Сказаније о њисменех* у вези с покушајем реформе нашег правописа, а посебну пажњу посвећује питањима Константиновог стила и језика у поглављу *Живойѡис Сѣефана Лазаревића*.

О. Р.

541. Павловић Мил [ивој], Остаци дубровачких и саских говорних особина у Јањеви, ИЧ књ. VII (1957) 297—302.

Поред обрађивања јањевских речи пореклом од Саса, Дубровчана, па и Далматинаца, дају се и топоними везани за првобитно порекло становништва, а такође

и образовање изворно јањевских речи по типу дубровачких (у већини) и саских (у мањини) речи.

Резиме на француском.

В. бр. 542.

542. Павловић д-р Миливој, Остаци неколиких дубровачких и саских особина у Јањеву, ГлСАН књ. VIII, св. 1 (1956) 88—89.

Говори се о језичким, нарочито лексичким остацима. В. бр. 541.

543. Pantelić Marija, Hronološki elementi u Ročkom misalu, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 263—277 + 3 фотокопије.

Резиме на француском.

544. Антић Мирослав, Соларић, Крељановић, Апендини, Прил. XXIII, св. 1—2 (1957) 22—42.

О зближењу и сарадњи ове тројице књижевника почетком XIX века. Најзначајније место заузима заједнички чланак Павла Соларића и Ивана Крељановића — Албиниони о илирској књижевности и илирском језику, где *илирски* означава дела писана штокавским дијалектом, тј. са територије Србије, данашње Војводине, Дубровника, Далмације, Словеније и Босне (Cenni sopra la lingua e letteratura illirica, штампано у тришћанском листу L'osservatore triestino). Ту се први пут пред страном јавношћу претставља књижевност и језик Срба и Хрвата као једна целина. Друго, Соларић и Крељановић међу првима, још пре Илирског покрета, увиђају да услов за будући, стварни развој српске и хрватске књижевности лежи „у њиховом не зближењу, већ стапању и пуном јединству“.

У својим посебним делима, историско-књижевним и филолошким, и Соларић, и Крељановић, и Апендини, независно један од другог, заступају исту, погрешну хипотезу која их је зближила: сматрају да је словенски језик старији од латинског и грчког.

О. Р.

545. Radojičić Đorđe S p., Jedna pozajmica u najstarijoj srpskoj crkvenoj pesmi (u Savinoj Službi Simeonu Nemanji), Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 231—235.

Резиме на француском.

546. Рadojičić Ђорђе Сп., Старо југословенско песништво (од IX до XVIII века), ЛМС 133, књ. 380, св. 1—2, 102—114.

Обрада песничких дела наше старе књижевности од Константина Млађег. Обрађено је песништво македонско, словеначко, хрватско (приморско), богумилско и српско, уз констатацију да „Српско оригинално црквено песништво није довољно проучено“.

547. Стевановић М[ихаило], Рад на науци о српскохрватском језику код Срба за десет година после Другог светског рата, в. бр. 393.

548. Fučić Branko, Bašćanska ploča kao arheološki predmet, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 247—262.

Резиме на француском.

549. Hraste Mate, Rad na lingvistici i filologiji u Narodnoj Republici Hrvatskoj zadnjih deset godina, в. бр. 406.

550. Šidak Jaroslav, Marginalije uz jedan rukopis „Crkve bosanske“ u mletačkoj Marciāni, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 134—153 + 12 фотографија.

Ђирилски рукопис босанског поријекла, познат под именом Млетачки зборник, има вишеструко значење за рјешавање проблема „Цркве босанске“. „То је уз Хвалов

једини познати рукопис те цркве, који се не ограничава само на еванђеља или — у случају Радосављевог рукописа — на Апокалипсу“. Он учвршћује закључак о позитивном односу „Цркве босанске“ према Мојсијеву закону и основним дијеловима Старог Завјета. Да се добије поузданији критички ослонац у стварању закључака, требало би прићи систематском проучавању и скупљању свих приступачних рукописа босанског поријекла.

Резиме на њемачком.

е) Метрика

551. Јосифовић д-р Стеван, Антички узор метрике Мушицкога, ГФФНС књ. I (1956) 193—217.

Аутор даје детаљну анализу метрике Мушицкога и његове употребе античких и модерних метрова указујући на случајеве слагања и неслагања Мушицког с античком просодијом.

Резиме на француском.

552. Колендић Петар, Једна српска мелодрама о Андромеди, в. бр. 493.

ж) Стил

553. Babić Stjepan, Umoran je naš publicistički stil, Literatura sv. 1 (1957, Zagreb) 87—91.

Писац сматра да је један од највећих недостатака савременог публицистичког стила схематичност клишираност израза, а највише фразе, које публицисти употребљавају без размишљања, без стварне потребе, само из обичне навике.

554. Grbić Dragoslav, Takozvani „tečan“ stil, KnjN nova serija br. 48 (1957) 1.

„Награда *течан стил* даје се без разлике свим познатим писцима . . . *Течан* стил није никакав комплимент за писца, због тога што то није никакав књижевни квалитет“.

555. Dimitrijević Radmilo, O principu jedinstva u rečenici, КњЈ IV, св. 1—2 (1957) 20—31.

За јасно и стилско добро изражавање писац поставља принцип јединства у реченици који се задовољава унутарњом повезаношћу, логичном и емоционалном. Све врсте стилова морају имати организацију реченице на том принципу. Без јединства мисли, идеје, слике не постоји јединство реченице, а без тога се губи потпуност мисли.

556. Живковић д-р Драгиша, Језик књижевног дела, изд. „Рад“ (1957, Београд) 12°, 1—37.

Популарно и занимљиво о одликама језика књижевног дела — из стилистичке перспективе. У оквиру колекције Раднички универзитет. М. П.

557. Живковић д-р Драгиша, Неколико стилских одлика прозе Иве Андрића — поводом Проклете Авлије, изд. Матице српске, Нови Сад, 1955, ГФФНС књ. I (1956), 251—270.

Пошто је констатовао да језик Иве Андрића „кулминациони домет нашег песничког језика Вуковог и вуковског правца у развоју нашег књижевног језика . . . и [да је] постао језик са општеевропским квалитетима: прецизан и пластичан, а опште-

појмљив, преводљив на сваки развијенији европски језик“, аутор даје неколико стилских одлика прозе Иве Андрића. Између осталог истиче да је „структура Андрићеве реченице блиска структури реченице наших народних приповедака Вуковог начина казивања“. Такође говори о Андрићевим стилским фигурама, а затим констатује:

„Лексика и фразеологија Андрићева показују необично богатство његова језика. И кад је реч о томе, треба одмах исправити једно општераширено, а погрешно мишљење о Андрићевом језику. Обично се говори како Андрић, као сликар Босне, обично употребљава босанске дијалекатске речи, како му је језик пун локалне боје и колорита, како је, једном речи, он и по језику писац са локалистичким и фолклористичким особинама. Међутим, тих језичких локалитета и дијалектизама Андрић има само у говору својих личности из Босне, па и то у једној мери која тај говор приближава општем књижевном језику . . .“

З. Г.

Резиме на француском.

558. Л а л е в и ћ М [и о д р а г] С., О избору речи, КњЈ III, св. 8—9 (1956) 401—407.

На неколико примјера из Маретићевог превода Илијаде и Одисеје анализом показано богатство изражајних средстава нашег језика и његова лепота и складност њиховог умјешног избора.

Ф. К.

559. П а в л о в и ћ М и л [и в о ј], Три необична типа формулисања реченице и осећање за реченицу, в. бр. 17.

560. F r a n g e š I v o, Vrijednosti i granice stilističke kritike, в. бр. 21.

561. H o r á l e k K a r e l, О теорији умјетничкога преводјења, Umjetnost riječi I (1957, Zagreb) 245—251.

з) Методика наставе књижевног језика

562. A r s e n i j e v i ć V o j i s l a v, Pokušaji nove organizacije nastave maternjeg jezika i književnosti u srednjoj školi, Pedagoška stvarnost III, св. 9 (1957, Novi Sad) 698—704.

Искусство једне гимназије.

563. B i k i ć A n t e, Још о писмености наших ученика, Školske novine br. 38 (1957, Zagreb) 2.

564. Б о ж а н о в и ћ М и л о ш, Велики дио садашњег програма граматике за осмогодишњу школу није битан за остварење циљева наставе матерњег језика, Просвјетни лист бр. 107 (1957, Сарајево) 5.

Критика преопширности програма.

565. B r a b e c I v a n, Jedinstvo gramatike i čitanke, Školske novine br. 39 (1957, Zagreb) 2.

566. B r a b e c I v a n, Općenitost u pisanju sastava, Školske novine br. 24 (1957, Zagreb) 2.

567. Б р е б е р и н а Р у ж и ц а, Из реферата о настави српскохрватског језика и књижевности у средњој школи, Просвјетни лист бр. 105 (1957, Сарајево) 4.

Извод из реферата који је аутор поднео на Првом конгресу југословенских слависта, а у коме се расправља о проблему наставе језика и књижевности у цјелини.

568. В а с и љ е в Н а д а, Коришћење емисија радиопколе у настави српско-хрватског језика, Просветни преглед бр. 5 (1957, Београд) 5.

569. В у к о в и ћ Ј [о в а н], И писменост наставника нашег језика у средњој школи претставља проблем, ПСКЈ св. 5 (1957) 169—174.

Писац износи два случаја слабе писмености наставника српскохрватског језика.

570. В у к о в и ћ Ј [о в а н], Ка обиљежавању циљева у настави матерњег језика, Просвјетни лист бр. 99 (1957, Сарајево) 4.

Критикујући загребачки нацрт новог програма за српскохрватски језик у осмогодишњим школама, аутор каже да је „рађен апстрактно и вербално, као што су се програми и раније радили“.

571. В у к о в и ћ Ј [о в а н], Непосредније о циљевима наставе матерњег језика, Просвјетни лист бр. 103 (1957, Сарајево) 3.

Ти су циљеви: неговање и изграђивање културе говорне и писане речи, потребно лингвистичко образовање, развијање мишљења, способности за логично мишљење.

572. В у к о в и ћ Ј [о в а н], О настави матерњег језика у осмогодишњим школама, Просвјетни лист бр. 98 (1957, Сарајево) 4.

У првих пет разреда знања из граматике давати у облику језичних поука — од шестог почети и систематско изучавање граматичког градива.

В. бр. 601.

573. В у к о в и ћ Ј [о в а н], Проблеми наше школе у вези са коначном изработом и примјеном новог правописа, Просвјетни лист бр. 92 (1957, Сарајево) 3.

Указује на проблеме пред којима се налазимо прије него правопис у коначном облику буде дат и нашој школи и нашој јавности.

574. G e o r g i j e v i ć S v e t o z a r, Analiza delova proširene rečenice u nastavi, Savremena škola XII, св. 7—8 (1957, Beograd) 516—520.

575. Г е о р г и ј е в и ћ С в е т о з а р, О настави и природи акцента, в. бр. 316.

576. D e m a r i n J o s i p, Dr. Ilija Mamuzić: Novi prilozi nastavi maternjeg jezika u srednjim školama. Beograd 1956, Pedagoški rad XII (1957, Zagreb) 255—258. Приказ и оцена. В. бр. 555.

577. D e m a r i n M a t e, O ispitivanju predznanja iz pismenosti u I. razredu, Školske novine br. 38 (1957, Zagreb) 2.

578. D o r ĉ i ć V i n k o, Logička interpunkcija u našoj školi, Jezik VI (1957, Zagreb) 63—64.

579. З. В., Одговори на питања једног наставника, КњЈ XI, св. 1—2 (1957) 59—60.

580. И. Б., Настава матерњег језика у вишим разредима средњих школа, Политика 14-IX-1957 (Београд) 8.

Реферат д-р Илије Мамузића на Првом конгресу југословенских слависта.

581. И. Б., Природа и место наставе књижевности у вишим разредима средњих школа, Политика 15-IX-1957 (Београд) 8.

Проблем наставе језика и књижевности у вишим разредима средњих школа, као предмет живе дискусије последњег дана рада Првог конгреса југословенских слависта у Београду.

582. Ј. Ч., Граматичка збрка у настави матерњег и страних језика, Просвјетни рад 4 (1957, Цетиње).

Говори о лошој употреби термина и сл.

583. Јањушев ић - Пејовић Десанка, Како учим децу да пишу, КњЈ III, св. 8—9 (1956) 465—471.

На занимљив начин описан поступак увођења ћака у добро и правилно писмено изражавање.

584. Јеремић Вера, Промена именица — употреба падежа. Нацрт предавања, Просветни преглед бр. 38 (1957, Београд) прилог 9.

585. Јовановић Магдалена, Прилог питању оцењивања и исправке писаног састава, КњЈ IV, св. 9 (1957) 351—360.

В. бр. 598.

586. Каблар Ђорђе, Намерне реченице, Настава и васпитање VI, св. 5—6 (1957, Београд) 308—313.

Пример обраде на часу.

587. Кере Stevan, Jedan oblik saradnje nastavnika u izvođenju nastave srpskohrvatskog jezika u osmogodišnjim školama sa mađarskim nastavnim jezikom, Pedagoška stvarnost III, св. 5 (1957, Novi Sad) 374—377.

Предлаже да се на почетку школске године утврди речнички фонд код ученика.

588. Ковачевић Слободан, Pismene vježbe u početnom razredu srednje škole, Školske novine br. 8 (1957, Zagreb) 2.

589. Контић Милева, О настави језика у вишим разредима, Просвјетни рад 8 (1957, Цетиње).

Кореферат за I Конгрес југословенских слависта у име Друштва из НРЦГ.

590. Krstić Momir, Imeničke promene u nastavi srpskohrvatskog jezika u odeljenjima škola nacionalnih manjina, Pedagoška stvarnost III, св. 2 (1957, Novi Sad) 98—102.

Методска упутства.

591. Кућар Звонимир, Domaći pismeni radovi, Jezik VI (1957, Zagreb) 24—26.

592. Кућар Звонимир, Nastava gramatike, Jezik V (1957, Zagreb) 91—92.

593. Лалевић М[иодраг] С., Још нешто уз обраду помоћних глагола, Настава и васпитање VI, св. 7 (1957, Београд) 410—415.

Одговор В. Точанцу, у полемичком тону.

В. бр. 597, 639, 640.

594. Lalević M[iodrag] S., Mamuzić d-r I[lija], Novi prilozi nastavi jezika u srednjoj školi (izdanje Pedagoškog društva NRS), Beograd 1956, str. 151, КњЈ IV, св. 1—2 (1957) 66—71.

Приказ, са извјесним неслагањима. В. бр. 596, 607, 608.

595. Лалевић М[иодраг] С., Обрада поређења придева, КњЈ III, св. 6—7 (1956) 363—367.

596. Лалевић М[иодраг] С., Поводом Мамузићеве сумње, КњЈ IV, св. 7—8 (1957) 297—299.

В. бр. 594, 607, 608.

- 597.** Лалевевић М[иодраг] С., Уз обраду помоћних глагола у нашој школи (Поводом једне анкете), Настава и васпитање VI, св. 2 (1957, Београд) 100—107.
О недовољној писмености свршених средњошколаца (поводом ауторове анкете међу новим слушаоцима ВППШ).
В. бр. 593, 639, 640.
- 598.** Лалевевић М[иодраг] С., Уз чланак „Прилог питању оцењивања и исправке писменог састава“ КњЈ IV, св. 9 (1957) 361—363.
В. бр. 585.
- 599.** Мамузић Илија, За нову наставу матерњег језика у општеобразовним школама, Просвјетни лист бр. 95 (1957, Сарајево) 4.
„Култура усменог и писменог изражавања не стиче се путем учења апстрактних законитости матерњег или било кога језика, већ путем практичног служења сваким језиком“. В. бр. 619.
- 600.** Мамузић Илија, Још једном о основним питањима наставе матерњег језика, Просвјетни лист бр. 101 (1957, Сарајево) 3.
Основна мисао у чланку: треба поћи од језика, а не од граматике.
- 601.** Мамузић Илија, Како да се постигне култура усменог и писменог изражавања, Просвјетни лист бр. 99 (1957, Сарајево) 3.
Одговарајући на Вуковићев чланак објављен у часопису Просвјетни лист бр. 98, писац илуструје своје углавном апстрактне поставке и поткрепљује их примерима и напоменама а унеколико и новим излагањима. В. бр. 572, 619.
- 602.** Мамузић-д-р Илија, Glagolski dodaci u VI razredu, Pedagoška stvarnost III, св. 1 (1957; Novi Sad) 42—45.
Методска упутства.
- 603.** Мамузић-д-р Илија, Za novu nastavu maternjeg jezika u osmogodišnjim školama. Praktično-metodski prilog reformi, Savremena škola XII, sv. 5—6 (1957, Beograd) 359—372.
- 604.** Мамузић-д-р Илија, За нова настава по мајчин јазик во осум-годишните училишта. Практично-методски прилог кон реформата, ПД XIII, 7—8 (1957) 400—416.
- 605.** Мамузић-д-р Илија, Настава матерњег језика и књижевности од Радмила Димитријевића, Настава и васпитање VI, св. 1 (1957, Београд) 44—48.
Приказ, са извесним замеркама.
- 606.** Мамузић-д-р Илија, Наши народни говори у настави, Настава и васпитање VI, св. 8 (1957, Београд) 429—434.
О томе на који начин треба ученицима преносити знања о народним говорима.
- 607.** Мамузић-д-р Илија, Нови прилози настави матерњег језика у средњим школама, изд. Педагошко друштво НРС (1956, Београд) 1—151.
В. бр. 576, 594, 596, 608.
- 608.** Мамузић-д-р Илија, Поводом друге Лалевевићеве сумње, КњЈ IV св. 7—8 (1957) 296—297.
В. бр. 594, 596, 607.
- 609.** Мамузић-д-р Илија, Поступци обједињавања у настави нашег предмета, КњЈ III св. 8—9 (1956) 481—489.

610. М а м у з и ћ д-р И л и ј а, Пред новим наставним проблемима из матерњег језика у осмогодишњим школама, Настава и васпитање VI, св. 5—6 (1957, Београд) 257—265.

Указује „на неке поставке којих би се ... требало држати при утврђивању нових програма“.

611. М а м у з и ћ д-р И [л и ј а], Природа и место наставе језика у вишим разредима средњих школа, Просвјетни рад 8 (1957, Цетиње).

Реферат са Првог конгреса југословенских слависта.

612. М а р а ш Ј а г о ш, О усменом говору и писменом задатку из српско-хрватског језика, Просвјетни рад 9 (1957, Цетиње).

Не може се дати на крају школске године прелазна оцјена неписменом ученику.

613. М а р е к Ј у р а ј, Група ријечи у реченици, Наша школа VIII, св. 7—8 (1957, Сарајево) 353—370.

Анализа једне Матавуљеве приповетке, са тежиштем на обради група речи у реченици.

614. M e l v i n g e r Z l a t k o, O sistemu savladivanja srpskohrvatskog jezika u školama nacionalnih manjina, Pedagoška stvarnost III, sv. 4. (1957, Novi Sad) 270—276.

О слабостима наставе и о начину њиховог отклањања.

615. М и л а т о в и ћ Б р а н и с л а в, Прилог дискусији за измјену наставе матерњег језика, Просвјетни рад 10 (1957, Цетиње).

Растретити ученике од граматике а појачати писмене и говорне вјежбе.

616. М и н о в и ћ М и л и в о ј е, Гдје леже узроци слабе писмености наших ученика, Просвјетни лист бр. 96 (1957, Сарајево) 4.

Један од узрока је одвојеност граматике од живота, живог говора, од свих облика рада у настави српскохрватског језика.

617. М и н о в и ћ М и л и в о ј е, Дијалектологија, саставни дио наставе српскохрватског језика у осмогодишњим школама, Наша школа св. 9—10 (1957, Сарајево) 416—424.

Писац сматра „да у будућем наставном програму треба да буде посебно наглашен рад на дијалектолошком плану“. Важан чинилац у описмењавању ученика јесте проучавање завичајног говора, од којег треба поћи при упознавању ученика са говорним областима нашег језика.

618. М и н о в и ћ М и л и в о ј е, Класификација замјеница у вези са наставом граматике у осмогодишњим школама, Наша школа VIII св. 5—6 (1957, Сарајево) 236—241.

Полазећи од неуједначености класификације замјеница у школским граматикама, што је, по мишљењу аутора, више проблем школске праксе него научни проблем, писац сматра да у настави треба да буде основна подјела замјеница по значењу, а подјела по служби узгредна, и разврстава замјенице у осам група.

619. М и н о в и ћ М и л и в о ј е, Не ради се о потреби учења граматике него о методама предавања и материјалним условима за извођење наставе матерњег језика, Просвјетни лист. бр. 100, (1957, Сарајево) 4.

Осврт на чланке И. Мамузића објављене у часопису Просвјетни лист бр. 95 и 99. В. бр. 599, 601.

620. Moačanin Pavle, Govorne vežbe u nižim razredima osmogodišnje škole, Pedagoška stvarnost III, sv. 1 (1957, Novi Sad) 37—41.

Методска упутства.

621. Николић Берислав, Коришћење дијалекатских појединости у настави нашег језика, КњЈ III, св. 8—9 (1956) 490—492.

Аутор указује на конкретне случајеве када је неопходно упознавање ученика са извјесним дијалекатским особеностима:

622. Николић Милија, Један вид очигледности у настави матерњег језика и књижевности, Просветни преглед бр. 15 (1957, Београд) прилог 4.

623. Ozev Đugo, Pomoć nastavi srpskohrvatskog jezika u školama nacionalnih manjina putem telesnog vaspitanja, Pedagoška stvarnost III, sv. 8 (1957, Novi Sad) 617—619.

Предлаже да се целокупан разговор на часовима телесног васпитања води на српскохрватском језику.

624. Павловић д-р Миливој, Говорни ток и акценти у књижевном језику, КњЈ III, св. 8—9 (1956) 441—445.

Чланак писан у педагошке сврхе — да покаже вриједност, функцију и љепоту књижевног акцента који треба да се његује у средњој школи.

625. Pavlović d-r Milivoj, Kako postići pravilan izgovor glasova ć — č, Pedagoška stvarnost III, sv. 5 (1957, Novi Sad) 369—373.

Методска упутства.

626. Perić Ivo, Veze između slike i riječi. Primjer poimanja proste i složene rečenice, Školske novine br. 38 (1957, Zagreb) 2.

627. Перић Иво, Неки облици и примјери рада на развијању писмене културе у V и VI разреду осмогодишње школе, Наша школа VIII св. 9—10 (1957, Сарајево) 409—416.

628. Петровић Радош, О Граматици српскохрватског језика за ниже разреде средњих и више разреде осмогодишњих школа. Издање Нолита, 1956, Настава и васпитање VI, св. 4 (1957, Београд) 252—253.

Слаже се са С. Рабеновићем. В. бр. 631.

629. Pоров Anđeliја, Metodsko-organizaciona strana nastave pismenosti, КњЈ IV, sv. 1—2 (1957) 40—56.

Слаби резултати наставе писмености у средњој школи понукали су писца да своје извјесне предлоге у смислу побољшања наставе писмености оствари у преднацрту програма за наставу писмености од најнижих до највиших разреда.

630. Попов Анђелија, Облици писмених састава, КњЈ III, св. 6—7 (1956) 316—334.

631. Рабеновић Савић, Нешто о Граматици српскохрватског језика за ниже разреде средњих и више разреде осмогодишњих школа, у издању Нолита 1956, Настава и васпитање VI, св. 3 (1957, Београд) 183—184.

О тешкоћама у настави по граматици Р. Алексића и М. Стевановића, услед недостатка методских упутстава у њој. Сматра да уџбеник треба мењати. В. бр. 628.

632. Радивојевић Милан, Обрада проширене реченице у осмогодишњој школи, КњЈ IV, св. 7—8 (1957) 290—292.

Методски поступак при обради граматичке јединице засноване на принципу усклађивања грађе дечијем узрасту.

633. Ра с к о в И в а н к а, Nekoliko napomena uz prvu knjigu „Učimo srpski“ od E. Bruneta, Pedagoška stvarnost III, св. 3 (1957, Нови Сад) 216, 219.

Осврт на књигу „Учимо српски“ (почетни уџбеник за школе са мађарским наставним језиком) и методска упутства.

634. С е н и ћ Н а д а, Шта су нам казали матурски писмени задаци, Наша школа VIII св. 7—8 (1957, Сарајево) 344—352.

О слабој писмености матураната.

635. С и м о в и ћ С л о б о д а н, Основи обраде граматике, КњЈ III св. 8—9 (1956) 472—481.

636. С к о к Ј о ž а, Jedan sat analize domaće zadaće, Školske novine br. 11 (1957, Загреб) 2.

637. С р е т е н о в и ћ А н г е л и н а, Обрада наставне јединице „Придеви“ у III разреду осмогодишње школе, Просветни преглед бр. 38 (1957, Београд) прилог 9.

638. С т о ј а к о в и ћ М и р ј а н а, Настава српскохрватског језика и књижевности у школама ученика у привреди, КњЈ IV, св. 1—2 (1957) 36—40.

На информативан начин дата проблематика наставе српскохрватског језика и књижевности у школама ученика у привреди.

639. Т о ч а н а ц В а с и л и ј е, Још нешто за „беспомоћне“ глаголе, Настава и васпитање VI, св. 10 (1957, Београд) 635—637.

Одговор на одговор М. С. Лалевића. Полемика. В. бр. 593, 597, 640.

640. Т о ч а н а ц В а с и л и ј е, Настава матерњег језика и књижевности у реформисаној школи, Настава и васпитање VI, св. 5—6 (1957, Београд) 266—274.

Поред осталог, замерке М. С. Лалевићу на начин спровођења анкете о писмености студента и на закључке које је из те анкете извукао. В. бр. 593, 597, 639.

641. Т r a v i n i ć R u d o l f, Jedno mišljenje o obradi pravopisa u srednjoj školi, Jezik VI (1957, Загреб) 22—24.

642. F. G., Diskusija u Filološkom društvu o nastavnom programu, Školske novine бр. 41 (1957, Загреб) 2.

643. F u r l a n I v a n, Ispitivanje predznanja iz pismenosti kod djece koja tek počinju ići u školu, Pedagoški rad XII (1957, Загреб) 29—37.

644. С и с н ј а к Д а н и с а, Kako sam obradila narječja u VIII razredu osmogodišnje škole, Školske novine br. 24 (1957, Загреб) 2.

645. Ш а у л и ћ А н и ц а, Народна књижевност и омладина, КњЈ III, св. 8—9 (1956) 433—441.

Писац истиче етички и естетски значај народне књижевности у васпитању омладине.

646. Ш е р е м е т Т а т ј а н а, Од сваких шест задатака један задовољава у сваком погледу, један уопште не задовољава, четири показују већи или мањи број недостатака. Просвјетни лист бр. 94 (1957, Сарајево) 3.

Анализа писмених задатака са нижег течајног испита у сарајевским школама.

647. Šolja Balint, Rečnik učestanosti srpskohrvatskog jezika kod učenika mađarske nacionalnosti u osmim razredima osmogodišnjih škola u Subotici, Pedagoška stvarnost III, sv. 9 (1957, Novi Sad) 705—711.

На основу теста спроведеног међу ђацима. Дата је релативна фреквенција 223 најчешће речи.

и) Терминологија

648. Bujaš Željko, Petrolej ili nafta? Jezik VI (1957, Zagreb) 57—58.

649. Валд Волф, Метод рада око састављања техничке терминологије, ПСКЈ св. 5 (1957) 109—118.

Полазећи од чињенице да „различност природе страних језика и с-х језика ствара велике тешкоће“ у састављању техничке терминологије, аутор анализира три рада те врсте рађена различитим методима: један грађевински, један електро-технички и један илустровани технички речник.

650. Vončina Josip, Nazivi za sportaše u našem jeziku, в. бр. 305.

651. Ogrizović dr. M., Problemi terminologije u oblasti tehničkog odgoja, Savremena škola XII, sv. 3—4 (1957, Beograd) 219—231.

652. Rončević Nikola, O nazivu za glagole sa dva vida i povodom toga, Jezik VI (1957, Zagreb) 40—45.

Аутор сматра, да је исправан назив „двовидни“ глаголи, а не „двовидски“ глаголи.

653. RFG, Grada za pomorsku terminologiju Anala Leksikografskog zavoda, Riječka revija, sv. 1—2 (1957, Rijeka) 52.

654. Точанац Василије, О мотиву и сижеу и о неким другим изразима, Књј III, св. 6—7 (1956) 367—371.

Критички осврт на дефиниције термина мотив и сиже у уџбеницима теорије књижевности.

655. Finka Božidar, Izvještaj o prikupljanju narodnih pomorskih naziva i izraza na obalnom području od Zadra do Obrovca, Ljetopis JA 62 (1957, Zagreb) 388—403,

656. Cihlar Vatroslav, Vitezovićeva pomorska terminologija, Pomorstvo 3 (1957, Rijeka) 130—132 и 40.

ј) Народне умотворине (текстови, тумачења итд.)

657. [Anonim], Сайт Ораховац: „Савремене народне песме“ („Свјетлост“, Сарајево), Борба 5-XI-1957 (Београд) 5.

Приказ збирке.

658. Барјактаровић Мирко, Стеванија Драгаш гуслар, ГлЕМ књ. XVII, 141—143.

О Стеванији Драгашу, жени гуслару и њеном певању уз гусле до 1950 г. Писац даје кратак садржај песме о Петру Брђанину коју је Стеванија некада певала а за коју писцу није познато да је негде забележена.

Резиме на енглеском и француском.

659. Bejtić Alija, Prilozi proučavanja naših narodnih pjesama II, Bilten Instituta za proučavanje folklorа broj 3 (1955, Sarajevo) 105—124.

Наставак истоимене студије објављене у броју 2 часописа Билтен за проучавање фолклора (Сарајево, 1953). Писац даје текстове четири краће песме са коментаром мотива и генеалогичом личности које се у песмама помињу. За поједине породице дати су подаци о пореклу и подаци о првим поменима тих породица.

Резиме на енглеском.

660. Бошковић - Ступица Мaja, Narodne pripovijetke iz Mostara (zapisi B. Bogišića), Bilten Instituta za proučavanje folklora br. 3 (1955, Sarajevo) 57—85.

Коментар ауторов на текстове 17 народних приповедака из околине Мостара које је 1883 г. лично прибележио Балтазар Богишић. Приповетке се сада налазе у рукописној грађи Богишаћеве библиотеке у Цавтату. Дати су и текстови свих 17 приповедака писаних на локалном (јекавском) народном дијалекту и тумачење 82 турцизма. (Тумачење дао Абдулах Шкаљић).

661. Влаховић Митар С., Косовац Јован, ГлЕМ књ. XVII (1954) 114—118.

Са текстом песме која је досад чувана у Етнографском музеју у Београду. Писац даје податке о гуслару Вељку Гудурићу од кога је песма забележена и податке о другим песмама са сличном тематиком од којих неке још нису објављене.

Резиме на француском и енглеском.

662. Влаховић Петар Ш., Д-р Војислав Ђурић, Постанак и развој народне књижевности, Београд 1954, стр. 3—120, 8°, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 1046—1048.

Повољна оцена.

663. Влаховић Петар Ш., К. Халими, О савременој народној поезији Косова, горње Мораве и Изморника, „Наша реч“, часопис Нар. омладине Филозофског факултета у Београду, св. 1, Београд 1950, стр. 3—19, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 1048—1049.

Критика. Писац сматра да је „највећа вредност овога рада у томе што су српске и шиптарске песме разматране напореда“.

664. Драшковић д-р Владо, Уз збирку народних песама из области Жабљака са Дурмитора, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 599—610.

Поводом своје збирке народних песама (Зборник радова Етнографског института САН књ. 2, 1951) писац даје ближа обавештења: имена казивача од којих је песме чуо и наводи поједине стихове; затим говори о повезаности мотива у извесним песмама, њиховој уметничкој вредности, упоређује их са варијантама из других збирки и на крају констатује да „се ни на савремену епску народну поезију, бар у датој области, не сме гледати као на стваралаштво које пресахњује“.

Резиме на француском.

665. Дукић Душан, „Басна“ против уједа змије (Прилог из околине Дрвара) ГлЕИ II—III (1953—1954) 835—837.

На страни 836 дат је текст „басне“.

Резиме на француском.

666. Ђукић Трифун, Једна народна песма у Његошевој обради, Књ. IV, св. 5—6 (1957) 189—194.

Писац је показао да је ново што је унио Његош у познату народну песму о Малом Радојици већа поетизација историских догађаја.

667. Б у р и ћ В о ј и с л а в, Антологија народних јуначких песама, изд. Српска књижевна задруга (1957, Београд) 8°, I—CIII + I—647.

Са предговором, студијом о јуначкој народној поезији и речником мање познатих речи и историских и географских имена.

668. Ђ у р и ć д-р V o j i s l a v, Srpskohrvatske bajke. Antologija, изд. „Народна просвјета“ (1957, Сарајево) 8° 1—372.

669. Б у р и ћ д-р М и л о ш Н., Есхил и Вишњић, Политика 1, 2, 3-I-1957 (Београд) 15.

Сличност мотива, начина казивања историских чињеница и уметничке обраде између Есхилових *Персијанаца* и Вишњићевих песама *Почетак буне на дахије* и *Бој на Мишару*.

670. I b r o v a c M i o d r a g, Les affinités de la poésie populaire serbe et néo-grecque, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki institut knj. 1 (1957, Сарајево) 389—455.

О Клоду Фориелу (Claude Fauriel) као интерпретатору српске и новогрчке народне поезије. Овај чланак је само један део веће студије у којој писац компаративно-историски обрађује народне певаче, инструменте, мелодију, версификацију, женске народне песме, баладе и романсе, историске старије песме, хајдучке песме итд.

671. К а т а н и ћ Т о м а ш К н., Женидба Поповић Стојана, ГлЕМ књ. XVIII (1955) 190—206.

Текст народне песме „Женидба Поповић Стојана“, са напоменама о народном певачу од кога је забележена и историским моментима о којима песма говори.

Резиме на француском и енглеском.

672. К н е ж е в и ћ М и л и в о ј е В., Антологија народних умотворина, изд. Матица српска и Српска књижевна задруга (1957, Нови Сад — Београд) 8°, 1—304.

С предговором „О народним говорним творевинама“. Садржај: I Говорни изрази, II Пословице, III Питалице, IV Казивања, V Говорништво (здравице), VI Говорне игре, VII Приказивања.

673. К н е ж е в и ћ М и л и в о ј е В., Наше народне загонетке, КњЈ IV, св. 9 (1957) 344—350.

Приказ значења загонетки и њихово недовољно коришћење у педагошке сврхе.

674. К о с т и ћ д-р Ц в е т к о, Сплавари на Дрини некад и сад, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 529—543.

Приложена је једна „сплаварска“ народна песма.

Резиме на енглеском.

675. К р с т и ћ Б р а н и с л а в, Др. Алојс Шмаус: Студије о крајинској епиди, Загреб 1953 године (Посебан отисак из 297 књиге Рада Југославенске академије знаности и уметности), ГлЕМ књ. XVIII (1955) 270—279.

Критика, похвална.

676. Л а з а р е в и ћ - Г о л е м о в и ћ Ј о в а н к а, Лазарице у Призренском Подгору, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 557—563.

О одржавању обичаја лазарица у Призренском Подгору. На крају су приложене лазаричке песме из Мушутипта и Суве Реке.

Резиме на француском.

677. Лалев ић М [иодраг] С., Бугарштите, II издање, изд. „Нолит“ (1956, Београд) 12°, 1—136.

Песме, са уводним коментаром.

678. Лалев ић М иодраг С., Мушкатиновићеве „Причте“ као етнографски материјал, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 845—849.

О личности Јована Мушкатиновића и о значају његовог рада на прикупљању народних пословица у чему је био први, тј. „претеча Вуков“. Анализирајући извештај број пословица из Мушкатиновићевих „Причта“, Лалев ић износи њихову етнографску вредност.

Резиме на француском.

679. Лалев ић М иодраг С., О развоју и променама значења пословица, в. бр. 121.

680. Л [атковић] В [идо], A. Schmaus, Ein epenkundliches Experiment (Die Welt der Slaven, I, 3, München, 1956), Прил. XXIII, св. 3—4 (1957) 316—317.

Приказ. Шмаус посматра процес прерастања епске песме у епос. За своју студију („експеримент“) узима песму Авда Међедовића из Бијелог Поља, чији мотив и извесну сличност у начину певања налази и код крајинског певача Мехе Колаковића. Шмаус покреће и питање „да ли се у крајинској и санџачкој традицији ради о самосталним, евентуално истовременим, или пак о међусобно зависним појавама“.

681. Латковић В [идо], Прилошци познавању народне поезије, Прил. XXIII, св. 1—2 (1957) 76—77.

У првом одељку аутор расправља о значењу словенске речи *ponaspinе* у једном латинском тексту, а у другом одељку тумачи откуда у народној поезији име Максим једном сину Ивана Црнојевића.

682. Л [атковић] В [идо], Х. Поленаковић, Народни песни за Фросина, посебан отисак из часописа Савременост, бр. 5, Скопље, 1956, Прил. XXIII, св. 1—2 (1957) 145.

Кратка белешка. Занимљиво за проучавање народне поезије.

683. Латковић д-р Видо, Народна књижевност, изд. „Рад“ (1957, Београд) 12°, 1—41.

О настајању и животу народних умотворина, о њиховим одликама, о њиховим врстама и циклусима. Популарно изложено (у оквиру колекције Раднички универзитет).

М. П.

684. Latković dr. Vido, Narodna književnost, изд. „Рад“ (1957, Београд) 12°, 1—40.

В. бр. 683.

685. Мамузић д-р Илија, Српско-хрватске народне бајке, II издање, изд. „Нолит“ (1956, Београд) 12°, 1—149.

Са предговором.

686. Маслић Ферд. Ј., Югославские народные песни. Перевод П. Эрастова, под редакцией М. Зенкевича — Москва 1956, Гослитиздат, 8°, 188 страница, Прил. XXIII, св. 1—2 (1957) 136—138.

Приказ, повољан али са извесним замеркама у погледу избора песама, њихове класификације и погрешног тумачења појединих стихова.

687. Матић Светозар, Вишњић у Срему, КњЈ IV, св. 7—8 (1957) 243—258.

Документованом анализом писац утврђује сремско поријекло извјесних Вишњићевих пјесама.

688. Матић С[ветозар], Једна необична употреба предлога, НЈ н. с. VIII, св. 7—10 (1957) 233—235.

Говори о случајевима кад се предлог налази између атрибута и именице (бијеле пред дворе); оваквих примера има у народним песмама из дубровачке околине, објављеним у зборнику Матице хрватске. Матић сматра да је у народно певање оваква употреба предлога дошла из нове хрватске књижевности, првенствено из Мажуранића и Прерадовића.

689. Миленковић Драги, Милорад Панић-Суреп: Филип Вишњић — песник буне (Просвета, Београд, 1956, библ. „Времена и људи“), ЛМС 133, књ. 380, св. 1—2, 95—101.

Приказ књиге. Поред мишљења зашто тек сада добијамо дело о Филипу Вишњићу и који су разлози што пре данашњег доба то није учињено, писац с резервом прима Сурепову хипотезу зашто је Вишњић „прекинуо свој уметнички, свој књижевно-стваралачки континуитет“. Оцена књиге веома повољна. В. бр. 701.

690. Мићовић В. М., Откуда Филипу Вишњићу презиме *Вишњић*, НЈ н. с. VIII, св. 7—10 (1957) 226—232.

Тачно објашњава да је Вишњић то презиме добио по мајци Вишњи зато што је у Србији, како и Вук сведочи, био у то време обичај да се деци којој је отац умро пре матере даје презиме према материном крштеном имену. Б. Н.

691. Miqović Dragutin, Disa shënime historike rreth epikës popullore kreshnike, в. бр. 218.

692. Miqović Dragutin, Kangët boshnjake dhe shqiptare për Mujën e Halilin, в. бр. 219.

693. Mráz Andrej, Srbská ľudová poézia vo vývine slovenskej literatúry, Beogradski međunarodni slavistički sastanak 15—21. IX. 1955 (1957, Beograd) 637—643.

694. Недић В[ладан], Сербська народна поезія. Збірник упорядкували Л. Первомайський, М. Рильський. Вступна стаття та словничок-пояснення Л. Булаховського. Київ 1955, стр. 347, Прил. XXIII, св. 3—4 (1957) 314—315.

Приказ, повољан са извесним замеркама.

695. Никлић Видосава, Vilko Novak, Der Aufbau der slowenischen Volkskultur, Zeitschrift für Ethnologie, Bd. 77, Heft 2, Braunschweig 1952, стр. 227—237, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 1060.

Приказ, повољан. Чланак В. Новака обухвата и појаву усмене књижевности код Словенаца.

696. Никлић Илија, Максим Шкрлић Вуков скупљач српских народних песама, Прил. XXIII, св. 3—4 (1957) 270—274.

Наведене су народне умотворине које је Вук добио од Шкрлића.

697. Одбор за издавање корпуса народних песама, Гл САН књ. IX, св. 3 (1957) 258—260.

Извјештај о раду у другом и трећем тромјесечју 1957.

698. О р а х о в а ц С а и т, Савремене народне пјесме, II издање, изд. „Свјетлост“ (Сарајево) 12°.

699. О р г а н д и е в а Ц в е т а, Југославские народные песни, Государственное издательство художественной литературы. Москва, 1956., ЛЗБ IV, 3 (1957) 156—164.

Приказ.

700. Р а н и ć - S u r e p M i l o r a d, Antologija srpskih narodnih pripovedaka, изд. „Нолит“ (1957, Београд) 8°, 1—370.

Са белешкама о изворима и приповеткама и предговором: „О нашој народној приповеци и овој Антологији“.

701. П а н и ћ - С у р е п М [и л о р а д], Филип Вишњић, песник буне, изд. „Просвета“ (1956, Београд) 12°, 1—150.

Са литературом, допунама и напоменама.

В. бр. 689, 710.

702. П а н т и ћ М и р о с л а в, Мањи прилози за историју наше старије књижевности и културе (I), Прил. XXIII, св. 3—4 (1957) 260—267.

Помиње се и Никола Охмућевић као рани записивач народне поезије, тј. двеју бугарштица (264—267). Остаје питање да ли их је он лично записао или их је узео из неких ранијих текстова.

703. П е т р о в и ћ В е љ к о, Филип Вишњић-песник, ЛМС 133, књ. 379, св. 3, 201—206.

Истиче стваралачке и уметничке квалитете Вишњићевих песама и сматра да је неодржива претпоставка да је Ф. Вишњић испевао ове песме под Вуковим утицајем, односно уносећи у песме Вуково схватање и идеје, јер „да је те и толике незаборавне изразите стихове саставио Вук, не би се могао зауставити само на тим бриљантним ушвањима“.

704. П о п о в и ћ Д а к а, Нов превод наших народних песама на мађарски, ЛМС 133, књ. 380, св. 6, 604—606.

Приказ превода наших народних песама на мађарски језик од стране мађарског песника и преводиоца Кароља Киша, а уз помоћ младог мађарског слависте Стојана Д. Вујичића. Поред приказа превода писац даје и кратак историјат преводјења наших народних песама на мађарски језик.

705. П о п о в и ћ М и о д р а г, Коста Поповић (1842—1864), Прил. XXIII, св. 1—2 (1957) 58—66.

У многострукој културној делатности Косте Поповића најзначајније дело је *Пути лицејских ђака у Србији године 1863*, занимљиво и за проучавање народних умотворина; забележене су, поред осталог, србуље по манастирима и стари записи на црквеним плочама.

706. Р а д у л о в и ћ д-р Ј [о в а н], Ни по бабу ни по стричевима, изд. „Народна књига“ (1957, Београд) 12°, 1—132.

Избор народних песама, са поговором.

707. С и м и ћ Н е н а д, Један траг Одисеје у нашем фолклору, ЖА VII, св. 1 (1957) 103—105.

Н. С. за херцеговачку причу с мотивом о Полифему, коју бележи О. Ђикић (Зора 1899, 2, 70—71), сматра да је њен мотив аудитивним путем доспео у ту средину

преко неког познаваоца Одисеје која је у другој половини XIX в. превођена на наш језик. Притом он указује нарочито на превод IX-ог пев. Одисеје Меда Пуцића (1881 у Словинцу). Аутор, међутим, потпуно занемарује постојање прича с до детаља изграђеним мотивом о Полифему у нашим нар. приповеткама о псоглаву, и то у суседству Херцеговине, у Црној Гори (исп. већ Ровински, Черног. II 507 и 593), као и у Албанији (Rev. int. d' ét. Balk. г. I, т. 2,—935, 569) итд.

Резиме на француском.

М. Ф.

708. С у б о т и н С т о ј а н, Julian Krzyżanowski, Literatura ludowa w prelekcjach paryskich, Pamiętnik Literacki, г. XLVII. Zeszyt specjalny, W setną rocznicę zgonu Adama Mickiewicza 1855—1955, Warszawa—Wrocław, 1956, стр. 199—241, Прил. XXIII, св. 3—4 (1957) 311—313.

Приказ посвећен проблему српске народне поезије, обрађене у предавањима Адама Мицкјевича.

709. S c h m a u s A., О uporednom proučavanju narodnih epika, Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 617—618.

Аутор покреће три проблема: 1. проблем просечне дужине умотворина у појединим националним епикама; 2. да ли је скраћеност и неразрађеност песама о Мују и Халилу резултат накнадног упрошћавања на албанском терену или је то старија фаза изворне, босанско-санџачке епике; 3. постоје неке структуралне карактеристике које повезују северноевропске и северноазиске епике, и о томе ће требати водити рачуна у будућим испитивањима.

710. Т о ч а н а ц В [а с и л и ј е], М. Панић-Суреп: Филип Вишњић — Песник буне (Просвета, Београд 1956), Књ. IV, св. 1—2 (1957) 61—63.

Похвална оцјена уз примједбу да аутор није довољно нагласио основну црту Вишњићеве природе, његов „рајетински“ дух који је нашао одраза у његовом стиху. В. бр. 701.

711. Ф а б и ј а н и ћ Р а д м и л а, Albert Bates Lord, Avdo Mehedović, guslar. Journal of American Folklore, Vol. 69, № 2, 3 (New York 1956), 320—330, Прил. XXIII, св. 3—4, (1957) 315—316.

Приказ.

712. Ф и л и п о в и ћ М и л [е н к о] С., Béla Bartok and Albert B. Lord, Serbo-croatian folk songs, With a Foreword by Georg Herzog. Columbia University Press, New York, 1951, XVII + 431, Гл.В.И. књ. II—III (1953—1954) 1067—1068.

Приказ, повољан. Књига садржи увод обојице аутора, студију о српскохрватским вокалним мелодијама Беле Бартока, текстове, мелодије и одличан превод на енглески 75 женских народних песама.

713. Ф и л и п о в и ћ М и л [е н к о] С., Бугар-кабаница, Прил. XXIII, св. 1—2 (1957) 78—82.

Одакле је и какву одећу претставља бугар-кабаница у нашим народним песмама.

714. Ч о л а к Т о д е, Иван Франо Јукић, Путописи и историско-етнографски радови. Писци Босне и Херцеговине, Свјетлост, Сарајево, 1953; предговор, избор и редакција Илије Кедмановића, Прил. XXIII, св. 1—2 (1957) 146—147.

Успео избор Јукићевих дела, корисних и за изучавање наше народне књижевности.

715. Čubelić Tvrtko, Narodne poslovice, zagonetke i pitalice, изд. ШК (1957, Zagreb) 1—127.

716. Čubelić Tvrtko, Narodne pripovijetke, III издање, изд. ШК (1957, Zagreb) 1—263.

717. Čurčić Lazar, Gde se sve traži poreklo junačkoj pesmi?, Polja I, св. 1 (1955, Novi Sad) 8—10.

Критика. Аутор се не слаже са теоријом Светозара Матића, по којој су косовске песме настале у Срему (*Порекло косовских ђесама крайкога сѝиха*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 1, Нови Сад 1954).

718. Šašmalović G., Byzantinische Einflüsse auf die südslavische und die Volksliteratur des Westens (Edelsteine leuchten auch des Nachts), ЖА VII, св. 1 (1957) 108—113.

Аутор бележи помене драгог камена који и ноћу светли као и неке друге фантастичне хиперболе и описе у јужнословенским и западноевропским народним књижевностима. Те хиперболе и описи су, по његову схватању, добрим делом настали под византиским утицајем.

719. Шаулић Аница, Српске народне приповетке у руском преводу (Србские народные сказки, Москва, Госиздат, 1956. — Славянские народные сказки. Ленинград, Лениздат, 1956), ЛМС 133, књ. 379. св. 4 (1957) 383—385.

Приказ превода двеју збирки наших народних приповедака на руски језик. Прва збирка издата у Москви садржи само наше народне приповетке, док се у збирци изашлој у Лењинграду налазе и приповетке осталих словенских народа. И поред интересовања за нашу народну прозу (1838 руска Академија је помогла скупљање приповедака), први превод наших народних приповедака изашао је тек 1956. Преводи су језички добри и прилагођени руском језику и стилу руских скаски. Пишчева је замерка што се ради лепоте превода отступало од оригинала и тиме штетило смислу.

720. Шаулић Новица, Кара-Ђоко и Делибаша Мушо, ГлЕМ књ. XVII (1954) 119—128.

Текст песме, са коментаром догађаја о којима се у песми говори.

Резиме на енглеском и француском.

721. Шкарпа Иво, Вредност наше народне спике, Браничево св. 4 (1955, Пожаревац) 33—36.

Популарно.

Овај чланак се свршава у првом броју из 1956 године.

VIII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика)

722. Белоусов Борис, Руска читанка за економски факултет са привредним речником, изд. Одбор Удружења студената Економског факултета (1957, Београд) 8°, 1—375.

723. Бошковић Радосав, в. Стевановић Михаило и Бошковић Радосав, бр. 741.

724. Brozović Dalibor, Uz dva nova akcentuirana hrvatska rječnika, Jezik V (1957, Zagreb) 112—118.

Осврт на неке акценте у рјечницима: М. Деановић и Ј. Јернеј, Хрватско-српско-талијански рјечник, Загреб 1956, и Ј. Дауге, М. Деановић и Р. Мајхнер, Хрватско-српско-француски рјечник, Загреб 1956.

725. Burijan H., в. Lujza Marija i Burijan H., бр. 729.

726. Burijan H., в. Lujza Marija i Burijan H. бр. 730.

727. Jovanović dr. Aleksandar, Englesko-srpski rečnik privrednih, komercijalnih, finansiskih, političkih i pravnih izraza, изд. „Савремена администрација“ (1957, Београд) 12°, 1—216.

728. Kovács dr. Kálmán, Szerb-magyar szótár [Српско-мађарски речник], изд. „Братство-Јединство“ (1957, Нови Сад) 8°, 1—232.

729. Lujza Marija i Burijan H., Deutsch-serbokroatisches Wörterbuch, III издање, изд. Матица српска (1957, Нови Сад) 32°, 1—488. 10.000 речи.

730. Lujza Marija i Burijan H., Srpskohrvatsko-nemački rečnik, III издање, изд. Матица српска (1957, Нови Сад) 32°, 1—495. 10.000 речи.

731. Московљевић М [и лош] С., Најзад имамо српско-руски речник, НЈ н. с. VIII, св. 7—10 (1957) 263—268.

Даје објективну, шире засновану критику Речника И. И. Толстоја. Топло га препоручује.

Б. Н.

732. Павић Милорад, Уз другу књигу Енциклопедије Југославије, ЛМС 133, књ. 379, св. 6 (1957) 635—637.

Осврт. Поред осталих замерки које се односе на преступе који су у Енциклопедији учињени при обради књижевних питања, аутор указује и на следеће ствари: 1. Даничићев први рад није чланак из 1845 год., јер је Даничић према најновијим испитивањима између 1841—1845 објавио низ других радова. 2. У Енциклопедију није ушао пољски славист А. Брикнер, који је написао значајну студију о Ђирилу и Методију. 3. Није унет ни д-р Веселин Чајкановић. 4. У литературу уз чланак о Ђирилу и Методију није унета студија на француском језику Ф. Дворника о Константину и Методију у њиховим легендама (животописима).

733. Павловић М [и ливо ј], Нови речници српскохрватског језика, ПСКЈ св. 5 (1957) 225—226.

Осврт на Хрватско-српско-талијански речник Деановић-Јернеј, Хрватско-српско-француски Деановић-Дауге-Мајхнер и Српскохрватско-руски И. И. Толстоја.

734. Павловић д-р М [и ливо ј], Пред славистички конгрес у Москви. Обновљено интересовање за српски језик, НИН бр. 337 (1957) 8.

Приказ српско-руског рјечника И. И. Толстоја. Повољан.

735. Поленаковић Х [а р а л а м п и ј е], На приказ „Уз другу књигу Енциклопедије Југославије“, ЛМС 133, књ. 380 [на свесци пише књ. 379], св. 4 (1957) 391—392.

Одговор на приказ II књиге Енциклопедије Југославије Милорада Павића у ЛМС 133, књ. 379, св. 6, 635—637. Аутор замера писцу приказа због три неоправдане примедбе на његов чланак Југославенска књижевност код Бугара.

736. Popović Vladeta, в. Ristić Svetomir, Simić Živojin i Popović Vladeta, бр. 738.

737. Putanec Valentin, Francusko-hrvatskosrpski rječnik, изд. ШК (1957, Zagreb) 1—959.

738. Ristić Svetomir, Simić Živojin i Popović Vladeta, Enciklopediski englesko-srpskohrvatski rečnik, изд. „Просвета“ (1956, Београд) 4°, књ. I: I—XXXIV + 1—843, књ. II: 1—1011.

На почетку књ. I дат је кратак предговор са подацима које је делове Речника одређени аутор обрадио, затим начин фонетске транскрипције, српскохрватска и енглеска азбука, знаци и скраћенице, мере и новци у Великој Британији, најзад неправилни и помоћни глаголи. На крају књ. II исправљене су штампарске грешке.

739. Simić Živojin, в. Ristić Svetomir, Simić Živojin i Popović Vladeta, бр. 738.

740. Skok Petar, О етимолошком рјечнику хрватскога или српскога језика, в. бр. 153.

741. Стевановић Михаило и Бошковић Радосав, Рјечник уз pjesничка дјела П. П. Његоша, Цјелокупна дјела П. П. Његоша књ. VI, изд. „Просвета“ (1954, Београд) 8°, 1—260.

Са кратким поговором. „Ово није никакав систематски и потпун рјечник Његошева језика . . . Ово су само мање познате и необичније ријечи из Његошевих pjesничких дјела . . . Идући за принципима савремене лексикографије, покушали смо да објаснимо, гдје је то било могуће, поријекло свих страних ријечи и израза у Рјечнику . . . Ријечи смо акцентовали држећи се Вукове и Даничићеве акцентуације, отступајући од ње у ријетким и оправданим случајевима: кад нам се учинило да је акценат који смо ми ставили много шире употребе од Вукова или вуковскога. Многе русизме и Његошеве кованице оставили смо без акцента“.

742. Četta Anton, De la valeur dialectale du vocabulaire serbo-albanais de Kujundžić, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki institut knj. 1 (1957, Sarajevo) 212—242.

Критика Кујунџићевог „Српско-албанског речника“ на 138 стр. малог формата издатог 1902. На основу фонетске и морфолошке анализе рецензент оспорава вредност тога речника као извора за малисорско-дукађински дијалекат и арбанаски лексикографски материјал уопште.

743. Šlivarić A [leksandar], Srpskohrvatsko-poljski rječnik, Narodni list 12-IV-1957 (Zagreb) 6.

Приказ новог дјела проф. Франчића, нашега земљака у Пољској.

IX Биографије, аутобиографије и сл. грађа

744. [Аноним], Д-р Петар Скок, ГЛСАН књ. VIII, св. I (1956) 123—124. In memoriam.

745. [Аноним], In memoriam (Antun Barac, Dragutin Boranić, Mihovil Kombol, Petar Skok), Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 335—345.

746. [Аноним], Josip Bajc, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 3—9.

747. Bartol Vladimir, Vse najlepše bisere antike je predstavil v slovenski jezik. Obisk pri slovenskem humanistu. (S sliko.) PDK XIII, 30-VI-1957, št. 155 (3690).

Obisk pri Antonu Sovretu.

748. Bartol Vladimir, Obisk pri slovenskem humanistu. (Anton Sovre redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti in redni profesor grščine na Univerzi v Ljubljani. Profilna skica.) N Razgl VI (1957), št. 12, 278—279.

749. B [ezla j] F [rance], Ob smrti profesorja J. Kelemina. (S sliko.) LdP XXIII, 16-V-1957, št. 114, 6.

750. Vince Zlatko, Fran Kurelac u Zadru, Zadarska revija sv. 3 (1957, Zadar) 357—364.

751. Vuković Jovan, Život za lingvistiku, Oslobođenje 1-V-1957 (Sarajevo) 10.

О научној раду поч. Хенриха Барића.

752. Вуковић д-р Јован, Мухамед Бубић, Ослобођење 18-VIII-1957 (Сарајево).

753. Grafenauer Ivan, Jakob Kelemina. SE X (1957), 199—200.
Zusammenfassung.

754. Димитријевић Р [адмил о], Из преписке Љубомира Стојановића, Прил. XXIII, св. 3—4 (1957) 294—303.

О издавању Вукових дела после његове смрти и учешћу Љубомира Стојановића у овом послу. Уз чланак су приложена писма Љубомира Стојановића Светиславу Вуловићу у вези са објављивањем Вукових рукописа.

755. Dr. Valentin Logar, Objave univerze v Ljubljani, 1957, št. 7, 43—44.

Z bibliografijo del.

756. dr. Rudolf Kolarič, Objave univerze v Ljubljani, 1957 št. 7, 40—43.

Z bibliografijo del.

757. Dr. France Bezla j, Objave univerze v Ljubljani, 1957, št. 7, 37—39.
Z bibliografijo del.

758. Es ih dr. Ivan, Osamdeset godina 'od rođenja nestora slovenske slavistike Rajka Nahtigala, Život knj. X (1957, Sarajevo) 457—460.

759. Ibrovac Miodrag, Kopitar i Šarl-Benoa Hase. SR X (1957) 211—213.

760. Ибровач Миодраг, Петар Скок (1881—1956), Живи језици I, св. 1—2 (1957, Београд) 146—147.

In memoriam.

761. Ивошевић Васо Ј., Први учитељ народног језика у Боки Которској, Просвјетни рад 5 (1957, Цетиње).

Говори о Вуку Поповићу, савременику и сараднику Вука Караџића.

762. J [akopina] F [rance], Osamdesetletnica očeta slovenskih slavistov (S sliko.) TT V, 11-IV-1957, št. 15, 5.

Ob 80-letnici Rajka Nahtigala.

763. Ковачевић Божидар, Јован Радуловић, Књ IV, св. 5—6 (1957) 238—240.

Некролог.

764. Kolarič R [udolf], Lucien Tesnière. (S sliko.) Letopis SAZU VII 1955 (1957), 59—65.

765. Kolarich R[u d o l f], Rajko Nahtigal 1877—1957. NRazgl VI 27-IV-1957, št. 8, 182.

766. Конески Б[лаже], К. П. Мисирков (по случај 30-годишнината од смртта), MJ VII, 1 (1956) 1—7.

767. Конески Б[лаже], Писмата на Пејчиновиќа од Кнез Милоша, MJ, 1 (1956) 25—40.

Прво се дадени кратки јазични белешки, а потоа следуваат три писма предани во современа транскрипција. На крајот се приложени и во факсимиле.

768. Љ. Ј., Бугарски научници о Вуку Караџићу, Политика 26-X-1957 (Београд) 8.

Поводом 170-е годишњице рођења великог реформатора.

769. Magašević dr. Branko, Đuro Daničić u Zagrebu, Vjesnik 11-VIII-1957 (Zagreb).

770. Марић д-р Растислав, Д-р Веселин Чајкановић (28-III-1881—6-VIII-1946), ГлЕМ књ. II—III (1953—1954) 68—80.

Живот и рад Веселина Чајкановића, првог српског класичног филолога, са приложеном библиографијом његових радова.

Резиме на енглеском.

771. Matičetov M[i l k o], Jakob Kelemina. Glasnik Instituta za slovensko narodopisje pri SAZU I (1957), št. 4, 22.

772. Matl J., Neue Beiträge zur Kopitar-Biographie. Der Briefwechsel Kopitar-K. B. Hase. SR X (1957), 194—210.

Z objavo 2 Hasejevih in 10 Kopitarjevih pisem.

773. Медаковић Дејан, Архимандрит Сава Петковић, Прил. XXIII, св. 3—4 (1957) 335.

Нотица о културној делатности архимандрита Саве Петковића, бившег проф. Карловачке богословије. Посебну пажњу заслужује његов Речник црквенословенског језика.

774. Мисирков С[ергије], К., Точни датуми на раѓањето и смртта на К. П. Мисирков, MJ VII, 1 (1956) 118—120.

775. Мојашевић Миљан, Јакоб Келемина, Живи језици I, св. 1—2 (1882—1957), 149—151.

In memoriam.

776. Мучалица Олга, Даничићево службовање у Београду, КњЈ III, св. 8—9 (1956) 425—433.

Лик Даничића као професора и његова дјелатност на београдском Лецеју.

777. Николић Видосава, Cvjetko Rihtman, Čičak Janja, Narodni pjevač sa Kupresa, Bilten Instituta za proučavanje folkloru u Sarajevu, I, 1951, стр. 33—63, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 1049—1051.

Критика.

778. Novo Mesto je počastilo Ivana Koštiala. Prosvetni delavec VII, 11-XI-1957, št. 18.

Ob odkritiju spominske plošče.

779. [Novšak France]-n, Akaedemik profesor Rajko Nahtigal osemdesetletnik. (S sliko.) LdP XXIII, 13-IV-1957, št. 87, 5.

780. Ob 80 — letnici prof.-dr. Rajka Nahtigala. (S sliko) Tribuna (Ljubljana) VII, 24-IV-1957, št. 8.

781. Павловић Миливој, Албер Доза, Живи језици I, св. 1—2 (1957, Београд) 147—148.

In memoriam.

782. Петровић Милорад, Вук као књижевни критичар, Гледишта I, св. 1 (1953, Ниш) 24—29.

О Вуковој критици (књижевној) Видаковићевог „Љубомира у Јелисијуму“ и оцена Вука као књижевног критичара.

783. Пешић Радмила, Милица Стојадиновић Српкиња према преписци са Вуком Караџићем, Прил. XXIII, св. 1—2 (1957) 43—57.

О животу и књижевном раду Милице Стојадиновић Српкиње и њеној помоћи Вуку Караџићу у прикупљању народних умотворина. — Као резултат њеног скупљачког рада узимају се и *Свајшовски обичаји у Сријему* и *Дјевојачка врачања у Сријему*, штампани у књизи *Животи и обичаји народа српског* (1867).

784. Поленаковић Х[аралампие], Врските на Јордан Хаџи Константинов-Џинот со Друштво српске словесности, Beogradski međunarodni slavištički sastanak (15—21. IX. 1955) (1957, Beograd) 647—651.

785. Pudić Ivan, In memoriam Henriku Bariću, Godišnjak Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine I, Balkanološki institut књ. 1 (1957, Сарајево) I-X.

786. Slodnjak Anton, Naš jubilar in literarna zgodovina, SR X (1957), 10—13.

Ob 80-letnici Rajka Nahtigala.

787. Стејић др Блаженка, Филологија као посредник епохе, Ослобођење 18-VIII-1957 (Сарајево).

О академику Милану Будимиру.

788. Стипчевић Никша, Луиџи Салвини, Политика 30-VI-1957 (Београд) 12.

789. Tominec Ivan, Ob osemdesetletnici akademika profesora dr. Rajka Nahtigala. NSd V (1957), št. 8—9, 848—850.

790. Tomšič France, V spomin prof. Ivanu Koštialu. Dolenjski list (Novo mesto) VIII, 30-X-1957, št. 44.

791. Tomšič France, Prof. dr. Rajko Nahtigal osemdesetletnik. SR X (1957), 1—9.

Résumé.

792. Thaci Hilmi, Henrik Bariq (28.I.1888 — 3.IV.1957). In memoriam, Përparimi III, св. 4 (1957, Приштина) 229—234.

793. Ђурчин М[илан], Јагић и народно јединство (Из успомена и писама), Књ IV, св. 5—6 (1957) 171—188.

Писац заступа тезу о Јагићевој политичкој активности и његовом одређеном ставу у свим значајнијим политичким питањима.

794. Hrašte Mate, Prof. Petar Skok, Sveučilišni vjesnik 1—2 (1956, Zagreb) 83—85.

795. Џонић У[рош], Душан Богосављевић, Прил. XXIII, св. 3—4 (1957) 335—336.

Краћа белешка о животном делу Душана Богосављевића, професора, библиотекара и сарадника старе серије Прилога.

796. Шаулић Аница, Петар Перуновић — народни гуслар, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 663—687.

Биографски подаци и значај Петра Перуновића као гуслара. Унети су и неки његови десетерачки стихови, већином припеви.

Резиме на енглеском.

797. Štivaric Aleksandar, Prof. Julije Benešić, Narodni list 21. XII. 1957 (Zagreb) 4.

Некролог.

Х Библиографија

798. Бошковић Матић Милица, Библиографија за 1940 годину, ГлЕМ књ. XVII (1955) 293—299.

Библиографија чланака и дела из етнологије.

799. Васић Вера, Th. Besterman: A world bibliography of bibliographies, and of bibliographical catalogues, calendars, abstracts, digests, indexes and the like. Vol. 1—4, 3 ed. Genève, 1955/56, Библиотекар 1—2 (1957, Београд) 108—111.

Приказ, са напоменом да дело у рубрици библиографија Југославије, између осталог, цитира Попис издања Југославенске академије знаности и умјетности а не наводи преглед издања Српске академије наука.

800. Дурковић Јакшић д-р Љубомир, Библиографски прилози. Библиографија српских књижевних каталога, Библиотекар 3—4 (1956, Београд) 221—229.

Са освртом на раније библиографије српских књига код Орфелина, Мушицког, Тирола, Новаковића и других и са подацима о најстаријим датираним и недатираним каталозима српских књига издаваних од средине (или краја) XVIII в. у Венецији, Бечу, Будиму, Новом Саду, Трсту, Панчеву, Београду и другде.

801. Живановић Ђорђе, Библиографија превода дела Адама Мицкјевича у српскохрватској књижевности, Прил. XXIII, св. 1—2 (1957) 176—178.

802. Живановић Ђорђе, Библиографија радова о Адаму Мицкјевичу у српскохрватској књижевности, Прил. XXIII, св. 1—2 (1957) 173—175.

803. Jakopin F[rance], Spisi prof. dr. Rajka Nahtigala od leta 1948 dalje. SR X (1957) 333—334.

804. Jelisavetov Olga, Bibliografija (1947—1956), Arhivist VI, св. 2 (1956, Београд) 115—133.

Стручна архивистичка библиографија.

805. Калешин Хасан, Значајна приноса у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“, Библиотекар 3—4 (1957, Београд) 288—289.

Укратко о 81 штампаној и 82 рукописне књиге на арапском, турском и персиском језику које је набавила Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ у Београду. Међу њима има их које су писане врло давно (из 1223, 1244, 1374, 1373, 1752, 1762). Писали су их, преписивали или преводили наши људи из Ђаковице, Пећи, Београда и др. Као једну од најважнијих истиче Ванкулијев речник првог издања, прву штампану књигу у Турској.

806. К у м а р Ж е љ к о, Прилози антропогеографској библиографији (1945—1950), ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 852—880.

Од значаја је одељак 1: *Прилози географији насеља и географији ситановништва*. Резиме на француском.

807. L i s а c A n d r i j a L j u b o m i r, Prilozi jugoslavenskoj arhivističkoj bibliografiji. Retrospektivna grada do 1945 godine, Arhivist VI, св. 3—4 (1956, Beograd) 175—201, VII, св. 1—2 (1957) 122—157.

Садржи ове одељке: I. Архивска проблематика (1. Опћа архивска питања, 2. Дипломатика, 3. Палеографија, 4. Хронологија, 5. Законодавство, 6. Периодика, 7. Биографија, 8. Рецензије, 9. Varia) — стр. 175—193; II Архиви и архивски фондови (1. Архиви и збирке опћенито, 2. Описи, пописи, инвентари и regesta) — стр. 193—201, 122—133; III. Архивска грађа (1. Документи, 2. Кореспонденција, 3. Разно) — стр. 133—157 ... (наставак следи).

808. L o g a r J a n e z, Š t e f k a, B u l o v e c i n A n č k a P o s a v e c, Slovenska bibliografija VIII/1954, Ljubljana. DZS (1957). 344 str.V. 8°.

Na str. 80 in 147—148 bibliografija jezikoslovja.

809. М а р к о в и ћ - Б о р е л и Р а д а, Прилог етнолошкој и фолклорној библиографији (1945—1950), ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 881—917.

Од значаја су одељци: 4. *Прилози историји етнографије (еинологије) и фолклора*; 5. *Етнографске монографије појединих области*; 6. *Говор*; 15. *Фолклор*.

Резиме на француском.

810. М и л у т и н о в и ћ д-р К о с т а, Доситеј и Вук, Гледишта II, св. 1—2 (1954, Ниш) 1—16.

Вуков нетрпељиви став према Доситеју објашњава углавном утицајем Ивана Југовића. Даље аутор износи мишљење наших каснијих књижевних историчара и критичара који негативно оцењују овакав Вуков однос према Доситеју.

811. P a n t e l i ć M a r i j a, Bibliografija izvornih radova J. Vajsa s područja hrvatske glagoljske književnosti, Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 10—22.

812. П и т о в и ћ В л а д и м и р, Изложба старих југословенских књига на другом међународном сајму књига, Библиотекар 3—4 (1957, Београд) 269—273.

Писац између осталог цитира старе књиге својине београдских библиотека које су биле изложене на сајму одржаном од 2.X—6.XI.1957 у Београду.

813. U n i v e r z a v L j u b l j a n i. Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev. Izdala Univerza v Ljubljani (1957). 427 + (II) str. 4°.

Obsega 508 biografij z dodanimi podrobnimi bibliografijami.

814. H a m p r e j s Z d e n ě k, Bibliographie des travaux de Petar Skok († 3.II.1956) publiés dans les revues et mélanges tchèques. SR X (1957) 332—333.

815. С в и т а н о в и ć V l a d i s l a v, Popis glagoljskih kodeksa u zadarskoj nadbiskupiji, в. бр. 284.

XI О становништву

816. Б а р ј а к т а р о в и ћ М [и р к о] Р., Два податка о досељеним Братоножићима у Грузи, ГлЕМ књ. XVI (1954) 144—146.

На основу два надгробна камена са потпуно очуваним датираним натписима из места Грузе (Шумадија) писац мисли да су Братоножићи ту дошли „негдје по-

четком XVIII столећа“. Оба камена чувају се у Музеју у Крагујевцу. Дати су текстови натписа и слика камена.

Резиме на енглеском и француском.

817. Барјактаровић д-р Мирко Р., Ариље, Прилог проучавању вароши у Србији, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 313—324.

Ариље је добило име по цркви посвећеној св. Архилију, која се у народу такође назива Ариље (314). Изнети су краћи подаци о пореклу и етничком саставу становника (у одељку *Ариље као насеље*). Има и нешто лексичке грађе у вези са некадашњом ношњом, а забележени су и ранији народни обичаји, празноверја, орске и забавне игре (321—323).

Резиме на енглеском.

818. Барјактаровић д-р Мирко Р., Гуча, Прилог проучавању наших варошица, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 301—312.

Порекло и имена родова и породица из Гуче (одељак *Становништво*). Има и нешто лексичке грађе (одељак *Животи становника Гуче*).

Резиме на енглеском.

819. Барјактаровић д-р Мирко, Пријеполје (прилог проучавању наших варошица), ЗбФФ књ. IV—I (1956, Београд) 352—379.

Са подацима о пореклу и саставу становништва.

Резиме на немачком.

820. Вујас Гаšраг, Макарски лјетопис од год. 1773 до 1794, *Starine* 49 (1957, Zagreb) 279—362.

821. Дробњакровић Б. и Радовановић В., Реферат о спису д-р М. Барјактаровића под насловом „Ругова и Руговци“, ГлСАН књ. IX, св. 2 (1957) 143—144.

Има занимљивих података о становништву. Барјактаровићева расправа је примљена за Српски етнографски зборник (36 књ. Насеља).

822. Ђурђевић Стеван, Срби у Сегедину, ГлСАН књ. VIII, св. 1 (1956) 55.

О становништву.

823. Ђурић Владимир Р., Географски распоред новоколонизованог становништва у Војводини, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 737—747.

Поновна кретања становништва после Другог светског рата из динарских, вардарско-моравских и косовско-метохиских области и њихова колонизација у Војводини. Изнети подаци показују „да је највише домаћинства колонизовано у Бачкој (50%), затим у Банату (32%) и Срему (18%)“ и да је највећи број домаћинства из динарских области.

Резиме на француском.

824. Зечевић Даринка, Александрово — Банаћанско село — у Добричу, ГлСАН књ. VIII, св. 2 (1957) 220—221.

Кратак извјештај о испитивању. Има нешто података о становништву.

825. Јутронић Андре, *Najstarija sačuvana knjiga rođenih Sutivana* (1622—1694), *Starine* 47 (1957, Zagreb) 223—236.

826. Кнежевић Сребрица, Јарменовци (етнолошка испитивања), ГлСАН књ. VIII, св. 1 (1956) 103—104.

Има нешто података о становништву.

827. Кнежевић Сребрица, Један редак пример старе српске архитектуре (у селу Дружетићима под Маљеном), ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 441—447.

Изнето је порекло и родослов породице Раичевића, која данас броји тридесет кућа.

Резиме на француском.

828. Кнежевић Сребрица, Огњиште, хлебна пећ и димњаци на острву Лошињу, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 449—464.

Лошињ је насељен становништвом из Лике, околине Велебита и Хрватског Приморја (449). У вези са деловима куће, предметима у непосредној вези са огњиштем, хлебом пећи и димњаком дати су локални називи.

Резиме на француском.

829. Кнежевић Сребрица, Село Дружетићи и „варошица“ Каменица, ЗбФФ књ. IV—1 (1956, Београд) 381—422.

Са нешто података о пореклу становништва.

Резиме на енглеском.

830. Костић Мита, Српско трговачко насеље на Ријеци у XVIII веку, ИЧ књ. VII, 1957, 37—51.

Дат је преглед насељавања наших трговаца православне вере у Ријеци, махсизм из Босне и Херцеговине.

Резиме на немачком.

831. Костић др Мита, Исељавање Црногораца у Србију 1889 г. (По актима цетињске, бечке и београдске владе), ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 99—113.

Подаци о масовном исељавању Црногораца у Србију 1889, о правцу кретања, о насељавању у Топличком Округу и о броју исељених породица и лица.

Резиме на енглеском.

832. Краснићи Марк, Дуље — Насеље у Призренском Подгору, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 349—370.

Дуље се први пут помиње око 1348 г. као Духље. Топонима из атара Дуља и народно предање упућују на претпоставку да је то био град или тврђава у римско доба, а некадашње име планине Црнољеве „Болован“ указује „да се одржао континуитет имена прехришћанског доба које су овде донели Словени са својим доласком“ јер је „реч „болван“, „бован“ или „болван“ монголског порекла, а означава божанство“ (351—352). Становништво Дуља је српско и шиптарско (365—368).

Резиме на француском.

О. Р.

833. Краснићи Марк, Сува Река (антропогеографска испитивања) ГлСАН књ. VIII, св. 1 (1956) 108—110.

Има података о становништву.

834. Кумар Жељко, Стара Пазова, Антропогеографска испитивања, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 148—185.

Пазова, раније Пазоха и Пазово, назива се *Стара Пазова* од 1792 г., за разлику од Нове Пазове која је те године основана (149). Становништво Старе Пазове сачињавају Срби и Словаци (153—155). У лексичком погледу забележене су локалне речи у вези са кућом и окућницом (179—183).

Резиме на енглеском.

835. К у м а р Ж е љ к о, Стари Сланкамен, ГлСАН књ. VII, св. 2 (1956) 216—218.

У чланку има података о становништву.

836. M a h n k e n I r m g a r d, Die Personennamen des mittelalterlichen Patriziats von Dubrovnik als Quelle zu ethnographischen Untersuchungen. SR X (1957), 279—295.

Povzetek.

837. П а в л о в и ћ Р а д и с л а в Љ., Сеобе Срба и Арбанаса у ратовима 1876 и 1877—1878 године, ГлСАН књ. VII, св. 2 (1956) 227—229.

У чланку има података о становништву.

838. П е т к о в и ћ Б о г о љ у б, Један документ о броју католика у Пештеру крајем друге деценије XVIII века, ИЧ књ. VII (1957) 393—396.

Дат је текст докумената, уз претходне напомене о њему.

839. П е т р о в и ћ П е т а р Ж., Рашка, Антропогеографска и етнолошка монографија варошице, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 213—256.

Седмо поглавље обухвата порекло и родове настањене у Рашкој, од којих већину чине Црногорци и Херцеговци, а мањи део стариначки родови и косовско-метохиски досељеници. Што се тиче говора, данас преовлађује „књижевни или шумадиско-сремски“, а „старији говор се може чути у варошици још само од старијих личности“ (245).

Резиме на француском.

840. Р а д о в а н о в и ћ В., в. Дробњаковић Б. и Радовановић В., бр. 821.

841. Т р и ф у н о с к и Ј [о в а н] Ф., Ал. Ивић: Избеглице из Србије на аустријском земљишту године 1813 и 1814, Историски часопис, орган Историског института САН, књ. II, Београд 1951, стр. 157—163, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 1055.

Приказ, повољан.

842. Т р и ф у н о с к и д-р Ј о в а н Ф., Бујановац — антропогеографска испитивања, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 325—335.

Помиње се први пут 1381 као село Гојановци, а у каснијим записима као Бујановци (326). Из података о становништву (328—330) „види се да насеље у огромној већини има српски карактер“.

Резиме на француском.

843. Т р и ф у н о с к и d-р Ј о в а н Ф., Варошица Крушево, ГлСАН књ. VII, св. 2 (1956) 218—220.

Има података о становништву.

844. Т р и ф у н о с к и d-р Ј о в а н Ф., Владичин Хан — антропогеографска испитивања, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 749—754.

Основан је у другој половини XIX века и „развио се око друмске механе (хана) својине митрополита Пајсија из Врања“ (749). У погледу досељеног становништва Владичин Хан има српски карактер (751—752).

Резиме на француском.

845. Т р и ф у н о с к и d-р Ј о в а н Ф., Дебар, Антропогеографска испитивања, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 257—275.

Етнички састав становништва и подаци о родовима (263—269).

Резиме на француском.

846. Трифуноски д-р Јован Ф., О једном миграционом процесу у Скопској котлини, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 729—736.

Резултати испитивања петнаест села у Скопској котлини показују да су ту до друге половине XVIII и почетком XIX века били православни македонски родови који су се раселили доласком муслиманских Арбанаса.

Резиме на француском.

847. Урошевић д-р Атанасије, Косовска Митровица, Антропогеографска испитивања, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 187—211.

Митровица се први пут помиње као Mittrix 1499 г. у путопису Арнолда Харфа (189). У поглављу *Становништво* изнет је мешовит етнички састав Косовске Митровице.

Резиме на енглеском.

848. Урошевић д-р Атанасије, Липљан — антропогеографска испитивања, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 337—347.

Од латинског назива *Ulpiana*, који се касније јавља у нешто измењеном облику — *Липиана*, *Лепенион* — постао је словенски назив *Липљан* (338). Становништво је српско, изузев неколико цинцарских кућа. Забележени су најстарији српски родови *Липљана* и каснији досељеници (339—343).

Резиме на француском.

849. Филиповић Мил[е]нко С., Душан Ј. Поповић, Срби у Будиму од 1690 до 1740, Српска књижевна задруга, Поучник XIII, Београд 1952, стр. 393, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 1035—1036.

Критика, похвална. Важно са гледишта порекла, прошлости и начина живота будимских Срба од 1690 до 1740.

850. Филиповић Мил[е]нко С., Јов. С. Трифуноски, За торбешите во поречието на Маркова Река, Годишен зборник на Филозофскиот Факултет на Универзитетот во Скопје, Истор.-филолошки оддел, кн. 4 (1951). Посебан отисак, стр. 11, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 1036—1037.

Критика. Испитивања Ј. Трифуноског покажују „да у селима у сливу Маркове Реке, у околини Скопља, живи 115 родова са 738 породица муслимана Торбеша“ и да су скоро сви пореклом из дебарске области. Критичар сматра „да узроци и време расељавања Торбеша, још нису расветлени“ и даје своје претпоставке о томе.

851. Филиповић Мил[е]нко С., Павле Стојанов, Југословенска национална мањина у Румунији, Београд 1953, стр. 194, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 1036.

Критика, повољна. Бројно стање југословенске националне мањине и узроци опадања.

852. Шобајић Петар, Погрешна тумачења постанка динарских племена, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 689—698.

Износи погрешна тумачења Јиречка, Шуфлаја и проф. Ђурђева о времену и начину постанка и етничком пореклу оснивача динарских племена; сматра да су они „само унели забуну у правилно разумевање прошлости племена, скрећући пажњу са реалних резултата до којих су дошли испитивачи племена на своје погрешне закључке о њиховом постанку“.

Резиме на енглеском.

О. Р.

853. Ш о б а ј и ћ П е т а р, Удео динарских племена у Првом српском устанку (Поводом 150-годишњице I српског устанка), ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 81—97.

Србија као колонизациона зона у XVIII и XIX веку. Досељавања „из српских племена између Лима, Таре и мора — из области високе Херцеговине, Брда, Старе Црне Горе и делова старе Рашке“. Порекло најугледнијих српских породица Карађорђево Србије и најистакнутијих бораца у Првом српском устанку, а и саме династије Карађорђевића и Обреновића.

Резиме на француском.

XII Различно

854. [А н о н и м], Наш културни живот у „Бечком славистичком годишњаку“, Политика 19-IX-1957 (Београд) 8.

Садржај научних радова наших и страних слависта у петој свесци *Бечког славистичког годишњака*.

855. [А н о н и м], Почео Први конгрес слависта Југославије. Конгрес је отворио претседник Српске академије наука д-р Александар Белић, Борба 12-IX-1957 (Београд) 6.

Белешка.

856. [А н о н и м], Pred Kongres slavista u Moskvi, KnjN nova serija br. 39 (1957) 8.

Краћи приказ XXII књиге Прилога за књижевност и језик, историју и фолклор.

857. Barbariš Stefan, Pomembna manifestacija jugoslovanske slavistike. Po kongresu v Beogradu. SPor XVIII 27-IX-1957, št. 227.

858. Барјактаровић М[ирко] Р., Гласник Етнографског музеја у Београду, Књ. XVI, 1953, стр. 266. Уредник Митар Влаховић, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 1037—1042.

Критика. Од значаја је прилог 5. *Леонтије Павловић*: Рукописни молитвеник Етнографског музеја у Београду, с. 144—161.

859. Белић Александар, Конгрес слависта, Борба 8-IX-1957 (Београд) 6.

860. Белић Александар, Отварање Првог конгреса југословенских слависта, КњЈ IV, св. 5—6 (1957) 163—170.

Предавање одржано на Првом конгресу југословенских слависта.

861. Белић А[лександар], Уводна реч, Живи језици I, св. 1—2 (1957, Београд) 1—3.

Поводом покретања овог часописа, о његовом лику и задацима.

862. Бркић Светозар, Са Треће конференције Међународног удружења универзитетских професора енглеског језика.

Кратак преглед рада Конференције (одржане 1956 г. у Кембриџу).

863. Vidović Radoyan, O elementima govora splitskih učenika, Školski vjesnik VII (1957, Split) 9.

864. Vuković J[ovan], Dogovor slavista, Oslobođenje 22-IX-1957 (Sarajevo), 4.

Осврт на Први конгрес југословенских слависта (11—16. IX. 1957) у Београду.

865. Vuković J[o van], Značajan prikaz, Oslobođenje 22-X-1957 (Sarajevo), 4.

О приказу српскохрватске лингвистичке литературе од 1925—1954 Н. Рајтера у часопису Zeitschrift für slawische Philologie.

866. Г. М., Други дан рада Конгреса слависта Југославије. Конгрес јуче саслушао још седам реферата, Борба 13-IX-1957 (Београд) 5.

Белешка.

867. Gortan Veljko, Godišnja skupština Hrvatskog filološkoga društva, Jezik V (1957, Zagreb) 153—156.

868. G[rubić] J[asen], Osmi seminar za strane slaviste, Narodni list 11-IV-1957 (Zagreb) 6.

869. Deanović Mirko, Intorno all' Atlante Linguistico Mediterraneo, Studia romanica II (1957, Zagreb) 3—11.

О нацрту квестионара за лингвистички атлас Медитерана, који би требао обухватити ова подручја: море, метеорологију, навигацију, бродовље, геоморфологију, звијезде, народне обичаје, трговину, рибе, фауну и флору.

870. Д[имитровски] Т[одор], Књижевност и језик у школи (бр. 8—9 од 1955, 1, 2—3 од 1956), ЛЗБ IV, 2 (1957) 95—99.

Приказ.

871. Дим[итровски] Т[одор], Књижевност и језик (бр. 4—5, 6—7, 8—9 од 1956 и бр. 1—2 од 1957), ЛЗБ IV, 3 (1957) 168—172.

Приказ.

872. З. Ћ., Veliki polet slavističke nauke, Narodni list 17-IX-1957 (Zagreb) 4. Осврт на I. Конгрес југославенских слависта.

873. И. Б., Велики полет славистичке науке, Политика 12-IX-1957 (Београд) 8. Поздравни говор д-р Александра Белића приликом отварања Првог конгреса слависта Југославије.

874. И. Б., Проучавање југословенске књижевности двадесетог века, Политика 13-IX-1957 (Београд) 8.

Излагање професора Загребачког свеучилишта д-р Франа Петреа на Првом конгресу југословенских слависта.

875. Ivković Milka, Zbornik Matice srpske Serija društvenih nauka, Novi Sad, knjiga 2, 1951, 169 + XII + II; knjiga 3, 1952, 180; knjiga 4, 1952, 176 + XV; knjiga 5, 1953 152 + XX; knjiga 6, 1953, 214; knjiga 7, 1954, 213; knjiga 8, 1954, 185, ИГл св. 2 (1956) 129—134.

Приказ.

876. Из Института за српски језик, ГЛСАН књ. VIII, св. 2 (1957) 182—187.

Извјештај о раду.

877. Jenč Rudolf, Južnoslowjenjo a Južnoslowjanska we lužiskoserbskej literaturje. SR X (1957), 315—325.

878. J[onke] L[judev it], Vijesti iz Hrvatskog društva, Jezik VI (1957, Zagreb) 64.

879. Jonke Ljudev it, Deveti sastanak Pravopisne komisije, Jezik V (1957, Zagreb) 156.

880. Jonke Ljudevit, Deseti sastanak Pravopisne komisije, Jezik VI (1957, Zagreb) 26—27.

881. Jonke Ljudevit, Jedanaesti sastanak Pravopisne komisije, Jezik VI (1957, Zagreb) 59—60.

882. Katičić R., A. Dain, Les manuscrits, Collection d'études anciennes publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé, Paris Les Belles Lettres, 1949, ЖА VII, св. 1 (1957) 142—143.

Приказ. У књизи су обрађени проблеми у вези с проучавањем и издавањем рукописа и историјом текстова.

883. Кекић Мира, Die Neueren Sprachen, Живи језици I, св. 1—2 (1957, Београд) 126—129.

Преглед садржине часописа у 1956 години.

884. Knopfmacher Roland, Seidlerova „Opća stilistika“, Umjetnost riječi I (1957, Zagreb) 207—230.

885. Koneski Blaže, Prvi kongres jugoslovanskih slavistov. Komunist (Ljubljana) XVI 20-IX-1957, št. 21, 9.

886. Краснић Марк, Buletin për shkencat shoqërore I, Botim i Institutit të shkencave, Tirana 1955, стр. 172, ИГл св. 2 (1956) 152—154.

Приказ.

887. Лалевих М[иодраг] С., Д-р М. Павловић, Гегџавчки — шљепачки језик (Његов однос према тајним језицима), Из Зборника радова у част III конгреса Удружења слепих Југославије, ГлЕИ књ. II—III (1953—1954) 1028—1029.

Критика. Значајан прилог проф. Павловића, који потстиче на проучавање тајних језика са лингвистичке и етнолошке стране.

888. Л[алевих] М[иодраг] С., Језик (Часопис за културу хрватског књижевног језика IV год., 1955—6, бр. 1—5), КњЈ III, св. 6—7 (1956) 378—381.

Приказ.

889. М[andić] Z[orica], Bibliotekar, organ Društva bibliotekara NR Srbije, Beograd 1952—1955, ИГл св. 2 (1956) 148—152.

Приказ.

890. М[ilićević] J[ovan], Historiski zbornik, god. VIII br. 1—4, 1955, ИГл. св. 2 (1956) 140—141.

Приказ.

891. М[ilićević] J[ovan] М., Годишњак Музеја града Београда 2, Београд (1955), ИГл св. 1—2 (1957) 142—144.

Приказ.

892. М[ilićević] J[ovan] М., Zbornik Matice srpske, serija društvenih nauka 9, Novi Sad 1954, ИГл св. 2 (1956) 134—135.

Приказ.

893. Мораич Д., Први конгрес југословенских слависта, Просветни преглед бр. 30 (1957, Београд) 5.

894. Московљевић М[илош] С., Кад ћемо добити Речник Српске академије наука? НИН бр. 345 (1957) 9.

Интервју са сарадником НИН-а „о карактеру Речника, докле се дошло у изради речника и који су узроци што израда Речника споро одмиче“.

895. Николић Берислав, Три свеске осме књиге „Нашег језика“, КњЈ IV, св. 5—6 (1957) 232—234.

Кратак приказ сваког чланка.

896. Николић Берислав М., Наш Језик (Нова серија, књ. VII, св. 7—10), КњЈ III, св. 6—7 (1956) 383—384.

Приказ.

897. Раџићевећ В[ранко] Др., Jefto Milović, Zbornik dokumenata iz istorije Crne Gore (1685—1782), Istoriski institut NR Crne Gore, Cetinje 1956 (Redakcioni odbor Jagoš Jovanović, Risto Dragičević i Jefto Milović), ИГл св. 3—4 (1956) 119—122.

Приказ, са замеркама.

898. Павловић Д[рагољуб], Зборник Филозофског факултета, књ. III, Београд 1955, Прил. XXIII, св. 3—4 (1957) 320—323.

Критика.

899. Петковић Богољуб, Прилози за оријенталну филологију и историју југословенских народа под турском владавином. Свеска број I, II, III—IV, V; година 1950, 1951, 1952, 1953, 1954—5 издаје Оријентални институт у Сарајеву, ИЧ књ. VII (1957) 450—453.

Преглед садржине.

900. Петравић Мрко, Uz rječnik našeg suvremenog književnog jezika, Jezik VI (1957, Zagreb) 31—32.

Петравић упозорава на неке писце (А. Кузмановића, А. Неимаровића), које би требало узети у обзир при изради рјечника, на коме раде Матица хрватска и Матица српска.

901. Поленакловић Радмила, Самарциски занат у Куманову, ГлЕМ књ. XVIII (1955) 113—134.

Са нешто терминологије самарциског алата и неколико факсимила одломака главног тефтера самарциског еснафа у Куманову. Тефтер са „канонимјом“, величине 38,8 см × 14,8 см, писан 1830 г. на 44 непагинирана листа садржи, између осталог, и разне забелешке из еснафског живота.

Резиме на француском и енглеском.

902. Преображенскиј Н., Bleiweis ov Prešernu. SR X (1957), 330—332. О Bleiweisovih beležkah v izvodu Prešernovih Poezij.

903. S., Starinar, n. s. II, 1951, ИГл св. 2 (1956) 154—155.

Приказ.

904. S. D., Prvi kongres jugoslavenskih slavista, Školske novine бр. 28 (1957, Zagreb) 1.

905. Синдик Илија, Извештај дописника Илије Синдика о раду у архивама у Болоњи, Падови, Верони и Венецији у септембру и октобру 1956 г., ГлСАН књ. VIII, св. 2 (1957) 246—251.

Занимљиви су подаци о картографској грађи о нашој земљи у заоставштини грофа Л. Ф. Марсилија из Болоње (1658—1730).

906. Смилјевић Богдан, Godišen zbornik, Organ Filozofskog fakulteta Skopskog univerziteta, Istorisko-filološki odel, knjiga 1—7, Skoplje 1954—1954, 8°. ИГл св. 2 (1956) 141—146.

Приказ.

907. Smiljević Bogdan, Tomo Tomoski, Dokumenti od vijenskata arhiva za Makedonija od 1879—1904, Institut za nacionalna istorija Skopje 1955, str. 176, ИГл св. 3—4 (1956) 125—127.

Приказ, са замеркама.

908. Stanić Milija, Jezik, časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika (br. 5, 1956/57, Zagreb), КњЈ IV, св. 3—4 (1957) 155—156.

Поводом дискусије тројице наших научника Јована Вуковића, Јосипа Хама и Људевита Јонкеа о начину писања футура (писаћу и писат ћу) писац не одобрава начин те дискусије. В. бр. 308, 332, 386, 403.

909. Стевановић проф. М[ихаило], Конгрес слависта, Политика 8-IX-1957 (Београд) 14.

Ради свестранијег научног рада Савез славистичких друштава ФНРЈ припремио је Конгрес слависта Југославије.

910. Стипчевић Никша, Studia romanica, (год. I, бр. 1, 2; год. II, бр. 3), Живи језици I, св. 1—2 (1957, Београд) 131—132.

Преглед садржине прва три броја.

911. Tominc Ivan, „Jezik in slovstvo“ Prosvetni delavec 15-VI-1947 (Љубљана) 11—12.

Приказ.

912. Т[очанац] В[асилије], Са годишње скупштине Друштва за српскохрватски језик и књижевност НР Србије, КњЈ IV, св. 1—2 (1957) 78—80.

913. Thörnqvist Clara, Alfred Jensen et les Slovènes. SR X (1957), 327—330.

914. Ćirković M[ira], Živa antika, god. IV, 2 tom (1954) str. 209—433; god. V, 1 tom (1955) str. 216; god. V 2 tom (1955), str. 217—427, ИГл св. 2 (1956) 146—148.

Приказ.

915. Увошевић Васо Ј., Једна апологија нашег језика и културе у италијанској књижевности, Сусрети 3 ((1947, Цетиње).

Томазеова похвала српском језику.

916. Uredništvo, Radi objašnjenja, Jezik V (1957, Zagreb) 156—157.

Објашњење у вези са забраном употребе народних имена мјесеци и других народних ријечи на загребачкој радиостаници и обавијест да је та забрана повучена.

917. F[erluga] J[adran], Zgodovinski časopis, I—VIII, Ljubljana 1947—1954, ИГл св. 2 (1956) 121—133.

Приказ.

918. Флашар М., Н. Krahe, Sprache und Vorzeit, Europäische Vorgeschichte nach dem Zeugnis der Sprache; Quelle et Meyer, Heidelberg 1954, 1—180, ЖА VI, св. 2 (1956) 356—357.

Приказ.

919. Халим и Кадри, Арбанашке речи у нашим тајним језицима, ГлЕМ књ. XVII (1954) 74—90.

Аутор говори о разлозима постанка и начину ширења тајних језика, о природи њихових речи, начину употребе и начину ширења. Устаје против претпоставке да „у овим језицима има и санскритских речи ... и ... илирских остатака“. Даје,

укратко, осврт на досадашње радове и збирке речи тајних језика и на крају списак са тумачењем од 337 тајних речи изведених од 202 арбанаске.

Резиме на енглеском и француском.

920. H a l i m i K a d r i, Turske i druge istočnjačke reči u tajnim jezicima, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije knj. I (1957, Priština) 285—288.

921. H r a b a k B[o g u m i l], Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine, god. VI, Sarajevo, 1954, str. 327, ИГл св. 2 (1956) 136—140.

Приказ.

XIII Македонски језик

(израдио Кирил Конески)

922. V g a n a J o s i p, B. Мошин: Македонско евангелие на поп Јована. Институт за македонски јазик, Скопје 1945., Slovo 6—8 (1957, Zagreb) 372—377. Оцјена.

923. Д[имитровски] Т[одор] И., Благоја Корубин: Јазикот на Крсте П. Мисирков (Филозофски факултет на Универзитетот — Скопје 1956, Дипломски работи, книга 6, 90 стр.), МЈ VII, 1 (1956) 141—143.

Приказ.

924. Димитровски Тодор, За или против лектура на литературните текстови, Хор II, 9 (1957) 1.

Се застува за „безусловна лектура на сите литературни текстови кај нас“. В. бр. 947.

925. Димитровски Тодор, За наставната програма по граматика на мајчиниот јазик во V одделение, ПД XIII, 3—4 (1957) 166—172.

Изнесува свои мислења за карактерот и обемот на граматичкото градиво што треба да го опфати наставната програма по граматика на мајчиниот јазик во V одделение.

926. Димитровски Тодор, Кирил Пејчиновиќ: Слово за празниците (Редакција и предговор: Блаже Конески, „Култура“, Скопје 1956, стр. 120), ЛЗБ IV, 1 (1957) 32—33.

Приказ.

927. Димитровски Тодор, Критички белешки за излезените граматика за II, III и IV одделение, ПД XIII, 1—2 (1957) 79—90.

Приказ. — Ги разгледува граматиките на Ил. Манев: Македонски јазик за II одделение, Ѓ. Мојсоски и М. Акимоски: Граматика за III одделение и Ѓорѓи Ивановски: Граматика за IV одделение, изданија на „Просветно дело“, Скопје 1956.

928. Димитровски Т[одор], Македонска граматика за VII одделение и III клас од Крум Кепески, МЈ VII, 1 (1956) 132—136.

Приказ.

929. Димитровски Тодор, По страниците на српскохрватскиот превод на „Две Марији“ (Славко Јаневски: Две Марије. Превод: Братислав Ђорговски. Изд. Космос, Београд 1957), С VII, 5 (1957) 479—485.

Авторот подробно го разгледува преводот и давајќи позитивна оцена, ги изнесува сите негови слабости.

930. Димитровски Тодор и Стаматоски Трајко, Некои мисли по повод излезените школски граматика, ЛЗБ IV, 1 (1957) 24—31. Во извадоци: Р IV, 4 (1957) 2, 3.

Реферат прочитан на III годишно собрание на Друштво за македонски јазик и литература.

931. Зографов Хр[исто], Македонска граматика за V одделение и I клас од Благоја Корубин, МЈ VII, 1 (1956) 121—126.

Приказ.

932. Зографов Хр[исто], Македонска граматика за VIII одделение и IV клас од Тодор Димитровски, МЈ VII, 1 (1956) 136—141.

Приказ.

933. Илевски П[е]тар], Два слова на Климент Охридски и едно на Јован Егзарх во еден ракописен зборник од XV век, МЈ VII, 1 (1956) 73—98.

Авторот го опишува зборникот, сопственост на Скопската митрополија, ја дава неговата содржина и ги изнесува карактеристичните црти на правописот. По-подробно се задржува на двете творби: *Похвалата за крштение на Христа* и *Похвалата за четвородневниот Лазар*, за кои смета дека му припаѓаат на Климент Охридски, споредувајќи ги со досега објавените такви ракописи. Потоа го приведува целиот запазен текст на „Словото за среќение“ од Јован Егзарх, за кое не му е известно дали досега некаде е објавено. Посочува и некои карактеристики на јазикот на „Словото“.

934. Кепески Круме, Разработка на методската единка од граматика: степенување на придавките, во V одделение, ЛЗБ IV, 2 (1957) 68—70.

Методски упатства за наставата по македонски јазик.

935. Конески Б[ла]же], Вранешнички апостол. Изд. Институт за македонски јазик. Стари текстови II, Скопје 1956, 28 × 20, 52—69.

Ракописот претставува одломка што и порано била позната и опишувана од Н. Ружиќиќ, Б. Цонев и В. Мошин. Спротивно на Б. Цонев и В. Мошин, што овој текст го наречуваат праксапостол, авторот смета дека ракописот го содржел целиот текст на апостолот, па затоа и го употребува називот апостол. Текстот е пишувачан на добар пергамент, а почетокот е украсен со убава плетенка по повеќе бои. Врз основа на подробна анализа на графичките и јазичните особености на текстот, авторот установува дека овој ракопис е „приближно, откај крајот на XIII век, пишувачан негде во Северна Македонија“. „Текстот на Вранешничкиот апостол и во однос на формите и во однос на лексичкиот состав ја чува во изразита мерка старината, надоврзувајќи се на традицијата на архаичната македонска школа. Тој чува траги од една стара глаголска предлошка, а во изборниот дел покажува ред интересни допирни точки со Охридскиот апостол, сподедувајќи со него и некои грешки и пропусти наследени од еден постар препис“.

936. Конески Б[ла]же, Македонски јазик, Политика 22. IX. 1957.

Одломак из реферата одржаног на конгресу слависта под насловом „О развитку македонског книжевног језика“.

937. Конески Б[ла]же, Македонски речник, Комунист 26-VII-1957 (Београд) 13.

О раду Института за македонски јазик у Скопљу.

938. Конески Блаже, Неколку белешки на јазикот на јужнословенските апостоли од првата редакција, в. бр. 270.

939. Конески Блаже, О развитку македонског книжевног језика, Просветни рад 9 (1957, Цетиње).

Изводи из реферата на Првом конгресу југословенских слависта.

940. Корубин Бл[агоја], За нормите во нашиот речник, ЛЗБ IV, 2 (1957) 71—74.

Општо за односот кон кречникот на литературниот јазик.

941. Корубин Бл[агоја], За општото именување на глаголите, ЛЗБ IV, 3 (1957) 148—151.

Дава одговор зошто во својата Граматика за именување на глаголите е земено третото лице еднина на сегашното време.

942. Корубин Бл[агоја], За состојбата на нашата стручна терминологија, ЛЗБ IV, 2 (1957) 53—62.

943. Корубин Бл[агоја], Интересот на стручњакот за својата терминологија, Хор II, 6 (1957) 1, 3.

Изнесува мислење дека „за изградувањето на терминологијата на една струка првенствено треба да бидат заинтересирани самите работници од таа струка ...“.

944. Корубин Бл[агоја], Лошо полузавање на поетската слобода (неколку јазичнотехнички забелешки), Хор II, 7 (1957) 2.

Јазичните забелешки се однесуваат на јазикот во поезијата за деца.

945. Корубин Бл[агоја], Низ јазикот на нашите учебници, ПД XIII, 7—8 (1957) 438—443.

Јазична анализа на Букварот.

946. Корубин Бл[агоја], Низ јазикот на нашите учебници — Читанка за II одделение, ПД XIII, 9—10 (1957) 538—544.

Јазична анализа.

947. Корубин Бл[агоја], Писателот и лекторот, Хор II, 20 (1957) 2.

Авторот го разгледува прашањето за лектурата на оригиналните литературни творби и смета дека „лектурата може да оди само до оние граници што ќе ги дозволи самиот писател (ако на сака писателот, таа дури и не треба да се врши) — за се друго одговорноста си ја носи писателот“. Статијата е донекаде одговор на Т. Димитровски на неговата статија „За или против лектура“. В. бр. 924.

948. Корубин Бл[агоја], Слововната поделба и графичкото делење на зборот, ЛЗБ IV, 4 (1957) 219—225.

Во статијата се објаснуваат поимите „слововна поделба“ и „графичко делење“ на зборот. „Очигледно е дека многумина од нашите стручњаци по овој предмет (мајчин јазик) ставаат знак на равенство меѓу слововната поделба на зборот и неговото делење при пишувањето, за кое овдека го зедовме називот „графичко делење на зборот“. Тоа може да биде некогаш и така, т.е. да се поклопува едното делење со другото, но и не мора — зависи од тоа дали е и докулку е, според правописот на еден јазик, слововниот принцип земен и спроведен при графичкото делење на зборот; зашто е познато дека во правописните на доста јазици за графичкото делење на зборот се земаат денеска и други, често пати чисто технички принципи“.

949. Крстић М[омир], Обрада наставне јединице „Македонски језик“ у VIII разреду осмогодишње школе, Просветни преглед бр. 29 (1957, Београд) прилог 6.

950. Левкова Љубица, За усното и писменото искажување во I одделение ПД XIII, 7—8 (1957) 417—428.

Методски упатства на наставата по мајчин јазик.

951. Мазов И[ван], Кон развитокот на македонскиот литературен јазик во НОБ, МЈ VII, 1 (1956) 99—117.

Статијата содржи два дела: 1. „Едно поставување на проблемот за македонскиот литературен јазик“ и 2. „Македонскиот литературен јазик во годините на Народноослободителната борба во Кумановско“. Првиот дел се однесува на поставувањето на прашањето за македонскиот литературен јазик во илегалниот весник „Наш пат“, а во вториот дел се разгледува јазикот во некои публикации од времето на НОБ.

952. Маленко Димче, Јазикот во „Колекцијата што содржи 12 најубави и најпознати бајки“, ЛЗБ IV, 3 (1957) 165—167.

Бележки на јазикот: правописни и печатни грешки.

953. Марков Борис, Именки со наставката *-шел* и придавки на *-шелен*, ЛЗБ IV, 3 (1957) 138—147.

Во статијата прво се говори за продуктивноста, распространетоста на наставката *-шел* во словенските јазици. За македонскиот јазик, во кој оваа наставка е непродуктивна, карактеристичен е процесот на нејзиното заменување најчесто со наставките *-ач* и *-ник*. Но и покрај тоа, во современиот македонски јазик зборовите со оваа наставка од повеќе причини се примаат и затврдуваат по литературен пат. Именките на *-шел* во статијата се приведени, според нивното значење, во две групи: а) Примери со значењето помен *agentis* и б) Математички и други стручни изрази. Потоа се говори за придавките на *-шелен* и се констатира дека и кај нив суфиксот *-шелен* се заменува најчесто со продуктивните народни наставки *-лив* и *-ачки*.

954. Марков Б[орис], Именските наставки *-ин* и *-јанин*, МЈ VII, 1 (1956) 8—24.

Авторот го разгледува значењето на овие наставки во старословенскиот јазик, а потоа се запира на наставките *-ин* и *-јанин* во современите словенски јазици. „Денашната состојба во словенските јазици, опште земено, покажува дека од наставката *-ин* имаме само извесни останки, во некои јазици повеќе во други помалку, додека другата наставка *-јанин*, со истата или со подруга форма, е продуктивна во повеќето словенски јазици.“ Подробно се задржува на состојбата во македонскиот јазик во врска со овие наставки.

955. Најчевски Дим[че], Македонските народни печалбарски песни, ЛЗБ IV, 3 (1957) 105—121.

Мотивите и општите карактеристики на печалбарските песни.

956. Органџиева Цвета, Мислите на Константин Миладинов за карактериот и значењето на народната поезија, ЛЗБ IV, 2 (1957) 78—81.

957. Петровски Б., Чедомир Поповиќ: Почетно читање и пишување, ПД XIII, 7—8 (1957) 435—437.

Приказ.

958. Ристовски Блаже, Акцентирањето на некои лични именки во нашиот литературен јазик, ЛЗБ IV, 4 (1957) 226—229.

959. Симић Стеван, Записи и натписи из Кратова и Кратовске околине, Спом. CVI (1956) 73—79.

Кратки записи писани црквенословенском азбуком највећим делом датирани, од краја XVIII до краја XIX века. Укупно 26 записа. У извесном броју записа преовлађују црте македонског говора.

Додатак: Записи и натписи из села Шлегова (13 записа од 1737 до 1885 писани црквенословенском азбуком са неким македонским цртама).

960. Стаматоски Трајко, Градскиот тетовски говор, МЈ VII, 2 (1956) 210—242.

Во уводниот дел авторот дава краток преглед на историјата на градот и на досегашните проучавања на полошките говори. Потоа го обработува фонетскиот систем и ги посочува главните карактеристики на акцентот на овој говор. Трудот не е завршен.

961. Стаматоски Трајко, Македонска граматика за VI одделение и II клас од Ѓорѓи Киселинов, МЈ VII, 1 (1956) 126—132.

Приказ.

962. Стаматоске Трајко, Преведувањето и критиката, Р IV, 1 (1957) 9.

Општо за односот на преведувачот кон преведувањето.

963. Стаматоски Трајко, в. Димитровски Тодор и Стаматоски Трајко, бр. 930.

964. Таховски А[танас], Грчко-македонски паралели I, МЈ VII, 1 (1956) 41—72; МЈ VII, 2 (1956) 174—193.

Авторот прави споредба на македонски со исти или слични грчки пословици. Обработени се 201 единица.

XIV Словеначки језик

(израдио Јанез Логар).

965. В. В., Fran Ramovš: „Karta slovenskih narečij“, Ljudska pravica 5-X-1957 (Љубљана) 234.

966. Badjura Rudolf, Vršna sela in Šmartin. Geografski obzornik IV (1957), št. 1, 18.

О крајевних именih.

967. Bajec A[nton], Nekaj misli o našem knjižnem jeziku. NRazgl VI 9-III-1957, št. 5, 106—108.

968. Bajec A[nton], O predlogih in predponah. JiS II (1957), št. 7, 289—293; št. 8, 349—353.

969. Bajec A[nton], Slovenske izposojenke. JiS II (1956—57), št. 4, 145—151.

970. Bajec Anton, Kolarič Rudolf in Rupel Mirko, Slovenska slovnica. Ljubljana. DZS (1956) 330 + VI str. 8°.

971. Baš Franjo, Predjamski grad. TurV (1957), št. 7, 203.

О крајевном имену.

- 972.** Bolka France, Prizadeti bralci. NRazgl VI 20-VII-1957, št. 14, 329.
O jeziku v slovenskih prevodih.
- 973.** Bradač Franc, Slovensko-latinski slovar. Ljubljana. DZS (1957).
(IV) + 348 str. 8°.
- 974.** Demarin Josip, Gustav Šilih, Metodika slovenskega jezikovnega pouka, Metodika I, Ljubljana 1956, Pedagoška stvarnost III, sv. 6 (1957, Novi Sad) 475—478.
Ириказ.
- 975.** Černič Mirko, Slovenski zdravstveni besednjak. Ljubljana. DZS (1957), 708 str. 8°.
- 976.** Černič Mirko, Zdravniške in nezdavniške. Knjige V (1957), št. 1, 39; št. 2, 88; št. 3, 138—139; št. 4, 185—187.
- 977.** Gaberski Vinko, Alpski impulz in aglutinacija. JiS II (1957), št. 7, 333—334.
- 978.** Gaberski Vinko, Kroatizmi in arhaizmi. JiS III (1957), št. 1, 38—40.
V slovenščini.
- 979.** Gaberski Vinko, Ohlapnost? JiS III (1957), št. 1, 46.
O rabi povratnega zaimka se.
- 980.** Goršič France, Kje je pravišnje mesto rojstnemu imenu. JiS II (1957), št. 6, 284—285.
- 981.** Goršič France, O nerabnem izrazu gorska palica. JiS II (1957), št. 5, 224—225.
- 982.** Gozdarsko-lesna terminologija. Les IX (1957) št. 1, 15—16; št. 2, 31—32; št. 3, 47—48; št. 4, 63—64; št. 5—6, 85—88; št. 7, 103—104.
- 983.** Gradišnik Janez, Kako si bogatimo in kako siromašimo jezik. JiS II (1956—57), št. 8, 362—365.
- 984.** Gradišnik Janez, Kdo njih pa pravo trdi, to se praša ... JiS II (1957) št. 6, 254—262.
O knjižnem jeziku.
- 985.** G[radišnik] J[a nez], Maisikaj je še nedognanega. JiS II (1957) št. 7, 336.
- 986.** G[radišnik] J[a nez], Nekaj kratkih o jeziku. NRazgl VI 11-V-1957, št. 9, 215.
Vsebinske: Vendarle ne vsi ... — Kaj je s slovenskimi napisi? — Veliko in majhno mesto. — Jablane do nebes ...
- 987.** G[radišnik] J[a nez], Nismo mi angeli. Knjiga V (1957) št. 11, 491—492.
O jezikovnih napakah v provodih filmskih naslovov.
- 988.** G[radišnik] J[a nez], Od „A“ do „Crisailleur“. SPor XVIII 9-VI-1957, št. 134.
O Francusko-slovenskom slovarju Frana Šturma, ki je začel izhajati l. 1939.
- 989.** G[radišnik] J[a nez], Predlog za novi pravopis. Knjiga V (1957) št. 3, 136—137.

- 990.** Gradišnik J[anez], Premalo vejic in preveč. JiS III (1957) št. 1, 44—45.
- 991.** Gradišnik J[anez], Še enkrat „svoj živi dan“. Knjiga V (1957) št. 5, 235—236.
- 992.** Gradišnik J[anez], To v prašanje ne zaposluje le ožji krog strokovnjakov. JiS II (1957) št. 7, 314—318.
- 993.** Gradišnik Janez, Za sprostitev slovenščine. NRazgl VI 14-IX-1957, št. 17, 406—407.
- 994.** Grafenauer Ivan, Človeška stavbna daritev v slovenski narodni pripovedki in pesmi. SR X (1957), 41—60.
Zusammenfassung.
- 995.** Jakopin F[rance], K izgovoru končnega in predkonzonantičnega l. JiS II (1956—57) št. 4, 166—168.
- 996.** Jesenovec Fr[ance], Gradim na objektih. JiS II (1956—57) št. 4, 190.
- 997.** Jesenovec Fr[ance], Nekaj slogovnih ohlapnosti. JiS II (1957) št. 5, 235—236.
- 998.** Jezikovnikotiček. Pravnik XII (1957) št. 3—4, 179—180; št. 5—8, 366—367.
- 999.** Kolarič R[udolf], Anglija, Anglež, Angležinja, angleški. JiS II (1957) št. 7, 334—335.
- 1000.** Kolarič R[udolf], Slovenska narečja. JiS II (1957) št. 6, 247—254.
- 1001.** Kolarič Rudolf, Slovenski Mlinski red 1814. SR X (1957), 296—306.
Objava i analiza teksta.
- 1002.** Kolarič Rudolf, в. Bajec Anton, Kolarič Rudolf in Rupel Mirko, бр. 970.
- 1003.** Korotanec, Govorica koroških Slovencev. KolMD 1957, 64—65.
- 1004.** [Kraut Bojan] (bk), „Visoko in nizko, raste in pada“. Stroj V III (1957) št. 4—5, 105—106.
- 1005.** Mahnič Joža, Slog in ritem Cankarjeve proze. JiS II (1956—57) št. 4, 152—159; št. 5, 208—217.
- 1006.** Moderjanko, Kaj pa pridevnik? JiS II (1956—57) št. 8, 337—343.
- 1007.** Moderjanko, Ruska lastna imena v slovenščini. JiS III (1957) št. 1, 4—9.
- 1008.** Naglič V[ladimir], Pomorstvo v našem slovstvu. Knjiga V (1957) št. 1, 37—38; št. 2, 86—87.
O slovenski pomorski terminologiji.
- 1009.** Priol Josip, K polemiki o pisavi imen sadnih sort. SVV XLIV (1957) št. 5, 146—147.
- 1010.** Ramovš Fran, Karta slovenskih narečij v priročni izdaji. Ponatis izdaje iz leta 1935. Ljubljana. Cankarjeva založba (1957). 20 str. + 1 karta. 8°.
- 1011.** Rigler Jakob, K našemu pravorčju. JiS II (1957) št. 7, 305—308.

1012. Rupel Mirko], Iz „jezikovnih pogovorov“. Knjiga V (1957) št. 1, 36—37; št. 2, 85—86; št. 3, 137—138; št. 4, 184—185; št. 5, 236—237; št. 6, 282—283; št. 7—8, 335—336.

1013. Rupel Mirko, v. Bajec Anton, Kolarič Rudolf in Rupel Mirko, bp. 970.

1014. Savnik D[ušan], Kam iz zadreg? SPor XVIII 28-VI-1957, št. 150
O pisanju tujih imen. Ob knjigi S. Ilešiča Gospodarska geografija sveta.

1015. Sever Bela, Geografski termini prekmurskih gričev. Svet ob Muri (Murska Sobota) II (1957) št. 3, 169—173; št. 4, 235—238.

1016. Smolej Viktor, Čeh, Slovak in Čehoslovak. JiS II (1957) št. 8, 379—380.

1017. Smolej Viktor, Požun, Bratislava in podobno. JiS II (1957) št. 7, 331—332.

1018. Smolej Viktor, Šafařík in Šafařík. JiS II (1957) št. 7, 330—331.
O pisavi imena.

1019. Spor za goro. Odgovor na odprto pismo v „Planinskem vestniku“. Koroški fužinar VII 28-VIII-1957, št. 7—9, 32—33.
O Plešivcu ali Uršlji gori.

1020. St[anek Leopold], Še o novih tvorabah. Knjiga V (1957) št. 1, 38.

1021. [Struna Lavoslav] (ls), Tehniška beseda. StrojV III (1957) št. 3, 65.

1022. [Struna Lavoslav] (ls), Utrinki z dela Tehniške sekcije terminološke komisije pri SAZU. StrojV III (1957) št. 4—5, 105.

1023. Suhadolnik Stane, Anglija, Anglež, angleški. JiS III (1957) št. 1, 45—46.

1024. Sušnik Franc, Prežihova gora. (Ob „pismu“ dr. Šašla v 6. št. Planinskega vestnika 1957.) PV XIII (1957) št. 10, 549—551.
O imenih za Uršljo goro.

1025. Šolinc Vilko, Za domačo besedo. Knjiga V (1957) št. 11, 492—493.
O izrazih stavke in rečenice, o mesečnih imenih itd.

1026. Tominec Ivan, Ali je izraz „premoženje“ germanizem? JiS II (1957) št. 5, 235.

1027. Tominec Ivan, K pomenu glagolov „priznati“ in „pripoznati“, JiS II (1956—57) št. 4, 190—191.

1028. Tominec Ivan, „Na robu dogodkov“. JiS II (1957) št. 8, 383.

1029. Tominec Ivan, Nameriti ali nameravati. JiS II (1957) št. 8, 382.

1030. Tominec Ivan, Nekaj o osebnih zaimkih. JiS II (1956—57) št. 4, 190.

1031. Tominec Ivan, O besedišču knjižne slovenščine. JiS II (1957) št. 5, 218—221.

1032. Tominec Ivan, O izrazu zakon. JiS II (1957) št. 6, 287.

1033. Tominec Ivan, Plačen in plačilen. JiS II (1957) št. 6, 286.

1034. Tominec Ivan, Ploviti, splovati. JiS II (1956—57) št. 4, 189.

- 1035.** Tominec Ivan, Slovarski paberki iz Bohinja. JiS II (1957) št. 6, 287—288.
- 1036.** Tominec Ivan, Še o deležnikih. JiS II (1957) št. 8, 382.
- 1037.** Tominec Ivan, Tvesti. JiS II (1957) št. 6, 286.
- 1038.** Tominec Ivan, Vodna tehnica. JiS II (1956-57) št. 4, 189—190.
- 1039.** Tominec Ivan, Vsak dan, vsakodnevno. JiS II (1957) št. 8, 382.
- 1040.** T[o m š i č] F[rance], K polemiki o pisavi imen sadnih sort. JiS II (1957) št. 5, 236—238.
- 1041.** T[o m š i č] F[rance], Še o veliki začetnici. JiS II (1957) št. 5, 238—239.
- 1042.** Trček Stanko, S pisanih poljan materinščine. ŽV XI (1957) št. 4, 123—124.
- 1043.** Trdina Silva, O jezikovni natančnosti. JiS II (1956-57) št. 4, 160—165.
- 1044.** Trstenjak Alojz, V Jeruzalem ali k Jeruzalemu? TurV V (1957) št. 10—11, 271.
- 1045.** Turistično-gostinski slovar. Wörterbuch für Fremdenverkehr und Gastgewerbe. Dictionnaire du tourisme et de l'hôtellerie. Dictionary of Tourism and Catering Industry. (Sestavili Matičič Nada, Braz Valter, Kuret Niko, Rankel Jože, Toplak Jože. Slovensko besedilo pregledal dr. Rudolf Kolarič. V Ljubljani. DZS) (1956). 382 + (II) str. + Stvarno kazalo (VI) str. 12 X 17 cm.
- 1046.** Uredniš v u „Knjige 57“. Knjiga V (1957) št. 7—8, 337.
Podpisana: Terminološka komisija (Tehr. sekcija) pri SAZU. — O slovenskem izrazu izplen za Ausbeute.
- 1047.** Vazzaz Ludvik in Darko Radinja, Zemljepisno imenoslovje in izrazje. Geografski obzornik IV (1957) št. 2, 49—51.
- 1048.** Vernik F[rance], Čigar. JiS II (1957) št. 6, 286.
- 1049.** Vernik F[rance], Isti. JiS II (1957) št. 6, 285.
- 1050.** Vernik F[rance], Turi „štajerski“ naglas je lahko pravilen! JiS II (1957) št. 8, 381.
- 1051.** [Župančič Jože], Jezikovni kažipot. Novinar (Ljubljana) 1957, št. 1, 8; št. 2, 6; št. 3, 7; št. 4, 7; št. 5—6, 7; št. 7—8, 11; št. 9, 7; št. 10 — št. 11.
- 1052.** Železnik Jože, Uredništvu „Knjige 57“. Knjiga V (1957) št. 11, 493. O izrazu pridelek, izkoristek dobil za nemško Ausbeute.

I ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

Акценат ген.-асс. sg. и dat.-loc. sg. личних заменица 1 и 2 лица и показне заменице *себе*, *се* 227—232. Подела српхрв. говора према акценту ген.-асс. sg. и dat.-loc. sg. лич. зам. 227—229: Вуков говор 227; говор Пиве и Дробњака 227—228; говор Пљесваља, Поцеринис, Мачве и Срема и данашњи тршњини говор 228—229; говор острва Раба; говор острва Суска 229. Досадашња тумачења: А. Белић; А. Meillet; Ј. Вуковић 230. Развитак акцента ген.-асс. sg. и dat.-loc. sg. лич. зам. 1 и 2 л. и повр. зам. *себе*, *се* 230—231. Три фазе развитака 231. Преношење акцента у пиперском говору (М. Стевановић) 231. Стање у жумбе-рачком говору 231—232. Ситуација у чакавским говорима 232.

Глагољница—графичка структура 238—285. Thorvi Eckhardt о графичкој структури и графичком развоју ст. сл. и хрватске глагољице; порекло глагољских слова 283. Графички карактер и стил најстаријих глагољских слова и постанак глагољице 284—285.

Екавизам мрковићког говора 235—246. Развитак екавизма дугих слогова у мрковићком говору — примери 235—236. Аутохтона мрковићка прта у дугим слововима — екавизам 236. Фонетске појаве од значаја за осветљавање питања 236—237. Сажимање групе *й(j)e* [*u(j)e*] у *e* 237. Ијекавски изговор дугог јата у мрковићком говору 237—238. Паралелизам варијаната које стоје на месту првобитног дугог јата и дугог *e* 238. Губљење *ш* и *д* у групама *сшр* и *здр* 238. Дифтонгизација дугих вокала *о* и *е* 239. Сукоб тенденције сажимања *и(j)e* > *e* и тенденције

дифтонгизације *ѐ* > *ије* 239. Зашто се група *ије* сажима у *e*; сажимање и редукција самогласничких група 239—241. Сажимање самогласника у непосредном додиру и сажимање групе *ије* у *e* — екавски изговор дугог јата 241. Развитак групе — *ѐл*; двојство *-ѐл* > *о* и *-ѐл*; > *еа*; фонетски узрок двојства у гозору мрковића 241—242. Хронологија прелаза групе *ије* > *e*; факта историске дијалектологије црногорских говора: сажимање *ае* > *ае* у црмичком говору; најновије јотовање у мрковићком говору; бројни однос примера *еа* (< *-ѐл*) и *о* (< *-ѐл*) 243—244. Историско оправдање сажимања 244. Закључак 244—245.

Етимологија: арб. Zanë : Zana и срп. хрв. Мајка Јања 217—220.

Завида — отац хумског кнеза Мирослава 255—261. Стари српски родослови о Завиди 255. Кнез Мирослав — брат Немањин; сведочанства 255—256. Мишљење Ковачевића Љ. и Ђоровића В. 256. Неоснованост мишљења да је Завида био Немањин отац; разлози: Завидино име без титуле, име Степан: Стефан 256—257. Немања—Страцимир—Мирослав 258—259. Мирослав син Завидин и Мирослав кнез Брача и Хвара 259—260.

Западни штокавски говор. — Значај западног штокавског говора за историју српскохрватског језика 69—75. Досада утврђене особине западног штокавског говора 69—70. Западни штокавски говор као трећи основни срп.хрв. говор 70. Структурне особине западног говора: *šć* и *žd*, *ě* и *đ* и *č*; икавизам, путеви и простирања у току времена; северни архаични део зап. штокавског говора 70. Од-

нос делова зап. говора; развитак црта посавског или северног западног говора 70—71. Развитак архаичног дела западног говора у правцу новоштокавских говора 71. Особине дошле из других говора 71. Босански део западног штокавског говора; акценатске особине; остале црте 71—72. Развитак Ћ-та у западном дијалекту; екавске, икавско-јекавске и икавске нијансе у северном позавском западном говору 72. Нијансе у границама босанског огранка западног говора 72. Ширење босанске нијансе за Ћ, звука *i* 72—73. Покрет икавског штокавског дијалекта између Дрине и Босне на запад; кретање измењеног говора даље на југ према зап. Херцеговини и Далмацији 73. *Шћ/мед*-икавски штокавски дијалекат и веза са западним говором 73—74. Делови западног дијалекта 74. — Значај за историју и дијалектологију срп.хрв. језика 77—81. Дogaдашња проучавања посавских говора и говора западне Босне (Стј. Ивић, Решетар, Шурмин Буро, Жуљих Мијо, Павловић Миливој, Ружичић Гојко, Иван Брабец, Далибор Брозовић, А. Белић) 77—79. Рефлекси гласа Ћ 79. Рефлекс сугласничких група *zgj*, *skj* одн. *zg* и *sk* + предгојезични вокал 79—80. Чување старог места акцента у посавском, западнобосанском, кајкавском и свим чакавским говорима 80. Секундарно дуљење испред сугласничких група; Брабец, Жуљих, Ружичић, Брозовић о томе 80—81.

Ј у ускочком говору 221—226. Материјал: у средини речи — 6 позиција 221—222 (Између два иста вокала; иза сугласника; испред сугласника; на почетку речи; на крају речи; иза префикса 222). У *sandhi*-у 223. Ускочки говор у односу на говоре Источне Херцеговине, пивскодробњачке, пљеваљски и источноцрногорске говоре 224—225. Процес разјотовљавања 226.

Језик и стил југословенских писаца — проучавање 51—61, 63—68. Уопште о стилистици као научној дисциплини 51. Хиполит Тен (51—53), Рис, А. Белић, Б. Кроче, Ф. де Сосир и његова школа 51. Веза Сосирових лингвистичких схватања са Дирксајмовом социологијом 52. Психифизи-

олошка оријентација у разумевању стилистичких вредности: 1) језик као изражај индивидуалности и сам изражајни процес; правилно схватање емоција и аспеката 52—53; адекватност у уметничком стварању; потсвесна интроспекција лиричара 53—54. Схватања Пјера Жанс-а (Pierre Janet), Сартра и Бирлуа (Burloud) о феноменолошком карактеру емоција 54. Разумевање резултативно патолошких и доживљајно изражених психопатолошких феномена 54—56. — 2) Средина и материјални услови као стимуланси стварања и језичког изражаја 52. Спољашњи ефекти који су изазивачи утисака, доживљаја и експресија 56—61. Осећање етничке или реалне, економско-историски условљене народне заједнице — интраграција индивидуе у заједници 57—58. Тематика осећања природе 58. Прилагођавање теорије анимизма (Е. В. Tylor, J. G. Frazer) 59. Принципи подражавања, имитовања — типови: тип моторичког имитовања 59; акустички условљен тип имитовања; настанак ономатопеја 59—60; визуелни имитативни тип; антропоморфизам — виши вид анимистичког принципа 60—61. — 3) Еволутивност условљена временским еволуирањем 52, 61. — Потребa проучавања језика наших писаца са лингвистичког гледишта 63—64. Лексика 65—66. Локализми 66. Деловање локалног речника писаца на богаћење општег књ. фонда речи 66—67. Проучавање реченице са синтаксичке и синтаксичко-стили-стичке стране 68.

Југословенска књижевност — периодизација 97—101. Проблем научне класификације наше књижевности; рад Павла Поповића 97—98. Опште о начину излагања југосл. књижевности 98—99. Синхронично излагање југосл. књижевности по појединим заједничким епохама 98, 99—101: Подела на Средњевековну књижевност; Књижевност од Ренесансе до Рационализма и Новију књижевност, народна књижевност 99. Најстарији период развитка југосл. књижевности — Средњевековна књижевност; временске епохе (доба настајања, доба пуног развоја и доба пропадања Средњевековне књижевности) 99—100. Средњевековна преводна књижевност 100. Књижевност од Ренесансе до Рационализма;

питање општег термина 100. Новија књижевност; питање периодизације у њој 100, 101. Разлике у третирању почетка нове књижевности код Хрвата и Срба 101. — Југословенска књижевност XX века 103—111. Прилике у којима се развијала југословенска књижевност XX века 103. Књижевност као један од облика друштвене свести 103—104. Традиционални књижевни правци: Романтизам, Реализам и Натурализам; Симболизам—Модерна 104. Напуштање песничког импресионизма; примена слободног стиха; појава експресионизма 105. Књижевна панорама после I Св. рата — симболизам лирике, развитак подврста романа, утицај артизма Модерне на језик и израз 105. Надреализам и увођење неконтролисане свести као стваралачког импулса 105—106. Нови или хумани реализам 106. Путсви књижевне критике и литерарне историје 106—111; припадници или сугутници Модерне—први тумачи новије књижевности; њихови изуми; немачка позитивистичка школа, француска школа од Сент Бева до Хенскина; Брандес, Тен 107. Јован Скерлић 107, Антон Барац 107, 108, Иван Пријатељ 107, 108, Драгутин Прохаска и Бранко Водник 108. Утицај филозофије и историје уметности на немачку науку о књижевности; правци: духовно-историски (Вилхелм Дилтеј), формално-аналитички (Велфлин), феноменолошки 108—109. Руска формалистичка и чешка структуралистичка школа 109. Угледање на немачки духовно-историски правац—Антон Слодњак 109. Формалистичка и структуралистичка метода—Кирил Тарановски 109. Раздобље између два светска рата—рад критике на изучавању књижевности 109. Идеолошка социјална критика 109. Социјалистички реализам и хумани реализам после II Св. рата 109. Проблем примене дијалектичке методе и марксистичког схватања историског развитка наше књижевности 110. Став марксистичке естетике, њено развијање 110—111. — Књижевно кретање као одраз друштвеног развитка словеначког народа 113—119. Уопште о друштвено-политичким приликама словеначког народа у прошлости 113—114. Протестантизам 114. Препород 114. Про-

свећеност; Жига Зоис (Žiga Zois) 114—115. Антон Томаж Линхарт, Валентин Водник; Романтизам 115. Либерализам; Прешерн 115—116. Критички реализам 116. Антон Ашкерц 116. Натурализам 116—117. Словеначки неоромантизам „Модерне“; Цанкар 117—118. Декаденција „Модерне“ 118. Експресионизам 118. Социјал. реализам; Прежиков Воранц; неоекспресионизам 119.

Македонски књиж. језик — развитак 39—44. Књижевни рад на макед. језику уочи Другог светског рата; продирање речи са изразитом дијалекатском диференцијацијом; фактор употребе или спонтаног избора 39—40. Стварање мак. књижевног језика у годинама Народноослободилачке борбе; централни мак. говори као основица књиж. језика 40. Македонска азбука и правопис 40. Фактор свеслог избора; проширење дијалекатске базе књиж. језика 40—41. Координација фактора употребе и свесног избора 41. Стварање средине која шири књижевни језик; култ. развитак мак. народа 41—42. Моделирање реченице и изградња речника 42. Иживљавање фолклорног стадија мак. књижевности и аналогни процес у мак. језичком стваралаштву 42—43. Смишљено усвајање из интернационалне и словенске лексике 43. Улога књижевног језика у развитку књижевних стилова или праваца — Коста Радин; разлике између његових песама на макед. и на срп. хрв. језику 44.

Народне умотворине — оцена Антологије нар. умотворина М. В. Кнежевића 285—287.

Настава језика — природа и место наставе језика у вишим разредима средњих школа 139—147. Настава материнског језика у савременој школи 157—164.

Настава књижевности у обавезној школи 149—155. Природа и метода наставе књижевности у вишим разредима средњих школа 165—170. Природа и место наставе књиж. у вишим разредима ср. школа 171—175.

Одредбе самосталних речи 23—34. Схватање Маретића, Белића, Стојансвића о именицама у одредбеној

служби, схватање Мамузића и Вуковића 23. Уопште о одредбама самосталних речи 23—24. Атрибутске одредбе 24—25, 30, 31. Апозитивне одредбе 25—28 30, 31. Разлика између атрибутских и апозитивних одредаба 28. Схватања: К. Бругмана 28, О. Бехагела 29; М. Гревиса 29; Схватања руских синтаксичара (Велика граматика Академије наука СССР, Шахматов) 29—30. Заједничке именице у служби атрибута 31—32. Назив категорије именица у служби атрибута (атрибутив) 32. Интонација апозитива и апозиције у односу на атрибуте 32. Употреба запете у реченици с апозицијом 33—34.

Периодизација српскохрватског језика 3—15. — Општа подела срп.хрв. језика на епохе и периоде 3—4. Карактеристике појединих периода 4—14. Први период: Срп.хрв. језик као један од слов. језика који су некада чинили прасл. језик. Заједничко у групама из којих ће се развити источнослов. и јужнослов. језици: *kvъ-, gvъ- > cvъ-, đgvъ-*; *dl, il > l* 4—5. Други период: Образовање првог јужнословенског језичког јединства од V—VI в., до сеобе на Балк. Полуострво: губљење палатализације и лабијализације сугласника, метатеза ликвида *-or + cons., -er + cons.* и сл. Подела јужнослов. дијал. заједнице на два дела. Развијање разлика међу њима (*kaj, љ, љыто*). 5. Трећи период: Однос између кајкавског и чакавског дијалекта у VII—VIII в. 6. Образовање штокавског дијалекта. Промена старог акута 6. Старе црте чакавског диј. заједнице за све чакавске диј. 6—7. Промене *ћ(ѣ)* у *е* у чак. дијалекту, његово чување у шток. диј. 7. Четврти период: Приближавање и равномерно развијање језичких црта чакавског и шток. дијал. Исти рефлекси гласова *q, e, y, љ, љ* — 7. Уопштавање гласовних промена на целом подручју срп.хрв. језика 8. Пети период: Од XIII до краја XIV в. дефинитивно уобличавање чакав. диј. и западног и југозападног шток. диј. 8. Развитац наших говора према југу и западу — ширење штокавских црта на запад и југ. 8. Мењање вокала; развитац *ћ* 9. Појава и ширење икавизма 9—10. Судбина *-l* на крају

слога у шток. диј. 10. Главна карактеристика првих пет периода у развиту нашег језика; правци кретања језичких црта, узроци 10—11. Шести период: Подела срп.хрв. језичке територије на 3 одн. 4 групе, према морфолошким цртама. Повлачење "и" за један слог; губљење *x* на крају речи у шток. говорима 11. Седми период: Главне црте раздобља које се простире од XVII до XVIII в. 12. Осми период: Перифериски појави у срп.хрв. језику (дифтонгизација вокала, консонантски појави *џ, љ* и сл., мењање боје вокала, померање артикулације вокала, дифтонгизације, промешане артикулације сугласника) 12. Дијалекатски односи — јединственост диј. области срп.хрв. јез. територије кроз побројане периоде 13. Најмлађи штокавски говори и општи књиж. језик српскохрватски 13—14.

Периодизација развитака словеначког језика 18—21. Уопште о диференцираности прасл. језика уочи расељења Словена. Мишљење: Рамовша, Белића А., Клемансијевића, Лер-Сплавинског 17. Два тока којима су се Словени иссељавали из јужнослов. „прадомовине“: западни — правци простирања 17—18; други, источно од Будимпеште — правци простирања 18. — Карактеристике доба (периода) у развиту слов. језика 18—21. Прво доба: Јединствен језик Словенаца. Важност прасл. језичких закона: систем отворених слогова, чување разлике између *џ* и *љ*, *q* и *e* се чувају, у и *i* се разликују, закони прасл. метатоније 18—19. Престанак прасл. закона у IX в. 19. Језик Брижинских споменика 19. Настанак појава које карактеришу словеначки језик 19. Друго доба: Развитац словеначких наречја и говора. Поређење развитака појединих гласова у словеначким диј. и у историском материјалу (Рамовш — Хист. грам., Ив. Графенауер, Т. Логар) 19—20. Доказ Т. Логара о наречјима у слов. језику, средином XII в. 20. Треће доба: Миран језички развитац и развитац особина у појединим дијалектима 21. Четврто доба: Редукција ненаглашених и кратко наглашених вокала у ред. вокал средњег квал. Развитац групе *la*; разви-

так веларног *l* на крају речи 21. Пето доба: Утицај књижевног језика и настанак слов. *koine*-а 21. Писма кнезу Милошу 275—282.

Руски писци у хрватској књижевности (одрази и утицаји) 121—138. Уопште о утицају руских писаца на хрв. књижевност 121—122. Доба романтизма 122—129. Лирика руских романтичара: Враз 122, 123; Деметер 122, 123, 124; Димитровић Котарини, Утјешеновић-Остројкински 122, 123; М. Боговић 125—128; П. Прерадовић 128. Препородна споха хрватске књижевности и везе са руским романтизмом 128. — Доба критичког реализма 129—135. Гогољ; Враз, П. Дубровски 129—130. И. С. Тургенев — учитељ хрватског књижевног реализма; Балски, Ј. Лесковар, Ј. Козарца, Ф. Маџурањин, Ј. Држакосић 130. Утицај Тургенјева на хрв. књижевни реализам; сродност социјалне структуре Русије и Хрватске средином XIX века 130—131. Хрватска књиж. критика и Тургенев: В. Гај, Е. Кумичић, Ј. Пасарић, В. Маџурањин, И. Захар, М. Штрпел 131—132. Тургенјевљеви јунаци и јунаци Балског и Козарца 132—133. Социјална инспирација Тургенјевљевих дела у односу на инспирацију хрв. реалиста 134. Л. Н. Толстој 134. Утицај Л. Н. Толстоја на хрватску драмску књижевност 134—135. — Доба социјалистичког реализма 135—138. Појава М. Горког и њен одјек у хрв. преводилачкој књижевности 135—136. Утицај М. Горког на дело Јосипа Косора и Ивана Козарца 136—137. Закључак 138.

Стилистичка критика — вредности и границе 45—49. Стилистичке категорије по: Bailly-ju, Marouzeau-y 45, 48; De Saussure-y, Bertoni-ju, Devoto-y, Spitzer-y 45, 48; Alons-y 45. Спознаја на којој почива стилистика 45. Апсолутност и релативност пишчева избора 45—46. Двоструки „signe“ („signifiant“) — језички и садржајни, код уметничког дела 46. Стилистичка критика као једна од метода; њена историјска ограниченост 46—47. Двојство форма — садржај; поступак уметника у третирању садржаја и форме и поступак читаоца 47. Модерна стилистика и појам стила

47—48. Рад критичара на конкретном делу, на конкретном контексту; подвргавање резултата личном расуђивању, општем утиску 48. Заслуга стилистичке критике у повезивању лингвиста и теоретичара књижевности 49.

sti, *zdi*, *shi*, *zgi*, — фонетскиразвој у срп. хрв. језику 247—253. Стање у слов. језицима; једначење рефлекса у прасл. јез. 247. Првобитни рефлекс у прасл. 247. Чињенице које упућују на прасл. промену *šr* > *š*, *žd* > *ždž* (језици источнословенске групе; западнословенски језици; јужнословенски језици) 248—249. Селишчев о прасл. прелажењу *šr*, *žd* у *š*, *ždž* 249—250. Чакавска и словеначка ситуација 250. Стање у ст. сл. споменицима, бугарском језику, шток. диј. срп. хрв. језику, македонском језику 250. Фонетски смисао промене; дисимилација 250—251. Чакавски рефлекс групе; словеначки рефлекс; Рамовш и Белић о словеначком рефлексу 251—252. Фонетска природа промене у чак. и слов. и у свим јужнослов. јез. 252—253. Штакавизам у шток. говорима 253.

Стратиграфија Словена у светлости ономастике 83—95. О стању ономастике код словенских народа 83—84. Рад пољских слависта; микро-топонимија 84. Одређена кондензација процеса насељавања и именски фонд 84. Упоредна метода у микро-топонимији 85. Синоними и груписање имена 85. Ареал именских суфикса 85. Именске базе које припадају само одређеном словенском слоју; имена у западном и југозападном делу Словеније (основа *črēsti*, *črbiq*) 86. Ареал имена типа *obzlaz* 86—87. Словеначка хидронимична основа *střžen* 87. Тип *Střžen* у руским хидронимима 87. Етимолошка породица (рус. *Dor*, *Dory*, *Dorok*, словеначки *Dor*, срп. *Dor*) 87—88. Ареал именских суфикса 85; извођење пмоћу суфикса 88—89. Трагови источнословенског миграционог таласа у Словенији 89. Источнословенски дијалекти у Бескидима и Карпатима 89. Штајерски именски типови и аналогни у чешком, македонском, српском, пољском 89—90. Општесловенски тип имена 91. М. Gavazzi о проблему карактеристичног размештаја неких етнографских елемената

на Балкану 91. Апелатив *vreteno, vreten, vrit* — у словеначком, старохрв. и далматинским изворима, бугарском 91. Трачки и литавски елементи у именима 92. Пресловенски супстрат, млетачко-илирско наслеђе 92. Ареал основа **sěnožęť* и **sěnokosa*, **sěnokosa* на словеначкој територији, срп. хрватској, македонској, руској 93—94. Законитости у ареалима неких словенских микротопонимичких база, фонд речи Словена при расељавању 94. Проблем именског атласа; топонимски атласи појединих словенских народа, заједнички атлас територија Јужних, Западних или Источних Словена; општесловенски именски атлас 94. Јужнословенски топонимски атлас 94—95.

Суфикси — губљење номин. завршетка у неким приморским словеначким говорима 35—37. Редуција и губљење ненаглашених вокала и вокала у завршцима у слов. наречјима; Рамовш о томе 35. Стање у бришком наречју 35. Стање у крашким говорима 35. Судбина ном. завршетка са *-i*, *-u*, *-ę* у говорима поред средње Соче и Идрије 35—36. Судбина наставка *a* — основа ж. р. 36; развитак наставка код *o* — основа м. р. и ср. р. 36. Сувремена слов. редуција вокала и појава метатоније у Којском и околини 37.

Тршићки говор 263—274. Опште о разликама између Вуковог и данашњег тршићког говора 263. Екавизам у тршићком говору 263—264. Икавизми у тршићком говору; однос префикса *йрѣ-* и *йри-* 264. Лексички икавизми 264—265. Однос јекавских и екавских облика 265. Изговор јекавске замене за дуго *ѣ*; губљење јекавизма у данашњем тршићком говору 265—266. Акцент данашњег тршићког говора 266—269. Скраћивање неких Вукових неакцентованих дужина 267. Неакцентоване дужине којих нема код Вука 267—268. Акцент одређеног придеског вида 267, 268—269. Акцент личних и демонстративних заменица 267, 269. Карактеристичне фонетске особине

савременог тршићког говора 269—271. Редуција вокала — потпуна 269—270. Редуција вокала — делимична 269, 270. Контракција завршне групе *-ao*, *-eo*, *-uo*; елизије вокала 270. Замена сугласника *ѣ* 270. Појаве у сугласничким групама 270. Друге гласовне појаве 270—271. Морфолошке појаве данашњег тршићког говора 271—273. Деклинација 271—262. Конјугација 272—273. Бројеви 273. Партикуле 273. Особности синтаксе тршићког говора 273.

Шеноа (Аугуст) и Пољаци 183—216. Словенска традиција Шеноина дома 183—184. Шеноини професори: Антон Мажуранић 184, Матије Месић 185, Адолф Вебер-Ткалчевић. Роман „Пан Подстоли“ од Игнатија Крашичког 185—186, 188. Гундулићев „Осман“ 187. Словенски прилози и национална књиж. у „Невену“ 187—188. Шеноа и Људевит Гај 188—189. Шеноин боравак у Прагу; утицај борава на његову љубав према Пољској 190—191. Млади прашки књижевници; часопис *Lumiér* 191. Шеноине репортаже о Чесима и чланци „Срби и Хрвати“ и „Пољаци и Руси“; Шеноа и пољско питање 192—194, 202. Шеноин превод Мицкјевичева свеа „Конрад Валленрод“ 195—198. Пољски устанак од 1863; Шеноина полемика са Ацом Поповићем 199—201. Сукоб са уредништвом „Позора“ 201—202. Повратак у Загреб и поновна сарадња у „Позору“ 203. Рад на књиж. и позоришној хроници; Шеноин рад на популарисању пољске драме 203—204, 205—206. Шеноа и Бронислав Грабовски; преводи Шеноа од Грабовског: Грабовски и Фрањо Марковић 206—208. Рад Шеноин у часопису „Виснац“ (1874—1881); пољска књижевност у преводима „Виенца“ 208—209. Шеноини чланци о Пољској и Пољацима у „Виенцу“ 209—210. Песма „Јунакиња Софа“ 210—211. Препев „Јана Бјелецког“ од Јулијана Словацког 212—215. Шеноине песме и Мицкјевичева поезија 215—216.

II РЕГИСТАР РЕЧИ

Српскохрватски језик

Ānka 80
Anti 85
Артемида 219

Блудник 218, 219
бојсви, битке 196
Brānko 80
brigadir 80
брод 196

vājkat 80
valoga 88
Velež 90
Vēli Dēr 88
Велика Плана 219
вила 197
влашки 213
vodē, vodē, vodōm 80
vrebac 74
вѣнѣк > вѣнѣк 8

garāžē 80
glāvē 80
grēb 74
grīpa 92
grobje 71

desētu 80
divōjka 71
Дијана (Diana) 219
dīte: djetēta 72
Dor 87
Dudlebi 85
dūšē 80

жѣре 217
ženē 80

Zabrāni 80
Zanoglina 87
Zanožje 87
Zapoli 80
zdrāvļje 80
zēt < vzēt 8

izmēnīm 80
isplāti 80
италијански 213

Јан 220
Јана 219
Јања 219, 229
Јањсво 220
Јањина 220
járca, járca, járca 80
једва 214
Jūrjevo 80

kāvga 80
kaj 5
kārtat 80
klīnac—klīnca 80
Kneja, Kneje 93
kovāč 80
kostjōm 71

лако 214
лāндāти 219
лāндāште 217, 219

мајка Јања 217
Mārko 80
мѣне, мѣне 227—233
Meridiana 218
mlātīti: mlātīm, mlatīti:
m'ā.īm 69
мотрити 196

nāmlatīm 69
nā rūku 69
Neveljska (reka) 92
nētjāk 71
ničē 5
ničeto 5
nōvci 80

одбранити 217
Odmut 90
Odolen 91
одређивати 26

okrēnēm 80
osūdi 80
osūši 80
Otolež 93
oficir 80

pedesēt 80
перѣль > perēl 10
perēl 10
Плāна 219
плāндāште 217, 219
плāндāвање 217
плāндāвати 217
Plesmo 94
plēsno 94
podne 217
podne roga 219
Пољевој 218
rotēka 71
прелаз 196
преправа 196
priјati 74
приправа 196
probūdi 80
псѣвка 80

Rāvni Dēr 88
roga 219
rukē 80
Русанке 218

sadržavāš 80
сакрити 217
сѣбе, сѣбе 227—234
sedra 93
sekretār 80
senokos 93
siga 92
sigovac 92
slāmka, slāmka, slāmka 80
Sloveni 85
снāгōm 80
снјепити 196
Srbi 85

stārac 7,70
 stārca 80
 stārca 7,70
 stārca 80
 stārca 7,70
 stārci 80
 starьca > stārca 10
 studenē 80
 sūvat 92
 sūžanj 80
 sultān 80
 sūnčat 80
 Suhor 89
 Taleža 93

tēbe, tēbe 227—233
 trāvka 80
 trzan, trzna 92
 Tučepi 93
 Tučepo 93
 turski 80
 Tūrci, Tūrci 80
 Udrež 88
 Udrežnje 88
 Fripa 92
 Халбан 197

хитан 196
 Hrabec 93
 Hripa 92
 cvice 71
 čavka 80
 čorba 80
 Črtež 86
 Črtež 86
 чувати 196
 čь, čьto 5
 шājka 80
 šešir 80

Остали словенски језици

а) ћирилица

Вилија 197, 198
 волк 40
 вопрос 39
 вук 40
 вѣк 40
 вѣлк 40
 дено 41
 денот 41
 до видување 39

до гледање 39
 кој-коу 42
 којшто 42
 криж 306
 македонското прашање 39
 мыло 4
 недела 40

носат 41
 носи 41
 питање 39
 плела 4
 цвѣтъ 4
 чловѣкъ грѣшникъ 28,
 31
 што 42

б) латиница

Adamunt 90
 Admort 90
 Andol 91

bój 196
 boje 196
 brdce 91
 Brzežany 213
 Brzezany 213

czerchić 86

Čeršlja 86
 Črča 86
 čreslo 86
 črt 86
 črtalo 86
 Črtena 86
 črtež 86, 90
 črēsti, črēto 86
 Črēt 86
 Črēta 86
 Črētež 86

dēr 88
 Dor 87
 Dorok 87
 Dory 87

dvica 20
 dzievica, dzievamma 219
 Dziewinna 218

Erbežnik 89

gredelj 91
 grechow (< grēchъ) 19

izlāza 87
 izlog 88

Kandija 84
 Klekanice 218
 Kluč 40, 89
 Klučcniny 89
 Klučenice 89
 Klbčevišta 89
 Kneja 93
 kniejā 93
 Kočenica 89
 Kōširky 218
 koželj 91
 Krepa 92
 Krepake 92
 Kučevišče 89
 kьrčiti, kьrčto 86

latwo 214
 ledwo, ledwie 214

Mevlja 92

našen 20
 Novelj 92
 Nevlja 92
 Nevljice 92
 Novina 91

Občina 90
 oblāz 87
 Oblāza 87
 Oblāzia 87
 Oblāzъ 86
 Oblazy 87
 obščyna 90
 Odmęcice 90
 Odmęt 90
 Odor 88
 odōr 88
 odōra 88
 odora 88
 oje 91
 Opole 90
 Opolini 90

opolje 90
Otaľaz 93
Otaľez 93
Oudolėn 91
ovėliti drevo 89

Pale 90
perėlog 88
pilnować 196
pilny 196
Plesme 94
Plesmc 94
Polednice 218
Poledniček 218
Poludnica 218
*Porq̃bъ 88
prelog 88
Pripolniza 218
przeprawa 196

reľfy (< rėši imp.) 19
Robeźnik 89
*Rq̃bъ 88
*Robeźъ 88
*Rq̃bisko 88
Rubeź 89, 90
Rubeža 89
Rubeźnyj 89
Rubiź 89
Rubiźna 89
resnica 20

sádera 93
sagá 93
Sénokoše 93
Sěnožařka 93
Sěnožeščani 93
Sige 92

Smaganica 90
Snakóša 93
Sojenica 90
sđt 88
sovalnica 91
sovát 92
Sovatna 92
Steržan 87
Sterženъ 87
stérženъ 87
Stižen 87
strž 87
stržėn 87
stržėn 87
*stržėnъ 87
Sucharъ 89
Suha 89
sutka 88
sutký 88
Svojenica 90

Tabor 84
telt 19
tert 19
Tolonseni 93
*Tolėžane 93
tolt 19
tert 18
Trebeź 90
Trzen 92
Trzin 92
Trzni 92
trznina 92
Tučėpy 93
Udmát 91
Uľga 88
Uľoha 88

uľohy 88
válog 88
vālōga 88
Velen 90
Velenice 90
Velenik 90
Velenjak 89
Velenje 90
Velinok 90
Vėlna 89
veruyo (< vėrujō) 19
Vlog 88
Vodmat 91
Vodol 91
Vodole 91
Vodreź, Vodruž 88
Vodržino, u 88
Volog, Vologa 88
Vopole 90
Vurnat 91

Zaľg 88
Zanoga 87
*Zarq̃bъ 88
Zavod 91
Svėzda 4
zvėzdá 20
Welim 90
Welin 90
Wielenie 90
Wielonek 90
Wielunek 90
Wipcze 90
Wipczynka 90
w kolkach rysich 197
Wľski 213

Несловенски језици

Ablasawn 87
* apaling 93
Артемис 219

Balta Mergele 218

charlatan 219
Cirtina 86
Czertyn 86

dare 25
defensa 217
derrus 88
Dianium: Diania 220

gehorgen 217
Gothman 90
Gotmudsee 90

impostaur 219

Jadera 219
kertene silva 86
mėrzej 217
mėrzim, mriz, vend mrizi 217
mriz (mėrīdiēs) 217
mrizi i zanave 218
mrizoj 217
Newel 92
Pietū Wiene 218
Πλ'ανοζ 219
plānus 219
rōge 219
sahá 93

segla, sigla 93
sovát 92
sovattlik 92
streke 87
suvat 92
Szováta 92

Tollense 93
Tollen-Sec 93

vāiugā 88
Woderis 88

Zana < Diana 219
Zanē: Zana 217
Zehrten 86
Zertin 86
Zirking 86
Zürting 86

III РЕГИСТАР ИМЕНА

Абрашевић Коста 57
 Аванесов Р. И. 251
 Aizetmüller Rudolf 318, 320
 Ajeti Idriz 309, 310, 317
 Акимоски М. 381
 Албуљ Дивна 333
 Aleksandrov Murn 108
 Алексић Р. 249, 251, 321, 322, 326, 329, 331, 355
 Анастасијевић Д. 255, 256, 258
 Anastasijević Ksenija 310, 311, 314
 Андрейчин Л. 293, 296
 Андрић Иво 64, 68, 145, 179, 349, 350
 Antonijević Vekoslav 122
 Antoš Antica 163
 Апендини 348
 Arsenijević Vojislav 350
 Aškerc Anton 116

Бабић Јован 321, 323
 Babić Ljubo 130
 Babić Slavna 310, 314
 Babić Stjepan 333
 Бабукић Вј. 122, 347
 Badalić Josip 121—138, 293, 346
 Badjura Rudolf 86, 385
 Бадрина Одорик 341
 Bajec Anton 293, 385, 387, 388
 Bajuh Ђорђе 165—170
 Bajc Josip 366
 Бакуњин 194
 Balázs Pál 322, 326, 330, 332
 Балзек 179
 Балучки Михајло 209
 Bally Charles 45, 51
 Бан Матија 186
 Банашевић Никола 298, 310
 Барак 191
 Barac Antun 46, 49, 107, 108, 366
 Barbariš Stefan 376
 Barić Henrik 248, 298, 299, 310, 317, 367, 369
 Barjaktarović Danilo 290, 322
 Барјактаровић д-р Мирко 299, 340, 357, 371—372, 376

Bartok Béla 363
 Bartol Vladimir 366, 367
 Bates Lord Albert 363
 Batušić Ivana 310
 Bacci Antonii 311
 Baš Franjo 385
 Beattie A. J. 312
 Bezlaj France 86, 83—95, 299, 367
 Bejtić Alija 357—358
 Beker Miroslav 310, 316
 Белић Александар 3—15, 17, 23, 26, 27, 51, 52, 69—75, 78, 142, 170, 172, 175, 217, 225, 229, 230, 232, 247, 249, 251, 252, 269, 272, 290, 294, 318, 322, 333, 336, 339, 346, 376, 377
 Белоусов Борис 364
 Benešić Julije 370
 Benni T. 31
 Бернић Душан II. 340
 Bertoni 45
 Besterman Th. 370
 Behaghel Otto 29
 Bidwell dr. Charles E. 310
 Bikić Ante 350
 Быкова К. М. 52
 Blánár Vincent 293, 299
 Bleiweis 379
 Bogićević V. 340
 Богинић Ваггазар 358
 Bogović Mirko 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 138, 187
 Богосављевић Душан 369—370
 Bodjanski 122
 Bodmer Frederick 301
 Божатовић Милош 350
 Божич Иван 299
 Божовић Глиг. 292
 Boissin Henri 294, 317
 Бојич Драгослава 333
 Bolka France 386
 Boranić Dragutin 366
 Bopre B. 305
 Borko Božidar 299
 Борконский В. И. 294
 Боршник Марја 113—119

- Бошковић-Матић Милица 303—370
 Бошковић Радосав 233, 234, 237, 238, 364, 366
 Bošković-Stulli Maja 358
 Bošnjak Mladen 340
 Brabec Ivan 78, 79, 322, 323, 332, 333, 350
 Bradač Franc 386
 Braz Valter 389
 Brandes 107
 Брант 209
 Braun Maximilian 291, 294
 Бреберина Ружица 350
 Brigljević Dragutin 149—155
 Брикнер А. 365
 Бркић Светозар 376
 Брлековић Б. 209
 Броз И. 209, 242, 304, 346
 Brozović Dalibor 78, 79, 80, 322, 336, 346, 364, 365
 Bruggmann Karl 28
 Brunet Elemér 322, 326, 330, 332
 Бубић Мухамед 367
 Budilović 90
 Budimir Milan 299, 300, 369
 Будмани Перо 212
 Bujaš Gašpar 372
 Bujaš Željko 322, 334, 357
 Bukša Juraj 163
 Булаховський Л. 361
 Bulovec Štefka 371
 Burijan H. 365
 Burloud 54
 Bustroń J. St. 218

 Vazzaz Ludvik 389
 Vaillant André 294, 300, 318
 Вајнебер 175
 Vajs J. 371
 Валд Волф 357
 Walde-Pokorny 88
 Valković Josip 322
 Ванкули 370
 Van Schooneveld C. H. 294
 Васильев Нада 351
 Васић Вера 370
 Vasmer 83, 87—88, 91, 93
 Vašek O. 190, 192
 Vašica Josef 318
 Вебер-Ткалчевић Адолфо 184—189, 208—209
 Veleflin 108
 Venevitinov 122
 Вентрис 312
 Vermaylen 53
 Vernik France 389
 Видаковић 369
 Vidović Radovan 376
 Vidrić 48, 49, 108
 Vilhar Albin 310
 Виноградов Виктор В. 294

 Vinja Vojmir 309, 317, 394
 Vince Zlatko 367
 Violić Božidar 291
 Wise dr. Sheldon 310
 Витезовић 357
 Vitezović Pavle Ritter 158
 Вишњић Филип 359, 361, 362, 363
 Влаховић Митар С. 358
 Влаховић Петар III. 300, 358
 Vodnik Branko 108
 Vodnik Valentin 115
 Војновић И. 207
 Vokschi H. 310, 312, 313
 Vončina Josip 300, 301, 322, 357
 Vraz 122, 123, 125, 129, 130, 138, 184, 197
 Vrana Josip 340, 381
 Вујатовић Десанка Н. 310
 Вујић Стојан Д. 362
 Вујовић Лука 235—246, 289—389
 Vujić Milo 311
 Вук Ст. Караџић 14, 63, 64, 68, 175, 217, 219, 220, 227, 228, 230—232, 263, 265—267, 274, 286, 287, 303, 304, 339, 341, 349, 361, 362, 366—369, 371
 Вукадиновић Нићифор 342
 Вукичевић Ђ. 258
 Вуковински С. 208
 Вуковић Јован 23, 32, 63—68, 224—225, 227—233, 267, 322, 323, 325, 331, 332, 334, 351, 353, 367, 376, 377, 380
 Вукомановић Обрен 320, 321
 Vukotinović 125
 Вукотић Ратислава 301
 Вулетић Јован Б. 340—341
 Вуловић Светислав 367
 Vunić Marko 323
 Vučević Šime 336
 Вучетић Антоније 340
 Вушовић Данило 224, 225, 229, 267

 Gaberski Vinko 386
 Gavazzi Milovan 91, 301
 Gavrilović Zoran 110
 Gavrin Mira 334
 Gazimihâl Mahmut R. 301
 Gaj Velimir 131, 132, 138
 Gaj Ljudevit 122, 188, 189, 197, 347
 Galović 135
 Garašanin Milutin 311
 Гарибалди 200
 Gašević dr. Simeon 323
 Gayrou G. 30
 Гесргов Владимир 311
 Георгиев Емил 318
 Георгијевић Светозар 323, 324, 351
 Gerhardt Dietrich 294
 Герцен И. А. 201

- Гете 333
 Gimson A. S. 310, 311, 314
 Gligorić Velibor 109
 Gogolj Nikolaj Vasiljević 122, 129, 130, 204
 Голубовић Зорица 289—389
 Горецки Антоњин 215
 Горки Максим 57, 135, 136, 138, 167, 175
 Gortan V. 311, 334, 377
 Goršič France 386
 Грабовски Бронислав 206, 207, 208, 215
 Gradišnik Janez 301, 386, 387
 Gradnik 118
 Grafenauer Iv. 20, 367, 387
 Grbić Dragoslav 349
 Greve Rita 298
 Grevisse Maurice 26, 29
 Грегр 191
 Грибоједов 204
 Grivess France 318
 Грицкат Ирена 324
 Громак 218
 Гротгер 209
 Grošelj Milan 301
 Grubić Jasen 334, 377
 Грубор 324
 Грујић Сава 201
 Gruhn Douglass 160
 Guberina Petar 291
 Гудурић Вељко 358
 Гундулић Иван 186, 187, 188
 Gušjača Stipe 302
- Давичо 179
 Dain A. 378
 Dámas Alons 45
 Даничић Ђуро 63, 64, 93, 227, 228, 365, 366, 368
 Данчетовић В. 218
 Darko Radinja 389
 Dayre J. 365
 Дворник Ф. 365
 Deapović Mirko 365, 377
 Devoto Giacomo 45, 293
 Дежман Иван 207
 Demarin Josip 386
 Demarin Mate 351
 Demeter Dimitrije 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 197
 Дероко Александар 302
 Де Санктис 51
 De Saussure Ferdinand 45, 51, 230, 233
 Десница Владан 68
 De Franceschi Camillo 307
 Diels Paul 294
 Dilteј Vilhelm 108
 Димитријевић Радмило 144, 349, 367
 Dimitrijević Špiro-Kotaradin 122, 123
 Димитровски Тодор И. 302, 324, 377, 381, 382, 385
- Динић Михаило 256, 302
 Dickemmann 94
 Доза Албер 369
 Домановић 178
 Donglass Gruhn 160
 Doroszewski Witold 52, 291, 294
 Dorčić Vinko 351
 Доситеј 101, 371
 Dostojevski 130, 131
 Драгојловић Д. 334
 Draženović Josip 130, 133
 Драшковић Владо 311, 314, 358
 Drini Sulejman 311
 Дробњакровић В. 302, 372, 374
 Dubrovski Petar 129
 Duerr Oskar 135
 Дукнић Ђушман 358
 Dumas 53
 Duridanov 92
 Дурковић-Јакшић Љубомир 341, 370
 Dürkheim 52
 Дурново 284
 Du Sange 25
 Дучић Јован 57
 Душанић Светозар Ст. 341
- Ђалски 130, 131, 132, 134, 207
 Ђикић О. 362, 363
 Ђорговски Братислав 381
 Ђорђевић Десанка 302
 Ђорђевић Милош 294
 Ђорђић Петар 294, 318
 Ђукић Трифун 358
 Ђурђев Б. 375
 Ђурђевић Стеван 372
 Ђурић Владимир Р. 372
 Ђурић Војислав 358, 359
 Ђурић Милош Н. 359
- Егзарх Јован 382
 Елезовић Гл. 267, 268
 Ербен 191
 Esih Ivan 367
 Есхил 359
 Еурипид 334
 Eckman Т. 294
 Eckhardt Thorvi 283
- Žganjer Branimir 334
 Železnik Jože 389
 Живановић Ђорђе 183—216, 370
 Живковић Благоје 324
 Живковић Драгиша 144, 349, 350
 Živković-Mandolfo Rajna 312
 Živković Sreten 294, 323, 324
 Žukovski 122
 Žuljić Mijo 77, 80
 Župančić Jože 389
 Župančić Oton 118

- Zajmov 87, 92
 Залески 203, 208
 Занчиновић Н. 346
 Zareba Alfred 294, 296
 Zahar Ivan 132
 Zahn 90
 Земним К. Дм. 218
 Зечевих Даринка 302, 372
 Зографов Христо 382
 Zois Ziga 114, 115
 Zola 132
 Zoričić Milovan 324
- Ibrovac Miodrag 359, 367
 Ivanov Milivoj Dežman 136
 Ивановски Ђорђе 381
 Ивковић 304
 Ивић Ал. 374
 Ивић Милка 346
 Ивић Павле 235, 253, 267, 294, 336, 337, 338
 Ivković Milka 377
 Ивошевић Васо Ј. 367
 Ivšić Stjepan 77, 78, 79, 80, 228, 230, 267, 268, 269, 338
 Игњатовић Душанка 289—389
 Иаковић Boris 302
 Илиевски Петар 312, 382
 Илић Војислав 56
 Иљинскаја И. С. 297
 Иљоски Васил 43, 44
 Isačenko Aleksandar 109
- Јагић 99, 230, 283, 347, 369
 Jagoditsch Rudolf 295
 Jazykov 85, 122, 124
 Јакић Cestarić Vesna 338
 Јакобсон Роман 291, 292, 295, 319
 Јакопина France 367, 370, 387
 Јакић Ђура 54, 56, 57
 Јаневски Славко 381
 Janet Pierre 54
 Јанковић Вида 312
 Jansen Alfred 380
 Јанушевић-Пејовић Десанка 352
 Jardas Ivo 338
 Ježić Slavko 184
 Jelisavetov Olga 370
 Jenč Rudolf 377
 Јермић Вера 352
 Јернеј Ј. 365
 Jesenovec France 387
 Јереček 85, 255, 257, 375
 Јован Синаит 341
 Јовановић Aleksandar 365
 Јовановић Змај Јован 53, 199, 335
 Јовановић Магдалена 144, 352
 Јовић Стојан 338
 Jonke Ljudevit 325, 334, 335, 346, 347, 377, 378, 380
- Јорго Н. 305
 Јосифовић Стеван 349
 Јукић Фрањо Иван 363
 Јунковић Звонимир 289—389
 Јуранчић Јанко 295, 326
 Јурковић Виктор 166
 Jutronic Andre 372
- Каблар Ђорђе 352
 Кајзер Волфганг 146
 Калеша Хасан 370
 Kanusch J. J. 219
 Karaman Igor 302—303
 Kardelj Edvard 116
 Карский Е. Ф. 260
 Катанић Томаш Кн. 359
 Катичић Радосав 312, 319, 378
 Кашић Душан Љ. 341
 Кекић Мира 378
 Kelemina Jakob 367, 368
 Kelmendi R. 310, 312
 Кере István 322, 326, 330, 332, 352
 Кепески Круме 381, 382
 Kette 118
 Кеџмановић Илија 363
 Кикић Хаџан 57, 58, 292
 Кипарский В. 295
 Király Peter 295, 320
 Киселов Ђорђе 385
 Kisić Čedo 291
 Киш Карољ 362
 Klaić Bratoljub 207, 326, 338
 Клајић Вј. 259, 260
 Klemensiewicz 17
 Климент Охридски 382
 Knežević Milivoje V. 285, 286, 287, 291, 359
 Кнежевић Сребрица 372, 373
 Кнез Милош 275, 276
 Kporfmacher Roland 378
 Kovács Kálmán 365
 Ковачевић Божидар 303, 367
 Ковачевић Љуб. 256
 Kovačević Slobodan 352
 Ковачић А. 30
 Кожењовски Јузеф 204, 205, 206,
 Kozarac Ivan 136, 137
 Kozarac Josip 130, 132
 Kozierowski 89—91, 93
 Колаковић Мехо 360
 Колаковић Фахра 289—389
 Колар 185
 Kolarić Rudolf 17—21, 367, 368, 385, 387, 388, 389
 Kolgeci Salih 313
 Колендић Петар 259, 341, 342, 347, 349
 Kombol Mihovil 366
 Конески Блаже 39—44, 295, 319, 368, 378, 382, 383
 Конески Кирил 289—389

- Константин Млађић 348
 Константин Филозоф 347
 Константиноп-Цинот Хаџи-Јордан 369
 Контнић Милева 171—175, 177—180, 352
 Koritar 367, 368
 Коротајева В. II. 27, 32
 Korošani 387
 Корубин Благоја 381, 383
 Kos M. 89
 Kos F. 93
 Косак 209
 Косановић Сава 256
 Косињски А. 208
 Kosovel 118
 Козор Josip 135—137
 Kostenecki Konstantyn 297
 Костић Мита 373
 Костић Цветко 359
 Koschmieder Erwin 294
 Коцебу 205
 Koštial Ivan 368, 369
 Кравар Мiroslav 303, 326
 Красињски Зигмунт 186, 203, 212
 Красицки Игнатије 186, 188
 Краснићи Марк 373, 378
 Краснохорска Вилишка 190
 Краут Војан 387
 Krahe Hans 93, 298, 312, 380
 Крашевски 203, 204, 208
 Крељановић Иван 348
 Krešić Stjepan 291, 335
 Krzyżanowski Julian 363
 Križanić Jurje 158
 Krilov 161
 Kristić Augustin 303
 Крле Рнсто 43, 44
 Крлежа Мирослав 145, 161
 Кронија 229
 Крстић Бранислав 359
 Крстић Зденка 313
 Крстић Момир 326, 352, 384
 Крупска И. Надежда 201
 Крупски И. Константин 201
 Крчелић 210
 Кузмановић А. 379
 Kujew M. K. 297, 347
 Кујунцић 366
 Кукуљевић И. 122, 125, 259, 342
 Кумар Желько 371, 373, 374
 Kumičić Evgenije 131
 Kunčić 86
 Kurelac Fran 367
 Kuret Niko 389
 Kurz Jozef 319, 320
 Kuhar Zvonimir 159
 Кушар 229
 Лазаревић Јелена 341
 Лазаревић-Голсмовић Јованка 359
 Лалевих М. С. 164, 295, 303, 321, 323, 324, 326, 327, 330, 350, 352, 353, 356, 360, 378
 Лалић Михаило 179
 Лалић Радован 335, 336
 Лангјевич 199
 Латенбауер 347
 Латковић Видо 360
 Laurent P. 30
 Levstik Fran 91, 116, 117
 Lednicki Wacław 295
 Лекон Иван 291, 293, 295, 296
 Лекова Љубица 384
 Lenjin 158, 175
 Leskovic Janko 130, 133
 Lehr Splawiński Tadeusz 17, 294
 Linhart Anton Tomaž 115
 Lisac Andrija Ljubomir 371
 Lissiak P. 91
 Lovrenčević M. 136
 Logar Valentin 367
 Лорар Јанез 289—389, 371
 Logar Tine 20, 35—37
 Lods Mille J. 30
 Loewenthal 93
 Loš F. 31
 Lujza Marija 365
 Луковић 56
 Lunt Horace G. 319, 320
 Luther 114
 Luciani Georges 335
 Луцић 346
 Ljermontov 122, 132
 Ljutova Brčić Vera 296
 Maver Giovanni 296
 Magarašević Branko 368
 Мажурапић Антун 184, 347
 Mažuranić Vladimir 132
 Mažuranić Ivan 47, 48, 49, 122, 184, 186, 189, 361
 Mažuranić Fran 130, 133
 Мазов Иван 384
 Maixner R. 365
 Majnarić Nikola 313
 Маленко Димче 384
 Maček M. 235, 236, 239, 240, 339
 Мамузић И. 23, 26, 139—147, 167, 170, 327, 331, 351, 352, 353, 354, 360
 Mandić Zorica 378
 Манев Ил. 381
 Мараш Јагош 354
 Маргитић 72
 Margulies 320
 Марек Јурај 354
 Маретић Томо 23, 63, 208, 257, 346, 350
 Marinković Velimir 303
 Marinković Nada 328
 Мариновъ Д. 275

- Марић Растислав 368
 Марко Вего 342
 Марков Борис 296, 327, 384
 Марковић Загорка 303
 Marković Zdenka 207
 Marković Jelica 327
 Марковић-Борели Рада 371
 Марковић Светозар 179, 201, 239—389
 Марковић Франа 47, 134, 201, 207, 215
 Маркс 52
 Мароузеан 45, 46, 43
 Марсиљ Л. Ф. 379
 Martinet 53
 Марулић 311, 346
 Маслић Ферд. Ј. 360
 Маслов Ю. С. 296
 Матавуљ С. 354
 Матејко Јан 209
 Matešić Josip 338
 Matzenauer 93
 Матић Светозар 303, 361, 364
 Матић Тома 304
 Matičetov Milko 368
 Matičić Nada 389
 Матковић П. 255
 Matl J. 368
 Mathews W. K. 319—320
 Máhal' H. 218
 Mahnič Joža 387
 Mahnken Irmgard 374
 Máchal Jan 191
 Machek Václav 304
 Maštakov 87, 89, 91, 93
 Maštrović Ljubomir 304, 338
 Медаковић Дејан 368
 Међедовић Авдо 360, 363
 Meillet A. 230, 231, 233, 249
 Melvinger Zlatko 354
 Mell-Pirchegger 89, 90
 Месић Матија 184, 185, 186, 189
 Metjys K. B. 291
 Методије 365
 Metternich 121
 Miklošić 83, 86, 91, 186, 257, 259
 Миладинов Константин 384
 Милановић Бранислав 327—328
 Милас 228
 Милатовић Бранислав 354
 Миленковић Драги 361
 Милетић Светозар 193, 237, 242, 243, 244
 Милетић Л. 249
 Милидраговић Милица 335
 Milikić Dušan 328
 Miličević Jovan 378
 Milović Jefto 335, 379
 Milović Stevan 313, 314
 Milutinović Kosta 371
 Milčiniović Adela 135
 Мишовић Миливоје 354
 Mišević Dragutin 313—314, 361
 Мирковић Мирослава 304
 Мисирков К. П. 368, 381
 Мисирков Серпије К. 368
 Mitrović Pavle 292
 Мишовић В. М. 304
 Mihailović Ljiljana 310, 314
 Михаиловић Љубомир 292, 314, 321
 Михајловић Борислав 145
 Михајловић Георгије 342
 Mihačević 343, 345
 Мицкјевић 186, 191, 195, 198, 203, 208, 209, 212, 215, 216, 265, 370
 Mladenov 92
 Močanin Pavle 355
 Moguš Milan 304, 338
 Moder Janko 387
 Мојашевић Миљан 368
 Мојсоски Ѓ. 381
 Морачић Д. 378
 Московљевић М. С. 228, 264, 267, 268, 328, 335, 365, 378
 Мошин В. 257, 342, 343, 345, 381, 382
 Mráz Andrej 361
 Мугош Милан 289-389
 Мулић Малик 328
 Murn 117, 118
 Мучалица Олга 368
 Мушицки 349, 370
 Мушкатиновић Јован 287, 360
 Naglič Vladimir 387
 Назор Владимир 60, 108
 Најчевски Димче 384
 Nakić M. 342
 Nametak Alija 304, 328
 Настасијевић М. 292
 Nahtigal R. 295, 367, 368, 369, 370
 Недић Владан 361
 Nedić Milan 310, 311, 313, 314
 Неимаровић А. 379
 Неманић Даворин 229, 232
 Nemčić Antun 122
 Ненадовић Љубомир П. 193
 Neruda Jan 191, 216
 Nesselmann 86
 Niederle 90
 Ниеминен Эйно 296, 297
 Николић Берислав 227-233, 263-274, 285-287, 287-389
 Николић Видосава 304, 361, 368
 Николић Илија 361
 Николић Јованка 304
 Николић Милија 355
 Nikolić Ferdo 329
 Nitsch K. 31
 Новак Виктор 260, 320, 342, 347
 Novak Vilko 361
 Novak Vjenceslav 134

- Новаковић Реља 305
 Новаковић Стојан 99, 211, 256, 257, 272
 Novšak France 368
 Његош П. П. 178, 358, 366
 Ogrizović H. 357
 Ожегов С. М. 297
 Ожје 204
 Ozev Đuro 355
 Ораховац Саит 357, 362
 Органџева Цвета 362, 384
 Орфелин 101, 370
 Остојић Иван 259
 Остојић С. 335, 336
 Островски 204
 Охмушевић Никола 362
 Pavešić Slavko 305, 329
 Павић Милорад 342, 365
 Pavičević Branko 379
 Павлов 58
 Павловић Дамјан 333
 Павловић Драгољуб 97-101, 141, 297, 342, 347, 379
 Павловић Леонтије 376
 Павловић Миљивој 51-61, 77, 217-220, 292, 305, 317, 320, 339, 347-348, 350, 355, 365, 369, 378
 Павловић Радислав Љ. 374
 Палацки Ф. 185
 Палмовић Андрија 208, 209
 Палмотић Џоно 341, 342
 Панић-Суреп Милорад 343, 344, 361, 362, 363
 Pantelić Marije 343, 348, 371
 Пантић Мирослав 348, 362
 Папазоглу Фанула 305
 Pasarić Josip 132
 Патара Метод 300
 Пејчинсвић Кирил 368, 381
 Пелајдерер 142
 Первомайський Л. 361
 Perić Ivo 355
 Perkovac 122
 Перуновић Петар 370
 Peruško Tone 322, 327, 329
 Петефи 53
 Петковић Богољуб 374, 379
 Петковић Сава 368
 Petković Mirko 379
 Petre Fran 103, 111, 377
 Petrov 86, 87, 88, 89, 91, 93
 Петровић Вељко 362
 Петровић Зоран 60, 305
 Петровић Милорад 369
 Петровић Петар Ж. 374
 Петровић Радош 355
 Petrovici Elena 314
 Петровић Емил 297
 Петровски Б. 384
 Пецо Асим 329
 Пешикан Митар 245-253, 283-285, 289-389
 Пешић Н. 336
 Пешић Радмила 369
 Pierron 53
 Pirchegger 90, 91
 Питовић Владимир 371
 Picard Mme M. 163
 Plana Shefquet 314
 Planina France 305
 Pogodin 90
 Пол 209
 Поленаковић Радмила 379
 Поленаковић Харалампје 343, 360, 365, 369
 Понсар 204
 Popov Andelija 144, 355
 Поповић Аца Зуб 199, 200
 Поповић Богдан 145
 Popović Vladeta 365, 366
 Поповић Вук 367
 Поповић Дака 362
 Поповић Душан Ј. 375
 Popović Ivan 161, 294, 305, 306, 314, 317, 318, 328, 330, 346
 Поповић Коста 362
 Поповић Милко 229, 231, 269
 Поповић Миодраг 362
 Поповић Павле 97, 98
 Popović-Petković Radmila 343
 Поповић Чедомир 384
 Posavec Ančka 371
 Посиловић 72
 Pranić Krunoslav 336
 Prežihov Voranc 119
 Preis 122
 Preobraženskij N. 379
 Прерадовић П. 122, 124, 175, 361
 Prešern 109, 115, 116, 117, 379
 Prijatelj Ivan 107, 108
 Priol Josip 387
 Прица 204
 Прокоповић Н. Н. 27, 32
 Profous 89
 Prohaska Dragutin 108
 Пудић Иван 289-389
 Puljizević Jozo 336
 Putanec Valentin 315, 366
 Pucić Medo 122, 363
 Пучковић М. 259
 Ruškin 122, 127, 129, 192-195
 Пфлерер 191
 Рабалевић Вељко 202
 Рабреновић Савић 355
 Радивојевић Милан 355-356
 Radić Stjepan 134
 Раднић М. 72
 Радовановић В. 372, 374

Радовић Босилка 306
 Радојичић Ђорђе Сп. 255—261, 343, 344, 348
 Радојичић Н. 255, 257
 Радонић Јован 306
 Радуловић Јован 339, 362, 367
 Рајановић Бранко 330
 Рајтер Н. 322, 330
 Ракић Влћентије 342
 Ракић М. 54
 Raponš 17, 18, 19, 20, 35, 37, 91, 92, 249, 251, 385, 387
 Rankel Jože 389
 Ран-Пелајдерер 142
 Raspond 85
 Рацин Коста 44
 Rackov Ivanka 356
 Rački Fr. 257, 259, 260
 Reibelant Velarac 294
 Рельковић А. 101
 Рембо 175
 Rešetar 77, 79, 229, 242, 269, 339
 Рибарић Ј. 229, 242, 244
 Rigler Jakob 387
 Рильский М. 361
 Рис 51
 Ристић Олга 289—389
 Ристић Светомир 330, 365, 366
 Ристовски Блаже 385
 Rihtman Cvjetko 368
 Rogić Pavle 306
 Rozwadowski 92
 Розрај С. 333
 Rozenkranz B. 320
 Rončević Nikola 330, 357
 Руварац И. 256
 Ružičić Gojko 77, 79, 80, 224, 228, 249, 267, 269
 Ружић Н. 382
 Rupel Mirko 385, 387, 388
 Rupperecht 313
 Русић Бранислав 306

 Сабина 191
 Savnik Dušan 388
 Sadnik Linda 297, 320
 Салвани Луиђи 369
 Самарџић Радован 343
 Сарду 204
 Sárosi Károly 322, 326, 330, 332
 Sartre 54
 Sever Bela 388
 Seidler 378
 Секулић Исидора 145
 Селищев А. М. 87, 248, 249
 Сенић Нада 356
 Sent Bev 107
 Sechehaye Albert 51
 Сидоров В. Н. 297
 Simeon Rihard 292

Simić Živojin 365, 366
 Симић Милица 344
 Simić Nenad 228, 267, 362
 Симић Стјеван 385
 Симоновић Слободан 356
 Симоновић Ђорђе 305, 307
 Синдик Илија 379
 Сјемјенски 209
 Сјенкјевич 209
 Skerlić Jovan 101, 107
 Скок Јоза 356
 Skok Petar 83, 86, 88, 92, 219, 220, 260, 307, 366, 367, 369, 371
 Сладојевић Петар 289—389
 Словацки Јулјуш 203, 210, 212
 Slodnjak Anton 109, 369
 Smerdel Ton 315
 Smiljević Bogdan 379, 380
 Смигичколас Т. 207, 255, 260
 Smolej Viktor 388
 Sovret Anton 366, 367
 Соларић Павле 348
 Соловјев А. 257
 Сосир 52
 Сперанс 116
 Spitzer 45
 Sreznjevski 122
 Сретеновић Ангелина 356
 Срећковић П. 259
 Стајић Васа 167, 168
 Стаматоски Трајко 382, 385
 Stanek Leopold 388
 Stanislav 86, 90
 Станиславски К. С. 335
 Станић Милица 221—226, 285, 321, 326, 329, 330, 331, 380
 Станковић Бора 178
 Станојевић Ст. 17, 258
 Стевановић Михаило 23—34, 64, 224, 225, 229, 231, 321, 323, 325, 331, 336, 348, 355, 364, 366, 380
 Steg D. 117
 Steinhauser 86
 Стејић Блаженка 369
 Stieber Zdzisław 86, 87, 297
 Стипчевић Биљана 344
 Стипчевић Никша 369, 380
 Стојадиновић Милица-Српкиња 369
 Стојаковић Мирјана 356
 Стојанов Павле 375
 Стојановић Љубомир 23, 255, 256, 257, 367
 Стојанчевић Владимир 275—282
 Stojković Marijan 331—332
 Стојнић Мила 297
 Стопић Душица 344
 Стратимировић Б. 257
 Struna Lavoslav 388
 Стулић 287
 Stur 91

- Суботин Стојан 363
 Suhadolnik Stane 388
 Sušnik Franc 388
 Schwarz 86, 91
 Schmaus Alois 294, 297, 360, 363
 Schütz I. 88, 92
 Tavčar Ivan 116
 Tadijanović 160
 Talecki Todor 344, 345
 Taranovski Kiril 109
 Таковски Атанас 385
 Tvrtković Pavle 322, 326, 330, 332
 Težak Stjepko 164, 339
 Тејтор 283
 Тен 53, 51
 Tentor 18
 Tesnière Lucien 367
 Тешић Ђорђе 307
 Tiktin 93
 Тирол 370
 Ткалчевић С. В. 347
 Тодоров Л. 249, 251
 Тодоровић-Банковић Олга 289-389
 Толстој И. И. 365
 Tolstoj Lav Nikolajević 130, 134, 135, 175
 Томановић Васо 229, 307, 308, 321
 Tomines Ivan 369, 380, 388, 389
 Томић Јосип Еуген 207
 Томић Персида 308
 Tomić Radmila 344
 Томљеновић 229
 Tomoski Tomo 380
 Tomšič France 369, 389
 Toplak Jože 389
 Tožbarina Josip 336
 Точанац Василије 332, 352, 356, 357, 363, 380
 Тошовић Ристо 292, 293
 Travinić Rudolf 356
 Trautmann 83, 89, 90, 91, 92, 93
 Trdina Silva 389
 Требјешанин Радош 344
 Третъяков П. Н. 297
 Trifunović Đorđe 344
 Трифуноски Јован Ф. 374, 375
 Trleta J. 308
 Trnski Ivan 122, 123
 Троицки Сергије В. 344-345
 Троицанин Гаврило 341
 Тронский И. М. 312
 Trstenjak Alojz 389
 Трубецки 283, 319
 Trupčko Jozef 320
 Trček Stanko 389
 Turgenjev 130, 131, 132, 133, 134, 175
 Tucić Srdan 135
 Tylor B. Edward 59
 Thači Hilmi 315, 316, 332, 369
 Thörnqvist Clara 380
 Samilov Kiro 344, 345
 Ђирило 365
 Ćirković Mira 380
 Ђопић 173, 179
 Ђоровић В. 255, 256, 258, 259
 Ђосић 179
 Ćurčin Ivan 310, 316
 Ђурчин Милан 369
 Увогичевић Васо Ј. 380
 Ујчић Витомир 321, 323
 Ujčić Tugomil 323, 332
 Ułaszyn H. 31
 Unbegaun V. O. 308
 Urbanczyk 17
 Урошевић Анастасије 375
 Utješenović-Ostrožinski O. 122
 Uhlik Rade 308
 Ушински 175
 Фабијанић Радмила 363
 Фанцев 247
 Фарлати 242
 Fauriel Claude 359
 Феје 204
 Ferluga Jadran 380
 Фидлер 58
 Filipi Amos Rube 308
 Филиповић Миленко 308, 363, 375
 Finka Božidar 308, 339, 357
 Фисковић II. 346
 Flaker Aleksandar 130
 Флашар Мирон 289-389
 Fouché Pierre 310
 Frazer James Georg 59
 Frangeš Ivo 45-49, 293, 350
 Frankopan 125
 Франс Анатол 54, 55
 Франчић 366
 Фредро Александар 204, 205, 206
 Фројд 54
 Frol Ivo 332
 Furlan Ivan 356
 Fučić Branko 348
 Haberland Karl 218
 Havráněk Bohuslav 297
 Hajdarović Rašid 316
 Халек В. 191, 202
 Halimi Kadri 316, 358, 380-381
 Ham Josip 297, 320, 321, 332, 339, 345, 380
 Hampejs Zdeněk 371
 Hanika Jozef 294
 Harambašić-Zmaj 48
 Харф Арнолд 375
 Hase Вера Šarl 367, 368
 Хејдук 191
 Hensken 107
 Хердер 51

Херцен 194, 199, 200, 201
 Хесихиј 300
 Hill Elizabeth 297
 Hovovštiak 86
 Horálek Karel 293, 297, 318, 350
 Homjakov 122, 124
 Хомотарић В. 209
 Хорације 219
 Хоћко И. 209
 Хоџиј 347
 Hrabak Bogumil 381
 Hrabec 86, 87, 88, 90, 93
 Hraсте Mate 64, 77—81, 229, 323, 332,
 339, 340, 369
 Hrčić Fran 135
 Hubschmid Johannes 92, 301
 Худец Јан 190
 Хујер 248

Caillois Roger 218
 Camaj Martin 316
 Cankar Ivan 117, 118, 178
 Cvitanović Vladislav 320, 371
 Cetta Anton 289—389
 Cimoehowski Wacław 245
 Cireze Alberto M. 316
 Cihlar Vatroslav 357
 Цицерон 219
 Cicnjak Danica 356
 Coli Bal 316
 Цонев Б. 382
 Consinet 160
 Cránjala 93
 Cronia Arturo 345
 Croce Benedetto 45, 51

Чайкановић Веселин 365, 368
 Чарњецки Стефан 203
 Černič Mirko 386
 Чернишевски 200
 Чижевский 298
 Čičak Janja 368
 Чолак Тоде 363
 Čremošnik Gregor 308
 Čubelić Tvrtko 364
 Čurčić Lazar 364

Џонић Урош 369—370

Шандор Рожа 199
 Шантић Војин 332—333
 Шаулић Аница 308, 356, 364, 370
 Шаулић Новица 364
 Шафарик Ј. П. 185
 Шахматов А. А. 29, 247, 250
 Шашељ Јосип 298
 Šašmalović G. 364
 Шевченко Т. 202
 Шекспир 205
 Шеноа Аугуст 183—216
 Šenoa Milan 207
 Шепић Анте 333, 336
 Шермет Татјана 356
 Шеровић Петар Д. 345
 Šidak Jaroslav 348—349
 Šilih Gustav 386
 Šimić Stanislav 293
 Šimčik Antun 308
 Šipka Milan 308, 333
 Шипшић Ф. 259, 260, 346
 Шкаљић Абдулах 309, 358
 Шкарпа Иво 364
 Шкрлић Максим 361
 Šliviarić Aleksandar 366, 370
 Шљивић-Шимшић Биљана 333, 345
 Šmaus A. 317, 360
 Шобајић Петар 375, 376
 Шобић Јерина 309
 Šolinc Vilko 388
 Šolja Balint 357
 Шопов Ацо 293
 Шоптрајанов Ђорџи 309
 Шпун Наполеон 191
 Šrepl Milivoj 122, 125, 132
 Štefanić Vjekoslav 345—346
 Štrekelj 91
 Штур 186
 Šturm Fran 386
 Шујски 204
 Šulek Bogoslav 121
 Šurmin Đuro 77, 78, 80
 Шуфлај 375

ИСПРАВКЕ

На стр. 80 ред 18 одоздо треба *slāmka* м. *slāmka*

На стр. 81 ред 3 одоздо треба *sromenutih* м. *apromenutih*

На стр. 224 ред 10 одоздо треба *ий^jа* м. *ийја*

На стр. 245 ред 5 одоздо треба *н^иѣде^а н* м. *н^иѣден*

На стр. 245 ред 5 одоздо треба *ийл^иѣре^а к* м. *ийл^иѣре^а к*

Напомињемо да на посебним сеператима рада проф. Луке Вујовића *Како се развио екавизам мрковићког говора*, штампаним поводом IV Међународног конгреса слависта, омашком није означено да је и то реферат за Конгрес, иако је рад читан на Конгресу.